6 MH

Ex Bibliotheca
majori Coll. Rom.
Societ. Jesu

21. D

3-D-15

Collegij Roma. Soc. Iesu Catal. inscript. Bibliot.

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI

Veteris Teſtamenti ad ueri
tatem Hebraicam
Recognitio.

VIRTVTE DVCE COMITE FORTVNA.

APVD GRYPHIVM
LVGDVNI,
1531.

REVEREND. D. DN.

MARINO GRYMANO S. RO manæ eccleſiæ Cardinali, tituli S. Vi talis, & Patriarchæ Aquileiæ, Au guſtinus Eugubinus Cano. Reg. S. Saluatoris, S.

SI QVIS diuinarum literarũ quãta ſit maieſtas, Antiſtes ampliſſime, ſecum perpenderit, intelliget proculdubio, nõ iniuria accidiſſe, ut tot apud omnes gentes fuerint earum interpretes, apud quas primum hæ literæ florere cœperunt. Quis enim neſcit nõ poſſe unumquenq; per ſe, earum perfecte intelligentiam conſequi? Quas cum uarijs ſenſibus plures excepiſſent, ob id uarias, & inter ſe diſcrepantes æditiones creauerunt. Idq; non eſt eorum, qui tranſtuliſſent eas, imperitiæ argumentum: ſed indicium potius, poſſe has literas uarium habere ſenſum, qui diuerſis rationibus in linguas peregrinas transferatur. Mitto primum commemorare, quod addiderint, ſubtraxerint, uel commutarint illi omnium primi Chaldæi in- *Chaldæi.* terpretes, quos tamen ita uenerantur Hebræi, ut ad eorum interpretationem, uelut ad ſacram anchoram in locis ambiguis confugiant. Septuaginta *Septuaginta.* uero, quorum non modo apud Chriſtianos, uerum etiam apud Hebræos nomen ſa-

croſanctum eſt,qua uarietate omnia repleuerūt.

Aquilas. Qui cum Aquilæ non uehementer placuiſſent, aggreſſus & ipſe nouam æditionem eſt. Sed is *Theodotion.* neque Theodotioni, neque Symmacho ſatisfe- *Symmachus.* cit. Itaque, & ipſi alias interpretationes condi- derūt. In quibus omnibus multa deprendit Ori genes,quæ eius animum offenderent. Ergo con *Hexaplum Origenis.* tulit omnes in unum uolumē,quod Hexaplum inſcripſit. Verum Lucianus aliquid in eo deſide *Lucianus.* rauit,remq́ non inutilem ſe facturum putauit, ſi quid & ipſe ęderet. Sed cum ex Hebraico uer- *Hieronymus* teret Hieronymus,ac modo Septuaginta,modo Hebraicum,aliquando Aquilam,interdū Theo dotionem,uel Symmachum ſequeretur: demon- ſtrauit,neque omnia omnium ſibi placuiſſe, ne- que diſplicuiſſe. In eius tandem æditione ſunt qui multa, aut ueriora, aut clariora deſiderent. Atque ea tanti momenti quibuſdam uiſa ſunt, ut perſuaſum ſit eis, hanc æditionem non eſſe ipſius Hieronymi. Ex quibus omnibus ſapien- tiſſimus quiſquam intelligere profecto poterit, non ſine cauſa me aggreſſum hoc opus: in quo & ueritas Hebraica, & reliquorum æditiones breuiter, & clare omnes conferrētur. Sed in pri- mis de noſtræ æditionis ueritate quæretur, cui non ceſſant derogare petulanter Hebræi, & hi qui Hebræis aſſentiuntur. Mea quidem ſemper fuit opinio, noſtram hanc Hieronymi transla- tionem,ita præſtare ſuperioribus omnibus,ſicut omniū

omnium poſterior ædita eſt. Hoc autem opus iure tuæ ſapientiæ dedicatur, qui non ſolum nobis ad hanc rem præclarum lumen oſtendiſti, ſed & omni religioni Chriſtianæ incredibilem utilitatem attuliſti, cum tu, patruusq; tuus Dominicus Grymanus, & ipſe Cardinalis, collectis ex miſerabili naufragio pretioſiſſimis libris; qui toto orbe terrarum diſperſi, uel in tenebris deliteſcebant, uel proximum eorum ab igne, uel alio caſu impendebat exitium: magnaq; eorum ex omnibus linguis facta caterua, præclaram, & cui fortè nulla ſecunda ſit, toto orbe Chriſtiano, bibliothecam in Aedibus ſancti Antonij Venetijs erexiſtis. In quibus libris ſine dubio religionis noſtræ decus, & dignitas conſeruatur, & uiget. Tantumq; hoc diuino munere omnibus Chriſtianis profuiſtis, quanto erat futurum maius diſpendium, ſi hæc diuina ſupellex perijſſet. Pro quo tanto erga genus humanum beneficio, & in hac uita erit laus nominis ueſtri ſempiterna, & adiutæ hac re Chriſtianæ religionis præmium in cœlo dabit Deus.

Vale.

AVGVSTINI
STEVCHI EVGVBINI IN recognitionem Veteris Teſtamenti ad Hebraicam ueritatem Præfatio.

CVM omni opera, atq; ſtudio in id potiſſimum ſit incumbẽdum,quod ad humani generis utilitatem fuſius patet: tum id circa literas, atq; philoſophiã, longe accuratiſſime eſt agendum, quòd hinc maior, quàm ex alia quacunq; re utilitas in genus humanum proficiſcatur. In his enim uitæ documenta ac præcepta cõtinentur;ab his quid ipſi ſimus, & quãobrem erupimus in lucem, aut quid tanq; ſupremum nobis propoſitũ ſit,edocemur. Harum præcepta ſi ſequemur,in hac corporea uita ſummam iucunditatem, futuræ uero immortalitatẽ nobis pariemus.Cui uni rei nos factos eſſe,eiſdem docentibus,intelleximus.Quod inſtitutum cũ omnium literarũ totiusq; philoſophiæ eſt, tum uel in primis illius, quæ ſola digne philoſophia nũcupari poteſt.Quæ & uera uiuendi tradit præcepta,& ea non ab humano ore deprompta,ſed ab illa ſapientia æterna,quæ neq; fallitur,neq; ut fallant̃, cæteris poteſt eſſe cauſa. Has ergo literas omni

cum

eum ueneratione tractare, ſapiẽtiſſime atq; uigilantiſſime perſcrutari neceſſe eſt, ſi utilitatis publicæ, ſi ſalutis noſtræ ratio ulla in nobis eſt. Ad quam rem, eo magis hoc tempore cõpellimur, quo corruptiſſimum philoſophandi genus iam multos annos inualuit: quo quaſi impuriſſimis Harpyis, cũ omnes diſciplinæ fœdatæ ſunt, tum ſacræ literæ, & contemptiores habitæ, & ab his, qui eas attigerũt inhoneſtiſſimè affectę. Quodq; longe miſerius eſt, cõtra ueterum ſanctiſſimorũ ſapientiſſimorumq; theologorũ cõſuetudinem, non modo gentiliũ diſciplinis placuit adhęrere, quod per ſe erat non improbandũ, ſed eorũ etiã autoritate religionem noſtrã aſſerere. Quæ res quantũ detrimenti Chriſtianis attulerit uix explicari poteſt: cum optima eruditione nihil diuinius, nihil ad beatitudinẽ aſſequendã pręſentius ſit: ita corrupta ac praua, nihil aut peſtilentius, aut ad deprauãdos animos efficacius. Sed in hũc errorẽ minus fortaſſe nobis eſt inuehendũ, ꝙ iã aut detectus ſit, aut ita ſperemus fore, ut nõ diutius animis præſtigiũ offundat. Quia igit̃ pietatẽ, quę omniũ uirtutũ pręſtãtiſſima, ac earũ quaſi genitrix eſt, quæ & generi humano, præſentẽ ac futuram parit felicitatẽ, ſacræ literæ nos docẽt: eò ardentius opera eſt his impendenda, ꝙ reliquæ philoſophiæ, quò pietas, ꝙ omnis eruditio præclarior exiſtit. Omnium uero ſacrarũ literarũ fontẽ ſcimus nouo ueteriq; teſtamento cõtineri.

Philoſophandi corruptiſſimũ genus.

Fons ſacrarũ literarum.

Ab his em̄ fœcūdiſſimi ſacratiſſimiq; riui ꝓpa=
gati ſunt:hinc ſapiẽtiſſimi theologi,& ſentire &
loqui didicerūt:hic de deo,diuiniſq; affectibus,
quid inquam illi maieſtati ſempiternæ gratū pla
citumq; ſit, quibus'ue potiſſimū rebus delecte=
tur,copioſe diſſeritur:quanta ſeueritate, omnia
flagitia puniat,quanta charitate erga pios pro=
bosq; afficiatur. Hic noſtrā uitā fingere poteri=
mus,ſi nos aut ad eorꝝ uitam cōponemus,qui in
his literis deo acceptiſſimi extitiſſe ferūtur, aut
eorum execrabimur improbitatẽ,quos ad miſe=
rabilem exitum,acerbiſſimaq; ſupplicia ſua tra=
xere ſcelera.In his igitur deſudare, omne ocium
impẽdere,aliquid ad eas illuſtrādas excogitare,
tempus,& ætatẽ in his cōſumere, nō modo rem
omnium laudatiſſimā arbitramur,ſed longe etiā
utiliſſimam.Et quanq; hic tot adeo præſtantiſſi=
ma ingenia ſeſe exercuerint,Gręcorꝝ pręſertim,
Hebræorꝝ,Latinorꝝ,Arabumq;,&Aethiopum,
omniſq; prope orbis,cū ueræ eſſent addicti reli=
gioni,nō redditur tamen eo res ſterilior, cum ut
ab Origene dictū eſt,noua ſemper ubertate diui
na ſcriptura efflore ſcat,præſertim ſi uariū inter=
pretādi genus fuerimus ſecuti,quādo ne hi qui
dem defuerūt,qui eā in carmen redigere conati
ſint. Noſtram uero operā, quā & alius quiſq; cer
te præſtare potuiſſet, adeo deſiderare hæ literæ
uidebantur,ut non mediocrem utilitatẽ earꝝ ſtu
dioſis,ex nobis acceſſurā ſperemus. Nam & oc=
cultū

cultum ſi quid,abſtruſumq́ꝫ fuerat,reddemus il-
luſtrius: aut ſicubi noſtrã æditionẽ calumnian-
tur Iudæi,uel optime ſeſe habere oſtẽdemus, uel
cur ab eorꝫ codicibus uaria ſit, aperiemus: uel
certe ſi quid erat ante deprauatũ,in ſuũ locũ re-
ſtituemus.Quæ omnia maxime erãt neceſſaria,
quòd minus fortè uos allatrabunt Iudæi, & in
ſacris literis uerſari uolentibus,qui Hebraicè ne
ſciant,tutior ad eas dabitur aditus,rectiusq́ꝫ eas
interpretabuntur. Neqꝫ uero uniuerſum uetus
inſtrumentũ ex Hebraico uertere placuit, ꝙ &
immenſi penè ſit negocij, & nõ ita neceſſarium,
ſed tantum quædam loca erant, uel reſtituenda,
uel illuſtriora reddenda.Quod facientes,tum mi
nùs laborabitur nobis,tum minus ſcandali exhi
bebitur his,qui ægre ferant, toties diuinas lite-
ras immutari:quod & in Hieronymo nõ æquo
animo accipiebat Auguſtinus,Septuaginta in-
terpretes carpente, nouamq́ꝫ & diuerſam ab il-
lorum interpretationem ædente. Proferemus
autem ex Chaldaica æditione, locos, Hebræos
interpretes frequenter citabimus,ubi recte fue-
rint interpretati:ubi perperam, pro uiribus re-
fellentur.Græci etiam patres,ac peruigiles in ſa
cris literis hierophantæ, non raro adducentur,
quorum nobis uberrimam exhibuit copiam di-
uina bibliotheca,quam doctiſſimi, & omni uir-
tutum genere clariſſimi uiri Dominicus Gry-
manus Cardinalis, eiusq́ꝫ ex fratre nepos Ma-
a 5 rinus

rinus & ipſe Cardinalis, omni librorum genere refertiſſimam in ædibus noſtris Venetijs erexerũt: quibus & laus apud poſteros, & in cœlo clariſſimus locus, pro tanto erga genus humanum beneficio patebit: noſtrorum quoque ſæpenumero utemur teſtimonio, quorum forte longe plures haberemus, ſi per Auerroem, aliosque impios & ineruditos ſophiſtas licuiſſet: qui multa ac nobiliſſima ingenia infecerũt, & à ſanctiſſimis ſtudijs auerterunt. Nã poſt ferè interpretatũ Auerroem omnis illa plebeiorũ philoſophorum colluuies emerſit. Neque etiam in dubiũ uocandum cenſeo, ſit'ne hæc noſtra Latina interpretatio diui Hieronymi, an non. Cur enim id cuique dubiũ uideri debeat? nam apertiſſimis argumẽtis hæc illa eſſe æditio comprobatur, quam ſanctiſſimus, doctiſſimusque Hieronymus Latinorum eccleſijs legẽdã tradidit. Primum enim ſi illius nõ eſt, cuius obſecro? hãc enim eam nõ eſſe, qua tẽpore Cypriani, Tertuliani, Auguſtini, eccleſiæ uterentur, ex his locis diſcimus, quos illi ex ueteri citant teſtamento: qui adeo diuerſi ſunt ab his, quos nũc noſtra continet translatio, ut uel hinc facilis ſit cõiectura, aliam noſtrã eſſe ab illa interpretatione: patet id ex Auguſtino, qui Geneſin ad literam exponit, diſſonũ ubique à noſtro: idemque ex omnibus eius ſcriptis licet cognoſcere. Clariſſimum uero id fit ex ſermone eiuſdẽ, qui ultima diuini aduentus dominica legitur: ubi cum uaria pro-

Auerrois.

Vulgata aeditio an ſit diui Hieronymi.

pheta

phetarum de CHRISTI aduẽtu citaſſet teſti-
monia,inter alia,hæc quoq; ĩfert,ueniat & alius
teſtis dictu Abachuc teſtimoniũ de CHRISTO:
Domine,inquit,audiui auditũ tuũ,& timui,con
ſideraui opera tua,& expaui.Deinde infert,quæ
ſint iſta opera,ipſe declarat propheta dicens:In
medio duorũ animalium cognoſceris.At hoc in
noſtris codicibus nõ inuenitur.Sume Abachuc
prophetã, & id teſtimoniũ apud eũ nõ reperies:
imo loco eius teſtimonij eſt alia ſententia , hæc
ſcilicet, In medio annorum uiuifica illud. Vi-
desq; quantum inter utrunq; interſit.Septuagin
ta igitur eo modo eum locum reddiderunt, ut
uidere cuiq; facile eſt. Hieronymus autem no-
ſter Hebraicam ueritatem ſecutus uertit,ut ho-
die habetur in noſtris codicibus, & bene, ut ſuo
loco annotabimus. Alios ex alijs theologis lo-
cos citare operæprecium non duco,quòd ſit per
ſe perſpectum, modo quis libros conferre uelit.
Conſtat igitur hanc noſtram interpretationem
antiquam illam non eſſe:ſi ergo alia eſt,ut certe
eſt,aut ex Græco, aut Hebraico uerſa eſt:quòd
ex Græco ædita non ſit, cum ex permultis locis
eſt manifeſtũ,tum illo præſertim,Terra erat ina-
nis & uacua.Græcè eſt ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύα-
στος, id eſt, Inuiſibilis & incompoſita. Quæ ut ex
Hieronymo Græcisq; ſcriptoribus cognoſcit̃,
Septuaginta æditio eſt:q̃q̃ em̃ alij fuerint apud
Græcos interpretes,nemo tamẽ eorum publicè
rece

receptus eſt,præter Septuaginta.Eorũ itaq; interpretatio nunq; Latina facta eſt, quæ etiam ſi Latina facta fuiſſet,nõ eſt tamẽ hæc noſtra:citãtur enim tum à Græcis, tũ à noſtro Hieronymo pleraq; ex æditione Aquilæ, Symmachi, alijsq; interpretantibus, inuenimusq; eos plurimum à noſtris codicibus diſſentire: ſi itaq; ex Græco uerſa non eſt,relinquitur ut ex Hebraico.Sed qs id ex Latinis præter Hieronymũ præſtare potuiſſet,quum ueterum neminẽ habuerimus,qui Hebraice ſcierit? Præterea hãc noſtrã æditionẽ, ueterem illam Latinã non eſſe,ſed illã Hieronymi,plurima indicio ſunt.Hieronymus enim ſup Geneſin ad literã,& ſuper prophetas,citat ſuam & ipſorũ Septuaginta,cõferimusq; hanc noſtrã, inuenimusq; illã eſſe, quam ibi ut ſuam profert Hierony.Loci præterea,quos ipſe teſtatur in Septuaginta æditione non haberi, ſed in ſua quam nuper ex Hebraica ueritate æddiderit,habẽtur in hac noſtra.Iam illæ præfationes, quæ in hac noſtra inueniuntur, cuius eſſe par eſt credere, niſi Hieronymi? quæ & ipſius redolent eloquẽtiam, & ſanctitatẽ:Cur ergo interpretationi non ſuæ adhibitas eſſe crediderimus? Tanta præterea eſt huius noſtræ interpretationis elegãtia,tãta proprietas,tam mirabili prudẽtia uitat Hebraiſmũ, ſeſeq; noſtræ phraſi accõmodat, ut alterius eſſe, q; eruditiſſimi Hieronymi,minime ut credã adduci poſſim.Mouet quibuſdã ſcrupulum, quòd

quæ

quædam loca in hac noſtra perperã ſeſe habeãt, ſuſpicanturq́; non adeo potuiſſe Hieronymum hallucinari: auxeruntq́; hanc ſuſpicionem nobis ſemper inimici Iudæi, quorum non aliud opus, q́ rebus noſtris ſemp detrahere, ſacra, cerimonias, legesq́; noſtras calũniari. Hi ergo & apud principes noſtros, ſi quãdo de his rebus ſermo incidit, maximis aſſertionibus iactãt, noſtrã æditionem corruptam, deprauatamq́; eſſe. Itaq; impulerunt etiam nuper Romanũ principem, ut noua eo iubente fieret æditio, quæ ꝓfecto minime erat neceſſaria. Si quid enim in hac noſtra diuerſum ab Hebraica ueritate inuenitur, perleue certe eſt, & quod uno apice reſarciri poſſit. Fateor in ꝓphetis aliquid uarietatis eſſe, q uaria etiam ſit uocabulorum ſignificatio, quæ tamen prudentiſſime uerſa ſit à Hieronymo. Huius noſtræ æditionis dignitatem, uel id abunde teſtatur, q ad eã ſæpe numero recurrant interpretes Hebræi, ſicut nos pleraq; loca apud eos notauimus. Hanc ſi cum æditione Septuaginta contuleris, auſim hac uti ſimilitudine, ut lucẽ ac tenebras à te collatas aſſeram: id quod nos toto hoc opere oſtendemus. Inueniemus certe hanc adeo fuiſſe eccleſijs neceſſariam, ut niſi hanc operam diuinus Hieronymus nobis præſtitiſſet, uerſari adhuc nos in multis erroribus certe neceſſe fuerit. Si quid enim computatione annorum Chriſtiani ab Hebræis diſſentimus, in cauſa fuit ipſorum Septuaginta

æditio

æditio:quæ cum in cæteris, tum in hac re maxime eſt deprauata. Mitto reliqua, quæ à nobis ſũt paſſim producẽda: hanc quoties cum Hebraica ueritate contulimus, toties in magnas ipſius interpretis laudes erupimus, admirati tantam maieſtatem, tantam in transferendo prudentiã, tantum iudicium, tantum lepôrem, tantam perſpicuitatẽ: cuius ſemper ſit nomen benedictũ, quãdo aliud pro tãto munere ſoluere nõ poſſumus. Quamobrem non eſt cur ulla ratione de hac re dubitemus. Operę uero precium ducimus, quid nos in uniuerſum de his æditionibus ſentiamus, exponere: ſaluo ſemper meliore iudicio. Prima ſacrarũ literarũ æditio à Septuaginta ſub Ptolemeo Philadelpho, aut Ptolemeo Lago facta eſt, quam & in Serapidis fano repoſuiſſe dicitur. Nã quod ait Euſebius ante Alexandrum, & ante regnum Perſarum, pẽtateuchum eſſe translatum, uix mihi credibile ſit. Hæc igitur ſiue Græcarũ literarum cognitionem abſolutam nõ tenerent, Septuaginta illi ſeniores, ſiue alijs exemplaribus uterentur, quàm nunc, aut Hieronymi tẽpeſtate haberẽtur, ſiue ſtudio quodam, deditaq́ue opera uellent ita trãsferre, plurimum ab Hebraica ueritate inuenitur diſſentire. Quædam etiam apertiſſimam præ ſe ferunt Græci ſermonis imperitiam: in alijs maxima Hebraicæ linguæ ignoratio deprẽditur: dura alia, & uix intelligibilia. Hac itaq́ue æditione, quantum Græcos autores legendo aſſequi

Septuaginta interpretum uerſio.

ſequi potuimus,omnes,quæ Græcè loquerent̃, orientis eccleſiæ utebantur. Aliorũ enim interpretationes,ut Aquilę,Symmachi,Theodotionisq́ publice ab eccleſijs non ita receptæ ſunt. Maxima enim præcipuaq́ reuerentia æditioni Septuaginta deferebatur,ea paſſim in eccleſijs legebatur,eam interpretabãtur ſacri ſcriptores,ex ipſa teſtimonia proferebãtur,ſicut & apoſtoli fecerunt.Hæc poſt IESV CHRISTI aduẽtũ, Latina facta eſt,circa ipſa Apoſtolorꝝ tempora, uel paulò poſt.De cuius interprete,nihil cõpertí habetur, eaq́ paſſim occidentalis eccleſia,ut antea,ſic etiã tempeſtate Hieronymi, utebatur. Quicquid ſcripturarum citatur à Tertulliano, Cypriano,Auguſtino,Ambroſio,ex hac deprõptum eſt.Quæ,quia ex Septuagĩta uerſa fuerat, eadem in ea errata contineri erat neceſſe,quæ in Græcis etiã codicibus inuenirentur.Quod cum eſſet Hieronymo,uiro omnium doctiſſimo, maxime perſpectum, hoc impulſus eſt ut nouam æditionem ex Hebraica ueritate,non tam Latinis,quàm etiam Græcis utilem moliretur.Quæ res fecit,ut in maledicta ac blaſphemias hominũ illius temporis frequenter incideret, quando etiam ab Auguſtino in eo obiurgatus eſt, licet ab eodem poſtea ſit mirifice cõmendatus. Cunque eius nomen toto orbe eſſet celeberrimum, receptus ſenſim ab eccleſijs eſt, amotaq́ illa antiqua Septuaginta æditio eiusq́ æditiõe uſq́ ad hæc

Editio Septuaginta quo tempore latina facta ſit.

Quid Hieronymũ impulerit ad nouã æditionẽ.

hæc noſtra tempora,uſa Latina eccleſia eſt.Necq̃ nos moueant rationes,quas ad infringendã hãc ſententiam,hãc ſcilicet æditionẽ Hieronymi nõ eſſe,attulit Paulus Foroſempronieñſis epiſcopus, uir etiã doctiſſ.Vna enim ratione omnes ſoluũtur;nam ſuper Geneſin ad literam,aut libro Hebraicarũ quæſtionũ,æditionẽ Septuaginta emẽdabat,collatis æditionibus alioꝶ interpretum. In interpretanda uero Hebraica ueritate,aliud ſequebatur:quod miror tantum hominẽ nõ uidiſſe.Reliquæ uero illius rõnes adeo leues ſunt, ut me ipſum in eius gratiã uehementer pudeat, ab illo eſſe productas.Sed de his toto opere dicemus.De pſalterio,hoc ſciẽdũ: ꝙ id quo nos paſſim in eccleſijs utimur,nõ eſt ex æditione Hieronymi:ideo diſſimilimũ eſt pſalterio Hebraico:ꝙ enim hoc noſtrum, ex æditione Septuaginta ſit, id argumento eſt,quia nihil ab eo diſcrepat,quo tanq̃ ipſoꝶ Septuaginta utũtur Græci.Quanq̃ igitur amota ſit æditio Septuaginta, & recepta Hieronymi,Pſalteriũ tamẽ retentũ eſt,eo ꝙ paſſim id in eccleſijs caneretur,fuiſſetq̃ maxima ꝑturbatio,ſi priſtinũ fuiſſet dediſcẽdum.Nolebãt etiam uſq̃ adeo improbare æditionẽ Septuaginta.Emendatũ tamẽ eſt à Hieronymo hoc noſtrũ pſalterium ad Græcos codices,cum eſſet Romę, ſicut ipſe teſtatur. Separatim autem uertit & ex Hebraica ueritate Pſalmorum librum, quem eius ſcriptis annumeratũ inuenies.Quod autem de Lu

Pſalterium.

de Luciani æditione ſcribitur,facile ſuper pſalmos ſoluemus. Quæ cū ita ſint,patet certe hanc Latinam æditionem eſſe Hieronymi,qua nulla unquam ſiue apud Græcos, ſiue apud Latinos fuerit melior,elegantior, lucidior, dicam etiam Latinior. In qua ſi quid aut mendoſum reperitur, aut ab Hebraica ueritate diſſonū, aut additum, aut detractum:uel nullius eſt momenti, aut ſcriptorum uitio contigit. Si qua uero alia eſt cauſa, oſtendetur à nobis toto opere. cuius unius rei gratia hunc laborem eccleſijs,ut ſperamus, non inutilem ſuſcepimus. Quod ſi Plato,atque alij in rebus ſuis deum orare ſolebant,ne ullo in errore uerſarentur,quāto æquius fiet id à nobis Chriſtianis,ut deum precemur,ne qua noſtris animis illabatur caligo. Quod cū in omnibus eſt optandum,tum his in primis, quæ ad animi cultū, atque pietatem pertinent. Nihil autem hic pollicemur aliud, quàm meras uoces nos interpretaturos, neque quiſquam à me expectet de rebus altiſſimis quæſtiones, aut abditiſſimas explicationes: hæc enim ſunt aliunde petenda, quod forte & ipſi aliquando ſumus præſtaturi.

AVGVSTINI

STEVCHI EVGVBINI VETEris Teſtamenti ad Hebraicam ueritatem recognitio.

GENESIS CAP. I.

Triplex ratio inſcribendi libros apud Hebr.

PRIMVM uero annotandum uidebatur, diuerſam eſſe apud Græcos & Hebræos ſacrorum librorum inſcriptionẽ. Hebræi ſiquidem triplici inſcriptione ſolent uti. aut enim ab inchoatione libri, aut ab autore, aut à materia, de qua in eo libro agitur, inſcribũt. Itaq; Genesis apud eos

בְּרֵאשִׁית bereſchit uocatur, ꝙ ab eis uerbis liber ille inchoetur. ſic & Exodus ſcemot, quòd libri exordium ſit ueelleſcemot. Eodem modo Leuiticus, inſcribitur uagicra, id enim eſt libri initiũ. Eandemq; rationẽ omnes pentateuchi libri ſequuntur. Lamentationes etiã Hieremiæ, Aeca inſcribuntur eadem de cauſa. Ab autore uerò, ut omnium prophetarum libri, primi quoq; duo libri Regum: libri Samuel uocantur, quòd partim ab eo cõſcripti ſint, partim ad ipſum omnia quæ ibi geruntur, referantur. Sic fortè & liber Ioſue.

Ioſue. Veri enim eſt ſimillimum, Ioſue rerum ſuarum cõmentarios ſcripſiſſe, ꝗ̃ꝗ̃ Hebræi diſſentiant.

Inter

Interdum à materia, ut Iudicũ lib. de his enim potiſſimũ agitur. Eodem modo omnes libri Salomonis. Liber quoq; Paralipomenon Hebraice uocatur Dibre haiamim, id eſt uerba dierũ, hiſtoria temporũ ſcilicet, id enim maxime agitur in eo libro. Sic Heſter & Iudith, quia de his præcipue ea hiſtoria eſt. Pentateuchus quoq; libri Moſe uocantur, ꝙ ab eo teſtibus etiam Hebræis ſint conſcripti. de qua re ſicut apud eos extat: *Pentateuchus à Moſe cõſcriptus.*

משה כתב ספרו וספר איוב ופרשת בלעם

Moſes, inquiunt, ſcripſit librum ſuum, librumq; Iob, & ea quæ de Balaham narrantur: neq; intelligũt aliud de Balaham, niſi quæ in libro Numerorum ſcribuntur. Diuus quoq; Baſilius fatetur & ipſe hos libros Moſen cõſcripſiſſe his uerbis in Examerõ ſcribens, Μωυσῆς τοίνυν ἐστὶν ὁ τὴν συγγραφὴν ταύτην καταβαλλόμενος. Μωυσῆς ἐκεῖνος ὁ μαρτυρηθεὶς ἀστεῖος εἶναι παρὰ τῷ θεῷ, ἔτι ὑπομάζιος ὤν. ὃν εἰσεποιήσατο μὲν ἡ θυγάτηρ τοῦ Φαραώ, ἐξέθρεψε δὲ βασιλικῶς, σοφοὺς τῶν Αἰγυπτίων διδασκάλους αὐτῷ τῆς παιδεύσεως ἐπιστήσασα. hoc eſt, Moſes igitur huius libri autor eſt. Moſes inquàm ille quẽ uenuſtate, urbanitateq; præditũ, cũ adhuc coram deo infans eſſet, ſcriptura proteſtatur. quem adoptauit quidẽ ſibi filia Pharaonis, ſed eum regaliter educauit, ſapientibus Aegyptiorum præceptoribus adhibitis. hoc idẽ prodit de Moſe Artabanus, qui cõmendata ſapientia Moſis, & ꝙ à deo diligeretur in eius rei fidẽ, *Iob.*

hæc inter alia de eo ſcribit. κατακλεισθεὶς εἰς φυλακὴν μωσῆς ὑπὸ νεχεφρέους τοῦ αἰγυπτίων βασιλέως, διὰ τὸ παραιτεῖσθαι τὸν λαὸν ἐξ αἰγύπτου, ἀπελύθη νύκτωρ ἀνοιχθέντος τοῦ δεσμωτηρίου κατὰ βούλησιν τοῦ θεοῦ, ἐξελθὼν, καὶ εἰς τὰ βασίλεια παρελθὼν ἐπέστησε κοιμωμένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ἐξεγείρειν αὐτόν, ὁ δὲ καταπλαγεὶς τῷ γεγονότι, ἐκέλευσε τῷ μωσεῖ τὸ τοῦ πέμψαντος εἰπεῖν ὄνομα θεοῦ. καὶ ὁ μὲν προσκύψας πρὸς τὸ οὖς εἰπεῖν, ἀκούσας δὲ βασιλεὺς, ἄφωνος ἔπεσε, διακρατηθεὶς δὲ ὑπὸ μωσέως, πάλιν ἀνεβίωσε. Quorum hæc ſentētia eſt, propter eos qui Græce neſciũt: Cum in carcerem coniectus eſſet Moſes à Nechefre Aegyptiorum rege, eo quòd conaretur liberare populum ab Aegypto: noctu ſolutus eſt, patefacto, deo uolente, ipſo carcere. Egreſſus autem, & in regiã irrumpens, aſtitit dormienti regi, eumq́ expergefecit. qui ſubito pauore perterritus, imperat Moſi, ut eius dei nomen efferret, qui cum in regiam intromiſiſſet. Moſes autẽ ad eius aurem acclinans inſuſurrauit, quo nomine audito rex, ſubito exanimatus cecidit, ſed con firmatus à Moſe rurſum reuixit. hæc ille: quæ obiter citata ſunt. De Iob libro teſtatur Origenes in antiquiſſimis monumentis ſe reperiſſe, Moyſen cũ Hebræi in Aegypto grauiſſima ſeruitute premerentur, librum Iob circunferre ſolitum, ut illius uiri exemplo, fortius ad eas calamitates perferendas omnes animaret. credimus igitur, cũ Hebræis, eum librum à Moſe eſſe conſcriptum

Iob lib. à Moſe ſcriptus.

ſcriptũ,Ioſue uero,librũq; Iudicũ,& Rut,& primos duos regum libros,partim à Samuele.Reliquos autẽ duos,libroſq; Salomonis ab Eſaia.Primũ itaq; inſcriptionis genus dimiſerũt Septuaginta,ſecutiq; ſunt tantũmodo reliqua duo. Neceſſeq; fuit eis nouas librorũ inſcriptiones excogitare,ab eo,quod in quocũq; libro cõtineretur.

Igitur primũ librũ Geneſim inſcripſerũt,ut oſtẽderent contra q̃ gentiles opinarentur,cœlũ atq; mũdũ aliq̃n cœpiſſe.Philon autẽ,Moyſen autorem fuiſſe tradit qui primũ ſuorum librorũ,Geneſim uocarit.ita enim in libro de mũdo refert: *Geneſis, cur ſic inſcriptus*

ὁ τῶν ἰουδαίων ἔθνους νομοθέτης μωσῆς, γεννητὸν καὶ ἄφθαρτον ἔφη κόσμον ἐν ἱεραῖς βίβλοις. εἰσὶ δὲ πέντε. ὧν τὴν πρώτην ἐπέγραψε γένεσιν, ἐν ᾗ ἄρχεται τὸν τρόπον τοῦτον. ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

hoc eſt:Gentis Iudaicæ legiſlator Moſes,genitũ & incorruptibilẽ aſſeruit mundũ in ſacris libris. Sũt autẽ quinq;, quorũ primũ Geneſim inſcripſit,q hoc modo incipit, In principio fecit Deus cœlum & terram. Veruntamen arbitror ipſe, Septuaginta,non Moſen eam inſcriptionem feciſſe.In cæteris item libris eandem rationem ſequuntur:aut enim ab eo,quo de agitur,ut ab autore eos appellant.Quos etiam nos ubiq; ſequimur,aliq̃n nomina græca relinquentes, ut Geneſim,Exodũ,Deuteronomiũ.interdũ ea immutantes,ut Numeri,ut Cantica Salomonis. Bereſcit ergo apud Hebræos Geneſis appellatur, q *Bereſchit.*

 illud

illud ſit libri initium, nõ ꝙ ea uerba Geneſim ſignificent, ut quidã in dogmatica panoplia dixit.

In principio.

In præpoſitionis uis apud Hebr. Præpoſitio, in, apud Hebræos inueniť etiam ſepenumero ſignificare, cum, maxime quando inſtrumentum & τὸ μηχανικὸν denotamus: ut eſt illud, In haſta mea percuſſi eum. Et, Præualuit Dauid contra Philiſteum in funda & lapide: id eſt, cũ funda & lapide. Et illud: Viſitabo in uirga peccata eorum. Et illud Deuteron. Cap. 18. λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις, id eſt, lapidabitis eos in lapidibus. Vbi niſi ſciremus huius præpoſitionis proprietatem, fortaſſe laberemur. & alia innumera, quæ paſſim occurrent: de qua re nos in libro de locutionibus Hebraicis, plura ſcripſimus. Eadem phraſi utuntur & Græci quandoq;, ut Homerus in Iliade, de interitu patrię ſic. καὶ νήπια τέκνα, βαλλόμενα ποτὶ γαίῃ, ἐν αἰνῇ δηϊοτῆτι, id eſt, & ſua pignora matrum, Allidentur humi ſæuos agitante furore. Sæpe quoq; cauſam atq; autorẽ ſonat: ut, In manu domini facta ſunt omnia: ipſa nimirum fecit. &, Omnia in ſapiẽtia feciſti: ipſa uidelicet omnia inueniente, & in lucem promente. *Prouerb. 3.* Et Salomon ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασε οὐρανοὺς ἐν φρονήσει, id eſt, Dominus in ſapientia fundauit terram, parauit cœlos in prudẽtia. qui loquẽdi modus abhorret ab uſu noſtro. *Pſal. 32.* Et illud בִּדְבַר יְהוָה שָׁמַיִם נַעֲשׂוּ id eſt

id eſt, in uerbo domini cœli facti ſunt. quã præpoſitionem prudenter omiſerunt Septuaginta.

Potuit igitur uerti, In principio & cum principio. Vtranq; interpretationem Græci maxime & Latini amplecti uidentur, cum exponunt, in principio in initio, inchoationeq; temporis: & in filio, ut dicamus in principio, id eſt cum filio dei: ut, in, ſignificet autorem & cauſam, & id quod eſt Græcis διὰ. Quod à noſtris theologis tum Græcis tum Latinis minime abhorret, ut Origene, Baſilio alijsq;. Baſilius contra impium Eunomium, πῶς καὶ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ υἱοῦ, τὰ πάντα, ὅτι τὸ θεῖον βούλημα, οἷον πηγῆς τινος, τῆς πρώτης αἰτίας ἀφορμηθὲν, διὰ τῆς οἰκείας εἰκόνος τοῦ θεοῦ λόγου πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν, id eſt: quomodo etiam ſecundum nos, omnia per filium facta ſunt? certe quia diuina uoluntas, ex prima cauſa tanquàm fonte progreſſa, per uerbũ, tanquàm propriam dei imaginem, in operationem procedit. Alibi quoq;. χριστὸς γὰρ θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται. Chriſtus, inquit, dei poteſtas, & dei ſapiẽtia eſt, atq; ita omnia per ipſum facta ſunt, & omnia per ipſum & in ipſum condita. Et Auguſtino ex latinis, Hilarioq; & Leone Papa: qui una uoce: In principio creauit, &c. exponunt in filio. Atq; tunc neceſſe eſt, dicamus uel per filium, aut cum filio. *In principio id eſt, in filio*

Principio.

Hebraice רֵאשִׁית reſcith,nomen à capite de-
ראש ductũ,ros,propterea omne initium, inchoatio-
nemq́ ſignificat,ſiue temporis,ſiue loci,ſiue ope
ris,aliarumq́ rerum principia: quorum copioſa
ubiq́ occurrent exempla.Hic temporis inchoa-
קַדְמִין tionem ſignificare uidetur,patetq́ id ex æditio-
ne Chaldaica, quæ loco reſcith habet cadmin.
Quæ uox Chaldeis, temporis exordium ſonat.
ideoq́ Hebræi, maiores ueteresq́ ſuos appellãt
cadmonin.quanquàm eadẽ uox inueniatur pro
mũdi anteriore parte poſita,id eſt ſolis ortu.ideo
non ad exordium temporis tantum eſt referen-
In filio. da.Interpretari autem in filio,non tam Chriſtia-
norum,ſed etiam antiquiſſimorum theologorũ
eſt opinio. Mercurius enim in filio dei, omnia
Mercurius Triſmegiſtus. eſſe condita clariſſime pronũciauit,apud quem
ſic extat.ὁ δὲ νοῦς ὁ θεὸς ἀῤῥενόθηλυς ὢν, ζωὴ καὶ φῶς
ἀπεκύησε λόγῳ,ἕτερον νοῦν,δημιουργόν .i. mens autẽ
deus,cum maris atq́ fœminæ uim haberet, ui-
taq́ eſſet & lumen,peperit uerbo alteram men-
tem opificem.Et paulo inferius. ἅγιος εἶ,ὁ λόγῳ
συστησάμενος τὰ πάντα id eſt, benedictus es, qui
uerbo uniuerſa condidiſti. conſimile illi λόγῳ
κυρίου οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν.& quod ab Athanaſio in
Arrianos depromitur,ὁ δὲ λόγος ἐστὶν αὐτοῦ ποιητι-
κὸς καὶ δημιουργός, uerbũ inquit eius eſt operatiuũ,
atq́ opifex. quod autẽ per uerbũ intelligat filiũ
dei

dei Mercurius,clarũ eſt ex aliјs locis.Hanc opinionem deprauarunt poſtea Platonici,ut nos in libro contra theologiam Platonicorum oſtendimus.Neq; tamen fateor Mercurium,quid diceret,penitus intellexiſſe.Sentit quidem & Auguſtinus,eum diuinitatẽ filij intellexiſſe:cuius ſententiam citat ex eo libro,quem ille inſcripſit λόγος τέλειος.in quo præter cætera illud quoq; reperitur:filium enim ſic alloquens,ait:Filius benedicti,atq; bonæ uoluntatis,cuius nomen non poteſt humano ore narrari.Secũda quoq; Chaldaica æditio in principio uertit, בכחמתא id eſt in ſapientia,quod quàm ſit noſtris theologis cõſonum,planè intelligis,præſertim Origeni,uiro qui nihil neſciret,quiq; uetuſtatis eſſet ſtudioſiſſimus:cuius ſentẽtiã citans Theodoritus inquit, ὁ δὲ ὠριγένης τὸ ἐν ἀρχῇ βούλεται ἀντὶ τοῦ ἐν σοφίᾳ τουτέστι ἐν υἱῷ. Origenes inquit, illud in principio creauit,uult pro eo eſſe poſitũ,quod eſt,in ſapientia, hoc'eſt in filio:quãquàm ſint,q putent id in æditione Chaldaica eſſe cabaliſticũ.Quibus an fides adhibẽda ſit, nos in libro cõtra cabaliſtas explicuimus.Auſi etiã qdã ſunt apud Græcos uertere in principio,ἐν κεφαλαίῳ,id eſt in capite:exponebãtq; hoc ἀθρόως id eſt ſimul,ut omnia ſimul cõdita dicerẽt,quos citat Baſilius in Exameron.

Creauit.

Aduertendum hic,non eſſe omnino uerã differen

b 5 feren

Creare & facere quomodo differant. ferentiam illam theologorum,qua dicunt creare actionem eſſe diuinã,qua ex nihilo aliquid producatur:facere uero materiam præexigere,ut aliquid ex aliquo fiat.primo enim ubi noſtra æditio habet creauit, Hebraice eſt בָּרָא barà, quod omnem ferè actionem,& formationem ſignificat. Septuaginta quoq; uerterũt ἐποίησεν, quod uerbum nos ſemper facere interpretamur. Inferius quoq; inueniemus, creauit deus cete grandia, creauit hominẽ.patet autem tam eiuſmodi animalia,quàm ipſum hominẽ ex aliquo facta fuiſſe, quæ tamen dicimus non facta,ſed creata eſſe.Facere igitur atq; creare,hoc proprie differũt,ꝙ facere generale eſt,tam animatorum,quàm eorum quæ anima careant:at creare proprie de his dicitᷣ quæ per propagationẽ gignuntur: unde fit etiã *Procreare.* procreare,quod ad prolem tãtum refertur. creatur ergo ab homine homo,domus autẽ fit.Quia uero deus non tam à nobis,quàm gentilibus *Deus pater mundi dicitur.* pater mundi appellatur,propterea ab eo mundum genitum ac creatum dicimus. ſic enim de hac re extat apud Platonem in Timæo, θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε ἐθέλοντος, id eſt,dij deorum, eæ res, quarum ipſe pater,repertorq; extiti,nõ poſſunt me nolente interire.Et ab autore grauiſſimo idẽ pronunciatur in libro de uniuerſitate:iccirco ſingularem deus hunc mundum atq; unigenã procreauit. Ecce ipſe linguæ latinæ princeps, procreatum

creatum à deo dicit hunc mundum. Tam igitur Septuaginta, quàm Hieronymus optime ſunt interpretati: ſed hoc Hieronymi clarius operationem illam diuinam explicat. Nam & Mercurius dicit deum hunc mundum genuiſſe, ac procreaſſe. Sed aduerte, quia forte & Mercurius & Plato & Marcus, iccirco genuiſſe deũ hũc mundum aſſerunt, quòd non ſolum animal, uerũ etiã deum mundum putarent: quod & à uera philoſophia, & Chriſtiana ueritate maxime abhorret, niſi recte eorũ ſententiã interpretemur. quòd autem magis ad ueritatẽ ſit deũ aſſerere mundum creaſſe, quàm feciſſe, ex his cõpertũ maxime eſt, quæ à Ioanne Grãmatico in primo de generatione ſcribuntur, qui hoc modo eam rem explicat. καὶ ἐντεῦθεν τὴν αἰτίαν ἔχεις, δι' ἣν οὐ φαίνεται ἀριστοτέλης ποιητικὸν εἶναι λέγων τὸν θεὸν τοῦ κόσμου. εἰ γὰρ ποιεῖν ἐστὶ τὸ κατὰ ποιότητα μεταβάλλειν. ὁ δὲ θεὸς τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς ἐστὶ δημιουργός, δῆλον ὅτι οὐκ ἂν κυρίως λεχθείη ποιεῖν τὸν κόσμον ἀλλὰ μᾶλλον δημιουργεῖν καὶ παράγειν. hoc eſt, atq; hinc ratio tibi apta eſt, quãobrẽ Ariſtoteles nõ uideť fateri cauſam effectricem huius mũdi eſſe deũ. nam ſi facere eſt ſecundum qualitatem immutare, deusq; uniuerſi opifex eſſe dicitur, nõ proprie diceť hũc mundũ feciſſe, ſed potius extruxiſſe, aut produxiſſe. Et paulo infra, ἀλλὰ τοῦτο ἄρα, οὐδαμοῦ φαίνεται τὸν θεὸν ποιητικὸν αἴτιον τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ γὰρ τὸ ποιητικόν, τοῦτο φησὶν εἶναι, τὸ ἀλλ' ὁδοῦ τινος καὶ γενέσεως ἄγον εἰς τὸ εἶναι

Mũdus creatus à deo.

εἶναι τὰ γινόμενα, ὁ δὲ θεὸς οὐ μὲν χρόνῳ ποιεῖ, οὐδὲ ἀτελῆ, διὰ τοῦτο, οὐ ποιητικὸν αὐτόν φησιν, ἀλλ᾽ ἢ προάγωγον αὐτὸν δεῖ καλεῖν, id eſt, propter hoc igit̃ nuſquàm uidetur Ariſtoteles protuliſſe effectricẽ mundi cauſam eſſe deum: aſſerit enim facere nihil eſſe aliud, quàm uia quadam, & per modum generandi, aliquid in lucem efferre. at deus neq; tempore operatur, neq; ſine ſubita perfectione. ex eo igitur negat eum mundum effeciſſe, ſed magis dicendum eſſe eum produxiſſe. Hæc quæ citauimus ex Ioãne uidentur cum noſtris theologis conuenire. Athanaſius tamen cum in eos inueheretur, qui ex aliqua ſubiecta materia mundum à deo effectum eſſe contenderent, eos refellit ea ratione: quia ſi uera hæc eſſent, deus non factor, ſed opifex, uel faber potius appellaretur, innuens proprie deum appellari factorem, quòd ex nihilo omnia condiderit, eius uerba hæc ſunt contra Arrianos, εἰ ὁ θεὸς ἐξ ὕλης ἐργασόμενος, ἐκ συντιθεὶς, ἑλληνικὸν φρόνημα, καὶ τεχνίτης. οὐ ποιητὴς ἂν κληθείη ὁ θεός.

Deus factor, non opifex ſeu faber mũdi.

Deus.

אֱלֹהִים

Hebraice אֱלֹהִים nomen plurale ductum, ab אלה eloha eius ſingulari. Dubium itaq; uidetur, cur uocem uerbi ſingularem, nomini plurali addiderit, ut diceret creauit elohim, ac ſi dixiſſet creauit dij, quod nõ ſolum hoc loco, ſed toto etiã ueteri teſtamento poſitum reperies. Quidã Hebræo

Creauit dij.

bræorum dicunt,eum Hebraicæ linguæ morem
eſſe,quem & Iſmaëlitæ & Itali ſequantur,ut prin
cipes atq; optimates uiros nomine plurium ſalu
tent,atq; appellent:eadem ratione & ſacram ſcri
pturam,deum deos appellare:idq; non ſolum in
hac uoce,ſed alijs etiã diuinis nominibus,ut eſt
Adonai,plurale enim eſt hoc, ſicut & illud. quo אֲדֹנָי
loquẽdi more non modo erga deũ uti Hebræos,
uerum etiam ipſos homines. Nam quis herum
ſuũ uocans dicere poſſet adonai,id eſt heri mei:
ut dicimus Italicè uos feciſtis,ad unum tantum
ſermonem dirigentes:quod & in hac uoce fit ba-
halim, id eſt, heri. multaq; eſſe eiuſmodi uoces,
quæ peculiarem aliquã perſonã, nomine plurali
denotent. Atq; hoc modo tuentur ſe Hebræi,
quorum dicta ſi uera eſſent,fruſtra nos Chriſtia-
ni,ab eo nomine teſtimonium peteremus,diuinã
trinitatem ex ueteri teſtamento aſſerere uolen-
tes. Scire itaq; oportet,nos ſæpenumero in tor-
quendis ſacris literis,intolerabiliores eſſe, quod
faciunt concionantes:ut enim multa ſunt in ue-
teri teſtamento,quæ ad Chriſtũ ſpectant,ita ſunt
pleraq;,quæ ad illa tempora ſint tantũmodo refe
renda.Iudæi tamen quo ſuos errores tuerentur,
ueritatiq; tenebras offunderẽt,falſas multis in lo
cis interpretationes excogitarunt.Igitur credere
par eſt,In ſacris literis longe aliam eſſe diuinarũ
rerum,atq; humanarum rationem,ita & aliũ ha-
bere ſenſum,quæ deũ exprimant,quàm quæ ho-
minem

minem,reſq́ humanas. Nõ eſt igitur,cur credamus,ſiqua loquendi cõſuetudine in rebus diuinis utimur, eademq́ utamur in rebus humanis, ſubito conſequi,ut eadem ſint.inuenimus enim, id nequaquàm uerum eſſe,ut uerbi cauſa in hac eadem re de qua agimus.ſi quis enim dixerit,faciemus,ſcribemus,& tamen unus ſit qui loquat̃, qua phraſi Græci atq; Latini maxime delectantur,non cõſequitur,ut ſi eodem modo loquatur deus,ſubito de uno tantum intelligendum ſit,ut deus eo modo loquatur ſecum. Hebræi etenim illud,faciamus hominem ad imaginem & ſimilitudinem noſtram. Et illud rurſum,uenite & deſcendamus & confundamus,exponunt & ipſi ut nos.ſed ipſi dicunt deum Angelos alloqui,nos

אֱלֹהִים patrem ipſum filium. Itaq; nomen elohim,ſignificare S.trinitatem,multa poſſunt eſſe argumento. Principio enim, Elohim & Deum ſignificat,

trinitatẽ ſignificare.

& angelos,& præclaros uiros,ac iudices,ut nos alibi dicturi ſumus;nuſquàm uero eo nomine peculiarem angelum aut iudicem denotamus, ſed multos ſimul. Cur ergo & cum deum ſignificat, non ad plures illud referamus?neq; alia certe debet eſſe hic,atq; ibi ratio. Præterea quòd aliquã pluralitatem cum ad deum refertur,complectat̃, illud quoq; indicio eſt. adiungit̃ enim & uerbis & nominibus pluralibus, ut Ioſue. כִּי אֱלֹהִים

Ioſue. 24. קְדֹשִׁים הוּא id eſt,quia dij ſancti eſt,id eſt quia deus ſanctus eſt,cap. quoq; 35. inferius inuenimus

mus כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים id eſt,quia ibi apparuerũt ei dij.capite quoq;.20. כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים id eſt,poſtquam abduxerũt me dij, quē locũ noſtra æditio interpretatur. Poſtquàm eduxit me deus de domo patris mei. His atque alijs innumerabilibus coniecturis cognoſcimus nomen illud non ſine diuino quodam myſterio, per plurale efferri,præſertim cum id nulla neceſſitate fiat:inuenitur enim eius ſingulare eloha. cur itaq; placet magis ſacris literis deum elohim appellare,quàm eloha: niſi myſtice id fieret: plura de hac re referre ſuperſedeo, quòd aliud agamus. Sunt enim etiam qui opinentur,idololatrię errorem ex hoc potiſſimum nomine pullulaſſe, deosq; plures opinatas gētes fuiſſe,cum tã hoc, quàm alia peruerſe interpretarētur,ut diluuium Deucalionis,cui tot commenta gentiles affixerunt:cum certe Deucalion, ipſe Noac fuerit, ut nos aliquãdo probaturi ſumus. Cur & Beroſus Caldæus de tempore illo ſcribens, dicit: Noac deorũ fuiſſe uenerantiſſimum: niſi quia fortè legerat hiſtoriam Hebraicam,& inuenit ibi traditum Elohim,id eſt deos creaſſe mundum,& eoſdem colere ſolitum Noac: quæ tamen ita referuntur à nobis,ut neq; ꝓbemus,neq; improbemus. Eloim uero & deum & dominum uertere poſſumus,ſicut ꝓmiſcue id nomen Septuaginta & Hieronymus interpretantur. Neq; hoc oſtendit,hãc ęditionē nõ eſſe Hieronymi,ut conatur Paulus

Deus cur potius Elohim, quàm Eloha

Deucalion & Noach idem.

Paulus epiſcopus Foroſempronienſis probare. ſiquidem & nomen Tetragrammaton Septuaginta interpretantur κύριον, id eſt dominũ, quos & Hieronymus ſequitur.

יהוה κύριος.

Terra autem erat inanis & uacua.

Hebraice quoq; duo nomina ponuntur, quæ idẽ pollent תֹהוּ וָבֹהוּ tohu uauohu, id eſt, inane & uacuum, Q; quàm igitur nomina diuerſa ſint, res tamen eadem eſt. Colligitur autem ex omnibus locis, ubi ea nomina reperiuntur, ea ſignificare modo inanitatem, ipſumq; nihil: modo uaſtitatem, ac ruinam, & quaſi deformitatem. Ideo Septuaginta uerterunt, ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id eſt, inuiſibilis & incompoſita: eius rei deformitatem atq; uanitatem optime exprimẽtes. Reſpexerunt autem, ut puto, ad Chaos ab antiquis celebratum, cuius corpus ex confuſis elementis erat cõflatum, quæ res faciebat, ut & inuiſibile eſſet, propterea quòd ignis in alijs elementis deliteſcebat, & incompoſitum ob eãdem cauſam. Quid enim differt id quod de Chao ab Ouidio refertur, & quod à Septuaginta hic de ipſa terra? cum ille rudem indigeſtamq; molem ipſum appellet, hi uero incõpoſitã? de ipſo Chao ergo ſenſerunt hic Septuaginta: quanquam mihi nõ ſatis compertũ ſit, an idem ſit terra inanis & uacua in ſacris literis, & Chaos apud gentes. Nam ſi Chaos elementorum confuſio eſt, cõſtat certe ante mundum

Chaos.

Terra inanis & uacua, & Chaos, an idem ſint.

mundum conditũ aliquid extitiſſe, quod ſacris ſcripturis aduerſatur. Plato enim deũ in condendo mundo, nihil aliud uult feciſſe, quàm cõfuſa elementa in ordinẽ redegiſſe, cuius ſententiã explicans Tullius, inquit: Hæc nimirum gignendi mundi cauſa iuſtiſſima: nam cũ cõſtituiſſet deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiſcere, quoad natura pateretur, quicquid erat, quod in cernendi ſenſum caderet, id ſibi aſſumpſit, non tranquillũ & quietum, ſed immoderate agitatum & fluctuans, idq; ex inordinato ad ordinẽ reduxit, hæc ille. Si itaq; terra inanis & uacua Chaos eſt, fuit ergo aliquid ante mundũ cõditum, atq; ita cũ gentibus ſentimus. Optimum igitur fuerit qd nos de ipſo Chao ſentiamus, exponere: neq; enim diuerſa eſt antiquorũ opinio à ſacris literis, ex hoc enim Geneſis loco ſumptũ eſt Chaos. Audeamus igit̃, ſicut facit & Plato, nominis etymologiã explicare, quæ fortè ſi nõ uera, proxima ſaltẽ uero erit. Sciendũ igitur oẽs ferè antiquiſſimarũ gentiũ theologorũ opiniones ex ſacris literis acceptas eſſe, q̃q; illi eas uel propter diuerſitatem linguarũ, uel diuturnitatem temporũ longe immutarint, ut quod de diluuio modo dictũ eſt, & quod de Gigantibus traditur: cũ hi & tempeſtate Noac, & paulopoſt fuerint, neq; hi alij ab his qui ibi traduntur ſint, ſed de hoc alibi. Chaos itaq; ex ſacris literis eſt acceptum, quæ ut omnium ſunt antiquiſſimæ, ita ab

c omni

omnibus illo primo tempore cognitæ. Quidqd enim de mundo condito, de creatione Adam, de Gigãtibus, & de his quæ poſt Noac ſucceſſere, accidiſſe narratur, neceſſe eſt per ſingulas ætates ab uſq; Adã cõmemorata fuiſſe. Moyſes quoq; non tam quæ ex ore diuino excipiebat, ſcripſit, quàm quæ ferebãtur paſſim ea tempeſtate. Ideo & Mercurius qui proximus illis tẽporibus fuit, maxime Moyſi conſentanea ſcripſit. Erat ergo apud uetuſtiſſimos homines opinio, fuiſſe ante mundũ censitũ, æternam quandam priuationẽ, æternas tenebras, ſempiternamq; caliginẽ, è qua mundum deus effeciſſet, id eſt quatuor elemẽta, cum in mundo nihil ſit aliud, & quoniam in illa æterna priuatione omnia indigeſta ac permiſta deliteſcebãt, ꝓpterea appellata eſt ἀταξία, id eſt, inordinatio: quod poſtea nõ ita probe intelligẽtes poſteri theologi, crediderũt hanc priuationẽ fuiſſe iam exiſtentiũ elementorũ confuſionẽ, id eſt, Chaos. Sed ꝑfecto hæc uera fuit apud uetuſtiſſimos de Chao ſentẽtia. Chaos itaq; eſt ſempiterna illa ante creationẽ mundi priuatio, ſempiternũ illud nihil, denſiſſimæ nõ exiſtentiũ rerum tenebræ: neq; enim hic tenebras appello, quæ luci opponuntur, ſed ipſum nõ eſſe. Quod itaq; in ſacris literis nũcupatur thou & bou, ab alijs gẽtibus uocatur Chaos. Quod nomẽ cũ Græcam etymologiã nõ admittat, putamus ab Hebraico ſumptum eſſe, ut pleraq; etiam alia inde ſumpta ſunt

Mercurius Moſi conſentaneus.

Chaos quid, & unde dictum.

Tenebræ quid.

ſunt. Menſura enim nomen eſt Hebraicũ, ſaccus
quoq; ſimiliter quod dicimus uado, illi dempta *Vocabula ab*
una ſyllaba, ua, uel ba, quo & lingua Italica uti *Hebræis ſum*
tur. Et rachamare Hebraicũ eſt, infinitaq; ſunt *pta.*
alia, quæ piget referre. Itaq; cũ ab una lingua in
alteram tranſeũt nomina, maxime ſolẽt immuta-
ri. Litera igitur th apud Hebręos, & ch maximã
habent in ſcriptione affinitatem. Prima enim ſic
ת, altera ſic ח, ſcribitur. Quod itaq; erat in ſacris
literis, & apud Hebræos thou, gẽtes per linguæ
diuerſitatẽ, chou appellauere. Facilisq; eſt à chou
ad Chaos tranſitus, maxime in deſinẽtia Græca,
in qua omnia fere Hebraica nomina ſiue in u, ſi-
ue in i deſinant, in os mutãtur. Quod autẽ dictũ
eſt de thou, idem dicẽdum etiã de bou, una tan-
tum litera commutata. Quare fortaſſe non ſen-
tit recte Arſtoteles, qui Chaos ἀπὸ τοῦ χώρας di *Ariſtot.*
ci putauit, quaſi ueteres illi Chaos putaſſent *error.*
eſſe omnium rerum receptaculum, quod pluri-
mum abeſt à uero. Minus quoq; Proclus, qui pu *Procli.*
tat Orpheum per Chaos, materiam primam in-
tellexiſſe, ut eſt illorum hominum mos, omnia
in ſua dogmata torquere, etiam quæ ſint fabu-
loſiſſima. Itaq; quod Heſiodus de Chao refert:

ἤ τοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα.
γαῖ' εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.

id eſt, Extitit ante Chaos, poſt hæc latiſſima
tellus,
Quã ſuper innixũ põdus rerum incubat omne.

Idem eſt cum eo,quod hic in Geneſi traditur: Terra erat thou,et bou:id eſt,terra erat nihil. Tā enim Heſiodus,quàm ſacræ literæ per terram totum intelligūt mundū,eo quòd ei ſunt admiſta, & annexa reliqua elementa.Ille igitur dicit ante terram fuiſſe Chaos,id eſt,nihil.Geneſis autem, terram fuiſſe nihil, eſt enim phraſis Hebraica, antequam enim terra effecta fuiſſet, erat ipſum nihil. His conſentanea etiam ſunt quæ à Mercurio de eadem re tradūtur,qui in ſuo Primandro ſic inquit. ἦν σκότος ἄπειρον ἐν ἀβύσσῳ, καὶ ὕδωρ καὶ πνεῦμα λεπτὸν νοερὸν δυνάμει θείᾳ, ὄντα ἐν χάει. Erant inquit tenebræ infinitæ in abyſſo,& aqua & ſpiritus tenuis intelligibilis, quæ diuina uirtute erant in ipſo Chao.Tenebras itaq; appellat ſempiternum illud nihil.Quod autem dicit eas fuiſſe in abyſſo,idem eſt quod & ſacrę recenſent literæ,& tenebræ erant ſuper faciem abyſſi.tantum in phraſi, & loquēdi modo differunt. Idem uero eſt apud Mercurium tenebræ,abyſſus,& Chaos, quod & in ſacris literis thou & bou, & tenebræ & abyſſus. Sicut ergo diximus terram, id eſt,mundum fuiſſe thou & bou, id eſt nihil:ſic poſtea repetimus idē explicare magis uolentes,

Abyſſus. dicimusq; tenebras fuiſſe in abyſſo.Per abyſſum enim hic nihil aliud intelligitur, quàm profunditas illa tenebrarum,nō exiſtentium rerum,& quaſi

Aeterna nox. æterna nocte ſepultarū. Nox igitur illa æterna tam à Moſe,quàm à Mercurio abyſſus nuncupatur.

Quod

Quod autem tam Moſes, ꝙ Mercurius addunt aquas, idem eſt: per has enim intelligimus ipſam iam memoratã abyſſum. Neqꝫ enim nos turbare debet, ꝙ uarie loquãtur, idemqꝫ per uaria nomina ſignificent: ea enim theologorũ eſt loquendi conſuetudo. Per tenebras ergo, abyſſum, aquam & thou & Chaos idem ſignificãt. Addit poſtea Mercurius nihil à Moſe diſſentiẽs, Et ſpiritus tenuis & intelligens, exiſtens in Chao: nimirũ ſpiritus ſanctus, qui per æternã illam priuationem ferebatur, diuinitateqꝫ ſua fruebatur: nihil enim ope indigebat aliena, ut eſſet. Ab infinita igitur æternitate fuerunt tenebræ illæ: fuit & deus, cuius ſpiritus per uaſtã illã æternitatẽ agitabatur, ac uiuebat. Idcirco addit Mercurius, quę diuina uirtute erãt in ipſo Chao. Quis enim nõ intelligit diuinitatẽ ipſam cum illa priuatione ſemper extitiſſe: quãqꝫ hoc nõ ſit aliud, ac ſi diceremus: deus ſemp fuit, cũ nihil aliud eſſet. Chaos itaqꝫ, & thou & bou, & nihil idẽ ſũt. Propterea Aquila, ſecundus poſt Septuaginta, interpres, thou & bou, uertit κένωμα καὶ οὐθὲν, uanitas & nihil. Symmachus aũt ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον, ocioſum, & indigeſtum, id eſt inanitatis & priuationis cõfuſio. Theodotion autẽ κενὸν καὶ οὐθὲν, hoc eſt inane ac nihil. cum quibus ſentit & Chaldaica æditio, quæ & ipſa habet. וְאַרְעָא הֲוָת צַדְיָא וְרֵקָנְיָא. hoc eſt, & terra erat deformata & inanis. Neque me præterit permultos eſſe tum Græcos, tum Hebræos

Chaos, Thou, Bou, Nihil, idem ſignificant.

Græcorũ & Hebræorũ de Chao opinio

bræos,qui ea omĩa,quæ diximus,aliter interpre
tentur:ut primum dicãt cœlũ,ac terrã facta eſſe,
terrã uero ideo fuiſſe obſcurã & informem,ꝙ a-
quis tegeretur,quarꝫ tanta eſſet magnitudo,ut
Abyßus. ſupra ſydera etiã pertingerẽt,meritoq́ꝫ eas,abyſ-
ſum appellatas eſſe. Abyſſus enim ꝓfunditas eſt
aquarꝫ,ſuper quã abyſſum erãt diffuſæ tenebræ,
cum lux adhuc effecta nõ fuiſſet. Spiritus autem
dñi:id eſt,uentus quo illæ aquæ agitabantur,uel
certe ſpiritus ſanctus, qui futurã diſtinctionem
meditabatur: Totã autẽ illam aquarꝫ & terræ cõ
Chaos. geriem,Chaos antiquos appellaſſe. Certũ quoq́ꝫ
eſſe etiam diuinarꝫ ſcripturarꝫ teſtimonio aquas
ſupra cœlos adhuc eſſe, ĩter quas,& has noſtras,
poſitum ſit firmamẽtum. Quã interpretationem
tam & ſi nõ improbo,uerior tamẽ mihi uidetur,
& cũ antiquitate magis ſentiens,quã ipſi attuli-
mus. Quod autẽ quidã Hebræi thoũ & boũ, ad
materiã primã referunt,ut thou ſit ipſa priuatio
materiæ,bou deſideriũ eius, & aptitudo ad for-
mas,nõ tam eſt Moſaicũ,q̃ꝫ Peripateticum. He-
bræi ſiquidẽ eãdẽ qua & nos cõſuetudine corru
pti ſunt, ut ſacras literas ad placita Ariſtotelis,
atq́ꝫ Auerrois uoluerint torquere. Infinitaq́ꝫ hu-
iuſmodi extãt apud eos delyramẽta. Neq́ꝫ ullus
prope apud illos liber inuenitur,quin ſit & pla-
citis & uocabulis philoſophorꝫ corruptus. Iãq́ꝫ
apud eos inuenit̃ hæcceitas,quidditas,relatio,&
id genus. Nulla itaq́ꝫ ratiõe credendũ eſt,qđ de
mate

materia prima commēti hic ſunt. Hyle enim, id *Hyle, philo-*
eſt,prima materia,inuentū eſt philoſophorum,quā *ſophorum*
ne ſomniauit quidē Moſes, ut atteſtatur Orige- *inuentum.*
nes,& Euſebius: de qua re nos alibi copioſius. Qui ergo thou & bou,materiā primā interpretantur,cū toto cœlo,ut aiunt,à ſacris ſcripturis diſſentiant:audiant quid Ioannes induſtrius,uir non tam optimus Chriſtianus,quàm ſapientiſſimus philoſophus,cōtra Proclum,qui per ataxiam & Chaos putauit Platonē materiam primā crediſſe,uociferet. ὥστε μῦθος ψευδὴς ἡ περὶ τῆς ἀσωμάτου τε καὶ ἀνειδέου ὕλης ὑπόθεσις ἀποδέδεικται,κἂν μυρίοι πλάτωνες καὶ λοιπὸς τῶν ἀρχαίων κατάλογος τὴν περὶ αὐτῆς εἰσηγήσαντο δόξαν.id eſt, Quapropter fabula cōmentitia eſſē demōſtrata eſt, incorporeæ & informis materię cui innituntur autoritas,etiā ſi ſexcenti Platones,reliquusque antiquorū catalogus huius opinionem inuexerint. Hæc in medium attulimus,quia pleriqꝫ ex noſtris etiā præſtantiſſimi uiri fidē Hebræis adhibere uoluerūt, qui ut in reliquis omni laude ſuperiores ſunt,ita in hoc,meo iudicio,non ſunt admittendi.

Super faciem abyſſi.

Facies dimitti poterat, ſicut omittitur à Lxx. qui hunc locū uertūt, καὶ σκότος ἐπέκειτο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου.hoc eſt, & tenebræ incūbebāt ſuper abyſſum.Et quēadmodū ipſe noſter interpres omiſſit ibi:Spiritus dñi ferebatur ſuper aquas:Hebraicè

Cōtra faciē, *Super faciē,* *hebraiſmus.* enim dicitur ſuper facies aquarũ. Solēt ergo Hebræi his aduerbijs cōtra & ſuper ut plurimũ adiungere faciem, dicētes cōtra faciē deſerti, cōtra faciē firmamenti, & ſuper faciē terræ, contra faciem terræ. In noſtra itaq; & Græca lingua facies taceri debet, nequid aliud ſiniſtrum ſuſpicari cōtingat: ſuper abyſſum, ſuper firmamentũ dicentes: nam neq; aliud Hebraice ſignificat.

Spiritus Domini ferebatur.

Spiritus Hebraice רוח: eſtq; ambiguum & ad uentum, & ad ſpiritum ſanctũ, reliquosq; ſpiritus, ut ait Baſilius contra Eunomium. πνεῦμα λέγεται καὶ ἀνθρώπου, ὡς τὸ ἀνατελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι. πνεῦμα καὶ τὸ τοῦ θεοῦ ὡς τὸ οὐ μὴ καταμείνῃ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις. καὶ τὸ ἀνεμιαῖον, ὡς τὸ πνεύσει πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ῥυήσεται ὕδατα. καὶ ἕτερα πολλὰ εὕροι τις ἄν, hoc eſt: Spiritus *Spiritus multiplex.* etiā hominis eſt, ut illud: Auferes ſpiritũ eorum, & deficient. Diuinus etiam eſt ſpiritus, ut illud: Nō parmaneat ſpiritus meus in hominibus his. Vētus etiā dicitur ſpiritus, quale illud eſt: Flabit ſpiritus eius, & fluent aquæ: multosq; alios quis inuenire poterit. Sed quia hic additur dñi, conſtantiſſime aſſeuerādũ uidetur, de ſpiritu ſancto hic loqui Moſen. Vtrunq; teſtatur & diuus Baſilius ſic ſcribēs, εἴτε οὖν λέγει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν, δέξαι τὰ μέρη τοῦ κόσμου συναριθμοῦντα σοι τὸν συγγραφέα. εἴτε καὶ ὃ μᾶλλον ἀληθέστερόν ἐστι, καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐγκεκριθὲν, πνεῦμα θεοῦ, τὸ ἅγιον εἴρηται.

id eſt, Si hũc dicat ſpiritũ, aëris uidelicet diffuſione, cognoſce totius mundi partes cõnumerantẽ tibi ſcriptorem, aut certe, quod etiam uerius eſt, & à noſtris maioribus comprobatum, ſpiritus dei, hic ſpiritus ſanctus appellatur. Variant & noſtri, alij uentum, alij ſpiritum ſanctum hunc eſſe aſſerentes. Hebræorũ ferè omnes interpretes, de uento hic dici uolunt. Præſertim Auen Ezra, qui hoc loco hæc refert סמ׳אך הרח אל השם בעבור היותו שלוח בחפץ השם ליבש המים, hoc eſt, Ideo additum eſt uentus domini, quia diuina uoluntate miſſus fuerat, ut exſiccaret aquas. Theodoritus conſtanter affirmat, de uento hic eſſe ſentiendum: habita enim mentione de aqua, de terra, de cœlo, atq; igne, congruũ quoq; fuerat ut de aëre aliquid referret: ſoluit etiã quod huic ſentẽtiæ aduerſari uideretur, ſic: εἰ δέ τις ὅμως οὐ προσίεται τὸν λόγον, ἐπειδὴ γέγραπται πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. ἀκουέτω τοῦ μακαρίου δαβὶδ λέγοντος περὶ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων. πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται τὰ ὕδατα. ὅτι δὲ τὸν ἄνεμον αὐτὸς ἐκάλεσεν, δῆλόν ἐστι κἂν μὴ λέγω. βορέου γὰρ, ἢ νότου πνέοντος, τὸ πεπηγὸς ὕδωρ διαλύεσθαι πέφυκεν, id eſt, qđ ſi quis hanc rationẽ nõ admittat, eo quòd ſcriptum ſit, ſpiritus domini ferebatur ſuper aquas, audiat beatum Dauid dicẽtem de uniuerſorũ deo: Flabit ſpũs eius, & fluẽt aquę. Clarũq; eſt de uẽto eũ loq, nulla explicatione etiã adhibita. Nã Euro aut Noto ſpirãte, diffluere ſolet aqua, quæ cõcreuiſſet. Hanc ſenten-

Spiritus, uentus.

Pſal. 147.

tiã adiuuat æditio Chaldaica, quæ hoc loco ha-
bet: וְרוּחָא דַייָ מְנַשְּׁבָא id eſt, & ſpiritus domi
ni flabat ſuper faciem aquarum. Cũ uero ſupra du
plicem interpretationẽ poſuerimus, cũ de Chao
loqueremur, ſi primã admittere uoluerimus, ne-
ceſſe eſt de ſpiritu ſancto proculdubio hic ſentia
mus, nihil em̃ erat neq; aquæ, neq; uẽtus in ipſo
Chao. Quod ſi ad ſecundã declinauerimus, poſ-
ſumus utrũq; ſpiritũ intelligere, tã dei, q̃ ipſum
uentũ. Primũ ut interpretemur ut in eccleſia ca
nitur de ſpiritu ſancto: Tu ſuper aquas foturus
eas ferebaris. ſin uero ad uentũ reſpexerimus, ex
ponemus ſicut modo Auen Ezra. Spiritus ergo
ſanctus diſponebat aquas, & terrã ad partũ, me-
ditabaturq; futuram creationẽ: uentus aũt agita
bat, & ſiccabat aquas, quod uero uentus ſpiritus ille
eſſet, multa quoq; indicio ſunt. Dicetur em̃ pau
lo inferius, cũ diluuiũ totum alluiſſet orbẽ, uen-
tũ adeo immiſſum eſſe quo aquę in uapores uer
terentur. In Exodo quoq; per uentũ à deo exci-
tatum, mare rubrum ſiccatũ eſt. Mercurius tamẽ
uetuſtiſſimus theologus, qui proximus tẽpori-
bus Moſis extitit, de ſpiritu ſancto ſentit, appel
lauit enim eum πνεῦμα λεπτὸν, καὶ νοερὸν, ſpiritum
exiguum & intelligentẽ, & in libro uetuſtiſſimo
apud Hebræos qui inſcribitur Bereſcit Raba,
id eſt maximus Geneſis, ſcribitur hunc eſſe ſpiri
tum Meſſiæ, ſcilicet ſpiritum ſanctũ: nihil itaq;
prohibet quin de utroq; ſpiritu ſentiamus.

Mare rubrũ uento exiccatum.

Fere

Ferebatur.

Septuaginta ſequitur, qui & ipſi uerterunt, ἐπεφέρετο, ſuperferebatur. Sed alibi ſecundũ Hebræos exponit. Hebraice enim eſt מְרַחֶפֶת, participium à uerbo רָחַף Rachaph: quę uox, ut ex omnibus aliis ſcripturæ locis colligitur, tum incubationẽ, tum agitationẽ ſignificat: ut eſt illud Pſal. cantici Moſis: Sicut Aquila prouocans ad uolatũ pullos ſuos, & ſuꝑ eos uolitãs: Hebraicè עַל־גּוֹזָלָיו יְרַחֵף ubi eſt p̃ſens uerbũ. Volitans autem interpretãtur Hebræi deſuper incumbẽs concuſſionem autẽ, aut agitationẽ, ut illud Hieremiæ ca. xxiij. רָחֲפוּ כָּל־עַצְמוֹתַי, id eſt, cõcuſſa ſunt omnia oſſa mea. Innuit igitur hic Moſes illã uenti agitationẽ, ac frequentẽ cõmotionem, quã efficit in aquis uentus. Neq; ignorarũt ſanctiſſimi patres Græci, id quod de hac uoce ab Hebræis traditur: dicũt enim Hebræi præſentẽ uocem, proprie incubationẽ auium ſuper oua ſignificare. Baſilius ergo ſic: τὸ οὖν ἐπεφέρετο, ἐξηγοῦνται ἀντὶ τοῦ συνέθαλπεν, καὶ ἐζωογόνει τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα ἐπωαζούσης ὄρνιθος, καὶ ζωτικήν τινα δύναμιν ἐνιείσης τοῖς ὑποθαλπομένοις, id eſt: Superferebat̃ igitur exponũt pro eo ꝙ eſt, cõfouebat, & uiuificabat aquaꝝ naturam, quemadmodũ ſolet auis ouis incubare, & uitalem quandam uim eis infundere. Hæc ſibi à quodam Syro relata dicit, quorum lingua ſimilis Hebraicæ eſt.

Rachaph, incubatio, agitatio.

Diodo

Diodorus autem & ipſe optime idem explicãs, inquit: βούλεται ἡ ἑβραικὴ λέξις, ἡ τοῦ ἐπεφέρετο, σημαίνειν, ὅτι καθάπερ ὄρνις ὠὰ θάλπει ταῖς πτέρυξιν, ἁπλῶς ἐφαπτομένη, εἰς τὸ ζωογονεῖν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐπεφέρετο τοῖς ὕδασι ζωοθαλποῦν, id eſt, Innuit hæc dictio ſuperferebatᷓ, apud Hebræos, quod quē-admodum auis, oua cõfouet alis, ut ea quaſi animet: ſic ſpiritus ſuperferebatᷓ aquis, ut eas procreabiles efficeret. Quod ſi uentũ, ſpiritũ ſanctũ interpretari uoluerimus, dicemus, ut ſupra expoſuimus, ſpiritum ſanctũ per æternitatē illam, uel per aquas ipſas ſemper fluitaſſe, ut ad partũ eas diſponeret. Septuaginta uidentur certiſſime hic de ſpiritu ſancto ſentire, neq; enim de uento dixiſſent, ſuperferebatur: cũ quibus etiam uidetᷓ ſentire Hieronymus. Vtcũq; uero ſit, neq; enim hoc, aut illud repudiandũ: uerbũ certe Hebraicum, motum & agitationem ſonat: ſicut & interpres uocabulorum apud Hebræos exponit, qui de ea uoce ſic ait, ופירושו נדנוד והתנועה, id eſt Significatio eius eſt, commotio, atq; agitatio.

Fiat lux.

Vbicunq; noſter Hieronymus uertit fiat, & Septuaginta γενηθήτω, Hebraice eſt יְהִי, id eſt, ſit. Quanq; id minimi momenti ſit, ſed nos annotauimus, ut ne minima quidem prætergrederemur: & ut eos rideremus, qui carpunt hoc loco æditionē Hieronymi, q; uerterit fiat, quod eſſet

inter

interpretandũ ſit. Hi ne Latinas quidem literas tenere uidẽtur: quandoquidẽ eſſe & fieri ſæpe idẽ apd' nos ſignificet, ſicut apud grẹcos γίνεσθαι. Nihil uero refert ꝙ Lxx. uerterint ꝓ luce φῶς.i. lumẽ: neq; enim in ſacris literis eſt diſtinctio illa philoſophoꝝ, lucis atq; luminis: ꝙ lux quaſi mater luminis & procreatrix ſit, lumen uero, id qđ ab ea efficitur: de qua re & Albertus, nõ ſemper malus autor, ſcribit: lumen irradiationẽ eſſe defluentẽ à ſubſtantia lucis: lucẽ uero, fontalẽ ſubſtantiam, quod idem & Lynconienſis ſuper Dionyſium docet. Hebraicum certe uerbum, utrũq; exprimit. אור, id eſt lux, aut lumen.

Eſſe & fieri qñq; idem.
Lux.
Lumen.
φῶς.
אור

Dies unus.

Sic eſt Hebraice, יוֹם אֶחָד, id eſt. Dies unus. Apud Hebrẹos aũt unus etiam ordinis eſt. Primus ergo, unus in ea lingua dicitur, atq; ita hoc loco etiã eſt intelligendũ. Quod loquẽdi genus etiã in euãgeliȷs reperiẽ, quoꝝ phraſis tota Hebraica eſt: Vna enim ſabbati, ſicut & Theophylactus exponit, primã ſabbati ſonat, id eſt primã hebdomadæ: & una menſis, primã diẽ mẽſis. Sed Chryſoſtomus, unã diẽ idcirco hic dictã putat, quia & diẽ, & noctem ſimul cõplecteretur. Vna igitur dies, id eſt nox ſimul, atq; dies. At uero Hippolytus, puto quod Hebraicã loquendi cõſuetudinem ignoraret, aſſerit conſtanter, unam, non primam diem, fuiſſe dicendum: apud quem ſic

Vnus, pro primus.
Vna ſabbati.
Vna dies.

ſic extat: ἔδει μὴ πρώτην λέγειν, ἀλλὰ μίαν. ἵνα δὲ διὰ τὸ μίαν εἰπεῖν, ταύτην δείξῃ κυκλουμένην, καὶ ἑβδομάδα διαπλοῦσαν, μίαν δὲ ὑπάρχουσαν. hoc eſt, nõ primam, ſed unam dicere, erat neceſſe, ut unã dicendo, oſtenderet eam circũductam, & hebdomadã perfeciſſe, una cũ eſſet. Innuit ergo unã fuiſſe dicendũ, ut in una die, tota hebdomas appareret expreſſa. Sed certe ut dixi, locutio Hebraica eſt.

Firmamentum.

Firmamentũ στερέωμα. Rachia.

Nos in hac uoce, Septuaginta ſequimur, qui & ipſi hoc loco uerterunt στερέωμα, firmamentũ: ſed uox Hebraica רָקִיעַ Rachia, extẽſionem ſonat, aut id qđ extenditur, ac diffunditur, ut uela, ac cortinæ. ducit autẽ à uerbo רָקַע, id eſt extẽdit, ut Exodi cap. xxxix. וַיְרַקְּעוּ אֶת־פַּחֵי הַזָּהָב id eſt: Extẽdent laminas aureas. Sciendum itaq; eſt diuinas ſcripturas ita loqui ſolitas, ut cum elementa diffuſa ſint, ac longiſſime porrecta, dicãt deũ ea effudiſſe, atq; porrexiſſe, ideo Eſaias cap. xlij. רוֹקַע הָאָרֶץ וְצֶאֱצָאֶיהָ, id eſt: Qui extendit terram, & germina eius. Et eiuſdem cap. xliiij. רוֹקַע הָאָרֶץ מִי אִתִּי, id eſt: Quis porrexit terrã præter me? De qbus nos ſuis locis dicemus, præſertim in Ezechiele, ubi huius uocis creberrima ſit repetitio. Tota itaq; cœli porrectio, ac quaſi effuſio Hebraice appellatur Rachia: neque proprie firmamentum ea uox ſonat. Quare dubium ſit cur tam diſſimili uoce uerbum Hebraicum red

reddiderint Septuaginta, & poſt eos Hierony-
mus. Præſertim cum eius uocis inuentores, ipſi
uideantur fuiſſe: neq; enim apud gentes uſquã
inueniemus cœlum appellari στερέωμα, id eſt: fir-
mamentum. Quæ nos de hac re cognita habea-
mus, in medium afferemus. Igitur Lxx. cœlum *Cur cœlum*
στερέωμα nuncuparunt, aut eius ſoliditatem atq; *firmamẽtum*
duriciem innuere cupientes, uel ſtabilitatẽ, quã *dicatur.*
in ſuo ſitu accepit à deo. Quod non ſolum cœlo
tribuunt ipſi interpretes, uerum etiam terræ, ut
Pſal. xcij. ἐστερέωσεν οἰκουμένην, ἥ οὐ σαλευθήσεται,
id eſt, firmauit orbẽ terræ, qui nõ cõmouebitur.
Apud Eſaiam: στερεώσας τὸν οὐρανὸν, ὡσεὶ καπνόν.
Eandem etiã firmitatẽ atq; ſtabilitatem pleriſq;
alijs uendicarũt. Vt igitur terram à deo ſtabili-
tam eſſe dixerũt, idem fortaſſe ſentiunt & de cœ-
lo, cum ſoliditatẽ aut firmamentum ipſum appel-
lant. Nã & illud quod erat Hebraice pſal. xxxij.
בִּדְבַר יְהוָה הַשָּׁמַיִם נַעֲשׂוּ, hoc eſt, Verbo do-
mini, cœli facti ſunt: ipſi uerterũt ἐστερεώθησαν, id
eſt firmati ſunt. Hebræi ergo ad porrectionẽ ac
diffuſionẽ reſpexerunt, Lxx. ad ſtabilitatẽ. Eſt er-
go cœlum porrectum ac firmatum, ſicut & ter-
ra. Vel certe quod eſt melius, firmamentũ appel-
larunt, ut eius duritiem ac ſoliditatem innuerẽt.
Nam & Homerus ſæpe in ſuis rapſodijs appel-
lat, χάλκεον οὐρανόν, id eſt, ęreũ cœlũ, id eſt, ſolidiſ-
ſimũ, & χαλκοβατὲς δώματα, id eſt, æneas domos,
aut ære ſtratas. Quandoq; σιδήρειον οὐρανόν, id eſt,
fer

Cœlum ex aquis conflatum.

ferreum. Quod ſentit etiã Theodoritus, qui cœlum ex aquis conflatum eſſe uult, atq; ex his duriſſime coaluiſſe, ſic enim inquit. ἐπειδὴ γὰρ, ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη, καὶ ἡ ῥυτὴ φύσις στεγανωτάτη γέγονεν, καὶ στερέμνιος, προσηγορεύθη στερέωμα. Quoniam inquit, cœlum ex fluxa aquarũ natura conſtitit, & quæ prius liquabilis eſſet natura, ſolidiſſima eſt effecta, ea de cauſa, firmamentum eſt appellatum. Gennadius autẽ & ipſe ſanctiſſimus, στερέωμα μὲν, ὡς ἐκ τῆς δημιουργίας, προσεῖπεν, αὐτὸν, ὅτι ἐξ ὑγρᾶς τε, καὶ ῥευστῆς φύσεως τῶν ὑδάτων, καὶ εὐδιαλύτου, στεῤῥὰν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν πῆξιν ἐδέξατο. i. Firmamentũ inquit ex ipſius rei opificio, ipſum appellauit, eo quòd cum prius lenta, fluxa, ſolubiliſq; natura eſſet, ſolidam & minime mobilem conſtipationem accepit. Idem ſentit Baſilius. Plato quoq; in legibus Aſtrologiã uerſari dicit circa στερεᾶς φορᾶν. i. ſolidi motũ: per

Cœlum ſolidum dicitur per excellentiam.

ſolidum cœlum intelligens. Cumq; pleraq; alia ſint ſolida, unum cœlum, ſolidum κατ' ἐξοχὴν uocatur. Quanquàm fortaſſe ſit dicendum, quòd duo ſolida ſint, unum quieſcens, alterum ſemper

Στερεωμετρία.

agitatum. Propterea & apud Theonem στερεωμετρία uocatur, quæ circa cœleſtia corpora uerſat̃, quũq; etiam ſit alia στερεωμετρία. Inuenimus etiam apud Platonicos cœlum firmamentum uocari, ſicut inuenitur apud Damaſciũ, τῶν στερεωμάτων σειρὰ, ἐμπύρειον, αἰθέριον, ὑλαῖον. Hoc eſt firmamentorum catena, Empyreum enim eſt firmamentum,

tum, eſt ætherium, eſt materiale. Quæ ex Chaldaicis Zoroaſtreorum oraculis ſumpta ſunt, ſic enim Pſellus: ἑπτὰ φασὶ σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύριον ἕνα καὶ πρῶτον, καὶ τρεῖς μετ' αὐτὸν αἰθερίους, ἔπειτα τρεῖς ὑλαίους, ὧν ἔσχατος χθόνιος εἴρηται, καὶ μεσοφαὴς, ὅς τι ἐστὶ ὁ ὑπὸ σελήνην τόπος. Septem, inquit, corporeos aſſerunt mundos, empyrium unum & primum, id eſt igneum, & tres poſt ipſum, ætherios: deinde tres alios materiales, quorum extremus terreſtris, & ſemilucidus uocatus eſt, qui ſublunaris locus eſt. Sententia quoque extat apud eos de ſummo & omnipotenti deo, quod ἑπτὰ ἐξόγκωσεν στερεώματα κόσμου. id eſt, Septem conglobauit firmamenta mundi. Extat quoq; apud Syrianũ τὰ ἄϋλα στερεώματα ὑμνούμενα, materia carentia firmamenta, laudantur in ſacris. Quanquam hi omnes uidentur id nomen à nobis accepiſſe, ſicut pleraq; alia apud eos furta deprendimus, de qua re nos fuſis in noſtris libris cõtra Theologiam Platonicorum. Hæc itaque ratio eſt, cur primi Septuaginta in ſacris ſcripturis uocarint cœlum firmamentũ, cum Hebraice appellaretur Rachia, id eſt, porrectio, ac dilatatio. Cœlum quoque etiam ſolidum, uidetur Ariſtoteles ſentire, primo enim Meteororum, ſcribit à corporis ſolidi motu, ſcindi aërem, per corpus ſolidum: ſolem intelligens, cuius ſententiam explicans Alexander, ſic inquit: διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, μάλιστα μὲν ἡ τοῦ στερεοῦ

κίνησις διακρίνει αὐτὸν, ἔοικε καὶ τὸ τοῦ ἡλίου σῶμα, καὶ τὸ τῶν ἄστρων, στερεὸν λέγειν καὶ διαφανὲς, id eſt, cum dixerit Ariſtoteles corporis ſolidi motum maxime diſcindere aërem, uidetur aſſerere, & ſolis, & reliquorum aſtrorum corpus eſſe ſolidū, & perſpicuum.

Cur deus nō benedixerit ſecūdæ diei. ADVERTENDVM quod ſecunda die, non dicitur: Et uidit deus quod eſſet bonum, & neque in textu Hebraico, neque in noſtra æditione habetur, ſed in æditione Septuaginta additum eſt ex errore: non ab ipſis quidem, ſed quod ex uno loco facile in alium aliquid transportetur, ſi qua ſimilitudo arriſerit. Annotauit ergo hoc Hieronymus in Iouiniano, non dici de *Binarius numerus cur infauſtus.* ſecunda die, bonum deo uiſum eſſe, quia numerus binarius infauſtus ſit, à quo unitas primum diſcerpatur: quòd cauſa corruptionis eſt, quod pulcherrime explicatur à Platonicis, maxime Damaſcio, uiro in ea familia excellentiſſimo. Rabi uero Salomon, aliam huius rei affert rationē, cuius uerba ſubſcribenda ſunt, ſic enim inquit: ובפני מה לא נאמר כי טב בשניל פישלא נגמרת מלאבת המים ע׳ יום השלישי ודבר שלאנגמר אינו במלואו וטבר. hoc eſt, at quāobrē nō dicitur de ſecundæ diei opere: Et uidit quod eſſet bonum, quia nōdum erat opus aquarum, niſi tertia die perfectum: quamobrem negauit eſſe bonum, eo quod erat imperfectum. Nicolaus de Lyra, neſciens fortaſſe de binario eſſe

Hic

Hieronymi ſententiam, eam uerbo fœdiſſimo reprobauit, ſed eius confutatio ridicula eſt, itaq; iure carpitur à Burgenſi.

Producat terra.

Hebraice uerbum eſt ab herba ductũ תַּדְשֵׁא thadſe, id eſt, herbificet, ſi dicere liceret: à deſe דשא id eſt herba. Perinde ſi dixiſſet, Herbificet terra herbam. Sed quia non erat ſatis Latinum, propterea alio modo idem Latine expreſſit. quã quam Rabi Salomon, aliud uult eſſe דשא, aliud עשב. primum enim ſignificare dicit uniuerſam herbarum uiriditatem, qua terra ueſtiatur, ſecundum ipſas herbas. ſed quis non uidet hæc adeo eſſe inter ſe ſimilia, ut facile confundantur? Illud quoque inferius, faciens ſemen, Hebraice eſt, מַזְרִיעַ זֶרַע ſeminificans ſemen. ſic & inferius producat terra, Hebraice eſt תוצא, id eſt, faciat exire, quæ & alia infinita, prudentiſſime noſter Hieronymus, Latinæ phraſi accommodauit: quod & Septuaginta fecerunt in lingua Græca: quanquam hi ſint longe in fingendis, ac notandis nominibus, nobis feliciores, propterea Hebraico ſæpe accedunt propius, quàm nos:

דֶּשֶׁא
עֵשֶׂב

Erunt in ſigna & tempora.

Tempus hic non id eſt, quod à philoſophis mẽſura motus uocatur, & de quo Plato, μετ᾽ οὐρανοῦ γέγονεν ὁ χρόνος, ἵν᾽ ἅμα γεννηθέντες, ἅμα λυθῶσιν, ἄν *Tẽpus quid.*

Dies ſtati ac ſolennes Hebræis Mohadim dicũtur.

עֵת

מוֹעֵד

χρόνος.

καιρός.

πότε λύσις αὐτῶν γίνηται, hoc eſt, una cum cœlo conditũ eſt tempus, ut quia ſimul effecta ſunt, ſimul & diſſoluantur, ſi qua eorũ futura ſit unquã diſſolutio. De hoc enim tempore intellexit inferius cum dixit, erunt in dies & annos: ſed hic tẽpora uocantur, dies ſtati, ac ſolennes, quos Hebræi à cõteſtatione atq; admonitione מוֹעֲדִים appellant à uerbo יָעַד id eſt, teſtatus eſt: quarum dierum frequentiſſima eſt mentio in ſacris literis, earum itaq; Sol & Luna indices ſunt, ad ſolis enim ac lunæ curſum, huiuſmodi dies celebrantur, ac repetuntur. Primum itaque tempus Hebraice uocatur עֵת het, ſecundum מוֹעֵד mohad. Septuaginta quoq;, non uerterunt hic χρόνους, quod tempus ipſum eſt, ſed καιρούς, quæ eſt bene gerendarum rerum occaſio, & ut ait Plato ἄνθος τοῦ χρόνου, id eſt, flos temporis, quòd ſit ſelectiſſimum, atq; maxime opportunum tempus. Hoc dictum ſit quo proprietatem Hebraicam explicaremus, cuius ignoratio fecit, ut pleriq; tam Græcorum quàm Latinorum, hunc locum, aliter quàm fas eſſet, interpretati ſint. Quorum ſumma ſolertia non propterea, non eſt mirifice in cæteris commendanda.

Vt præſint.

לְמֶמְשֶׁלֶת, ut præſint, ut dominẽtur: longe melius quàm Septuaginta, qui uertunt, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, id eſt, in poteſtates diei: lumen minus

nus εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, id eſt, in poteſtates noctis. dubia enim tranſlatio eſt, quia ἀρχὴ, & inchoationem temporis ſignificat, & poteſtatem atque imperium. Non uitarunt igitur hanc amphibologiam Septuaginta, uolētes ſeruare integrum Hebraicum nomen, nam ממשלה ſignificat poteſtatem ac ditionem. uertentibus ergo eis, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, non tam intelligeremus in poteſtatem diei, quàm in principium diei, ſic & de nocte dicendum. Præterea cur uertunt ἀρχὰς, & non ἀρχὴν, cum Hebraice ſit ſingulare, & ſenſus non admittat ut dicamus ἀρχὰς, dominatus in plurali? quod tamen non fecerunt alibi, ut Pſal. cxxxv. τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν ἡμέρας, id eſt: Solem in dominatum noctis: cur non idem & hoc loco factum eſt, cum idem nomen ſit hic & ibi, eodem modo prolatum? Hæc autem Septuaginta æditio pleroſque apud Græcos in errorem induxit: non enim ἀρχὰς, pro poteſtate aut imperio hoc loco ſumpſerunt, ſed pro principio: itaque aſſerunt lunam quia in principio noctis facta eſſe dicitur, fuiſſe è diametro ſoli oppoſitam, cum condita eſt. Neque forte ab re fuerit, ſi ipſa uerba ſubdiderimus. Lunam inquiunt, cum quarta die, Geneſi atteſtante facta ſit, in plenilunio fuiſſe neceſſe eſt, οὐδέποτε γὰρ, τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, δύναιτ' ἂν καὶ ἡ σελήνη, κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἤγουν ἀκρόνυκτος ἀνατέλλειν, μὴ διαμετροῦσα τὸν ἥλιον, καὶ παν-

Ἀρχὴ.

σέλλωνος ἐντεῦθεν γινομένη. εἴπερ ὑποθέμενον, ἀλλὰ προγεγονυίας συνόδου, ταύτην γεγενημένην. Sed hoc potuit quidem eſſe, ſed ex iſto loco non colligitur, non enim ἀρχὴ principium hic ſignificat, ſed poteſtatem, quæ amphibologia in contextu Hebraico neutiquam eſt.

Congregentur aquæ, & factum eſt ita.

In Hebræo non repetitur, & congregatæ ſunt aquæ, quæ erant ſub cœlo, ſicut neque in noſtris codicibus: ſed repetitur apud Septuaginta, apud quos totum hoc reddundat. καὶ συνήχθη, τὸ ὕδωρ τὸ ὑπὸ κάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. hoc eſt, & collecta eſt aqua, quæ erat ſub cœlo, in collectiones ſuas, & apparuit arida. Annotauit igitur hoc diuus Baſilius in hexameron his uerbis: καὶ ἐγένετο οὕτως. ἀρκοῦσα αὕτη ἡ ἐπαγωγὴ πρὸς τὸ δεῖξαι εἰς ἔργον ἐλθοῦσαν τοῦ δημιουργοῦ φωνήν, πρόσκειται δὲ ἔν τισι τῶν ἀντιγράφων, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑπὸ κάτω τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. ἅπερ οὔτε τινὲς τῶν λοιπῶν ἐκδεδώκασι τῶν ἑρμηνέων, οὔτε ἡ χρῆσις τῶν ἑβραίων ἔχουσα φαίνεται. καὶ γὰρ τῷ ὄντι περιέλκει μετὰ τὴν μαρτυρείαν τοῦ, ὅτι ἐγένετο οὕτως, ἡ τῶν αὐτῶν πάλιν ἐπεκδιήγησις. τὰ τοίνυν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων ὠβέλισται, ὁ δὲ ὁ βελὸς, ἀθετήσεως σύμβολον. Hoc eſt, & factum ita eſt, ſatis erat id dixiſſe, ut oſten

oſtenderetur, diuinam uocem opus ſtatim eſſe ſubſecutum. additum uero eſt in quibuſdam co dicibus, & congregata eſt aqua, quæ eſſet ſub cœlo, in collectiones ſuas, & apparuit arida: quæ neque alij interpretes addiderunt, neque in con textu Hebraico reperiuntur. Et profecto ſuper-uacanea eſt, poſt illud teſtimonium & factum eſt ita, eorundem explicatio. Et in emendatioribus exemplaribus, inuenitur totũ hoc obeliſcis eſſe deletum. Obeliſcus enim expungendi, & obli-terandi nota eſt, hæc ille. *Obeliſcus quid.*

Producant aquæ.

יִשְׁרְצוּ hoc quoque Latine uerti non po-tuit: ſicut enim ſupra de terra dicendum fuerat, herbificet terra: ita nunc fingendum eſſet no-men, quanquam ne illud quidem reperiri poſ-ſit. Quod enim eſt ipſi terræ herba, hoc שֶׁרֶץ ſcerez aquis. Proles ergo, ac pullulatio aqua-rum, Hebraice ſcerez uocatur. Nec proprie re-ptile ſignificat, cum repere ſit terreſtrium. Sed Hieronymus elegantius nomen inuenire non potuit: eodem enim modo piſces ſerpunt per aquas, quo reptilia per terram. Imitatus eſt quo-que Septuaginta, qui & ipſi uerterunt ἐξαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετά, id eſt, producant aquæ repti-lia. Hoc dictũ uelim ꝑpter eos, qui ſunt τῷ λόγῳ κομψοί, ut facile etiã à ſummis uiris nõ abſtineãt, *Aquarum proles.*

& in leuiſſimis quoque eos carpant.

Creauit Cete grandia.

Dracones maris pſcies maximi. הַתַּנִּינִים Hataninim, id eſt, dracones. Eodem uero nomine dracones terreſtres atque marini uocantur. Neq; eñ Cete, & maximi piſces aliud in aquis ſunt, quàm dracones ac ſerpentes in terra. Quanquam igitur nomen Hebraicum draconem ſonet, tamen & piſces qui eadem forma, ac magnitudine ſint, ſignificat. Inuenimus & alibi ingentes piſces dracones uocari, ut Pſal. cxlviij. תַּנִּינִים וְכָל־תְּהֹמוֹת, id eſt, Dracones, & omnes *Abyſſis.* abyſſi: per abyſſos aquas copioſiſſimas intelligens: per dracones maximos piſces. Nam dracones terreſtres eodem loco inferius citat dicens רֶמֶשׂ id eſt ſerpentes. Eſaiæ quoq; cap. xxvij. וְהָרַג אֶת־הַתַּנִּין אֲשֶׁר בַּיָּם, id eſt, Et interficiet draconẽ q eſt in mari. Intelligiturq; figurate is, qui late maris imperium teneret, Tyri uidelicet, rex, aut eiuſmodi alius. Ezechielis quoque triceſimoſecũdo וְאַתָּה כַּתַּנִּין בַּיַּמִּים, id eſt, Et tu tanquam draco in aquis. Recte igitur hos dracones, Hieronymus Cete uertit, ſimul etiam Septuaginta ſecutus, qui & ipſi interpretãtur, καὶ ἐποίησεν, ὁ θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα, id eſt, Et fecit deus Cete grandia. Neque per Cete una *Cete quid.* eorum piſcium ſpecies intelligitur, ſed omnes grandiores piſces ſic uocantur. De qua re & Theodoritus, inquit: κήτη γὰρ, ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς

ἐνύ

ἐνύδροις ὑπερμεγέθη καλεῖ, κἂν διαφορά τις, φαίνηται ἐν αὐτοῖς, ὅθεν προσέθηκε τὰ μεγάλα, id eſt, Cete enim omnia ea uocat, quæ inter aquea uaſta ſint, quanquam eorũ quoddam ſit diſcrimen, quamobrem addidit magna. *Per cete piſces grandiores.*

Creſcite, & multiplicate.

Quod Latine eſt, creſcite: Hebraice פְּרוּ peru: hoc eſt, fructificate: à nomine פרי id eſt, fructu. Idem uero eſt creſcere in animalibus, *Creſcere.* quod fructificare in arboribus. Eleganter itaq; *Fructificare.* hoc in illud mutauit, cum fructificare, non ſatis eſſet Latinum. Secutus præterea eſt Septuaginta, qui & ipſi uertunt, αὐξάνεσθε. id eſt creſcite. Vt autem intelligas, quàm uera hæc ſint, quæ hic dicũtur, & quàm à uetuſtiſſimis etiam gentibus cognita, uerba Mercurij ſubſcribam. ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς εἶπεν ἁγίῳ λόγῳ, αὐξάνεσθε ἐν αὐξήσει, καὶ πληθύνεσθε ἐν πλήθει, πάντα τὰ κτίσματα, καὶ δημιουργήματα. hoc eſt, At deus ſtatim diuino uerbo locutus eſt, ac dixit: augeſcite cum incremento, & multiplicemini copioſe omnia condita, & opificia. Dein de generatione, tandem hæc infert, καὶ ἐπληθύνθη κατὰ γένος τὰ πάντα. id eſt, & multiplicata ſunt generatim omnia. Hæc à nobis prolata ſunt, quo cognoſceremus nihil antiquiſſimos illos de rebus diuinis ſenſiſſe aliud, quàm nos ſentiamus.

Aquas maris.

הַמַּיִם בַּיַּמִּים, id eſt, aquas in maribus: uerum erat durius. Venuſte ergo, & appoſite uertit aquas maris: quod, quia lingua Grȩca facilius patiebatur, non immutarunt Septuaginta: uertunt igitur ὕδατα ἐν θαλάσσαις, id eſt, Aquas in maribus. Vitare enim oportet Hebraiſmum, ne in aſperam & difficilem orationem incidamus, quod enim apud illos elegantiſſimum eſt, uix apud nos poſſet audiri.

Hebraiſmus.

Faciamus hominem.

Dictum eſt ſupra, Hebræos conuenire nobiſcum, in exponendis hiſce uerbis. Græci enim patres, quos & noſtri poſtea ſecuti ſunt, opinantur hic trinitatem innui, cum dixerit faciamus, non faciam, aut aliquid huiuſmodi, patrem ſcilicet locutum cum filio. Quam expoſitionem plures Græcorum ſequuntur, & è noſtris maxime Auguſtinus. Quidam uero Hebræorum, ut fugerent hunc ſcrupulum, dicunt deum, tum cum angelis habuiſſe ſermonem, ſicut principum moris eſt, ut quanquam ſeruos ſuos non conſulant, ſæpe tamen fit, ut aliquid facturi, eo ſermonis genere apud eos utantur. Quod & quidam Hæretici opinati ſunt, quos citat Theodoritus, eorumq; redarguit impietatem. τινὲς

Triadis myſterium.

μὲν τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, πρὸς τοὺς ἀγγέλους αὐτὸν εἰρηκέναι καὶ τοὺς πονηροὺς δαίμονας, ἔφασαν, οὐ συνιέντες οἱ ἐμβρόντητοι, τὸ κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν. id eſt, quidam execrabiles hæretici, deum cum angelis & prauis dæmonibus tunc locutum aſſerunt, non intelligentes id quod dicitur ad imaginem noſtram. Baſilius de hoc, citans Iudæos. οὕτω ἐστὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας γένος ἰουδαικὸν, στενοχωρούμενον, πολλὰ φασὶν εἶναι τὰ πρόσωπα, πρὸς οὓς ὁ λόγος γέγονε θεοῦ. τοῖς ἀγγέλοις γὰρ λέγει τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, ποιήσωμεν ἄνθρωπον. ἰουδαικὸν τὸ πλασμὰ, τῆς ἐκεῖθεν εὐκολίας τὸ μυθολόγημα. ἵνα τὸν ἕνα μὴ δέξωνται, μυρίους εἰσάγουσι. καὶ τὸν υἱὸν ἀθετοῦντες, οἰκέταις τὸ τῆς συμβουλίας ἀξίωμα περιάπτουσι. καὶ τοὺς δούλους ἡμῶν, κυρίους ποιοῦσι τῆς ἡμετέρας δημιουργίας. id eſt, Sic & Iudæi, genus hominum ueritati inimicum, nõ ualentes aliam afferre cauſam, aſſerunt multas eſſe perſonas, quibus cum deus locutus fuerit: nam aſtantibus ſibi angelis dixiſſe, faciamus hominem. Iudaicum ſanè commentum, et illius nationis ad mentiendum propenſę fabula: id ſcilicet dant operam, ut uno repudiato, infinitos admittãt: & reiecto filio, famulis conſulendi tribuant autoritatem. & eos qui nobis ſeruitute pares ſunt, noſtræ creationis dominos efficiãt. Hoc refellit & Gregorius theologus, abſurdumq; eſſe dicit, ut deus cũ angelis ſic loqueretur. Alij eorũ perplexi, dubijq; ſunt, ne quis hinc πολυθείαν ethnicorum,

aut

aut trinitatem Chriſtianorum eliciat:eamq́ ob rem aliam interpretationem excogitarunt, ut dicerent deum ſecum tum locutum fuiſſe, de quibus idem Theodoritus. ἰουδαῖοι δὲ εἰς ἑτέραν ἐξώκειλαν παραφροσύνην. φασὶ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκέναι τὸν τῶν ὅλων θεὸν, ποιήσωμεν ἄνθρωπον, κατὰ μίμησιν τὰς τῶν μεγάλας πεπιστευμένων ἀρχάς. καὶ γὰρ ὕπαρχοι καὶ στρατηγοὶ, πληθυντικῶς εἰώθασι λέγειν τὸ κελεύομεν, καὶ γράφομεν, καὶ προστάττομεν, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ οὐ συνεῖδον οἱ παραπλῆγες, ὡς ἑνικῶς τὰ πλεῖστα λέγει ὁ θεός. Hoc eſt, Iudæi uero alia dementia præcipitati ſunt: aſſerunt enim ſecum dixiſſe deum, faciamus hominem: quemadmodum ſolent hi qui ſummis funguntur magiſtratibus: nã Prætores, ac Tribuni ſub numero plurium ſolent dicere, imperamus, ſcribimus, iubemus, & id genus. dementes profecto, qui non intellexerint deum ferè ſemper ſingulariter loqui. Hæc ille, citatq́ innumera exempla, ut illud, Finis omnis carnis uenit coràm me. & illud, Non erũt tibi dij alij præter me: & alia. Inuenies autem ueriſſimum eſſe ita ſentire Iudæos, ut ait Theodoritus, ſi legeris hoc loco Auen Eſdra. Sed nónne probabilius eſt, quod attulerũt noſtri? perperam enim & ineptiſſime Iudæi poſt CHRISTI aduentũ ſcripturas interpretati ſunt, ut paſſim in eorum ſcriptis uidere licet. Alij quoq́ ad philoſophorum placita, alij ad aſtrologorum eas torquere conati ſunt. Eorũ itaq́ cõmenta, pueriles q́ nugæ nihili ſunt

Deum de ſe ſingulariter loqui.

ſunt faciendæ,ſed autoritati potius ſanctiſſimorum doctiſſimorumq́ patrum ſtandum, qui & diuinitus ſunt locuti, & eorum mentes omni lynceo erant acriores.

Ad imaginem noſtram.

בְּצַלְמֵנוּ id eſt, in imagine noſtra:nihil refert quod prępoſitio mutata ſit:ſic enim erat Latine dicendum, ut & Septuaginta fecerunt, qui, in, uerterunt,in πρὸς, ad. Quæ à Platonicis nume- *πρὸς.*
ratur inter cauſas exemplares,eamq́ appellant πρὸς ὅ. id eſt,ad quod. Notat Rabi Moſes, in ſuo More hanibchim צֶלֶם, id eſt,imaginem,hic ſi- *צֶלֶם*
gnificare imaginem ſubſtantialem,quam philoſophi εἶδος, aut ἰδέαν appellent,non illam quæ *εἶδος.*
lineamentis, atque coloribus exprimitur. eam *ἰδέα.*
enim appellari תֹּאַר thoar,id eſt, corporis qua- *תֹּאַר*
litatem. Propterea ad imaginem diuinam factus homo dicitur,hoc eſt,quatenus ad ipſam dei intelligentiam ac rationem ſubſtantiamq́ ſpectat, ad cuius ſimilitudinem effectus homo eſt,quòd homo in ipſa ratione,atque intelligentia homo ſit. Quam opinionem refert Plutarchus etiam Homeri fuiſſe. Idem poſtea ſenſit & Socrates, quem Marcus ſecutus,pronũciauit corpus eſſe quaſi animi receptaculũ. Sic & Epictetus Stoicus,& eum ſecutus Simplicius. Syriani quoque de ea re hæc uerba ſunt ὁ νοῦς ὁ ἐν ἡμῖν, ἄνθρωπός ἐστιν ὁ κυρίως. id eſt, mens quæ in nobis eſt,

Homo factus ad imaginem dei.

proprie

Homo, ratio, intellectus, mens.

proprie homo eſt. Quia igitur homo, id eſt ratio, & intellectus humanus ad imaginem intellectus diuini factus traditur, inepte certe eum locum Manichæi, atque Gentiles intelligebant, credentes id de corporea imagine dici, noſque impietatis reos agentes, cum is ſenſus & à ſacris ſcripturis, & ipſa natura plurimum abhorreret. Quamobrem iuſte ab autore Latino carpitur Epicurus, qui hanc hominis cum deo ſimilitudinem in corporeis lineamentis ponebat, apud quem hæc ſunt: Ad ſimilitudinem enim deo propius accedebat humana uirtus quàm figura. Factum autem hominem ad imaginem dei teſtatur & ipſe Mercurius dicens. ὁ δὲ πάντων πατὴρ ὁ νοῦς, ὢν ζωὴ καὶ φῶς, ἀπεκύησεν ἄνθρωπον, αὐτῷ ἴσον. οὗ ἠράσθη, ὡς ἰδίου τόκου, περικαλλὴς γὰρ ἦν, τὴν τοῦ πατρὸς ἔχων εἰκόνα. Hoc eſt, Pater autem omnium mens, cum uita eſſet & lumen, peperit hominem ſibi ſimilem quem amauit tanquam propriam prolem, erat enim pulcherrimus, cum paternam teneret imaginem. Et paulo inferius. φῶς καὶ ζωὴ ἐστὶ ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ, ἐξ οὗ ἐγένετο ἄνθρωπος. id eſt, lumen, & uita eſt deus & pater, ex quo homo effectus eſt. Pſellus in Chaldaicis oraculis aut ſententijs, de hac re etiam ſcribit fuiſſe, & Chaldæorum eam opinionem. ὥσπερ ἡ μωσαϊκὴ βίβλος, κατ᾽ εἰκόνα θεοῦ πλάττει τὸν ἄνθρωπον, οὕτως καὶ ὁ χαλδαῖος, τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦ

κόσμου φησὶν σύμβολα γὰρ κατασπεῖραι ταῖς ψυχαῖς, τῆς ἑαυτοῦ ἰδιότητος, id eſt, Quemadmodum liber Moſis ad imaginem dei fingit hominem, ſic & Chaldaica hæc ſententia pronunciat, mundi huius opificem & patrem, ſuæ ipſius naturæ quædam ſymbola animis humanis inſeruiſſe. Proclus etiam, inter Platonicos celeberrimus, hoc modo de ea re ſentit ὁ γὰρ ἡμῶν νοῦς, τοῦ πρώτου νοῦ εἰκών. Hoc eſt, Mens quæ in nobis eſt, eſt imago primæ mentis. Niſi forte aliud ſentire uideatur: nam primam mentem, nõ ſummum deum, ſed Saturnum eſſe fabulantur. Idem & apud eundem ſcriptorem quem modo citauimus extat, qui in legibus ait: Eſt igitur homini cum deo ſimilitudo. Alibi quoque ſcripſit noſtrũ animum, diuinũ eſſe ſimulachrum. Quod igitur in ſacris literis traditur, ne gentilibus quidem ſapientioribus erat abſconditũ. Vt hinc facile intelligas, quanta ſit ſacrarum literarum maieſtas, ad quas qui propius acceſſerunt, cæteris ſapientiores apud gentes habiti ſunt. Eam diuinã ſimilitudinẽ, quanque in animo ſita ſit, poſſunt tamen homines facile amittere, ſi ſcelerate & impure uixerit. ideo Gregorius Nyſſenus, in animi expiatione eam poſitam eſſe aſſerit dicens. hæc inquit ſimilitudo, eſt καθαρότης, μακαριότης, ἀπάθεια, κακοῦ παντὸς ἀλλοτρίωσις, καὶ ὅσα τοιούτου γένους εἰσίν, id eſt, Puritas, beatitudo, carere affectibus, ab omni prauitate eſſe ſeiunctum, & id genus alia.

Prima mens.

Animus humanus ſimulachrum dei.

Cui

Cui conſone fatetur & Empedocles, homines probos eſſe dei ſimillimos, & poſt uitam fieri deos, dicẽs, ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοί. id eſt, poſt hãc uitam inquit, uiri ſapientes, dij efficiuntur, & quaſi repullulant. Eſt autem & illud obſeruandum, diuinis patribus noſtris, alijs quidẽ uiſum eſſe idem eſſe ad imaginẽ & ſimilitudinem, alijs autem aliud. Apud interpretem Gregorij. καὶ τῷ μὲν ἁγίῳ κυρίλλῳ, τὸ αὐτὸ καὶ ἓν εἶναι δοκεῖ τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν. τοῖς δὲ λοιποῖς θείοις πατράσιν κατὰ εἰκόνα μὲν τὸ νοερὸν, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ τὸ ἀρχικόν. καθ' ὁμοίωσιν δὲ τὸ ἐν ἀρεταῖς τέλειον, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπου φύσει, ἀρεταὶ γὰρ οἱονεὶ χαρακτῆρες τῆς θείας ὑπάρχουσι φύσεως. id eſt, Et ſancto quidẽ Cyrillo idem uiſum eſt, eſſe ad imaginem & ſimilitudinem: cæteris autem diuinis patribus aliud, ut ad imaginẽ ſignificet ipſam intelligendi uim, & ipſius intellectus libertatem, & imperium: at ad ſimilitudinem referri ad uirtutes, quantum natura datur ad eas homini attingere. Nam hæ tanquam ſimilitudines diuinæ naturę ſunt. mitto etiam ſententiam Chryſoſtomi, Auguſtini, & aliorum, quia infinitæ prope ſunt.

Ad imaginẽ, & ad ſimilitudinem, an idem.

Hominem.

אָדָם Adam. Varia uero eſt hominis etymologia tam apud Græcos, quàm Hebræos ac Latinos. Primi enim uocũ inuentores, non eandem rem ſpectabant. Itaq; is, qui apud Græcos finxit nomi

Hominis uaria etymologia.

nomina,ſiue deus,ſiue quiuis alius,non idem animaduertit, quod & is qui Hebræis appellationes notauit.Grçce enim ſi Platoni credimus, homo ἄνθρωπος uocatur,quod os ſublime teneat, ſurſumq́ꝫ aſpiciat.ab ἄνω ſurſum,& ἀθρῶ,aſpicio. Si autē homo Latine ab humo dicitur,conuenit cū etymologia Hebraica, ab adama enim,id eſt, humo, Adam dictus eſt:q̃ꝫq̃ꝫ Ioſephus ab edom hoc eſt rubro id nomen duci putet:fictum enim eſſe hominē in agro Damaſceno,camq́ꝫ terram,è qua compactus fuerit, rubram extitiſſe.Quod tametſi non improbo,ſacræ tamen literæ docēt, ab adama,dictū eſſe Adam. Veriſſima igitur hominis,ac maxime ad hominis proprietatē accedēs etymologia erat,ut à terra uocaretur. Deus enim,more figulorꝫ his literis docētibus, hominem luteum prius finxit,omni ſenſu,omni motu carentem,cui cū inſpiraſſet, repēte animatus eſt.Igitur ſi id potiſſimū ac maxime memorabile dum efficeretur homo cōtigit,ut prius fuerit terreus,honeſtiſſima fuit eius appellatio, ut Adam quaſi terreus uocarēt. Vt ergo humanū corpus è terra ductū factumq́ꝫ eſt, ita nomen hominis,à terræ nomine duci par erat. Adam igitur nō eſt nomen illius primi hominis propriū, ſed totius ſpeciei humanæ.Ideo utrūq́ꝫ ſexū complectitur: dicetur enim inferius cap.5. in die qua creauit deus hominē,ad imaginem dei fecit illū, maſculum & fœminam creauit eos.Hebrçi quoq́ꝫ pro

ἄνθρωπος. Homo. Adam.

Adam non propriū nomen,ſed ſpecificum.

eo qđ nos dicimus,homo animal rationale:ipſi, Adam chai medaber. Quapropter obſeruanda eſt phraſis Hebraica,qua & Græcos inuenio ali quando uti.Sicut enim Græci frequẽter dicũt, ἰατρῶν παῖδες, ἰνδῶν παῖδες.id eſt, medicorꝝ filij, Indorꝝ filij:ipſos medicos, ipſosq́ꝫ Indos intelli gentes,non eorꝝ filios:ſic & Hebraice homines appellãtur bene Adam,hoc eſt filij hominis,ui delicet genus humanũ.In euãgelio ergo,cũ deus appellat ſe filiũ hominis,idem eſt ac ſi uocaret ſe hominẽ,neqꝫ aliud ibi ſuſpicandũ eſt:eſt enim lo cutio Hebraica:neqꝫ enim ſe filiũ hominis uoca bat,quòd ex Maria natus eſſet, quãqꝫ illud eſſet ueriſſimũ:ſed ꝙ figurã ac naturam geſtaret hu manam,& ꝙ uere eſſet homo.Filius itaqꝫ homi nis,id eſt homo.Vt enim elegãtiſſime quis apud Hebræos loqueretur, ſi omnes homines filios Adam diceret,ita in ſingulari quoqꝫ homine ue nuſte id fieret.Hanc phraſim & ad loca Hebræi accõmodant:appellant enim filios orientis eos, qui ad ortum habitant.Filiũ pacis,filiũ timoris, filium mendacij.De quibus nos alibi copioſius.

בְּנֵי אָדָם *Filij hominis,locutio Hebraica.*

Defenditur Auguſtini interpretatio nominis ADAM.

Qui autem frigidam expoſitionem Auguſtini huius nominis Adam appellãt,quòd is ſanctiſſi mus,ſapientiſſimusq́ꝫ uir, Adam putet dici, qđ per has quatuor literas, omnes mũdi partes in telligamus:per a ἀνατολὴν,per d, δύσιν, aliud a, ἄρκτον, ultimam μεσημβρίαν: miror cur ijdem non taxarint & Cyprianũ,qui ante Auguſtinũ hoc idem

idem tradidit: qui & illud addidit, ideo quatuor mundi partes eo nomine comprẽdi, ꝙ ex omnibus mũdi cardinibus terra illa ſumpta ſit, è qua fictus Adã eſt. Si hæc itaq; frigida ſunt, cur eodẽ modo non frigent omnia, quæ à Platone in Cratylo ſcripta ſunt? cur & Varronis etymologiæ nõ frigebunt? qui etiã conatur nominibus Græcis etymon Latinũ accõmodare. In qua re maxime reprẽditur à Seruio Donatus, ꝙ is uellet Lenæum Bacchũ dici, à leniendo animo. Mira igitur eſt horꝝ hominũ impudentia, qui pluris unã Ciceronis uoculã facerẽt, q̃ quicquid diuini illi homines dixerint: quorꝝ, ut eſt maxima ſanctitas & eruditio, ita maxime à uaniſſimorũ hominum latratibus tuta. Hos certè nunq̃ ſatis demirari potuimus: qui ſi uel minimã labeculã apud ſanctiſſimos illos uiros repererint, miras excitãt tragœdias: Clamant, uociferantur, ingemiſcunt errorem, lachrymas ſe cõtinere non poſſe proteſtantur, dicunt eos in alio uerſari mũdo. Idq; nõ alia gratia fit ab eis, quàm ut ſummis uiris detrahẽdo, gloriolam quandã, cuius auidiſſimos eos eſſe, eorum ſcripta proclamant, adipiſcãtur. Vbi igitur modeſtia illa Chriſtiana, quam in alijs tantopere deſiderant ipſi omnium egentiſſimi? Hoc ne eſt, prodeſſe poſteritati, & nõ magis obeſſe? cui ſuæ maledicentiæ ipſi præclara relinquent exempla? Quæ igitur eſt hæc tam inaudita, tam inſolita barbaries? Vbi hoc hominum

genus ortum,educatumq́ eſt? num apud Chri-ſtianos,non magis ad Hyrcanas ſyluas,& ſcopulos Caucaſeos? Vtri efferaciores, ipſi an Tybareni illi,ac Derbices,qui patres mactabāt, e ſcopuliſq́ præcipitabant? At ipſi omnes ordines, omnem ſexū & ætatem defœdarunt, crudeliter lacerarunt,immaniſſime dilaniarunt.Hoć ne eſt eſſe Chriſtianū? an nō magis plusq́ Turcam,ac Sarracenū? Vſi ſunt fateor etiam ſanctiſſimi uiri reprehēſionibus,etiā Apoſtoli,etiā CHRISTVS at quanta cum modeſtia,quanta cū lenitate etiā profanos,& deo aduerſantes caſtigabant? quàm humane Origenes reprendit Celſum? Baſilius Eunomium,ac reliqui.At hi Chriſtianos ipſos, diuos ipſos.quāta cū ignominia,quibus ſannis, quibus ſcommatis carpūt,allatrant,ſubſannant? Pudet,ꝓfecto quoties in eoꝝ ſcripta incidimus, in quibus nullū Chriſtianæ pietatis apparet ueſtigium,ſed omnia ethnicis oſtētationibus,uirulentijs plusq́ Iudaicis ſcatēt:Omnia uano ſtrepitu,uaniſſimis iactationibus reſonāt,& quod miſerius,cū ætate creſcit delyriū,ac tunc inueniuntur deteriores,quādo & diuina minitāte Nemeſi,& toto orbe terrarū in eos uociferante,debuerant reſipiſcere,& præteritæ ætatis errata recantare.Sed hi,ne cū Phrygibus quidē uolunt ſerò ſapere. Quid ergo de his poſteritas dictura ſit, ipſi uiderint. Nos & ſanctitatē, & eruditionem ſummoꝝ uirorū ſemper admirabimur:quorum

utinam ſanctimoniam, ac pietatẽ aſſequeremur, etiam cum imminutione noſtræ eruditionis. Vt enim eruditio optima quædã res eſt, ſi pietati ſit coniuncta, ita certe peſtilentiſſima, ſi ſit ab ea ſeiuncta. Non eſt ergo quòd de eruditione gloriemur, in qua ſiue æquemus, ſiue ſuperemus diuinos illos uiros, ſanctitate certe ſumus adeo inferiores, ut ſine lachrymis referri non poſſit. Nos certe dum nihil neſcire uideri uolumus, in flagitioſiſſimas oſtentationes incidimus, à quibus omnes boni uiri abhorruerunt.

Eruditio abſq; pietate peſtilens.

CAPVT. II.

Perfecti ſunt cœli.

SIcut in principio trãſtulit, creauit cœlum & terram: ita nũc fortaſſe uertendũ fuerat, perfectum eſt cœlum: Cœli enim nomẽ apud Hebræos plurale eſt, nunq̃ ſingulare: quod uel ex Hebraiſmi proprietate eſt, ut pleraq; alia quæ in plurali declinant, ut maim, id eſt aquę, & alia id genus: uel certe myſteriũ cõplectitur. non enim unum tantũ cœlum innuere uidentur ſacræ literæ, ſed plures uel angelos, uel quancunq; aliam ſubſtãtiam. Sunt enim qui naturam angelicam, quam Platonici νοερὸς καὶ νοητοὺς appellãt, cœlos interprentur. Atq; propterea factum eſt, ut in ſacris tantum libris inueniatur cœli appellatio in

Cœlũ in ſolis ſacris libris pluraliter inueniri.

numero plurium: nec enim uſque in alijs libris, cœlos reperies: ſicut nec apud Græcos οὐρανούς. Primi itaq; Septuaginta apud Græcos, cœlum in plurali ædiderunt: uolueruntq́;, aut myſteriũ, quod ea uoce continebatur, exprimere, uel ſtilum ac modum Hebraicum ſeruare: perinde ſiquis tenebras Latine Græce uerteret σκότη. Vtrunq; certe uoluit oſtendere Hierony. dum ſupra eandem uocem per ſingulare, hic per plurale uertit: quòd autem per cœlum aliud etiam intelligamus, teſtatur Theodoritus hoc loco ſic. μετὰ τὰς ἀοράτους καὶ νοερὰς οὐσίας, οὐρανὸν ὁ θεὸς κατασκευάζει, εὐθὺς μετὰ τῆς γῆς, οὐ τὸν ὁρώμενον. δευτέρᾳ γὰρ οὗτος ἡμέρᾳ γίνεται. ἀλλὰ τὸν ἀνώτερον, ὃν ὁ Δαβὶδ οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ. id eſt, Poſt inuiſibiles, & intelligibiles ſubſtãtias, deus ilico cœlum conſtruit unà cum ipſa terra, non hoc quod uidetur, nam ſecunda die id conditum eſt, ſed ſuperius quoddam, quod Dauid, cœlum cœli uocat. Idem ſentit etiam Baſilius, & Origenes, qui primus eius ſententiæ autor uidetur fuiſſe.

Duos tantum cœlos eſſe.

Hoc idem copioſe oſtendit & Theodorus. Videtur autem is nec literas Hebraicas ignoraſſe, qui & duos tantum eſſe cœlos uult, ſupremum omnium ut nos paulo ante diximus, & firmamentum. Præter hæc fabulas eſſe cenſet, etiam pietati aduerſantes, quæ de pluribus cœlis ab alijs dicta ſunt. Quod neſcio an propter Chaldæos dixerit, qui ſeptem aſſerebant firmamenta, ut

ta, ut nos ſupra oſtendimus. Quanquam hoc idem multi ex noſtris ſint opinati. Albertus refert tanquam noſtrorum theologorum ſit ſententia, eſſe ſeptem cœlos, aërium, ætherium, olympium, igneum, firmamentum, aqueum, empyrium, id eſt, cœlum angelorum: uerum hæc neſcio an fabuloſa ſint, licet & Beda idem ſentiat. Opinio uero Chriſtianorum de cœlo empyrio non tam noſtra uidetur eſſe, quàm uetuſtiſſimarum gentium, ut modo diximus, præſertim Chaldæorum, qui ſeptem corporeos mundos numerantes, principatum tribuebant mundo empyrio. ſic enim Pſellus de Chaldæis ut ſupra citauimus. ἑπτὰ φασιν σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύρειον ἕνα καὶ πρῶτον. Hoc autem primum cœlum fortaſſe eſt de quo ſentit Theodoritus, dum primum quoddam cœlum fuiſſe aſſerit, alterum autem poſt ipſum, hoc quod firmamentum appellatum eſt. De quorum diuerſitate ſic ſcribit. ἔδει τὸ διάφορον γνῶναι. ὁ μὲν γὰρ πρὸ τοῦ φωτὸς, ὁ δὲ μετὰ τοῦ φωτὸς, καὶ ὁ μὲν οὐκ ἐκ τίνος, ὁ δὲ ἐξ ὑδάτων. Neceſſe eſt inquit, quid inter utrunque cœlum interſit cognoſcere. cum primum ante ipſam lucem conditum ſit, ſecundum unà cum ipſa luce. & illud quidem ex nihilo, hoc autē ex aquis. Quod autem incredibiliter adiuuat ad cognoſcendā cœli naturam eſt, nam cœlum appellatur Hebraice שָׁמַיִם shamaim, ab es, quod eſt ignis, & שָׁמַיִם maim

Cœlum empyreum.

Cœlum ex aqua & igne conſtat.

maim aquæ: ex aqua enim & igne ipſum conſtare, uidentur ſacræ literæ innuere. Quod non modo Hebræis, ſed etiam ſanctiſſimis illis patribus Græcis placuiſſe uidemus, ſicut modo Theodoritus, & paulo ante aſſerebat. quod uult maxime per illud innui, fiat firmamentũ in medio aquarum. Seuerianus etiam in eadem eſt ſentẽtia, cuius uerba ſubſcribam. τὸν οὐρανὸν ὅπερ, οὐ τὸν ἐπάνω, ἀλλὰ τὸ ὁρώμενον, ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν ὁ θεὸς, πήξας ὡς κρύσταλλον. id eſt, cœlum autem non ſupremum illud, ſed iſtud quod oculis patet, ex aquis fecit deus, ipſum coagmentans inſtar cryſtalli. Ex quibus etiam uerbis licet animaduertere, falſò atque imprudẽter numerari à quibuſdam theologis recentioribus cœlum cryſtallinum, inter alia firmamenta, ut quaſi unum à reliquis ſeparatum ſit, idem enim Seuerianus ait, ἐπάγη ἐν μέσω τῶν ὑδάτων, πῆγμα κρυσταλλῶδες ὁ οὐρανός, id eſt, coaluit inter medias aquas quædam inſtar cryſtalli cõſtipatio. firmamentum igitur & cryſtalleum cœlũ, inſcite ab inuicẽ ſciungũtur, cum idem ſint etiã teſtimonio Hebræorũ, atque Græcorum, ipſa quoque atteſtante ueritate. Qui ergo apud nos tot cœlos numerãt, uideant ne in gentiliũ fabulas incidãt, & in eã reprẽſionẽ, qua hoc loco uſus eſt ſanctiſſimus, doctiſſimusque Theodoritus. Poteſt etiam shamaim, iuxta Hebræos illud etymon recipere, à sham שָׁם hoc eſt, ibi, & maim aquis, quòd ibi ſint aquæ, eritque prope idẽ

Cœlum cryſtallinum & firmamẽtum idem.

uerilo

ueriloquium cum ſuperiore. His tot teſtibus acclamantibus, ipſa quoq; uoce admonēte diuina, cognoſcimus delyrantium hominum hallucinationē fuiſſe, & noua reperire cupientium, cœlo quintam eſſentiam tribuere. Quod inuentū nō tam ueritati aduerſatur, q̃ alijs etiā philoſophis, præſertim Platoni, qui ab antiquiſſimis theologis cœlum ex elementis igne præſertim factum, & didicit, & illuſtriſſima uoce pronūciauit. Quo magis carpendus eſt Proclus, qui bene ſentientē philoſophum conatur alienis delyrijs implicare. Qui & illud optime nobiſcum ſentire uidetur, ut cœlum aſſerat corruptibile quidem eſſe, accepiſſe autē à deo ὡσεὶ κτητὴν ἀθανασίαν, id eſt aduenticiam immortalitatem. *Cœlum eſſe quintā eſſentiam, falſum eſt.*

Et omnis ornatus eorum.

וְכָל צְבָאָם, id eſt, omnis militia eorum. zauà igitur Hebraice, non ornatum proprie ſonat, ſed militiam aut exercitum, & quod Græce eſt ϛρατιὰ, ſicut in eccleſijs canitur, dominus deus ſebaot, id eſt exercituum. Quo epitheto maxime utuntur ſancti prophetæ. Hieronymus autem putauit hoc loco ornatum eſſe uertēdum. Phraſis enim & conſuetudo Hebraica eſt, ut in ea lingua, uniuerſa ſtellarum multitudo, militia, atque exercitus appelletur. propterea militiā cœli adorare prohibentur Hebræi, id eſt ſtellas ipſas. Cœli ergo ornatus ſunt ipſa ſydera, totusq; cœli ap- *צָבָא* *Στρατιά.* *Militia cœli quid apud Hebr.* *Ornatus cœli.*

paratus, atque opificium. Quod ut facilius perciperetur, Hebraica loquendi conſuetudine dimiſſa, exercitum uertit ornatum, quod tamen non fecit alibi: ſimul etiam Septuaginta ſecutus eſt, qui & ipſi uertunt κόσμος αὐτῶν, id eſt, ornatus eorum. Vitarunt nimirum & ipſi Hebraiſmum.

Dominus exercituū deus, cur dicitur.

Cū ergo deus à prophetis dominus exercituum uocatur, innuunt eū cœli, cœleſtiumq́ꝫ ſyderum autorem ac parentem eſſe. Etiam & illud myſtice ſignificant, quòd ſit dominus angelicæ multitudinis, qui in diuinis literis appellantur etiam militia, ſiue exercitus cœleſtis. Ac prę ter alia teſtimonia, in euangelio legitur, facta eſt cum eo multitudo cœleſtis exercitus: hęc inquā omnia innuuntur eo nomine à prophetis. Itaqꝫ

Militia cœli.

militia cœli, tam omnes ſtellæ, quàm uniuerſa angelorum multitudo uocatur: ſicut etiam ſcribit quodam in loco Hieronymus.

Ab omni opere ſuo quod patrarat.

מִכָּל מְלַאכְתּוֹ ab omni opere ſuo in ſingulari. At Septuaginta per plurale ædiderūt, ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, id eſt, ab omnibus operibus ſuis. Nihil uero id refert. Quanquam aperte intelligam, unde factum ſit, ut Septuaginta per plurale uerterint. Vltimum enim tau huius nominis, uidetur eos fefelliſſe. Eſt enim ea litera apud Hebræos finalis nominum maſculinorum pluralium, interpoſita uau, ut צְבָאוֹת zebaoth.

Verū

Verum hoc loco ea litera non eſt. Quod itaque ſingulare erat, putarunt illi eſſe plurale. Conſimilis error etiã ſupra deprẽditur, qui מֶמְשֶׁלֶת memsheleth, putarũt plurale eſſe. Itaq; & illum locum uerterunt ἀρχὰς, id eſt, imperia, potentias, idem frequentius reperitur. Neq; exiſtimãdum eſt, eos alios codices habuiſſe, cum æditio Chaldaica per ſingulare idem nomen efferat, עֲבִידְתֵּיהּ, id eſt, opere eius, uel ſuo. Noſtra quoque interpretatio clariſſimum ad id afferat teſtimonium. Quod inſuper erat Hebraice עָשָׂה, id eſt, fecit, ipſe uertit patrarat.

In die ſeptimo.

Ex hoc loco poſſunt corrigi codices Græci, quorum plures habẽt, καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ, τὰ ἔργα αὐτοῦ, id eſt, cõpleuit deus in die ſexto opera ſua. ſeptimũ habet Hebraica ueritas וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ, id eſt, & cõpleuit deus in die ſeptimo, om̃e opus ſuũ. Quod autẽ uetuſti codices Græci ita habuerint, indicio ipſi interpretes Græci ſunt, q eodẽ modo citãt eũ locũ. Theodoritus: καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ. & quæ ſequuntur apud ipſum. Theodoritus quoq; eo modo interp̃tat̃, ut uſq; ad ſextam diẽ deus operatus narraretur, ſabbato aũt qeuiſſe. Sed idẽ eſt ſi uel in ſexto, uel ſeptimo opus perfectũ dicamus. Certũ ſiquidẽ eſt in ſeptimo nihil effectum fuiſſe, ſed ſex illis

Græcorũ codicum erratũ, ſexto pro ſeptimo habentium.

diebus tantũ. Quod ergo in die ſeptimo deus opus ſuũ perfeciſſe dictus ſit, hoc innuit in ipſo ſabbato ceſſatum eſſe, ut tamen in eo nihil operis prius fuerit inchoatum.

Deus ceſſauit ab opere die ſexto.

A Septuaginta autem dicitur deus ſexta die quieuiſſe, quippe qui eadem die omnia abſoluerit. Quod etiam exponitur ab Auen Ezra, & ceſſauit, inquit, ab omni opere ſuo, quod fecerat ſcilicet ביום הששי טרם השבת, id eſt, in die ſexto, ante ſabbatum. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Iſtæ ſunt generationes.

תּוֹלְדוֹת eſt autem nomẽ ductum יָלַד, Hoc eſt, genuit: ſignificatq́; natiuitatem, generationem, uel cognationem, ac familiam. Septuaginta uerterunt ἄυτη ἡ βίβλος τῆς γενέσεως, id eſt, iſte eſt liber generationis, quod nõ eſt in Hebraico: non enim dicitur iſte eſt liber, ſed ut uertit Hieronymus, iſtæ ſunt generationes. Arbitror autem à librarijs eſſe additum iſte eſt liber, ex quinto capite, ubi ſcribitur זֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת, id eſt, iſte liber generationum. Vel fortaſſe fecerũt ipſi Septuaginta, ex illo loco explicantes iſtum. Sed cur hæc minima annotamus? quod autem uerterunt Septuaginta generationes, non generationem, ut Hebraice eſt, & ut tranſtulit Hieronymus, ex eo crediderim contigiſſe, quia cum illi biblia ſine punctis uterentur, ut infinitis penè cõiecturis deprenditur, & ut ſæpe nos monſtra

ſtraturi ſumus, fortaſſe eandem dictionem legerunt tholedoth, quæ pluralis eſt, uel tholedath in cōſecutione, quæ ſingularis eſt. Sic enim ſcribitur ſine uocalibus תולדת ſine cholem: atq; ita factū ut plurale ſingulare effectum ſit: quod ut minimi momenti eſt hoc loco, ita alibi plurimi referret. Satis eſt autem nunc cauſam uarietatis oſtendiſſe: Videbimus enim quàm utile fuerit alibi, id à nobis eſſe animaduerſum.

Et omne uirgultum agri.

Tam Hieronymus, quàm Septuaginta nomē atque etymon Hebraicum exprimere uoluerūt, uirgultum enim in ea lingua appellatur יֶרֶק ierec: à iarac, id eſt, uiridi. Atq; ierech proprie uel rorem aut uiriditatem ſonat. Omne igitur quod uiride eſt, ſiue in herbis, ſiue in plantis, ierec nuncupatur. Quod optime reddiderunt Septuaginta, πᾶν χλωρὸν ἀγροῦ, id eſt, omne uiride in agris: noſtra uero uox non totum id attingit, quippe cum uirgultum, magis de plantis quàm de herbis dicatur. Alibi tamē uertit Hieronymus ירק uirens, Septuaginta imitatus.

In die qua fecit Deus.

יְהֹוָה אֱלֹהִים, id eſt dominus deus. Atq; hic primum additur nomen tetragrammaton, id eſt quatuor literarū, quod ineffabile eſt, neq; ullus *Tetragrammaton, ineffabile.*
eſt

ullus eſt hominũ,qui ipſum uel audeat, uel poſ-ſit proferre. Sunt quatuor literæ, quæ quid ſo-nent, nemo nouit hominum. Profertur autem ab Hebræis alieno ſono ſcilicet Adonai, cum ta men ea nominis tetragrammaton uox minime ſit. Quod nomen ut diuiniſſimum eſt, ita ad ua-rias & execrabiles ſuperſtitiones ab Hebræis, gente omnium ſuperſtitioſiſſima trahitur. Omit titur autem hic & ab Hieronymo & Septuagin ta, forte ea inductis ratione, quod duo diuina nomina idem polleant: tam enim primũ, quàm ſecundum ſonat deum. Nam quod Hebraice eſt Adonai Eloim, Latine & Græce deus deus di-ceretur. Cur uero uerterent nomen tetragram-maton, cum nulla neq; Græca, neque Latina uo ce exprimi poſſit? quòd ſi Eloim deum inter-pretari uoluerimus, nomẽ tetragrammaton quo nomine exprimemus? Hæc itaque cauſa eſt cur & à Septuaginta, & Hieronymo id nomen uer-ſum non ſit, licet alibi dicant dominus deus: cũ id etiam nihil ad ſignificationem faciat. Cur au-tem hoc primum loco additum ſit, cum taceã-tur ante ubiq;, uaria dicuntur ab Hebræis, quæ à nobis conſulto omittuntur, eo quòd aliò ten-dimus. ſolum quod Auen Ezra, ait proferamus:
ורע כימהשם וק הראשין עד לשעות הוכיר
הכתוב אלהים ואחר כן השם הנכבד והנורא
עמו ומה יקרו דברי קדמונינו ז״ל שאמרו
נקראשם מלא עלעולם מלא, id eſt, Animad-
uerti

uertito, inquit, quòd à primo uerſu uſque ad operis conſummationem ſacer contextus ſemper nomen dei Eloim ſeparatim poſuit. ab eo autem loco adiunxit ei nomen tetragrammaton, quod diuine interpretati ſunt maiores noſtri dicentes, neceſſe fuiſſe, ut ibi eſſet perfecta dei appellatio, ubi perfectum eſſet opus.

Fons aſcendebat.

Imitatur Septuaginta, qui & ipſi uertunt. πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, id eſt, Fons autem aſcendebat è terra. Carpitur autem is locus à Iudæis, quod Hieronymus uerterit fontem, cũ Hebraice ſit אֵיד, id eſt nubes. Moſen enim ſcribere, nõ fontem, ſed nubem è terra eleuari ſolitam, qua irrigaretur uniuerſa tellus, ut natura fit. Alioqui quo modo cohæreret, ut fons aſcenderet è terra, quo uniuerſa humectaret? Sed Hieronymus, ut dixi, imitatus eſt Septuaginta, qui uaporẽ hunc, quem ſol ſuo calore efficit, fontem interpretati ſunt: non quod re uera fons eſſet, ſed quod inſtar fontis, omnia inundaret. Terra quoque quaſi hortus nuncupata eſt, quam is fons irrigaret. Alioqui neq; ſanctiſſimi patres Græci ignorarunt hoc, quod de uapore modo dictũ eſt. Neq; propterea quod Septuaginta uerterint fontem, non intellexerũt de uaporibus, ac nubibus hũc locum eſſe intelligendum. Theodoritus enim ea de re hæc refert. Docet, inquit, Moſes terrã fuiſſe

Fons pro uapore.

Terra hortus nuncupata.

fuiſſe tunc incultam, quod nemo adhuc inueniretur qui eam excoleret, necꝫ ſuperne caderent imbres, quibus ἀρδείαν ἔχουσα τὴν μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν ὑδάτων ἣν ἀπομείνασαν αὐτῇ νοτίδα, καὶ ἰκμάδα, id eſt, quibus inquit, fœcundaretur terra, quæ uitalem illum poſt aquarū receſſum, contineret uaporem. Ita enim, inquit, interpretatus eſt Aquila, καὶ ἐπιβλυγμὸς ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς, id eſt, irrigatio aſcēdebat è terra. Ita atteſtatur & Euſebius, quendam Hebræum ſibi retuliſſe, non fontem haberi Hebraice, ſed quoddam uaporis genus. Philon autem Iudæus uidetur ſuas literas ignoraſſe, quod cum ex multis locis licet cognoſcere, tū ex hoc præſertim. Exponit enim de fontibus qui è terræ uiſceribus ſurgunt, non de uaporibus. Videtur certe codices Hebræos nō legiſſe. Vt eñ fuit Græce doctiſſimus, ita fortaſſe ignorauit Hebraice. Is mirifice approbat æditionem Septuaginta, cum tamē in ea tot errata deprendantur. omnes autem qui hunc locū (aliqui enim inuēti ſunt) de ſubterraneis fontibus interpretati ſunt æditione Septuaginta decepti uidētur: ut eſt Vgo de ſancto Victore, qui in libro de ſacramētis per hunc fontē, quand.i ſubterraneā abyſſum putat intelligi. Chaldaica quoqꝫ æditio, quę ſemper uera inuenit̃, nubem nō fontē interpretat̃ ſcilicet וַעֲנָנָא, id eſt nubes. Eſt autē & Hebraicū id nomē & Chaldaicū. Illud quoqꝫ obſeruandū, ꝙ Hebraice nō eſt aſcēdebat, ſed יַעֲלֶה id eſt

Philon ſuarū literarū ignarus.

id eſt,aſcẽdet:neq; propterea futuræ ſignificationis eſt,ſed ut uerterũt Septuaginta,& Hieronymus.Nã peculiare in lingua Hebraica eſt,ut futuris pro præteritis imperfectis utantur: ſiquidẽ eo carent tempore,ſufficiuntq; per futurũ, quod uehemẽter obſeruari uelim.Dicetur quoq; inferius de fluuio,diuidebatur in quatuor capita,cũ ibi etiam futurum ſit. Hanc rem nos multis in locis annotabimus.

Hebræi futuris pro præteritis imperfectis utũtur.

Formauit hominem de limo terræ,

Hebraice expreſſius,& quod uerũ eſt, magis ſignificãs.Finxit enim deus primo hominẽ terreũ,ut figulorũ moris eſt,ideo Hebraice habet. וַיִּצֶר יְהֹוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר id eſt,& finxit deus Tetragrãmaton,hominẽ terreũ:ac propterea uſus eſt uerbo finxit. Atq; hæc eſt cauſa quòd à Mercurio antiqſſimo,& maximo Theologo,homines appellãtur γηγενεῖς.id eſt, terrigenæ,neq; aliud eſt Adam Hebraice, q̃ terrigena Græce, & Latine. De qua re Gregorius Nyſſenus.ideo inqt apoſtolus, τὸν ἐκ γῆς ἄνθρωπον, χοϊκὸν ὀνομάζει, οἱονεὶ μεταβαλὼν τὴν τοῦ Ἀδὰμ κλῆσιν εἰς τὴν ἑλλάδα φωνήν ,id eſt, hominẽ qui è terra fictus eſt, terreſtrem uocat, quaſi nomen Adæ in Græcã uocẽ uertens.Homini autẽ ita efficto inſpirauit animã deus.Atq; hinc argumentũ eſt,prius corpus,q̃ animã factũ eſſe. Gregorius autẽ Nyſſenus diui Baſilij frater,utrũq; reijcit,neq;, ſcilicet

Terrigenæ homines.

Corpuſ'ne an aĩa prius facta ſit.

f cor

corpus ante animam,neq; animam ante corpus effectum eſſe.Hoc enim magis Platonicum eſſe, & ab externa philoſophia petitum,quàm Chriſtianum.Illud autem,nõ quadrare naturæ.Nunquàm enim eſſe organum ſine uirtute. quapropter ſimul facta eſſe confirmat. Ioannes autem Damaſcenus corpus ante animam effectum eſſe aſſerit,ut & ſacræ atteſtantur literæ, & ut ordo poſcebat,cæterarumq; rerum exemplum. Cum enim homo omnium finis ſit,nouiſſimus tamen omnium conditus eſt. ait igitur, ἀλλ᾽ ἴσως εἴποι τὶς ἂν καὶ τινὸς ἕνεκεν, εἰ τιμιωτέρον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, τὸ ἔλαττον πρῶτον δημιουργεῖται, καὶ τότε τὸ μεῖζον, οὐχ ὁρᾷς ἀγαπητὲ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, τὸ αὐτὸ τοῦτο γέγονεν, ὥσπερ γὰρ οὐρανὸς καὶ γῆ, καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐδημιουργήθη, καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὰ ἄλογα, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ὁ τούτων πάντων τὴν ἀρχὴν μέλλων ἐγχειρίσεσθαι. τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσει, πρώτερον τὸ σῶμα παράγεται, καὶ τότε ἡ ψυχὴ ἡ τιμιωτέρα. & reliqua, id eſt, at quamobrem, dixerit fortaſſe quiſpiam,ſi anima longe præſtat corpori,quod imbecillius eſt,prius eſt conditum? Deinde quod præſtantius? At non cernis cariſſime, idem in uniuerſa conditione accidiſſe? Vt enim cœlum,ac terra,ſol,luna,animalia, ac bruta, reliquaq; omnia prius effecta ſunt,ac deinceps homo,cui omnium harum rerum imperiũ erat tribuendum;eadem ratione,in ipſo humano opificio,

cio,prius corpus,deinde anima,multo eo prçſta-
bilior efficitur. Arbitror ipſe utrunq; uerum eſſe
poſſe. Illud autē uerius cui à ſacris literis euiden-
tius eſt teſtimonium. Ruphinus tanquàm rem
hæreticam exiſtimabat,ſi quis crederet animam
ante corpus eſſe conditā;atq; in eo accuſat Hie-
ronymum,licet falſò.

In faciem eius.

בְּאַפָּיו,id eſt,in faciem uel nares eius: utrunq; *In faciem.*
enim nomen Hebraicum ſignificat. In nares au- *In nares.*
tem fortaſſe magis eſſet conſentaneum, quòd
in his reſpiratio ſit poſita, & inde halitus hau-
riatur, & eò diuina penetrarit afflatio:atq; ideo
Aquila, & Symmachus *μυκτήρους* uertunt, hoc
eſt nares.

Plantauerat autem dominus Paradiſum.

Quanq; multa ac uaria ab Hebrçis,Arabibus,
Chaldçis,Grçcis,ac Latinis de paradiſo referāt,
nihil tñ eorum attingere decreuimus,cū noſtro
id refragēt inſtituto,q circa ſimplices uoces tan-
tū,nos uerſaturos ſumus polliciti. Quod ſi quis
ea de re accuratius cognoſcere uoluerit,ab his pe
tat neceſſe eſt,quorum eſt munus cupioſius hæc
explicare. Apud quos quanta eſt rei ignoratio,
atq; obſcuritas,tanta eſt uarietas ſententiarum.
Neq; tñ hçc tam ſicco pede prçterire uoluimus,
quin tam obſcuræ, & ab humana intelligentia

ſubmotæ rei aliquid luminis afferremus. Textus itaq; Hebraicus ita ſe habet. וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן בְּעֵדֶן id eſt, Et plantauit dominus deus hortum in Heden. Quod igitur uertit Hieronymus Paradiſum uoluptatis: Hebraicum habet Paradiſum, uel hortum in Heden. Id quod & Septuaginta ſecuti ſunt, qui non paradiſum uoluptatis, ſed Paradiſum in Heden uertunt. καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ, Quãquàm inferius trãſferãt & ipſi, παράδεισον τῆς τρυφῆς. id eſt, Paradiſum delitiarum. Tam igitur Hieronymus, quàm Septuaginta dubitaſſe uidentur, an Heden eſſet nomen loci proprium ubi ſitus ſit Paradiſus, uel nomen ſignificans delitias, aut uoluptatẽ. Vt eſt libro ſecundo Reg. cap. 1. qui ueſtiebat uos in delitijs. Vbi Hebraice eſt. בַּעֲדָנִים in hedanim: plurale à ſingulari Heden. Pſalmo quoq; 36. Torrente uoluptatis tuæ potabis eos. Hebraice נַחַל עֲדָנֶיךָ id eſt, Torrente uoluptatũ tuarũ, atq; alia eiuſmodi. Quod uero loci proprium ſit, primum ex Geneſi manifeſtum, Cap. 4. Egreſſus Cain habitauit profugus ad orientalẽ plagam Heden. Neq; ibi Hieronymus Heden interpretatus eſt delicias, puto quòd nomẽ loci ſentiret eſſe. Euidentius etiã id cognoſcitur ex Ezechielis Cap. 27. ubi multi populi, ac nationes numerantur, à quibus importarentur in Hieruſalem merces, inter quos populus Heden & Charan cẽſentur. Ex quo loco apertiſſime intelligitur, habitatam

Paradiſus in Heden.

Heden proprium loci.

tunc

tunc regionem paradiſi,& hūc eſſe locum, ſicut & reliquos. Ezechiel igitur ſic inquit: Charan, & Heden negociatores tui. Nomina locorū, pro ipſis incolis ponens. Si ergo ab Heden, id eſt, paradiſi loco, ac regione negociatores in Iudæa accedebant, clarum eſt locum illum & habitatū fuiſſe, & non maximis ſpatijs remotū ab Iudæa extitiſſe. Et quoniam ibi per ordinē loci & populi numerātur, clariſſime patet, cū ſimul Charan, & Chemma, & Heden recenſeantur, iſtum Heden propè Charan atq; ei uicinū fuiſſe. Charan uero ſcimus locū eſſe in Chaldæa, uel certe Iudææ ꝓpinquū, id eſt, Meſopotamiā. De quo Gen. ca. 2. ſic habetur: Eduxitq; eos dominus de Vr Chaldæorū, ut irent in terram Chanaam, ueneruntq; uſq; Charan. Quæ res facit mihi fidem, fuiſſe ibi illum decantatiſſimum paradiſum. Primū quia hic ſunt illa quatuor flumina, quæ è paradiſo egredi feruntur, præter Nilum, ſed hoc ſoluemus inferius: Deinde quia terra illa omniū eſt amœniſſima. Præterea etiam ex ſcriptoribus Græcis nouimus ibi plures fuiſſe nobiliſſimos paradiſos, quorum nonnullos influeret etiam Euphrates. Sicut traditur & à Xenophonte. Nomen quoq; paradiſi, Perſicum eſt. Quemadmodum & idem Xenophon ſcribit. Hortos inquit quos illi paradiſos appellant. Philoſtratus quoq; in uita Apollonij, de paradiſis Perſarum hoc modo meminit, μέλλων ἔφη ὁ Δάμις πρὸς θήραν γίνεσθαι τῶν

Paradiſi regionem habitatam nec longe remotam ab Iudæa.

Charan.

Paradiſus uox Perſica.

ἐν τοῖς παραδείσοις χωρίων, εἰς οὓς, λέοντές τε ἀπόκεινται, τοῖς βαρβάροις, καὶ ἄρκτοι καὶ παρδάλεις. i. Cũ Rex inqt Damis ad uenandũ iturus eſſet ad loca paradiſorum, ubi leones, urſus, pantherasq; claudere barbaris moris eſt. Procopius quoq; Cæſarienſis, nõ aliud ſcribit de quodã in Africa paradiſo, ubi regia Vuandalorũ eſſet, quàm quod traditur hoc loco, de paradiſo dei: in hunc modum: ἔνθα δὴ βασίλειά τε ἦν τοῦ βανδίλων ἡγουμένου, καὶ παράδεισος κάλλιστος ἁπάντων, ὧν ἴσμεν ἡμεῖς, ταῖς τε γὰρ κρήναις κομιδῆ κατάρρυτός ἐστι, καὶ ἄλσος ἔχει πάμπολυ χρῆμα, ὀπώρας δὲ τὰ δένδρα μεστά εἰσὶ ξύμπαντα, ὥστε τῶν στρατιωτῶν ἕκαστος, τὴν καλύβην ἐν δένδροις ὀπώρας ἐπήξατο, καὶ τῶν καρπῶν, τηνικάδε ὡραίων ὄντων, ἐς κόρον μὲν αὐτῶν, ἀφίκοντο πάντες. Hoc eſt: Ibi regia principis Vuandalorũ ſita erat, & omnium quos ipſe uiderim pulcherrimus paradiſus. Nam & fontibus totus erat irriguus, & nemora undequaq; uireſcebant. Arbores autẽ pomis erant onuſtæ, adeo ut ipſi milites, defixis late ſub arboribus tentorijs, inde poma decerperẽt, & pro ſua quiq; auiditate ſatiarentur, quæ pro anni tempore erãt tunc matura. Eo nomine utuntur & Hebræi aliquando, Salomon Eccleſiaſticæ cap. 2. עָשִׂיתִי לִי גַּנּוֹת וּפַרְדֵּסִים וְנָטַעְתִּי בָהֶם כָּל עֵץ פֶּרִי. Hoc eſt, Feci mihi hortos & paradiſos, & plantaui in eis omne lignum fructiferum. Quod igitur fecit in terris mortalis Salomon, & alij Barbarorum reges; cur non idem longe diuinius ac uenuſtius

fecerit

fecerit Deus, ut plantarit paradiſum, in quo amœniſſimæ inuenirẽtur arbores? Veriſimile autem eſt, fuiſſe ibi collem aliquem amœnum, atque excelſum, quem deus omnibus ſuauiſſimis herbis, ac floribus, & plantis repleuerit. Ex quo poſt peccatum eiectus Adam fuerit, habitarit tamen propè ipſum. Quod potiſſimum ſacrarũ literarum teſtimonio cognoſcimus, quæ tradũt Cain circa locum illũ paulò longe à patre habitaſſe: Profectus eſt inquit ad plagam orientalem Heden. Habitata itaque eſt plaga illa ad quam ſitus erat Heden, primũ à Cain, dein ab alijs eius poſteris: de quibus Ezechiel meminit. Nõ eſt igit, ut quicquam abſurdum de paradiſo cõminiſcamur, ut eum uel extra noſtrum orbem tranſponamus, uel non ad literam, ſed myſtice quæ de eo cõmemorantur, intelligamus. Neque adeo inhumanus fuit deus, ut uoluerit huius rei ignoratione per omnes ætates homines torqueri: cum neque ullum in ſacris ſcripturis eſſe paſſus ſit locum, quem ſi accurate penſitemus, interpretari nõ poſſimus: ut enim hoc loco ait Theodoritus, ἡ ἁγία γραφὴ ἐπειδὰν βούληταί τι τοιοῦτον ἡμᾶς διδάσκειν, ἑαυτὴν ἑρμηνεύει, καὶ οὐκ ἀφίησι πλανᾶσθαι τὸν ἀκροατήν. id eſt, Sacra ſcriptura, cũ explicare aliqd grande uult, ipſa ſeipſam declarat, neque patitur errare auditorem. Nam ſi extra noſtrum orbem is eſſet, quomodo in terras noſtras perueniſſet Adam è paradiſo pulſus? Cũ præſertim doceant

Paradiſum nõ eſſe ſitum extra orbem noſtrum.

Scriptura ſacra ſeipſam declarat.

diuinæ literæ,ab eo loco propagatum eſſe genus humanũ,id eſt à regione Chaldaica. Vbi & turris exædificata fuerit. Et inde in omnes terrarũ partes homines ſeſe diffuderint? Regiones inſup illæ,nominibus filioꝝ Adam ac Noë,appellant̃. Vt Magog,Madai,quæ eſt media. Quid,non'ne Babylon, à Nemrod in ea regione exædificata eſt? Iam uero arca Noë,non'ne in montibus Armeniæ requieuit,nõ longe ſcilicet ab habitatio-

Paradiſus ubi ſita. ne Noë? Ibi igitur eſt paradiſus,ubi conditus eſt homo,& ubi fuit prima hominum habitatio, & unde propagatũ eſt genus humanũ. Hæc autem

Niniue. eſt Chaldea,atq; Aſſyria,ubi & Niniue à primis illis hominibus extructa eſt. Qui ergo paradiſum,uel ſub æquinoctiali,ut Aſtrologi,uel extra noſtrum orbem,ut alij multi conſtituunt,nõ uident̃ accurate omnes ſacras literas conſyderaſſe. Qui itẽ myſtice,eundẽ paradiſum intelligũt,eodem errore inuoluuntur. Quare neſcio an erret Proclus,qui apud Heſiodum inquit, μακάρων δὲ νήσους εἰπὼν, τὸν παράδεισον αἰνίττεται, ἤγουν τὸ ἠλύσιον πεδίον παρ' αὐτοῖς λεγόμενον, παρὰ τὸ ἄλυτα τηρεῖν σώματα ἢ παρὰ τὴν λύσιν τῶν κακῶν. Hoc eſt, Vbi Heſiodus fortunatorũ inſulas meminit, Paradiſum innuit,id uidelicet,quod apud ipſos poëtas, Elyſius campus appellatur,ab eo ꝙ corpora im-

Elyſius campus paradiſus. mortalia præſeruet,uel ꝙ malorũ ſolutionẽ efficiat. Quod ſi uates illi antiquiſſimi,pleraq; à ſacris literis acceperũt,eaq; alijs nominibus appel larunt,

larunt,ut nos ſæpius admonuimus,id quod etiã facturi ſumus,non erit fortaſſe abſurdum, iuxta Procli ſententiã,uates illos uetuſtiſſimos,credere,de paradiſo ſenſiſſe,cũ beatorũ inſulas,& campum Elyſium ſæpius laudarunt. Nam & quidam è noſtris,apud Græcos idẽ ſenſerũt. Apud Gregorium ſic legimus. ἠξίωσαν δὲ οἱ αὐτοὺς, οἱ ἠλυσίων πεδίων, τουτέστι γῆς τινὸς ἀκηράτου, ὠνόμαζαν δὲ οὕτως, τὸν καθ' ἡμᾶς παράδεισον, ἀπὸ τῶν μωσαϊκῶν βιβλίων, καὶ πρὸς τὄνομα τοῦ παραδείσου διεφώνησαν, ἠλύσιον πεδίον, καὶ ἀσφοδέλων λειμῶνα προσαγορεύσαντες. Sapientes inquit,qui fuiſſent,in Elyſios campos receptos aſſerebant, terram ſcilicet immortalẽ. Quo nomine appellabant noſtrũ Paradiſum,ex Moſaicis libris edocti,licet in appellando eo diſcreparent,campum Elyſium, uel pratũ herboſum ipſum uocãtes. Hunc paradiſum non ignorarũt etiam Chaldæi. Extat enim in magicis eloquiis zoroaſtræorum,ζήτει σὺ τὸν παράδεισον. quære inquit paradiſum,quanquàm Pſellus aſſerat, eos myſtice hic de paradiſo loqui. Sic enim ea uerba interpretatur. χαλδαϊκὸς παράδεισος ἐστὶ πᾶς ὁ περὶ τὸν πατέρα χορὸς θείων δυνάμεων, καὶ τὰ ἐμπύρεια κάλλη, τῶν δημιουργικῶν πηγῶν, ἄνοιξις δὲ αὐτοῦ δι' εὐσεβείας, ἡ μετουσία τῶν ἀγαθῶν. φλογίνη δὲ ῥομφαία ἡ ἀμείλικτος τοῖς ἀναξίως προσερχομένοις δύναμις, οἱ τούτοις μὲν κέκλεισται διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα, τοῖς δὲ εὐσεβέσι ἀνήπλωται. εἰς ὃν ἀνατείνονται. πᾶσαι αἱ θεουργικαὶ ἀρεταί. Chaldaicus inquit,iſte paradi-

Paradiſus myſtice interpretatus. ſus eſt uniuerſus diuinarum uirtutum, quæ circa patrem ſunt chorus, pulchritudinesq́ꝫ igneæ, promanationum à mundano opifice. Aditus autem eius per pietatē, eſt bonorum participatio. Flammeus autem gladius eſt inexorabilis potentia, his qui indigne accedunt. Et his quidem clauditur, quòd digni nō ſint: patet uero pijs: dignos enim tanta re pietas eos reddidit. Quem ſpectāt omnes uirtutes quæ diuinos efficiunt homines. Rurſus idem autor, clarius hoc ipſum paulo poſt explicat, ubi eadē præcepta Chaldaica, ad bene uiuēdum eum cohortantur, qui paradiſum uelit adire. Quod hoc carmine innuitur.

μέλλων εὐσεβέης ἱερὸν παράδεισον ἀνοίγειν, id eſt,
Qui ſacrum cupias ſuperum paradiſon adire.

Pſellus inquit, ἱερὸς δὲ παράδεισος κατὰ χαλδαίους, οὐχ ὃν ἡ τοῦ μωσέως βίβλος φησὶν, ἀλλ' ὁ λειμὼν τῶν ὑψηλοτέρων θεωριῶν. ἔνθα τὰ ποικίλα τῶν ἀρετῶν δένδρα, καὶ τὸ ξύλον τὸ γνωστικὸν τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τουτέστιν ἡ διακριτικὴ φρόνησις, ἡ διαιροῦσα τὸ κρεῖττον ἐκ τοῦ χείρονος, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, τουτέστι τὸ φυτὸν τῆς θειοτέρας ἐλλάμψεως, τῆς καρποφορούσης τῇ ψυχῇ ζωήν, ἐν τούτῳ γοῦν παραδείσῳ, καὶ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ εὐνομία φύονται.

Chaldæorū ſacer paradiſus. Hoc eſt: Sacer paradiſus ſecundum Chaldæos, non is eſt, quem Moſi liber deſcribit: ſed pratum ſupernarum contemplationum, ubi uariæ inueniuntur uirtutum arbores. Lignum quoq́ꝫ ſciendi bonum ac malum, ſcilicet iudicandi prudentia, quæ bonū à prauo ſciungit, Lignum etiam uitæ

uitæ ibidem inuenitur, nimirum planta diuinioris illuſtrationis, quæ uitalem fructum parit animo. In hoc igitur paradiſo, & uirtus & ſapientia, & optimus reip. ſtatus eſſe perhibētur. Vides ergo Chaldæos de myſtico paradiſo hic loq. Quia uero nō tollit Pſellus paradiſum terreſtrē, etiam ad opinionem Chaldæorum, permittamus cū de cœlo ſentire. Improbatur autē etiam à ſanctiſſimis uiris Græcis contra Origenem myſtica paradiſi interpretatio. Præſertim cum ad alia teſtimonia illud etiam maxime argumento ſit, paradiſum eſſe terreſtrem, quia terra Iordanis & Pentapoleos ob amœnitatē, paradiſo dei comparatur. Si autē myſticus eſſet paradiſus, quo modo terreni loci ei cōpararentur? Epiphanius quoq; contra Origenem oſtendit paradiſum eſſe terreſtrem, quòd flumina ex eo egredientia, terreſtria ſint, quorum ex aqua ipſe biberit, & ſi flumina terreſtria, etiam reliqua. Animalia quoq; adducta ſunt coràm Adam, ergo in eo erant animalia. Non igitur erat, aut myſticus, aut extra noſtrum orbem, aut ad lunarē circulum. Quanquàm Philon Iudæus paradiſum eſſe terreſtrem neget. Nam cū de plantis latiſſime diſſeruiſſet, demum hæc intulit. τοῖς εἰρημένοις δεῖν ἀκόλουθος καὶ ἡ τοῦ παραδείσου φυτουργία, λέγεται γὰρ, ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε. τὸ μὲν οὖν ἀμπέλους ἢ ἐλαίων, ἢ μηλέων ἢ ῥοιῶν, ἢ τῶν παραπλησίων δένδρα

Myſtica paradiſi interpretatio improbatur.

Philon contra.

δρα

δρα, οἴεσθαι. πολλὴ γὰρ δυσθεράπευτος ἡ εὐήθεια. His inquit quæ dicta ſunt, conſentaneũ eſt, ut de paradiſo loquamur: ſcriptum enim eſt, Plantauitq; deus paradiſum in Heden ad ortum uerſus, poſuitq; ibi hominẽ quem finxerat. Arbitrari igitur, in eo uites, oliuas, poma, mala punica, & id genus arbores inueniri, adeo nõ eſt uerum, ut ſumma etiã ſtultitia ſit credere. Sed certe fallitur: Nam & Theodoritus hoc modo improbat eos, qui paradiſum, cœlũ eſſe uolunt. τῆς θείας γραφῆς λεγούσης, ἐξανέτειλεν ἔτι ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς, πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, τολμηρὸν ἄγαν, τὸ τοῖς οἰκείοις ἀκολουθεῖν λογισμοῖς, καταλιπόντας τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος, id eſt, Cum aperte ſacra ſcriptura perhibeat, deum præterea plerasq; è terra protuliſſe arbores, quarum aſpectus eſſet pulcherrimus, guſtus autẽ ſuauiſſimus: audaciſſimorum plane hominum eſt, diuini ſpiritus doctrina relicta, capitis ſua ſomnia conſectari. Hoc ut puto in Origenem dicitur, qui totam hanc de paradiſo hiſtoriam, myſticam eſſe uult, magis argutè quàm uerè. Sacris igitur & ſcripturis & ſcriptoribus conſentientibus, ueriſſimam eſſe de paradiſo ſentẽtiam inuenimus, quã nos attulimus. Quãquàm uero inueniantur apud Græcos, qui Heden, nomen regionis paradiſi eſſe intellexerint, nemo tamen, qua terrarũ parte ea eſſet, aperuit. Siquidẽ ſæpe citatus Theodoritus inquit. Ἐδὲμ οἱ μὲν τὸν παράδεισον αὐτὸν λέγεσθαι φασὶν, οἱ δὲ

τὸν

τὸν τόπον πάντα, ἐν ᾧ, καὶ ὁ παράδεισος ἦν, ὅθεν καὶ ὁ ἀδὰμ ἐπλάσθη, καὶ ὁ ἀδὰμ ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ἐδὲν γεγενῆσθαι προσηγορεύθη, ἐδὼμ γὰρ τὸ πυῤῥόν. Heden inquit alij quidẽ ipſum paradiſum appellari aſſeuerant, alij locũ uniuerſum, in quo ſitus eſſet paradiſus: quãobrem etiã Adam nuncupatus eſt, quòd è terra ſit effectus, quæ fuiſſet in Heden. *Adam ab Heden.*

Quanquam hoc minime uerũ ſit, nõ enim Adam ab Heden appellatus eſt, cũ uaria ſit utriuſque nominis & ſcriptura & ſignificatio: Hæc tñ cũ Hebræorũ interpretatione cõſentiunt. Auen Ezra, ודעכי מקום האדמה שנברא ממנה האדם קרובלגן ערן id eſt, Neque ignorare debes inquit, terram è qua homo fictus ſit nõ procul à paradiſo Heden extitiſſe. Dehinc infert, וישאומרים כי אדמה היא ארץ ישראל ותנה שכחו, id eſt, Et ſunt qui putent hanc eſſe terram Iſraël. ſed nõ conſiderarunt illud, Et factum eſt dum proficiſcerentur ab oriente. Per quod teſtimoniũ, uult intelligi, longè eam regionẽ ſemotã à terra Iſraël fuiſſe. Igitur Heden regio eſt paradiſi, quæ forte ab amœnitate ac uoluptate nomen ſortita eſt. *Heden regio paradiſi.* Omnes enim regiones ac terræ, nomina acceperunt ab his, q eas primi incoluerunt. Itaque Aegyptus uocatur Hebraice Mizraïm, qui fuit filius Chan, primusque tenuit Aegyptum. Cus quoque apud eos Aethiopia dicitur, primum à Cus filio Chan, & fratre Mizraïm, habitata. Atque itẽ alia. At uero regio Heden, nõ ab ullo homine, ut ex

ſcripturis colligimus,uocata eſt,ſed à loci amœ-nitate.Hęc ut ſæpius dictũ eſt,neq; extra noſtrũ orbẽ iacet,neq; ſub æquinoctiali poſita eſt, neq; ſydera attingit,ut qdã opinati ſunt,ſed & ſub ea cœli poſitura eſt ſita,quę & habitari poſſet,& habitata ac frequẽtata à primis hominibus, eorũq; poſteris fuerit,ut reliquæ prouinciæ:alioqui cur poſiti ſunt cherubini ad cuſtodiã,ne quis ingrederet̃,niſi ibi prope eſſent homines?In hac Adã uixit:In hac educatus eſt Habel:Ad eius oriẽtalem ſitum habitauit Cain:Hinc omnes profecti ſunt homines: In ea habitatũ eſt ante diluuium, quo tempore,neq; Aegyptus, neq; Aethiopia, neq; Palęſtina,neq; terra Chanaan ab ullis hominibus tenebant̃.Nã poſt diluuiũ,Mizraim,id eſt Aegyptus,& Cus primus Aethiopiæ incola,natus eſt.Eo tempore,neq; Italia,neq; Græcia,neq; Arabia incolebant̃.Eius autẽ loci homines,cum eſſent corrupti,diluuiũ perpeſſi ſunt. Atq; ideo in montibus Armeniæ requieuit arca,nõ procul ſcilicet ab Heden,id eſt prima hominum habitatione,ubi & Noac degebat.Hæc una eſt cauſa,ꝙ Chaldæi,omniũ ſeſe antiquiſſimos iactant, numeranturq; apud eos quadringenta ſeptuaginta annorũ millia.Quod quãquàm falſum ſit, fuerũt certe,hi omniũ uetuſtiſſimi, & apud eos inuenti ſunt homines.In his itaq; locis erat & prouincia Heden,in cuius amœniſſimo loco,diuina uolũtate hortus pullularat. Neq; enim Deus manibus

Paradiſum in noſtro orbe ſitam.

Armenia nõ longe ab Heden.

Chaldæi omnium antiquiſſimi.

bus ſuis eas arbores cõſeruit,ſed is loquẽdi diui-
narum literarũ modus eſt,quæ omnia referũt in
deum.Dicunt & eũ Cete grandia procreaſſe, cũ
tamen ex aquis hæ natæ ſint.Et in Iona, Cetum
allocutũ fuiſſe.Omnia quę uel in aquis,uel aëre,
uel terra proueniunt, diuina ſcriptura facit ea à
deo proficiſci.Is hortus appellatus eſt etiã para-
diſus Dei,eo modo quo Hieruſalẽ ciuitas Dei di- *Paradiſus dei*
citur,& Sion mons Dei,nõ quòd præter cætera,
ea loca crearit deus, ſed quòd aliqua dei memo-
ria in his eſſet.Eadem ratione,nõ eſt ſuſpicandũ,
Paradiſum fuiſſe aliquẽ immortalem locum, aut
neſcio quid maximum ac diuinũ habuiſſe, quòd
& à Deo conſitus narretur,& ibi,primi homines
habitarint.Is enim,locus erat ut reliq; amœnior
tamen, ac ſuauior, quales inſulæ fortunatæ eſſe
memorantur.Atq; hæc eſt cauſa, quòd priſci illi *Cur priſci in*
homines in tot annos uitam propagarent.Obti- *plures annos*
nebant enim regionẽ temperatiſſimã circa para- *uitã propa-*
diſum,ut qui inſulas fortunatas incolũt,qui diu *garint quàm*
uiuere feruntur.Cognoſcimusq́;,hũc locum nõ *nos.*
adeò magnum fuiſſe,cum hortus appellatus ſit.
Delegerat ſiquidem deus locum periucundum,
ac beatum, in quo primum fingeret hominem,
eumq́; ſibi per ſummam charitatẽ aſſociaret,quę
potiſſimum in eo erat ſita,ut deum ſuum amaret,
eumq́; ut dominum coleret,ea obſeruando, quæ
præcepiſſet.Quod cum non feciſſet,non iniuria
pulſus inde homo eſt. Quapropter fabulas eſſe

arbi

arbitror, quæ iſte paradiſus cõminiſci homines fecit. Niſi Adam peccaſſet, fore ut in eo paradiſo iugiter homines habitaſſent. Nã etiã ſi Adam non peccaſſet, habitata tamen iſta terra fuiſſet, ut nunc ſit, & homines uel mortales fuiſſent ut nunc, aut congruo tempore in cœlum fuiſſent aſſumpti. Neq; enim delictũ Adæ, corporis mortem intulit, ſed animi: quia à diuino ſe diſiunxit amore, eumq; ut dominum nõ eſt ueritus. Nam cur IESVS CHRISTVS, generis humani reparator, cum nos à peccato Adæ eripuiſſet, ex illo tempore corpora noſtra immortalia non reddidit? Hæc dico non ignorans grauiſſimos, ſanctiſſimosq; uiros, aliter ſentire: quæ ſi parũ Chriſtiana ſunt, retracto, prompteq; refello. Habitata igitur tota terra fuiſſet: dictũ enim eſt, Neq; erat homo qui operaret & cuſtodiret eam, quãquàm de paradiſo id quidam intelligunt, nõ recte: fuiſſent tamen omnia lætiora, ac quaſi aurea ſæcula, & ab iſta felicitate tranſmiſſi homines ad æternã illam fuiſſent: tranſmiſſi inquàm, uel per aſſumptionem animi unà cum corpore, uel per ſuauiſſimum è corpore diſceſſum: Omniaq; extitiſſent pacatiſſima, plena pacis omnia, & ſuauitatis. Quem ſtatum uoluit reddere hominibus dei filius, quod & fecit, in his qui pijſſime uiuũt. Cuius aduentus in terras, imbuit nos cognitione diuina, illamq; amiſimus ruſticitatem, quam cũ patre noſtro deo, ob peccatum Adæ contraxeramus:

Adæ peccatũ non intuliſſe nobis corporis, ſed animæ mortẽ.

mus;regreſſiq́ ad priſtinum illum ſtatũ ſumus, ut deum conditorem autoremq́ noſtrum agnoſceremus,ſicut & ipſe Adam cognoſcebat:ſed is ob peccatum,ad diuinam fruitionẽ admitti nõ poterat. Atq; hæc eſt ſalus,quam mundo attulit dei filius,quod & à culpa Adæ per ipſum liberati ſumus, & deum patrem noſtrum recognouimus:qui niſi ueniſſet,mortem animi ſempiternã defleuiſſemus. Cuius diuinitatis ignoratio ſparſerat per genus humanum miſerabiles errores,è quibus ſæuiſſimę calamitates poſtea pullularãt.

Erat ergo paradiſus Heden, locus quidem, amœnus atque odorus, his tamen caſibus obnoxius, quibus & cætera mortalia obnoxia ſunt. Atq; hanc eſſe cauſam puto, quod is paradiſus non inueniatur nunc,incultus enim fortaſſe redditus eſt, neq; illam amœnitatis formam ſeruat. Eodemq́ forte modo,is dei hortus deformatus eſt,quo Hieruſalẽ ciuitas dei euerſa eſt, & Sion mons dei. Arca quoq; dei uetuſtate contabuit. Omnia deniq; ea, temporis diuturnitate abolita ſunt,in quibus longe diuiniora opera perpetrata à deo ſunt, quàm in Heden creatio Adæ. Vt ergo illa obliterata ſunt, ita incultum, & informem nunc eſſe paradiſum neceſſe eſt. Placetq́ uehementer,quod ait Chryſoſtomus,ante diluuium,& paradiſum,& uiam,quæ duceret ad ipſum,notam hominibus fuiſſe: poſt diluuium penitus ignoratam, his uerbis: πρὸ γὰρ τοῦ κα-

Paradiſus mortalitati obnoxius.

τακλυσμοῦ ᾔδεισαν καὶ τοὺς τόπους, καὶ τὴν ὁδὸν, τὴν ἀπάγουσαν, εἰς τὸν παράδεισον, τοῦ δὲ κατακλυσμοῦ γενομένου, ἔξω ἐγένοντο τοῦ παραδείσου, καὶ μήτε Νῶε λοιπὸν ἐγνώριζεν, μήτε οἱ ἐξ αὐτοῦ. id eſt, Ante enim diluuium cognoſcebant homines & locum, & uiam quæ duceret ad paradiſum: poſt diluuium, extra paradiſum eſſe reperti ſunt, & neq; Noë, neq; poſteris eius ultra cognitus eſt. Innuens, ut puto, aquarum illuuie arbores amœniſſimas eſſe euerſas, terram autē quæ ſuaues herbas pareret, uorticibus rapidiſſimis diſſipatam fuiſſe, atq; ita locum delicatum concidiſſe, ac oculis mortalium euanuiſſe, ut poſt diluuium, ne ueſtigium quidē appareret; facta diuini & cœleſtis loci miſera immutatione, propter hominū ſcelera: quod alijs etiam locis & rebus accidit, ut quas deus repeɾiſſet, propter hominum impietatē ſint dirutæ, ac diſſipatæ. Quod autem Enoc, & Helias, & Ioannes apoſtolus, in eum locum tranſlati feruntur, id eadem facilitate refellitur, qua aſſeritur. Quo quæſo ex idoneo loco ſcripturarum id colligitur? Elias fateor aſſumptus eſt: ſed num in paradiſum? quis tā audax eſt, qui hoc auſit aſſerere, cum id nuſquam memoriæ proditū inueniatur? Eodē modo Enoc aſſumptus eſt: ſed quē in locū ſcriptura nō refert. Eadē de Ioanne dici poſſunt. Quòd ſi hi cum corpore aſſumpti ſunt, arbitror eos ibi poſitos, ubi & IESVS cū corpore uerſatur. Neq; uero propter corpus in hūc paradiſum

Paradiſus diluuio euerſus.

Enoch, Helias & Ioannes an in paradiſum trāſlati.

ſum erant transferēdi, cum glorificata corpora, aliam recipiant naturā:quod & in IESV Christi corpore accidiſſe didicimus,qui ianuis clauſis ad Apoſtolos penetrauit. Quod enim in paradiſum terreſtrem hi tranſmiſſi non ſint,indicat & Pſellus in Chaldaicis pręceptis,hoc modo:Hoc inqt præceptū: παραινεῖ, ἵνα καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα, ὅπερ φησὶν ὕλης σκύβαλον, πυρὶ θείῳ ἐκδαπανήσωμεν, ἢ ἀπολεπτύναντες εἰς αἰθέρα κουφίσωμεν, ἢ μετεωρισθῶμεν ὑπὸ θεοῦ εἰς τόπον ἄϋλον καὶ ἀσώματον, ἢ γοῦν σωματικὸν μὲν, αἰθέριον δὲ, ἢ οὐράνιον, οὗ δὴ τετύχηκεν, ὅ, τε θεσβύτης ἠλίας, καὶ πρὸ τούτου Ενὼχ μεταθέντες ἐκ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς, καὶ εἰς θειοτέραν λῆξιν ἀποκαταστάντες. καὶ μηδὲ τὸ τῆς ὕλης σκύβαλον ἤτοι τὸ ἑαυτῶν σῶμα κρημνῷ καταλιπόντες, id eſt,Admonet,ut corpus etiā ipſum,quod materiæ fruſtū & quaſi excrementū eſſe dicit,diuino igne abſumamus , uel extenuatū in æthera ſubleuemus:uel ut tollamur à deo in locum immateriale & incorporeū:aut corporeū quidē,ſed ætherium,aut cœleſtē.Quā ſedē ſortitus eſt Thesbytes Elias,& ante eum Enoch, translati ab hac uita in ſtatum diuiniorem, ut neq; ipſius materiæ fruſtum,uel proprium corpus in hac ualle reliquerint. Quamobrem non eſt cur putemus eos homines,in paradiſo eſſe poſitos propter eorum corpora. Quanquam igitur inueniatur regio Heden in qua erat paradiſus, ipſe tamen paradiſus nō inuenit,idq; in cauſa, quod ab illo tēpore is locus ſquallidus & incultus eſt effectus.

Paradiſus cur non inueniatur, cū locus in quo ſitus erat, extet.

Erat enim hortus, atque ea eſt hortorum natura ut facile poſſint ſquallеſcere. Animaduerte itaque, quàm clarè ac perſpicuè de paradiſo loquãtur diuinæ literæ. Primum regionem deſcribũt, in qua is eſſet poſitus, deinde in quã mundi partem ſpectaret. Hebraice enim ſic eſt: Plãtauerat autem dominus paradiſum in Heden ab oriente uel à plaga orientali, ſic enim transferendũ eſt, quod Hieronymus uertit à principio, ut poſtea dicemus. Deinde nomina fluuiorum ponuntur, qui ex ea regione egrederentur: atq; inde profecti, quas terras peragrarent. Quos cum in Chaldęa eſſe compertum ſit, uel circum, neque enim ad amuſſim deſcribere poſſum: quid ſupereſt iã, quod de cognoſcendo terreſtri paradiſo deſideretur? Reliquũ itaq; eſt explicare, quod omnẽ hanc rem perplexam tenet. Nam ſi paradiſus in ea mundi parte eſt poſitus, quam diximus, quo modo cohęret ut quatuor flumina, infinitis ſpacijs à ſe diſſita, tanto etiam mari interiacente, ex eo loco egredi poſſint? præſertim cum horum fluuiorum fontes iam alibi eſſe reperti ſint. Et de Euphrate quidem ac Tygri nihil commouemur, cum eandem habeant originem: & ex ipſo Heden certum ſit eos emanare, aut alibi naſcentes Heden primum influere, indeq; egreſſos à ſe inuicem abiungi, ubi mox abiunctis diſſociantur aquis. At Ganges? at Nilus? quorum tametſi fontes non adeò certi ſint, alter tamen à meri

De quatuor fluminibus paradiſi.

meridie, alter ab aquilone oritur. Poſſunt igitur hi unum habere fontem? Aut poteſt eſſe uerum, quod alij prodiderunt, ut ex uno fonte prodeant, ſed ex æditiſſimo loco ruentes, in uiſcera terræ condantur, perq́ immenſos terrarum tractus profluant, poſt hæc emergentes, diuerſas habere origines uideantur? Num poſſunt tantam maris uaſtitatē traijcere, tot terras, tot montes penetrare, dein in auras erumpere? Quę quia uera eſſe non poſſunt, quærenda eſt alia huius nodi ſolutio. Primum itaque uerba ex contextu Hebraico proferamus, quæ in hunc modum habēt, וְנָהָר יוֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים. Hoc eſt, Et fluuius egrediebatur de Heden, ad irrigandum hortum, & inde diuidebatur, & erat in quatuor capita, ſicut uertunt & Septuaginta. Primum igitur ſcribit fluuium non de paradiſo, ſed de regione Heden promanare, atque inde ferri per hortum, ut eum irrigaret: quē cū eſſet egreſſus, quatuor efficeret capita, ſicut Padus, qui Ferrariæ proximus, in duos ampliſſimos amnes diſtribuitur. *Padus.* Cumq́ eorum alter ad Ferrariæ mœnia attigerit, ibi in duos quoq́ latiſſimos amnes diuiditur, qui diuerſis itineribus, mare Adriaticū influunt. Non erat itaq́ in paradiſo, fluuij illius maximi, qui in quatuor flumina diuideretur origo, ſed in regione paradiſi, procul aut propè paradiſum, qualis erat paradiſus ille Cyri, ſua

ipſius manu conſitus, quē Euphrates à ſuis fon
tibus remotiſſimus influebat. Potuit itaq; etiam
dei paradiſus, ab ortu huiuſmodi fluuij , eſſe q̃;
remotiſſimus. Quod autem dicit illinc diuideba
tur, non illinc, id eſt, à paradiſo, ſed à regione He
den, quæ ut erat ampliſſima, ita in uarias terras
mittebat diuiſos amnes: quorū ſeparatio, procul
aut propè fieret à paradiſo. Hunc itaq; maximū
fluuium arbitror eſſe eū qui ex Tigri & Euphra
te commiſcetur. A ſuis enim fontibus profecti
coëunt inter ſe, dehinc Meſopotamiam efficiūt:
atq; hoc eſt, quòd Heden ad hæc loca eſſe neceſ
ſe eſt. Nam apud Ezechielem recēſentur ſimul
Heden & Charan. Charan autem eſt Meſopota
mia. Igit̄ Heden ei uicina, illic ſit neceſſe eſt. Inde
itaq; Tigris atq; Euphrates diuidunt̄, quorꝫ ori
go in monte tauro eſt, ut teſtatur Strabo: eorꝫ ue
ro fontes: περὶ δισχιλίους καὶ πεντακοσίους σταδίους, id
eſt, circiter bis mille & quingenta ſtadia abiun-
ctos eſſe tradit. Quod etiā clarius exponit Proco
pius, qui cum de Meſopotamia obiter ſcriberet,
hęc de his fluuijs refert. καὶ πηγαὶ δύο γὰρ ἐνθένδε ἐξία
σι, ποταμοὺς δύο ποιοῦσαι αὐτίκα, Εὐφράτην μὲν ἡ γὰρ δε
ξιᾶ, ἡ δὲ ἑτέρα, τίγρην ὄνομα, id eſt, ex hoc mōte duo
fontes oriuntur, qui ilico duo efficiunt flumina:
Euphratis et dexter quidē fons Euphratē, leuus autē Tigrim.
Tigris ortus Igitur ambo ex uno loco nō prodeunt, niſi forte
alibi oriantur, ſubterq; terram perfluentes, inde
ex monte tauro emergāt. Atq; hoc modo facile
eſt

eſt, de Tigri & Euphrate ſoluere. Quod autem de Gange & Nilo traditur, uix explicari poteſt. Hoc unum afferre poſſumus, non conſtare, an Phiſon ſit Ganges, ſunt ex Græcis, qui dicãt hũc eſſe Danubium. Quidam Hebræorum aſſerunt eum eſſe fluuium Aegypti: ideo Auen Ezra, אמרת גאון ביפשין יאור מיצרים. Vir, inqt, præſtantiſſimus aſſeruit Phiſon amnẽ eſſe Aegypti. Quid quod ſacræ literæ tradunt, hunc terram Chauila, quæ corrupte à nobis terra Euila dicitur, circumire: & tamen inferius cap. 10. inuenies Chauila appellari Getuliam. Si igitur Phiſon eſt Ganges, num circuit omnẽ Getuliã, quæ in Aphrica eſt, ille aũt in India? Quanquam non me fugit, duos Chauila fuiſſe, quorum alter Getuliæ nomen indiderit, alter regioni quæ proxima eſt Ophir, unde aduehebatur aurũ: quorum prior nepos erat Cham. alter ex linea Scem filius Heber. Sed tametſi hãc influit ac peragrat Phiſon, non eſt tñ cõpertũ, an hæc ſit India. Nã inferius cap. 25. dicit. Habitarũt à Chauila uſque Sur, ex quo loco cognoſcit hæc nõ eſſe India, neque Aethiopia. De Geon quoque maxima ignoratio, tradunt plerique hũc eſſe Nilũ, eo quod ſcriptura eũ aſſerat oẽm terram circumire Aethiopiæ. Alij propè terrã Iſraël eum eſſe perhibent. Sic enim Auen Ezra: וידועכי גיחון קרוב מאר צישראלכי כן כתוב והורדתם אתו אל גיחון, Hoc eſt: Conſtat Geon propè terram Iſraël eſſe, eo quòd ſcriptũ ſit: Phiſon. Chauila, Euila. Getulia. Geon. Nilus.

g 4 Et

Et deducetis eum in Geon. Locus autem quem citat, eſt Regũ 3. cap. 1. Quãquam ibi Geon Nicolaus non malus autor interpretatur piſcinam Siloë, alij autem fontem eſſe aſſerant: is tamẽ Hebræus ſentit hunc eſſe eundem Geon, qui ex regione paradiſi oriretur. Si autẽ is proximus terræ Iſraël eſt, fieri nõ poteſt, ut is Nilus ſit. Quare neſcio an error habendus ſit, ſi dixerimus nec Geon eſſe Nilum, nec Phiſon Gãgem, ſed duos alios fluuios, qui ꝓximi ſint Euphrati & Tygri. Nam & Iſidorus refert flumen, qui Dorinx appelletur, ſiue Araxes è paradiſo emergere, ut ſcribit etiã Albertus, non ſemper malus autor: licet eius lapſus nõ poſſit eo loco ferri, qui de rerum proprietatibus lib. 4. ſcribit Geon, id eſt Nilum, eſſe fluuiũ Meſopotamię. Procopius etiã ſcribit Narſinum flumẽ eſſe nõ exiguũ propè Euphratẽ, quẽ etiã influit. Hęc inquã flumina dicerẽ potius eſſe Geon, & Phiſon, niſi nomina regionũ obſtarẽt, quas illa peragrare ferũtur, uerumetiã hoc deo duce, ſpero me aliquando ſoluturũ. Nã Cus non uidetur ſemper illã Aethiopiã ſignificare, ubi Nili fontes eſſe perhibentur: ſed etiam Arabiam, & omnẽ eam oram, quæ in mare oceanum ſpectat. Nã Madianitæ, Aethiopes aliquãdo uocantur, qui tamẽ propè Palæſtinam poſiti ſunt. Et Sephora uxor Moſis Aethiopiſſa dicitur, & tamen ex terra Madian erat. Quare ſi Geon peragrare Aethiopiam dicitur, nõ cogimur

Dorinx flu. *Araxes flu.* *Cus et Aethiopia & Arabia dicitur.*

pro

propterea de Nilo id ſentire,ſed etiã de alio flu-
uio.Phiſon quoq; nõ eſſe Gangem,uel illud ar- *Phiſon non eſſe Gãgem.*
gumento eſt,quod ſcribitur, terrã Chauila per-
agrare,at hæc ea eſſe uidetur, quæ ab hiſtoricis
uocãtur Cabalia aut Cabana,quæ prope Meſo- *Chauila. Cabalia. Cabana.*
potamiã eſt,atq; ideo unus ex fluuijs Heden eã
influit & pagrat. Procopius quoq; ſcribit urbẽ
eſſe Meſopotamiæ,quæ uocat̃ Phiſon,quæ for-
te à flumine nomen ſortita eſt. Hæc igitur ſunt
adeo obſcura,adeoq; à noſtra ĩtelligẽtia remota,
ut nõ permittant nos quicq; certi aſſerere. Erit
igitur ſacrarum literarũ ſtudioſiſſimi cuiuſq;,ea
perquirere,quos plurimos iam fore auguramur,
nos quod potuimus,in hac re præſtitimus.

A principio.

Diximus pauloante,Hebraice eſſe מִקֶּדֶם hoc
eſt à principio,uel ab oriẽte. Itaq; Hebraica uox
tam ad tẽpus,quàm ad locum refertur.quicquid
ergo uel loco uel tempore antecedit,Chadmon קַדְמוֹן
dicitur,& huiuſmodi anteceſſio Chedem. Hic קֶדֶם
igitur facta eſt uaria & Septuaginta & Hierony
mi interpretatio:ſiquidem Septuaginta,hoc qđ
Hieronymus uertit à principio, illi *κατὰ τὰς
ἀνατολὰς*, id eſt,ad orientem,nempe ad locum re-
ſpexerunt:Hieronymus autem ad tempus. Ad
tẽpus enim id nomen aliquãdo ſpectare,Deute-
ronomij cap.33.cognoſcit. וּמֵרֹאשׁ הַרְרֵי קֶדֶם
Et de capite montium æternitatis.& pſal.xliiij.

בִּימֵי קֶדֶם in diebus æternitatis, &alia infinita ubi ſemper eadem eſt uox quæ & hic. Pro loco uero ponitur inferius cap.3. וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים Et poſuit à parte orientali horti Heden Cherubinos.ubi Hieronymus, qđ eſt à parte orientali paradiſi,uertit paradiſum. Intellexit itaq; ibi eam uocem ad locum, non ad tempus referri. mirum igitur eſt cur & hic non idem ſeruarit. Et quod magis mirum, non per inſcitiam eo modo tranſtulit,ſed ſtudioſe:opinatus,ante cœlum & terrã factũ eſſe paradiſum. ſecutus etiã aliquot interpretes, Aquilã ſcilicet & Theodotionem. Sed hoc falſum eſſe comprobatur,ex pauloante citato loco : quanquam cognoſcimus,eum non ſemper in ea ſententia perſtitiſſe. Omnino igitur ad locũ ſpectat,ſicut & Septuaginta uerterunt,& ut admonẽt Hebræi. præſertim uocum interpres apud eos,qui huius uocis multiplicem ſignificationem afferens inquit. מה שהוא שם לפאת המזרחית,hoc eſt ſignificat quoq; partem, quæ in ortum obuerſa eſt.Dein citat hunc locum. Quare non ad tempus,ſed locum referenda eſt.

Paradiſus an ante cœlum & terrã factus ſit.

Produxitq; Dominus de humo.

מִן הָאֲדָמָה è terra, nequis deciperetur, credens hic aliud humum,aliud terram eſſe.

Omne

Omne lignum pulchrum uiſu.

Primum obſeruandum eſt, moris Hebræorum eſſe, ut ligna, arbores ipſas appellent. Cum ergo lignum uitæ dicitur, nō eſt de materia illa arida ſentiendum, ut craſſi quidam credunt: ſed de arbore quæ eiuſmodi fructus æderet. Arbor quoque in eadem lingua pro fructu ponitur. Quare lignū uitæ, arbor erat, è qua uitales fructus carperētur, immortalitatemq́ illam efficerēt. arbor inquam, cuius fructu deguſtato, uita quædā per omnia corporis membra ſe diffundebat, quam ſi poſt lapſum, homo deguſtaſſet, mori nullatenus potuiſſet. Ante caſum uitam & iucunditatē illi ſuggerebat, adeo fuit humanus in ipſum deus. Obſeruare uero oportet locutionē Hebraicam. In ea enim lingua denominata nō inueniuntur, ſed eorum loco denominationibus utuntur, ut dicant uirum mendacij, uirum ueritatis, id eſt mendacem, & ueracem. ita hoc loco, arbor uitæ dicitur, id eſt arbor uitalis, quemadmodum ambroſiam aut nectar, aut lucē uitalem diceremus. omnia uidelicet, quæ uitam quandam afferunt, ſicq́ hoc loco, uitalē dici arborē exiſtimo, quia illius fructus uitales eſſent, & uires corpori ſuggererent.

Arbores Hebræi ligna uocant: arboresq́; pro fructu ponunt.

Arbor uitæ, pro uitalis.

Bdellium.

Ex Hebræo ductū בְּדֹלַח bedolac. Maxima circa hoc nomen tam apud Græcos quàm Hebræos

Bdellium uarie uerſum.

bræos diſcrepantia. Septuaginta hunc lapidem uertunt ἄνθρακα. id eſt, carbunculum, qui lapis eſt fulgidus ac lucens, ut etiã teſtatur Hieronymus: quamuis ijdem Septuaginta alibi cryſtallũ interpretati ſunt. Alij ſmaragdũ. Hebræi hodie cõmuniter dicunt eſſe cryſtallum. Hebræus aũt Agaon ſentit bdolac lapillos eſſe perexiguos, ac rotundos, qui ex aquis prodeant: de qua re Auen Ezra ויאמר האגון כי הבדולח מ״ים האבנים הקטנים עגולים היוצאים מהמים ש שהם דקים hoc eſt: Vir excellentiſſimus opinatur bdolac eſſe lapillos paruos ac teretes, qui ex aquis emergant, q minime craſſi ſint. Plinius autem bdelium gummi eſſe ſcribit, diſtillans ex arbore eiuſdem nominis, inde congelaſcere, lapidemq́ fieri. Nicolaus autem id ignoraſſe uidetur, qui ſentiat arborẽ eſſe aromaticẽ, neq́ aliud addit: uerũ ſi bdelium gutta eſt, ut uult Plinius, quo modo in fluminibus naſcitur, ut hic traditur? Quare obſcuriora ſunt hæc, quàm liceat explicare, uel ad pietatem referat, nam quãta ſit in interpretãdis his lapidibus diſſonãtia, ex eo uel manifeſtũ: nam hunc, qui mox ſequetur ſcilicet shoham, Aquila & Symmachus & Theodotiõ, onychinum ſunt interpretati: LXX. in Exodo. ſmaragdum uerterunt: Ioſephus dicit eſſe ſardonychum. Similiter hũc qui tharſis Hebraice uocatur, Aquila chryſolitum, Symmachus hiacynthum interpretatus eſt. Ego quidem exiſtimo bdelium

In lapidorũ nominibus mira interpretum diſcrepantia.

bdelium uniones ſignificare, quia manna in ſa- *Bdolac uniones.*
cris literis huic comparatur, Numerorum libro
cap. 11. ubi dicit̃, ſpecies eius erat בְּעֵין הַבְּדֹלַח.
hoc eſt, Sicut ſpecies bdolac, Manna uero ſicut
margaritum eſt.

Et lapis onychinus.

שֹׁהַם shoham. Quod Septuaginta uertunt ὁ λίθος ὁ πρασίνος, hoc eſt lapis praſinus, qui ut *Praſinus.*
nomen indicat, uiridis ac coloris herbacei eſt: at *Onychinus.*
onychinus, potius ad cãdorẽ uergit, ac nigrorẽ.
Vnguis enim humani ſimilitudinẽ, unde & di-
ctus eſt, imitatur. Quare lõge alius eſt is ab illo.
Cum Hieronymo aliqui Hebræorũ ſentiũt, præ
ſertim Agaon, qui de eo lapide hæc perhibet,
השהם אבן יקרהל בנה ותיא צחה ואנחנו לא נדע
hoc eſt: Shoham, lapis precioſus eſt, candidus ac
impermiſtus. deĩde addit Auen Ezra. Nos aũt
hæc ignoramus: quamobrẽ etiã Hebræi, ſe pro-
prie quales hi lapides ſint, neſcire ingenuè faten
tur. Cur itaq; mirũ, ſi & Hieronymus, & Lxx. à
ſe inuicem diſcrepant: quanq; Hieronymus ſecu
tus ſit alios interpretes, qui onychinũ uerterũt,
ut ipſe teſtatur in quæſtionibus Hebraicis.

Ipſe uadit contra Aſſyrios.

קִדְמַת אַשּׁוּר hoc eſt plagam orientalẽ Aſſy
riæ. Aliquid autem hoc diſcrepat ab illo. Hiero-
nymus imitatur Septuaginta, qui & ipſi uertũt

κατ

κατέναντι ἀσσυρίων. aduerſus Aſſyrios. Strabo de eo flumine eadem prope ſcribit, quæ & Hebraicum. ῥεῖ δὲ πρὸς τὴν ἑώαν ἀσσυρίας: fertur autem Tigris ad Aſſyriam quæ in ortum ſpectat.

Ipſe eſt Euphrates.

Euphrates. הוּא פְרָת hu Perat. Duę ſunt partes: hu, id eſt, ipſe eſt: & Perat, Euphrates. quas corrupte uidentũ antiqui copulaſſe, nomenq́ꝫ Euphratis feciſſe: cum tamẽ Perat ſit eius nomen, itaqꝫ Phrates Græcè eſſet dicendum.

Præcepitq́ꝫ ei dicens.

וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים עַל הָאָדָם Et præcepit dominus deus ſuper Adam. Perinde ac ſi diceret, legem promulgauit de homine, cui ſemper eſſet obtemperaturus, propoſito etiam tranſgredienti capitali ſupplicio. Eſt autem & Phraſis Hebraica, quam neqꝫ ſeruarunt Septuaginta, ſicut neqꝫ Hieronymus.

Faciamus ei adiutorium, &c.

Hebraice non eſt faciamus ſed אֶעֱשֶׂה faciam. Quòd autẽ uertit, ſimile ſibi: Hebraice כְּנֶגְדּוֹ è regione illi: uel, correſpõdẽs illi: neqꝫ aliud eſt, quàm quod uertit Hieronymus. Quod autẽ uertit, faciamus, nõ faciam, ſecutus eſt Septuaginta, qui ipſi transferũt ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. id eſt, Faciamus ei auxiliatricẽ congruentẽ illi, arbitramur

mur autem hoc ſumptũ eſſe ex præcedentibus, ubi eſt faciamus. Verum hæc nihil ad rem.

Immiſit dominus ſoporem.

וַיַּפֵּל תַּרְדֵּמָה Fecit illabi ſoporẽ: quẽ Aquila uertit κάρον, id eſt, ſomnum profundũ, ac quaſi lethargum: at Septuaginta ἔκστασιν, ecſtaſin, hoc eſt, mẽtis ſeceſſum & alienationem. Quæ erat & Latina antiqua interpretatio, ſicut exponit & Auguſtinus: at uerbum Hebraicum ſoporem ſignificat, thar dema: ducitur enim à רָדַם radam, dormire. Septuaginta uero, ignoro an de ſomno ſenſerĩt: poteſt enim ecſtaſis accidere nõ dormiẽtibus. Omnino uerbum Hebraicum, ſomnũ intenſum ſignificat, ſicut interpres uocũ exponit, qui de ea uoce inquit, שעמנו חשינה חזקה Cuius uocis ſignificatio, eſt ſomnus uehemẽs. A editio quoq; Chaldaica uertit, שִׁנְתָּא id eſt, immiſit ſomnum.

תַּרְדֵּמָה

Hæc uocabitur uirago.

לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה, Huic uocabitur uirago. Ex hoc eliciunt Hebræi, ſuam linguam primam omnium extitiſſe: ut enim à uiro mulier ducta eſt, ita à uiri nomine, nomen mulieris ductũ eſt, ipſo impoſitore Adam, quod in nulla alia fieri lingua aſſerunt. Iſc enim Hebraicè uir, Iſca mulier: quam analogiam ſi nos ſequi uellemus, à uiro, uira dicendum eſſet. propterea hanc rem Hiero

Lingua Hebraica an prima.

אִישׁ, uir.
אִשָּׁה, uira.

Hieronymus,quantum Latinitas pateretur,expreſſit:uoluit enim à uiro ducere uiraginē,cum tamen uirago Latine mulier cordata ac robuſta uocetur. Septuaginta non auſi fingere nouū nomen,non oſtenderūt quid traderet ſacra ſcriptura,uertunt enim αὕτη κληθήσεται γυνὴ,ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ἐλήφθη. Hæc uocabitur mulier,quia de uiro ſumpta eſt. Verum hoc pacto, quid mulieri cum uiro, cum nulla ſit in nominibus affinitas? hoc certe & à Diodoro animaduerſum eſt, qui hoc loco ſic ait, τὸ μὲν δὴ αὕτη κληθήσεται γυνὴ. ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη,οὐδεμίαν τινα σώζειν ἀκολουθίαν, εἰ γὰρ ἐπειδὴ πλευρὰ τοῦ Ἀδὰμ, ἡ Εὔα διὰ τοῦτο γυνὴ, αἱ μετὰ ταῦτα γυναῖκες ἄρα οὐκ εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν. Illud inquit,hæc uocabitur mulier,quòd de uiro ſuo ſumpta ſit, nullā uidetur ſeruare conſecutionem: ſi enim propterea Eua mulier eſt,quòd e coſta uiri conſtructa ſit,reliquæ mulieres non erunt, quia ex uiris nō ſunt. Deinde infert, ἀλλὰ παρὰ τοὺς ἑρμηνεύσαντας τὸ σφάλμα. μὴ γὰρ εἰρηκέναι τὴν γραφὴν γυνὴ, ἀλλ᾽ ἢ ἄνθρωπος. Sed ab ipſis inquit interpretibus error emanauit:non enim diuina ſcriptura dixit, hæc uocabitur mulier,ſed homo. ὅσα μὲν γὰρ ὀνομάζει τὸν ἄνθρωπον,δασυτάτῃ προφορᾷ τῆς φωνῆς χρωμένη. ἴσσα δὲ τὴν Εὔαν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. καὶ τοῦτο δοκεῖ μοι, μᾶλλον ἔχειν τῆς ἀκολουθίαν. Quatenus quidem hominē ipſum uocat,craſſo uocis ſonitu utens. Iſcam uero ipſam Euan à uiro,atq; hoc mihi magis

Virago.

gis

gis uidetur conſentaneum. Habes ergo etiam diuinos illos uiros non ignoraſſe, quæ uelut abſtruſa in ſacris literis delitescunt. Fuerunt etiam apud Græcos qui Hebraicam analogiam ſecuti ſint: nam Aquila nouum excogitauit nomen Græcis antea inauditum, ſiquidem ab ἀνὴρ hoc eſt uir, duxit ἀνδρὶς, quaſi uira: alij ex Hebraico & Græco, unum nomen fecerunt εἴσανδρος, ab Iſca mulier, ἀνὴρ, uir: quaſi uir in mulierē formatus: idem enim ſunt, ſolo ſexu diſcrepantes. ἀνδρίς.

Et adhærebit uxori ſuæ.

Nihil referre putamus, quod Hebraice ſit בְּאִשְׁתּוֹ Cum uxore ſua: Non, uxori ſuæ: quanquàm ea ſit phraſis Hebraica: uerbo enim דָּבַק hoc eſt adhæreo, præpoſitionem, in, adiungunt. Septuaginta appoſitiſſime uerterunt ϗ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Et adglutinabitur uxori ſuæ. Ea enim uiri ac mulieris coniunctio eſſe debet, ut nulla arctior reperiri poſſit. Quòd autem dixit uxori ſuæ, aduertendus eſt ſacrarum literarum loquendi mos: maritus enim in his literis, uir nuncupari ſolet: uxor autem, mulier: neq; in ea lingua, nomē uiri à nomine mariti diſtinguitur: ſicut neq; nomen mulieris, à nomine uxoris: ideoq; hic cum dicitur, & adhærebit uxori ſuæ, eſt אִשְׁתּוֹ quod ſupra ſignificabat uiraginem, aut mulierem, hic autem uxorem. Hoc fecit ut Cyprianus, tractatu de bono pa-

tientiæ,citarit locum ex ſequenti capite hoc mo
do ex Septuaginta:Quia audiſti, inquit, uocem
mulieris tuæ,& manducaſti ex illa arbore. Rabi
Hebraica lingua, cur ſancta uocetur. Moſe hanc linguam ideo ſanctã ac ſacram nun-
cupari exiſtimat, quòd honeſtiſſime ſemper lo-
quatur,remotiſſimaq; ad ea exprimenda quæ-
rat uocabula,quæ fortaſſe parum pudica atque
honeſta nonnullis uiderentur.Quòd autem ad-
Erũt duo in carne unam. ditur,& erunt duo in carnem unam: Hebraice
non eſt,erunt duo,ſed tantum, Et erunt in car-
nem unam.Septuaginta uero etiam duo addide
runt, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ſed hæc euidẽ-
tiora hi reddere uoluerũt,neq; abſurdum eſt,ex-
plicationis gratia,aliquid addere.

CAPVT III.

Sed & ſerpens erat callidior.

QVod Hieronymus uertit callidior,Septua
ginta. ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος. At ſer-
pens erat prudentiſſimus:optime autem uterq;
uerbum Hebraicum reddiderunt: nam pleriſq;
in locis inuenimus in bonam & in malam par-
tem eam uocem accipi. Prouerbiorum primo
לָתֵת לִפְתָאִים עָרְמָה Vt detur paruulis aſtu-
tia. Et eiuſdẽ libri capite octauo הָבִינוּ פְּתָאִים
עָרְמָה Intelligent pueri prudentiam aut aſtuti-
tiam. In malam partem accipitur ut גְּבִי־נְוֹר
אִישׁ

אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְעָרְמָה ſi quis per induſtriam,& per inſidias occiderit proximũ ſuum: ut uertit Hieronymus. Pſalmo quoque xciij. עַל־עַמְּךָ יַעֲרִימוּ סוֹד Super populum tuum malignauerunt conſiliũ,ut uertunt Septuaginta.Igitur & hoc loco uidetur in malam partem accipi.Et quanquam Septuaginta uerterint ſerpens erat prudentiſſimus:non de uera tamen ac ſyncera prudentia ſentiũt:quam rem in dubium uocat & ſoluit Theodoritus ſic ſcribens. εἰ φρόνιμος ὁ ὄφις, καὶ ἐπαινούμενος, μόριον γὰρ ἡ φρόνησις ἀρετῆς. Si prudens inquit eſt ſerpens,ergo & laudabilis: nam una uirtus eſt etiam prudentia. Dein ſoluit πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁμωνύμως προφέρεται. καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν θεοὺς ὠνομάκασι. Sed pleraq; inquit nomina æquiuoce dicũtur:ſicut & idola gentium,deos uocant ſacræ literæ. Philoſophi quoque per antiphraſin, aut equiuoce ſapientes appellantur. Sunt enim omnium mortalium ſtultiſſimi,ut eorum facta indicant. Eiuſmodi igitur erat prudentia ſerpentis, quem diabolum fuiſſe,omnes propè perhibent, qui animi malignitate ac præſtigijs,omnes ſpiritus ſuperat.Ideo recte uertit Aquila ὄφις ἦν πανοῦργος, ſerpẽs erat ueterator ac præſtigioſus. Qđ ſapienter explicat Diodorus, ſic inquiens, φρόνιμον νῦν οὐ τὸν συνετὸν λέγει, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἀπάτην ἐπιτήδειον ὄργανον, prudentem hic non ſapientem appellat, ſed ad decipiendum aptiſſimum

Philoſophi ſapientes per antiphr.

Serpens erat diabolus.

inſtrumẽtum. Veruntamen quòd Septuaginta uerterint, ſerpens erat prudentiſſimus, etiam te- *Serpentum prudentia.* ſtimonio euãgelico defendi poteſt, ubi pruden- tia ſerpentum commendatur, putoq́ꝫ eos idcirco prudentes appellari, quòd longiſſime cernant: *Draco unde dictus.* quanquam iſtud ſit corporis, illud mentis. Dra- cones certe Græce à δέρκω quod acerrime cer- no ſignificat, uocantur: unde fit & ὀξυδερκέω acu- te intueor. Aquila & Theodo. uerterũt, Serpens erat callidus: quos etiam Hieronymus ſequitur.

Cur præcepit uobis deus.

Hebraica paulum uariant, אַף כִּי אָמַר יְהֹוָה quod uarijs modis exponitur. Nõnulli enim, ita omnino: aut, ueréne, etiámne. qđ uidetur cõſen tire cũ æditiõe Chaldaica. בְּקוּשְׁטָא אֲמַר יְהֹוָה id eſt, In ueritate dixit deus: Hieronymus ſecu- tus eſt Septuaginta, qui uertunt: ὅτι εἶπεν ὁ θεὸς, cur dixit uobis deus: uel, quid eſt, qđ dixit deus.

Eritis ſicut dij.

Potuit etiam uerti, eritis ſicut deus: diximus *Elohim.* enim elohim plurale eſſe, coq́ꝫ nomine deum uel deos appellari. Accommodatur ſcilicet tam ad uerum deum, quàm reliquos deos. Quare dicit eos futuros prudentes ac peritos, quemadmo- *Adam nõ cupiuit ſimilis fieri deo.* dum ipſe deus eſſet, qui eos condidiſſet. Neque enim tantæ arrogantiæ Adam fuiſſe putandus eſt, ut oblatam diuinitatem uoluerit appetere, ut

ut eſſent dij,ſicut deus in ea cognitione.eo enim ſcelere pollutus eſt Satan. Adam autem per inobedientiam peccauit, leges diuinas tranſgrediendo. Licet Serapion ſcriptor Græcus, uelit eum diuinitatem optaſſe. Pro eo quod nos attulimus,facit ſentẽtia aliquorum Hebræorum, qui exponunt eritis ſicut dij,id eſt,ſicut angeli. elohim enim,angelos quoq; ſignificat:ideo grauiore ſententia non eſt damnatus Adam. Nam ſi deus fieri optaſſet, quid illi diſſimilis fuiſſet, qui dicebat,Ponam ſedem meam in Aquilone, eroq; ſimilis altiſſimo? Hieronymus autem ſequitur Septuaginta,qui & ipſi uertunt, ἔσεσθε ὡς θεοί. id eſt eritis ſicut dij.

Aſpectuq; delectabile.

Variat hic paululum Hieronymus & ab Hebraico,& ipſis Septuaginta. Quod enim ad oculos corporis retulit ipſe:Hebraice ad ipſum animum,atq; intelligentiam refertur. Sic enim in contextu eſt: Vidit mulier quòd arbor eſſet נֶחְמָד לְהַשְׂכִּיל id eſt, expetenda, uel deſiderabilis ad percipiendam ſapientiam,uel ad intelligendum. Verbum igitur Hebraicum non ad oculos corporis ſpectat, ſed ad ſcientiam. Hoc enim eſt quod ſupra pollicitus fuerat ſerpens, eos fore ſapientes,ſi ex ea arbore deguſtaſſent, quæ deguſtata eorum patefecit oculos. Licet

inſtrumẽtum. Veruntamen quòd Septuaginta uerterint, ſerpens erat prudentiſſimus, etiam te-
Serpentum prudentia. ſtimonio euãgelico defendi poteſt, ubi pruden-
tia ſerpentum commendatur, putoq́ eos idcirco
prudentes appellari, quòd longiſſime cernant:
quanquam iſtud ſit corporis, illud mentis. Dra-
Draco unde dictus. cones certe Græce à δέρκω quod acerrime cer-
no ſignificat, uocantur: unde fit & ὀξυδερκέω acu-
te intueor. Aquila & Theodo. uerterũt, Serpens
erat callidus: quos etiam Hieronymus ſequitur.

Cur præcepit uobis deus.

Hebraica paulum uariant, אַף כִּי אָמַר יְהֹוָה
quod uarijs modis exponitur. Nõnulli enim, ita
omnino: aut, uerè ne, etiam ne. qđ uidetur cõſen
tire cũ æditiõe Chaldaica. בְּקוּשְׁטָא אֲמַר יְהֹוָה
id eſt, In ueritate dixit deus? Hieronymus ſecu-
tus eſt Septuaginta, qui uertunt: ὅτι εἶπεν ὁ θεός,
cur dixit uobis deus: uel, quid eſt, qđ dixit deus.

Eritis ſicut dij.

Potuit etiam uerti, eritis ſicut deus: diximus
Elohim. enim elohim plurale eſſe, eoq́ nomine deum uel
deos appellari. Accommodatur ſcilicet tam ad
uerum deum, quàm reliquos deos. Quare dicit
eos futuros prudentes ac peritos, quemadmo-
Adam nõ cupiuit ſimilis fieri deo. dum ipſe deus eſſet, qui eos condidiſſet. Neque
enim tantæ arrogantiæ Adam fuiſſe putandus
eſt, ut oblatam diuinitatem uoluerit appetere,
ut

ut eſſent dij,ſicut deus in ea cognitione.eo enim ſcelere pollutus eſt Satan. Adam autem per inobedientiam peccauit, leges diuinas transgrediendo. Licet Serapion ſcriptor Græcus, uelit eum diuinitatem optaſſe. Pro eo quod nos attulimus,facit ſentētia aliquorum Hebræorum, qui exponunt eritis ſicut dij,id eſt,ſicut angeli. elohim enim,angelos quoq; ſignificat:ideo grauiore ſententia non eſt damnatus Adam. Nam ſi deus fieri optaſſet, quid illi diſſimilis fuiſſet, qui dicebat,Ponam ſedem meam in Aquilone, eroq; ſimilis altiſſimo? Hieronymus autem ſequitur Septuaginta,qui & ipſi uertunt, ἔσεσθε ὡς θεοί. id eſt eritis ſicut dij.

Aſpectuq; delectabile.

Variat hic paululum Hieronymus & ab Hebraico,& ipſis Septuaginta. Quod enim ad oculos corporis retulit ipſe:Hebraice ad ipſum animum,atq; intelligentiam refertur. Sic enim in contextu eſt: Vidit mulier quod arbor eſſet נֶחְמָד לְהַשְׂכִּל id eſt, expetenda, uel deſiderabilis ad percipiendam ſapientiam,uel ad intelligendum. Verbum igitur Hebraicum non ad oculos corporis ſpectat, ſed ad ſcientiam. Hoc enim eſt quod ſupra pollicitus fuerat ſerpens, eos fore ſapientes,ſi ex ea arbore deguſtaſſent, quæ deguſtata eorum patefecit oculos. Licet

diabolus ea ratione eos feſellerit, promittens eos fore, aut deos aut angelos. Eãdem ſentẽtiam uidentur ſecuti etiam Septuaginta qui uertunt, καὶ ὡραῖον ἐστὶ τοῦ κατανοῆσαι. & quòd pulchra arbor eſſet, ad intelligendum, uel intuendum. Veruntamen Hebraica, etiam hoc pacto uerti poſſunt, Et quòd ea arbor cognitu appetibilis eſſet. ut quemadmodum dixerit eam oculis corporis ſpectatam delectationem afferre ſolitam, ita eandem exhibere uoluptatem, ſi quis eam agnouiſſet, animoq; comprendiſſet, & quòd intelligentiæ eximium pareret gaudium. Hanc ſententiam fortè ſecutus eſt Hieronymus: mihi certe, utrunq; uidetur probabile. Hunc locum impius

Porphyrius δυσσεβής id eſt impius. Porphyrius, ſic enim Græci appellant δυσσεβῆ, hoc modo labefactabat. ſic dilẽma texens, τὸ φυτὸν ἐκεῖνο, ἢ καλῶς, ἢ ἀγαθῶς ἐφυτεύθη μέλλον προξενεῖν τοῖς ἀνθρώποις θεὸν, πάντως φανερῶς ἀπηγορεύθη φθονοῦντος τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις τῆς γνώσεως, καὶ μωροὺς αὐτοὺς βουλομένου. Ea, inquit, planta, aut in bonum, aut in malum plantata eſt. ſi in bonum, ut uos aſſeritis, eo quòd per eam diuinitatem acquiſituri eſſent homines, inuide certe prohibita eſt à deo hominibus, quaſi uolens eos ea cognitione carere, & in ſumma ſtultitia eos uiuere. Reſpondet diuus Gregorius, quòd in bonũ plantata ſit, ſed οὐ καλὸν, ὅτι οὐκ ἐν καιρῷ, καλὸν μὲν ἁπλῶς, Non fuiſſe bonam: quia non in tempore, ſed bonam ſimpliciter. Et optime quidem

dem reſpondet: nam pleraq; optima ſunt, quæ ſibi reddunt homines peſtilentiſſima, propter errorem & inſcitiam. Porphyrius autē & in aliis pleriſq; falſò Chriſtianos inſectatus eſt, qđ & reliquis philoſophis peculiare fuit. Arborem autem ſciendi bonum & malum, nō ratione degustantium appellatam puto, ſed experientiæ boni & mali. hoc eſt, qua probaretur, an homo bonus eſſet uel malus, ut eam in medio paradiſi poſuerit deus, quo bonitatem uel prauitatem hominis experiretur. Bonum ſiquidem & malum, obedientia & inobedientia hoc loco appellantur. Quæ ſentētia probabilis admodum mihi uidetur. Vbi autem dicitur, eritis ſicut dij ſcientes bonum & malum: dicendum, eos diabolum decepiſſe, perſuaſiſſeq; eis, uocari eam arborem ſcientiæ, nō probationis: atq; ita in errorem induxiſſe. Hæc expoſitio non pertinaciter à me aſſeritur: puto enim etiam aliquid arcanum ſub hiſce uerbis contineri.

Arbor ſcientiæ boni & mali, cur ſic dicta.

Bonum & malum quid hic.

Dedit uiro ſuo.

Nihil refert quòd omiſerit. עִמָּהּ id eſt, Dedit uiro ſuo ſecum, quod non omiſerunt Septuaginta μετ᾽ αὐτῆς. indicat eos ſimul comediſſe: quanquam id erat notiſſimum.

Et cum audiſſent uocem domini, &c.

וַיִּשְׁמְעוּ אֶת קוֹל יְהוָֹה. Et audierūt uocē do-

 mini

mini dei. Primum obſeruandum, tam Hierony-
mum, quàm Septuaginta, uariare ab Hebraico:
neqꝫ enim Hebraice eſt, poſt meridiem, additum
à Hieronymo ac Septuaginta, qui ſic aiunt καὶ
ἤκουσαν φωνὴν κυρίου τοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ πα-
ραδείσῳ, τὸ δειλινόν: & audierunt uocem domini
Dei deambulantis circa ueſperum. Et mirum
etiam eſt, cur auram omiſerint, cum in Hebraico
habeatur. Eſt autem רוּחַ quod & uẽtum & au-
ram ſignificat. Nulla itaqꝫ eſt cauſa cur Septua-
ginta, uentum aut auram ſilerent. Quòd autem
Hieronymus uerterit poſt meridiem, ex eo eſt,
ꝙ Hebraice לְרוּחַ הַיּוֹם deambulabat, inquit,
dominus ad uentũ diei: diẽ ergo retulit ad meri-
diem: Septuaginta ad ueſperam. Dicũt aliqui ex
Græcis, Adam circa horam ſextam comediſſe,
ad ueſperam autẽ dominum ad eum acceſſiſſe.
Die autem ſexta conditus eſt Adam, eademqꝫ è
Paradiſo pulſus, quod & Græcis placet.

In medio ligni.

Forte clarius fuiſſet, ſi ſic ſe habuiſſent: Inter
medias arbores. Duæ enim hic ſunt Hebraicæ
figuræ: Synecdoche, in qua per partem intelli-
gitur totum: atqꝫ hanc puto eſſe, cum Hebraice
Ligni pro lignum ponitur pro arbore, quæ totum eſt, eius
arbore Sy- autem partes, lignum, folia, fructus. Altera fi-
necdoche. gura eſt etiam Synecdoche, ſed alia eius ſpecies,
qua ex uno diſcimus omnes, qua & poëtæ &
orato

oratores utuntur. Sæpe enim apud oratores inuenies,admouit militem,ſtipendium dedit militi.Et illud:Conſitum arbore multa,lucus:quanquam ita ſit Hebraice ut uertit Hieronymus.Septuaginta prudenter non ſeruarunt phraſin Hebraicam, καὶ ἐκρύβησαν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, Et abſconditi ſunt in medio paradiſi. Quod cũ ita ſit,miror cur Serapion, hunc locum ſecundum locutionem Hebraicam interpretetur: τοιγαροῦν θορυβούμενοι, εἰς αὐτὸ τὸ δένδρον ἐκρύβησαν: Igitur cõſternati animo, in ipſam arborem ſe abſconderunt.An'ne ut Eſaiæ fertur, arboris ſtipes illis patuit:In medias ergo arbores, denſaq́ paradiſi nemora ſe intulerunt.

Deambulantis.

Redundat apud Septuaginta deambulantis. Non enim cõtextu Hebraico eſt deambulantis: neq́ quod addit Hierony. domine: ſed tantum, קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַּגָּן. Vocem tuam audiui in paradiſo.Non tamen ſuperfluo poſita ſunt.

Quam dediſti mihi ſociam.

Elegantius Hieronymus quàm Septuaginta Hebraice enim eſt,quam dediſti mecum,hoc nõ immutarunt Septuaginta, ἣν ἔδωκας μετ' ἐμοῦ. quam dediſti mecum;more autem noſtro loquitur Hieronymus.

Serpens decepit me.

Eodem modo & Septuaginta. ὁ ὄφις ἠπάτησέν με, quod alij interpretes uerterunt, ἐπηγάγετό με, id eſt, ſeduxit, Hebraicum autem הִשִּׁיאַנִי, id eſt, abduxit aut ſubleuauit, aut eleuare me fecit.

Maledictus es inter omnia animantia.

Hebraice comparatio fit אָרוּר אַתָּה מִכָּל הַבְּהֵמָה. Maledictus es præ omnibus brutis, aut ante omnia bruta: licet inter τὴν ἐξοχὴν aliquando ſignificet. Septuaginta quoq; morē Hebraicum intactum ſeruantes, quo peccato ſæpe delinquunt, obſcuriorem interpretationem fecerunt, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων κτηνῶν, Maledictus tu ab omnibus brutis. quid certe Græce ſibi uult, ab: quæ apud Hebręos comparatiui uicem gerit: tam enim comparatiuo quàm ſuperlatiuo caret illa lingua. Superlatiuū ſupplent per aduerbium repetitum בִּמְאֹד ualde: dicentes, meod meod: ualde ualde, comparatiuum autem per præpoſitionem ab, aut præ. Græcè uero aliter erat loquendum.

Inter.

Hebr. & cõparatiuo & ſuperlatiuo carent.

Super pectus tuum gradieris.

עַל גְּחוֹנְךָ תֵלֵךְ, Super uentrē tuum gradieris. Septuaginta addunt Hebraico, uertentes ἐπὶ στήθει καὶ κοιλίᾳ πορεύσῃ, Super pectus & uentrem, redundat pectus. Chaldaica quoq; æditio

habet

habet עַל מֵעֶיךָ ,id eſt,ſuper uentrem tuũ. Hieronymus autem ut ipſe facile intelligo,ideo uertit pectus,quòd in ſerpentibus, nullum propè diſcrimen ſit pectoris ad uentrem: ſuntq; adeo utraq; commiſſa,ut alterum pro altero facile in his accipi poſſit, atque hæc eſt cauſa, quòd Septuaginta, uerbum unicum Hebraicũ, duobus exprimere uoluerunt.

Ipſa conteret caput tuum.

Ipſum conteret.

הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ. Ipſum cõteret tibi caput. Non refertur itaq; ad mulierem, ſed ad eius ſemen,qua interpretatione pleriq; decepti,malam expoſitionem inuexerũt in hunc locum.Et quoniam ſunt qui quod hic dicitur, accommodent ad IESVM CHRISTVM, qui ex ſemine Euæ natus ſit,contriueritq; caput ſerpentis. Vides quàm iuuentur hi, ſi Hebraica ut ſe habent legantur. Hieronymus autem uidetur legiſſe הִיא, ipſa,non הוּא, faciliſq; eſt ab una ad alteram uocem lapſus, protracta tantum iod. Septuaginta Hebraica ſequuntur: ſed in alio eſt maxima deuiatio: *αὐτό σοι τηρήσει κεφαλήν*.Ipſum (ſic enim exiſtimo legendum eſſe non *αὐτὸς*) obſeruabit tibi caput. Neque intelligo unde hanc interpretationem arripuerint, cum uox Hebraica nihil ſonet aliud, quàm conterere, ac lacerare, uel calcare: ſeruare autem nunquam. Clare enim loquuntur ſacræ literæ, fore ut ſe-

men

men Euæ, id eſt, homines calcaturi eſſent caput ſerpentis,ut natura comparatum eſt: ille uero inſidiaturus eſſet calcaneo:quanquã Hebraice non ſit inſidiaturus, ſed idem uerbum. Ipſum ſemen, inquit, conteret tibi caput, ac tu conteres eius calcaneum, ſic enim habent Hebraica, וְאַתָּה תְּשׁוּ פֶּנּוּ עָקֵב. Et tu conteres eius calcaneum. Hieronymus, certe ſenſum, non uerba ſequitur.

Erumnas tuas.

עִצְּבוֹנֵךְ, dolorem tuum, quod Hieronymus ad omne anguſtiæ dolorisq́ꝫ genus retulit: Septuaginta uero, τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου, mœrores tuos, & gemitum aut ſuſpirium tuũ. Quod autem uerterunt στεναγμὸν, Hebraice eſt, וְהֵרוֹנֵךְ & conceptum ſiue partum tuum, ſicut uertit Hieronymus,ſed puto Septuaginta gemitum,quẽ parientes ædunt,innuere uoluiſſe. Nã conceptus cum exoptatus ſit mulieribus, affert tamen gemitum,atq́ꝫ in hac re tantum poſita eſt mulieris maledictio.

Maledictio mulieris.

Et ſub uiri poteſtate eris.

וְאֶל אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ. Et ad uirum tuum,deſiderium tuum:ſicut uertit Symmachus. Locutio eſt Hebraica,quam optime, licet uarijs modis, Hieronymus & Septuaginta expreſſerunt, hi enim καὶ πρὸς ἄνδρα σοῦ, ἀποστροφὴ σοῦ, id eſt. Et ad uirũ tuum,cõuerſio tua. Quicquid enim ſub pote

poteſtate alicuius eſt, ad ipſum ſemper ſpectat, ſemperq; id intuetur, id ſemper exoptat, præſertim ſi non uoluntate, ſed natura, ea ſubiectio facta ſit. Nos enim cum natura ſub diuina poteſtate ſimus, ad eam quicquid agimus, ſemper referimus: ipſum imploramus, ipſe deſiderium noſtrũ eſt, noſtraq; uirtus. Elegantiſſima igitur eſt phraſis Hebraica: ita enim fert natura, ut maiora ſemper appetamus. Quicquid igitur appetitur, ferè maius eſt. Ad ipſum etiam conuertimur, atq; inclinamur. Hoc certe indicat & Chryſoſtomus, qui de ea apoſtrophe, id eſt, cõuerſione mulieris ad uirum, inquit, τουτέστι καταφυγὴ καὶ λιμὴν, καὶ ἀσφάλεια, καὶ ἀγάπη, τῷ φόβῳ συνέζευκται, id eſt, Refugium ac portus, præſidium, ac amor, timori coniuncta ſunt. Non ſolum enim recurrit mulier ad uirum, tanquam ad tutum portũ ac præſidium, uerumetiã amat & ueretur. Hebræi quoq; eodẽ modo hanc ſententiã interpretãtur. Auen Ezra תשוקתך משמעתך והטעם שתשמעי כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו. Hoc eſt: Deſiderium tuũ, ſcilicet auſcultatio tua: omnia enim quæ præceperit, exequêris, ſub eius enim imperio conſtituta es. Atq; hoc modo, propius ad Hebræorũ ſententiam uidetur acceſſiſſe Hieronymus. Eandẽ enim phraſin inueniemus paulo inferius, ubi neceſſe eſſet ipſis Septuaginta, alia uti interpretatione, cum eodẽ modo loquatur ibi Hieronymus.

Maledicta terra in opere tuo.

בַּעֲבוּרֶךָ, id eſt, propter te. Ita quidem nunc habet textus Hebraicus. At ego permultis ſæpe coniecturis adducor, minime quidem deprauatas eſſe ſcripturas Hebraicas, ſed tamen multis in locis immutatas eſſe, ubi facilis eſſet lapſus, facileq́ poſſet aut dictio in alteram dictionem, aut litera in alterã, aut ſyllaba in ſyllabam tranſire, quibus aliqua eſſet affinitas, quod nos ſæpe admonituri ſumus: nunc quod inſtat agamus. Duæ ſunt dictiones Hebraicę עֲבוּר cuius ultima litera eſt reſc: altera עֲבוֹד, quæ daleth habet ultimã. primaq́ adiũcta bet litera, ſignificat propter. altera infinitiuũ eſt ab עָבַד, hoc eſt, operari, ſeruire. Hieronymus itaq́ uidet̃ legiſſe בַּעֲבוֹד, hoc eſt, in operando, in colendo, quod ipſe uertit in opere: nunc autem apud Hebræos alia lectio eſt: infinitæq́ ſunt eiuſmodi totis ſacris literis uarietates, quæ à uariatis codicibus ſint profectæ. Cum Hieronymo conueniunt & Septuaginta, qui & ipſi eandem lectionem habuiſſe uidentur, uertentes. ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σοῦ, id eſt: Maledicta terra in operibus tuis. Aeditio tamen Chaldaica quæ & ipſa uetuſtiſſima eſt, ſentit cum Hebraico לִיטָא אַרְעָא בְּדִילָךְ, id eſt, Maledicta terra propter te. Quicquid enim miſeriarum in terra reperitur, propter hominis ſcelus inuectum eſt.

Scripturæ Hebr. an deprauatæ.

In la

In laboribus comedes.

בְּעִצָּבֹן, id eſt,in dolore. Sicut ſupra mulieri proteſtatus fuerat:quãquam inter dolorem ac la borem,nihil propè interſit,cum alterũ ex altero oriatur,propterea Græcis πόνος utrunq; ſonat. πόνος, Dolor,labor

Induit eos ueſte pellicea.

עוֹר, id eſt,corio:quod χιτῶνας δερματίνους,ueſtes coriaceas Septuaginta, de quibus Gregorius theologus, καὶ γὰρ ἐνδυσάμεθα χιτῶνα δερμάτινον, ἱστορικῶς μὲν, ζώων νεκρῶν δέρματα, ἀλληγορικῶς δὲ παχυτέραν ταύτην σάρκα, καὶ θνητήν, id eſt: Et induti ſumus ueſtem pelliceam:hiſtorice quidẽ, mortuorum animalium pelles, allegorice uero craſſam iſtam & mortalem carnẽ:hoc modo expoſuit etiam Origenes, quod non uidetur diuinis literis admodum conſentaneum.

Et uocauit Adam nomen uxoris ſuæ.

Quod ſolet omnibus propè linguis accidere, ut uocabula unius, in alteram tranſeuntia, aut immutentur,aut penitus deprauentur, id in primis linguæ contingit Hebraicæ. Ex qua,ſi qua in noſtrum aut Græcorum ſermonem, nomina ſumpta ſunt, nullum ferè apparet in eis priſtinæ compoſitionis ueſtigiũ. Vt eſt iſtud Euæ nomen,quod corruptiſſimũ eſt tam apud Græcos quàm

Eua corruptum uocabulũ: nam Chaua dicendum erat.

quàm Latinos. Necꝫ ullam etymologiam recipit, ſi eo modo proferatur, ut nos & Græci proferimus. Itaque Chaua dicendũ eſſet, non Eua. Dicitur enim à Chai, id eſt, uiuẽti, uel animali: quippe quæ fuit omnium uiuentiũ mater. Huius nominis corruptela, fecit ut putarent Aue dictum eſſe ab Eua, per inuerſionem literarum: ſicut cõtraria fuerunt his quæ beata uirgo intulit, quæ inuexit Eua: Quæ quanquam pia ſunt, non ſunt tamen uera: & pietas non falſis, ſed maxime ueris debet inniti. Huiuſmodi ineptiæ infinitę propè inueniuntur apud Latinos, propter linguarum inſcitiam: ſed ſilentio prætereunda ea ſunt, ne in immaniſſimam quorundam petulantiam incidamus, in quibus nihil ineſt modeſtiæ & cãdoris: ſed æſtu comparandæ gloriolæ agũtur in omnia præcipites, necꝫ cuiquam uel ſanctiſſimo uiro parcunt. Septuaginta quod proprium nomen primæ mulieris fuerat, non ſatis ut reor cõmode appellatiuum fecerunt. Quod etiam ab Hebraica ueritate diſſentit, ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ζωή, id eſt: Vocauit Adam nomen uxoris ſuæ uitam. Hebraice tamen non eſt uita, ſed nomen à uita deductum, uita enim חיים Chaim, uocatur, à quo nomine, Chaua, hoc eſt, Eua.

Aue an ab Eua.

Et collocauit ante paradiſum.

מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן, id eſt: A plaga oriẽtali ipſius para

Paradiſi Heden. Sicut & ſupra annotauimus. In=
dicat ergo, Cherubinos ab ea parte eſſe colloca=
tos, qua ſol oriretur ad Paradiſum. Septuagin=
ta uero neſcio qua opinione ducti, hoc quod de
Cherubinis dicitur, tribuunt ipſi Adæ, ut dicant
eum ab ea parte à deo conſtitutum. καὶ κατῴ-
κισεν αὐτὸν ἀπ' ἐναντίον παραδείσου τῆς τρυφῆς.
id eſt, & expoſuit eum in aduerſa Paradiſo deli=
tiarum parte: quanquàm poſtea interpretentur
quod de Cherubinis dicitur, ſed non ut habent
Hebraica, καὶ ἔταξεν τὰ χερουβείν, id eſt, Et ad=
hibuit Cherubinos ad loci cuſtodiam. Quod au=
tem in noſtra æditione habetur, & collocauit
Cherubin. eſt maſculini generis, numeri plura=
lis. eius enim ſingulare eſt Cherub. Miror er=
go Septuaginta cur neutro genere protulerint.
τὰ χερουβίν. cum id genus apud Hebræos nõ ex= *Hebr. neutro*
tet. Qui neque alia norunt nomina, niſi maſcu= *genere ca=*
lina, ac fœminina. Nos quoq; fortaſſe non recte *rent.*
pronunciamus, beata Seraphin. Emanauit is er=
ror ab Alexandro, qui cenſet dicendũ Cherubin
Seraphinq; beata. quanquàm Aquila & Theo=
dotion, Septuaginta ſecuti, etiam per genus neu
trum protulerint Seraphin. Eſaiæ cap. 6. Sym=
machus autem per maſculinũ, ut annotat Hie=
ronymus in epiſtola ad Damaſum papam. Non
erat præterea ut diximus, unus Cherub tantum
ad cuſtodiã adhibitus, ſed plures. Ac fortaſſe nõ
alienũ eſt, ſi duos fuiſſe dixerimus, propter dua=

lem numerum, apud Hebræos uſitatum, ut infe rius annotabimus.

Et flammeum gladium.

וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב id eſt, Et flammam gladij, uel laminam gladij, ſicut interpretatur Rabbi Moſe in gloſſa ſua ordinaria, qui de ea uoce inquit להט לעז למא id eſt, Lingua inquit Italica, ſignificat laminam gladij. Quod ergo dicitur & laminam gladij, hoc eſt ipſum gladium ardentem, atq; expoſitum, qui flammam euomere uideretur, tantus erat ſplendor. Atq; eo áſpectu, exterrebat adeuntes, pauoremq; horribilem inijciebat. Propterea Septuaginta uerterunt τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην, id eſt, gladium
Gladius uerſatilis. flammeũ, ac uerſatilem. Verſatilem autem quidam Hebræi interpretantur, non quòd ſeſe uerteret, ſed quòd eſſet anceps, duoq; ora haberet. Sic enim Auen Eſdra ויש לה.ב.פיות וזה פרוש המתהפכת Is inquit gladius, bina habet ora, atq; is eſt ſenſus eius quod eſt, Et gladius erat uerſatilis. Quod Hebraice eſt הַמִּתְהַפֶּכֶת hoc eſt anceps. Verſatilem autem Septuaginta uerterunt, quos & Hieronymus ſequitur. Si qui autem apud nos, præter hanc ueriorem ſententiam, hunc locum interpretati ſunt, propter æditionem Septuaginta accidit. Clarum etiam eſt fruſtra quoſdam uoluiſſe, per hunc gladium intelligi allegorice Zonam torridã, quòd per eam ſit obli

ſit obliquus ſolis curſus. Paradiſus autē ſit ſub-
equinoctiali: neq; quicquàm ad id iuuat Arria-
nus etiam φιλαληθής,

CAPVT IIII.

Poſſedi hominem per deum.

HEbraice Chana, unde Chain. Licet idem
uerbū, zelari ſignificet, unde Chananeus,
qui zelotes interpretatur. Neq; eſt per deum,
ſed à deo. Sic enim habent Hebraica, אֶת יְהֹוָה.
Quoddā ſcholiū apud Græcos hic extat, quod
tradit Hebraice atq; Syriace haberi ἐκτησάμην
ἄνθρωπον ἐν θεῷ, id eſt acquiſiui hominē in deo.
Quod tamen minime uerum eſt. Hebraica enim
quomodo ſe haberent uidimus. Per Syram ædi-
tionem, quæ ſæpiſſime à Græcis ſcriptoribus ci-
tatē, neſcio an aſſeram, eos ſentire de ea, quæ nunc
apud Hebræos ſub nomine Onchelos & Iona-
thæ circunfertur, in qua non eſt in deo, ſed מִן
קֳדָם יהוה. Hoc eſt à deo. Poſſedi autem uel ac-
quiſiui erat dicendum. Vtranq; enim ſignifica-
tionem uerbum Hebraicum complectitur, ſicut
apud Græcos κτῆμαι, & magis acquiſiui.

Poſt multos dies.

מִקֵּץ יָמִים. à fine dierum, Septuaginta μεθ'
ἡμέρας. i. poſt dies: neq; addūt multas nō ponitur

ergo apud ullos numerus diffinitus. Interpretātē autē Hebręi, poſt dies, quibus excoluerat Chain terram, eaq; fructum protulerat. Auen Ezra מקץ ימים שעבר קין את האדמה, id eſt, poſt finem dierum, quibus excoluiſſet Chain terram.

Et reſpexit dominus ad Habel.

וַיִּשַׁע יְהוָה אֶל הֶבֶל id eſt, Et reſpexit dominus ad Habel. Quod Theodotion uertit: Et inflammauit dominus ſuper Hebel. Quam interpretationem etiam ipſe approbat Hieronymus: quod magnopere miror. uerbum enim Hebraicum nō inuenimus ſignificare aliud, quàm attentionem, intuitum, conſiderationem. Sicut interpres uocū apud Hebręos, de hac uoce hęc ſcribit כל מה שפרושו השקפה והבטה או ההמרה: Eius inquit ſignificata ſunt, animaduerſio, conſideratio, uel defixus intuitus, ac continuatio. Quamobrem non habet locum Theodotionis interpretatio. Videtur autem is magis ſententiam, quàm uerba ſecutus. Nam & Hebræi fatentur, eo indicio intellexiſſe Chain, ſuum ſacrificium acceptum non fuiſſe, quòd cœlitus non eſſēt combuſtum, ſicut ſacrificium Habel. Sed neque potuit accendi ſacrificium Chain, cum eius oblatio, ex frugibus terræ eſſet, quanquàm nihil prohibeat, utrunque potuiſſe effici, ut tam hoſtiæ Hebel, quàm fruges Chain exurerentur, quo utriuſque oblatio cognoſceretur

acce

acceptа. In quæſtionibus igitur Hebraicis, tametſi Theodotionis interpretationem laudarit Hieronymus, hic tamen ueritatem Hebraicam ſequitur. Necq; hoc indicio eſt, hanc æditionem non eſſe Hieronymi: recte enim & prudenter à ſeipſo diſſentit, ut aliud ibi diceret, aliud hoc loco ſecutus ſit.

Munera.

Quid refert quòd Hebraice ſit מִנְחָה, oblatio. Hanc oblationem, Septuaginta uertunt modo δῶρα, id eſt munera, modo θυσίας, hoc eſt ſacrificia. Oblatio autem appellatur Hebraice omne ſacrificij genus. ducitur autẽ à Nacha obtulit, apportauit adduxit, & de hoc multa Gennadius, quæ nihil ad nos.

Oblatio apud Hebr. quid.

Iratusq; Chain.

Propius ad ſignificationem Hebraicam acceſſit Hieronymus quàm Septuaginta, nã חָרָה intranſitiuum eſt, ſignificatq; iraſci, excandeſcere. At Septuaginta & tranſitiuum fecerunt, & eius ſignificationem immutarunt uertentes, καὶ ἐλύπησεν τὸν Κάϊν: id eſt, Et mœrore affecit Chain. Videnturq; hi ſenſiſſe, deum, mœrorem attuliſſe ipſi Chain. Notum enim eſt, quod ſonet λυπῶ. Poteſt tamen & ad factũ ipſum referri, ut dicamus, rem illã & id quod coràm accidiſſet, ſollicitum reddidiſſe Chain, uehementerq;

ei rem diſplicuiſſe. Sed Hebraice ad iram ac furorem refertur: de qua re Theodoritus, ἐλύπησεν αὐτὸν οὐχ ἡ αὐτοῦ πλημμέλεια, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀδελφοῦ εὐπραξία, ὅπερ γὰρ καὶ ἀκύλας ἠνίξατο. ἔφη δὲ οὕτως, καὶ ὀργίλον τὸν Καΐν σφόδρα. Angebat enim inquit non quòd ipſe peccaſſet, ſed quòd uideret fratris ſucceſſum: hocq; innuit Aquila, qui trãſtulit, & iratus eſt Chain uehementer. hæc ille. Secutus igitur Aquilam eſt Hieronymus.

Nonne ſi bene egeris recipies.

הֲלֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת id eſt, An non ſi bene egeris, reportatio, uel eleuatio. Alioqui ex Hebræis uolunt id referri ad uultum ipſius Chain, qui conciderat. Non'ne inquit ſi bene egeris, eleuatio ſcilicet uultus tui erit, qui decidit. Huius locutionis permulta ſunt in ſcriptura, exempla. Vt illud, Tunc eleuabis faciem tuam à peccatis meis. Hãc eleuationẽ Hieronymus refert ad remunerationẽ ex bene actis recipiendã. Septuaginta hic omnia pturbant, deuiantq; uehemẽter à cõtextu Hebraico. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες, id eſt, An non ſi recte obtuleris, recte autẽ non diſtribueris, peccaſti. Quorum nihil eſt in Hebraico. Et Sybilla indigent. Explicabo paulopoſt cauſam huius uarietatis.

Si autem male, ſtatim in foribus peccatum tuum.

וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רוֹבֵץ, id eſt, Et ſi non benefeceris, ad hoſtium peccatum accubat. Dura profecto explicatu ſententia, & quæ uarijs modis exponatur ab interpretibus. Quidam enim apud Hebræos ita hunc locum intelligendum eſſe autumant: Ad hoſtium, id eſt cordis cogitationes, ubi mala & bona uerſantur, accubabit peccatum tuum. Scelere igitur & flagitijs, nos polluti excruciamur à cōſciētia, quæ ad noſtri cordis fores ſemper excubat, quæ quicquid agimus, aut molimur, ilico nobis pręſto eſt, neq; lætos unquàm eſſe p̄mittit. Atq; hęc prima ſupplicia ſunt, quæ ex male actis reportamus. Hanc pœnam proteſtatus eſt deus ipſi Chain, quæ certe eſt omniũ miſerabiliſſima. Quæ neq; ad tempus deſæuit, ſed poſt multa temporũ ſpatia, ad plectendum lacerandumq; animum reuertitur. Quæ & fratres Ioſeph, poſt quindecim annos, ad admiſſi ſceleris memoriam reuocauit, multarumq; calamitatum metũ eis iniecit. Hæc ergo ſemper excruciatura erat Chain, niſi à meditato ſcelere abſtineret. Alij exponunt: Ad hoſtium ſepulchri, ſemper peccatum tuum accubabit, quouſq; dies ille iudicandi acceſſerit, quo tẽpore de omnibus perpetratis facinoribus pœna luenda eſt. Quæ omnia uidetur ſenſiſſe Hieronymus. Admiſſo enim ſcelere, ad iudicis portam pœna ſuſpenſa manet, donec ille ferat iudicium. Vide ergo inquit, quid facturus ſis Chain,

Peccatum in foribus eſſe, quid.

Conſciētia in cordis forib. excubat.

pœnas enim lues. Quæ hic afferunt Septuaginta, diuerſiſſima. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς ἥμαρτες, ἡσύχασον, πρός σε ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ. id eſt, Nonne ſi bene obtuleris, bene autem non diuiſeris, peccaſti, quieſce. ad te conuerſio eius. Quis autem tam acri ingenio fuerit, qui ex hiſce uerbis aliquem ſenſum eruere poſſit? Quid obſecro eſt, ad te conuerſio eius. cuius? cum peccati nihil meminerit. Vbi enim Hebraice eſt, in foribus peccatum tuum accubat, illi ἡσύχασον. id eſt, quieſce, uerterunt. Videmus igitur quàm neceſſaria eſſet Hieronymi æditio. Ex hoc certe loco deprehenditur etiam, nō adeo exquiſite Septuaginta grammaticam Hebraicam calluiſſe. Cauſa igitur, quòd tam uarie tamq; obſcure hūc locū uerterint, eſt ex grāmatica profecta. Quod ergo uertit Hieronymus, nonne ſi bene feceris: huc uſq; facto commate, illi ſine commate, nōne ſi bonam feceris oblationem, ſcilicet שְׂאֵת, quod illi dixerunt ὀρθῶς προσενέγκῃς. Secundam partem. Recte autem nō diuiſeris וְלֹא תֵיטִב לַפֶּתַח Hæc uerba Hebraica hoc modo intellexerunt. Et ſi non bene feceris ad diuidendum. hæc enim uox פֶּתַח cum ſit nomen uerbale ſignificans portam, putarunt eſſe infinitiuum à פָּתַח, id eſt, aperuit: ut transferrēt, Et ſi non bene feceris ad aperiendum: eſtq; maxima hallucinatio. Quòd autem uertunt peccaſti, non peccatum, eò eſt, nam חַטָּאת putarunt ſecundam eſſe perſonam à חָטָא

id eſt

id eſt, peccauit. Sed chatat peccatũ dicitur: chattata uerò ſecũda eſt perſona, peccaſti: facileq; in hunc errorem inciderunt, cum eorum tempeſtate notulæ non haberentur, id eſt uocales. Quod autem uertunt, quieſce, id eſt רוֹבֵץ quod participium eſt, exiſtimarunt imperatiuum eſſe, cum tamen imperatiuus ſic formetũ רְבוֹץ reboz. participium autem robez. Sed cur non animaduerterunt, nullum fore eorum uerborum ſenſum, ſi eo modo uerterentur?

Egrediamur foras.

Carent hac clauſula codices Hebræi, neq; in his explicatur quid dixerit Chain ad Hebel. Sed ut ait Hieronymus ſubaudiendum, quæ locutus eſſet. Dominus dixit Chain. Hebræi aliqui interpretes, dicunt Chain, omnes reprenſiones, quas in eum intorſerat dominus, coram Hebel expoſuiſſe, quaſi ei dedecus acceſſiſſet propter Hebel. Septuaginta uero arbitrati ſunt, Chain dixiſſe Habel, Egrediamur foras. Origenes hoc idem ſcribit. ἐν τῷ ἑβραϊκῷ, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ κάϊν πρὸς τὸν ἄβελ, οὐ γέγραπται, καὶ οἱ περὶ ἀκύλαν ἔδειξαν, ὅτι ἐν τῷ ἀποκρύφῳ φασὶν οἱ ἑβραῖοι κεῖσθαι τὸ ἐνταῦθα κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα ἐκδοχήν. Hoc eſt, In Hebraico non ſcribitur, quid Chain ad Habel dixerit. Et ipſe Aquila demonſtrauit, Hebræos dicere, in arcanis haberi quod excipiẽtes poſuerunt hoc loco Septuaginta. Chaldaica uero ædi-

tio quæ optima & fideliſſima reperitur, hæc habet, Dixit Chain ad Hebel fratrem ſuum: Non eſt iuſtitia, neq; iudex, neq; ſeculũ aliud, nec præmia recipient iuſti, neq; pœnas luent improbi, ac tunc interfecit eũ. Sciendũ uero, ex antiqua æditione Latina interiectam eſſe particulã, eo quòd Hieronymus indicat ſe eã nõ poſuiſſe: haberi autem in libris Samaritanorũ & ipſorum Septuaginta. Quare puto additã eſſe ab imperitis. Aut certe, qđ ſæpe facit Hieronymus, aliud in quæſtionibus Hebraicis, aliud hoc loco ſequitur.

Vox ſanguinis.

Nihil referre puto, quòd Hebraice ſit קוֹל דְמֵי, id eſt, uox ſanguinum. De more iſtius linguæ. Quam uocem, etiam Septuaginta ut Hieronymus, per ſingulare ædiderunt. Ideo arbitraria magis ſunt quàm uera, quæ ſuper hanc uocem diſſerit Nicolaus. In primis enim ad intelligendas ſacras literas, neceſſe eſt noſſe morem loquendi Hebraicum.

Maledictus eris ſuper terram.

אָרוּר אַתָּה מִן הָאֲדָמָה, id eſt, Maledictus es è terra: uel ab ipſa terra, à qua profecta eſt maledictio in Chain, quæ teſtabatᷣ contra ipſum, cumq; homicidij reũ agebat. Eodem quoq; modo uertunt & Septuaginta ὡὶ κατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς, id eſt, Maledictus tu è terra, uel à terra.

Non

Non dabit tibi fructus ſuos.

כֹּחָהּ id eſt, Virtutem ſuam, uim ſuã quam in ædendis frugibus oſtendit. Hanc ergo uirtutẽ, Hieronymus uertit fructus. Septuaginta quoqꝫ Hebraicum ſequuntur. οὐ προσθήσει ἰσχὺν αὐτῆς δοῦναι σοι, id eſt. Nõ addet dare uim ſuam tibi. Atqꝫ hæc eſt ſecunda pœna Chain, inter ſeptem plagas, quæ à ſanctis ſcriptoribus Græcis recenſentur. Quod autem Septuaginta uertunt: Non addet dare, hebraiſmus eſt, quem prudentiſſimè nõ ſecutus eſt Hieronymus.

Vagus & profugus.

נָע וָנָד. Melius ut opinor Hieronymus, quã Septuaginta, qui hæc duo uertũt στένων καὶ τρέμων, id eſt, gemens, ac tremens. Sed uera earum uocũ ſignificatio eſt, ut uertit noſter interpres. Quod patet per alios interpretes, qui uerterunt ἀκατάστατον. Quod exponunt τουτέστι πλανᾶσθαι ἐπὶ τῆς γῆς. Inſtabilem eſſe, hoc eſt uagari ſuper terram. Hæc igitur fuit pœna, qua damnatus eſt Chain, ut & Hebræorũ plures uolunt, ut procul ab eo loco, ubi pater habitabat, ſecederet, ad plagã ſcilicet orientalẽ ipſius paradiſi, & cum nactus eſſet locum, ne eum quidem teneret, ſed uagus ubiqꝫ erraret. Quem locũ copioſiſſime tractat Hieronymus. At Græci, Septuaginta ſequẽtes, ſcribũt Chain, nunquàm à lachrymis ac gemitibus poſt

illud

illud ſcelus ceſſaſſe, trementemq́ omnibus eſſe uiſum, ut fœdum occurrentibus, ac miſerabile eſſet ſpectaculum. Alij ergo ad locorum inſtabilitatem referunt, ut Hieronymus, & multi Hebræorum, alij ad corporis tremorem, ut Septuaginta, & Græci.

Maior eſt iniquitas mea.

גָּדוֹל עֲוֺנִי מִנְּשֹׂא id eſt, Maior iniquitas mea, quàm propitiatio, uel quàm ferre poſſim, uel quàm dimitti poſſit: ſicut uertũt & Septuaginta μείζων ἡ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι, id eſt, Maior cauſa mea, uel accuſatio mea, quàm ut dimittatur. Hebraice autem pro eo quod hic eſt dimitti, ponitur uerbum נָשָׂא. hoc eſt leuare: leuare autem peccatũ dicunt, parcere ac dimittere. ut inferius cap. 18. לֹא תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן נ׳, id eſt, Et non parces loco propter quinquaginta?

Ecce eijcies me.

הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי, id eſt, eieciſti me, Non per futurum, quanquàm etiam Septuaginta per futurum. εἰ ἐκβαλεῖς με σήμερον. id eſt, Si eieceris me hodie. ubi redundat, ſi, affirmat enim quod de ſe fore augurabatur Chain.

Nequaquàm ita fiet.

Nõ eſt nequaquàm, ſed לָכֵן, id eſt, imò ſic. uel hoc modo. Imò inquit, ſic erit. Quiſquis enim

occide

occiderit te,punietur ipſe ſeptuagies. Sequitur Hieronymus Septuaginta, qui & ipſi οὐχ οὕτω. non ita erit.

Septuplum punietur.

Varijs modis ab Aquila,Symmacho, Theodotione,ac Septuaginta is locus transfertur. Aquila ſeptempliciter. Symmachus hebdomada. Id eſt ſeptennarium numerum.At Septuaginta, ἑπτὰ ἐκδικούμενα παραλύσει, id eſt,Septem ſcelera exſoluet.Septennariũ itaq; numerum,alij ad genera pœnarum,occiſori ipſius Chain inferendarum referunt:alij ad generationem ſeptimã,qua natus eſt Lamech occiſor Chain,ut nõnullis placet.Præſertim Hebræis,ut Auen Eſdræ, qui de eo numero ſcribit,Septuplum inquit עד שעה דורות id eſt,Vſq; ad ſeptẽ generationes.Eſt ergo hæc ſentẽtia,Septies ille uindicabitur, qui occiderit Chain;hoc eſt,ſeptimo tempore,ac ſeptima generatione,de eo ſumetur ſupplicium,qui tantum ſcelus admiſſurus eſt,ut eum interficiat, in quo deus ſignum poſuerit, ne à quoquàm occideret.Ego magis crediderim,ad pœnæ magnitudinem ipſius homicidæ referendum. Quippe qui & homicida ſecundus fuerit,& eum interfecerit,quem deus cauerit etiam ſigno non interficiẽdum.Quãquàm de hominis eius pœna,nihil ſcriptura referat. Ne refert quidem,à quoquàm interfectum eſſe Chain. Nam quod Lammech dixit,

dixit,quia uirum occidi in uulnus meum:pleriq; ſentiunt, eum non de Chain tunc locutum, ſed alio uiro:præſertim cum addiderit,& adoleſcentem in liuorem meum. Nam quo modo Chain erat adoleſcens,cũ ferè atauus eſſet ipſi Lamech? Quæ quia uel ſcire,uel ignorare,non plurimi refert, permittamus cuiq; de eo ſentire, quod ſibi uerius uideatur. Hieronymus quoq; in Iouiano eſt adeundus,qui copioſe ſuper eo diſſerit.

Habitauit profugus in terra.

Hebraice,habitauit in terra Nad. Reprendit Hieronymus, qui putarent Nad terræ propriũ eſſe nomen,uultq; hãc Periodum hoc modo intelligi:Habitauit Chain in terra Nad,id eſt profugus,ut poſt coma,ponatur Nad.utrunq; uero eſſe poteſt,ut & proprium & appellatiuũ nomen ſit.Septuaginta ut proprium uerterunt,καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ ναίδ, Et habitauit in terra Nad. Veriſſima autẽ mihi ſentẽtia Hieronymi uidetur,cũ & Hebræorũ lexica,id nomẽ tanquàm appellatiuũ citent,& æditio Chaldaica,nõ ut propriũ,integrũ reliquerit,ſed ut appellatiuũ in aliam uocẽ mutarit,id eſt ביטע בארע גלי ומיטלטל id eſt,Et habitauit in terra uagus & ꝓfugus. Nec refert quòd adiũcta ſit uau, נוד Nod,idẽ enim pollet.

Ad plagam orientalem Heden.

Corruptus eſt is locus apud Septuaginta, apud

apud quos extat ἐν γῇ ναὶδ, κατεναντι ἐδώμ, id eſt, In terra Næd, ex aduerſo Edom. certum quippe eſt, Edom, plurimũ differre ab Heden, cũ alterũ nomen gentis ſit, alterum regionis: Dicendum præterea fuerat, ut uertit Hieronymus eſt enim Hebraice. קִדְמַת עֵדֶן, id eſt, ad ortum Heden. Nam ex aduerſo, id proprie non ſonat.

Pater habitantium in tentorijs.

הוּא הָיָה אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה, id eſt, Ipſe fuit pater habitantis tabernaculum, & peculij. Patrem Hebræi appellant principem, reiq́ꝫ alicuius autorem. Quod autem dicitur, & peculij, eleganter uertit Hieronymus & paſtorum, ſicut & Septuaginta πατὴρ οἰκούντων ἐν σκηναῖς, καὶ κτηνοτρόφων, id eſt, pater habitantium in tentorijs, & eorũ qui nutriunt pecora.

Ipſe fuit pater canentium.

הוּא הָיָה אֲבִי כָּל תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב id eſt, Ipſe fuit, pater omnis tractãtis cytharam & organũ. Variãt Septuaginta, quãquam eadẽ innuũt, οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κυθάραν, id eſt, Ipſe fuit, qui oſtendit pſalteriũ & cytharam. Non cõuenit itaꝗ inter eos, de nominibus horum inſtrumentorũ, quãquàm ne Hebræis qdẽ id ſatis perſpectũ eſt. Cinnor autẽ, Hieronymus ſemꝑ uertit cytharam, ſecũdum autẽ organũ, ꝙꝙ hoc cõmune ad omnia harmonica inſtrumẽta ſit, uerũ quia

quia hæc neſcire non magni eſt momenti,& magis obſcura ſunt, quàm utilia, dimittenda ſunt. Quis enim ſcire poſſit, cuiuſmodi cytharæ atq; organa eius tempeſtatis eſſent,cum ſingulis diebus uetera aboleantur, nouaq́; excogitentur? Quando neq; ipſis Hebræis ſatis liquet,qua forma,quo modulatu fuerit decantatiſſima Dauid cythara.Extat tamen etiã tractatus Hieronymi, de harmonicis ſacræ ſcripturæ inſtrumentis.

Genuit Tubal Chain.

Duo nomina,Vnum tamen uirum ſignificantia.Inuenimus autem omnes propè linguas interdum uſurpare, ut pluribus unum appellent nominibus. Apud Chaldæos Nabuchnoſor duo ſunt nomina,nabuch & hazar.Apud Arabes,Auicenna duobus quoq; nominibus ſignificatur,Auen,& Sena.Niſi per Auen intelligamus filium, & Sena ſit patris nomen. Eodemq́; modo,& is Tubal Chain. Quanq́; Septuaginta tantũ Tubal uerterũt,quod librariorũ errore factũ crediderim.Nihil autẽ referre puto,quòd in ſequentibus Septuaginta, uerbis diſcrepent ab Hebraico, quod habet לֹטֵשׁ כָּל חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת
וּבַרְזֶל,Id eſt,Expolitor omnis opificij ęrei,& ferrei.Eadem tamen ſentiunt,uertuntq́; uenuſtius.

Et uocauit nomen eius Seth.

שֵׁת Ab etymologia Hebraica,à uerbo ſath, hoc eſt poſuit.

Iſte

Iſte cœpit inuocare.

אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְהֹוָה, id eſt: Tunc cœ-
ptum eſt inuocare in nomine domini. Refertur
ergo ad tempus, nō ad perſonam, ſicut uertit &
Aquila apud Græcos, τότε ἤρχθη, id eſt, tunc cœ-
ptum eſt. Quam interpretationē approbat etiā
Theodoritus. At Septuaginta neſcio quamob-
rem uertunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα
κυρίου. Iſte ſperauit inuocare in nomine domini.
Neq; ulla apud nos extat ratio, ut cauſam affera
mus, quamobrem ita uerterint. Quòd autem ea
ſit æditio Septuaginta, & locus nō ſit corruptus
illud quoq; indicio eſt, nam Gregorius Nazan-
zenus, in oratione ad eos qui morbo ſacro eſſent
impliciti, ſic hunc locum citat: καλὸν πίστις, ἐλπίς,
ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, καὶ μάρτυς τῆς πίστεως Ἀβραὰμ
δικαιωθεὶς ἐκ πίστεως. τῆς δὲ ἐλπίδος Ἐνώς. ὃς πρῶτος ἤλ-
πισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸν θεόν. Præclara, inquit, res eſt fi
des, ſpes, charitas, tria hæc. Et de fide teſtimoniū
attulit Abraham, qui iuſtus habitus eſt propter
fidem. De ſpe Enos, qui primus ſperauit inuo-
care nomen domini.

Ad ſimilitudinem dei, fecit illum, ſiue creauit.

Retro dixerat, deum finxiſſe ſiue formaſſe ho
minem, hic autem dicit eos creaſſe. Annotarunt

itaq; pleriq; id,apud Græcos, aſſerentes tum de
Fingere. corpore dictum fuiſſe, fingere enim & formare
Formare. ad corpus ſpectare,creare autem ad animũ. Ob-
Creare. ſeruatum quoq; eſt à diuo Baſilio, cuius hæc de ea re extat ſententia: ἤδη τινὲς ἔφασαν τὸ μὲν ἔπλασεν, ἐπὶ τοῦ σώματος εἰρῆσθαι, τὸ δὲ ἐποίησεν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἴσως οὐκ ἔξω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος. ὅπως μὲν γὰρ εἴρηται, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ᾽ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, τὸ ἐποίησεν εἴρηται, ὅπως δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς ὑποστάσεως ἡμῖν διηγεῖται, τὸ ἔπλασεν λέγει. διαφοραὶ δὲ ποιήσεως καὶ πλάσεως, ἣν ὁ ψαλμωδὸς ἐδίδαξεν εἰπών. αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με. ἐποίησε τὸν ἔσω ἄνθρωπον, ἔπλασεν τὸν ἔξω. καὶ γὰρ πρέπει ἡ μὲν πλάσις πηλῷ, ἡ δὲ ποίησις τῷ κατ᾽ εἰκόνα. ὥστε ἐπλάσθη μὲν ἡ σάρξ, ἐποιήθη δὲ ἡ ψυχή. Hoc eſt: Iam quidam reperti ſunt,qui dixerint formauit deus, dictũ eſſe de corpore,creauit uero de anima:& forte nõ abeſt à uero. Vbi enim dicitur deus creaſſe hominem ad imaginẽ ſuam,creandi uerbũ uſurpatum eſt. Vbi autem de figmento corporis habetur mentio, uerbo fingendi id ſignificatum eſt. Pſalmiſta quoque hanc differentiam fingendi & creandi aperte oſtendiſſe uidetur,ſiquidem canit:Manus tuæ crearunt & finxerunt me: creauit enim interiorem hominem,finxit autem exteriorem. Nam fictio luto conuenit, creatio uero ad imaginem dei pertinet, quare caro quidẽ formata,animus autem creatus eſt.

Cap.

CAPVT V.

Et genuit filium.

REdundat filium : eſt enim tantum, genuit. Quod & à Septuaginta omittitur, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, id eſt, genuit ad imaginē ſuam, uel ſpeciem ſuam.

Vixit Seth poſtq̃ genuit Enos.

Septuaginta æditio, cum multis in locis men doſa deprehēditur, tū uero in recēſendis his annis. Quæ res fuit in cauſa, ut Chriſtiani ab Hebræis plurimum in aſſignatione temporis à mūdo condito, differrent. Is autem malus computus, non ab ipſis interpretibus ut ipſe arbitror emanauit, ſed librarijs, ipſaq; uetuſtate. Facileq; fuit in his numeris addere uel ſubtrahere aliquid. Cum itaq; maiores noſtri tā Græci quàm Latini, æditionē Lxx. ſequerētur, in deſcribēdis quoque temporibus eos ſecuti, à ueritate Hebraica plurimum receſſerunt. Veriſſima uero temporum ſupputatio, & ſacris literis conſentanea, ea eſt, quæ apud Hebræos extat. Neque certe in hac re poſſumus ab eis diſcrepare, licet in alijs δὶς διὰ πασῶν. Omnis itaque inter Chriſtianos & Hebræos differentia in computandis temporibus, ab æditione Septuaginta profecta eſt. Quare commenticia eſt, & non admodum Chriſtiana Bacchonis differentiæ

Hebr. non habere plura annorū genera ut quidā ſomniant.

tiæ huius aſſignatio. Is enim fingit plura annorum genera apud Hebræos haberi, quoſdam enim annos lunares, alios bimeſtres, alios ſemeſtres. Quæ ut falſiſſima ſunt, ita omnes diuinas euertant literas. Et quoniā noſtra æditio, ex Hebraica ueritate uerſa eſt, ideo ea cum Hebræis in ſupputando conſentit, neq; quicquam diſcreparemus ab ipſis, ſi hanc noſtram ſequeremur. Corruptus itaq; eſt hoc loco numerus, tā apud nos, quàm Græcos: ſunt enim שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה, id eſt: Octingenti & ſeptem anni. Septuaginta uero, ἔζησε σὴθ μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτῷ τὸν ἐνὼς, ἑπτὰ ἔτη, καὶ ἑπτακόσια, id eſt: Vixit Seth poſtquàm genuit ſibi Enos, ſeptingentos ac ſeptem annos. Deſunt ergo centum in Græcis codicibus: in noſtra æditione, ſeptem.

Vixit uero Enos XC.

Quāquam is locus recte apud nos ſe habeat, quantum ad numerum attinet, apud Septuaginta tamen deprauata ſunt omnia, καὶ ἔζησε Ενὼς ἔτη ἑκατὸν, καὶ ἐν ἐννήκοντα καὶ ἐγέννησε τὸν Καϊνάν, id eſt, Et uixit Enos cētum & nonaginta annos, & genuit Cainan. Redundat ergo centum.

Anni quoque, quos uixit Enos, poſt natum Cainam, ſunt ſicut eſt apud Hieronymum, non ut habēt Septuaginta πεντεκαίδεκα ἔτη, καὶ ἑπτακόσια. Id eſt, ſeptingentis quindecim annis, apud Hieronymum DCCC. XV.

In numero quoque apud Septuaginta error eſt, annorum quos uixit Cainan, antequam genuiſſet Mahalalel, cum enim is ſit LXX. Septuaginta interpretes habent, ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατόν, id eſt, CLXX.

In ſequenti quoque numero annorum, quos uixit Cainan poſt genitum Mahalaël, error eſt. nam cum ſint DCCC. XL. illi τεσσαράκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, DCC. XL.

In numero quoque annorum, quos uixit Mahalaël ante ortum Iared, iidem errant: nam cum ſint LXV. ſicut & noſter uertit Hieronymus: illi addunt huic numero ἑκατὸν ἔτη, id eſt, centum annos.

In ſequenti quoque numero annorum, quos uixit Mahalaël poſt ortum Iared. Sunt enim DCCC. XXX. illi faciunt τριάκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, DCC. XXX.

In numero quoque ipſius Iared ante genitũ Enoch, ſunt enim LXII. illi δύο καὶ ἑξήκοντα ἔτη καὶ ἑκατόν, hoc eſt, C. LXII.

Inferius quoq; ubi cẽſent anni Enoch, anteq̃ genuiſſet Metuſalach, quẽ nos corrupte, ſicut & Græci, Matuſalem appellamus, idem error. Sũt enim LXV. illi autem apponunt centum.

Et ambulauit Enoch cum Deo.

Sic eſt & Hebraice וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ. Hanc locutionem Hebraicam, alio modo expreſſerũt Se

ptuaginta, εὐηρέστησε δὲ Ἐνὼχ τῷ θεῷ, id eſt: Placuit Enoch Deo. Ambulare igitur cum Deo, ſacris liteɾis, eſt eum timere, pie ac ſyncere colere: quāq; hoc loco aliud fortaſſe ſignificat. Ambulauit enim cum Deo, hoc eſt, ad locum diuinitatis aſſumptus eſt, profectus eſt in beatorum terras, licet mox interponatur, & uixit. Error quoque in numero apud Septuaginta hoc loco. Cum enim tercentum annis eſſet dicēdum, illi διακόσια ἔτη, id eſt, CC. Vbi autem repetitur, & ambulauit Enoch cum Deo, & non apparuit: Hebraice, וְאֵינֶנּוּ, id eſt, Et nō ipſe. Quod Septuaginta eodem propè modo, quo & nos interpretantur, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, id eſt: Et nō eſt inuentus. Adduntq; ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός, id eſt: Quia tranſtulit cū deus, Hebraice, כִּי לָקַח אֹתוֹ יְהוָה, id eſt: Quia tulit eum deus. Quæ igitur de Enoch dicuntur, alio modo ab Hebræis, Græcis, Latinis traduntur. Nam interpretatio Septuaginta, qua dixerunt Enoch eſſe translatum, fecit ut Chryſoſtomus, atque Ephrem, aliiq; ſcriptores Græci, eadem de Enoch opinarentur, quæ & de Elia feruntur. Eſſe ſcilicet eos in aliquem amœnum, fortunatumq; locum à deo tranſpoſitos. Et de Elia quidem, conuenit inter nos, atq; Hebræos, eum & translatum, & mittendum ſuprema die, ut apud Malachiam prophetam extat. At de Enoch non ita conſtat: Neque aliquid huiuſmodi traditur. Sunt enim apud eos, qui eum locum

Enoch an translatus, ſicut Helias.

cum,Et tulit eum deus,interpretentur,mortuus eſt:quòd is loquendi ſcripturarum mos ſit,ut ali quem ſumptum dicant, hoc eſt, è medio ſublatum,ut tolle animam meam, nimirum ex hac uita.Sic exponit Auen Ezra, ויקח אותו אלהים מת.וכן קח נא נפשי ואני לוקח ממך כחמד עינך ,ſic & alibi.Hoc eſt:Tulit eum Deus,ſcilicet mortuus eſt. Vt illud: Tolle obſecro animã meam. Et illud: Ego tollo abs te,quod omnium gratiſſimũ eſt oculis tuis. Hanc itaq; de Enoch ſententiam,ex Septuaginta arbitror profectam. Neque enim aliud eorum interpretatio uidetur innuere. Qui forte per illam receptionem, quæ Cabala nuncupatur,acceperunt ea,quæ transferendo prodiderunt, & quæ paſſim apud nos & Græcos, ea de re circumferuntur. Et certe melius noſtri,quàm Hebræi, de hac re ſentiunt: fit enim peculiaris mentio,de aſſumptione Enoch, quod in cæterorum uita & morte deſcribenda, minime factum eſt.

Tulit eũ deus,id eſt mortuus eſt.

Calaba.i.receptio.

Iſte conſolabitur nos.

זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ,id eſt:Iſte cõſolabit̃ nos ab operibus noſtris. Hæc eſt ueritas Hebraica, ſcilicet ut uertit Hierony. Septuaginta uidẽtur uerborꝛ duorum ſimilitudine decepti.Hebraice ſiqdẽ Nacha ſignificat ſedare,mitigare,& quieſcere facere: ſed Nacham, cum mem, conſolari

נָחָה

נָחַם

 quo

quo uerbo uſus eſt hoc loco ſcriptor. Verterunt itaq; Septuaginta, οὗτος διαπαύσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν, id eſt, Iſte requieſcere nos faciet ab operibus noſtris, alterũ uerbo pro alterum uertẽtes. Eadẽ uerborum ſimilitudo fefellit & Nicolaum, qui tradit Hebraice haberi, Iſte quietabit nos. Nam uerbum quietandi, ut ipſe loquitur, non eſt Nachã, ſed Nacha. Poteſt tamen dici in defenſionẽ Septuaginta & Nicolai, ultimũ, m, non eſſe de uerbi eſſentia, ſed additum eſſe in pronomine nos, quod ſæpe fit apud Hebræos. A qua ſententia ne uidetur quidem abhorrere Hieronymus, qui

Noach. quodam loco, Noach interpretari requiem, atq; à quieſcendo eum eſſe appellatum aſſerit. Attamen lexicon Hebræorum, uerbum cuius hic habetur mentio, deducit à Nacham. Error quoque apud eoſdem, in annis quos uixit Lamech poſt genitũ Noach. Cũ enim eſſent quingẽti Septuaginta, illi πεντακόσια ἑξήκοντα πέντε, id eſt, D. LXV. Inferius quoq; oẽs anni Lamech ſunt ſeptingẽti Septuaginta ſeptem, nõ ἑπτακόσια καὶ πεντήκοντα τρία ἔτη, hoc eſt, DCC. LIII. ut apud eos habẽt.

CAPVT VI.

Videntesq; filij dei.

בְּנֵי־הָאֱלֹהִים

CVm is locus in ſacris literis ſit obſcuriſſimus, maximos errores peperit, in uariasq; ſenten

ſententias hominum mentes diſtraxit. Necꝫ adhuc fortaſſe exploratum perceptumqꝫ eſt, quid hic per filios dei innuant diuinæ literæ. Hos enim Lactantius angelos eſſe putauit; necꝫ eos bonos, ſed eos qui mulierum concubitum appetierint; ex hisqꝫ tertiũ quoddam genus procrearint, id eſt, dæmonas. Alij filios dei intelligũt filios Seth, ſicut multi Hebræorum ſentiunt; filias autem hominũ, filias Chain. Quod uideo etiam Græcis ſcriptoribus placuiſſe. Duæ enim lineæ ductæ ab Adam ſunt, eorũ qui ex Chain eſſent procreati, & qui ex Seth, qui ſuffectus eſt in locũ Habel, quem interfecerat Chain. Qui ergo à Chain originem acceperunt, non fuerunt patri diſſimiles, ſed cũ in alijs facinoribus, tum in homicidijs paternam impietatem referebant. Qui autem ex Seth ducerẽtur, hi quocꝫ patris pietatem ac modeſtiam perſecuti ſunt. Erantqꝫ hi nõ tam genere uitæ diſcrepantes, quàm loco: alteri alteros execrabantur, à ſeſe procul diſiuncti. Vigebantqꝫ in genere Chain ſtupra, adulteria, ueneficia, homicidia; at apud illos, pietas, religio, deiqꝫ ſumma ueneratio. Ob eamqꝫ rẽ dei filij nũcupabantur, nimirum ſacrum ac cœleſte genus. Annis autẽ decurrẽtibus, totoqꝫ uertẽte mũdo, corrupta omnia ſunt. Prima corruptelæ fuit cauſa, eorꝫ, qui dei filij haberẽtur, cũ illo genere peſſimo, ſceleratiſſimaqꝫ natiõe admiſtio. Cumqꝫ diuinum genus eſſet potẽtiſſimũ, ac nobiliſſimum

Filij dei hic qui dicãtur. Angelij.

Filij Seth.

pulchritudine infamium mulierum capti, eas ſibi uxores acceperunt, quarum cõmertio & ipſi polluti ſunt, auerſiq́ à religione: & hi quos ſuccedentibus temporibus procreaſſent, ſceleratiſſimi, bellis, homicidijs, uiolentia, adulterijs inſignes. Alij filios dei opinantur filios iudicum, ac uirorum præpotentũ, eorumq́ qui gerãt res publicas, qui ex more linguæ Hebraicæ dij nũcupentur, quòd ſint inſtar deoꝝ in terris: Eosq́ ſummus pater, deos appellari uoluit, ut & ipſi ſeſe quid forent, agnoſcerent, & alij eos maxime uenerarentur. Frequentiſſimeq́ inuenies iudices ac ſacerdotes deos appellari, ut Exodo. גה גישו אדניו אל האלהים id eſt, Et applicabit eũ dominus ſuus ad Heloim, hoc eſt iudices, ut interpretantur omnes. Dei ergo filios, iudicum filios uocari, qui propter patrũ autoritatẽ, nullũ facinus eo tempore nõ auderẽt, adiuuante eoꝝ ſcelera ipſa corrupta tempeſtate, opprimentes inopes, eorumq́ puellas conſtuprantes. Vt autẽ ſcelus Sodomitarũ, præpoſtera libido fuiſſe memoratur: ita quoq́ tẽpeſtate illa uigebat chamas hoc eſt uiolentia, atq́ oppreſſio. Sic enim intelligẽdum eſt cum dicitur, Repleta eſt terra iniquitate, Hebraice chamas. preualebãt ergo filij dei, in alios homines, omniaq́ luctibus, ac bellis perturbabant. Corruptis autem principibus, facile reliqui deprauati ſunt, in quos principum impuritas deriuabatur. Atq́ hoc modo refellitur, quod

Filij Iudicũ, ac præpotentium, qui & dij uocãtur.

חמס

quod obijcit Nicolaus. Hæc & ſuperior uidetur uериſimilior ſententia, & quæ magis uiris grauiſſimis placeat, omnesq́ ſcriptores Græci uideantur harum alteri adhærere. In dogmatica panoplia extat, υἱοὶ θεοῦ, οἱ ἐκ τοῦ σὴθ, θυγατέρες δὲ ἀνθρώπων, αἱ τοῦ κάϊν. Hoc eſt, Filij dei, hi qui ex Seth genus ducerēt, filiæ autem hominum, quæ ex Chain. Theodoritus quoq́ hos dei filios, poſteros Seth eſſe ſentit, hoc modo: ἐκεῖνοι οὖν, ὡς εὐσεβεῖς, ὠνομάσθησαν υἱοὶ θεοῦ, κεχώριστο γὰρ τοῦ σὴθ τὸ γένος, ἅτε οὐκ ἐπιμιγνύμενον τοῖς ἐκ τοῦ κάϊν διὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἀράν. ἀλλὰ διελθόντων χρόνων συχνῶν & quæ ſequūtur, id eſt, Illi igitur, hoc eſt poſteri Seth, ob egregiam erga deum pietatem, dei filij nuncupati ſunt. Erat enim genus Seth procul à tota natione Chainea ſequeſtratum, propter in eum coniectam à ſummo deo diram imprecationem, multis autem exactis curriculis: & alia quæ ſequuntur apud ipſum. Quod autem de angelis quidam ſenſerunt, id tanquam profanum atque impium reijciendum. Non ſolum enim à ſacris ſcriptoribus refellitur, ſed etiam in Chriſtiana ueritate eſt commentum improbiſſimum. Propterea in eiuſmodi homines, acerbiſſime inuehuntur Theodorus & Cyrillus, præſertim uero & Theodoritus hoc modo. ἐμβρόντητοί τινες, καὶ λίαν ἠλίθιοι, ἀγγέλους τούτους ὑπέλαβον, ἴσως ἀκολασίας ἀπολογίαν σχήσειν ἡγούμενοι, εἰ τῶν ἀγγέλων

λωρυριῶτα κατηγοροῖεν. hoc eſt:Stupidi quidam, uehementerq́ꝫ deſipientes homines, hos dei filios,angelos eſſe putarunt:ſuæ fortaſſe improbitatis patrociniũ ſe habituros ſperantes,ſi tanti ſceleris reos angelos agerent. Deinde profert rationes,quibus eorũ redarguatur error. Quod uero hi eſſent iudicum filij ac principium,autor eſt Auen Eſdra בני אלהים בני השופטים שרם עושים בארץ משפט אלהים. Filij, inquit dei, filij iudicum,qui ius diuinum exercent in terris. deinde infert ויש אמרים כי בני אלהים בני שות בנות האדם בנות שממשפחת קין id eſt, Sunt qui dicũt,filios dei,filios Seth,filias autem hominũ quæ ab Chain genere ꝓfectæ fuiſſent. Aeditio aũt Chaldaica,quæ & ipſa ueridica eſt, וַחֲזוֹ בְּנֵי רַבְרְבַיָא יַת בְּנַת אֵינָשָׁא id eſt, Et uiderunt filij principum,filias hominũ humilium. Refert autem Chryſoſtomus,filios Seth creatos à deo fuiſſe excelſæ & proceræ ſtaturæ,corpore autẽ robuſtiſſimo,filios autẽ Chain imbecillo & exiguo corpore. hoc modo. γίγαντας ἐκάλεσεν τοὺς ἥρωας, τοὺς ἐυμήκεις, τοιούτους γὰρ ἐποίησεν ὁ θεὸς, τοὺς ὑιοὺς τοῦ σὴθ, ὑψηλοὺς. τοὺς δὲ τοῦ καΐν, ταπεινοὺς. καὶ ἐυτελεῖς, ἵνα καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως φαίνηται ἡ διαφορὰ.

Quod eſſent pulchræ.

טֹבֹות id eſt, Pulchræ. Ex quo loco elicitur, etiã in Hebraico ſermone,hoc eſt uera ac natiua gene

generis humani lingua,pulchrum & bonũ eadẽ *Bonũ & pul*
uoce ſignificari:ſiquidem tou,& bonum & pul= *chrum eadẽ*
chrum ſignat. Neq; igitur bonitas à pulchritu= *uoce Hebr.*
dine ſeiungitur,neq; pulchritudo ab honeſtate *ſignificatur,*
ac bonitate. Quod magis erat in hac lingua ob= טוֹב
ſeruandum,quòd in ea uoces rerum naturas ſe=
quantur. Sicut nituntur & Hebræi probare. Fit
etiam id in lingua Græca,uoce *καλὸν*: & Latina *καλὸν.*
aliquãdo. Siqua uero rectitudo nominum quæ=
renda eſt,quod conatur Plato in Cratilo,id ma=
xime in lingua Hebraica faciendum. De qua re
copioſe diſſeruit Cælius meus Ferrariẽſis,cuius
& incomparabilis eruditio, & incredibilis mo=
deſtia,omnibus,qui propius acceſſerint,admira=
tioni erunt. Quare ille locus in Canticis capite
primo,meliora ſunt ubera tua uino, uertendus
erat,pulchriora ſunt ubera,&c. nam & ibi uoca=
bulum boni poſitum eſt. Quanquam nõ ubera,
erat uertendum,quod ſuo loco annotabitur.

Non permanebit ſpiritus meus.

לֹא יָדוֹן רוּחִי Quod uarijs modis exponi=
tur. Alij: nõ diſceptabit ſpiritus meus. Quidam:
non uaginabit ſpiritus meus. Neden eñ uagina, נֵדֶן
à quo fit uerbũ nadan, uaginare, induere,ſubire, נָדַן
manere,quod tam Septuaginta q̃ Hieronymus
ſecuti ſunt. Siquidẽ Septuaginta, *οὐ μὴ καταμείνῃ*
πνεῦμα μου. id eſt, Non permaneat ſpiritus meus:
ſpiritus enim in corpore quẽadmodũ in uagina
gladius

ידון gladius cõditur. Alij à don, hoc eſt iudicauit duci putant: & in futuro iadon, ſicuti eſt hoc loco. utrũq; uero Hebræi cõprobant, Chaldaica æditio primum לא יתקיים דרא בישא הדין קדמי id eſt, Non ſubſiſtet, non perſiſtet generatio iſta peſſima coram me. Rabi autem Iſach à don uult duci, hoc eſt iudicauit, diſceptauit. Atq; ita uidemus, alia alijs placuiſſe: quo fit, ut utrunq; poſſit admitti, quanq; ſunt, qui negãt poſſe id uerbum à Neden, hoc eſt uagina, duci: ſed tantum à don, iudicauit: quod ſi id intellexerũt etiam Septuaginta ac Hierony. non mirũ quòd uertant, non permanebit. Neq; enim aliud id ſignificat, quã non imperabit, nõ regium locũ ratio in poſterũ obtinebit. Auferam ſanctum ſpiritum meum ab eis, & bonitatẽ meã, neq; patiar ultra naſci homines: ut Auen Eſdra explicat, בי חרח ריין בגוף id eſt, quia ſpiritus dominat̃ corpori. Sed aduerte, quòd Hierony. in quæſtionibus Hebraicis, nõ approbat æditionem Septuaginta, dicitq; in Hebræo haberi, non iudicabit: hoc eſt, quia homines fragiles ſunt, non iudicabit eos ſpiritus meus ꝓ ſcelerũ grauitate. Ex hoc fit, ut ſuſpicer Hieronymum uertiſſe, nõ iudicabit: ſed ex antiqua æditione Latina, quæ erat Septuaginta, interiectum eſſe, & nõ permanebit. Qđ obſeruaui in multis. aut certe dicẽdum aliter hic, aliter ibi ſentire Hierony. cũ eo ſentit & Rabi Salomõ, q hoc exponit. לא יתהרעם ויריב רוחי hoc eſt, Nõ

diſce

diſceptabit,non iudicio cõtendet ſpiritus meus.

Spiritus meus.

Non quo deus ipſe uiuit, ſed quem ſingulis diebus effundit in corpora. Atq; idcirco ſuum appellat,ſicut & ſupra,uentus appellatus eſt ſpiritus domini. Videtur ergo minari interitũ, qui per diluuium conſequutus eſt.Quod autẽ dixit in æternum,certũ eſt,ut Rabi quoq; Moſes ſcribit,dictionem hanc æternum, non perpetuo,æternitatem in ſacris literis ſignificare, ſed durationem aliquam,quæ tamen aliquando rumpatur:permulta enim in ſcripturis æterna promittuntur,quæ tamen breuiſſima temporum ſpacia obierunt.Promittitur Abrahæ,terram quã tum perigrinaretur,æternam poſſeſſionẽ ſemini ſuo futuram.Promittitur Dauid,regium ſceptrum perenne in domo ſua futurũ,qđ tamen celeriter ereptũ eſt:niſi forte myſtice hæc interpretari ue lis.Eodẽ modo hic minatur ſe genus humanum in ſempiternũ aboliturũ:quod ꝑ Noach reparatum eſt,qui eiuſmodi minis non erat obnoxius.

Spiritus dei quomodo hic capiatur.

Aeternũ non ſemper pro infinito.

Et erunt dies eius.

Varia quoq; eſt huius dicti ſententia. Pleriq; Hebræorum putãt hic nõ præſcribi terminum uitæ humanæ:ſed ſpacij,quod daretur illi ſeculo,ut pœnitere poſſent:ut exponit Auen Eſdra: qui cũ multis uerbis eoꝝ redarguiſſet ſententiã,

qui

qui exiſtimarent præſcribi hic finē humanæ ui-
tæ, intulit, והאמות כת שאמר המתרגים הרמית
שנתן קץ לאדם בטעם עוד ארבעים יום ואים
ישובו מלטו ואים לא ישבו ומותו hoc eſt.
Vera inquit, huius dicti explicatio eſt, ſicut habet æditio Chaldaica, præſcriptum ſcilicet eſſe quoddam ſpacium ad pœnitēdum illius tempeſtatis hominibus, ſicut apud Ionan inuenitur, adhuc quadraginta dies, & Niniue ſubuertetur, ut ſi pœnituerint, ab interitu eripiantur: ſin minus, cum ſuis flagitijs extinguātur. Si hæc itaq; ueritas eſt, ut ipſe uult, errauit Lactātius, qui ait eo tempore imminutam uitā humanam: errauit Chryſoſtomus ac Theodorus, eadem ſentiētes. Et quod magis mirum, errauit & Ioſephus uir Hebræus, qui de hac re, antiquitatis Iudaicæ primo, inquit, συνετέμνετο γὰρ ἤδη τοῖς ἀνθρώποις τὸ ζῆν, καὶ βραχύτερον ἐγίνετο μέχρι τῆς μωσέως γενέσεως ἑκατὸν ἔτη πρὸς τοῖς εἴκοσι, ζήσαντος. Iam inquit, illa annorum numeroſitas interrupta fuerat, breuiuſq; uiuebant homines uſq; ad natiuitatem Moyſi, qui ſupra uiginti, centum egit annos. Quanquam arbitror Ioſephum non propterea ſenſiſſe, tum diuinitus decretum eſſe, ne centum ac uiginti annos, homines uiuendo ſuperarent. Vera quidē dicit, tum coarctari cœpiſſe annos, ſed in eum numerum, non puto eum ſcripſiſſe. Patet autem non fuiſſe dei conſiliū, ut mox poſt diluuium, nemo hominum centeſimū ac uigeſimum

mum annũ excederet. Nam uniuerſa illa ſeries, quæ à filijs Noë ducta eſt, numeroſiſſime uixit. Ipſe quin etiam Abraham, eum terminum lõgo interuallo ſuperauit: quippe qui ad centeſimum ac ſeptuageſimũ quintumq́ʒ acceſſerit annum. Quare probabilior eorum uidetur ſententia, qui hos annos non uitæ, ſed pœnitentiæ eſſe conceſſos arbitrentur. Scribit enim etiam Auguſtinus, centum annorum ſpacio exædificatam eſſe arcam, quo tempore, Noë omnes commonefaciebat, ut genus uitæ infandum deſererent, deumq́ʒ humani generis autorem agnoſcerẽt, pijſſimeq́ʒ colerent. Quod idem aſſerit & Beroſus Chaldæus. Qui etiam ſcribit Noë Gigantem fuiſſe, ſed pium, deorumq́ʒ cultui deditum. Solitumq́ʒ eum cæteros admonere gigantes, ne tam ignominioſam agerent uitam, neq́ʒ tam ſuis uiribus fiderent, ut deos etiam, per ſummũ contemptum blaſphemarent, eisq́ʒ cœlum eripere minarẽtur. Hoc idem in Cabaliſticis libris aſſeritur, id eſt his, qui in ea præclara ſynodo cuius princeps Eſdras fuit conſcripti ſunt, cuius opera omnia hæc hiſtoriæ mãdata ſunt. Vbi & illud additur, eã ſẽtẽtiã uiginti annos anteq́ʒ Noach genuiſſet filios latã eſſe. Sexcenteſimo enim uitæ Noë anno, inundauit diluuiũ, quingẽteſimo aũt nati ſunt tres filij, ergo uiginti annos ante, ea ſententia in genus humanũ lata eſt. Chaldaica quoq́ʒ æditio apertiſſime hoc loco, idem declarat, hoc

Cabaliſtici lib. tempore Eſdræ conſcripti.

modo eam ſententiam interpretans, Erunt dies eius,&c. אַרְבָּא יַתְיֵב לְהוֹן מְאָה וְעֶשְׂרִין שְׁנִיא אִים יְתוּבוּן Hoc eſt,ſpacium dabitur eis,ſi quo modo eis pœniteat,cẽtum ac uiginti annorum. Hieronymus tamen dicit,deum non expectaſſe tempus decretum,quia non pœniterent,& abrupiſſe ex numero promiſſo uiginti annos.

Viri famoſi.

אַנְשֵׁי הַשֵּׁם id eſt, Viri nominis celebres, ac inter omnes mortales nominatiſſimi.Ideo famoſus hoc loco,non in malam partem accipitur,ut ſomniat Nicolaus. Celebres autem nõ ſolum ea tempeſtate,ſed tota poſteritate propter corporis uaſtitatem,uiresq́ præſtãtiſſimas fuere,quãquàm eo diuino munere abuterentur. Reſpexit ergo ſcriptura ad nomen, ac famam Gigantum, qua,tempeſtate Moyſi,& antea, per omnes terrarum partes celebrarentur.

Gigantes.

Hebraice נְפִלִים Nephelim. Putant autem quidam apud Hebræos,eo nomine dæmones ſignificari,quod Nephelim appellẽtur à naphal, hoc eſt cecidit. Nephelim ergo, hoc eſt lapſos. Hos fuiſſe opinantur qui incubi ac ſuccubi appellentur,quorum maximã copiam tum per genus humanum uagari ſolitam aſſerũt.qui & fœminarũ amore capti fuerint,omnesq́ homines nefan

nefando ſemine corruperint, ex quibus homines ſceleratiſſimi procreati fuerint. Atq; hoc eſſe, quod ſacræ literæ peculiariter tradāt Gigantes fuiſſe tum ſuper terrā, id eſt dæmones. Sed hæc præterquam quod falſa ſunt, ſunt etiā abſurdiſſima, tum quod à ſacris ſcriptoribus maxime refelluntur, tum quia à Chriſtiana ueritate admodum abhorrēt. Eademq; hic de his dæmonibus dici poſſent, quæ ſupra de angelis prolata ſunt. Quis autem tam inſani capitis, tam inſulſo ingenio fuerit, qui putet, tantam tunc improborum ſpirituum fuiſſe licētiam, ut mulieres palàm aggredi auderent, aut mulieres eos non reformidarent: Quod autem per Gigantes, non ſint praui ſpiritus intelligēdi, indicio eſt & Chaldaica æditio, quæ nephelim interpretatur גִּבָּרַיָּא hoc eſt fortes, ac robuſtos. Et Symmachus uertit robuſtos. Quos Greci à fortitudine, quaſi terræ filios nuncuparunt: nam Gigantes quaſi gigenis, hoc eſt terrigenæ dicuntur. Neq; hi ab ipſo nomine ſatis patrocinij habere poſſunt, cum alij aliud etymon ei accomodent. Quippe Auen Eſdra nephelim, inquit, שיפול בל הרואה אותם שיתמה מגובה קומתם A naphal, hoc eſt, cecidit appellātur, quia omnes qui in eos inciderēt, corporis uaſtitatē mirati, ac formidine correpti, corruebant. Non ergo nephelim dicuntur quaſi è cœlo lapſi. Alioqui cur eodem nomine alij gigantes appellati ſunt, ut paſſim in diuinis libris

Gigātes, nō eſſe dæmones, ut quidā uolunt.

reperire licet? Theodoritus quoq; nihil horum meminit, ſed exponens quod hominum genus eſſent hi Gigantes, inquit, τίνας καλεῖ γίγαντας ἡ θεία γραφή, τίνες φασὶ τοὺς ἔτη πολλὰ βεβιωκότας, τινὲς δὲ τοὺς θεομίσεῖς ἢ ἀντιθέους ἀνθρώπους· οἱ ταῦτα οὕτω νενοηκότες, οὐ φασὶν τούτους μείζονα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων σώματα ἐσχηκέναι. ἡγοῦμαι δὲ ἐγὼ γεγενῆσθαι τινὰς παμμεγέθεις ἀνθρώπους. Quos nam uocat ſacra ſcriptura Gigantes? quidam aiunt, eos qui multos annos uixiſſent: alij uero eos qui deum non uenerarentur, impijq; eſſent. Atq; hi qui hoc ſentiunt, non eos exiſtimant celſiore, quàm reliquos, fuiſſe ſtatura. Ego uero inquit, ex multis diuinæ ſcripturæ locis, colligo fuiſſe homines proceros ac uaſto corpore. Ioannes quoq; Damaſcenus de his ſic ſcribit. γίγαντας ἐν ταῦθα τοὺς ἰσχυροὺς τὸ σῶμα οἶμαι λέγειν τὴν θείαν γραφήν. Hoc eſt Gigantes eos hic appellare ſcripturam exiſtimo, qui robuſtiſſimo eſſent corpore. Vt illud: Non ſaluabitur Gigas in multitudine uirtutis ſuæ. Ioannes autem Chryſoſtomus etiam ipſe, damnata illorum opinione, qui filios dei, angelos interpretarentur, qui nã eſſent Gigantes, his uerbis expoſuit, id eſt, γίγαντας καλεῖ ἡ γραφὴ, οὐ ξένην πλάσιν, οὐδὲ ξένην μορφὴν ἀλλὰ τοὺς ἥρωας, τοὺς πολεμικοὺς, τοὺς ἰσχυροὺς, id eſt, Gigantes uocat ſcriptura, nõ inuſitatum hominum genus, aut inſolitã formam, ſed Heroas, & uiros fortes, ac bellicoſos.

Gigãtes qui fuerint.

Poten

Potentes à ſeculo.

הַגִּבֹּרִים Fortes. Neutrũ addunt Septuaginta, neq; fortes, neq; potentes. ſed γίγαντες οἱ ἄνθρωποι ὀνομαστοί. Gigantes uiri nominati, & ſi ſecũdum Apuleium loqui licet, famigerati. quod tamen in Hebraico non eſt; expreſſerunt autem eandem ſententiam, uarijs uocabulis.

Pœnituit eum.

Eodem modo & Hebraice וַיִּנָּחֶם יְהֹוָה id eſt, Et pœnituit dominum. At quid ſibi uolunt Septuaginta, quòd uertunt, καὶ ἐνεθυμήθη ὁ θεὸς, ὅτι ἐποίησεν τὸν ἄνθρωπον, id eſt, Et cogitauit deus quòd hominem feciſſet. Quod autem ita uerterint Septuaginta, argumẽto ſunt quæ citat Diodorus, qui cum produxiſſet æditionem Septuaginta, intulit, ἢ κατὰ ἀκύλαν, καὶ μετεμελήθη ὁ θεός, id eſt, Vel ſecũdum Aquilam, Et pœnituit deũ. Atq; hæc eſt ueritas Hebraica.

Et præcauens in futurum.

Nihil horum eſt in Hebraico, ſed tantum וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ id eſt, Doloreq; affectus eſt erga cor ſuum. Septuaginta quoq; & ab Hieronymo, & ab Hebraico diſſentiunt. καὶ διενοήθη καὶ εἶπεν, id eſt, Et cogitauit, & dixit.

Noë inuenit gratiam.

Mirũ cur hæc uox apud Græcos & Latinos,

in ſacris literis corrupte legatur, apud Beroſum tamen legatur ut legenda eſt. Appellat itaque **Noach.** eum Noach, ut Hebraice quoq; pfertur, docetq; eum Gigãtem fuiſſe, ut pauloante meminimus. Qua ex re elicitur falſo eos opinari, qui exiſtiment **Shem.** Gigãtes illos fuiſſe Dęmonas. Shem quoque omnes fere Hebræi ſentiunt fuiſſe Melchiſedec, ſicut & Hieronymus annotauit. **Iaphet.** Iaphet etiam ueriſimile eſt, cum fuiſſe, qui Iapetus à poëtis appellatus ſit, præſertim cũ & Beroſus Chaldæus Iapetum eum uocet. Notum enim eſt, nominum Hebraicorum deſinentiam accomodari ſæpe literaturæ Græcæ, ut ex Iacob, factum eſt Iacobus, & Ioſeph Ioſephus, ſic ex Iaphet Iapetus, φ, in π, conuerſo. Quod & in alijs multis nominibus fit, dicunt enim ἰώσηπος, ubi Hebraice fuerat, f. Quod autem Proclus, ut ſui moris eſt, uult in Theologia Platonica hunc Iapetum eſſe νοερὸν θεόν, aſſeritq; duci παρὰ τὸ ἵεσθαι καὶ πέτεσθαι, cum id plane commentitium ſit, ſuo loco refellitur.

Repleta eſt terra iniquitate.

חָמָס Diximus nomine Chamas quod hic Hieronymus iniquitatem interpretatur, Hebraice uiolentiam uimq; ſignificari. Quod malum peculiare fuit ei tempeſtati, propter robur, immanitatemq; Gigantum, quorum eximia erat proceritas, uires autẽ pene ferreæ, ut habetur Deutero

teronomio,ipſius dei teſtimonio dicentis: Tradidi tibi Amorræum,cuius proceritas inſtar cedri erat,robur autem ut quercus. Veriq́; eſt ſimile,bella crudeliſſima tunc fuiſſe,factamq́; maximam humani ſanguinis effuſionẽ. Vires enim corporis,hominem ſuperbum atq; arrogantem, deiq́; cõtemptorẽ reddunt.Eoq́; nõ iniuria ſcribuntur,deum ſuis detrudere regnis, manibusq́; cœlum reſcindere uoluiſſe. Dei ergo contemptus,generiſq́; humani contrucidatio intulit diluuium. Quæ prauitas abfuit à Noach, qui iuſtus ac timens deum, hoc eſt pius ſcribitur fuiſſe. Quorum primum innuit eum, rapacem,noxium, immanemq́; minime fuiſſe, quod ad homines ſpectat:alterum, deum non ſpreuiſſe, ſed ſumma eum pietate coluiſſe. Gigantes autem deum neſciebant, ac ſi ſciſſent, ſe eum formidare negabant. Quod in Cyclope illo Homeri facile cognoſcitur, qui apud Vlyſſem, hunc in modum ſeſe iactabat: Cauſa diluuij.

οὐ γὰρ κύκλωπες, διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσι,
οὐδὲ θεῶν μακάρων. ἐπειὴ πολὺ φέρτεροι εἰ μὲν, id eſt,
Nos neq; cœlicolas colimus, neq; Iuppiter ipſe
Eſt curæ:cœlum nobis nam uiribus impar.

De horum Gigantum, qui tempeſtate Noë inuenirentur immanitate ſuper Heſiodum loquẽs Proclus, inquit, *ἡ γὰρ αὐθάδεια πρὸς καταφρόνησιν ἐγείρα τῶν ἄλλων ἁπάντων*. Immanitas, inquit,ac peruicacia hoc unum agit, ut ad aſpernandum

alios uehementer incitet. Fuiſſe igitur ea tempeſtate infanda bella, maximamq́ humani generis conciſionem, tantumq́ bellis intentos fuiſſe Gigantes, cum argumento ſunt quæ ſupra attulimus, tum ea quæ paſſim in omnium gentium literis inueniuntur, primum Baruch cap. 31. extat teſtimonium de Gigantum bellandi auiditate. Ibi fuerunt Gigantes nominati, illi qui ab initio fuerunt, ſtatura magna, ſcientes bellum, rerum bellicarum periti uocati. Apud Heſiodū quoq́, cum genus aureum, argenteum, ac ferreum, numerentur, intelligimus eū, per genus ferreū, ſentire de Gigantibus, quorum incredibiles eſſent uires, habitusq́ corporis uaſtiſſimus. Sic enim eos deſcribit. μεγάλη βίη, καὶ χεῖρες ἄαπτοι ἐξ ὤμων ἐπέφυκον. Quem locum explicans Proclus, ſic ſcribit. δηλοῖ γὰρ ὅτι τῶν σωμάτων τὴν ῥώμην ἤσκουν, οἱ ἐν τούτῳ τῷ γένει, τῶν ἄλλων ἀμελοῦντες, καὶ περὶ τὴν τῶν ὅπλων κατασκευὴν διέτριβον, καὶ τῷ χαλκῷ ἐν τούτοις ἐχρῶντο, διά τινος, αὐτὸν βαφῆς στερροποιοῦντες, ὄντα φύσει χαλκὸν, ἐκλιπούσης δὲ τῆς βαφῆς ἐπὶ τὸν σίδηρον ἦλθον. id eſt, Indicat, inquit, uires corporis exercuiſſe hos, qui ſub tertio genere recenſentur. Qui cætera aſpernati, tantum in armis fabricandis uerſabantur: in quorū ſtructura ære utebantur, quibuſdam ad id ſolidandum medicamentis adhibitis. Quod temperamentum cum defeciſſet, ad ferrum tandem uentum eſt. Et paulo inferius. τείχι ἐμπαθὲς καὶ

φονι

φονικοί, καὶ τὸ μὲν τρίτον γένος ἐξέλιπεν διὰ κατακλυσμοῦ. Tertiũ,inquit, genus erat maximis perturbationibus obnoxium,ad effundendum ſanguinem maxime præceps: ſublataq; hæc natio eſt per diluuium. Eoq; magis clarum eſt Heſiodum de illa tempeſtate Gigantum ſentire,quòd poſt tertium genus ſcribat ſucceſſiſſe diuinam gentem,quam ἡμιθέους ſemideos ipſe appellat. Et Proclus hoc ipſe comprobat,μετὰ δὴ τὸν κατακλυσμὸν, γένος παρῆλθεν εἰς τὸν βίον, ἱερὸν, τὸ τῶν ἡμιθέων, ἀρκέσαν ἕως τῶν φοινικῶν ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ γενεὰς, ἀρετῇ διαπρέψαν. Poſt diluuium, inquit, genus in uitam ſucceſſit ſacrum, eorum qui ſemidei dicti ſunt, quod in ſeptem aut octo ſecula uſque peruenit, uirtute coruſcans. Hæc eadem referuntur a Beroſo Chaldæo, omnem illius ſeculi gentem deſcribenti.

De lignis leuigatis.

גֹּפֶר Gopher.De quo ligno uaria ſcribũtur. Auen Eſdra,quem frequẽtiſſime citamus,quòd is inter omnes interpretes Hebræos, primæ ferè notæ uideatur eſſe, שם עץ קל הוא על פני מים ואין רעלו במקרא.Gopher,inquit, ligni leuiſſimi eſt nomen,quod ſuper aquas leuiter fertur,quod nomen alibi in ſacris literis non inuenitur:& fortaſſe ſentit cum his, qui id lignum exiſtimant eſſe abietem.Chaldaica æditio interpretatur cadros,hoc eſt,cedrum. Quæ cum ita *Auen Ezra.*

ſint, neſcio quamobrem Septuaginta uertunt, fac tibi arcam de lignis quadratis, ἐκ ξύλων τετραγώνων. Cum enim id lignum uel cedrus eſſet, uel abies, quid quadrati nomen cum his? Hieronymus quoque non ſatis exploratum habeo, quod ligni genus intellexerit, cum omnia ligna leuigari poſſint, non tam ſcilicet abies, quàm reliquæ arbores. Sed aduerte, quòd idem in quæſtionibus Hebraicis dicit, in Hebræo haberi, de lignis bituminatis, patet autem quàm differant nomen bituminis, & huius ligni, cum bitumen uocetur, כֹּפֶר copher, at ligni huius nomen eſt,
Hierony. גֹּפֶר gopher. Exiſtimamus ergo eum ibi eſſe la-
lapſus. pſum, non quòd hanc uarietatem ignoraret, ſed ex eo quod frequenter ſolet fieri, ut aliquid facientes, non omnia aduertamus: indicioq́ eſt, quia hic, non eodem modo ſcripſerit.

Manſiunculas in arca facies.

קִנִּים, hoc eſt, Nidos, ſicut uerterunt & Septuaginta, νεοσσιὰς ποιήσεις κατὰ τὴν κιβωτόν, id eſt: Nidos per totam arcam facies. Hieronymus ſententiam uertit: quanquam in Iouiniano nidulos & manſiones legit. Domunculæ enim inſtar nidorum erant, quod etiam fit in nauibus. Hebraicum autem elegātiſſima metaphora utitur, ſiue ad homines, ſeu cæteras animantes, nidos referat; idem ſiquidē nobis domus eſt, quod

illis

illis nidus: propterea Epictetus apud Arianũ, ait: δεῖξον τί διαφέρει, οἰκία ἀνθρώπου, καὶ νεοσσιὰ πελαργοῦ. oſtende,inquit,quid differant hominũ domus,& ciconiarum nidi.

In latere deorſum.

Deorſum Septuaginta,ad cœnacula & triſtega accommodarunt, κατάγαια,διώροφα καὶ τριώροφα ποιήσεις.Hoc eſt,ſubterranea,bicamerata,ac tricamerata facies.Sicut apud Herodotum ſunt tecta πεντώροφα,καὶ ἑξώροφα. Quòd etiam ad Hebraicam ueritatem eſt. Non enim deorſum ad ipſum latus refertur, ſecundum autem Hebraicũ,quod in hunc modũ habet, שְׁנִים וּשְׁלִשִׁים תַּעֲשֶׂהָ addendum noſtræ æditioni fuerat etiã aliquid ut non ſolum diceremus triſtega,uerum etiam diſtega facies , quod neque à Septuaginta omittitur:ſicut etiam in Iouiniano legit idem Hieronymus, per cœnacula uero,cũ Hebraice non habeantur, puto Hieronymum idem intellexiſſe, quod & diſtegum. Nam δίστεγον eſt ſupernus thalamus.

Vt poſſint uiuere.

Quanquam leue ſit, proprie tamen eſt quod Septuaginta uerterunt, ἵνα τρέφῃς μετὰ σεαυτοῦ. Vt nutrias ea tecum , ſic & Hebraice, לְהַחֲיוֹת id eſt,ut uiuere ea facias.

Cap.

CAPVT VII.

Delebo omnem ſubſtantiam. בָּל יְקוּם

Eſt autem nomen à iacham, hoc eſt, ſurrexit, ductum: ſignificatq́; ſubſtantiam, ſubſiſtentiam. Quam nominis formam ſeruare cupientes Septuaginta, obſcurius fortaſſe uerterunt, ἐξαλείψω πᾶν τὸ ἀνάστημα, id eſt: Delebo omne ſuſcitamentum, omne quod ſtat, aut ſurgit.

Anno ſexcenteſimo.

Eodem modo & Hebraicum. Græci autẽ codices impreſſi, hoc loco mendoſi ſunt, in quibus eſt, ἐν τῷ ἑνὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει, id eſt: Anno primo & ſexcenteſimo. Eſſet ergo maxima deprauatio, uel unius anni facta acceſſione, cum omnes ſacræ literæ, omniſq́; annorum ſeries apertiſſime proteſtetur, Noë ſexcenteſimo uitæ ſuæ anno, arcam ingreſſum, eodemq́; anno inundaſſe diluuium. Quanquam uetuſtiores codices non eo modo habebant, ſed ſic: diluuium, inquiũt, inundauit, ἐν τῇ γῇ, ἐν τῷ ἑξακοσιοστῷ ἔτει. In terram anno ſexcenteſimo uitæ Noach. Error autem accidit, quia paulo inferius eodem capite, cũ iam unus exactus eſſet annus dicitur, ἐν τῷ ἑνὶ καὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Νῶε τοῦ πρώτου μηνὸς, μιᾷ τοῦ μηνὸς ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ, id eſt, primo & ſexcenteſimo anno uitæ Noë, primo menſe, prima

ipſius

ipſius menſis die defecit aqua. Error quoque eſt apud Septuaginta, in numero dierum menſis, quo aquæ cœperunt excreſcere. Nam cum Hebraica ueritas ac noſter Hieronymus habeant, ſeptimo decimo die menſis, Græce ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, id eſt: Vigeſima ſeptima. Eſt autem & hæc particula, ut & ſuperior ex eodem capite ſumpta. Vigeſimo enim ſeptimo die arefacta eſt terra, ubi Græce eſt, ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ δευτέρῳ, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι τοῦ μηνὸς ἐξηράνθη ἡ γῆ. Hoc eſt: Menſe ſecũdo, uigeſima ſeptima die menſis exaruit terra. Eſt autem hæc deprauatio in codicibus Septuaginta creberrima.

Abyſſi magnæ.

תְּהוֹם רַבָּה, id eſt: Amplæ, effuſæ. Quam magnitudinem Septuaginta ad multitudinem retulerunt, ἐῤῥάγησαν πᾶσαι αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου, id eſt: Rupti ſunt omnes fontes abyſſi. Eſt autem abyſſus, ut ait diuus Baſilius cõtra Manichæos, ὕδωρ πολὺ δυσέφικτον, hoc eſt: Vaſtiſſima aqua, & quæ tota tranſmitti non poſſit. Videtur ergo duci ab ἀβαίνω, hoc eſt, non peruenio, quanquam literæ mutatæ ſint. Ex quo ridere eum neceſſe eſt, qui dixit abyſſum appellari, ab ἀ quod eſt ſine, & byſſus, id eſt, linum, quaſi ibi linum naſci non poſſit. *Abyſſus quid.*

Et ca

Et catarractæ cœli.

Catarractæ quid,

אֲרֻבּוֹת. Nos Græcum nomen integrum ſeruauimus: nam & illi καταῤῥάκτας appellant. Diciturq́ à καταῤῥήγνυμι, dirũpo, diſcindo uel deorſum ruo: quo nomine nõ ſignificant̃ cœli quędã feneſtræ, ut à quibuſdã aſſeritur, niſi ad Hebraicum reſpexerint, ſed aquarum è loco eminentiſſimo atq; præcipiti deſcenſus, de quibus apud hiſtoricos creberrima mentio. Qualis eſt Nili deſcenſus ad locum, qui catadupe dicitur, cuius accolæ, ob aquarum deſcendentium fragorem, obſurdeſcere feruntur, de quo loco Eliodorus: ἦλθον δὲ καὶ εἰς τὴν σὴν αἴγυπτον, καὶ καταδούπους καθ' ἱστορίαν τῶν καταῤῥακτῶν τοῦ νείλου. Demum, inquit, & in hanc tuam Aegyptum acceſſi, & ad ipſa catadupe, id eſt, reſonãtes locos, ut pręcipitem Nili deſcenſum cognoſcerem. Apud Strabonem quoq;, libro ſextodecimo, de eiſdem catarractis mentio fit, οἱ μὲν οὖν πέρσαι τὸν ἀνάπλουν κωλύειν θέλοντες, φόβῳ τῶν ἔξωθεν ἐφόδων, καταῤῥάκτας χειροποιήτους κατεσκευάκεισαν. Perſæ, inquit, cũ repentinos impetus qui per flumen ab externis fieri potuiſſent, formidarent, id prohibituri, catarractas per totum flumen erexerunt, ut omnibus adnauigandi ſurriperetur occaſio. Indicat ſcilicet, eos moles quaſdam extruxiſſe, ut inde dilaberentur aquæ, ne per planum ferretur flumen, atque ita nulla eſſet in eo nauigatio. Apud eundem

dem quoque, catarractum hymbrem Symmachus Arſinoën conditurus ſcribitur obſeruaſſe: id eſt, hymbrem præcipitoſum ac confragoſum, ut eſt ex eminentiſſimo loco aquarum deſcēſus. Hoc idem igitur ueriſimile eſt, diluuij tempore accidiſſe, ut plurimis in locis cœlum patuerit, aquarumq; uaſta flumina maximo fragore delapſa fuerint. Inter aquas enim poſitum eſſe firmamentum, certiſſime ſacræ aſſerunt literæ. Super cœleſtes quoq; aquæ, ſæpe ſæpius celebrantur. Cum igitur ſupra cœlum ſint aquæ, quæ à nonnullis etiam cœlum cryſtallinum uocentur, hæ nimirum patefacto cœlo, horribiliter eruperūt, breuiq; totum orbem inundarūt. Nam his quoque aquis erat opus ad efficiendum generale diluuium, alioqui ſi hymbribus tantum res acta fuiſſet, nō modo quadraginta dierum ac noctiū ſpacio tantum diluuium effectum fuiſſet, ſed ne quadraginta quidem annorum.

Firmamentū inter aquas poſitum.

Aquæ ſuper cœleſtes.

In articulo illius diei.

Videtur obſcurius tranſtuliſſe, quod erat clariſſimum in Hebraico, בְּעֶצֶם הַיּוֹם, id eſt: In ipſo met die. Sic etiam Septuaginta, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. In hac die. Hieronymus autem innuit Noach diei illius opportunitatem obſeruaſſe, (quæ à Latinis interdum articulus uocatur, ut eſt apud Terentium) atq; in ea occaſione arcam ingreſ

ingreſſam, neq; alio modo loquitur Marcus Tullius in oratione pro Publio Quintio, quàm hic Hieronymus, ubi ille ait: Vt hominem ſuis conditionibus, in ipſo articulo temporis, aſtringeret. Idem quoq; Hieronymus in epiſtola ad Iulianum ſic loquitur, Filius meus, frater tuus Auſonius, in ipſo iam profectionis articulo, atq; in puncto temporis, uacuum ſe redire arbitratus eſt. Ex quibus concluditur, idem eſſe Latinis ar-
ἀκμή. ticulum, quod Græcis ſit ἀκμὴν. Punctum uidelicet & quaſi extremitatem temporis, aut id quod in tempore eſt maxime eligendum. Ergo in articulo illius diei, nempè opportuniſſima ac maxime idonea hora. Quæ non ſatis intelligun tur à Nicolao. Veritatem autē Hebraicam Hieronymus paulo inferius expreſſit, cū uertiſſet: Eadem die ingreſſus eſt Noë, cū filijs ſuis in arcam. Sic & alibi, ut cap. 12. Exodi.

CAPVT VIII.

Et adduxit ſpiritum.

וַיַּעֲבֵר, id eſt: Et fecit tranſire uentum. Dictū enim ſupra eſt, ruach apud Hebræos & ſpiritus ſancti eſſe nomen, & uēti. Ventum ergo hic innuit. Eadem quoque amphibologia eſt & apud Græcos, propterea ſunt, qui hoc loco per ſpiritū intelligant uentum, alij ſpiritū ſanctum, ſicut Theodoritus, de ea re ſic ſcribens: οὐκ ἀνέμου ὕδωρ μενοῦτε

μειοῦται, κυμαίνει δὲ, καὶ ταράττεται, πάλαι γὰρ τὰ μέγιστα τῶν πελαγῶν ἐξανάλωτο, πνεῦμα τοίνυν τὸ θεῖον φησὶν, ᾧ δὲ πάντα γίνεται καὶ λωφᾷ. Non ſolent inquit aquæ uentis imminui, ſed potius fluctuare, atq; turbari. Iam enim hoc pacto, etiã capaciſſimi ſinus eſſent exhauſti, ſpiritũ ergo diuinum innuit, quo ſanè omnia fiunt, & agitata quieſcunt, hæc ille. Verũtamẽ ratione docẽte inuenimus quoſdam eſſe uẽtos, quibus exſiccandi maxima inſit uis, qui & aquas in uapores cõuertant. Non'ne idem in mundi conditione accidit, cũ ſpiritu domini, qui per aquas fluitaret, eædem ſiccatæ, abſumptæq; ſunt: ut ibi copioſe diſputatũ eſt. Filijs quoq; Iſraël Aegyptũ egreſſuris, mare rubrũ ꝑ flantẽ uentũ exſiccat. Eodẽ itaq; modo & aquæ diluuij imminutæ ſunt. Quod ſingulis etiã diebus fieri animaduertimus. Ineſt autẽ uentis præſertim aqlonibus, uis ſiccandi incredibilis, ac longe maior quàm ſoli; ſicut auſtro flante uehementiſſime intumeſcit mare, omniaq; propè in uapores reſoluũtur, alluunturq; aquis uniuerſa, ut clarum fit auſtro flante, ſiue noto, Venetijs, ubi hæc ſcribebant. Quo tẽpore omnia luctuoſis bellis ardebãt, miſerabileq; uitæ genus paſſim ducebat. Quo etiã tẽpore Roma, ſiue peccatis ſic exigentibus, ſiue prauitate quadã, qua ſolet fieri, ut diabolus ad peſſima quæq; inflãmet humanũ genus, & nihil in terris diutius permaneat, à militibus Cæſarianis infeliciſſime capta, direpta, incẽ-

Venti quibus maxima exſiccandi uis.

Romanæ urbis excidiũ ꝑ Cæſarianos annos 1527.

ſacꝫ eſt;ubi, ut in eiuſmodi miſerijs ferè accidit, miles crudeliſſimus,cum in omnes pro ſua immanitate eſt debacchatus, tum uero in religionem resꝗ́ ſacras;ut etiam ſacras uirgines ad lupanaria per uim traxerint. Vbi omnes ſacerdotes capti,& aut trucidati,aut pecunia redempti: correpti ab uberibus matrum pueri,coramꝗ́ miſerabiliter trucidati; cætera nefanda.Multa uero corruptela omnem eo tempore ordinem Chriſtianorum occuparat,quæ & anſam maledicendi cupientibus præbuerat, & ad blaſphemandum præcipites homines, uehementer exaſperarat. Hæc eadem fecerat, ut omnia diuina inſtituta, ſanctiſſimorumꝗ́ patrum decreta,audacter à uiliſſimo quoqꝫ reſcinderentur,carperentur, uituperarentur;ut ea omnia (nefandum) ad quæſtũ excogitata ubiꝗ́ prædicarent.Itaꝗ́ & omne iam uulgus concitarant;paſſimꝗ́ inueniebantur,qui ieiunium ineptias eſſe dicerent. Confeſſionem prophanam quandam rem,recens inuentum, & ad coaceruandas pecunias excogitatum;omnes quoqꝫ tollendas imagines,omnes cerimonias amouendas.Tantus autem furor alios inuaſerat, tãta de ſe exiſtimatio,ut grauiſſimos uiros,Chriſtianæꝗ́ religionis proceres,per ſummum contemptum ridere ac ſubſannare auderent, eosꝗ́ hallucinatos fuiſſe cõtenderent.Tam igitur ſcelera noſtra, quàm horum peſtilentẽ exitialemꝗ́ audaciam mecum deplorans,opus proſequebar,

prauí

prauitatem rerum humanarum collachrymans.
Illud uerens,ne peſſimæ quibus concuteremur
diſcordiæ, in luctuoſum exitum deſinerent, &
ad alienos noſtra transferretur hæreditas, quod
deus auertat.

Menſe ſeptimo uigeſima ſeptima die.

Tam in noſtris, quàm Græcorum codicibus
error. Subducendi enim ſunt ex hoc numero de-
cem,ut decem ac ſeptẽ relinquantur,ſicut habet
ueritas Hebraica. Neq; quiſquàm nõ intelligit,
id mendũ à librarijs,nõ interpretibus irrepſiſſe.
Septuaginta itaq; etiam ipſi habent, ἑβδόμῃ καὶ
εἰκάδι,id eſt, Vigeſima ſeptima. Neq; credere par
eſt,Hebræos codices eſſe corruptos, quando is
numerus conſentit cum centũ ac quinquaginta
diebus,quibus terras labefactauit diluuium, &
Chaldaica æditio idem atteſtetur.

In montibus Armeniæ.

Sic enim interpretatur Ararath,quã regionẽ
ignorantes fortaſſe Septuaginta,eo nomine ſi-
gnificari,uocẽ ipſam non interpretatam dimiſe-
rũt. Scribit ergo Hieronymus, Ararath eſſe Ar- *Ararath.*
meniã,in cuius montibus adhuc appareant ue-
ſtigia arcæ, & eius quædã fruſta in miraculũ tan-
tæ rei ab incolis oſtẽdantur. Quod idẽ proditur
à Ioſepho. Ab alijs quoq; hiſtoricis gentilibus,
de diluuio & arca mentio habita eſt. Requieuiſſe

Carduenorũ in montibus quieuiſſe arcam.

autem in montibus Carduenorum dicitur, idq́ꝫ confirmatur per æditionem Chaldaicam, quæ refert arcam reſediſſe על מורי קרדו id eſt, in montibus Carduorum, uel Carduenorum. pro eo quod Hebraicæ eſt, in montibus Ararat. Hos montes Cordeos appellat Quintus Curtius. Chryſoſtomus quoq́ꝫ in Armenia requieuiſſe arcam teſtatur his uerbis, ἐν τῇ ἀρμενίᾳ ἡ κιβωτὸς κατεσκήνωσεν. Arca inquit, in Armenia reſedit.

Cacumina montium.

Corrigendus is locus in impreſſis codicibus Græcis, ὤφθησαν αἱ κεφαλαὶ τῶν ὀρνέων, Dicendũq́ꝫ ὀρέων uel ὄρων, id eſt montium.

Qui egrediebatur & non reuertebatur.

Fabuloſa de coruo quem Noë emiſit.

Is locus non male ut arbitror redditus, ſed aut à librarijs, aut temporum diuturnitate corruptus, fecit ut fabuloſiſſimas interpꝛtationes huc inuexerint expoſitores, & quæ ſecum maxime pugnent. Nam quia ſcribitur coruus egreſſus quidem, ſed non reuerſus, putant eum in aliquo cadauere deuorando eſſe detentum, ut apud nos paſſim opinio eſt, & à Græcis ſcriptoribus eſt exiſtimatum, apud quos etiam, is locus corrupte legitur. Coruus ergo quem emiſit Noach, egreſſus eſt, & reuerſus; ſic enim habent Hebraica. וישלח את הערב ויצא יצוא ושב hoc eſt, Et emiſit coruum, qui & egreſſus eſt, & reuerſus. Si enim

enim reuerſus nõ eſt,quo obſecro loco commoratus eſt,ac reſedit,cum aquæ ſiccatæ nondum eſſent? Deinde ſi coruum reuerſum negauit,quo modo cohæret,quod mox additur, donec ſiccarentur aquæ? Quid enim ſibi uult qui egrediebatur & non reuertebatur,donec ſiccarentur aquæ? Nũquid poſt arefactas aquas,eſt reuerſus, quod ne columba quidem fecit? Subtrahenda itaq; in noſtris ac Græcis codicibus negatio eſt, nã & illi idem peccant καὶ ἐξελθὼν, οὐκ ἀπέστρεψεν. id eſt, Egreſſus eſt & non reuerſus. Videtur autem & hoc Hieronymus in quæſtionibus Hebraicis annotaſſe,ſed locus ibi corruptus eſt,neq; legitur ut eſſet legendus,quare ex priſtina æditione,addita eſt negatio in noſtra hac interpretatione. Sed alius mihi ſuboritur ſcrupulus, nam Hieronymus, ad Oceanum in epiſtola ſic ait de coruo: Statimq; columba ſpiritusſancti, expulſo alite teterrimo deuoluat ad eum. Ecce palam fatetur expulſum eſſe coruũ, quaſi amplius nõ redierit, quamobrem etiã cum negatione uidetur ipſe legiſſe. Sed ſæpe ſequitur æditionẽ Septuaginta,quia ea paſſim haberetur,& aliam æditionem nondum ipſe edidiſſet. Itaq; multa in epiſtolis inuenies expoſita ſecundum codices Septuaginta, quorum tunc erat celeberrima autoritas. Dignus uero uenia eſt Iſidorus, qui de pietate Noë ſcribẽs,ſic ait: Serpentibus & beſtijs ſociat, & non terretur: cui feræ colla ſubmitũt,uolucres

famulantur:emiſit enim columbã,& reuerſa eſt: ſed fraude corui decipitur.

Miſit columbam poſt eum.

מֵאִתּוֹ. Hoc eſt, A ſe. Non refertur ergo ad ipſum coruum:ſed eũ qui miſit:ſcilicet Noach, uertẽdumq́ fuerat, Emiſit columbam à ſe:quanquàm Hieronymus ſequitur Septuaginta, qui & ipſi uertunt καὶ ἀπέστειλεν περιστερὰν ὀπίσω αὐτοῦ. Et miſit columbam poſt eum. Diuerſa interpretatio orta ex eo eſt, quòd Hebræis מֵאִתּוֹ & ſeipſum ſonat, & eſt relatiuum ad alterum, cum ea uoce careant, quæ ad ſe refertur.

Ramum Oliuæ uirentibus.

וְהִנֵּה עֲלֵה זַיִת טָרָף בְּפִיהָ Et ecce folium oliuæ, ramus in ore eius. Aſſerit autẽ hic Auen Eſdra fieri poſitionem, & quaſi ταυτολογίαν. idẽ enim dicit eſſe folium oliuæ & quod mox ſubditur. ſicut eſt inquit אֲדָמָה עָפָר terra & cinis. Ideo Septuaginta nihil Hebraicum immutãtes uerterunt εἶχε φύλλον ἐλαίας κάρφος, Geſtabat folium oliuæ, ramum aut ſurculum.

Creſcite & multiplicamini.

וְשָׁרְצוּ וּפָרוּ וְרָבוּ Hoc eſt, Et creſcãt & multiplicentur ac propagentur. Eſt ergo futurum, ad illa, non ad Noë, quanquàm etiam Septuaginta eodem modo uerterint καὶ αὐξάνεσθε καὶ πληθ

πληθυνέσθε. Ex quibus uerbis frigida neſcio quæ elicit Nicolaus.

Et ait ad eum.

Videtur innuere, deum ita locutum cum Noac, Hebraica tamen ſic habent וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל לִבּוֹ id eſt, Et dixit deus ad cor ſuum. Quam phraſin eleganter expreſſerunt Græce Septuaginta, καὶ εἶπεν ὁ κύριος διανοηθείς. id eſt, Cumque cogitaſſet deus, dixit. In lingua enim ſacra, omnium cogitationum receptaculum eſt cor, ac ut uerius dicam, ubi omnes gignuntur cogitationes, unde in lucem efferuntur: autore etiam ipſa ueritate. In eiſdem etiã literis τὸ ἡγεμονικόν, tribuitur cordi, non capiti de qua re noſter Hieronymus in epiſtola ad Fabiolam. Quæritur ubi ſit animæ principale. Plato in cerebro: Chriſtus in corde, profertque exempla.

Propter hominem.

Sic eſt & Hebraice. at Septuaginta διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων. Hoc eſt. Propter opera hominum, licet hoc minimi ſit faciendũ. Idem enim eſt. Maledictio enim dei in terram deſæuit propter humana facinora, cũque homo impius fuerit, omnia miſera ſint neceſſe eſt. Vt enim propter hominẽ cætera facta ſunt, ita corrupto homine tanquàm principe, reliqua eadem corruptela & calamitate conflictantur. Intabeſcunt elementa, inſanit ma-

re, iraſcitur cœlum, palleſcunt herbæ, ſitiunt ægri, iumenta moriuntur, aues etiam miſeriarum fiunt participes: ergo maledicitur terræ propter actiones humanas, propter prauitatem, quam agendo exprimunt.

Nox & dies.

Longe melius Hieronymus quàm Septuaginta: ſiquidem hi uolunt, frigus & æſtum, æſtatem & uer factura, ut nunquàm nox, & dies deficiat, cum tamen in uniuerſum pronũciarit deus, nunquàm hyemem, æſtatem, & uer, diem, ac noctem, defuturã. Diluuij enim tempore, ea omnia erant confuſa. Erit inquit æſtas, ut poſſint fruges matureſcere: erit hyems, ut nutriantur: nunquàm reliquus anni interrumpetur ordo. Quid certe ſibi uelint Septuaginta, exploratum ipſe haudquanquàm habeo. Quid enim hyems, atq; æſtas ad diem efficiendam. Vertunt itaq;, σπέρμα καὶ θερισμὸς, ψύχος, καὶ καῦμα, θέρος καὶ ἔαρ, ἡμέραν καὶ νύκτα οὐ κατα παύσουσι, hoc eſt, Satio, & meſſis, frigus & æſtus, æſtas & uer, diem ac noctem non ſiſtent. In eo quoq; inſignis diſcrepantia, cum enim חֹרֶף Hebraice ſonet hyemem, ipſi hoc ἔαρ uer fecerunt. In reliquis autem cum phraſin Hebraicam nihil immutent, ſumma eſt obſcuritas, multaq; offunditur legentibus caligo.

Cap.

Excepto ꝙ carnem cum ſanguine.

אַךְ בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ לֹא תֹאכֵלוּ, id eſt, Excepto quòd carnem, in anima ſua, in ſanguine ſuo non commedetis. Ex quibus uerbis, quanquàm aliquid detraxerit Hieronymus, eadem tamen innuit, quæ & Hebraica ueritas. Scire igitur operæ precium eſt, Hebraicæ linguæ proprium ac quaſi peculiare eſſe, uti frequenter eo ſchemate, quæ appoſitio uocatur. Sæpeq; idem per multa nomina inferunt, nulla interpoſita copula, quemadmodum, & ſupra de ramo oliuæ dictum eſt. Deinde & illud non ignorare oportet, animam apud eos frequenter eam uitam ſignificare, quæ ſanguine & halitu cõtinetur, & quod à philoſophis ſpiritus appellatur. Hoc ergo innuit Hieronymus, quanquàm uerba ipſa nõ adamuſſim uertat. Quod enim Hebraica ueritas ait: Excepto quòd carnem cum anima ſua, ſanguine ſuo: & quæ ſequuntur. Idem eſt cum eo quod uertit Hieronymus, alterum enim per alterum exprimitur. Siquidem idem eſt anima & ſanguis in ea lingua. Omiſit autem alterũ Hieronymus, ratus quod & uerum fuerat, utraq; nomina tam animam quam ſanguinem idem poſſe. Qui ergo diceret: Excepto quòd carnem cũ ſanguine non comedetis; idem innueret cum eo

Anima apud Hebræos uita.

Sanguis & Anima, idem in lingua Hebraica.

qui uerteret, Carnem cũ anima non comedetis. Hæc eadẽ prodit ſuper hoc loco & Auen Eſdra, apud quem ita eam ſententiã explicari inuenies
אך בשר בנפשו בן טעמואך בשר בנפשו
שהוא דמו לא תאכלו בטעם לא תאכל הנפש
עם ובשר בנפש כל בשר דמו בנפשו וזאת
הוא הנפש המתנעע והמורגש והיא גוף .
quorum hæc ſententia eſt, Carnem cum anima ſua ne comedatis inquit, anima enim eius, ſanguis eſt, perinde ac ſi præciperet, ne deuores animam cum carne, eo quòd quorumcũque animalium anima, ipſorum ſanguis eſt; atque hæc eſt anima ſenſoria ac uegetatiua, & quæ mouetur, nẽpe corpus ipſum. hæc ille. Aſſerit igitur hic præcipi, ne animantes ipſas cum ſanguine uorarẽt homines, propterea quòd cuiuſcũque animantis anima, ſanguine cõtinetur. Quod & Chryſoſtomus ſentit hoc loco ſcribens ὁ λόγος αἰνίττεται ὅτι τὸ αἷμα τῶν ἄλλων ζώων, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐστί. Innuitur inquit his uerbis, ſanguinem cæterarũ animantiũ, eſſe earum animam. Deuteronomij quoque capite duodecimo, idẽ aperte ſignificatũ, ubi de ſanguine dicitur. כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ, id eſt, Quia ſanguis eſt anima. deinde dicitur: Atque ideo nõ comedes animã cum carne. Eſſet enim immane facinus, etiã ipſas animantes quibus nullũ nobiſcũ ius intercedit, unà cum ipſarũ anima deuorare. Septuaginta quoque eadem ſentiunt, licet paulo ſecius locum hunc reddiderint. πλὴν κρέας ἐν αἵματι

Sanguis brutis anima.

αἵματι ψυχῆς,οὐ φάγεσθε.i.Prȩterqꝫ ꝙ carnē in ſan
guine animæ,ne uoretis.qui ꝗa locutiones He=
braicas nō immutarūt,uides quas tenebras ſuæ
interpretationi aſperſerint. Quem ſcopulū pru=
dentiſſime uitauit Hieronymus, ut nullus in e=
ius æditione hoc loco reliquus ſit grypus. Quā=
quàm explicatu arduum eſt,quid proprie præci
piatur Hebræis hic. An,ne carnem comederent
cum ſanguine,hoc eſt animantem ipſam uiuam,
& cuius adhuc membra palpitarent. Sed qs uſqꝫ
adeo atrox ſit,qui iſtuc fecerit? cuius obſecro ſto
machus id pateretur? Niſi forte ad Polyphemi
illius Homerici partes,aut Anthropophagos,&
ſiqua alia eiuſmodi natio eſt,defeciſſet. Quapro=
pter honeſtiſſimum eſt exiſtimare,nō iſtud hic à
deo inhiberi Hebræis, ne uidelicet carnes cum
ſanguine abſumerēt;ſed ne ſanguis effunderetur
humanus. quod hic paſſim declaratur, ut etiam
beſtijs mineē deus,ſi qua earū in hominē inuecta
fuerit. Nam & cornupetas boues lapidibus ob=
rui præcepit. Nec Origenes abeſt ab hac ſenten
tia,ſic hunc locū explicans. δυνατὸν δὲ καὶ ἐπὶ τῶν
κτηνῶν αὐτὸ ἐκλαβεῖν,ἀφ' ὧν τὸν κερατιστὴν ταῦρον λι-
θοβολεῖν προσέταξεν,id eſt,Poteſt etiam & de iumen
tis ac pecoribus hoc accipi, ex quibus bouem
cornupetam lapidibus obrui prȩcepit. Atqꝫ hoc
eſt, quòd omnia quæ ſequuntur ad cædes huma
nas pertinēt,totuſqꝫ iſte locus de homicidio eſt.
Deuorare igitur carnes crudas, eaſqꝫ uiuētes &
cum

Bellum ſarcophagum.

cum ſanguine deglutire, Barbaricam crudelitatem ſignificat,ſanguinisq́ humani ſitim. Ideo & Homerus, bellum σαρκοφάγον appellat, quòd in eo cædes crudeliſſimæ perpetrētur,& quaſi abſumantur homines . Nam beſtias interficere, nō abhorret ab humanitate:ſed homines,utpote animal ad imaginem diuinam effectum, id quod & in contextu adducit. Vt ergo docet Porphyrius de abſtinentia animaliū,arbitrati ſunt mortales εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ φύσιν σαρκοφαγεῖν, παρὰ φύσιν ὠμοφαγεῖν,id eſt,Eſſe homini è natura,carnibus ueſci,abhorrere autē à natura, cruda deuorare. Videbant enim illi,hoc beſtiarum immaniſſimarum eſſe propriū. Si ergo unà cū ſanguine, homines animalia abſumerēt,cōſequeretur etiā, ut crudas carnes etiam uoraturi eſſent:quod penitus beluinum eſt,& ut dixi ſummæ crudelitatis eſſet indiciū. Solent autem & alio modo hæc accipi. Quidam enim aſſerunt prohiberi,ne beſtiæ ſuffocatæ,aut quarum ſanguis effuſus prius non eſſet,comederentur,quod & Iudæi hodie ſequuntur. Et in Actibus apoſtolorū inter cætera,à quibus abſtinere gentes docerentur,erat, ne ſuffocato ueſcerentur. Alij opinantur ſeparatim hic tradi præceptum,ne quiſquàm ſanguinē comederet:quod & in lege præcipitur. Abhominantur quoq; ubiq; Iudæi,carnes cum ſanguine comedere. Vt Regū primo de Saul. Comeditq́ populus cū ſanguine,& paulo infra. Nunciauerunt

runt autem Sauli dicẽtes, quòd populus peccaſſet domino, comedẽs cum ſanguine. Sed quia ad polluendũ hominem nihil agit ſanguis, eodemq; modo pij eſſe poſſunt, tam q̃ à ſanguine ſibi temperant, quàm qui ex eo ueſcantur, optimum eſt exiſtimare, ea omnia, ad homicidia ꝑtinere. Atq; hoc unum his præceptis innui, ne cædibus mutuis pollueremur. Sicut & Pythagoras uir ſuorum temporum optimus, à beſtijs abſtineri uolebat, ne ulla ratione, ad ſanguinem effundendum afficerẽtur homines. Totus ergo is locus ad cædes ſpectat, idq; clarius fiet, ſi omnia quæ hic dicuntur, accurate conſiderata fuerint.

Temperare ſibi à ſanguine, id eſt, à cædibus.

De manu uiri & de manu fratris eius.

מִיַּד אִישׁ אָחִיו id eſt. De manu cuiuſcunq; fratrem ſuum requiram. Aduertenda Hebraici ſermonis ꝓprietas: uir enim in ea lingua unumquenq; ſignificat. Ideo quod hic uertit Hieronymus, de manu uiri: dicẽdum fuerat, de manu cuiuſq;. Frater quoq; in eodem idiomate, tam is appellatur, qui ex eiſdẽ parentibus ſit ortus, quàm omnes alij, qui & à nobis & Græcis proximi uocari ſolent. Frater ergo hoc loco, proximũ ſonat. Itaq; dicendum eſt, de manu uniuſcuiuſq; proximum eius requiram. Quare arbitrariũ eſt, quod hic comminiſcitur Nicolaus, ut frater hic eum ſignificet, qui tanquam frater proprius (ut eius utar uerbis) ab homicida diligebatur, eoq; putat

Vir apud Hebræos ſignificat unumquenq;.

Frater proximus.

grauius

grauius eſſe ſcelus. Septuaginta quoq́, minime quid Hebraica locutio poſtularet animaduertentes, obſcure ſunt interpretati. ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου ἀδελφοῦ, id eſt, De manu hominis fratris requirã. Hoc νὴ τὸν κωία qd ſibi uelit, nõ planè intelligo.

Ad imaginem dei factus eſt homo.

Hebraice non eſt paſſiuum, ſed עָשָׂה. Hoc eſt fecit: nimirum deus. Quod Septuaginta per primam perſonam pronuntiarunt. ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, id eſt, In imagine dei feci hominẽ. Poteſt quoq́ eſſe tanquàm imperſonale, quã uerborum qualitatem nõ per paſſiua ut nos, ſed per actiua Hebræi exprimunt. ut illud: Adæ nõ inueniebatur ſimilis, ubi eſt מָצָא inuenit. ibi tamen perſonale eſt, uertẽdumq́ fuit, ut fecit Hieronymus. De hac re alibi locupletius.

Ingredimini ſuper terram.

שִׁרְצוּ. Propagamini, pullulate, ſicut & Septuaginta πληρώσατε τὴν γῆν, Replete terram.

Arcum meum ponam &c.

Is quoq́ locus, ex his eſt quorum obſcuriſſima ſit explicatio. Cui enim nõ conſentaneum uidetur, fuiſſe ante Noach tempora, pluuias, & inter humentes nubes irin ſæpe conſpectã? Quæ quia naturalia ſunt, ſemper eadem eſſe neceſſe eſt, mutuoq́ ſeſe cõſequi, nõ aliquando fuiſſe disiuncta.

Iris an fuerit etiam ante diluuium.

Quia

Quia igitur pluuiæ fuerunt,fuit iris quoq;:quã-
quàm iſtud fortaſſe non omnino uerum ſit:ſæpe
enim pluuia fit,nõ apparente iride:nã quãquàm
iris à pluuia efficit̃,id eſt,ab humefactis nubibus,
in quas irradiarit ſol,non tamen id perpetuo eſt:
neq; enim ſola pluuia iridis cauſa eſt. Abſenti-
bus itaq; alijs cauſis,iris nõ fit. Pluerat igitur etiã
ante Noac,ſed iris nũquàm cõſpecta fuerat,deo
ita uolente,idq; nõ cõtra iura legesq; naturæ. Po
teſt & illud afferri,fuiſſe quidem ante id tempus
iridem,nõ tamen in ſignũ à Deo ſuſceptam,idq;
ferè ex contextu Hebraico elicit̃.ſic enim habet
קַשְׁתִּי נָתַתִּי בֶּעָנָן, id eſt, Arcum meum poſui
in nube. Indicat ergo fuiſſe quidem & ante id
temporis iridem,ſed tum primum ſignum fœde-
ris eſſe cœpiſſe. Hieronymus autem ac Septua-
ginta ad Hebraicam conſuetudinem reſpexerũt,
cui propriũ eſt,præterita pro futuris, uiciſſimq;
uſurpare,aut eadẽ pro præſentibus. Quod ergo
erat Hebraice præteriti temporis, Hieronymus
futuri fecit,Septuaginta præſentis: ſiquidẽ uer-
tunt, τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ, id eſt, Arcũ
meum pono in nube. Vt autem ueritas cohorta-
ri uidetur,uertendũ fuerat ut habent Hebraica,
eaq; ratione,omnia incõmoda effugiemus. Fuiſ-
ſe autem ante iridem,deinde in ſignum electam,
aſſerunt & Græci. Hæc tam pauca dicta hoc lo-
co ſint,dimiſſis eorũ fabulis,qui iridẽ appellent
arquum dæmonis,& per ruborem in ea,porten-
di diui

di diuinæ clementiæ indicia contendunt. Auen Eſdra hoc loco ὑγιὲς μηδὲ ἕν.

Ab his diſſeminatum eſt omne genus.

נָפְצָה כָּל הָאָרֶץ id eſt, Propagata eſt omnis terra; quod paulo obſcurius tranſtulerunt Septuaginta ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. id eſt, Ab his diſſeminati ſunt ſuper uniuerſam terram, genus ſcilicet humanum.

Cœpitq́ Noë uir agricola exercere terram.

Explicuit clariſſime, quæ paulo obſcuriora erant in cōtextu Hebraico: ſic enim habēt. Cœpit Noë אִישׁ הָאֲדָמָה eſſe uir terræ. Quod non erat aliud quàm quod & Septuaginta tranſtulerunt ἤρξατο Νῶε ἄνθρωπος γεωργὸς τῆς γῆς, Cœpit Noë uir agricola. Neq́ enim ullo pacto felices ſunt Hebræi in componendis nominibus. Neq́ ulla apud eos nomina ex aliis uocibus conflata inuenies. Sed in aliis quāplurimis ea lingua māca eſt. Itaq́ uirum terræ uocant, colendæ terræ deditum, Sicut uirum mendacij, mendacem, uirum ueritatis, ueracem.

Vir terræ. Vir mendacij.

Verenda Patris ſui.

עֶרְוַת . Neq́ mirum uideri debet, quòd Septuaginra uertant γύμνωσιν, hoc eſt nuditatē: pudenda ſiquidem Hebraice denudatio uocat̄, quā ſemper

Pudenda Hebr. denudatio.

ſemper Hieronymus turpitudinem appellat, cuius uocis creberrima in ſequentibus libris mentio erit. Hæc dicta ſunt ut Hieronymum tueremur, Septuaginta illuſtraremus.

Euigilauit à uino.

וַיִּיקֶץ מִיֵּינוֹ, id eſt: Euigilauit à uino ſuo. Num dormierat? Aut ſine ſomno ilico reſipuit? ut uelle uidentur Septuaginta ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, id eſt: Reſipuit Noac à uino, aut ad ſobrietatem reuerſus eſt, quod in ebrijs non facile fit, niſi per ſomnum. Verbum autem Hebraicũ יקץ innuit eum prius dormiſſe, quippe quod expergiſci ſignificat. At Septuaginta ut dixi, innuunt eum nõ dormiſſe, ſed ebrium iacuiſſe, & de ſomno Noë hoc loco nulla mentio.

Dilatet dominus.

Sequitur Septuaginta, qui eodem modo uertunt πλατύναι ὁ θεὸς τῷ ἰαφὲθ. At Hebraicum aliquanto ſecus, יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת. Condecoret, aut uenuſtum ſe ferat dominus ipſi Iaphet. Alluditur enim ad nomen Iaphet hoc modo: Iaphthe le iaphet. Iaphet autem uenuſtas interpretatur: quanquam hæc ſententia exponitur ab Hebręis ad opinionẽ Hieronymi ac Septuaginta: ita enim Auẽ Eſdra, ולא יפת פירוש רק חיא במו ירחיב id eſt: Neque alio modo præſens uerbum exponendum eſt, quàm dilatet & extendat. Deuteronomij

di diuinæ clementiæ indicia contendunt. Auen Eſdra hoc loco ὑγιὲς μηδὲ ἕν.

Ab his diſſeminatum eſt omne genus.

נָפְצָה כָל הָאָרֶץ id eſt, Propagata eſt omnis terra: quod paulo obſcurius tranſtulerunt Septuaginta ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. id eſt, Ab his diſſeminati ſunt ſuper uniuerſam terram, genus ſcilicet humanum.

Cœpitq́ꝫ Noë uir agricola exercere terram.

Explicuit clariſſime, quæ paulo obſcuriora erant in cõtextu Hebraico: ſic enim habẽt. Cœpit Noë אִישׁ הָאֲדָמָה eſſe uir terræ. Quod non erat aliud quàm quod & Septuaginta tranſtulerunt ἤρξατο Νῶε ἄνθρωπος γεωργὸς τῆς γῆς, Cœpit Noë uir agricola. Neqꝫ enim ullo pacto felices ſunt Hebræi in componendis nominibus. Neqꝫ ulla apud eos nomina ex alijs uocibus conflata inuenies. Sed in alijs quãplurimis ea lingua mãca eſt. *Vir terræ. Vir mendacij.* Itaqꝫ uirum terræ uocant, colendæ terræ deditum, Sicut uirum mendacij, mendacem, uirum ueritatis, ueracem.

Verenda Patris ſui.

Pudenda Hebr. denudatio. עֶרְוַת. Neqꝫ mirum uideri debet, quòd Septuaginra uertant γύμνωσιν, hoc eſt nuditatẽ: pudenda ſiquidem Hebraice denudatio uocatᷓ, quã

ſemper

ſemper Hieronymus turpitudinem appellat, cuius uocis creberrima in ſequentibus libris mentio erit. Hæc dicta ſunt ut Hieronymum tueremur, Septuaginta illuſtraremus.

Euigilauit à uino.

וַיִּיקֶץ מִיֵּינוֹ, id eſt: Euigilauit à uino ſuo. Num dormierat? Aut ſine ſomno ilico reſipuit? ut uelle uidentur Septuaginta ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, id eſt: Reſipuit Noac à uino, aut ad ſobrietatem reuerſus eſt, quod in ebrijs non facile fit, niſi per ſomnum. Verbum autem Hebraicũ יקץ innuit eum prius dormijſſe, quippe quod expergiſci ſignificat. At Septuaginta ut dixi, innuunt eum nõ dormijſſe, ſed ebrium iacuiſſe, & de ſomno Noë hoc loco nulla mentio.

Dilatet dominus.

Sequitur Septuaginta, qui eodem modo uertunt πλατύναι ὁ θεὸς τῷ ἰαφέθ. At Hebraicum aliquanto ſecus, יַפְתְּ אֱלֹהִים לְיֶפֶת. Condecoret, aut uenuſtum ſe ferat dominus ipſi Iaphet. Alluditur enim ad nomen Iaphet hoc modo: Iaphthe le iaphet. Iaphet autem uenuſtas interpretatur: quanquam hæc ſententia exponitur ab Hebręis ad opinionẽ Hieronymi ac Septuaginta: ita enim Auẽ Eſdra, ולא יפת פירוש רק היא כמו ירחיב id eſt: Neque alio modo præſens uerbum exponendum eſt, quàm dilatet & extendat. Deutero-

n nomij

nomij quoque capite undecimo dicitur: Cauete uobis, פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם, ne forte dilatetur cor ueſtrum; ubi eſt præſens uerbum.

CAPVT X.

Iauan. *Ἰωυὰν.*

OMnia propè nomina in præſenti capite tã apud nos, quàm Græcos corrupta ſunt. Vt is qui Iauan Hebraice appellatur, primus ſcilicet qui Græciã tenuerit, is in cõtextu Græco Ἰωυὰν uocatur: quãquam fortaſſe immutarint eam uocem Septuaginta, quod uiderẽt hunc eſſe, à quo Ionia nomen acceperit, ſeruaruntq́ꝫ conſuetudinem Grecam. Ex hoc autem capite cognoſcitur diuinarum literarum maieſtas, & incorrupta ueritàs, cognoſcitur quoqꝫ omnium à mundo condito ſeculorum ſeries, ea ueriſſima eſſe, quæ ab hiſce literis traditur. Quarum autoritate atqꝫ auxilio, facile redarguitur Aegyptiorum error, gẽtisq́ꝫ illius pudenda mendacia, quæ ſe decem annorum millia, monumentis habere comprenſa iactabat. Error quoqꝫ Chaldæorum, hoc eſt, nationis fabuloſiſſimæ, & ad ſuperſtitiones procliuiſſimæ, qui quadringenta ſeptuaginta annoꝝ millia ſuis annalibus relata ſe habere mentiebãtur. Mendaciũ quoqꝫ Hermodori Platonici, qui à Zoroaſtre uſqꝫ ad bellum Troianum, quinque annoꝝ millia interfuiſſe ſcribit. Aliarum quoqꝫ gentium temeritas, quæ ſeſe uetuſtiſſimas iactabant

Chaldæorũ ac aliarũ nationum error qui ſe uetuſtiß. iactant.

bant,& mendacem temporum numerum in me dium afferebāt. In cœleſtibus enim hiſce literis, omnis annorum ſeries deſcribitur, adhibitis æta tibus, quam quiſq; eorum qui in eo catalogo cē ſentur, à primo homine, uixiſſet. Dein ut clariſſi ma ac maxime uera, omnis horum annorum ſe- ries eſſet, ponitur quam quiſq; hominū primus terrarum partē occuparit, quorum nomina ad- huc regiones retineant. Prima igitur humani generis propagatio facta eſt poſt diluuiū. Nam ante diluuium ſola ea regio hominibus erat fre- quens, quam tenuerat Adam, prope ſcilicet pa- radiſum. A cōditione autē mundi, ad diluuiū in terceſſere mille ſexcenti quinquaginta ſex anni, licet noſtri Græcos ſecuti, nō recte duo millia ac plus fuiſſe opinentur. Hoc itaq; ſpacio, minimū orbis terrarū angulū homines tenebāt, atq; hoc eſt, quod in hiſce literis, nulla fit eorū deſcriptio, qui tum per terras diffuſi eſſent, nam neq; erāt diffuſi. Poſt diluuiū autē, in oēs terras diſtributi ſunt homines. Eorūq; nomina ut modo dixi, ad- huc in regionibus, quas primū tenuerunt, rema nēt. Nā Media à Madai filio Iaphet nomen ſorti ta eſt. Tyrus aūt à Tiras eiuſdē Iaphet filio: ſic & Iauan Ioniæ nomen dedit. Nō ergo hęc nomina Græca ſunt, aut alterius gentis, ut pleriq; apud Gręcos mentiunt̄, falſaſq; etymologias cōmini- ſcuntur, ut ſunt q Tyrū, mulierē fuiſſe uolūt, quę nomē regioni indederit, atq; ideo, Tyrus fœmini

Prima humani generis propagatio poſt diluuiū.

Media. *Tyrus.* *Ionia.*

eſt generis, cũ maſculini debuerit eſſe, eo ꝙ Tiras, à quo Tyrus, fuerit filius Iaphet, uir inquam, non mulier, ut Græci mẽtiuntur. Neq; me clam eſt, immutata apud alias gentes eiuſmodi nomina, pleraq; tamen eorum incorrupta ſeruantur. Apud Hebræos integra perſeuerant. Neq; alio nomine orbis terrarum regiones ab eis uocantur, quàm eorũ nomine qui primi eas adierint, atque incoluerint. Nam Mizraim Aegyptus apud eos appellatur, quod is primus eam tenuerit. Cus etiam uocatur Aethiopia, eadem de cauſa, eademq; eſt in alijs ratio.

Mizraim. *Cus.*

Dodanim.

Ex hoc loco, ut & alijs pleriſq;, elicitur, apud Hebręos aliquando eas literas immutatas, inter quas aliqua eſſet affinitas. Tam enim à Septuaginta, quàm omnibus nationibus, Rhodus per R, profertur non D, ut fit apud Hebræos. Et uerisimile eſt, ab eo tempore eam inſulam Rhodon uocari cœptam, quo primũ eam incoluerit Dodanim. Quis ergo non crediderit eũ non Dodanim, ſed Rhodanim à patre appellatum, cum maxima ſit inter has duas literas res ſcilicet, & Dalet apud Hebræos affinitas; cum altera hoc modo ſcribatur ר, altera ד, præcipueq; id in his cognoſcitur, qui Hebraice diſcunt, qui ſæpe ſæpius inter legendum labuntur, literarum ſimilitudine decepti. Is itaq; Dodanim, primus Rhodon

Rhodus inſula unde dicta. *Dodanim.*

don tenuit, ab eoq́, inſula nomen ſortita eſt, ut teſtaẗ & Hieronymus, & Septuaginta, qui hunc Dodanim, ῥόδια uertunt, quanquam fortaſſe in eo errent, quòd putarint pluralē eſſe: oēs quoq́ eius fratres, alias Cycladas tenuerunt. Quare cū is Dodanim filius Iaphet fuerit, par eſt credere, à patre de diluuio audiſſe, aut eum in arcam cū patre ingreſſum, quod ille poſteris ſuis tanquā memorabile reliquerit. Atque huc tendere opinor, quæ in libro de mundo referuntur à Philone, ῥόδος τε καὶ δῆλος, αὗται μὲν γὰρ παλαιὸν ἠφανισμέναι κάτω τῆς θαλάττης ἐδεδύκεσαν ἐπικλυζόμεναι, χρόνῳ δ' ὕστερον, ἐλαττουμένης, ἠρέμα κάτ' ὀλίγον ἀνίσχουσαι διεφάνησαν. ὡς αἱ περὶ αὐτῶν γραφεῖσαι μηνύουσι ἱστορίαι. Quorum uerborum, propter eos qui Græce neſciunt, hæc ferè ſentētia eſt. Indicio, inquit, ſunt & Rhodus & Delus, mare cōtinuis decremētis imminui, quod hæ inſulæ olim ſub fluctibus cōditę delituerint, poſtea uero paulatim decreſcēte mari, ipſæ quoq́ ſenſim apparere cœperunt, ut earum annales proteſtant. Hæc itaq́ de Dodanim dicta ſint, cuius pater Iauan, Gręciā occupauit, quo nomine etiā nūc Græcia ab Hebræis appellatur: miſſusq́ eſt à patre, ad inſulā Rhodon: alij autē eius fratres ad cęteras Cycladas. Quod ergo recenſet hic Philon, eas inſulas aliquando ſub fluctibus delituiſſe, de diluuij tēpore neceſſe eſt credere, nam ab ea tempeſtate nūquam Rhodus ſubmerſa, delituiſſe memoratur. *Græcia Hebræis Iauan.*

 Filij

Filij autem Cus Saba.

Hoc quanq; ab Hieronymo, & Ioanne Phircenſi uiro laudatiſſimo annotatum ſit, afferendũ tamen huc erat. Duæ igitur ſunt urbes aut duæ

Saba duplex. regiones, quæ eodem nomine Saba à nobis & Græcis appellantur: apud Hebræos tamen inſigne diſcrimen eſt. Alteraq; in Aethiopia, altera in Arabia eſt. Quę Aethiopię eſt, ſcribitur apud Hebræos per ſ, exile, hoc eſt סְבָא Seba: quæ uero in Arabia, per ſ, craſſum, ſic שְׁבָא. Quod & ab Hieronymo in Hebraicis quęſtionibus annotatur.

Regina Sabæ. Regina ergo Saba, quæ ad Solomonē munera atq; aromata attuliſſe memorat̃, nõ Aethiopicæ, ſed Arabicæ Sabæ regina erat. Ex eadem

Magi tres Sabæi. magi ad IESVM Chriſtum generis humani reparatorem uenerunt, ex his quæ regio afferret dona ei portantes. Myrrham ſcilicet ac Thus. De eadem ſcribitur apud Vergilium:

India mittit ebur, ſolis ſua thura Sabæis.

De eadē, Iſaia, omnes de Saba uenient. De Saba uero quæ in Aethiopia eſt, multa ſcribit̃ à Strabone.

Ioſephi lapſus. Fallit̃ autē, meo quidē iudicio, Ioſephus, q ſcribit reginã Sabæ, de qua in libris Regũ ſcribitur, fuiſſe nõ eius quę in Arabia, ſed quæ in Aethiopia eſt. Quippe quæ ea tẽpeſtate Aegypto atq; Aethiopię imperaret. Sed omnibus ex locis certe colligit̃, eã reginam Arabiæ fuiſſe. Ideo ab Iſaia, eodē loco ubi dixit, omnes de Saba uenient,

ponit̃

ponit̃,om̃e pecus Cedar cõgregabit̃ tibi,arietes Nabaioth miniſtrabũt tibi.Cedar aũt oẽs apud Hebręos ſciũt eſſe Arabię partẽ.Nabaiot quoq; Arabiæ populi ſunt,q à Græcis & Latinis, paululum luxato nomine,Nabathei uocãtur.Sic & Dauid canit:Reges Arabũ & Saba,uicinæ autẽ ibi regiones ſimul ponunt̃. In Arabia præterea feruntur eſſe aromata,quæ illa ad regẽ attulerit. Præterea cũ dixerimus Saba p ſ,craſſum ſignificare eã quę in Arabia eſt,patet huius eã mulierẽ reginã fuiſſe, qa tertio Regũ ſcribitur וּמַלְכַּת־ שְׁבָא ,id eſt,Et regina Sabæ,quod nomen per ſ, craſſum ſcribitur.Quamobrẽ nõ poſſumus probare ſententiam Ioſephi.Neq; nos moueat,q in euangelio appellet̃ regina Auſtri:nam Sabæi reſpectu Iudææ,in Auſtrũ poſiti ſunt,& ea plaga auſtralis aliquãdo nuncupat̃.Hæc ideo animaduerſa ſunt,quia pleriq; apud nos & Gręcos,hoꝝ nominum amphibologia decepti ſunt:eodẽ autem uerſu,utraq; Saba hoc loco memoratur.

Cedar Arabiæ pars.

Nabaiot,qui à nobis Nabathei.

Nembrod.

Quàm corruptum ac deprauatum hoc nomen,& apud nos, & Græcos? Nam cum ita ſit efferendum Nimbrod, nos Nembrot , Græci, Νεβρώδ. Eadem corruptela in omnibus ferè nominibus Hebraicis eſt.Quod quanquam nõ maximi ponderis ſit,ad intelligendas tamen rerum proprietates, neceſſaria eſt nominũ incorrupta

Nimbrod.

pronuntiatio. Adde quod cum ab omnibus re=bus debet abeſſe deprauatio, tum uero à ſacris, quæ ſunt, procul omni ſequeſtrata impuritate, tractandæ. Literis autem diuinis, is deferri de=bet honos, ut eas ueneremur, exequendo quæ præcipiunt. Quod ut poſſimus quàm facillime conſequi, illuſtrandæ extergendæq́ ſunt, & in ſuum nitorem uendicandæ.

Iſte cœpit eſſe potens.

גִּבּוֹר, id eſt, Fortis. Videtur ergo potius ad uires corporis referendum, quàm ad imperium, quanquam de regno Nembrod, mentio quoq́ fiat. Veruntamen quod uertit hic Hieronymus potentem, paulo inferius interpretatus eſt robu ſtũ. Iſte, inquit, fuit robuſtus uenator coràm do=mino. Mirum uero eſt, cur Septuaginta, inter=pretati hoc modo ſint, οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας. Iſte

גִּבּוֹר cœpit eſſe Gigas, cum uox Hebraica גִּבֹּר, tan=tum fortem ac robuſtum ſignificet. At non ab=ſurdum eſt dicere, hunc cœpiſſe eſſe Gigantem, cum & ante ipſum, & ea tempeſtate, quàmplu=rimi fuerint Gigantes: & quod eſt abſurdius, ubiq́ Gigantẽ interpretati ſunt hoc loco, quod erat גִּבֹּר, id eſt, fortis, quod certe eo loco ſaltẽ tolerari non poteſt, οὗτος ἦν γίγας κυνηγὸς ἐναντίον κυρίου. Iſte fuit Gigas uenator corã domino. Cur enim hoc tanquam memoria dignum recenſe=tur; Si enim Gigas erat, quid opus fuit dicere, is erat

erat Gigas uenator. Certe igitur erat uertēdum ut fecit Hieronymus. גִּבּוֹר enim apud Hebræos ſemper fortem declarat. Quod autem ita uerterint Septuaginta, indicio illud eſt, quòd Auguſtinus. 16. de ciuitate dei eo modo citat hunc locum, ut habetur apud Septuaginta. Et Chryſoſtomus oſtendens à Cham cœpiſſe tyrannidem, id ea ratione probat, quia ab illo deſcēdit Nembrod. Producensq́ hunc locum ait. οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, τοῦ τέστι τύραννος. id eſt, Iſte cœpit eſſe Gigas, hoc eſt tyrannus. Duabus autem de cauſis, puto eo modo rediddiſſe Septuaginta. Primū interpretati ſunt ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ γίγαν τε οἱ ἀπ' αἰῶνος. Hi erāt Gigantes à ſeculo: ſed tamen ibidem ſeorſum ponitur nomen Gigantis, & id qđ fortem ſignificat. Altera cauſa eſt, quia Chaldaice Gigantes, גִּבָּרַיָּא id eſt, robuſti uocantur. quanquam apud eos quoq; & nomen Gigantis & fortis, aliquid diſcrepent.

Coram domino.

Ita dicendum fuerat, quia Hebraice לִפְנֵי ſignificat coràm, contra uero nunquam. Quare Auguſtinus de ciuitate dei lib. 16. putans quoſdam uocis Græcæ ambiguitate deceptos, quia ἐναντίον, & coràm, & cōtra declarat, dicendumq́ contra dominum non coràm domino exiſtimat, quia ſcilicet is Gigas cum fuerit, domino aduerſatus eſt; ipſe potius propter Hebraicæ

linguæ imperitiam lapſus eſt, quoniam ut dixi-mus לִפְנֵי coràm, uel in cõſpectu denotat: cum uero ſignificare uolunt cõtra, alia uoce utuntur. Quanquam & Chryſoſtomus, eadem opinione ductus eſt, qui hunc locum exponens, dicensq́ Nimbrod tyrannum fuiſſe coram domino, ubi Græce habetur, ἐν αντίον, exponit ἀντὶ τοῦ ἐν αν-τικείμενος τῷ θεῷ. Id eſt, pro eo quòd eſt, aduerſa-rius deo. Verũ diximus quomodo ſit intelligen dum. Corã dño enim ſæpe in ſacris literis inueni tur, eſtq́ peculiaris loquẽdi modus in ea lingua.

Ab hoc exijt prouerbium.

עַל־כֵּן יֵאָמַר id eſt, Ideo dicetur. Propterea Septuaginta Hebraica ſequentes, ſic hũc locum reddiderunt, διὰ τοῦτο ἐροῦσι, propter hoc dicent. Aduertendũ tamen, quod & paucis ante memi-nimus, moris linguæ Hebraicæ eſſe uti futuris pro præteritis imperfectis, eo quòd id tẽpus nõ ſit apud eos. Cuius rei tot ſunt exẽpla, ut pigeat referre. Is itaq́ locus melius opinor à Hierony-mo per præteritum, quàm à Septuaginta per fu turum redditur. Non enim ad poſteriora tem-pora id prouerbium reſpicit, ſed ad eam tempe-ſtatem, quæ paſſim eo prouerbio utebatur. Sic ergo erant uertẽda Hebraica. עַל־כֵּן יֵאָמַר Ideo dicebatur, licet ſit futurum.

Et plateas ciuitatis.

Quod ad noſtram æditionem attinet, optime cuncta

cuncta ſe habent. Septuaginta uero neſcio qua ratione hoc loco ferendi ſint, quippe qui Hebraicis perperam redditis, in ipſam quoqꝫ æditionē caliginoſas tenebras iniecerint. Hebraica itaqꝫ ueritas poſt ubi dixiſſet: Et ædificauit Niniue, dehinc intulit וְאֶת־רְחֹבֹת עִיר וְאֶת־כָּלַח Hoc eſt, Et plateas ciuitatis & Calac. At Septuaginta, quod Hebraice ſonabat plateas, interpretati ſunt ἀνὰ μέσον, per medium. Puto uero eos uocis amphibologia deceptos. Eo quòd eadem uox Hebraice, & latitudinem & plateam ſignat, quam latitudinem ipſi ἀνὰ μέσον interpretati ſunt. At quis obſecro eorum uerborum eſſet ſenſus? Dimittitur præterea apud eos עִיר Hoc eſt ciuitas. ſic enim tota habet periodus καὶ ᾠκοδόμησε τὴν Νινευὶ, ἀνὰ μέσον χαλὰχ. Hoc eſt. Et ædificauit Niniue per mediū Calac. Annotatumqꝫ eſt hoc etiam ab Hieronymo in quæſtionibus Hebraicis, & ad Damaſum papam.

Phaleg, quia in diebus eius.

Paleg autem eſt dicendum, per p, exile. Hunc perhibent Hebræi, à patre longe ante linguarum diuiſionem, Paleg appellatum, hoc eſt diuiſionem, quòd diuino inſtinctu pater didiciſſet, eo ætate florente, linguaꝝ diuiſionem futuram: de qua re Diodorus ἐπὶ τοῦ φαλὲκ γέγονεν ἡ πυργοποιΐα. Sub Phaleg, turris extructa eſt. Et quoniam præclare de hac re ſcribitur in libris Ca- Paleg.

balæ

Libri Cabalæ Eſdræ tēpore æditi.

balæ, id eſt his, qui de illa magna ſynodo, cuius caput erat Eſdras, & quo autore facta eſt, conſcripti ſunt, ipſa uerba ſubſcribam ex libro qui inſcribitur ſeder haholã, id eſt, chronica mundi, אבינו אברהם חית בפלגה בן ארבעים ושונה שבת נמצא נח חית אחר חפלגה עשר שנים אמר רבי יוסי נביאגדול חית עבר שקרא בנו בולג ברוח הקרש שנאמר כי בימיו ופלגת הארץ Hoc eſt. Abraham, inquit, pater noſter, quo tempore linguæ diuiſæ ſunt, agebat quadragesimum octauum annũ. Inuenitur autem Noë, poſt eam diuiſionem uixiſſe decem annos. Dicit autẽ Rabi Ioſe, Heber ſapientiſſimũ prophetam fuiſſe, eo ꝙ filium ſuũ diuino afflatus ſpiritu, uocarit paleg, id eſt diuiſionem, quia eo uiuẽte, linguæ diuiſæ ſunt. De linguarꝫ diuerſitate, Sibylla quoqꝫ in hunc modũ cecinit: Cum omnes mortales, una lingua uterẽtur, quidam ex his, altiſſimam turrim ædificaaerunt, cœlum per eam cupientes ſcandere. Dij uero, turbines mittentes, euertêre turrim, & propriam & diuerſam unicuiqꝫ tribuêre linguam. Eſt autem idem nomen etiam apud Græcos deprauatum.

Sibylla de linguarum diuiſione.

CAPVT XI.

Dixitqꝫ alter ad proximum ſuum.

NIſi odioſa eſſet comparatio, non dubitarem aſſerere, hunc locum longe melius Hieronymum

nymum reddidiſſe,quàm Septuaginta. Siquidẽ ut paulò ante diximus,ish,apud Hebræos & uirum ſignificat,& ununquenq; : cumq; hoc loco ſit וַיֹּאמְרוּ אִישׁ id eſt,Et dixerunt unuſquiſq;. Eleganter uertit Hieronymus ut uiſum eſt. At Septuaginta,nihil Hebraica loquendi immutata conſuetudine uerterunt καὶ εἶπεν ἄνθρωπος τῷ πλησίον αὐτοῦ.Et dixit homo proximo ſuo.Quod ſi quis morem loquendi ſcripturarum ignoraret, non facile, quid ea ſibi uellẽt, aſſequeretur. Vna certe intelligendarum ſacrarum literarum ratio eſt,ſi is qui Hebræis loquendi mos eſt,non ignoretur. אִישׁ

Faciamus lateres.

Septuaginta propter linguæ Græcæ commoditatem,non omiſerunt hic, quin formationem Hebraicam ſeruarent.Eſt enim Hebraice uerbũ à latere deductum, à לְבֵנָה hoc eſt,later: à quo, נִלְבְּנָה quaſi laterare, & ut uertunt Septuaginta πλινθεύσωμεν πλίνθους, quaſi dixeris, laterificare lateres:quod apud nos nemo eſſet, qui auderet: quanquam eodem uerbo apud Græcos etiam Ariſtophanes in nephelis uſus eſt.

Et bitumen pro cemento.

וְהַחֵמָר הָיָה לָהֶם לַחֹמֶר Et bitumen pro cemento. Nihil diſſentit ab Hebraico Hieronymus. Prima ſiquidem uox,ſæpe bitumẽ inuenitur ſignificare

ficare. Abundant autem eæ regiones ubi arca ſabrefacta, & turris exædificata eſt Bitumine, coq; pro cemento & calce uti ſolent, ſicut extat apud Strabonem: ex quo neceſſe eſt huc transcribamus, quæ ille de bitumine ſcribat, quē Græci ἄσφαλτον uocant. Itaq; cum in Babilonia deſcribenda uerſaretur, hæc inter alia ab eo narrantur. γίνεται δὲ ἐν τῇ βαβιλωνίᾳ ἄσφαλτος πολλή. περὶ ἧς ἐρατοσθένης μὲν οὕτος εἴρηκεν, ὅτι ἡ μὲν ὑγρά, ἣν καλοῦσι νάφθαν, γίνεται ἐν τῇ σουσίδι, ἡ δὲ ξηρά δυναμένη πήττεσθαι, ἐν τῇ βαβιλονίᾳ. ταύτης δ᾽ ἐστὶν ἡ πηγὴ πλησίον εὐφράτου. πλημμυροῦντος δὲ τούτου, κατὰ τὰς τῶν χιόνων τήξεις, καὶ αὐτῇ πλημμυρεῖται καὶ ὑπέρχυσιν εἰς τὸν ποταμὸν λαμβάνει, ἐν ταῦθα δὲ συνίστανται βῶλοι μεγάλαι, πρὸς τὰς οἰκοδομὰς ἐπὶ τήδειαι τὰς διὰ ὀπτῆς πλίνθου καὶ τὰ λοιπά, hoc eſt: Naſcitur in Babilonia copioſum bitumen, de quo memorię prodidit Eratoſthenes, duo eius inueniri genera, alterum lentum atque humidum, alterum ſiccum. Et lentum quidem quod ab incolis naphtha uocatur, in agro Suſarū tradit gigni: at ſiccū, quod & condenſari poteſt, in Babilonia: cuius fons nō procul ab Euphrate ſit, ſiquidem exundāte per niuium liquationem Euphrate, ad eius incrementum, fons quoq; augeſcit, atq; tunc altiſſimæ glebæ conſtipantur, latericijs ædificijs idoneæ. De eodē & in Iudææ deſcriptione locutus eſt. Si itaq; etiā Strabonis teſtimonio hominis ethnici, & ſacrarum ſcripturarum

Naphtha.

rarum ignari,uti ſolitos Chaldæos Bitumine co
gnoſcimus,in ædificijs præſertim lateritijs: li-
quet certe,non alio modo hunc locũ eſſe intelli-
gendum,quàm ut uerterũt Septuaginta & Hie-
ronymus:quamobrem fallitur Diodorus,qui de
hac re ſcribens,inquit, ὁ ἑβραῖος καὶ σύρος ἔχει καὶ
ἄσβεστος ἦν αὐτοῖς πηλός. hoc eſt,Hebraica & Sy-
ra ædítio habent, Et erat eis calx, lutum:quod
certe minime uerum eſt:quid enim in contextu
Hebraico eſſet uidimus,eademq; uox eſt,in Sy-
riaca æditiõe,ſi tamẽ ea eſt,quæ apud Hebræos
Targum appellatur, quod dubito. At grauius
peccat,addens, καὶ μάλα οἰκότως, ἄσφαλτος γὰρ, εἰς
οἰκοδομὴν ἄχρηστος ἄσβεστος δὲ ἐπιτηδειοτάτη. Atq; hoc
inquit,lõge pbabilius eſt,eo q; bitumẽ,ædificijs
non idoneum ſit,at calx uehemẽter commoda.
Hæc inq; Theodori ſentẽtia & ſcripturarum &
ipſorũ hiſtoricorũ teſtimonio falſa deprenditur.
Theodoritus quoq; uir ſãctiſſimus, optime hãc
rem explicuit,dãnatis inſuper quorũdã opinio-
nibus,& forte ipſius Theodori,qui calce turrim
eſſe cõſtructã aſſeruit,Is itaq; ſuper hoc loco,hęc
pdit, ἀγνοοῦντες ὡς εἰκὸς τὰς ἐν τῇ ἀσσυρίᾳ πηγὰς, ᾠήθη-
σαν ἀσβέστῳ τὸν πύργον ᾠκοδομεῖσθαι, ἀκριβῶς δὲ παρὰ τῶν
ἐκεῖθεν ἀφικομένων μεμάθηκα, ὡς εἰσὶν πηγαὶ ἀναβλύζου-
σαι τὴν ὕλην μεθ' ὕδατος, καὶ ὅτι τὰς ἐν ὕδασι οἰκοδο-
μίας συνυφαίνοντες, ἐπὶ ταύτας τὴν ὀπτημένην συνε-
τίθεσαν πλίνθον, οὕτω τὸν πύργον ᾠκοδομῆσθαι φασίν.
καὶ οἱ αὐτόπται τούτων, καὶ διορύξαι τι μέρος ἰσχυρί-
σαντο

σαντο, καὶ ἀκριβῶς διαγνῶναι, ὡς ἄσφαλτος τὰς ὀπτημένας ὑπέστρωται πλίνθοις. ἄλλως τε καὶ λίθων εἶναι σπάνιν ἐν τῇ ἀσσυρίᾳ φασὶ, καὶ διὰ τοῦτο, ταῖς πλίνθοις ἀντὶ λίθων κεχρῆσθαι. λίθων δὲ δίχα, πῶς ἂν γένοιτο ἄσβεστος, hoc eſt, ut Græci ſermonis imperitis hoc gratificemur. Quidam, puto quòd ignorarent in Aſſyria bituminis fontes inueniri, aſſeruere, calce exædificatam eſſe turrim. At ipſe diligenter ex his percunctatus ſum, qui inde ad nos uenerunt, didiciq́ ipſis referentibus, eſſe in Aſſyria fontes, qui hanc materiam, unà cum aquis extra aluum eijciant. Quinetiam loci incolas perhibent, ſi in aquis ædes erecturi ſint, lateres coctos in eam materiam conijcere, atque ea ratione conſtructam eſſe turrim aſſerebant. Qui autē propius, hæc contēplati ſunt, effodiſſe alicubi ſe dicebant, remq́ probe didiciſſe, eſſe uidelicet bitumen coctis lateribus ſubſtratū: præſertim qa in Aſſyria ſummā eſſe lapidū penuriā aſſerūt, atq́ idcirco loco lapidū lateribus utunt̄. Quòd ſi lapides ibi non inueniuntur, ne calx quidem: ſine enim lapide, calcem fieri non poſſe, nemo ferè eſt, qui neſciat, hæc ille. Multa quoq́ alia ex Quinto Curtio, Suida, Diodoro Siculo, Philoſtrato, Vegetio citari potuiſſent, qui una omnes uoce fatent̄ Babiloniæ mœnia, bitumine eſſe conſtructa. Atq́ hæc una ratio eſt, quòd in Chaldæa, Aſſyria, ac Babylone, maximæ ac̄ munitiſſimæ urbes eſſe perhibentur, ut eſt apud

Xeno

Xenophontem,propter Bituminis copiam.

Antequam diuidamur.

Concordes ſunt Hieronymus & Septuaginta,nam & illi, πρὸς τοῦ διασπαρῆναι ἡμᾶς, antequã diſſeminemur. At Hebraica paululum uariant. פֶּן נָפוּץ ne forte diſpergamur. Nõ enim adhuc erat eis compertum,ſe fore abinuicem diuellendos,ſed id futurũ uerebãtur, quod fore quadam humana cõiectura aſſequebant̃. Chryſoſtomus exponit etiam ſecũdũ æditionẽ Septuaginta,ne forte,inquit,diuidamur, ἡ κακία καθ᾽ ἑαυτῆς μαντεύεται, id eſt,prauitas cõtra ſeipſam uaticinat̃.

Filij Adam.

Clariſſime locutionem Hebraicam expreſſerunt Septuaginta, uertentes υἱοὶ ἀνθρώπων, filij hominum. Atq; eodẽ modo ferè ſemper reddũt. Dictum autẽ nobis eſt,Hebraicam phraſin eſſe, ut genus humanũ appellentur filij Adam. Atq; hoc eſt quod annotat Hieronymus, ubi Latine ſit filius hominis,Hebraice eſſe filius Adam:nã Adam,non ſolum illius primi hominis nomen eſt,ſed & omniũ hominum:quilibet enim Adam eſt. Eadem uox & marem, & fœminam ſignificat, qui communi uocabulo Hebraice Adam appellantur. Vt autem omnia rerum genera, nullis proprijs nominibus ſignata ſunt, ſed uno communi toti ſpeciei nomine,ut primus equus,

Filij Adam. Hebraica phraſis.

Adam nomẽ appel. cõmune & uiro et mulieri.

equus appellatus ſit, primusq́ cetus, cetus, hoc eſt toti ſpeciei cõgruo, ſic & homo. Neq; ullum eſt primi hominis nomen proprium, niſi quod à Græcis repertum eſt protoplaſtus, quod ſoli pri mo congruit. ſed de his copioſius alibi.

Nec deſiſtent.

לֹא יִבָּצֵר מֵהֶם Non prohibebitur ab ipſis. Obſcure uero reddiderũt hoc Septuaginta. οὐκ ἐκλείψει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν, id eſt, Neq; deerunt ab ipſis omnia quæ decreue rint facere, Hanc ſententiam uidentur innuere, Nihil futurũ, quod eos prohibeat, quin quod ſtatuiſſent exequantur. At Hieronymus aliud quiddam, Hebraica indicãt, niſi deus prohibuiſ ſet, omnia eos executuros, quæ uoluiſſent: non quod turrim in cœlum erigerẽt, ſed impijſſima conſilia ſua ſequerentur.

Venite deſcendamus.

Putant nonnulli ex Hebræis, hic deum cum Angelis loqui, non patrem cum filio & Spiritu ſancto, ut nos. Quod tamen ut retro dictum eſt, etiã ad id tendit, quod noſtri exponunt. Et certe probabilius & rectius eſt, quod nos ſentimus. Non enim abeſt à figmento, quod traditur ab Hebræis, ut ſuo loco confutatum eſt.

Nomen loci illius.

Hebraice, nomen non ad locum, ſed ipſam urbem

urbem refertur. Siquidem relatiuum nominis, fœmininum eſt שְׁמָהּ ſicut uerterunt & ipſi Septuaginta. καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς. Et uocatum eſt nomen ipſius. Vbi relatiuum etiam eſt fœmininum: quanquam Babylonia & metropoleos, & totius regionis nomen ſit.

Babel.

Septuaginta hoc nomen quoq; interpretati ſunt: uocatum eſt nomẽ urbis σύγχυσις. Hoc eſt confuſio. Quãquam igitur Babel interpretatur confuſio, urbis tamen propriũ eſt Babel. Nomẽ itaq; ipſum erat relinquendum, quod fecit Hieronymus. Nam & apud omnes gẽtes, ipſum nomen Babyloniæ retentum eſt. Quare nõ à Belo, nomen accepit, ut pleriq; falſò exiſtimant.

Babel non à Belo.

ERROR eſt in numero apud Septuaginta: Nam cum Hebraica ueritas tradat, Shem, poſt genitum Arpacſad, uixiſſe quingentos annos, ſicut habet & noſtra tralatio, hi neſcio quamobrem, hunc numerum faciunt πέντε καὶ τριάκοντα καὶ τριακόσια ἔτη. Hoc eſt, Trecentos triginta quinq; annos. Neq; conijcere poſſumus, is error unde irrepſerit: cum Hebræi numerorum notis non utantur, in quibus facilis eſt lapſus: ſed ipſis numerorum nominibus, quæ facile immutari non poſſint. Conſentit quoque is numerus cum tota annorum ſerie. Addunt hic quoq; Septuaginta quædã, quę in Hebræo non

ſint, ſcilicet, Vixit Shem poſtquam genuit ſibi Arpacſad 35. annos, & genuit filios ac filias, καὶ ἀπέθανε, & mortuus eſt: hoc inquam redundat.

Error quoque in numero ſequenti uitæ Arpacſad: is enim triginta ac quinq; egit annos, ſicut habet & noſtra æditio, & genuit liberos: illi autem ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, Hoc eſt, Centum ac triginta anni: redundant nonaginta quinq;.

Error quoq; in eo eſt, quòd ſcribāt Arpacſad genuiſſe Cainam, cum genuerit Salac, ſicut & noſtra habet æditio. Atq; ideo error apud eos accidit, quia additi ſunt ſuperfluo anni ducenti & triginta. Hinc factum, ut idem error ſit Lucæ tertio, ubi genealogiæ cenſentur: ſequebantur enim Septuaginta, qui iam erant toto orbe receptiſſimi.

Error quoq; in numero apud nos & Septuaginta: Arpacſad enim poſt genitum Salac, uixit quadringentos ac tres annos, non ut Septuaginta τριακόσια τριάκοντα, hoc eſt trecentos triginta annos, in quo & nos peccamus.

Errant quoq; idem in annis Salac, antequam genuiſſet filios. Vixit enim 30. annos, ſicut habet noſtra tralatio, illi autem ἑκατὸν τριάκοντα. Id eſt centum triginta.

Error quoq; in numero annorꝝ, quos uixit Salac poſt genitū Heber. Is enim eſt שָׁלֹשׁ וְאַרְבַּע מֵאוֹת Hoc eſt. Quadringenti tres anni, ſicut & in noſtra æditione eſt, at apud illos ſunt, τριακόσια

σια τριάκοντα, trecenti ac trigita. Adduntq́; poſtea ἀπέθανε, quod neq; in Hebraico eſt.

In annis quoq; Heber ante genitum Paleg, error eſt apud eoſdem, ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρα, centum triginta quatuor: cum tamen ſint, ut apud nos habetur. Erratur & in ipſo nomine, & apud eos, & nos. Paleg enim eſt dicendum, ſic enim Hebraice פלג nos autē Phaleg illi φαλὰκ, licet hoc leuiſſimum ſit.

Error quoq; in annis Heber poſt genitū Paleg. Sunt enim שְׁלֹשִׁים וְאַרְבַּע מֵאוֹת Quadringenti triginta, ut & nos habemus: at apud Græcos ἔτη τριακόσια καὶ ἑβδομήκοντα, annos 370.

In annis quoq; Paleg antequam genuiſſet filios, erratur in codicibus Græcis. Sunt enim triginta, ut habent noſtra: at illi huic numero addunt centum. Rheu quoq; corrupte apud eos appellatur ῥαγαῦ.

In annis autem quos uixit Rheu antequam genuiſſet Serug, quem nos corrupte uocamus Saruch, error eſt apud nos & Græcos, ſunt enim שְׁתַּיִם וּשְׁלֹשִׁים triginta duo, huic numero nos addimus tres annos, at Græci centum, dicentes καὶ ἔζησεν ῥαγαῦ, ἑκατὸν τριάκοντα δύο ἔτη, καὶ ἐγέννησε τὸν σερούχ. Hoc eſt, Vixit Ragau, centum triginta annos, & genuit Saruch.

Error quoq; in annis Sarug, antequam filios procreaſſet: ſunt enim שְׁלֹשִׁים triginta, at apud Græcos ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη. centum triginta

anni.

In annis quoq; Nachor, antequam genuiſſet Tarach, ſunt enim תֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים uiginti nouẽ anni, at apud illos ἐνδμήκοντα γὐνέα. 79.

Error quoq; in annis Nachor poſt genitum Tarach, ſunt enim תֵּשַׁע עֶשְׂרֵה וּמֵאָה שָׁנָה, Hoc eſt, centum decem ac nouem anni, ſicut & noſtri habent codices: at illi ἑκατὸν εἴκοσι γὐνέα. centum uiginti nouem.

Mortuus eſt Aran, ãte Tarach patrẽ ſuũ.

עַל פְּנֵי Super faciem, uel coram facie. Ideo quod hic uertit Hieronymus, ante, non refertur ad tempus, ſed ad ipſum patrẽ, coram quo mortuus ſit filius. Hanc etiam ſententiã Septuaginta ſequuntur, qui & ipſi habent γνώπιον θαῤῥὰ τῶ πατρός. Coram Tarrha patre, mortuus eſt Aram. Exponunt itaq; Hebræi, corã facie. Quæ autem hoc loco fabulãtur Hebræi, ut moris eorum eſt, de Aram & Abram in fornacem cõiectis, adeo contemnuntur à nobis, ut ne digna quidem ducamus, quę uel à nobis recenſeri debeant, aut ab ullo ſciri. Qđ ſiquis eius rei curioſior eſt, uideat apud Burgenſem, alioſq; interpretes.

Et eduxit eos de Vr.

Aliquanto ſecus Hebraica וַיֵּצְאוּ אִתָּם Et egreſſi ſunt de Vr cum eis, Et forte ad mulieres

refertur

rẽfertur, quæ cum uiris egreſſæ ſint, alioqui ad Tarac referri non poteſt. quoniamq́ꝫ Septuaginta habent ſicut & Hieronymus, nam & ipſi καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρας τῶν χαλδαίων. Et extraxit eos de regione Chaldæorum: uidentur utrīqꝫ legiſſe loco אִתָּם cum eis, אוֹתָם eos, & loco, וַיֵּצְאוּ egreſſi ſunt ויוצא, id eſt, extraxit, inter quæ, ſine punctis, non poteſt facile dĳudicari. Atqꝫ hoc ut opinor, non ad ipſum Tarac eorum patrem, qui cum eis è Chaldæa proficiſceretur, referri uolunt Septuaginta, ſed deum, qui eos inde extraxerit, cuius beneficĳ memor Abram, iurabat per deum, qui eum de Vr Chaldęorum extraxiſſet. Ex æditione autē Septuaginta, cui fides ſumma in multis rebus eſt adhibenda, cognoſcimus falſas eſſe fabulas Hebræorum, qui aſſerunt Aran & Abram in fornacē eſſe à Chaldæis coniectos, quòd ignem adorare nollēt. idq́ꝫ colligūt ex eo loco, Et extraxit eos de Vr Chaldæorum, Vr enim fornacem ſignificare contendunt. *Vr Chaldæorum.* Cognoſcimus inquam id figmentum eſſe; cum Septuaginta uiri grauiſſimi, ſuarumq́ꝫ rerū peritiſſimi, Vr non fornacem interpretati ſint, ſed tanquam loci proprium eſſet nomen, uerterunt χώραν regionem, ut pauloante citauimus.

Veneruntq́ꝫ uſqꝫ Aran.

Primo notandum eſt, corruptum eſſe hoc nomen; ne credamus idem nomē & loci eſſe & eius

uiri,cuius modo mẽtio facta eſt.Ille enim appellatur Aram,is autem locus Charan.deinde,Hebraica habent ſicut & Hieronymus, at Septuaginta neſcio quamobrem per ſingulare loquuntur. Καὶ ἦλθεν ἕως χαῤῥὰν, καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ, Et uenit uſq; Charan, & habitauit ibi. Videnturq́; de Tarach eorum omnium patre qui eò profectus ſit loqui: at ad omnes hoc pertinet, qui de Vr egreſſi ſint.

CAPVT XII.

Egredere de terra.

לֶךְ לְךָ ,Hoc eſt, Vade tibi,ſecede tibi. Locutio eſt Hebraica, quam optime Septuaginta ac Hieronymus uerterunt, egredere:perinde ſi diceretur,amoue te,abſtrahe te.

Erisq́; benedictus.

וֶהְיֵה בְּרָכָה . Et ſis benedictio. Eſt ergo imperatiuus: nam tunc primum benedixerat eum. Quod autem dicit benedictio, Hebraiſmus eſt. In ſacra enim lingua,hoc eſt Hebraica,frequentiſſimum eſt, ut denominationes pro rebus denominatis ponantur. Itaq; non dicitur in ea lingua,id eſſe falſum,ſed falſitatem:neq; uerum,ſed ueritatem, atq; id genus innumera. Qua locutione & nos quoq; utimur,ut Comici, cum ſceleratum appellant ſcelus. Eſt autem idem & denomi

Denominatio pro denominato Heb.

nominatio & denominatũ, ſicut idea, & id quod
ideæ particeps eſt. Sed hoc differunt, quod deno
minatio totam rem ſimplicẽ amplectitur, at de-
nominatum tanquam pars eſt, ideo neſcio quid
uehemẽtius eſt, aliquem ſcelus appellare, quàm
ſceleratum: & bonitatem, quàm bonum, quaſi to
tam rem amplectaris. Eodemq́ modo Abram,
benedictio promittitur futurus, quãquam ut di
xi, is ſit mos Hebraicus. Nam & redemptorẽ no
ſtrum uocãt diuinæ literæ ישועה, hoc eſt, Ser-
uationem, uel ſaluationẽ: nõ ſaluatorem. Septua
ginta quoq́ hoc modo immutarunt phraſin He
braicam, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Et eris benedictus:
cõmenticia igitur eſt quædã ſuper hoc Hebræo
rum expoſitio, quam adducit Nicolaus.

Animas quas fecerant in Aran.

Et hæc Hebraica locutio eſt. In ea ſiquidem
lingua, anima & ea pars nuncupatur, quæ eſt di-
uinior, & ab ea totus homo denominatur, homo
ſiquidem, ut & gentilibus philoſophis non di-
ſplicet, per intellectum ac rationem homo eſt.
Atq́ hæc pars proprie homo nuncupatur, quã- *Anima pro*
uis etiam in diuinis literis ſit homo interior & *toto homine*
exterior. Anima ergo, hoc eſt, homo ipſe. Ad
quod, & illud ſpectat, qui animam ſuam amat,
perdet eam, id eſt: Qui ſeipſum amat, perdet ſe-
ipſum. Et illud: Vt ſaluam facias animam meam,

hoc eſt,meipſum.Hæc dicuntur, dimiſſis fabu-lis Hebræorum, qui dicunt Abram prædicati-one,& publicis cohortationibus, animas feciſſe in Aran, & quaſi domino procreaſſe.

Pertranſit Abram, uſq; ad con-uallem illuſtrem.

עַד אֵלוֹן מוֹרֶה. Vſq; ad quercũ More.Variat ergo ab Hebraico Hieronymus,ab ipſis etiã Septuaginta, qui & ipſi ſecundum Hebraicum uertunt, ἕως τῆς δρυὸς,τῆς ὑψηλῆς.Vſq; ad quercum excelſum.Sciendum igitur,non conuenire inter Hebræos de loco,quem uidetur nũcupare

More. More.Alij enim dicunt eſſe urbem,quæ alio no

Manre. mine appelletur Manre, quæ & Hebron, cum

Hebron. uero,alijs literis & illud & iſtud nomen ſcribatur,non dicunt alij,hoc & illud eſſe idem.Hieronymus autem uertit illuſtrem,quòd Morè à raa רָאָה ducatur,hoc eſt aſpexit,& in paſſiuo nire,à quo uerbale more,quaſi proſpectus,aut ſpectabile,& perſpicuum.Dicuntq; ideo eum locũ more appellatum,quòd is ſit,in quo apparuerit deus Abrahæ,eiq; præceperit, ut iret in terram uiſionis. Hæc eadem eſt cauſa quòd Septuaginta, More interpretati ſunt ὑψηλῆς,id eſt,excelſam, ad proſpectum, & uiſionem aſpicientes. Quod autem Hieronymus uertit cõuallem, quod erat Hebraice אֵלוֹן quercus, ſicut & Septuaginta

inter

interpretantur,ex eo eſt, quòd figuram uideret eſſe ſynecdochen,in qua per unum,multa intelligimus,quam fortaſſe non animaduerterunt Septuaginta. Vna ergo quercus uniuerſam cõuallem indicat,locum ſcilicet quercubus frequentem.Et quod magis hãc rem adiuuat,credo Hieronymum,eum locum conſideraſſe, cũ in Iudæa uerſaretur,ac conuallem eſſe didiciſſe.

Et inuocauit nomen eius.

Hoc in noſtris codicibus redundat. Eadem clauſula carent & Septuaginta, ſed tantum eſt, וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ. Et ædificauit ibi altare domino.Sumptum eſt autem ex alio loco,paulo ſcilicet inferius,ubi eadem eſt clauſula.

Ab occidente.

בֵּית אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם.Bethel à mari, & Hai ab ortu. Quod ergo Hebraice eſt à mari, Hieronymus ab occaſu interpretatus eſt: neque id male, nam mare, Iudææ ab occaſu eſt. Eſtq; iſtud Hieronymi explicatius. Neq; enim fortè omnibus perſpicuum eſt,mare ab occaſu ipſi Iudææ eſſe.Septuaginta Hebraica ſequuntur, πρὸς θάλασσαν, ad mare.Sed animaduerte deeſſe in impreſſis codicibus Aldi, καὶ ἀγγαὶ, ut tota periodus ſic ſe habeat.Bethel κατὰ θάλασσαν, καὶ ἀγγαὶ κατὰ τὰς ἀνατολὰς, quod impreſſi codices non habent.

Ad me

Ad meridiem.

וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ. Et profectus Abrã eundo & caſtra mutando, ad auſtrum, ſeu meridiem. Quod eſt ad auſtrũ Hebraice, Septuaginta ἐν ἐρήμῳ, in ſolitudine. Vt enim Hieronymus ſupra, ad mare, uertit ad occaſum, ſic Septuaginta hic in deſerto. Nam uaſta illa ſolitudo, in auſtrum ſpectat: quanquam opacarunt eam ſentẽtiam Septuaginta: poſſunt enim ea ratione oẽs ad quamuis cœli poſituram ſpectantes ſolitudines intelligi, niſi quid ipſi compertius de hac re habuerunt. Annotatumq́ eſt hoc, etiam à diuo Hieronymo in quæſtionibus Hebraicis.

Et aſini & cameli.

Non admodum referre puto, quòd Septuaginta aſinas, mulas interpretentur, ἡμίονοι καὶ κάμηλοι. Eiuſdẽ enim ferè generis ſunt, dictiq́ ſunt Græce ἡμίονοι, quaſi ſemiaſini, de qua re contra Proclum de mundi æternitate, Ioannes induſtrius, οἱ γὰρ ἄνθρωποι ὄνον ἵππῳ μίξαντες ἐτεχνήσαντο ἡμίονον ποιῆσαι, id eſt, Nã & homines, aſino equę admiſto, effecerunt ut muli procrearentur.

Abram bene uſi ſunt.

Imitatur Septuaginta, qui idem uertunt, τῷ δὲ ἀβρὰμ εὖ ἐχρήσαντο, quod Hebraice eſt וּלְאַבְרָם הֵטִיב. Et ipſum Abram beneficio affecit, ſcilicet

cet Lamech:uel ipſi Abrahæ bene fuit.

Propter Sarai.

עַל דְּבַר שָׂרַי. Propter uerbũ Sarai. Vbi aduertendum, Hebræos ſolitos uti uerbo, pro re, quod in ſacris literis paſſim occurret. Vt illud ſecundo Regum, Quod eſt uerbum, quod factũ eſt, dicendum enim fuerat, quid factum eſt, & illud: Excepto ſermone Vriæ Etæi, qđ & ipſum intelligendum eſt, excepto facinore, in Vriam Etæum perpetratum. Idem loquendi mos eſt & apud Græcos aliquando, ut οὐδὲν πρὸς ἔπος, nihil ad uerbum, pro eo quod eſt nihil ad rem. *Verbum pro re Hebr.*

CAPVT XIII.

Et Lot cum eo.

ERror apud Septuaginta, & forte à librarijs profectus. Quod enim hic de Lot dicit, referunt ad ea quæ ſuperius dicta ſunt, faciuntq́ ipſum Lot egreſſum ſimul cũ Abram ex Aegypto, quod minime habetur in contextu, καὶ ἐνετείλατο φαραὼ ἀνδράσι περὶ ἀβρὰμ συμπροπέμψαι αὐτὸν, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἦν αὐτῷ, καὶ λὼτ μετ᾽ αὐτοῦ, id eſt: Et pręcepit Pharao de Abrã uiris, ut proſequerentur ipſum, uxoremq́ eius, atq́ omnia quæ poſſidebat, & Lot cum eo. Hoc itaque poſtremum, non eſt præcedentis capitis, ſed

ſed huius ſubſequentis,quod ab ipſis Septuagin ta hic omiſſum eſt,quod ſupra poſuerunt,emendandus itaq; codex Græcus.

Ad auſtralem plagam.

Hoc quoque,ut & ſuperius,Septuaginta uertunt εἰς ἔρημον, in deſertum.Quod neſcio an cõmode fiat.

In poſſeſſione auri & argenti.

In poſſeſſione,Hebraice eſt בְּמִקְנֶה in armẽto.Deinde additur. Et in auro & argento, ſeorſum,utroq; poſito.Erat, inquit, diues armentis, auro,& argento,ſicut & Septuaginta, ἦν ἀβρὰμ πλούσιος σφόδρα,κτήνεσι καὶ ἀργυρείῳ καὶ χρυσίῳ. Erat Abram diues armentis,argento & auro.

Quò uenerat.

Clarius Hebraice, לְמַסָּעָיו per mãſiones ſuas,quò ſcilicet prius diuerti ſolebat.Ideo & Septuaginta uertunt ὅθεν ἦλθεν, Vnde uenerat. Nam quò uenerat,uix ſatis percipi poteſt,quid ſibi uelit.

Quod fecerat prius.

Ita eſt Hebraice, non ut Septuaginta, qui facere referunt ad tabernaculum,nõ altare,in quo uehementer peccant, οὗ ἐποίησεν,τὴν σκηνὴν.Vbi prius fecerat tabernaculum. Eadem ſcilicet hic

pec

peccandi ratio, quæ & in cæteris.

Ecce uniuerſa terra.

הֲלֹא כָל הָאָרֶץ, id eſt, An non uniuerſa terra? Sic quoq; apud Septuaginta interrogatiuum eſt οὐκ ἰδοὺ πᾶσα ἡ γῆ. An nō omnis terra corā te eſt?

Sicut Paradiſus dei.

Ex hoc loco ſuſpicantur quidam Hebræi celebrem illum paradiſum in hiſce locis fuiſſe, cū ea regio fuerit feliciſſima, uſque adeo, ut eximia fertilitate habitatorem corruperit, quæ corruptela, diuinam ultionem perpeſſa eſt. Licet Strabo ignarus fortaſſe ſacrarum literarum, eius incendij cauſam, non in deum, ſed loci ipſius naturam referat, ſic enim libro ſextodecimo, de hac re ſcribit: τοῦ δὲ ἔμπυρον εἶναι τὴν χώραν, καὶ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά, καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας, περὶ Βοοσάδα, καὶ σήραγγας πολλαχοῦ. ὥς τε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾤκουν πω ποτὲ τρεισκαίδεκα πόλεις ἐν ταῦτα ὧν τῆς μητροπόλεως Σοδόμων σώζοιτο κύκλος, ἑξήκοντά που σταδίων, ὑπὸ δὲ σεισμῶν καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν, καὶ θειωδῶν, ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο, ὥς τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δὲ ἐκλείποιεν, οἱ δυνάμενοι ἐκφυγεῖν. hoc eſt. Eam regionem incendijs eſſe obnoxiam, pleraq; indicia afferunt incolę. Nā & petras exuſtas oſten

oſtendunt circa Boaſada, & multis in locis cauernas, ut facile crederemus, quæ ab ipſis ferebantur, eam regionem tredecim aliquando urbes habuiſſe, quarum metropolis Sodomon, ſexaginta ſtadia ambitu amplecteretur, cuius circuitus adhuc extarẽt ueſtigia. Terræmotibus autem igniumq́ eruptionibus, aquarumq́ calidarum quæ & bitumine & ſulfure eſſent concretę ſcatebris, lacum eſſe effectum, petræq́ exuſtæ fuerint, ut & urbes aliæ quidem ſint abſorptæ, alias incolæ deſeruerint, qui ex incẽdio euadere potuiſſent, hæc ille. In regionis ergo naturam, maximi illius incendij cauſam refert, eodẽ ſcilicet errore, quo & interpres Ptolemæi in quadripartito mẽtitur, Hebræos idcirco mare rubrum ſiccis pedibus trãſmiſiſſe, quod ſinus Arabicus, fluat ac refluat, ut euripi facere ſolent, Hebræosq́ obſeruaſſe, quando aquæ penitus profluxiſſent, atq; ea occaſione mare eſſe tranſuectos: quæ quàm ridicula ſint, & quàm impoſſibilia, facile eſt cuilibet iudicare. Eadem ſtultitia lapſi apud eos multi, ferunt Moſen magũ fuiſſe, quos late refellit Ioſephus, contra Appianũ grãmaticum. Et Iuſtinus ex Trogo Moſen filiũ Iſraël aſſerit fuiſſe, & omnem eam hiſtoriam falſiſſime recẽſet. Multaq; id genus ſunt apud eos deliramenta. Ignorabant enim diuinos libros, & tamen earum rerum, quas aliquo modo didicerant, cauſam afferre conabantur.

Ptolomæi error de trãſitu maris rubri.

Et occi

Et occidentem.

וַיָּמָּם id eſt, Ad mare. Quod ergo ad occidentem uertit Hieronymus, Hebraice eſt ad mare, ut & ſupra dictũ eſt. Ad occaſum enim, ſinus Iudaicus ſpectat. Septuaginta uero ſecundum Hebraicum uertunt, καὶ ἀνατολὰς, καὶ θάλασσαν ad ortum, & ad mare, quãquàm fortaſſe ſuperfluũ eſt hoc annotare, cum retro obſeruatum ſit.

Conuallem Mamre.

Conuallẽ interpretatur, quẽadmodũ & ſuperius, cum Hebraice ſit, אֵלוֹנֵי מַמְרֵא. Querceta Mamre, qđ & Septuaginta ſequunt̃ κατῴκησεν περὶ τὴν δρῦν τῆς μάμρε. Habitauit circa quercum Mamre. Reſpicit ergo Hierony. ad locũ nemoroſum, quercubusq́ frequẽtẽ, eumq́ interpretatus eſt conuallẽ, licet id nõ habeatur in cõtextu.

CAPVT XIIII.

Ex Ponti.

CVm Pontus, aut mare ſignificet, aut prouinciam notiſſimã, maximis interuallis, ab his locis remotam, de quibus hic agitur, uehemẽter ambiguũ eſt, qđ Hieronymus uoluerit hoc loco per Pontum intelligi, niſi forte locus corruptus ſit. Videtur autẽ, quantum ad Hebraicũ nomen attinet, nomen eſſe urbis, quæ appelletur אֶלָּסָר Ellaſar: neq; id nomen in aliud uerti poteſt. Se- Pontus.

ptuaginta quoq; integrũ reliquerũt καὶ ἀρειὼχ βασιλεὺς ἐλλασάρ. Et Areoch, rex Ellaſar. Sic & Chaldaica interpretatio. Atq; hęc quatenus ad uarietatem hanc ſpectat. Quod autẽ de Hieronymo dicendum eſt, nõ arbitror eum, Ellaſar, Pontum temere reddidiſſe. Eorum ſiquidẽ locorum, inſpector atq; explorator ipſe extitit, diligenterq; ex his percunctatus eſt, qui locorum peritiam tenerent. Quod autẽ magis hũc locum adiuuat, illud eſt, quia hi reges, q cõtra Pentapoleos reges conſpirarunt, erant Perſæ: inter quos & rex Senahar memoratur fuiſſe. Senahar autem notum eſt eſſe in Babylonia, de quo loco Beroſus Chaldæus. Nimbrot inquit cohortante Noac, cum multitudine in campũ Senahar profectus eſt, ibiq; urbem ædificare cœpit, & turrim excelſam. Atteſtantur & Græci, eos reges fuiſſe Perſas. nã Diodorus τὰ ἐπέκεινα τοῦ ἰορδάνου διηγησάμενος ὁ μωσῆς, τουτέστιν τὸν πόλεμον, ὃν ἐπολέμησαν οἱ πέρσαι πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῶν σοδομιτῶν. Hoc eſt, Scribit Moſes quæ trans iordanem acciderint, hoc eſt, bellum quod cõtra reges Sodomitarũ geſſerunt Perſæ. Quapropter arbitror Hieronymum, aliquo modo didiciſſe Ellaſar regionem Pontum eſſe, cuius rex, una cum rege Perſarum, contra Palæſtinos pugnarit, ſed de eo bello nihil in hiſtorijs gentilium comperti habetur. Nam cætera bella, quæ cõtra eas gentes geſſerunt Perſæ, recentiſſima ſunt, ſi cum eo primo conferantur.

In ual

In uallem ſylueſtrem.

עֵמֶק הַשִּׂרִים Hoc eſt,In uallem deſertam:ac deuaſtatam, & informem. At Septuaginta τὴν φάραγγα ἁλυκὴν, id eſt,Vallem ſalſam. Nã ἁλυκὴ ſalſam ſonat,ut apud Ariſtotelem,qui in problematis aſſerit τὰ ἁλυκὰ, τῶν γλυκέων ἧττον ψυχρὰ Hoc eſt, Salſa dulcibus minus frigere ſemper. Et forte ab ἅλς ducitur, hoc eſt ſale.Hæc interpretatio ex eo quod paulo poſt ſequit̃, nata eſt. הוּא יָם הַמֶּלַח. ipſum eſt mare ſalis:de eadẽ ualle loquens. Eam ergo,Septuaginta uocant,uallem ἁλυκὴν, id eſt ſalarem uel ſalſam:propter mare,quod poſt euerſam Sodomã,ibi collectum eſt. De hac eadem quarto Regũ.הוּא הִכָּה אֶת אֱדוֹם בְּגֵיא הַמֶּלַח .id eſt, Ipſe percuſſit Edom in ualle ſalis.

Percuſſerunt Raphaim.

Diximus eo nomine Gigantes ſignificari, ideoq́; hunc locum uertunt Septuaginta κατέκοψαν τοὺς γίγαντας. Cæciderunt gigantas. Hieronymus opinor, gentis alicuius nomen putauit eſſe. Sed tamen hic per Rephaim gigantes ſignificari, indicio eſt & Chaldaica æditio,quæ in hunc modum habet וּמְחוֹ יָת גִּבָּרַיָּא.Et percuſſerunt gigantes. Approbare tamen etiã Hieronymus uidetur æditionẽ Septuaginta in quęſtionibus Hebraicis.

Et Cuzim cum eis.

Hoc quoq;,quaſi appellatiuum eſſet nõ proprium, interpretati Septuaginta ſunt, καὶ ἔθνη ἰσχυρὰ.Et gentes fortes. Cuzim enim fortes Hebraice ſignificat. Non eſſe autem proprium,ſed gentem fortem per id nomen intelligi, colligi etiam poteſt ex æditione Chaldaica,quæ uocem Hebraicam Cuzim,interpretatur ac uertit עַמְמַיָּא תַּקִּיפַיָּא.& fortes.Non improbat tamen Hieronymus interpretationẽ Septuaginta,ſed eos magis ſenſum quàm uerba ſecutos eſſe dicit.

Vſque ad campeſtria Pharan.

Redundat campeſtria,ſed tantum eſt עַד אֵיל פָּארָן.Vſq; ad arborem Pharan.Quam arborem Septuaginta terebinthum faciũt,ἑως τῆς τερεβίνθου τῆς φαρὰν.Hieronymus autẽ eum locum campeſtrẽ ac planũ eſſe dicit,quippe qui per ea omnia loca uerſatus ſit. Quapropter neuter male reddidit, ſed illi uerba,is ſententiam ſequitur.

Quæ eſt in ſolitudine.

עַל הַמִּדְבָּר.Super,uel trans deſertum.Quod explicatur ab æditione Chaldaica דִּסְמִיךְ עַל מַדְבְּרָא.Quæ adiuncta eſt deſerto.

Omnem regionem Amalechitarum.

כָּל שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי.Omnem agrum Malachitarum. Quod miror Septuaginta non ad regionem.

nem,ſed principes ipſos referre πάντας τοὺς ἄρχοντας ἀμαλὴκ. Omnes principes Amalec. Animaduertite quæſo uarietatem, quæ etiam in codicibus Hebraicis reperitur. Nam Septuaginta procul dubio,non שרח, ſed שרי per reſc legiſſe uidentur. Eſt enim ut ſæpe dictum eſt,maxima inter eas duas literas ſimilitudo, necꝫ putandum eſt,eos adeo hallucinatos fuiſſe,ut literam pro litera acciperent, quod ne pueris quidem accideret. Certiſſime igitur non dalet, ſed reſc legerunt.Mirorq́ꝫ ipſe hanc uarietatē. Eaq́ꝫ res facit etiam ut ſuſpicer,pleraqꝫ alia tota Biblia immutata eſſe.

Omnem ſubſtantiam Sodomeorum.

Permulta hoc loco redundant apud Septuaginta καὶ ἐπελεύσονται πᾶσαν ἵππον Σοδόμων. Prædati ſunt uniuerſum equitatum Sodomeorum. Addunt ergo ex ſuo hoc:ſcribuntq́ꝫ,quæ putaſſent accidiſſe:quod neſcio,an recte in hiſce literis fiat. In eo quoqꝫ error eſt quod רְכוּשׁ quæ ſubſtantiā ſignificat,uerterint equitatum,ut etiā annotat Hieronymus.

Abram Hebræo.

Varia eſt opinio Hieronymi ac Septuaginta,& inter Hebræos ſumma diſceptatio,alijs Hebræos ab Heber dictos putātibus,alijs ab Abrā. *Hebræi unde dicti.* Ipſum quoqꝫ Abram hic Hebræum appellari,

uel ab Heber ut uelle uidetur Hieronymus, alij ab Habar, hoc eſt tranſiuit, ut Abram traiector appelletur, quod Euphratē iuſſu diuino, relicta patris ſui domo, tranſierit. Atq; ex eo tempore. Hebræum appellari cœptū, hoc eſt tranſeūtem. Atq; hoc ſentiunt Septuaginta, qui hoc loco nō Abram Hebræum uertunt, ſed Abram περάτην id eſt, tranſuadantem, aut transfluuialē, ut habebat antiqua Latinorū æditio, quos pleriq; Græci interpretes ſequūtur: nam Theodoritus ἐγὼ οἶμαι ἑβραίους ὠνομάσθηναι ἐκ τοῦ τὸν πατριάρχην ἀβραὰμ, ἀπὸ τῆς τῶν χαλδαίων χώρας εἰς τὴν παλαιστίνην ἐλθεῖν, τὸν εὐφράτην ποταμὸν διαβάντα, ἕβρα γὰρ τῇ σύρων φωνῇ ὁ περάτης ὀνομάζεται. εἰ δὲ ἐκ τοῦ ἕβερ, ἑβραῖοι καλοῦνται, οὐ μόνους τούτους ἐχρῆν οὕτως προσαγορεύεσθαι. πολλὰ γὰρ τὰ ἔθνη, ἐκ τοῦ ἕβερ κατάγει τὸ γένος. ἵνα τοὺς ἄλλους πάντας παρῶ, ἐκ τούτων εἰσὶν ἰσμαηλῖται, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς χεττούρας, καὶ ἰδουμαῖοι, καὶ ἀμαλακῆται. Hoc eſt, Ipſe quidē arbitror Hebræos dici, ex eo quòd Abram patriarcha cum è Chaldæa in Palæſtinā proficiſceretur, fluuium tranſmiſerit, nam Hebræus Syrorum lingua, tranſiens appellatur. Q; ſi ab Heber Hebræi uocantur, nō eos modo Hebræos nūcupare neceſſe eſſet, ſed pleraſq; etiam alias gentes, quæ ab Heber genus ducunt, & ut alias prætermittā, ex eo profecti ſunt Iſmaëlitæ, & hi qui à Cetura, & Idumæi, & Iſmaëlitæ, atq; alij. Hæc ille. Alij autem ab Heber omnino eos dici contendunt, ſicut hoc loco uertit Hieronymus,

mus,& Acacius,qui & ipſe hæc refert, καὶ ἀπήγγειλεν φησὶν ἀβρὰμ τῷ περάτῃ, τὸ ἀντὶ τοῦ προπάτορος τοῦ ἀβράμ, λέγω δὲ τοῦ ἕβερ, ἐθνικὸν ὄνομα ἑρμηνευθὲν ἐτέθη. οἷον ἀντὶ τοῦ ἀβράμ τῷ ἑβραίῳ, ἄβραμ τῷ περάτῃ, ἑβραῖος γὰρ περάτης ἑρμηνεύεται. Et nunciauit inqt Abram trãſuadenti,nomen gentilitium quod à progenitore ſuo acceperat Abram, hoc loco in Gręcã uocẽ uerſum ponit̃. Nam Hebręus traie- ctor dicit̃. Sentit ergo diuus Acacius, Abrã, He- bręi cognomẽtũ ab Heber accepiſſe. Nulla uero ratione admitti poteſt,ut Hebræi ab Abraham appellentur,propter literarum uarietatem,ut ar- bitratur alicubi Auguſtinus: licet idem de ciui- tate dei.16. exiſtimet Hebræos ab Heber eſſe uo catos: potius enim Abrahamæi eſſent appellãdi. *Abrahamæi.* Hebræi autem reſpuunt ſe ab Heber cognomi- nari, ꝙ is idololatra ut ferunt, fuerit: nefasq́; ſit, tam ſanctam gentem,ab homine prophano atq; impuro nomẽ ſortiri. Mihi certe probabilius ui- det̃ Hebręos ab Heber dici,quàm ab Habar,hoc eſt tranſiuit,nam id etiam ipſa uox demonſtrat. ſiquidẽ nomina gentilia apud Hebræos,per iod in ultima proferuntur,ut eſt יְהוּדִי, Iudæus, & יִשְׂרְאֵלִי, Iſraẽlita,& עֲמָלֵקִי. Hamalachita, atq; ita de ſingulis,eandem formam habet hoc loco, & עִבְרִי hoc eſt Hebræus. ut quemadmodum Iſraëli ab Iſraël ducitur, ita ab Heber Hibri. Quod ſi ab Habar duceretur,ut Hibri traiectorẽ ſignificet, potius hober diceretur,uel habar per

camez, qđ fit in nominibus appellatiuis. Nunquam itaq; appellatiua nomina, eam formam ſequunt̃. Teſtis eſt & Chaldaica ędítio, quę & ipſa ut gentile id nomẽ interpretatur, ſcilicet עבריא ubi forma ipſa eſt nominum gentilium. Veriſſima igitur uidetur Hieronymi ſententia. Nam poſt diluuium, cum adhuc uiueret Heber, linguarũ confuſio facta eſt. Ac uera antiquiſſimaq; lingua, in ea domo remanſit: cumq; totius familiæ caput eſſet Heber, ab eo nomen ea lingua ac natio accepit. Et cum in domo Abraham, integra ac ſyncera permanſiſſet, hi ſoli Hebræi, eaq; lingua Hebræa uocari meruit. Cæteri quidẽ qui ab Heber deſcendiſſent, nõ ſunt Hebræi uocati, propter eam, quam diximus cauſam. Non enim puritatem illam ſeruarũt. Atq; hoc modo refellitur, quod obijcitur à Theodorito. Eademq; ratione non recte ſentient Hebræi: nam & cognati Abraham idololatræ fuerunt, à qbus ille ꝓcreatus eſt, nihilq; obſtat, quòd idololatra Heber fuerit: cũ ab eo ſi non linguam, ſaltem genus ducerent Hebræi. Sunt autem Hebræi in rebus ſuis æquo ſuperſtitioſiores, nimiũq; ſibi eblandiunt̃.

Numerauit.

Sequitur Septuaginta, qui & ipſi ἠρίθμησεν τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς. Numerauit proprios uernaculos, pro eo, quòd Hebraice eſt וַיָּרֶק, id eſt, & duxit in prælium, aut expediuit.

Et

Et Phænicem.

Non eſt in contextu,neq; apud Septuaginta, ſed tantummodo uſq; Soba.Soba quoq;,non autem Phenix,ad leuam Damaſci ſcribitur eſſe, ut & ipſi Septuaginta dicunt κατεδίωξεν αὐτοὺς, ἕως σωβὰ ἥ ἐστιν ἐν ἀριστερᾷ δαμάσκου,perſecutus eſt eos uſq; Soba,quæ eſt ad leuam Damaſci.

Vniuerſam ſubſtantiam.

Subſtantiam tantũ ad equos referũt Septuaginta,ſicut & ſupius καὶ ἀπέστρεψεν πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν σοδόμων, & auertit omnem equitatum Sodomeorum, cum tamen nomen Hebraicum,quod hic ponitur ſcilicet רְכוּשׁ totam facultatẽ, uniuerſaq; bona ſignificet:ſicut & ſupra de Lot atq; Abram dicebatur:& erat facultas eorum copioſa.ubi eſt præſens nomen:uertendum itaq;,ut fecit Hieronymus.

Ipſa eſt uallis regis.

Paulo diuerſius Septuaginta,τοῦτο ἦν τὸ πεδίον τῶν βασιλέων, id eſt,campus regũ.Hebraica uero habent,ut uertit Hieronymus הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ ipſa eſt uallis regis.quæ tempeſtate Hieronymi appellabatur à Palæſtinis,Auſon.

Melchiſedec.

Hunc alij angelum,alij ſpiritũ ſanctum fuiſſe *Melchiſedec qs fuerit.*

aſſerebant. Origenes angelum fuiſſe exiſtimat, & eius diſcipulus Didymus. Hæc improbantur ab Hieronymo. Probabilius eſt, aut quod opinanť Hebræi, hunc fuiſſe, Scem filiũ Noë, aut alterum quẽuis hominẽ. Quod uero is Scem filius Noë fuerit, argumẽto ſunt quæ apud Hebræos extãt, in eorũ enim monumentis habetur, dixiſſe Iacob ſe ſeruiſſe Scem regi Solymorũ, hoc modo יעקב
שמש את אברהם אבינו חמש עשרה שנה ו
ואת שם בן נח שנקרא מלכיצדק המשים שנה
נמצא יעקב אבינו אומר שמשתי אני את שם
מלך שלם שנקרא מלכיצדק המשים שנה.
Hoc eſt, Iacob ſeruiuit Abrahæ patri noſtro qn-decim annos, & Scemo filio Noë, qui uocatus eſt Melchiſedech, ſeruiuit annis quinquaginta. Memoriæ enim ꝓditũ accepimus, dixiſſe Iacob, ipſe miniſtraui Scem regi Salẽ, qui uocatus eſt Melchiſedec, qnquaginta annos. Salẽ quoq; quidam eſſe Hieruſalẽ crediderunt, quæ prius Salem, deinde Iebus, poſtea ex Hebraico & Græco facto nomine, appellata ſit Hieruſalẽ: quod abſurdum eſſe ex ipſo nomine cognoſciť. Quare melius eſt quod aſſerit Hieronymus, nõ eſſe hãc Hieruſalem, ſed oppidũ iuxta Scythopolim, quod etiam tẽpeſtate Hieronymi Salem appellabať, ubi oſtẽdebať palatiũ Melchiſedec, ex magnitudine ruinarũ, ueteris ædificij demonſtrans magnificẽtiã: hoc ex pleriſq; alijs ſacræ ſcripturæ locis cognoſcitur. Ego uero exiſtimo nomen Hieruſalẽ, non

Salem. *Iebus.* *Hieruſalem.*

ex Græ

ex Græca Hebraicaꝗ́ uoce eſſe compoſitum,ab ἱερὸς id eſt ſacer,& Salem,quaſi ſacra ciuitas: ſed aut corruptũ eſſe nomen,etiam apud Hebræos, aut ſtudioſe factam eſſe literarum mutationem: ut quæ prius uocaretur Iebuſalem,dicta ſit Hierusalem. Iebuſalem. Nã ea ciuitas olim appellabatur Iebus, deinde uocata eſt Salem,poſtea nomen unum è duobus factum eſt Iebuſalem.

Proferens panem.

Clarius erit, ſi uertas ut habet Hebraicum וּמַלְכִּי־צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם הוֹצִיא לֶחֶם. & Melchiſedech,rex Salem protulit panẽ:ſicut & Septuaginta ἐξήνεγκεν,extulit,protulit.

Qui creauit cœlum.

Aliquãto ſecus Hebraica קֹנֵה id eſt,qui poſſidet.& qui deus cœli ac terræ eſt.nã יקנה Poſſidere,& acquirere ſignificat. Quem ergo Hieronymus conditorem uocauit,Hebraice chone dicitur. Sequitur autem noſter interpres,ipſos Septuaginta:apud quos eſt,ὃς ἔκτισεν οὐρανὸν,καὶ τὴν γῆν.qui condidit cœlum & terram:hoc ipſum & philoſophi confitentur.Proclus enim inquit. ὅτι πάντα,ἢ γεννήματα ἢ κτήματα θεοῦ. id eſt, omnia eſſe aut poſſeſſionem dei,aut eius prolem.

Quo protegente.

אֲשֶׁר מִגֵּן.Qui protexit,ab inimicis,quã locutionẽ alio modo reddiderũt Septuaginta. ὃς παρέδωκεν

δίωκεν τοὺς ἐχθρούς σου. Qui tradidit inimicos tuos. Nam uerbũ Hebraicũ etiã claudere ſignificat. Potuit ergo etiã dici: Qui clauſit, ſicut alibi dicitur, qui concluſit inimicos tuos in manus tuas.

Da mihi animas.

Anima pro homine. Recte immutarunt Septuaginta, qđ erat animas: in Hebraico, uertentes δὸς μοι τοὺς ἄνδρας, da mihi homines. Diximus enim animam, pro toto homine accipi.

Cætera tolle tibi.

Perſtant Septuaginta, uertentes recus, quod facultatẽ ac ſubſtantiã ſignificat, τὴν ἵππον, id eſt, equitatum. Pro cætera ergo, in Hebraico eſt recus, hoc eſt ſubſtantia.

Leuo manum.

Quàm diuerſe huius uerbi tempora uertũtur ab omnibus interpretibus. Hebraici enim eſt הֲרִמֹתִי Leuaui. at Græce ἐκτενῶ. id eſt, Leuabo, nos per præſens. quanquàm id ad ſententiã nihil referat, quod in alijs eſſet magnopere cauendũ.

A filo ſubtegminis.

מִחוּט A filo, non additur ſubtegminis, ſicut neq; apud Septuaginta. ἀπὸ σπαρτίου. Sed hæc adeò leuia ſunt, ut nos etiam pigeat annotare.

Et partibus uirorum.

Aliquanto obſcurius, dicendũ enim, excepta portione uiroꝝ, q̃ ſcilicet eis ex p̃da obueniret.

Cap.

CAPVT XV.

His tranſactis.

אַחַר הַדְּבָרִים האלה Septuaginta nõ mutant hoc loco locutionem Hebraicam, μετὰ τὰ ῥήματα ταῦτα. Quod tamen prudenter fecit Hieronymus. De ea locutione alibi dictum eſt.

Per uiſionem.

Eodem modo & Hebraice בַּמַּחֲזֶה. Redundat autem quod additur à Septuaginta, ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς, In uiſione noctis: potuit enim & diurnam eſſe uiſionẽ, ſicut & paulopoſt cognoſcetur. Nã uiſionem Hebræi, non tantũ eam appellant, quę noctu fit, ſed omne prophetiæ genus: quam ob rem & prophetas uocant uidentes. Quam rem quia pulcherrime explicat diuus Gregorius Nazanzenus in oratione de ſpiritu ſancto, eius uerba producenda ſunt. οἱ μὲν πατριάρχαι, θεὸν ἐφαντάσθησαν, οἱ δὲ προφῆται καὶ τὰ μέλλοντα προέγνωσαν, τυπούμενοι τὸν νοῦν δίκη κηροῦ, ὑπὸ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ τὰ ἐσόμενα ὁρᾶν καὶ ἀκούειν δοκοῦντες ὡς παρόντα, διὸ καὶ τὴν προφητείαν ὅρασιν ἐκάλουν, καὶ αὐτοὶ ὁρῶντες ὠνομάζοντο. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις φωτιστικὴ πάντας φωτίζουσα πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατάγνωσιν. φῶς γὰρ ἐστὶ νοητὸν πάσης δυνάμεως λογικῆς πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν, οἷον τινὰ καταφάνειαν παρ' ἑαυτοῦ παρεχόμενον, hoc eſt, Patriarchæ inquit, deum ſub imagine uiderũt, at uero prophetæ etiam futura proſpi

Prophetæ, Videntes.

proſpiciebant, affecti mentem à ſpirituſancto tanquàm cera: quo fiebat, ut ſibi futura tanquàm præſentia uidere uiderētur. Ideo & prophetiam uiſionem uocare ſolebant, & ipſi prophetæ uidentes appellati ſunt: ea enim eſt ſpiritus ſancti uis, ut quemlibet mirabiliter illuminet ad intelligendum & percipiendum ipſum bonum: quia lumen eſt intellectuale omnis animæ rationalis. eamq; ita afficit, ut poſſit ueritatē reperire, quaſi quibuſdam radijs à ſubſtantia ſua in eam coniectis. hæc diuinus ille & eximius theologus. Pleraq; uero ſunt uiſionū genera, ut à Moſe Aegyptio ſcribitur. Nam quædam eſt, qua uigilantibus nobis, tota membrorū compago reſoluitur, ut de ſeſe Daniel prodit. Alia, qua id minime cōtingit, ſed tanta eſt eius hominis qui uidet expiatio, tantaq; cum diuino numine familiaritas, ut diſſolutione atq; ecſtaſi minime opus ſit, ſed amice ac familiariter cū deo loquatur, quod Moyſi ſolum uolunt Hebræi accidiſſe.

Viſionū plura genera.

Filius autem procuratoris.

וּבֶן מֶשֶׁק בֵּיתִי הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר. Et filius: relictitium domus meæ, ipſe eſt Damaſcus Eliezer. Quæ neq; ſatis aperta ſunt, neq; adeo facilia intellectu, quid ſibi uelint: præſertim propter uerbum meſech, quod rem derelictam ac dimiſſam ſignificat: qua appellatione uocauit Abram, heredem ſuum, quem ſibi ſucceſſorem

erat relicturus. Ideo Hieronymus uertit, filiũ ꝓcuratoris domus meę: quãquàm filiũ, nolint Hebræi referri ad filiũ procuratoris, ſed ipſum procuratorem, qui uelut filius, erat ad hæreditatem Abram aſſumendus. Septuaginta cũ Hieronymo concordant filiũ alterius uertentes, nõ ipſius Abram, ὁ δὲ ὑὸς μασὲχ τῆς οἰκογενοῦς μου, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ, Filius autem uernaculæ meæ iſte Damaſcus Eliezer. Eodẽ uero hic errore uidẽtur decipi, quo decipiuntur ſæpe, ut nomen appellatiuũ, putarent eſſe propriũ: idq; mulieris non uiri, quod ipſa quoq; uox recuſare uidet. Sed neq; non optimum erit, interpretũ citare expoſitiones. Gennadius qui quaſi Abram loqueret hæc ait. διαδέξεται γοῦν, ὡς ἔοικεν τὰ ἐμὰ, ὃς ἐκ τῆς μασὲχ τῆς δαμασκήνης οὗτος ἐλιέζερ, οὐ γὰρ ἐκείνη ἦν οἰκογενὴς φησὶν, ἀλλ᾽ ὁ ἐξ αὐτῆς, ὡς διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐσαφήνισεν, δύναται δὲ καὶ περὶ ἑνὸς ὡς διωνύμου λέγεσθαι τὰ ἀμφότερα, τὸ δαμασκὸς καὶ ἐλιέζερ. ἴσως δὲ καὶ ὡς ἓν ἐκ δύο τελείων συγκείμενον, ὁ ὑὸς ποτίζοντος οἶκον, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ. Succedit igitur inquit, ut uidetur in hæredem mihi, is Eliezer, qui ex Maſech Damaſcena, ortus mihi eſt: neq; enim ipſa erat uerna, & domi nata, ſed qui ex ipſa natus eſt, ut poſtea repetẽdo demonſtrauit. Poteſt & de uno, qui duobus nominibus appellaretur, intelligi. Damaſcus ſcilicet & Eliezer. forte ex duobus integris nominibus unum effectum eſt, & unus tantum per ea ſignificatur, ſcilicet filius irrigantis do

tis domũ iſte Damaſcus Eliezer. Exponit igitur quantum ab æditione Septuaginta doceri poterat: ſed tamen maſech, non eſt nomen proprium ut diximus. Erit ergo uera explicatio, ſecundum Hebraicã ueritatem. Et filius relicticius domui meæ, Damaſchus Heliezer, is ſcilicet qui relinquetur ad hæreditatem ſuſcipiendam, is mihi erit hæres.

Ex utero tuo.

מִמֵּעֶיךָ. Ex intimis tuis, aut lumbis, uel uiſceribus. Quam locutionẽ Hebraicam, Septuaginta recte immutarunt ἀλλ᾽ ὃς ἐξελεύσεται, Sed qui egredietur ex te.

Reputatum eſt ei ad iuſtitiam.

וַיַּחְשְׁבֶהָ צְדָקָה. Et reputata eſt ea res, iuſtitia, uel iuſtificatio, uel probitas. Sacrarum enim literarum moris eſt, iuſtitiam non eam modo uirtutem, quæ cuiq; quod ſuum eſt tribuat, appellare: ſed & omne probitatis æquitatiſq; genus. *Iuſtus quis in literis ſacris.* Iuſtus quoq; his literis, is eſt, qui omni ex parte abſolutus ſit, qui neq; in deũ, neq; in homines peccet. Quæ neq; à noſtris diſſentiunt, cũ Marcus Tullius ſcribat, proprie ab hac uirtute, homines, bonos appellari. Idemq; certe eſt uir bonus, & iuſtus. *Iuſtitia qd.* Eſt enim iuſtitia, diuina quædam mentis humanæ integritas, ac rectitudo per quam nuſquã labimur, nihil peruerſe opinamur, ſed ut imaginem

nem decet diuinam, & illius diuinitatis ſimula-
chrum,æqui,inerrabiles ſumus, ac ſicubi etiam
prolapſi fuerimus,tanta tamen eſt animi ſynce-
ritas,ut in culpam nobis uerti non poſſit. Eiuſ-
modi erat Abram,uir omnium laudatiſſimus,&
integerrimus. De cuius fide, & probitate, hæc
apud ueteres memoriæ prodita reperimus, τῷ δὲ
ἀβρὰμ πιστεύσαντι, δικαιοσύνη ἐλογίσθη, ὅτε τὴν με-
τάρσιον τῶν ἐπὶ τὸν ἀέρα συμβαινόντων, καὶ τὴν με-
τέωρον τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν κινουμένων φιλοσοφίαν με-
τιὼν, ἀβρὰμ ἐκαλεῖτο, ὃ μεθερμηνεύεται πατὴρ μετέωρος
ὕστερον δὲ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἴτε τὸν υἱὸν ἐν τῷ πνεύ-
ματι ἰδὼν, ὡς ἐξηγοῦνται τίνες, εἴτε ἄγγελον ἔνδοξον, εἴτε
καὶ ἄλλως ἐπιγνοὺς κρείττονα τῆς ποιήσεως, προσλαμβάνει
τὸ ἄλφα τὴν γνῶσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, καὶ λέ-
γεται ἀβραὰμ ἀντὶ φυσιολόγου, σοφὸς καὶ φιλόσοφος
γενόμενος. ἑρμηνεύεται γὰρ πατὴρ ἐκλεκτός. Abram
uero,qui crediderat, iuſtus ob eam rem habitus
eſt; ille inquam qui cœleſtium rerum, & eorum
quæ in aëre fiunt erat peritiſſimus: cuius ſi no-
men interpretari uolueris,pater ſublimis rite uo
cabitur:qui deinde cœlum ſuſpiciens, & filium
per ſpiritum ſanctum agnoſcens, ſicut quidam
aſſeruerunt,aut angelum glorioſum,cōſpiciens,
ſiue alio modo,cognouit eum,qui omnibus cre
atis rebus maior eſt,& ad unius ac ſummi dei in
telligentiam peruenit: ac tunc appellatus eſt
Abraham, ex naturalium rerum contemplato-
re, ſapiens & philoſophus effectus. Siquidem

Abraham pater electus interpretatur. Hęc obiter citata ſunt.

De Vr Chaldæorum.

Hic quoq; Septuaginta uertunt χώραν regionem, licet nomen propriũ aut loci aut urbis eſſe uideatur, dimiſſis fabulis Hebræorum.

Et abigebat eas Abram.

Mira Septuaginta hoc loco uarietas, adeo ut diſſimulari non poſſit: qui uidentur aut ſuam linguam ignoraſſe, quod nefas eſt aſſerere: aut alio uſi exemplari: uel certe quod ſæpe meminimus, & memoraturi ſumus, ubi opus fuerit, cum ea tempeſtate, ut etiam Hebræi opinantur, diuinæ literæ ſine punctis, quæ uice uocalium apud Hebræos funguntur, legerentur, eamq; ob rem, ambigua non facile diſtingui poſſent, ut hæc uox עמך, quæ ſine punctis equiuoca eſt: nam & populum tuum, & tecum ſignificat: cui ſi puncta ſubieceris, amphibologiam diſtingues, & alterũ quidem erit עַמְּךָ, id eſt, populus tuus, alterum עִמָּךְ, id eſt, tecum: hinc factum eſt, ut Septuaginta, pleraq; aliter interpretati ſint, q̃ uel ſentẽtia poſtularet, aut nunc Hebraici habeant codices, isq; facilis fuit lapſus. Quis enim non facile laberetur in hac dictione, ſi ſine punctis ſcribatur וישב, quæ ſignificat, modo ſedit, modo reuerſus eſt, aliquando expulit, alias reuerti fecit.

Tẽpore 70. lingua Heb. carebat punctis.

Quod

Quod ſi uocales,id eſt,notulæ illæ adhibitæ fue
rint,ilico omnis ambiguitas diſtinguitur.Eſt er
go hoc loco eadē ipſa uox,ſcilicet וישב.Quod
cum ſit futurum,ducitur à ſuo primitiuo נָשַׁב,
hoc eſt amouit,expulit:in futuro autē abijcitur
prima litera nun,& per tertiam coniugationem
ſubtracta iod,& chirich eius loco ſubſtituto,ſi-
gnificabit mouebit,uel moueri faciet.Quod ſi à
uerbo יָשַׁב ducatur,id eſt ſedit,his punctis no-
tabit וַיֵּשֶׁב,hoc eſt,& ſedit, uel ſedebat. In hūc
igitur ſcopulum impacti Septuaginta, cum ex-
tricare ſeſe non poſſent,alterum pro altero reddi
derunt, καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς ἄβραμ. Et ſedebat
cum eis Abram:ut toto cœlo ab Hebraica ueri-
tate diſſideant,cum ea referat, Abram aues ex-
puliſſe:at ipſi:uel cum eis eum ſediſſe, uel ſimul
cum ipſis collocaſſe, ſic enim συνεκάθισεν inter-
pretari poteſt, ut hoc modo exponamus, & ap-
poſuit eis Abram, ſcilicet auibus diuiſis, aues
ſuperuolantes.

Sopor irruit.

Melius opinor Septuaginta, qui uocem He-
braicam תַּרְדֵּמָה, quæ ſoporem etiam ſignifi-
cat,uerterunt ἔκστασιν,ut & ſupra fecerunt,eo lo
co,Immiſit dominus ſoporem in Adam. Is enim
ſopor,cuius hic ſit mentio,non ſomnus uidetur
fuiſſe,ſed potius ecſtaſis,ſicut ex hac uiſione col
ligitur,in qua facta eſt,illa membro⁊ diſſolutio,

quæ in aduentu numinis fieri ſolet, in qua ita torpemus,adeo iacemus exanimes,ut profundo ſopore oppreſſi uideamur: quanquam ſint, qui ſomnum etiam ecſtaſim appellent.

Et ſeruient eis.

Hoc quoque Septuaginta faciunt tertiæ coniugationis, cum ſit primæ apud Hebræos δουλώσουσι αὐτούς, in ſeruitutem abducent,ſubigent.Hebraice tamen וַעֲבָדוּ. Et ſeruient eis.Quod neſcio,an errore factum ſit.

Sepultus in ſenectute bona.

Error in impreſſis codicibus Græcis, qui habent τραφεὶς ἐν εἰρήνῃ, cum dicendum ſit ταφεὶς ſubtracto ῥῶ.

Caligo tenebroſa.

עֲלָטָה. Quod non aliud ſignificat, quam ut uertit Hieronymus,quod non ſatis proprie reddiderunt Septuaginta, φλὸξ ἐγένετο, flamma facta eſt.

Pepigit fœdus.

Sic eſt Hebraice כָּרַת בְּרִית. Quod Septuaginta interpretati ſunt διέθετο diſpoſuit:unde dicta eſt
διαθήκη. διαθήκη, diſpoſitio,teſtamentum. Percutere autem Hebraice dicitur de more, quem in iungendo fœdere obſeruabant:de qua re Dauid Chimcheus copioſe apud Hebræos diſſeruit. Eo more uſus eſt deus cum iniret amicitiam cum Abram.

Inique agis contra me.

חֲמָסִי עָלֶיךָ, Offenſio mei ſuper te: quanquam enim uerba uarient, ſententia tamen eadem, cum præſertim eodem modo & Septuaginta uertant ἀδικοῦμαι ἐκ σοῦ. Offendor abs te.

Vt libet.

הַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ. Vt bonum in oculis tuis. Eſt autem Hebraica locutio, non enim habent uerbum placet: ſed eius loco utuntur, bonum eſt in oculis meis. Carent quoque uerbo habendi, pro quo utuntur eſt mihi, eſt tibi. Eſt autem maxime naturalis locutio, dicere pro eo, quod eſt placet, bonum eſt in oculis meis. Proprium enim τοῦ ἀγαθοῦ, eſt τὸ ἐφετόν, eamque ob rem omnia ipſum appetunt. Duplex quidem eſt boni natura, ut ait Proclus, eſt προοδικόν, id eſt, propagans omnia, & eadem bonitas facit, ut ipſum omnia appetant: quanquam id ſolum in primum ac uere bonum competat, id eſt deum. Omni autem bono proprium eſt, ut exoptabile ſit. Dicunt quoque in oculis, quia hi quaſi internuntij ſint, iudiciumque ferant de pulchritudine, quamuis ea etiam per alios ſenſus percipi poſſit, ſed omnium excellentiſſima eſt, quam oculis haurimus, licet ſit etiam earum rerum pulchritudo, quæ intelligentia com-

Bonum eſt in oculis meis, id eſt, placet mihi.

Boni duplex natura.

comprenduntur, quæ eſt omnium eminentiſſi- ma, quæ oculis animi percipitur: hæc tamen, quaſi πάρεργα dicta ſunt.

In ſolitudine.

Addunt hic Septuaginta quiddam, quod in Hebraico minime eſt, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπὶ τῆς γῆς. In ſo litudine in terra: redundat in terra: eſſet quoque maxime ambiguum, quid ſibi uellet.

Ferus homo.

Hebraicum metaphora utitur, neq; enim eſt ferus, ſed פֶּרֶא, hoc eſt onager, eum ergo ona- grum ob feritatem appellauit. Hieronymus cũ Septuaginta ſentit, οὗτος ἔσται ἄγροικος ἄνθρωπος, id eſt, Is erit agreſtis homo, meritoq; eo nomi- ne appellantur Iſmaëlitæ, mera omnis barbariæ colluuies.

Figet tabernacula.

יִשְׁכֹּן. Habitabit, ſicut & Lxx. κατοικήσει.

Poſteriora uidentis me.

רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי. Vidi poſt uidentẽ me. Se- ptuaginta, paulo ſecus, εἶδον ὀφθέντα μοι. Vidi eũ qui apparuit mihi, aut qui mihi uiſus eſt, quod certe uidetur à ſuperiore plurimum differre, ſci- licet ab Hebraica ueritate.

Viuentis & uidentis me.

Sic & Hebraice לַחַי רֹאִי. Viui, uidentis me: at Se

at Septuaginta ſilent,uiui:imò ne ipſa quidē Hebraica ſyncere uertunt, φρέαρ τούτου ἐκάλεσεν τὸ φρέαρ ἐκεῖνο φρέαρ, ὃ ἐνώπιον εἶδον.Quamobrē uocauit puteum illũ,puteũ, ex aduerſo cuius uidi: quid obſecro uidit,cũ ipſa potius uiſa ſit.Erratũ eſt itaq; in participio רֹאִי roi,quod à רָאָה ducitur,id eſt uidit,& participium רֹאֶה, uidens, cui ſubtracto,h, ה, appoſitaq; iod,ſignificat uidens me,non,ego uidens,ut illi putarunt.

CAPVT XVII.

Ego dominus omnipotens.

אֲנִי אֵל שַׁדַּי. Ego dñs omnipotēs:at cur Septuaginta tacēt omnipotēs,cũ expreſſe habeat in Hebraico?Neq; eſt ἐγώ εἰμι ὁ θεός σου,Ego ſum dominus tuus:redundat enim tuus.Quod uero mox ſequit̃ הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי, Ambula coràm me, ut uertit Hieronymus : illi εὐαρέστησεις, placitus erit mihi.Mihi quidē uehementer arridet,ſiquidem illuſtrarunt,quod erat inuolutum propter locutionem Hebraicam : neque enim aliud eſt, coràm deo ambulare,quàm pro uiribus ſe ei gratum atque amicum oſtendere, ſicut & retro de Noë dictum eſt, quem locum Septuaginta eodem modo reddiderunt.

Pater multarum gentium.

אַב הֲמוֹן גּוֹיִם. Pater multitudinis gētium:

ſicut & Septuaginta, ἔσῃ πατὴρ πλήθους ἐθνῶν, quanquam illuſtrius reddiderit Hieronymus eo modo uertens.

Abraham.

Non Abram, ſed Abraham.

Hæc eſt etymologia, nomen eñ priſtinũ erat Abram, Hamon autem multitudinem ſonat, quod ſi cum Abram componatur, ultima ſyllaba dempta, fiet Abramham, ſed quia eſſet caco phonia, m, nominis Abram demitur, fitq́ Abraham, ex Abra, & ham.

Et ſtatuam pactum meum.

וַהֲקִמֹותִי אֶת בְּרִיתִי. Et ſuſcitabo pactũ meũ. Quod pactum ac fœdus Septuaginta uertunt διαθήκην, hoc eſt, diſpoſitionẽ, teſtamentũ: quod recte fœdus ac teſtamentum nuncupatur, quia in eo teſtibus adhibitis, pepigit deus fœdus cũ Abram, eumq́ hæredem terræ Chananæorum inſtituit, deinde terræ cœleſtis.

Quam empticius.

Recte Septuaginta ἀργυρώνητος, Emptus pecunia: ſic enim eſt & Hebraice מִקְנַת כֶּסֶף, Poſſeſſio argenti, uel pecuniæ: tam enim Hebraice, quàm Græce pecunia, argentum appellatur.

Quicunq́ non fuerit de ſtirpe noſtra.

Poſt hæc uerba, interponitur aliquid in Hebraico, quod non eſt uerſum à Hieronymo,

המול

הִמּוֹל יִמּוֹל יְלִיד בֵּיתְךָ וּמִקְנַת כַּסְפֶּךָ, id eſt, Circuncidēdo circuncidet natiuus domus tuæ, uel puer domus tuæ,& poſſeſſio pecuniæ tuæ. Quæ quia ſupra dicta fuerant,fruſtra hic repeterentur.Is enim eſt mos linguæ Hebraicæ ut eadē frequenter in ea inculcentur ocioſe,ut eſt cap.5. Noë erat uir iuſtus,& Noë inuenit gratiā corā dño.Et genuit Noë tres filios, quæ in pauciora uerba coarctaſſet & Græcus & Latinus ſermo: hæc ergo prudēter omittuntur à Hieronymo.

Filium cui benedicturus ſum.

Hæc benedictio nō refertur ad filiū,ſed ipſam Saram:ſic enim habet Hebraicum וּבֵרַכְתִּיהָ Et benedicam eam:licet idem peccarint & Septuaginta, καὶ εὐλογήσω αὐτόν: Et benedicam eum. Videntur autem legiſſe וברכתיו addita uau litera:quod uehementer probabile eſt.

Duodecim duces generabit.

Neſcio quid in mentem uenerit ipſis Septuaginta ut duces,ſic enim habet Hebraica ueritas, uerterint ἔθνη hoc eſt gētes:claritas enim Iſmaël in eo erat futura,ut reges aut duces procrearet, gentes autem nō ita:ideo peculiariter inter alia eius hominis inſignia,numeratur & illud.

Et Iſmaël filius eius.

Totum hoc omiſſum eſt à Septuaginta,quod

quamobrẽ acciderit, nulla coiectura aſſequi poſſumus, niſi deprauatis codicibus ſit aſcribendũ. Prætermiſſa eſt hæc tota periodos. וַיִּשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ Et Iſmaël filius eius agebat tertium decimum annum, quando circunciſus eſt ipſe, carnem præputij ſui.

CAPVT XVIII.

In ipſo feruore diei.

בְּחֹם הַיּוֹם In calore diei, quod recte ut arbitror interpretantur Septuaginta ἐπὶ τῆς μεσημβρίας. In meridie.

Prope eum.

עָלָיו Quod uerti etiã poteſt ſuper eum: ſicut & Septuaginta τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Tres uiri ſteterãt ſupra ipſum, indicantq́; eos ex eminenti loco ſeſe oſtẽdiſſe: quanq́; Hebraica præpoſitio עַל ſignificet etiã ꝑpe, & aduerſum. Stat ergo & Hieronymi & Septuagĩta ſentẽtia.

Et adorauit eos.

Tres uidit, & unũ adorauit, nõ habetur in biblijs.

Hoc loco irridemur à quibuſdam Iudæorum, quòd hinc uelimus trinitatem elicere. Putant enim pleriq́; apud nos id in contextu bibliæ haberi, quod paſſim circũfertur, Tres uidit & unũ adorauit: cum tamen id in Hebræo nõ inueniatur

tur,necꝗ in noſtra etiã æditione:lege,ac perpen-
de.Collecta tamen eſt ea ſentẽtia ex præſenti ca
pite.Eſt aũt optimũ,necꝗ diſſimulãter præterire,
ubi in diuinis literis de diuinitate patris ac filij
ſpiritusꝗ ſancti aliquid reperitur:necꝗ rurſum
extorquere,& quaſi per uim eas literas in noſtra
placita trahere:utrũꝗ certe uituperatiõe dignũ.
De trinitate autẽ libenter ſilet uetus teſtamẽtũ,
ne Iudæi,alioqui in idololatriã propenſi,facilius
hinc errandi occaſionem ſummerẽt:quod etiam
De trinitate ſilet uetus teſtamentum.
Septuaginta in transferẽdo uehementer cauiſſe
uidentur.Quæ igitur hic de tribus uiris narran
tur,placet ut ipſe contextus docet,exponantur.
Hi enim tres uiri,tres angeli fuerunt,quorꝫ duo
poſtea Sodoma acceſſerunt,alter quidẽ ut eam
urbem euerteret:alter ut tueretur Lot:de tertio
nihil ſcribitur.Quidam Hebræi tradunt,primũ
ipſum deũ Abrahæ per uiſionẽ apparuiſſe,dein
Abraham leuaſſe oculos ſuos,tresꝗ angelos ui-
diſſe.Tres autẽ angelos apparuiſſe Abrahæ,te-
ſtatur & Cyrillus ſic ſcribẽs ὁ ἀβραάμ, τρεῖς ἀγγέ-
λους εἶδεν, εἰς τύπον τῆς τριάδος, δύο ὁ λώτ, εἰς τάξιν
υἱοῦ καὶ πνεύματος. Tres inqt angelos uidit Abra-
ham in figuram trinitatis,duos autẽ Lot,ut oſtẽ
deretur ordo filij ad ſpiritũ ſanctum:quanquam
Euſebius,uelit deum ſub trium uirorꝫ eorꝫ typo
ſeſe oſtendiſſe cuius nõ male erit,citare ſenten-
tiã,ſic enim,inquit,ὁ ἀβραὰμ τὸν θεὸν ἐξενοδόχησεν,
ἐν ἀγγέλων τάξει καὶ ἐν ἀνδρῶν ὄψει φανέντα. Abrahã
deum

deum excepit hoſpitio ſub angelorum numero, & habitu uirorum:& paulo infra, οἱ τρεῖς ἄγγελοι, οἱ τῷ ἀβραὰμ λαλοῦντες, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις σημαίνουσι τῆς θεότητος. Tres, inquit, angeli, qui cum Abraham loquerentur, tris deitatis perſonas ſignificant. Ex his ergo perſpicuum fit etiã Græcos cũ Latinis ſentire, in hac opinione, quòd trinitas Abrahæ ſe oſtenderit. Quapropter ſi tot optimi ac diuini uiri, hoc idem ſenſerunt, non'ne etiam æquũ erit, & nos ſentire cũ illis, & irridentes Iudæos nihili facere, præſertim ipſum Auen Eſdra, qui hoc loco nos ita calumniatur, תועי
רח אמרו כי השם שלשה אנשים הוא אחר
והוא שלשה ולא יתפרדו ושכחו ויבאו שנה
המלכים סרמה hoc eſt, Qui erroneo ſpiritu ducuntur, dicunt deum eſſe tres uiros, ipſumq́ eſſe unum & tres, & nõ ſeiungi abinuicem: uerum hi non aduerterunt, quod infra dicitur. Et uenerũt duo angeli Sodomam: hæc ille. At quid ad nos, quid iſta Belua loquatur? qui etiã ignorabat, q̃d nos de trinitate ſentiamus? Quamobrem ſiquis accurate cõſiderare uoluerit, quæ in cõtextu habentur, & quæ ab autoribus tum Græcis tũ Latinis dicuntur, facile intelliget, non abſurde, nos ex hoc loco trinitatẽ colligere: malignos aũt ac deprauatiſſimos Iudæos non ſolũ hic, ſed alijs q̃ plurimis in locis interpretationes abſurdiſſimas excogitaſſe, ut Chriſtianæ ueritati tenebras offũderẽt. Verũ hæc apud alios copioſius. Augustinus

nus & ipſe de ciuitate dei lib.12.cap.17.tres angelos fuiſſe ſẽtit, quos hoſpitio ſuſcepiſſet Abrahã.

Adorauit.

Aduertendum eſt, non eſſe apud Hebræos illam differentiam, ut alia adorari dicãtur ſecundum latriam, alia ſecũdum hyperduliam: nam in ſacris literis adorare, quo uerbo utimur hic, non proprie cultum ſignificat, ſed reuerẽtiam illam, quam corpore exhibemus, cũ ſcilicet incuruamus nos, quod obſeruãtiæ genus ſolemus etiam hominibus exhibere, dicitur enim, חשתחוה incuruor, aut inclinor. Nõ eſt ergo aliquid ſiniſtrũ de Abraham ſuſpicandum, quòd dicatur tres uiros adoraſſe: uertendum enim potius fuerat, incuruatus eſt coram eis, quomodocunq; id fecerit. Nam & Lot angelos adorauit, hoc eſt, incuruauit ſe ante illos. *Adorare apud Hebr. quid.*

Requieſcite ſub arbore.

Melius fortaſſe quàm Septuaginta, qui uerbum Hebraicũ hoc eſt חִשָּׁעֲנוּ accũbite, uel corpus declinate, uerterunt καταψύξατε, id eſt, Refrigeremini: quanquam magis ſenſum quàm uerba ſequantur.

Et confortetur cor ueſtrum.

Quod alio modo uertunt Septuaginta, καὶ φάγετε comedite: ſed Hebraice eſt ut interpretatur Hieronymus.

Poſtca

Poſtea tranſibitis.

Hoc in Hebraico non habetur, ſed uidetur Hieronymus à Septuaginta accepiſſe, qui & ipſi καὶ μετὰ τῶν παρελεύσεσθε εἰς ὁδὸν ὑμῶν. Poſt hæc tranſibitis in uiam ueſtram, quæ ex alio loco, his interiecta ſunt.

Tria ſata.

סְאִים id eſt, Tres menſuras, licet incerta ſit magnitudo. Sic etiam Septuaginta, τρία μέτρα, tres menſuras. Habes ergo quid hoc loco tria ſata ſignificet. Hieronymus hanc menſuram, exiſtimat eſſe Amphoram.

Tria ſata.

Quem coxerat.

Explicatius forte, quã Septuaginta, qui Hebraica ut ſe habent, uertunt ὃ ἐποίησε, quem fecerat: ſic enim eſt & Hebraice. Neq; certe aliud erat, quàm quod uertit Hieronymus, licet per alia uerba, & per aliud loquendi genus.

Vita comite.

Hoc non modo Latine, ſed & Hebraice, & Græce uidetur obſcurũ. ſic enim habẽt Hebraica. שׁוֹב אָלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה id eſt, Reuertẽs reuertar ad te, iuxta tẽpus uitæ, uel uiuẽtis: qđ Auen Eſdra exponens ait בעת הזאת בשנה אחרת ושרה חיה Iuxta tempus hoc inquit, in anno altero, & Sara uiua erit, atq; incolumis. Quæ ſi uera eſt ſententia, nõ abeſt ab interpretatione Hieronymi,

licet

licet ea ſit obſcuriſſima. Quid enim eſt uita comite, num hoc ad ipſum qui loqueretur, an ipſam Saram refertur? quod certe non explicatur: ꝗꝗ & Hebraica non erant clara. Septuaginta more ſuo, nō ſolū nihil euidēs attulerūt, uerum etiam maiores addiderunt tenebras, ἥξω πρός σε, κατὰ καιρὸν τοῦτον, εἰς ὥρας. Veniā ad te, in tempore iſto, in horas. Qui fieri poteſt, ut quod erat Hebraice כָּעֵת חַיָּה ſecundū tēpus uitæ, ipſi uerterūt, in horas? nā qd diuerſius? ꝙ ſi dixiſſet εἰς ὥραν ταύτην, ſublata fuiſſet om̄is ambiguitas. Hoc idē quarto Regū inuenitur ſub eadē ſn̄ia לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה In tempore hoc, ſecundum tempus uitæ. Quem locum eodē modo uertit Hieronymus.

Quo audito Sara.

Hæc non ſunt in contextu Hebraico hic, ſed paulo inferius: itaꝗ poſt illa uerba, Et habebit filium Sara uxor tua; nō ſequūtur hæc, quæ ponūtur hic à Hieronymo, ſed וְשָׂרָה שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהוּא אַחֲרָיו Et Sara audiuit ad hoſtium tabernaculi, & ipſe erat poſt eam. Eodem quoꝗ modo habent & Græca, ſicut uertimus hic Hebraica σάῤῥα δὲ ἤκουσε πρὸς τῇ θύρᾳ σκηνῆς. At Sara audiuit ad hoſtium tabernaculi.

Deſierant Saræ fieri muliebria.

חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה אֹרַח כַּנָּשִׁים Et Sare ceſſauerat eſſe decurſus ſecundū mulieres. Qd' forte, etiā ad aliud, ꝗꝗ mēſtrua poteſt ſpectare, Hieronymus

mus ſequit̃ Septuaginta, τὰ γυναικεῖα. muliebria.

Poſtquam conſenui.

Ita habent & Hebraica, uerũ quàm perperam uertitur is locus à Septuaginta, riſit in ſe Sara dicens, οὔπω μὲν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν. Nondum mihi fuit, uſq; nũc. In quibus intelligendis clarum eſt, opus eſſe Sibylla: patet autem quid uelit Hebraica ueritas: non erat ergo, cur eam inuoluerent Septuaginta.

Ac robuſtiſſimam.

Longe melius quàm Septuaginta, qui uertũt εἰς ἔθνος μέγα, καὶ πολύ. in gentem magnam, ac multam: nam uocabulum עָצוּם proprie fortem ac robuſtum ſignificat: alioqui non´ne idem eſt magnam ac multam, ibi?

Aggrauatum eſt.

כָּבְדָה Inualuit, accumulatum eſt. Septuaginta καὶ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Peccata eorum magna uehementer. Hebraicæ linguæ peculiare, grauitatem ad omnem exceſſum ac magnitudinem referre, ſicut paſſim reperies. Inde & gloriam appellant כָּבוֹד.

Non parces loco.

לֹא תִשָּׂא Non admittes, non tolles. Ideo clarius Hieronymus quàm Septuaginta, qui Hebraicum uerbum, non ſatis accõmodarunt Græco

co ſermoni. οὐκ ἀνήσεις πάντα τόπον. Non dimittes omnem locum. At uerbum נָשָׂא quod inuenitur hic, tum leuare ſignificat, tum parcere, ſicut uertit Hieronymus. Eſſet certe ſacrarum literarum imperitis nõ facilis intellectu interpretatio Septuaginta.

Nequaquam facies iudicium hoc.

Quanquam leue admodũ ſit, tamen annotare placuit, ne uel minima prætermitteremus: ſiquidem Hebraice eſt, neq; ut uertit Hieronymus, neq; ut Septuaginta, ſed חָלִילָה לְּךָ הֲשֹׁפֵט כָּל הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט hoc eſt, Abſit à te, qui iudicas omnem terram, ut iudicium non facias, quod Septuaginta μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν. Nequaquam qui iudicas omnem terram, nõ facies iudicium: quapropter accedunt magis ad ueritatem Hebraicam.

Quia ſemel cœpi.

Is quoq; locus ex his eſt, quos aliquãdo ſecus ſe habuiſſe arbitror, quòd facilis ſit lapſus, ab una in alteram dictionẽ. Ergo Hieronymus ac Septuaginta uidentur loco eius, quod nunc in textu Hebraico habetur החלתי id eſt, uolui, deſideraui, הוֹאַלְתִּי legiſſe, hoc quod ei ſimile eſt, hoc eſt cœpi: licet plurimũ in ipſa ſcriptiõe differãt, & uarius ſit canoniſmus. Dicẽdũ ergo, ſi Hebraica ut ſe habẽt legere uolumus, q ſemel optaui, aut uolui, concupiui, uel auſus ſum. Lxx. ſi-

r cut

cut & Hieronymus νῦν ἤρξάμην. nunc cœpi.

Cum ſim puluis & cinis.

Variāt Septuagīta, puluerē uertētes γῆν, terrā, Hebraice uero eſt עָפָר puluis, ut alibi diximus.

Ne iraſcaris.

Hoc apud Septuaginta obſcurū, & Hebraico minime cōſentaneum μή τι κύριε, ἐὰν λαλήσω. Ne quid domine, ſi locutus fuero: niſi audiendum ſit, iraſcaris, uel quid eiuſmodi.

Quia ſemel cœpi.

Hoc quoq; parum clare uerſum eſt à Septuaginta ἐπειδὴ ἔχω λαλῆσαι, poſtquam poſſum loqui: ſed Hebraica habēt ut uertit Hieronymus.

CAPVT XIX.

Pueri ueſtri.

עַבְדְּכֶם Serui ueſtri: ne quid erroris afferret ambiguitas: quanquam etiam eodē modo uerterint & Septuaginta, εἰς τὸν οἶκον τοῦ παιδὸς ὑμῶν.

Puer ſeruus.

In domum pueri ueſtri: licet tam Græce quàm Hebraice puer ſeruum ſignificet, attamen uertendum hic fuerat, ut habent Hebraica.

Fecit conuiuium.

Neſcio quid in mētem uenerit Septuaginta, quòd conuiuiū, locum uertant, καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς τόπον. Et fecit eis locum: quid enim loco, cum conui

conuiuio: Hebraice מִשְׁתֶּה, hoc eſt, cõuiuium: ducitúrq; à שָׁתָה bibit: quemadmodum apud Græcos ἀπὸ τοῦ πίνειν, fit συμπόσιον. Quod tanq̃ patrocinium eſſe poſſet Græcis, ut ſe tuerentur, ab his qui melius Latinos conuiuium à conuiuẽ- *Conuiuium* do, quàm à cõpotando ut Græci appellaſſe cõtẽ- *unde.* derẽt: cũ illud ſit ueræ & omniũ linguarũ principi, etiam proprium. Verum hæc nihil ad nos.

Priuſquam irent cubitum.

Hoc male à Septuaginta refertur ad ſuperius, uertentibus. καὶ ἔφαγον πρὸ τοῦ κοιμηθῆναι. Et comederunt antequam irent accubitum: qua interpretatione quid abſurdius? licet fortaſſe librarijs id aſcribendum ſit, eſſet enim lapſus intolerabilis. Quis enim dixerit aliquem comediſſe antequam iret cubitum, num poſt accubationem cœnare ſolent homines? quapropter referendũ eſt ad ea, quæ mox ſequuntur, legẽdumq; ut habet Hieronymus, id eſt, noſtra æditio.

Vt cognoſcamus eos.

Honeſtiſſime ſacra ſcriptura loquit̃: propterea ut ait Rabi Moſe, lingua ſancta nuncupatur. *Lingua ſan-* Hanc honeſtatem detexerunt Septuaginta, καὶ *cta.* συγγινώμεθα αὐτοῖς. Et coëamus cum illis.

Accludens hoſtium.

Sic habetur & Hebraice: at Septuaginta in cõtraria, προσέωξεν ὀπίσω αὐτοῦ. Apperuit fores poſt

ſe,quo quid mendoſius? niſi error in codicibus ſit: uidentur & alibi exiſtimaſſe סגר uel כבר quod claudere ſignificat, ſignificare potius aperire: itaque etiam eum locum male reddiderunt: poteſt tamen & locus à librarijs eſſe corruptus, ut pro ſigma ſit ξι, cum dicendum ſit προσέωσεν. à uerbo ὤθω, id eſt impello.

Ingreſſus es ut aduena.

הָאֶחָד בָּא לָגוּר Vnus uenit ad peregrinãdũ, & iudicabit. Septuaginta, ut Hieronymus. Variant aũt in alio εἰσῆλθες παροικεῖν, μὴ κρίνειν κρίσιν. Ingreſſus es, ut habitares, non ut iudicares. Varijs certe modis, eandem ſententiam exprimũt.

Vimq́ue faciebant.

וַיִּפְצְרוּ Et coëgerunt: ſicut & Septuaginta παρεβιάζοντο.

Vt hoſtium inuenire non poſſent.

וַיִּלְאוּ לִמְצֹא הַפָּתַח Et defatigabantur ad inueniendum hoſtium: ſicut & Septuaginta, παρελύθησαν ζητοῦντες τὴν θύραν. Defeſſi ſunt quærentes ianuam.

Diſſimulante illo.

וַיִּתְמַהְמָהּ Et negligebat. At quàm deuiant Septuaginta, ἐταράχθησαν: Perturbati ſunt. Lapſus aũt ex eo accidit, quia, תמה Pauorẽ ſignifi-

cat

cat,à quo duci putarunt præſens uerbum,quod certe non eſt:conſule omnes ſcripturas.

Suſcepi preces tuas.

נָשָׂאתִי פָּנֶיךָ Suſcepi faciem tuam. Eſt locutio Hebraica,quã clare explicuit Hieronymus. Septuaginta adeo à ueritate receſſerunt, ut meipſum pudeat ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον. Miratus ſum faciem tuam. Vides quid inter utrunq; diſcrepet. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Facere quicquam.

לַעֲשׂוֹת דָּבָר Facere uerbum. Quod optime Hieronymus uertit in quicquam, ut ſæpius annotauimus:nam uerbum,rem quoque Hebræis ſignificat:ideo & Septuaginta οὐ γὰρ δυνήσομαι τοῦ ποιῆσαι πρᾶγμα: Non enim potero facere rem.Quapropter in libris Regum, non eſſet dicendum, ſicut ſcriptum eſt in libro uerborum dierum Regum Iſraël, ſed in libro rerum geſtarum.Et illud,Excepto ſermone Vriæ Ethæi,id eſt,excepto facinore:ſicut retrò diximus.

Verbum & ſermo pro re apud Hebr.

Dominus pluit à domiuo.

Hunc locum arbitratur Cyrillus eſſe ex his, ex quibus colligitur trinitas in ueteri teſtamento:quemadmodum & illud:Dixit dñs dño meo. &,Sedes tua deus in ſeculũ, propterea unxit te deus tuus:eſt enim ſermo de patre,ad filium.

CAPVT XX.

Omiſit ergo Abimelech

ADduntur hic pleraq; à Septuaginta, quæ in contextu Hebraico minime habentur, ſuntq́; ex alio loco huc tranſpoſita: poſt itaq; ea, Soror mea eſt: Septuaginta inferunt, ἐφοβήθη γὰρ εἰπεῖν, γυνή μου ἐστιν, μή ποτε κτενοῦσι αὐτὸν οἱ ἄνδρες τῆς πόλεως, διὰ αὐτήν. id eſt, Timuit enim dicere, uxor mea eſt, ne interficerent eum ciues eius urbis propter ipſam. Sũt autem ſumpta ex cap. 12. quanquam neque eodem ordine ibi ſe habeant: conſultis autem uetuſtioribus codicibus, inuenimus eam periodon nõ haberi, quapropter delenda eſt in codicibus impreſſis.

Abimelec non tetigerat eam.

לֹא קָרַב אֵלֶיהָ Non cohæſerat ei. Atq; ita uidemus hoc ab illo, aliquid differre: quod in cauſa fuit, ut Origenes id uerbum arripuerit, & annotarit: nam & Septuaginta eodem modo uerterũt οὐχ ἥψατο αὐτήν. Itaq; ait Origenes, ἔμφασιν ἔχει τὸ, οὐχ ἥψατο αὐτῆς, ὡς τὸ καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. ὅπερ ἐστὶ, καὶ χωρὶς μίξεως. Euidentiam, inquit, habet, id quod dicitur non tetigerat eam, quaſi decorum homini ſit, etiam mulierem non tangere, quod ſine cõcubitu, fieri etiam poteſt

poteſt. Veruntamen, ut hæc optima ſunt, quæ dicit, ita nullum haberent locum, ſi Hebraica uti habent, legerentur: nam de tactu, nulla hic mentio fit.

Gentem ignorantem.

Ignorantem redundat. Mirorq́ cur Hieronymus à Septuaginta non diſcrepet, quod alijs in locis, ne pili quidem facit: nam & illi ἔθνος ἀγνοῦν. gentem ignaram: Hebraica ſic habent הֲגוֹי גַּם צַדִּיק תַּהֲרֹג Num gentem etiam iuſtam interficies? Nō propterea tamen diffiteor, nō optime utrunq; uertiſſe, eo ꝙ nil aliud innuat is locus.

Et mundicia manuum mearum.

בְּנִקְיוֹן In innocentia, mūdicia: quod Septuaginta non ita proprie ἐν δικαιοσύνῃ χειρῶν μου. id eſt, in iuſticia manuum mearum.

Cuſtodiui te.

וָאֶחְשֹׂךְ Et prohibui te. Paulo diuerſius Septuaginta ἐφεισάμην ἐγώ σου: Ego peperci tibi. Clarumq́ eſt eam nō eſſe ſentētiam: niſi peperci uſi ſint uice eius quod eſt, retinui, repreſſi. Nam & id uerbum Grecum ſignificat. Sic & ϖένης, ab Ariſtophane φειδόμενος uocatur, hoc eſt parcus.

De nocte conſurgens.

וַיַּשְׁכֵּם Et manicauit, ſi eo uerbo uelimus uti,

aut mane ſurrexit. Ideoq́; & Septuaginta καὶ ὤρθρισεν ἀβιμελέκ, Diluculo ſurrexit Abimelec.

Quæ non debuiſti facere, feciſti.

מַעֲשִׂים אֲשֶׁר לֹא־יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ Opera quæ nõ ſolent fieri, operatus es. Propterea & Septuaginta ἔργον ὃ οὐδεὶς ποιήσει πεποίηκας: Opus quod nemo faciet, feciſti. Eſt idem, quod & Hieronymus uertit.

Forſitan non eſt timor dei.

Timere deũ, idem quod uenerari.

Hic ego non poſſum non mirifice commendare Septuaginta, qui timorem dei, uerterunt θεοσέβειαν pietatem, deiq́; uenerationem: declarãtes nihil eſſe aliud, deũ in ſacris literis timere, quàm apud gẽtes eum uenerari, pieq́; colere: ut eorum occurrerent calumnijs, qui Hebræos putarent δεισιδαίμονας, id eſt, ſuperſtitioſos. quòd hi timere deum dicantur: eo quòd ſuperſtitio, ſit uanus deorum metus, eumq́; reformidare qui minime ſit noxius, Itaq́; φοβεῖσθαι θεὸν, nihil eſt aliud, quàm θεοσεβεῖν. Eſt autem memoria dignũ, quid de hac pietate ſcribat Hierocles Pythagoreus. πασῶν ἀρετῶν ἡγεμὼν ἡ εὐσέβεια, πρὸς τὴν θείαν αἰτίαν, τὴν ἀναφορὰν ἔχουσα. hoc eſt, Omniũ uirtutũ princeps eſt pietas, quę in diuinã cauſam reſpicit ſemper.

Poſtquam deduxit me deus.

הִתְעוּ אֹתִי אֱלֹהִים Declinare fecerũt me dij. Is locus

locus,ex his eſt,ex quibus poſſit intelligi nomine Elohím trinitatem ſignificari. Nam cum plurale ſit,etiam ei numerus uerbi plurium adiungitur, ſi enim unus ſignificatur, cur ab utraque parte plures demonſtrãtur? nullaq́ ratio occurrit probabilior,ac melior quàm Chriſtianorum, dicant quicquid uelint praui Hebræi. Septuaginta & Hieronymus,per ſingulare loquuntur, certe aliquid ueriti.

Hanc miſericordiam facies.

Retro Septuaginta,mũdiciam ac puritatem, nomine iuſtitiæ nuncupabant,hic autem miſericordiam iuſtitiam uocant,quod ad ueritatẽ percipiendam, neſcio an admodum idoneum ſit: uertunt itaque, ταύτην τὴν δικαιοσύνην ποιήσεις ἐπ' ἐμέ. Hanc iuſtitiam facies in me. Niſi forte, eo pacto defendi poſſint,quòd iuſtitiæ duæ partes ſint,quarum una continet,ne noceamus;altera ut benefici,liberalesq́ ſimus ; tamq́ iniuſtus eſt qui nulli unquam profuit,quàm qui læſit. *Iuſtitiæ duæ partes.*

In uelamem oculorum.

Sic & Hebraica ueritas בְּסוּת עֵינַיִם. At cur tam diſſimiliter uerterunt Septuaginta? εἰς τὴν τιμὴν προσώπου. In honorem faciei:nomen profecto Hebraicum,non aliud q̃ uelamen ſonat,q̄ ſi neſciri cognoſcerem,teſtimonia proferrem.

Ad omnes qui tecum.

Hoc Septuaginta ad fœminas tantũ referunt

καὶ πάσαις ταῖς μετὰ σοῦ. Et cunctas quæ tecum. Hebraicum indifferens eſt, ſcilicet כָּל, quod omnium generum & numerorum eſt.

Et quocunq; perrexeris memento te deprenſam.

Tota hęc periodos addita ab Hieronymo eſt, explicandæ rei gratia, uno ſiquidem uerbo totũ hoc exprimitur Hebraice נֹכָחַת. Et admoneberis, & caſtigaberis, & documento tibi erit. Id eñ indicabat ſignum ad omnes: atq; ita non malum eſt aliquid addere, ut res fiat apertior. At Septuaginta hoc loco tolerari non poſſunt, qui tranſtulerunt, καὶ πάντα ἀλήθευσον, Et in cunctis eſto ueridica. Ego certe nõ poſſum aſſequi, unde ita interpretati ſint. Si enim Hebraica ita habent, ut uertimus, ſi uelamen ab Abimelec Saræ impoſitum, erat ei documento futurũ, ut de cætero meminiſſet, quid ei accidiſſet: cur obſecro iſtuc ad ueritatem illi retulerunt, cum in mendacio non fuerit deprenſa Sara, ſed potius Abraham? uerum hæc non ita fortaſſe magni refert, quo modo ſeſe habeant.

CAPVT XXI.

Concepit & peperit filium in ſenectute ſua.

בֵּן לִזְקֻנָיו. Filiũ ſenectutis eius, ſcilicet Abrahæ: ut ſenectus nõ ad Saram, ſed Abraham referatur

ratur, ut patet ex pronomine Hebraico, & ipſa uocis cadentia, quæ maſculina eſt. Septuaginta ambiguum eſt, ad quem, ſenectutem iſtã referãt, ἔτεκε Σάῤῥα τῷ Ἀβραὰμ, υἱὸν εἰς τὸ γῆρας. Peperit Sara Abrahæ filium in ſenectute. Veritas autẽ eſt ut nos uertimus: nam uiris ſuis dicũtur in his literis mulieres filios parere, eorumq́ ſenectę, aut iuuentæ, ſicut & paulo infra clarius patet.

Riſum fecit mihi dominus.

צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים. Ridere fecit me dominus, eſt enim infinitiuum: ueruntamen etiã Septuaginta eodem modo reddiderũt, γέλωτά μοι ἐποίησε κύριος. Sed hæc exigua ſunt, nec uariant quicquam ipſam ſententiam.

Quis auditurus crederet.

מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם. Quis locutus fuiſſet Abrahæ, aut quis dixiſſet Abrahæ. Septuaginta per futurum τίς ἀγγελεῖ, quis nunciabit. Videtur ergo in alium ſenſum accipiendum, quàm uertit Hieronymus: de eo enim intelligit Sara, qui nũcium Abrahæ allaturus eſſet: nimirum de re prodigioſa, & παραδόξῳ.

Peperit ei iam ſeni.

Hic quoq́ labuntur Septuaginta, ſenium nõ ad Abraham, ſicut ueritas habet Hebraica, ſed ipſam

ipſam Saram referentes: at Hebraice eſt יָלַדְתִּי בֵן לִזְקֻנָיו. Peperi filium ſenectuti illius, uerum ipſi ὅτι ἔτεκον υἱὸν ἐν τῷ γήρᾳ μου, quia peperi filium in ſenectute mea.

Ludentem cum Iſaac.

Iſaac additum eſt à Septuaginta & Hieronymo, ex opinione: eſt enim uerisimile eũ cũ Iſaac luſiſſe. Tacetur ergo Iſaac in Hebraico, ac tantũ eſt מְצַחֵק ludentem uel ridẽtem. Septuaginta, ſicut & Hieronymus παίζοντα μετὰ τοῦ ἰσαάκ. Mittimus ridicula quædam, quæ ſuper hoc uerbo diſſerit Nicolaus, ut moris eius eſt, amplecti ſcilicet ſemper quæ ſint peiora. Neq; enim omnia quæ dicunt Hebræi ſunt admittenda: & iuſte quidem & recte caſtigatur à Burgenſe, inuito etiam neſcio quo alio.

In ſolitudine Berſabee.

Septuaginta Etymologiam uertũt, nõ ipſum nomen, ſcilicet τὸ φρέαρ τοῦ ὅρκου. Puteus iuramẽti, ſic enim interpretatur Berſabee, nam שָׁבַע iuramentum: at בְּאֵר puteus.

Subter unam arborem.

Genus Hebraice ponitur ſcilicet תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִים, hoc eſt, ſub unam arborem uel uirgultum: at Septuaginta ponunt ſpeciem, ὑποκάτω μιᾶς ἐλάτης, ſub unam abietem, quod mihi ſuſpectum eſt. Nam שִׂיח quo nomine utitur hic autor, nõ ſignificare abietem, ipſi quoq; teſtes eſſe

poſſunt

poſſunt, qui hanc eandem uocem, cap.3. Gene. non eodem modo uerterunt, ſed χλοερὸν ἀγροῦ, id eſt, Agri uiriditatem: aut χόρτον, id eſt fœnum, & Hieronymus ibidem uertit uirgultum.

Quantum poteſt arcus iacere.

Comparationem dimittunt Septuaginta: ſed tantū uertunt μακρόθεν, à longe ſcilicet ſedit.

Principis exercitus.

Sic & Hebraice שַׂר צְבָאוֹ, princeps exercitus. At quàm deprauate faciunt hunc Septuaginta νυμφάγωνον, id eſt pronubū: quid enim exercitui cum nuptijs? Vocem autem Hebraicā ſcilicet שַׂר ſignificare principem, adeo eſt clarum, ut pudeat citare teſtimonia: ueruntamen deprauatum eſſe codicem arbitror, propterea ꝙ mox additur, καὶ φιλὸχ ἀρχιστρατηγός. Et Philoc princeps militię eius: quapropter fruſtra hoc loco ponitur νυμφαγωγός, ſumptum eſt enim ex cap. 26. Quem locum an recte etiā reddiderint Septuaginta, ibi explicabitur. Solet autem frequentiſſime ea eſſe corruptela in codicibus Græcis, ut ex uno loco in alterum ſimilem multa trāſponantur: quod ſemper, ubi opus fuerit, admonituri ſumus.

Ne noceas mihi.

אִם תִּשְׁקֹר לִי. Non mentieris mihi, aut doloſus eris in me. Hieronymus cū Septuaginta ſentit

tit,qui & ipſi μὴ ἀδικήσειν με,non offenſurũ me: quod uehementer ipſe approbo.

Stirpiq́ȝ meæ.

וּלְנֶכְדִּי .Et nepotibus meis.At cur tã deuiãt Septuaginta, μηδὲ τὸ ὄνομα μου. Neque nomen meum. Videmus quàm nõ modo ueritatem Hebraicam ſyncere non reddiderint, ſed ne ipſam quidem rerum ſeriem ſeruent: & certe tolerari non poteſt,ut nomen uerterint, quod erat uertendum nepotes.

Plantauit nemus.

Aliquanto ſecus Septuaginta, ἐφύτευσεν ἀβραὰμ ἄρουραν.Plantauit Abraham agrũ.Hebraice eſt, אֵשֶׁל, id eſt arborem: & forte melius Septuaginta,quàm Hieronymus, ne uideatur Abraham more gentilium,nemus plantaſſe, ibiq́ȝ deum adoraſſe.

CAPVT XXII.

In terram uiſionis.

אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה. Terrã uiſionis, quod neſcio an recte uerterint Septuaginta γῆν ὑψηλὴν,terram excelſam.Nam terra uiſionis dicta, quòd ibi ſe Abrahæ oſtenderit deus, non quòd perſpicua atque eminens foret.

Deus prouidebit.

Forte melius ꝙ Lxx.ὄψεται ἑαυτῷ πρόβατον.Videbit ſibi pecudem,licet eodẽ modo ſit etiã Hebraice אֱלֹהִים יִרְאֶה לּוֹ .Deus uidebit ſibi.Atta men

men nō eodē modo ſignificaret Græce, ideo uertendum fuerat, ut fecit Hieronymus. Variat ꝙ in eo aliquid Hierony. uictimā in genere uertit id qđ erat Hebraice ſpecies תַּשָּׁה, id eſt, pecus.

Inter uepres.

בַּסְּבַךְ. In perplexu, implicatione: id ſcilicet quod uertit Hierony. At ꝙ hallucinantur hoc loco Lxx. qui nomē Sabech, quod perplexionē ſignificat, tanꝙ loci alicuius, uel plantæ propriū nomen eſſet, ita id reliquerūt in æditione: κριὸς εἷς κατεχόμενος ἐν φυτῷ σαβὲκ. Aries unus, interceptus ad arborē Sabec. Neꝙ latuit is error ſapiētiſſimos patres, & in diuinis literis exercitatiſſimos. Itaꝙ Theodoritus, τὸ ἐν φυτῷ οὐκ ἔχει ὁ σύρος, μόνον δὲ τὸ σαβὲκ, τοῦτο δὲ ὄνομα τοῦ φυτοῦ εἶναι νομίζω. τοῖς δὲ ἑβραίοις δοκεῖ τὸ σαβὲκ ἄφεσιν σημαίνειν. In arbore, inquit, interceptus nō habet Syra æditio, ſed ſolum Sabec. Id aūt, nomen arboris alicuius eſſe arbitror. At Hebræis uidetur Sabec dimiſſionē ſignificare. Gennadius quoꝙ eadē ferè, τὸ σαβὲκ, τινὲς ἄφεσιν ἐκδεδώκασιν, οἱ δὲ ὄρθιος, δύναται δὲ καὶ τὸ φυτὸν οὕτω προσηγορεῦσθαι. Sabec, inquit, quidam dimiſſionem interpretati ſunt. Alij erectus. Poteſt autem & arboris eſſe nomen: hæc ille. Sed Hebraice, denſitatem perplexionemꝙ arbuſtorum ſignificat, ut diximus. Mirumꝙ eſt cur Septuaginta nō idem nomen hoc loco interpretati ſint, cum ueram eius interpretationem

attu

attulerint pſalmo 73. ubi eſt בְּסֲבַךְ עֵץ. Quem locum Septuaginta interpretati ſunt, In ſylua li gnorum, & recte. Aquila quoque uertit ueprem uel ſpinetum. Symmachus rete. Theodotion ipſum nomen ſicut & Lxx. reliquit: quos cum approbaſſet quondam Hierony. reuocauit ſentētiam, Symmachumque & Aquilam ſecutus eſt. Nā & ipſi Septuaginta uidentur in pſalmis reſipuiſſe, ut ex paulo ante citato loco apparet.

Vnigenito.

אֶת יְחִידְךָ. Septuaginta ἀγαπητὸν dilectum. Optime certe, & Græco ſermoni conſentanee, ἀγαπητός. in quo ἀγαπητὸς filius, unigenitum ſignat, ſicut prodit & Philotheus contra Nicephoram, qui ait: τὸ ἀγαπητὸς ἴσον τῷ ὁμογενής, id eſt, Dilectus idem eſt, quod unigenitus: citatque Homeri teſtimonium, qui in Odyſſea, de Telemacho unico Vlyſſis filio, ſic inquit, μοῦνος ἐὼν ἀγαπητὸς, dilectus, atque unicus illi.

In monte dominus uidebit.

בְּהַר יְהוָה יֵרָאֶה. In monte dominus uidebit. Quare apud nos locus corruptus eſt. At Septuaginta aliquanto ſecus, ἵνα εἴπωσι σήμερον, ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη, ut dicant hodie, in mōte dominus uiſus eſt: per paſſiuum non actiuum, etiā ipſi protulerunt, licet quod erat futurum, præteritū fecerint, quod neque male: nam futurum pro præterito, eo loco eſt, ut moris Hebræis eſt.

Patrē

Patrem Syrorum.

Non expreſſe ponuntur Syri. ſed אֲבִי אֲרָם, Patrē Aram. licet Hebręis non aliud ſonet Arā, quàm Syriam, quæ eſt prope Iudæam, cuius metropolis Damaſcus: quæ cū Aſſyria nō eadē eſt. Nam Aſſyria Hebraice appellatˀ אַשּׁוּר Aſſur, à primo incola: Syria uero Arā, licet apud Græcos ac Latinos, Syria interdum pro Aſſyria ſumatˀ: ut apud Tulliū, ut mittā alios, q Sardanapalum Syriæ regē ducit fuiſſe, cū certe Aſſyriæ fuerit. Sequitˀ quoq; hoc loco Hieronymus Septuaginta, q & ipſi ἔτεκεν καὶ τὸν καμουὴλ πατέρα σύρων. Peperit & Camuel patrem Syrorum. *Aſſur.* *Aram.*

Nomine Roma.

Nequid ſuperſtitioſe comminiſceremur, non Roma legitur, ſed רְאוּמָה. Reuma: quæ uox, nō eſt corrupta apud Septuaginta ῥεῦμα.

CAPVT XXIII.

Quæ eſt Hebron.

ADditur hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus nō inuenitˀ, nā poſt illud, in ciuitate Arbee inſerūt, ἐν κοιλώματι. In ciuitate, aut ualle: quæ neſcio unde huc irrepſerint: ſcriptura habet ut uertit Hieron.

Princeps dei.

Paulo diuerſius Septuaginta βασιλεὺς παρὰ

θεοῦ σν. Rex à deo es tu. Hebraice בִּי שַׂר אֱלֹהִים Princeps dei.

Pecunia digna.

בֶּסֶף מָלֵא, Pecunia plena, ſatisfaciente, ſuffiſciente. Hieronymus à Septuaginta non diſſentit, ἀργυρίου ἀξίου. Pecunia digna.

Quæſo ut audias me.

Longe ſecus Septuaginta ἐπειδὴ πρὸς ἐμοῦ εἶ. Poſtquàm pro me es, uel ex affinitate mea es. Quare propius ad Hebraicam ueritatem acceſsit Hieronymus, quæ in hunc modum habet, אַךְ אִם אַתָּה שְׁמָעֵנִי Hoc eſt. Verum quæſo, uel utinam ipſe audias me; aut in modũ quo uerſum eſt Hieronymo.

Audi domine.

Vt autẽ intelligatur quàm corruptus ſit is locus apud Septuaginta, totã periodum Hebraicã & Græcam apponemus וַיַּעַן עֶפְרוֹן אֶת אַבְרָהָם לֵאמוֹר לוֹ: אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף. Hoc eſt, Et reſpondit Hephron Abrahæ dicens ei, Domine mi audi me, Terra quadringentorũ ſiclorum eſt. At Septuaginta, ἀπεκρίθη δὲ ἐφρὼν τῷ ἀβραὰμ λέγων, οὐχὶ κύριε, ἀκήκοα γὰρ ὅτι τετρακοσίων διδράχμων ἀργυρίου ἀν μέσον μοῦ καὶ σοῦ, id eſt, Reſpõdit autẽ Hephron Abrahæ, dicẽs: minime domine, audiui enim quòd quadringentarum didrachmarum argenti, inter me & te. Cauſa uero tantæ diſcrepantiæ fuit, quia alios

alios habebant codices. Vbi igitur nunc in Hebraicis codicibus legitur לוֹ, hoc eſt, ei, Ea tempeſtate uidetur legi ſolitum לא. hoc eſt, non: quæ duæ uoces, in ſono quidem nihil diſcrepant, in ſcriptura non mediocriter. Quis ergo crederet tantos uiros adeo hallucinatos eſſe, ut alterum pro altero redderent? niſi in codicibus uarietas ſit? Secundo quoq; loco ubi diſſentiunt, ſcilicet audi me, quod ipſi, ἀκήκοα γάρ, audiui enim, ex eo accidit, quia legiſſe uidentur pro eo quod eſt, שְׁמָעֵנִי id eſt, audi me: hoc, quod ei ſimile eſt שָׁמַעְתִּי כִּי, audiui quòd. Eſt enim in hiſce uocibus mira affinitas. Quare hæc una cauſa eſt, quæ tantam uarietatem in codicibus Septuaginta peperit, ut ſæpius nobis dictum eſt. Quod ſi eodem modo habebant codices, ut nunc habent: & id quod erat לא, id eſt non, putarũt eſſe לוֹ, hoc eſt, illi: dicerem eos imperitiores fuiſſe, quàm ſint hodie pueri apud Hebræos, qui minime in ea re cæcutirent, quod nequaquàm putandum eſt.

Probatæ monetæ publicæ.

בְּכֶסֶף עֹבֵר לַסֹּחֵר. Pecuniæ tranſeuntis mercatori: ſicut & Septuaginta. ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις, pecuniæ probatæ mercatoribus. Eadem tamen omnes ſentiunt.

Confirmatus eſt.

וַיָּקָם. Et ſurrexit, & ſtetit. Error non Septua-

 ginta

ginta opinor, ſed librarij, qui codice Græco impreſſo, pro eo quòd dicendum fuerat ἔστη, ſtetit, poſuit ἐστὶ, eſt.

CAPVT XXIIII.

Pone manum tuam ſuper fœmur.

NOn alienum eſt, in mediū afferre quid hoc loco ſcribat Diodorus, ait enim τινὲς φασὶν τὸν σύρον καὶ τὸν ἑβραῖον. μὴ οὕτως ἔχειν, θὲς τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου, ἀλλ' εἰς αὐτὸ τὸ παιδαγόνον ὄργανον, ὅτι δι' αὐτοῦ τὸ γίνεσθαι. Quidam inquit, tradunt non habere Syram & Hebraicam ſcripturam, pone manum tuam ſuper fœmur meum, ſed ſup ipſum genitale membrū, eo quòd per ipſum fiat procreatio. Hæc quidem ab eo dicūtur, perinde ac ab alijs relata, & non ab eo ipſo probata. quapropter non mirum eſt, ſi uera nō ſint, quod ad Hebraicū attinet, eſt enim hoc loco יָרֵךְ. quod non ſonat aliud, quàm quod uerterunt Septuaginta μηρὸν, id eſt, fœmur, ſiue coxam, ut uertit Hieronymus: genitale membrū, nunquàm. Syra uero æditio, ſi quidē alia ſit, quàm hæc quā Thargum hodie Hebræi appellant, nulla mihi cū ipſo controuerſia eſt, at ſi hæc ipſa eſt, fatendū eſt eam quoq; ab Hebraica ueritate non diſſentire. Et certè non eſt ſatis tutum, aliorum ſe fidei cōmittere, qn adeūdæ ſunt ipſæ res, & introſpiciendæ.

Iura

Iurabãt igitur ſub fœmur manu poſita, uel propter rationem quã ipſe attulit Diodorus, quòd fœmur totam genitalem partẽ amplectatur, atq; ideo ꝑ ipſum iurabant, quod inde poſteritas eſſet futura, eoq; ueluti res ſacra haberetur. Aut ſi per fœmur, coxã intelligimus, mos eius erat tempeſtatis, ut aliquot Hebræis quoq; placet, præſertim Auen Eſdræ, q ita de hac re ſcribit והקרוב
אלישהיה משפט בימים ההם לשום אדם
ידו תחת ירך מישבר שותי והטעם אים אתה
ברשותי שים נא ידך תחת ירכי והארון יושב
וירכו על היד וטעם הנה ידי תחת רשו תך
לעשות רצונך וזה המשפט עודנו היום בארץ
חורו. Hoc eſt: Dimiſſis inquit aliorũ ſententijs, arbitror ipſe eius tẽporis morẽ fuiſſe, ut eo pacto iurarent, poſita uidelicet manu ſub fœmur eius, qui dominus ac ſuperior eſſet, perinde ac diceret dominus: ſi tu ſub poteſtate mea es, pone manũ tuam ſub fœmur, aut ſub coxam meam. ac dominus ipſe ſedere ſolebat, poſita coxa, ſuper manũ iurantis, qui quaſi diceret: ecce manus mea ſub coxa tua, fateor me tibi debere, & ꝓmptus ſum, ut tuis obſequar mãdatis: eoq; more hodie quoq; quædã regiones utuntur, ſcilicet India, hæc ille. Hæc autẽ annotare uoluimus propter ſacrũ ſcriptorem Diodorum. Qui autem ad Chriſtum ex Abraham oriturum referunt, poteſt & corũ probari ſententia, nam & nonnulli Hebræi per circunciſionem eum iuraſſe aſſerunt.

Cur olim iuraturi manũ ſub fœmur ponerent.

Vt adiurem te.

וְאַשְׁבִּיעֲךָ.Et adiurabo te,uel iurare te faciã; quod multo diuerſius Septuaginta, καὶ ἐξόρκισε κύριον.Et adiura deum.Mutarũt ſcilicet & ſignificationem & perſonas.

Intra ſe.

Hoc quanquã in Hebraico non habeatur,additum eſt tamen à Septuaginta & Hieronymo explicandæ rei gratia,ſiquidem & Septuaginta λαλοῦντα ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ.loquentẽ in mẽte ſua.

Siclos duos.

בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ. Semiſſis, uel dimidium ſicli, pondus eius.Non ergo duos ſiclos,ſed dimidiũ unius:ſicuti & alio loco uidebimus. Septuaginta quoq; diuerſius, ἀνὰ δραχμὴν ὁλκῆς. Pondere unius drachmæ. Eſtq; & id mirum, quòd ſiclum uerterint drachmam,cum ingens ſit inter utrũq; diſcrimen. Siclus enim teſte ipſa ſacra ſcriptura cõficiť è uiginti obolis.ſic enim Exodi Cap.30. ſcribitur:Siclus inquit,uiginti obolos habet.Et ſuper Ezechielem,Cap.4.Hieronymus, Siclus, inquit, ſtater eſt, hoc eſt drachmæ quatuor. Et idem ſuper Geneſim. Siclus inquit unciæ pondus habet, exiſtimatq; ſiclum eſſe unciam. Ioſephus quoq; antiquitatis Iudaicæ tertio,Siclus inquit,Hebræorũ numiſma, quatuor drachmas Atticas ualet. Quare Septuaginta hoc quoq; loco

Siclus.

loco neſcio an lapſi ſint. Alio autem errore deceptus eſt Eupolemus ſcriptor, qui de Iudæis ſcribens, hoc modo inquit, Talentum dico, quem illi ſiclum appellant. Quantum enim diſtet talentum à ſiclo, neminē latere puto, diciq́ꝫ poteſt ea diſtare ἐκ τῆς διαμέτρου. quod quia nō muneris eſt noſtri latius explicare, mittimus alia ſuper ea re loqui. Cum itaqꝫ ſiclus teſte Hieronymo, & Ioſepho efficiat quatuor drachmas, patet erraſſe Septuaginta, qui uolūt ſiclum eſſe drachmam.

Et armillas totidem.

וּשְׁנֵי צְמִידִים. Et duæ armillæ. Neqꝫ eſt decem ſiclorū pondere, ſed עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם Hoc eſt, Decem aureorum, pondus uel precium eorum. Patet autem quantum interſit inter ſiclum & aureum: ſiquidem plures ſicli, aureum conficiunt. Septuaginta quoqꝫ cum Hebraica ueritate ſentiunt δέκα χρυσῶν ὁλκὴ αὐτῶν, decem aureorum pondus earum. Mirumq́ꝫ cur hoc loco ab Hebraico & Septuaginta diſſentiat Hieronymus.

Iuxta camelos.

עַל הַגְּמַלִּים. Vbi prępoſitio eſt, quæ modo, ſupra, modo propè, ſignificat, eratq́ꝫ is locus uertēdus ut uertit Hieronymus: ideo Septuaginta non recte, ἑστηκότος αὐτοῦ τῶν καμήλων. Stante

illo ſuper camelos:eſtq́; ortus error ex præpoſitione עַל quæ nõ ſuper,ſed iuxta,hoc loco ſignificat,ut ipſa indicat ſententia.

Pedes Camelorum.

רַגְלָיו.Pedes eius,ſcilicet ſerui Abraham. nõ camelorum.Septuaginta quoq; non de pedibus camelorũ loquuntur,ſed eius uiri καὶ ὕδωρ τοῖς πόσι αὐτοῦ.Et aquã pedibus eius.quare enim in hoſpitio camelorum pedes lauentur,non uideo.

Ad ornandam faciem eius.

Hoc neſcio cur tranſtulerint Septuaginta περιέθηκα αὐτῇ τὰ ἐνώτια ἐπὶ τὸν βραχίονα,id eſt,Et applicui ei inaures ſuper brachiũ. Nam ſi erant inaures qua ratione brachio eas appendit? Hebraica habent ut uertit Hieronymus.

Deambulabat per uiam.

Quid obſecro uolunt ſibi Septuaginta, quòd uertunt ἰσαὰκ δὲ ἐπορεύετο διὰ τῆς ἐρήμου, id eſt, Iſaac ambulabat per ſolitudinẽ: cũ ſolitudo hoc loco nuſquàm ſit.

Ad meditandum.

לָשׂוּחַ.Quod uerbum,aliquando ſermocinari aliquando meditari ſignificat:ideo eſt factum,ut ſecundum primum ſignificatum uerterint Septuaginta:Hieronymus autem ſecundũ ſit amplexatus.nam illi ἐξῆλθεν ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι,id eſt, Egreſſus eſt Iſaac,ut diſſereret aut confabularet.

Sed

Sed uide quàm ſe euertant Septuaginta: Scribũt Iſaac per ſolitudinem ambulaſſe, ut differeret ac nugaretur, ac niſi cum arboribus, cum alijs certe non poſſumus intelligere. Hebræi autem in exponenda hac uoce longe ab Hieronymo, ac Septuaginta diſcrepant. Eſt enim præſens uerbum deductum à שיח id eſt, uirgulto, ut uelle uidetur Auen Eſdra. itaq; exponit ipſum hoc modo לשוח ללבת בין השיחים. Egreſſus eſt inquit, Iſaac ut iret inter arbuſta, inter arbores. Quare cum ambigua uox ſit, arbitror ei omnia ea ſignificata accõmodari poſſe. Chaldaica æditio וּנְפַק יִצְחָק לְצַלָּאָה: Egreſſus eſt Iſaac ad orandum.

CAPVT XXV.

Deficiensq; mortuus eſt.

NOn poſſumus hoc loco non reprendere Nicolaum, qui dicit in Hebraico non haberi mortuus eſt, ſed tranſijt: atq; inde elicit neſcio quæ, Hoc enim falſum eſſe ipſa ueritas comprobat. וַיִּגְוַע וַיָּמָת. id eſt, & defecit, & mortuus eſt. Verbũ autẽ tranſeundi hic nuſquàm eſt. Preterea גוע interitum, & defectum & abolitionem ſignificare, nõ tranſitũ, ex eo loco maxime manifeſtũ Geneſis capite ſeptimo, Conſumptaq; eſt omnis caro. ubi Hebraice legitur וַיִּגְוַע כָּל בָּשָׂר ubi eſt preſens uerbũ, qđ Nicolaus dicit ſignifi-

care tranſitum,& de iuſtis tantummodo dici:uidemus enim hoc Geneſis loco,de omnibus ſceleratiſſimis hominibus eſſe dictũ.Quare ſine iudicio ſequitur Hebræos plerũq;,maximeq; rabbi Salomonem,qui huius cõmenti primus fuit autor,licet id,reſpectu aliorum,ſit leuiſſimum.

Habitauit autem à Chauila.

וַיִּשְׁכְּנוּ מֵחֲוִילָה,id eſt,Habitauerunt à Chauila:ut non de uno Iſmahele dicatur,ſed omnibus filijs eius, qui ea loca paſſim incoluerunt, quæ & hodie nominibus filiorum Iſmahel uocant:ſcilicet Nabaiot,qui & Nabatei,& Cedar, quæ eſt Arabia,atq; itidem alij.Poſſederũt autẽ omnẽ eam regionẽ, quæ à ſinu Perſico incipit, ubi ſunt hoſtia Tigris & Euphratis fluminis, uſq; in Aſſyriam: hodieq; regio uocat̃ Cabana, ſi tamen ea eſt,non enim penitus aſſero. Quare locus emendandus eſt,ut per pluralem numerũ efferatur. Accidit autẽ error ab Septuaginta,qui etiam per ſingulare extulerunt κατῴκησε δὲ ἀπὸ ἐβιλάτ.Habitauit autem ab Euilat,ubi id nomen eſt uehementer corruptum.

Nabaiot. Cedar. Cabana.

Coram fratribus ſuis obijt.

נָפָל. Cecidit.At cur hoc quòd ad interitum ſpectat,Septuaginta ad habitationem referunt? κατὰ πρόσωπον τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ κατῴκησε. Corã omnibus fratribus ſuis habitauit: niſi error in codici

codicibus ſit. Atq; ita uidemus non iniuria no=uam æditionem attentare uoluiſſe Hieronymū quòd multa abſurda, pleraq; etiā falſa haberent in æditione Septuaginta. Neq; nos moueat ꝙ idem Hieronymus in epiſtola ad Dardanum de locis ſanctis, citet hunc locum ſecundum ædi=tionem Septuaginta, morem enim apoſtolorum ſequebatur, qui in docendo, arbitrabantur non eſſe de æditionum uarietate diſquirendū. Poteſt autem & illud dici, & defendi ſententia Septua=ginta, ſi ſequamur ſentētiam rabbi Salomon, qui hoc loco uerbum cadendi dicit ſignificare habi=tationem, producitq; alterum locum ei ſimilem. Sed cæteri Hebræi, in contrarium ſunt, & locus quem adducit, contra illum potius eſt, quàm in eius tendat ſentētiam. Ipſa quoq; uerba indicant de interitu dici, & ſignificatio uerbi quæ habita tionem ſignificet, nuſquàm reperitur.

CAPVT XXVI.

Poſt eam ſterilitatem.

מִלְּבַד הָרָעָב הָרִאשׁוֹן. Prȩter famem priorē: ſicut & Septuaginta. χωρὶς τοῦ λιμοῦ τοῦ προτέρου, id eſt, Excepta fame priore.

Et ceremonias.

חֻקּוֹתָי. Inſtituta mea, decreta mea. Nam cere=monias, quȩ à Cerete oppido dictȩ ſunt teſte Va *Ceremonie unde.*

lerio

Ceremoniæ ritus in ſacrificijs. lerio,ſcimus ritum ſignificare,quem in ſacrificando numineq́ꝫ diuino colẽdo obſeruamus:at iſtud latius patet,multaq́ꝫ alia diuina inſtituta,amplectitur,ut eſſet illud,ne fornicceris,quod ad cultũ non pertinet,& tamen eſt חקה hoc eſt inſtitutũ. Propterea Septuaginta nõ uertunt ceremonias, ſed ἐφύλαξε τὰ πρόσταγματα μοῦ,καὶ ἐντολάς μου. Obſeruauit præcepta mea,& mandata mea.

Grande peccatum.

Sic & Hebraice אָשָׁם,hoc eſt,peccatum:quod potius ad ſentẽtiam,quàm ad proprietatem reddiderunt Septuaginta ἄγνοιαν, ignorantiã.Licet *Omne peccatum ignorãtia.* omne peccatũ inſcitia ſit,neq́ꝫ alia ratione oſtendit Plato,inuitum unũ quenq́ꝫ peccare,niſi quia ignorans peccat,quicquid autẽ imprudenter facimus,nolumus cũ factum eſt, factũ fuiſſe : ergo inuiti peccamus,neſcimus enim quid faciamus.

Centuplum.

מֵאָה שְׁעָרִים ,id eſt,Centum modios.Decerat itaq́ꝫ euidentior explicatio,licet idem peccarint etiam Septuaginta . εὗρεν γὰρ ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ ἑκατοντεύουσαν κριθήν. Inuenit anno illo, centuplũ ordei.In eo quoq́ꝫ uariãt Septuaginta:quia quod dicitur in uniuerſum de omnibus frugibus,id ad ordeum coarctarunt.Mendũ præterea in codice Græco impreſſo,ubi enim dicendum fuerat ἑκατοντεύουσαν,eſt ἑκαστοτεύουσαν.

Serui

Serui patris illius.

עַבְדֵי אָבִיו. Serui patris ipſius,ſcilicet Iſaac: ideo nō recte Septuaginta ſeruos ad ipſum Iſaac referunt. ἃ ὤρυξαν οἱ παῖδες αὐτοῦ. quos effoderant ſerui eius.

Ex eo quod acciderat.

Hebraice expreſſe ponit̃ q̃d acciderit עֵשֶׂק. id eſt,quia rixati ſunt:appellatiq; ſunt putei haſech,hoc eſt,iurgij,calũniæ, forte nō tam ꝓprie. Septuaginta quoq; diuerſius hanc diſcordiā faciunt ἀδικίαν, Hoc eſt,iniuſtitiā,ſiue uiolentiam.

Dilatauit me.

Hebraice plurale eſt. הִרְחִיב לָנוּ.dilatauit nobis.ſic & Septuaginta.ἐπλάτυνε ἡμῖν κύριος. dilatauit nobis dominus.

Ghazat amicus eius.

Sic quoq; Hebraice מֵרֵעֵהוּ id eſt,Amicus eius,addita litera mem,hunc neſcio quãobrem faciunt Septuaginta νυμφαγωγὸν,id eſt,pronubum: puto ea ratione fortaſſe,quòd opinarentur,participiũ eſſe tertiæ cōiugationis,ſicuti eſt משקה, & מגלה.ita à רע.hoc eſt amicus duceret̃ מרעה, quaſi amicator,ac ſociator,quod etiam ſi foret, non tamen poſſemus eo nomine intelligere pronubum.

Quæ ambæ offenderunt.

וַתִּהְיֶיןָ מֹרַת רוּחַ.Et fuerunt amaræ ſpiritu ipſi

ipſi,ſcilicet Iſaac:uel fuerunt exacerbantes ſpiritum.quam amaritudinē retulerunt Septuaginta ad iurgium. καὶ ἦσαν ἐρίζουσαι τῷ ἰσαὰκ καὶ τῇ ῥεβέκκα, Erant cōtendentes cū Iſaac & Rebecca: licet poſſit & ad alia ſpectare.

CAPVT XXVII.

Egredere.

וְצֵא הַשָּׂדֶה. Et egredere in agrum: quemadmodum etiam Septuaginta ἐξελθε εἰς τὸ πεδίον, Egredere in campum ac planum.

Timeo ne putet me ſibi uoluiſſe illudere.

Hoc uenuſtius reddidit Hieronymus: audi enim Hebraica. וְהָיִיתִי בְעֵינָיו כִּמְתַעְתֵּעַ Hoc eſt. Et ero in oculis eius,tanquàm deludēs uel parui pendēs. Septuaginta uero nihil Hebraica immutarunt, καὶ ἔσομαι ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς καταφρονῶν, Et ero in conſpectu eius tanquàm illudens.

Colli nuda.

חֶלְקַת צַוָּארָיו. id eſt,molliciem colli eius:uel glabrū colli. Sequitur autē Septuaginta Hieronymus,qui & ipſi γυμνὰ τοῦ τραχήλου. colli nuda.

Voluntas dei fuit.

כִּי הִקְרָה יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְפָנָי. Quia occurrit dominus deus tuus ante me. Variant aliquid & Septuaginta. ὃ παρέδωκε κύριος ὁ θεὸς ἐναντίον μου. Quod tradidit dominus deus ante me.

Abun

Abundantiam frumenti,uini.

וְרֹב דָּגָן וְתִירֹשׁ. Et abundātia tritici & olei: uini autem nihil meminit. Septuaginta uero diſmittunt oleum:addunt autē uinū. καὶ πλῆθος σίτου καὶ οἴνου. & multitudinem frumenti & uini.

Et ultra quàm dici poteſt.

Hoc additum ex ſententia autoris,ut euidentius faceret,quod quaſi obſcurū eſſet Hebraice. Septuaginta quoq; per hyperbolen maximā loquuntur καὶ ἐξέστη ἰσαὰκ ἔκστασιν μεγάλην σφόδρα, Alienatus eſt Iſaac alienatione magna nimis,aut exceſſit,ſiue obſtupuit.

Frumento & uino.

Vinum hoc quoq; loco nō habetur,ſicut nec ſupra, licet addatur à Septuaginta,ſed hi tacent oleum,eius enim loco,uinum ſubſtituunt.

Cumq; eiulatu magno fleret.

Addit poſt hoc aliquid à Septuaginta ſcilicet κατανυχθέντος δὲ ἰσαὰκ. Cūq; affligeretur Iſaac.

In pinguedine terræ benedictio tua.

מִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ יִהְיֶה מוֹשָׁבֶךָ. Ex pinguedine terrę erit habitatio tua. Sicut & Septuaginta, ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς, ἔσται ἡ κατοίκησίς σου, Ex pinguedine terræ erit habitatio tua. Atque eodem modo forte habebat & noſtra æditio: ſed à librarijs locus corruptus eſt,ut quod eſſet habitatio,

in be

in benedictionem ſit cōmutatum.

Tempus ueniet cum excutias.

Quod dubie uertit Hieronymus, clarum eſt in Hebraico. וְהָיָה כַּאֲשֶׁר תָּרִיד.Et erit quando dominaberis. Tempus inquit erit,quando nō tu ſeruies,ſed fracto ſeruitutis iugo,fratri tuo econuerſo tu dominaberis, & ſeruitio premes . Non diſſentit autem Hieronymus à Septuaginta: nā & ipſi, ἔσται δὲ ἡνίκα καθέλῃς καὶ ἐκλύσεις τὸν ζυγὸν αὐτοῦ,id eſt,Erit quādo auferes,& diſſolues iugū eius . Huc torquent Iudæi ſua omnia , dicentes Chriſtianos,id eſt Romanos,ab Eſau deſcēdiſſe, & nunc dominari eos ipſi Iacob, hoc eſt Iudæis: ſicut & alia pleraq; falſa comminiſcuntur.

Venient dies.

Hoc per imperatiuum efferunt Septuaginta: ἐγγισάτωσαν αἱ ἡμέραι, id eſt, Accedant dies;cum Hebraice ſit ut uertit Hieronymus.

Dies paucos.

יָמִים אֲחָדִים.Dies unos:quod & Septuaginta uerterunt ἡμέρας τινας. dies aliquot. hoc enim uidetur ibi ſignificare אֲחָדִים,id eſt,uni, ſcilicet aliquot dies,aut paucos dies.

CAPVT XXVIII.

Innixum ſcalæ.

נִצָּב עָלָיו .i.Stantē ſuꝑ ipſum,ut eſſet clarius.

Ad occi

Ad occidentem.

יָמָּה. Ad mare. Sed dictũ eſt ſinum Iudaicũ, in occaſum ſpectare: id quod non latebat Hieronymũ: atq; eo certe modo, melius explicuit ueritatem Hebraicã, nã & de ortu habetur mẽtio, & de meridie. Septuaginta Hebraica ſequuntur, ϗ πλατυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν. Et dilatabit̃ ad mare.

Vere dominus.

Ita & Hebraice אָכֵן יֵשׁ יְהֹוָה. Vere eſt dominus: ſed quàm aliter Septuaginta? καὶ εἶπεν, ὅτι ἔστι κύριος. Et dixit quia dominus eſt in loco iſto, dimittunt ſcilicet, aduerbium, à quo totius orationis ſpiritus pendebat.

In titulum.

מַצֵּבָה, id eſt, Signum erectũ, & forte melius q̃ Septuaginta, qui titulũ hũc, columnã faciũt, ϗ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. Et erexit ipſum in columnã. Nam ſi lapis agri erat, quo modo erat columna? niſi columnam pro quolibet ſigno ac titulo uoluerint accipere. Nam & apud Grȩcos στήλη, pro lapide quo terminantur agri ſumitur, ut apud Demoſthenem in oratione pro Cteſiphõte, ἔδοξε τοῖς πυλαγόραις, στήλαις διαλαβεῖν τοὺς ὅρους. Viſum eſt, inquit, magiſtratibus Amphictionenſiũ, columnis diffinire terminos, licet ibi corrupte legatur, ὅρκους, loco ὅρους.

Fundens oleum deſuper.

וַיִּצֹק שֶׁמֶן עַל רֹאשָׁהּ. Et effudit oleum ſu-

t per

per caput eius,non ipſum totum lapidem, ſicut & Septuaginta optime id expreſſerunt, καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς. Et effudit oleum,ſuper ſummum eius.Quare hoc loco, deſuper, de ſummitate tantum accipiendum eſt.

Bethel.

Septuaginta ut moris eorum eſt, non nomen ipſum,ſed quod nomen interpretetur, uertunt, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου,οἶκος θεοῦ, id eſt,Et uocauit nomen loci,domum dei: ſic enim & nomē interpretari licet,Beth domus & El deus.

Quæ prius Luza uocabatur.

וְאוּלָם לוּז שֵׁם הָעִיר לָרִאשֹׁנָה,id eſt,Verumtamen Lus nomen urbis erat prius. Primū ergo obſeruandum eſt,urbis nomen corruptum eſſe,dicendumq; Lus:dein Septuaginta hoc loco aperte eſſe lapſos.Nam aduerbium Hebraicū ueulam,id eſt,uerūtamen, arbitrati ſunt partem eſſe nominis eius urbis.Itaq; ex nomine Lus, & ueulam,unum nomen conflarunt hoc modo,καὶ οὐλαμμαοὺς ἦν ὄνομα πόλεως. Et Vlammaus erat nomen urbis.Neq; hoc mirum,nam & eiuſdem generis errata quàm plurima apud eos reperies. Hoc idem annotauit & apud Græcos grauiſſimus ſcriptor Acacius, cuius uerba citabo, ἰστέον ὅτι τὸ οὐλὰμ,καὶ πρότερον εἶπον οἱ περὶ ἀκύλαν,καὶ οὐχ ὡς μέρος τοῦ ὀνόματος, λοῦζα δὲ τὴν πόλιν ῥητῶς μετὰ ταῦτα καλεῖ. Sciendum,inquit eſt, Vlam non ut partē

partem nominis reddidiſſe Aquilam, ſed ut ſi-gnificans & prius. Ipſam uero urbem, aperte & expreſſe poſtea uocat Luſam. De hac re etiã diuus ſcribit Hieronymus.

Vocabitur domus dei.

יִהְיֶה בֵּית אֱלֹהִים Erit Bethel, uel domus dei, ſicut & Septuaginta, ἔσαι μοι οἶκος θεοῦ. Erit mihi domus dei: quanq; mihi redũdat: nõ enim ei tãtum, ſed & omnibus, erat eo nomine uocanda.

CAPVT XXIX.

In terram orientalem.

אַרְצָה בְּנֵי קֶדֶם. In terram filiorum orientis. Phraſis Hebraica eſt, ſicut & genus humanum appellant filios Adam: Et filios Iſraël, populum Hebræorum: filium quoque mortis, filium ſapientiæ, Quod & de locis dicunt. Septuaginta ſapienter & ipſi hanc phraſin immutarunt, ἐπορεύθη εἰς γῆν ἀνατολῶν. Profectus eſt in terram orientis.

Sanus ne eſt.

Quod ad ſanitatem & incolumitatem referunt Septuaginta & Hieronymus, Hebraice uidetur & alia proſpera complecti: ſiquidem hoc modo Hebraice legitur הֲשָׁלוֹם לוֹ. Nunquid pax ei eſt? Omnem ergo ſanitatem, omnem tranquillitatem uidetur complecti. Quod

& ex eo cognoſcitur: nam ubi Græci in epiſto-
Εὐπραγεῖν lis dicunt εὐπραγεῖν, quod omnem ſecundum
ſucceſſum, bonamq́ fortunam ſignificat: He-
שָׁלוֹם bræi ſcribunt שָׁלוֹם, hoc eſt pacem. Vnumq́
id apud eos celebratur ſalutationis genus. Hie-
ronymus, ut dixi, non diſſentit à Septuaginta
qui & ipſi εἶπε δὲ αὐτοῖς, ὑγιαίνει, hoc eſt, dixit au
tem eis, ſanus'ne eſt?

Adaquemus greges.

וְהִשְׁקִינוּ הַצֹּאן, Potum demus gregi: ſicut &
Septuaginta, & ποτιοῦμεν τὰ πρόβατα, Potũ duca
mus pecudes. Sunt qui dicant non inueniri uer
ποτίζειν. bum Latinum cui poſſit accommodari ποτίζειν,
præſertim ſi de animalibus ſermo ſit, in cuius lo
cum ſubſtituit Hieronymus, adaquemus.

Lia lippa erat oculis.

וְעֵינֵי לֵאָה רַכּוֹת, id eſt, Et oculi Leæ erant
debiles. Quare nõ is uidetur ſenſus, fuiſſe uide-
licet oculos Leæ lippos, ſed magis luſcioſos, le-
uiterq́ aſpicientes: quod ad deformitatem per-
multum refert. Vox autem Hebraica, ubicunq́
reperitur, inuenitur ſignificare debilitatem, ac
molliciem, ut paulo poſt cap. 33. dicet de paruu-
lis ſuis Iacob, cũ Eſau, הילדים רכים. Pueri de-
biles ſunt, atq́ item alia quàm plurima. Septua-
ginta quoque in hanc eandem ſententiam inter
pretati ſunt, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ λείας, ἀσθενεῖς, id eſt,
At oculi Liæ debiles. Niſi forte Hieronymus
ex ea

ex ea debilitate,opinatus ſit lippitudinem con≠
tingere,quod tamen non perpetuo fit.

Dixitq́ue ad Laban.

Hoc totum deeſt in impreſſis codicibus Græ
cis,uſque eo,qui uocatis uxoribus ſuis. Patet aũt
non interpretum uitio id cõtigiſſe,ſed librariorum
errore,nam nõ deerant in ueſtutioribus exẽpla≠
ribus,quare ſupplendũ eſt in impreſſa Biblia.

Imple hebdomadam dierum huius copulæ.

Aliquãto obſcurius Latine quàm Hebraice.
Hebdomas igitur dierum hoc loco, ſecundum *Hebdomas*
quoſdam,ſignificat ſeptem reliquos annos,quos *dierum.*
ſeruiturus eſſet Iacob,ſic & Danielis cap. 9. Se≠
ptuaginta hebdomades cõmemorantur annorum
uidelicet,nõ dierum.Hebdomas enim ſignificat
quidem,quemlibet ſeptennarium numerum,ſed
in diuinis literis proprie de annis intelligimus.
Septuaginta per plurale efferunt hebdomada,
συντέλεσον οὖν τὰ ἕβδομα ταύτης.Imple ſeptenna≠
ria huius,intelligẽtes per id,omnes annos ipſius
ſeptennarij:quamuis exemplar Hieronymi ha≠
bebat hebdomadem, atque ita legendum puto.
Interpretatur autem hunc locum Auen Eſdra
aliter:quippe qui opinatur hic per hebdomadã
intelligi ſeptem dies conuiuij, poſt quos acce≠
perit Iacob Rachel, non poſt ſeptem annos: ſic

enim ait, מלא שבוע זאת שבעת ימי המשתה וזהק על לאה. Imple,inquit, hebdomadam hu-ius,hoc eſt, ſeptem dies conuiuij: huius autem, hoc eſt Rachel. Quæ ſententia uidetur uerisimilior,nam eodem capite ſcribitur.Et ingreſſus eſt ad Rachel, & ſeruiuit pro ea, ſeptē alios annos, quod etiam placet Hieronymo.

CAPVT XXX.

Comparauit me dominus.

נַפְתּוּלֵי אֱלֹהִים נִפְתַּלְתִּי עִם אֲחֹתִי, id eſt, Subuerſiones domini, ſubuerſa ſum cum ſorore mea.Hoc innuit ſe de gradu deiectam,quē prius teneret apud uirum ſuū,quòd ei Lea plures peperiſſet filios,ſe autem in ea re longe inferiorem eſſe effectam. In aliam ſententiam interpretātur Septuaginta,nam eam ſubuerſionem,comparationem eſſe uolūt,hoc modo apud eos legimus, συνελάβετό μοι κύριος καὶ συνεστράφην τῇ ἀδελφῇ μου, hoc eſt,Adiuuit me dominus,& comparata ſum ſorori meæ. Quos & Hieronymus ſecutus eſt. At Auen Eſdra alio quodam modo exponit: fatetur enim ſe uictam à ſorore Rachel. Itaq; hæc ſuper hunc locum ſcribit, וטעמו כאדם שאבק עם אחר ות עתל לנצח אתו כדי להפילו וכן תתפתל, hoc eſt.Hac ratione is locus intelligitur, ut cū quis luctatur cū altero, ſeq; in omnes

partes

partes torquet,ut eum poſſit ſuperare ac deijcere:atq; ita Rachel luctata eſt,hæc ille.Subuerſionem ergo interpretatur corporis obliquationẽ, quam luctantes efficiunt,nam & id uerbum Hebraicum ſignificat,ſcilicet torquere.

Feliciter.

Hoc forte melius quàm quod Septuaginta: cum Hebraica ita legamus בְּגָד, hoc eſt, fortunatè,aut cum fortuna.Gad enim fortunã interpretantur,licet eam alij aliud quiddam eſſe affirment.Septuaginta ut dixi nihil immutarũt Hebraicum,ἐν τύχῃ,in fortuna.Quod multis apud Græcos mouit ſcrupulum.Scribunt Hebræi,eo nomine ſignificari propitium ſydus,quod Arabes uocant כוכב צדק,id eſt,aſtrum libræ.

Pro beatitudine mea.

בְּאָשְׁרִי. In beatitudine mea, aliter etiam Septuaginta,μακαρία ἐγώ. Beata ego, quæ omnia ad idem tendunt.

Inuenit Mandragoras.

Pro eo quòd eſt Hebraice דּוּדָאִים, hoc eſt, Mandragoras, Septuaginta uertunt, μῆλα μανδραγόρου, id eſt, Mala mandragoræ, ut quod de toto frutice diceretur, ipſi ad partẽ retulerint: ſunt enim in mandragoris,teſte Dioſcoride,mala inter folia ſita,ſunt & ipſa folia: radices quoq; ternæ uel binæ cuiuſcunq; caulis, eæq; mutuis cõplexibus coniunguntur,nõ puero diſſimiles. *Mandragoræ.*

Proditum à medicis eſt,hanc herbam menſtrua ciere,uuluamq́ꝫ muliebrem ad conceptum mirifice accommodare. Odore quoqꝫ commendabiles ſunt, propterea in Cãticis dicitur הדודאים נתנו ריח, hoc eſt,Mandragoræ dederunt odorẽ.De his prodit Auen Eſdra idem quod & Dioſcorides, ſcilicet יש בי אדם בן צורה על והם ויַדים ראש רמות לחם,hoc eſt,Humanam habent effigiem,eo quòd & capite porriguntur,& manibus uidentur extenſæ.

Mecum erit uir meus.

בַפַּעַם יִזְבְּלֵנִי.Nunc cohabitabit mecum uir meus,quod Septuaginta ad aliud neſcio quid retulerunt, αἱρετιεῖ, id eſt, eliget.

Experimento didici.

Verbum ambiguum,& multarum apud Hebræos ſignificationũ ſcilicet, נִחַשׁ uarie à Lxx. & Hieronymo uertitur: modo enim experiri & uſu percipere ſignificat, modo augurari. Ergo hinc factũ eſt,ut hoc quod Hebraice eſt,נחשתי uerterit, οἰωνησάμην. εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, οἰωνησάμην ἄν, εὐλόγησε γάρ μ' ὁ θεὸς ἰδὼν εἴσοδόν σου,id eſt,An inuenerim gratiam coràm te,augurio didici, nã benedixit me deus ad introitum tuum. At ipſe puto ueriorem eſſe ſententiam,quàm uertit Hieronymus. Siquidem & Auen Eſdra Hebræus acutiſſimus interpres,id uerbũ exponit,נחשתי כמו נסיתי, hoc eſt, Quaſi tentaui ac probaui.

Ex

Ex hac Septuaginta interpretatione, factũ eſt, ut Origenes annotarit uerbum οἰωνισάμην. ſic enim apud eum legimus. οὐκ ἔστιν οἰωνισμὸς ἐν ἰακὼβ, ὁ δὲ λαβὰν φησὶ, οἰωνισάμην ἂν, ἀλλότριος τῶν τοῦ ἰακὼβ παραυξέσεως. nõ eſt, inquit, augurium in Iacob. Laban aũt quòd erat gentilis, dixit auguratus ſum, quaſi alienus ab inſtitutis Iacob.

Conſtitue mercedem tuam.

נָקְבָה שְׂכָרְךָ Recenſe uel eſtima mercedem tuam. Quod à Septuaginta, aut obſcure, aut in aliam ſentẽtiam accipitur διάστειλον τὸν μισθόν σου, diſtingue mercedem tuam, diuide, quod forte aliud eſt.

Ad introitum meum.

Accommodauit Latinitati phraſin Hebraicam quæ ſic habet וַיְבָרֶךְ יְהוָה אֹתְךָ לְרַגְלִי, Et benedixit te deus ad pedem meum. Qua interpretatione ſi uſus fuiſſet Hieronymus, non erat non obſcuriſſima futura: quod non eſt cautum à Septuaginta, adeo ut aliquid aliud uideantur innuere, καὶ εὐλόγησε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ τῷ ποδί μου, id eſt, Et benedixit te dominus ad pedem meum, uel in pede meo. Eſt autem hæc locutio peculiaris Hebræis ut ſæpius uidebimus. Non deſunt tamen apud Græcos, qui optime exponant eam locutionẽ: nam ſuper ea re Theodoritus, δήλη ἡ τοῦ διάνοια, πόδα γὰρ τὴν παρουσίαν

ἐκάλεσεν. id eſt, Clara, inquit, eſt ſentẽtia, pedem enim hic appellat præſentiam.

Prouideam domui meæ.

וְעַתָּה מָתַי אֶעֱשֶׂה גַם אָנֹכִי לְבֵיתִי Et nunc quando operabor & ego domui meæ. At ſeptuaginta, quod ad curam & gubernationem pertinet, uidentur ad ædificium retuliſſe. νῦν οὖν πότε ποιήσω κἀγὼ ἐμαυτῷ οἶκον. Nunc igitur quando faciam & ego mihi domum: in quo arbitror eos non id quod erat, exiſtimaſſe.

Gyra omnes greges.

Hoc de ſe dicit Iacob, nõ imperat ipſi Laban. אֶעֱבֹר עַל צֹאנְךָ hoc eſt, Tranſibo per gregem tuum: at Septuaginta neq; ad Laban, neq; Iacob id referunt ſed ipſas pecudes, παρελθέτω πάντα τὰ πρόβατα σου σήμερον. id eſt, Tranſeant omnes pecudes tuæ hodie; quod certe maxime miror, unde factum ſit.

Et ſeparauit in die illo capras.

הַתְּיָשִׁים Hircos, quẽadmodũ & Septuaginta διέστειλεν τοὺς τράγους. id eſt, Separauit Hircos: licet paulo inferius ponat etiam Hircos Hierony.

Detractiſq; corticibus.

Totum hoc uſq; eò, poſuitq; eas in canalibus, quo magis intelligatᷣ, Hebraica uertemus: uidebimusq; tralationẽ noſtrã hoc loco nõ ſatis clarã eſſe

eſſe. Sic Hebraica habet ueritas. וַיְפַצֵּל בָּהֵן פְּצָלוֹת לְבָנוֹת מַחְשֹׂף הַלָּבָן אֲשֶׁר עַל הַמַּקְלוֹת id eſt. Et decorticauit in eis decorticationes albi, quod erat ſuper uirgas. Innuit ergo, Iacob uirgas denudaſſe, quantum candor qui intus eſſet, apparere poſſet: quæ cum ita eſſent denudatæ, uiſæ ſunt albæ ac uirides: nam non erant penitus denudatæ, ſed quouſque quædam ex albo & uiridi uarietas efficeretur: nam uiror, ſuperne alicubi remanſerat, & ubi amota uiriditas fuerat, apparuit candor. Non erant autem uariæ uirgæ, quarum aliæ penitus eſſent decorticatæ, aliæ uirides penitus, ut ex æditione noſtra forte colligitur, ſed eędē ut dixi. Quod & Septuaginta uidentur ſentire, καὶ περισύρων τὸ χλωρὸν, ἐφαίνετο ἐπὶ ταῖς ῥάβδοις τὸ λευκὸν ὃ ἐλέπισε, ποικίλον. hoc eſt, Et denudans uirorem, apparuit in uirgis candor, quem decorticarat, uarius.

Factum eſt in ipſo calore.

Totum hoc, quod de calore hic dicitur, omittitur à Septuaginta, quod maxime erat neceſſarium. Nam ab ipſo ardore ſemen uarietatem cōtraxit. Ideo Hebraice legitur וַיֶּחֱמוּ הַצֹּאן אֶל הַמַּקְלוֹת Et incaluit grex ad uirgas.

Diuiſit gregem.

וְהַכְּשָׂבִים הִפְרִיד id eſt, Et agnos diuiſit. Sic & Septuaginta τοὺς δὲ ἀμνοὺς διέστειλεν ἰακὼβ, id eſt, Agnos autem ſeparauit Iacob: amouit enim ab ipſo

ipſo grege quæ uel parere uel gignere non poſ-
ſent,aut certe ſuum, atq; ipſius Laban gregem
ſeorſum ſeparauit.

Poſuitq; uirgas in canalibus.

Hoc fruſtra additũ eſt ex ſuperiore loco. Hebraica ſic habent וַיִּתֵּן פְּנֵי הַצֹּאן אֶל עָקֹד Et poſuit faciẽ gregis è regione pecoris:ſicut & apud Septuaginta legimus καὶ ἔστησεν ἐναντίον τῶν προβάτων, τὸν κριόν. id eſt,Et poſuit ante pecudes,arietem,quanquam in eo à ueritate diſcrepent,quòd arietem uerterint,quod erat עָקֹד hoc eſt,grex.

Erant alba & nigra.

Non de albis,ſed rufis tantummodo habetur ſermo וְכָל חוּם בְּצֹאן לָבָן id eſt,Et omne rufum, ſiue fuſcum in grege,ipſius Laban.Eſt autem lapſus non ferendus hoc loco, apud Septuaginta. Confundunt enim nomen Laban, quod apud Hebræos modo proprium eſt, modo ſignificat album,itaq; alterum pro altero ſumunt:ut quod erat Hebraice וְכֹל חוּם לָבָן ,id eſt,Et omne rufum ipſius Laban,illi διέστειλεν κριὸν διάλευκον καὶ πᾶν ποικίλον ἐν ἀμνοῖς, Hoc eſt,Separauit arietem candentem & omne uarium in agnis.

Separatis inter ſe gregibus.

Interiectũ eſt hic aliquid,quod ad explicationẽ ſuperioris poſitum eſt,ſcilicet, וְלֹא שָׁתָם עַל צֹאן לָבָן, Et non poſuit ipſos greges,iuxta gregem Laban, ideo Septuaginta, καὶ οὐκ ἔμιξε αὐτὰ

εἰς

εἰς τὰ πρόβατα λαβὰν, Et non admiſcuit ea cum ouibus Laban.

Primo tempore.

Cum hic manifeſte cõmemorentur duo tempora, alterum primæ admiſſuræ, alterũ poſterioris. Et prioris quidem fœtus, mẽſe Martio ædãtur, alterius autem, Aprili, nihil omnino horum temporum meminerunt Septuaginta, ſed uehementer ab Hebraica ueritate aberrarunt. Primũ enim tẽpus uertunt, ἐν καιρῷ, ᾧ ἐνεκίσσων. In tẽpore, quo concipiebant: alterũ uero, qñ ſcilicet eſt ſecũda admiſſura, ἡνίκα ἔτικτε τὰ πρόβατα. id eſt, Qñ pepererunt pecudes. Nã quomodo cohęrere poteſt, ut tunc parerent cum aſcendebantur?

CAPVT XXXI.

Decem uicibus.

עֲשֶׂרֶת מֹנִים, id eſt, Decẽ mnas. Scire igitur oportet, mnam, uocẽ eſſe Hebraicam, quamuis eam & Græci & Latini ut ſuã uſurpent. Ea cum cẽtum drachmarum ſumma eſt, tum partem aut numerum quemlibet ſæpe ſignificat. Hoc itaq; loco, numerum ſignat: ideo Aquila uertit hic Hebraica δέκα ἀριθμοὺς, id eſt, Decem numeros. Symmachus aũt δεκάκις ἀριθμῷ, decies numero. Innuũtq; omnes, Laban decies pacta cum Iacob fregiſſe: conuenerat enim inter eos, ut quæ maculoſa

Mna, uox Heb. & qd ſignificet.

culoſa eſſent ac uaria, Iacob obuenirent, reliqua eſſent Laban: at Laban cũ uideret hac ratiõe, lõge plura cedere Iacob, iubebat pacta ĩmutari, ut albę eſſent Iacob, maculoſę Laban: atq; ĩ hũc modũ exponit Diodorus, apud quẽ hæc ſũt. τουτέστι παρέβη, καὶ ἤλλαξεν τὸν μισθὸν, ἀντὶ τοῦ πολλάκις με ἠθέτησεν, ὡς διαβάλλων τὰς συνεχεῖς αὐτοῦ μεταβολὰς γνώμης πρὸς αὐτόν. Decem, inquit, uicibus, tranſgreſſus eſt pactũ, & immutauit mercedẽ meã, ac ſæpius fefellit me. Damnat ſcilicet eius multiplicem erga eũ mentis inconſtantiã. Eodem modo Euſebius, qui etiã citat Syram æditionẽ, ὁ σύρος λέγει, ἤλλαξε τὸν μισθόν μου δεκάκις, ἀντὶ τοῦ πολλάκις. εἶπεν γὰρ φησὶ ὅτι ἐὰν γεννήσῃ ποικίλα, καὶ φαιὰ, ἔσται σοι. ἰδὼν δὲ, ὅτι ἐπληθύνθη τῶν τοιούτων ἡ γέννα πάλιν λέγει, ἐὰν γεννήσῃ τὰ πρόβατα λευκὰ, ἔσται σοι. Syra, inquit æditio ſic habet: Immutauit mercedem meã decies, id eſt, ſæpe numero. Siquidẽ dicebat Laban, uniuerſa proles quę fuſca ac maculoſa fuerit, tua erit: cumq; uideret ea ratione augeri gregẽ rurſum dicebat, ſi albos pepererint oues, tota fœtura tua eſto. Eodẽ modo interpretatur & Origenes δεκάκις ἠθέτησεν τὰς συνθήκας πρὸς ἰακὼβ ὁ λαβάν. id eſt, Decies reſcidit quod pepigerat cum Iacob Laban. Ex his autem licet uidere, quàm commode atq; eleganter eum locũ uerterit Hieronymus. Eſt autem obſeruatione dignum, cur tantopere hic æditio Septuaginta, ueritati Hebraicæ ſit diſſimilis, ut quod eſſet עֲשֶׂרֶת מֹנִים id eſt

id eſt, Decem uices: ipſi uerterent δέκα ἀμνάδων, hoc eſt, decem agnas. Neq; poſſumus exiſtimare, adeo linguæ Hebraicæ eos ſeniores imperitos fuiſſe, ut tam turpiter laberentur: atque hoc unum mihi indicio eſt, non multo poſt factam æditionē, multis in locis corruptos fuiſſe libros Græcos, ſiue à ſcriptoribus, ſiue alijs cauſis. Nā huius loci corruptela, quæ certe à Septuaginta non eſt profecta, ut mox demōſtrabo, erat etiam tempeſtate Origenis, aliorumq; ſcriptorum ſanctorum, ut ſupra uidimus, qui locum apud Septuaginta corruptum, aliorum æditionibus emendabant, ut Aquilæ, Symmachi, aliorumq; interpretum, qui hæc bene uerterant. Aduertendum igitur non fuiſſe errorem Septuaginta, ut quod eſſet מֹנִים, id eſt, mnæ, ipſi facerent agnas, ſed librariorum potius. Septuaginta enim proculdubio מֹנִים id eſt, monim, uerterunt μνᾶς, non ἀμνὰς, à librarijs autē ἄλφα adiectum eſt, factum eſt ut exiſtimati ſint uertiſſe δέκα ἀμνὰς, qui uertiſſent δέκα μνὰς, quod certe non eſt. Eo igitur errore quidam decepti apud Græcos, aſſerūt de decem agnis conueniſſe inter Laban ac Iacob.

Subſtantiam.

מִקְנֵה id eſt, Peculium, Armenta: licet & poſſeſſionem ſignificet. Septuaginta quoq; non diſſentiunt ab Hebraico ἀφείλετο ὁ θεὸς πάντα κτήνη πατρὸς ἡμῶν. id eſt, Abſtulit deus omnia armenta patris noſtri.

Compren

Comprendit eum.

Nequid ſuſpicemur Hebraica ſic habent וַיַּדְבֵּק אֹתוֹ בְּהַר גִּלְעָד Et attigit eum in monte Galaad. Sic & Septuaginta κατέλαβεν αὐτὸν ἐν τῷ ὄρει τῷ γαλαάδ.

Eſto.

Ea quidē eſt ſentētia optime ab Hieronymo Latinitati accōmodata:at Septuaginta Hebraica uertunt ſicuti habent וְעַתָּה הָלֹךְ הָלַכְתָּ, id eſt, Et nunc eundo iuiſti. Septuaginta νῦν οὖν πεπόρευσαι. id eſt, Nunc igitur profectus es.

Tabernaculum Iacob.

אֹהֶל, id eſt Tabernaculum:quod nō proprie Septuaginta οἶκον, id eſt,domum interpretātur.

Deluſa ſolicitudo.

Hoc uenuſtius adhibitum eſt ab Hieronymo, cum Hebraica alio modo habeant. Nam poſtquàm dixiſſet Rachel iuxta conſuetudinem fœminarum accidit mihi, ſequitur in contextu וַיְחַפֵּשׂ וְלֹא מָצָא אֶת הַתְּרָפִים, id eſt,Et ſcrutatus eſt,& non inuenit idola. Quod eiſdem penè uerbis interpretantur Septuaginta ἠρεύνησε λαβὰν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, καὶ οὐχ εὗρεν τὰ εἴδωλα.

Cum iurgio.

וַיָּרֶב בְּלָבָן. Et iurgatus eſt cū Laban, quod non

non proprie Septuaginta καὶ ἐμαχήσατο λαβάν. Et pugnauit contra Laban.

Exarſiſti poſt me.

דָלַקְתָּ אַחֲרָי id eſt, Perſecutus es poſt me. Eodem modo & Septuaginta. κατεδίωξας ὀπίσω μου. Perſecutus es poſt me, quanquam uerbum דלק & perſequi & exardere ſignificet.

Die noctuq́ꝫ æſtu urgebar.

Hoc quod ad frigus & æſtum refert Hieronymus: Hebraice refertur ad ipſum furtum, hoc modo גְּנֻבְתִי יוֹם וּגְנֻבְתִי לָיְלָה id eſt, Furtum meum die, & furtum meum nocte: quicquid, inquit, aut interdiu, aut noctu rapiebatur, mihi erat ſoluendum: atq́ꝫ eodem modo etiam Septuaginta παρ᾽ ἐμαυτοῦ κλέμματα ἡμέρας καὶ κλέμματα νυκτός. id eſt, A meipſo furta diei, & furta noctis. Nota uero eſt ſententia.

Eſtu urgebar.

Hebraice ἐμφατικώτερον אֲכָלַנִי חֹרֶב id eſt, Deuorabat me frigus.

Sex annis pro gregibus.

Quod non ita clare à Septuaginta ἓξ ἔτη ἐν τοῖς προβάτοις. Sex annis in pecudibus: nam ſi bene præpoſitionem Hebraicam, ב. id eſt in, ſuperius accommodarunt, eam uertentes in ἀντὶ, eo loco ἀντὶ τῶν θυγατέρων, cur & idem hic nō intellexerunt

u

runt eſſe faciendum. Quis enim apud Græcos ſatis percipiet. ἐν τοῖς πρόβασι ἐδούλευσε. inter pecudes ſeruiuit:is enim eſt eorum uerborꝫ ſenſus:cum dicendum fuerit pro pecudibus.

Decem uicibus.

Idem error hic apud Septuaginta, qui & ſuperius,mutatis tantum caſibus,ibi enim genitiuus eſt,hic dandi caſus δέκα ἀμνάσι patet & hũc errorem librariorum fuiſſe.

CAPVT XXXII.

Minor ſum cunctis miſerationibus tuis.

EA quidem ſententia eſt: at Septuaginta in alium ſenſum ædiderunt. ἱκανός εἰμι ἀπὸ πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀπὸ πάσης ἀληθείας. ἧς ἐποίησας τῷ παιδί σου. hoc eſt,Plurimus atq; ingens ſum ab omni iuſtitia,& ab omni ueritate quam feciſti ſeruo tuo.Si tamen bene etiam à nobis reddita ſint,cũ nullus ex his uerbis poſſit elici ſenſus, eo quòd non recte ex Hebraico ſermone nihil immutarunt.Atq; hæc quidem locutio,cũ Græce intelligi nõ poſſit,Hebraice tamen ſatis nota eſt,propterea ꝙ alia loquendi proprietas eſt.Hebraica itaq; ſic legimus, קָטֹנְתִּי מִכֹּל הַחֲסָדִים וּמִכָּל הָאֱמֶת אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת עַבְדֶּךָ hoc eſt, Minor ſum præ omnibus miſerationibus,& prę omni ueritate quam feciſti cum ſeruo tuo:patet autem

aũt ꝙ interſit inter *ἱκανόν*, & id quod eſt minor. In eo præterea error nõ ferẽdus, quod Hebræis mos eſt præpoſitione מִן, quæ ſignificat ab, po ſitiuis adiuncta, facere comparatiuos, neq; alia comparatiuorũ forma apud eos reperitur. Non enim dicerent melior ſum te, ſed bonus præ te, nec minor te, ſed paruus præ te. Ex quo genere ſunt & illa, quia multi filij deſertę, hoc eſt plures: & illud, Bonum eſt confidere: hoc eſt, melius eſt: & alia innumera. Is autem mos cũ non ſit apud Græcos, id tamen nõ eſt cautum à Septuaginta, ut quod erat מחסד, id eſt, ab miſeratiõibus, ipſi *ἀπὸ δικαιοσύνης*. Ac mirum cur hoc loco ſui ſimi les non ſint, cum alibi ſermonẽ Hebraicum, ap poſitiſſime ſermoni Græco accommodent.

In baculo tranſiui.

Hebraiſmus eſt quòd in, uſurpatur pro cum, quanquam & Septuaginta eadẽ phraſi utantur.

Forſitan propitiabitur mihi.

Recte locutionem Hebraicam commutauit, quæ eſt אוּלַי יִשָּׂא פָנָי, id eſt, Forſitan ſuſcipiet faciem meam. Quod tamen non attenderunt Se ptuagita *ἴσως γὰρ προσδέξεται πρόσωπόν μου*, id eſt, Forſitan ſuſcipiet faciem meam. Hæc quidem aſſuetis nota eſſent, ſed harum literarum imperi tiores hic tanquam ſcopulo adhærerent, quod in multis nobis compertum eſt.

Luctabatur cum eo.

Eodē modo Hebraice וַיֵּאָבֵק עִמּוֹ & Septuaginta ἐπάλαιεν. id eſt,luctabatur:& Chaldaica æditio וְאִישְׁתַּדַּל id eſt,Et concertabat. Attulimus,non quòd eſſet quicquam diſſonum,ſed ne quid ſiniſtrum ex eo uerbo ſuſpicaremur.

Tetigit neruum fœmoris.

כַּף יְרֵכוֹ id eſt,Latitudinem coxæ:aſſeruntq́ꝫ Hebræi ſignificare hoc loco כף latum os coxæ: ut ab Auen Eſdra quoq; annotatū eſt:in ea parte neruus coxæ eſt:atq; hoc eſt,quòd poſt neruū arefactum claudicabat Iacob. Nō enim neruus hoc loco,membrū genitale ſignificat:quomodo enim claudicaſſet,cū membrū genitale extabefactùm,non impediat inceſſum:ſed neruus,quo crura ſuſtinentur,& per quē motus exercetur.

Phanuel.

Etymon ſic eſt,pane facies dicitur,El autem deus:quod præclare etiam à Septuaginta εἶδος θεοῦ, id eſt,forma aut ſpecies dei.

Iſraël.

Patet hoc loco,uerū eſſe qđ ait Hieron.magis argute q̃ uere,quoſdā uoluiſſe,hoc nomē interpretari uirū uidētē deū,aut mentē uidentē deū. Sūt enim falſa ut manifeſtū eſt ex literis Hebraicis.Nam Hebraice שָׂרָה id eſt,Sara : dominari ſonat,à quo שַׂר Sar,princeps ac dominator.Idē uerbum

uerbum in futuro profertur יִשְׂרָה, Iſra. Huic fu turo adiungitur El, id eſt deus: atq; inde nomen Iſraël conflatur, qđ ſonat, dominator dei, uel ſu= perans deũ, uel princeps cũ deo, ut & ipſe ange= lus hoc loco Iacob appellauit. Quam formã no= minum etiã ſequuntur Izchah, Iacob, ſunt enim futura tẽpora, ea omnia. Quã ob rẽ, qui putarent Iſraël ſignificare uirũ uidẽtem deũ, decepti ſunt uocum ſimilitudine. Nã cũ Iſra ſit futurũ à Sara ut uidimus, & ut ipſæ literæ indicãt, arbitrati ſũt eam uocem è duobus cõflari, ſcilicet ראה raa, id eſt, uidit, & איש is, id eſt, uir: quod certe cõmen= ticiũ eſt. Fallitur quoq; Nicolaus, qui idẽ nomẽ aſſerit directũ cũ deo interpretari poſſe. Nã ישר Ishar, hoc eſt rectus, ſcribitur per ſcin craſſum, at Iſraël per ſcin exile, eo quòd ducitur à Sara.

Iſrael unde dictus.

Quod eſt mirabile.

Hoc nõ habetur in præſenti loco, ſed eſt ex li= bro Iudicũ, huc interiectũ. In eo enim lib. cap. 13. habetur q̃ Mãne interrogauit angelũ, quod eſt nomẽ tuũ, qui reſpõdit, לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לִשְׁמִי וְהוּא פֶלִאי .i. Quare poſtulas de nomine meo, qđ eſt mirabile: Ex eo itaq; loco, q̃ erant admo= dum ſimilia quæ ibi atq; hic dicuntur, huc appo ſitum eſt. Neq; id mirũ uideri debet, nam & ple= raq; alia in noſtra hac æditione eiuſmodi anno= tauimus, ut ſuis locis dicetur. In æditione uero Septuaginta, id genus errati tam frequẽs eſt, ut

in omni penè capitulo, aliquid huiuſmodi repe-
riatur. Quare & Septuaginta hanc clauſulam ha
bent adiectam, ἵνα τί τοῦτο, σὺ ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου
ὅ ἐστι θαυμαστόν. id eſt, Ut quid quæris nomẽ me-
um, quod eſt mirabile?

Neruum qui obſtupuit.

הַנָּשֶׁה Qui eluxatus eſt, è loco motus: ideoq;
claudicabat Iacob. Emarcuiſſe autem non puto
ueridice à quibuſdã eſſe ſcriptum. Hieronymus
ſequitur Septuaginta, qui & ipſi eodem modo
ἐνάρκησε hoc eſt, obtorpuit, & quaſi inutilis effe
ctus eſt: ſed Hebræi ſentiunt coxam dimotam
fuiſſe, propter nerui eluxationem.

CAPVT XXIII.

Diuiſit filios Leæ.

וַיַּחַץ אֶת הַיְלָדִים עַל לֵאָה Et diuiſit filios pro-
pe Leam. Præpoſitionẽ Hebraicã עַל, quæ tum
prope, tum ſupra ſignificat, Septuaginta pro eo
quod eſt, in, aut, ad, acceperũt: atq; hinc eſt factũ,
ut longe illuſtrior noſtra ſit æditio hoc loco, quã
Septuaginta, qui hunc in modum trãſtulerunt.
καὶ ἐπιδιεῖλεν ἰακὼβ τὰ παιδία ἐπὶ λείαν, καὶ ἐπὶ
ῥαχὴλ. Et diuiſit Iacob pueros ad Leam, & ad Ra
chel: quo, neſcio quid dici poſſit obſcurius, præ-
ſertim in ſermone Græco. Quæ hoc loco anno-
tant ab Hieronymo, in queſtionibus Hebraicis
apud

apud eum uidēda ſunt: nō enim utile eſt, quæ ab alijs obſeruata ſint, hic ſuperuacanee repetere.

Sic enim uidi faciem tuam.

Secundum Hebraicā ueritatem עַל כֵּן id eſt, In hunc modum. At male Septuaginta, & à tota loquendi ſerie diſſone interpretantur ἕνεκα τούτου. id eſt, ob hoc, ſiue quamobrem: nam hoc modo, quid diceret Iacob?

Oues & boues fœtas mecum.

וְהַצֹּאן וְהַבָּקָר עָלוֹת עָלָי id eſt, Et oues & boues aſcendentes ſuper me. Quorū uerborū ea eſt ſentētia, in ſe totius gregis curā recumbere. De fœtu autem nulla hic mentio: nam quod hic ſomniat Auen Eſdra, reijciendū penitus uidetur: neq; propterea improbandum quod uertit Hieronymus, uidetur enim ſententiam ſecutus: neq; refert plurimi ſi quid in hiſce minimis aliquid diuerſum inueniatur. Septuaginta in aliam penitus ſententiam, ϗ τὰ πρόβατα ϗ αἱ βόες χωλεύονται ἐπ' ἐμέ. hoc eſt, Et pecudes & boues claudicant ſuper me. Quod quidem & ſi forte eſſe potuit, ut claudicarent, nihil tamen eius rei meminit contextus Hebraicus. Super me quoque ſubabſurde tranſtulerunt: propterea quòd Hebraicum idioma penitus ſequuti ſint.

Quas ſi plus ī ambulādo fecero laborare.

Hæc tota ſententia hoc uerbo clauditur Hebraice

braice וְרְפָקוּם Et pulſabunt eas,ſcilicet paſtores,ut exponit & Auen Eſdra הרועים המנהגים אותם ואזי ימות כל הצאן hoc eſt, Pulſabunt eas ductores earum, & tunc omne pecus morietur. Sed diſſonantius Septuaginta. ἐὰν οὖν καταδιώξω αὐτά. id eſt.Si itaq; perſequutus eas fuero. Videntur autem uerborum ſimilitudine decepti,
דבק ſcilicet dabach,& daphach : quorum prius per-
דפק ſequi ſignificat,alterum quod hic reperitur pulſare:idq; genus hallucinatio creberrima eſt apud eos. Forte quoq;,non ſecundum,ſed primum legerunt in ſuis codicibus.

Veſtigia eius ſicut uidero paruulos meos poſſe.

Vt autē intelligas quàm male uerterint hæc Lxx. totā periodon Hebraicam proponam:quæ ſic habet וַאֲנִי אֶתְנַהֲלָה לְאִטִּי לְרֶגֶל הַמְּלָאכָה אֲשֶׁר לְפָנַי וּלְרֶגֶל הַיְלָדִים hoc eſt,Et ego deferar paulatim ad ueſtigia totius ſuppellectilis, quæ ante me eſt, & ad ueſtigia paruulorum:at Septuaginta ἐγὼ δὲ ἐν ἰσχύσω ἐν τῇ ὁδῷ κατὰ σχολὴν τῆς πορεύσεως τῆς ἐναντίον μου, καὶ κατὰ πόδα τῶν παιδαρίων.hoc eſt,Ego uero confortabor in uia, per ocium itineris,quod ante me eſt,& ſecūdum ueſtigia paruulorum. Eſt autem probabile eos putaſſe, מלאכה quod ſupellectilem ſonat aut facultatem ac ſubſtantiam ,duci ab הָלַךְ id eſt, profectus eſt,ut ab eo fieret מלאכה interpoſita aleph

aleph, & adiecta mem, atq; ideo id nomen uerterunt πόρδωνιν. Quæ certe denominatio, non eſt uera, cætera tolerari facilius poſſunt.

Centum agnis.

מֵאָה קְשִׂיטָה. Centum denarijs, aut obolis. Hieronymus noſter ab æditione Septuaginta errorem habuiſſe uidetur, quæ ſua tempeſtate, ſicut & nunc, erat corrupta. Septuaginta itaque & ipſi uerterunt, ἑκατὸν ἀμνῶν, centũ agnis. Arbitrorq; eundem errorẽ hoc loco à librarijs aut uetuſtate accidiſſe, qui & ſuperius. Vt enim ibi non erat legendum, ἀμνῶν, aut ἀμνάδων, ſed μνῶν, quam rem ipſa quoq; ratio docebat, ita hunc locũ non reddidiſſe puto Septuaginta, δέκα ἀμνῶν, ſed δέκα μνῶν: ut mnas pro quolibet numiſmate acceperint, ſiue pro eo nummo cuius hic mentio fit. Quod mendum cum Hieronymi tempeſtate inueniretur, ſecutus & ipſe eſt, in uoce præſertim ambigua, in qua ſequi tantos uiros nõ indignum putaret. Emendanda igitur noſtra æditio hoc loco, ut pro agnis, legatur nummis. Aſſerunt enim Hebræi קְשִׂיטָה nummũ ſignificare, non agnũ ut interpres uocum apud eos, qui de hoc nomine ait, והוא מין מטבע מה. Eſt, inquit ſpecies cuiuſdã monetę. Atq; hoc eſt, quod Actuum apoſtolorum cap. 7. is locus uertit ut habet Hebraica ueritas. Ibi enim diuus Stephanus ait, de hoc iſto agro, Poſiti ſunt in ſepulchro,

quod emit Iacob precio argēti à filijs Hemor patris Sichem:ſic em̄ ſcribendū eſt. Nō dixit ergo, quod emit centū agnis,ſed precio argenti. Illud quoq; mirū,ꝙ Hieron. non ſibi cōſtet. Nā Ioſue ultimo,uertit ouē,quod hic uerterat agnam,ubi de hac eadē re fit mētio. Hanc quoq; eandē uocē Iob ultimo interpretatus eſt ouē. Dederūt ei,inquit,unuſquiſq; ouem unam,ubi eſt קְשִׂיטָה.

Fortiſſimum Deum.

אֵל אֱלֹהִים. Duo nomina diuina, El, & Elohim,quorū primum à fortitudine duci opinant̄ Hebræi,ſecundum cōmune eſt tam uero deo, q̄ reliquis,qui dij habiti ſunt, aut qui diuinam habeant ſimilitudinē. Omiſerunt aūt Lxx. primū, καὶ ἐπικαλέσατο τὸν θεὸν ἰσραήλ. Et inuocauit deū Iſraël:quod non recte factum eſt. Niſi forte putarūt,in ſermone Græco nō licere dicere θεὸν θεόν. Nam alio modo ea uox exprimi non poterat,cū nullum ſit nomen ſiue apud nos ſiue Græcos,in quod,id diuinū nomen poſſimus cōmutare, qđ multis in locis obſeruarūt Septuaginta. Probādū itaq; eſt qđ fecit Hieron. ut non per propriū aliquod dei nomē fieret tralatio,ſed ꝑ adiectiuū.

CAPVT XXXIIII.

Dormiuitq́; cum illa.

REdundat hoc loco aliqd in codicibus Græcis impreſſis, ἐκοιμήθη μετ᾽ αὐτῆς, καὶ ἔτεκε.

Dor

Dormiuitq́ cum ea,& peperit:amouendum eſt, καὶ ἔτεκε. nam de partu Dinæ, ex congreſſu cum Sichem,neq; ipſe ſacer contextus meminit,neq; ulli interpretes,tam Hebræorum, quàm noſtratium, Græcos dico atq; Latinos.Eſt autem ſumptum ex alio loco,ubi conſimilis periodus inuenitur.Dormiuit,& cõcepit,& peperit: neq; hoc uno in loco in ſcripturis reperies: quare nõ erat quicquam in teſtimonium adducendum.

Triſtemq́; deliniuit blandicijs.

וַיְדַבֵּר עַל לֵב הַנַּעֲרָ .Et locutus eſt ſuper cor adoleſcentulæ. Quam locutionem uult Hieronymus fuiſſe mœroris conſolationẽ: quod neq; ipſe quidem improbo, quod inuenies obſcure uerſum à Septuaginta, propterea quod intactã pene reliquerunt phraſin Hebraicam, καὶ ἐλάλησε κατὰ τὴν διάνοιαν τῆς παρθένου αὐτῇ. Et locutus eſt in mentem puellæ ipſi. Illud uero magnopere placet, quod cor, uerterint διάνοιαν, ſiquidem ex corde eiuſmodi omnia proficiſci, quæ ex mente procedere diceremus, ipſa quoque ueritas docuit,& ut aliquando dixi, τὸ ἡγεμονικὸν, in hiſce literis,tribuitur cordi, contra quàm philoſophi opinentur.

Rem illicitam perpetraſſet.

Eleganter,quod Hebraice יֵעָשֶׂה. Ac ſic nõ fiet.Mos enĩ & decorũ, per futurũ, in Hebraico ſermo

ſermone exprimitur,ut dicant nõ fiet,hoc eſt nõ debet fieri,aut nõ ſolet fieri, eademq́ue in reliquis ratio eſt.Quod non eſt animaduerſum à Septuaginta, καὶ οὐχ οὕτως ἔσται. Et non ſic erit, facileq́ue implicaretur hic tanq́ue grypo imperitior.

Si autem circuncidi nolueritis.

Hoc penitus in contrariam ſentẽtiam accipitur à Septuaginta,nam cũ Hebraice ita legatur, וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ אֵלֵינוּ לְהִמּוֹל וְלָקַחְנוּ אֶת בִּתֵּנוּ וְהָלָכְנוּ hoc eſt,Quod ſi nõ audieritis nos, ut circũcidamini, tollemus filiam noſtrã & abibimus.At uero ipſi,ἐὰν δὲ εἰσακούσητε ἡμῶν, τοῦ περιτμηθῆ, λαβόντες τὰς θυγατέρας ἡμῶν, ἀπελευσόμεθα, id eſt,Si autẽ audieritis nos,ut circũcidamini,acceptis filijs noſtris abibimus, primũ ergo erratũ eſt,quia negatio dẽpta eſt : deinde, quod de una, Dina dicebatur,ipſi ad plures fœminas retulerũt: potuitq́ue primus error facile librariorum eſſe, ſecundus autẽ omnino uidetur ab ipſis interpretibus profectus. Nam Tau finalis ſæpe eos decepit,putaruntq́ue eam ſemper pluralem numerum efficere, ut primo cap. Geneſis לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה,Hoc eſt, In imperium ac dominationem noctis:eſtq́ue ſingulare,uerterunt illi, εἰς ἀρχὰς in imperia, ac dominationes : atque alia id genus quàm plurima.Eadem itaque & hoc loco fuit labendi cauſa,ut bat,id eſt filiam,crederent eſſe id quod eſt בְּתוֹת,id eſt, filiæ.

Ecce

Ecce die tertio quando grauiſſimus uulnerum dolor eſt.

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בִּהְיוֹתָם כֹּאֲבִים, id eſt, Et factum eſt in die tertio, cum eſſent illi dolentes. Dicunt enim Hebræi in circunciſione maximum fieri dolorem præſertim tertia die, ſi quis iam adultus circuncidatur. Vulnera itaq; hæc, & is dolor, de circunciſione ſunt intelligenda. Quod certe male innuũt Septuaginta, ἐν ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, ὅτε ἦσαν ἐν τῷ πόνῳ, id eſt, Die tertia cũ eſſent in labore: niſi fortaſſis πόνον, ſumpſerint pro eo quod eſt κόπος, ſcilicet dolor: quod raro fit, à πόνος quoque fit πόνηρος, erumnoſus, ac calamitoſus. Dolentibus ergo Sichimitis, propter præputij abſciſſionem, & in lecto poſitis ut ſanarentur, inuaſerunt urbem Simon & Leui. Atque is eſt dolus, in quò locuti ſunt ad eos, ſciebant enim quid eſſet futuri.

Nos pauci numero.

Nõ ſecus Septuaginta, ὀλιγοστὸς εἰμὶ ἐν ἀριθμῷ, hoc eſt, Minimus ſum numero: ſe enim loco totius familiæ ponit. At Hebraicum habet emphaſin, וַאֲנִי מְתֵי מִסְפָּר, hoc eſt: Et ego, hoc eſt domus mea, mortui ſumus numero. Indicat, ſe familiamq; ſuã, eſſe ueluti mortuos, ſi cum illis comparentur; ſicut exponit etiã Auen Eſdra.

Cap,

CAPVT XXXV.

Subter terebinthum.

תַּחַת הָאֵלָה .Subter quercum,aut aliam arborem,ſicut alibi quoq; uertit Hieronymus,ut Ioſue cap.ultimo:Tulit lapidem grandem Ioſue,& poſuit eũ תַּחַת בָּאֵלָה, id eſt, Subter quercum, ut ibi uertit Hieronymus.Permultum uero intereſt inter quercum ac terebinthum.Eſt autem hoc quod ponit̃ hic apud Hebręos generale nomen omniũ arborꝝ.Quo circa potuit tam ad terebinthum,q̃ aliam arborem accõmodari.Secutus eſt quoq; hoc loco Septuaginta, qui & ipſi, καὶ κατέκρυψεν αὐτὰ ἰακὼβ, ὑπὸ τὴν τερέβινθον ἐν σικήμοις,id eſt,Et abſcondit ea Iacob ſubter terebinthum in Sicemis.Corrupte autẽ, appellatur Sicemi in libris Græcis,regio,aut urbs, quæ uocanda eſt שְׁכֶם Shechem,de qua retro dictũ eſt: quanquam Septuaginta fortaſſe uoluerunt per hoc diſcrimen facere inter Shechem principem regionis, & ipſam urbem ſiue regionem. Nam eum appellant συχὲμ, regionem uero aut urbẽ σίκιμοι,Hebraice tamen eodem nomine tam locus,quàm princeps à quo locus nomen accepit, uocatur,ſcilicet שְׁכֶם Shechem. Vrbs autem in qua perpetratum eſt illud crudele homicidium, Ieruſalem eſt, quæ hoc loco appellat̃ Shechem, ſi multitudini & Ioſepho credimus.

Sicimi Hieruſalem.

Subter

Subter quercum.

Septuaginta. Fructum loco arboris ponunt, καὶ ἐτάφη κατώτερον Βεθὴλ, ὑπὸ τὴν βάλανον, id eſt, Et ſepulta eſt infra Bethel, ſubter glandem, qui mihi uidetur error non ferendus, nã nemo eſſet, qui facile intelligeret, niſi alĳs ęditionibus iuuaretur. Hebraice itaq; legitur, ut uertit Hieronymus תַּחַת הָאַלּוֹן, ſubter quercum.

Ego Deus omnipotens.

Eodem modo & Hebraice אֵל שַׁדַּי, hoc eſt, Deus fortis. Cũq; hoc loco, duo nomina diuina legãtur, dimiſerunt alterũ Lxx. ſic ſcribẽtes, ἐγὼ ὁ θεός σου. Ego deus tuus. Quod eadẽ de cauſa factum eſſe arbitror, quã & ſuperius attulimus, ſiquidem non poteſt præterq; uno nomine apud Græcos ac Latinos deus exprimi, præter enim θεός, aut deus, nõ extat apud utroſq; aliud nomẽ. At apud Hebręos non una eſt diuinitatis exprimẽdæ uox, ſed pręter nomen tetragrãmaton, eſt Elohim, El, Shadai, Ia, atq; alia q̃ plurima, quæ neq; in Gręcam neq; Latinam linguã uerti poſſunt. Laudãdus autem Hieron. quòd quantum fieri potuerit, numen illud nobis declarauerit.

Verno tempore.

כִּבְרַת הָאָרֶץ, id eſt, Circa uiridationẽ terræ. Sunt autem, qui aliter hunc locum interpretari aſſerant, non enim dicendum uerno tempore, ſed circa interuallum terræ. Legunt ergo totam perio

periodon Hebraicam hoc modo, וַיְהִי כִּבְרַת
הָאָרֶץ לָבֹא אֶפְרָתָה, hoc eſt,Et erat quaſi inter=
Ephrata Bethlehem. uallum terræ,ut ueniret Ephratam,ſcilicet Bet=
lehem. Cauſa uero huius diuerſitatis, eſt in una uoce Hebraica,ſcilicet כברת, quæ uel ex duabus uocibus poteſt eſſe coniuncta,uel unius ratione poteſt habere,ſicut eſſet apud nos ſuſtineamus,quæ & una dictio eſſe poteſt,& tres,ſus, tinea,mus.Eandem rationem habet & hæc dictio Hebraica,poteſt enim legi cõiunctim כברת,ſignificabitq́ interuallũ, poteſt & legi diſiuncta, כ·ברת ſignabitq́ circa uer,circa uiriditatẽ,aut cum ager paſcuus eſt. Hierony. diſiuncte legit, quàm lectionẽ approbat apud Hebræos etiam Auen Eſdra, qui ſup hoc loco hæc ſcribit יתכן להיתהכף לרמות,hoc eſt,poteſt eſſe in hac dictione,una pars,quæ ſit aduerbiũ ſimilitudinis, circiter,aut quaſi. Approbat & alterã lectionẽ, poteſt eſſe,inqt,etiã מהת בהלך.Spaciũ itineris. Hoc idẽ habet cap.48.quanq́ illud ſit potius intelligendũ de ſpacio terræ,eũ tamen locũ uertit Hierony.cũ adhuc uernũ tẽpus eſſet, ubi Iacob de hac ipſa re loquebatur. Sed teſtibus Hebręis uidimus utrunq́ defendi poſſe.Lxx.uero,more ſuo labũtur abſurde. Hanc enim eandẽ uocẽ, de qua tot uerba fecimus,ignorantes quid ſignificaret, ſi credere dignum eſt, ueluti alicuius loci eſſet nomen,intactam reliquerunt, & in Græcũ ſermonẽ uerterunt.Igitur ſic apud eos legimus,

ἐγγὺς

ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἤγγισεν εἰς χαφραθὰ, τοῦ ἐλθεῖν εἰς γῆν ἐφραθά. id eſt, Factum eſt, cum appropinquaret in Chaphrat, ut ueniret Ephrata. Vides ergo eos, quod eſſet Hebraice Ciphrat, feciſſe Chaphrat, è duobusq́ appellatiuis nominibus, unũ proprium conflaſſe. A quibus merito diſſentire uoluit Hieronymus. Chaldaica æditio, hoc loco ſentit cum eis, qui carpunt Hieronymum, non fuiſſe uertendum uerno tempore, ſed cum eſſet ſpatium ad ueniẽdum Ephrata, ea ſic habet בריב ארעא. id eſt, Cum eſſet ſpatium, ac interuallum terræ.

Quod illum minime latuit.

Addit hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus non inuenitur. Nã poſtquàm ſcriptum fuerat, quod illũ minime latuit, inferunt illi, καὶ πονηρὸν ἐφάνη ἐναντίον αὐτοῦ, id eſt, Et malum uiſum eſt in oculis eius.

Ciuitatem Arbeæ.

Eodẽ modo habent & Hebraica קִרְיַת אַרְבַּע. id eſt, Vrbem Arbeæ. At Septuaginta more ſuo penitus aliquid aliud ſenſerũt, hoc modo uertentes πόλιν τοῦ πεδίου, id eſt, Vrbem campi. Vidẽtur legiſſe non ארבע. ſed ערבה. Et primum quidem nomen eſt urbis, de qua hic fit mentio: alterum ſignificat deſertum ac uaſtitatem. Quare aut hoc in eorũ inueniebatur codicibus, aut certe, quod frequentiſſime eis accidit, hallucinati ſunt. Chal-

daica item æditio,quæ & ipſa uetuſta eſt,non habet ut uerterunt Septuaginta, ſed ut Hebraica ueritas.

CAPVT XXXVI.

Iſte inuenit aquas calidas.

Aduertendum hoc loco,neq; Hieronymũ, neq; Septuaginta, cum Hebraica ueritate ſentire. Siquidem Hebraice hoc modo legitur. Iſte inuenit יֵמִים ,id eſt,mulos. Dicunt ſiquidẽ Hebræi,hunc cum paſceret aſinas in deſerto,didiciſſe ex aſina & equo, mulũ procreari. Eiusq; rei cum hominem inuentorem fuiſſe, cum ipſe ſpurius eſſet,& idolorum repertor aliquãdo fuerit. Nulla ergo hoc loco de aquis calidis mentio fit,ſed de eo quod erat mirabilius. Videndũ uero,quamobrẽ eo modo interpretatus ſit Hieronymus,eritq; tolerabilior ipſe quàm Septuaginta. Pro eo igitũ,quod in Hebraicis codicibus hatur nunc יֵמִים,id eſt,muli,Hieronymi temporibus uidetur fuiſſe aut מַיִם,id eſt,aquæ,aut יַמִּים hoc eſt,maria. Et ſine dubio legebatur ימים .ſed quia ea tempeſtate nõ erant ſacri codices, notulis,quæ apud Hebræos uice uocaliũ funguntur, diſtinctæ:ideo putauit Hieronymus eam uocem legendã eſſe ימים,id eſt,maria,nõ ימים.hoc eſt muli. Et uocẽ,quæ ſignificat maria,uertit aquas calidas

Mulorũ inuentor.

calidas:quod cur fecerit non ſatis eſt compertū. Si enim uertiſſet aquas tantum,facile intellexiſſemus ex qua cauſa id feciſſet,ſed quòd addiderit calidas, non conſtat nobis. Niſi quòd huius translationis ipſe affert cauſam in quæſtionibus Hebraicis, dicens quoſdam tempeſtate ſua putaſſe,eo uocabulo aquas calidas ſignificari,iuxta linguam Punicā,quę Hebreę ſimillima eſt.Chaldaica quoq; æditio,quæ ueriſſima eſſe reperitur, & quam mirifice approbant Hebræi, loco eius quod eſt iemim, habet גִּבָּרַיָּא ,id eſt, fortes, animalia ſcilicet robuſtiſſima, quale id genus eſt. Hæc tot & tanta ignorarūt ſi fas eſt credere Septuaginta interpretes,uocemq́;,quæ omnino aliquid ſignificabat,tanquàm nomen alicuius hominis proprium eſſet,ita eam reddiderunt, quēadmodum ſi uertendum ex Hebræo eſſet, Iſaac, & Iacob,nihil ea nomina immutaremus.Itaq; ſic apud eos legimus. οὗτος ἐστὶν ὠνὰν, ὃς εὗρε τὸν ἰαμεὶμ ἐν τῇ ἐρήμῳ. ὅτε ἔνεμε τὰ ὑποζύγια σεβεγὼν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, id eſt, Iſte inquiunt eſt Onan,qui inuenit Iamim in deſerto,quando paſcebat iumenta patris ſui. Hoc certe adeo mihi mirū uidetur,ut nullā rationem inueniam,qua me explicem.Si quidem apud Hebræos,ne pueri quidem tam fœde laberentur,ut Iemim,putarent eo loco aliquē hominem ſignificare.Cogimurq́; uel inuiti, fateri eos linguæ Hebraicæ,nō uſquaquaq; peritos fuiſſe. Videmusq́; uel ex hoc, q̄ neceſſaria eſſet Hie-

ronymi æditio:qui niſi id beneficium nobis prę-ſtitiſſet,adhuc in eiſdem uerſaretur erroribus latina eccleſia,qbus erat antea implicita,dico quãtum attinet ad hęc.Sciendum eſt autem,eum errorem,non latuiſſe expoſitores Gręcos,attamen neq; ad id quod uerum eſſet acceſſerunt. Itaq; Theodoritus ſuper hoc hæc ſcribit ὁ σύρος λέγει αὐτὸν πηγὴν εὑρηκέναι, ἡ γὰρ πηγὴ αἰνὰν καλεῖται τῇ σύρων φωνῇ. πανταχοῦ δὲ τὸ ὕδωρ, ἐμμαεὶν λέγεται ἐν τῷ ἑβραϊκῷ. οὐκ οὖν οὔτε νεαμὶν ἔδει διαφόρως εὑρεῖν ἀντὶ τοῦ ὕδατος οὔτε ἀντὶ πηγῆς, τὸ αἰνάν, Hoc eſt,Syra æditio habet,eum hominẽ,fontem inueniſſe. Nam fons,Syrorũ lingua,Euan uocatur. Vbiq; autem in Hebraico,inuenies aquã appellari Emmaim. Igitur ſecundum Diodorum,nõ erat dicendum eũ inueniſſe Emmaim,loco eius quod eſt aqua, neq; pro eo quod eſt fons,fuerat uertẽdũ Euan. Diodorus quoq; quem hic citauit Theodoritus, hæc refert. ὁ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος τὸν νεαμεὶν, ὕδωρ βούλονται λέγειν, ἀντὶ τοῦ εὑρεῖν πηγὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἱ δὲ ἑρμηνεύσαντες αὐτὴν πῶς τὴν λέξιν τὴν ἑβραϊκὴν τεθείκασιν. Syrus inquit & Hebraicus codex, per Neamim ſignificant aquam,Inuenit ergo is fontem in deſerto,at interpretes, ipſam Hebraicam uocem hic poſuerunt.Ex his ergo uidemus, eos opinatos idem quod & Hieronymus,eam uocẽ ſignificare aquas. Patet autem etiam Syram æditionem,ſi tamen hæc eſt,quæ Targum appellatur,cum Hebraica ueritate ſentire:quãquàm arbitrer

Syra æditio Targum.

bitrer ipſe per Syram æditionē, nō eam illos intelligere, quæ hodie apud Hebræos, ſub Ionathę & Onchelos nomine circūfertur, qua ad intelligendas Hebraicas ſcripturas mirabiliter adiuuamur, quæ ſi quid obſcurum in Hebraicis codicibus inuenitur, luculentiſſime explicat, ut ſæpe nos in hoc opere monſtrabimus, cui nos imponere finē, diuina clementia permittat. Nō ignorauit tamen Hieronymus id quod de ea re ſentiunt Hebræi, ſignificari ſcilicet ea uoce, mulos, recitatq́; omnem ſententiam Hebræorū in quæſtionibus Hebraicis.

CAPVT. XXXVII.

Accuſauit fratres ſuos crimine peſſimo.

וַיָּבֵא אֶת דִּבָּתָם רָעָה אֶל אֲבִיהֶם id eſt, Et retulit infamiam eorum malam ad patrem eorum. Exaggerauit ergo Hieronymus uertendo, quod erat malum, in id quod eſt peſſimum: quanquàm & alibi idem ſæpe faciat, ea ut arbitror opinione inductus, quòd apud Hebræos, non ſit nomen peſſimi. Carent enim ut diximus & cōparatiuis & ſuperlatiuis. Quę igitur ſuper hoc ſcelere prodant aut Hebræi, aut noſtri tam Græci quàm Latini, intelligo non mei inſtituti eſſe huc afferre. Præſertim cum id ſcelus dubium ſit, & ad uarias ſentētias poſſit trahi. Ex quo & Hebræi à latinis

diſſentiunt & Græcis, crimenq́; iſtud leuius faciunt quàm poſſunt. Arbitror quidē ipſe, nō de uno ſcelere hic dici, ſed in uniuerſum de omnibus, & de tota uita fratrū Ioſeph, qppe q in pleriſq;, nō admodū ꝓbi eſſent. Præſertim cū id ſentiat & Theodoritus, qui ſuper hunc locū ad alia, hæc ſcribit ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρὶ, ὡς οὐκ εὐτάκτους ὄντας. Hoc eſt, Dānabat Ioſeph fratres ſuos apud patrē, eo quòd intēperati eſſent, & minime modeſti. Hæc itaq; ſcrutari altius non meū eſſe duco. Sed quod ad ipſam interpretationem attinet, cū præſertim hoc loco Septuaginta ab Hebraica ueritate, & à noſtra æditione diſſentiant. Quare nō ſcripſerunt Septuaginta, Ioſeph fratres ſuos accuſaſſe, ſed contra, cum accuſari ſolitum ab illis in inuidiam atq; odiū, quo in cū laborabant. Itaq; apud eos hoc modo legimus κατή νεγκαν δὲ κατὰ ἰωσὴφ ψόγον πονηρὸν, πρὸς ἰσραὴλ πατέρα αὐτῶν. Hoc eſt, Detulerunt autem contra Ioſeph, uituperationem malam ad Iſraël patrem ſuum. Vt autem intelligas, hanc eſſe æditionem Septuaginta, & non eſſe deprauatos codices, producemus ipſorum expoſitorum ſententias. Omnes enim hi una uoce atteſtantur, accuſatum Ioſeph à fratribus in inuidiam apud patrē, quòd ab eo uehementer diligeretur. nam Theodorus, in hunc modum eam rem declarat. καὶ πρῶτον μὲν ἐπειράθησαν, κακῶς παρὰ τῷ πατρὶ διαβαλεῖν, πολλαῖς κατ' αὐτοῦ λοιδορίαις χρώμενοι. id eſt,

Et

Et primum quidem, conati ſunt, male apud patrem eum calumniari, multis in ipſum accuſationibus utentes. Eodem modo & Iſidorus, qui de ea accuſatione ſic inquit, ἐκ τούτου γὰρ καὶ ψόγον πονηρὸν ἔπλαττον κατ᾽ αὐτοῦ, id eſt, Ex eo factum eſt, ut peſſimam in eũ uituperationem cõmenti ſint. At ſunt apud Græcos, qui hunc lapſum intellexerint, & detexerint: ſi quidẽ Diodorus hæc refert, ἀκύλας καὶ σύμμαχος, ἔτι δὲ καὶ ὁ σύρος, ἀντὶ τοῦ κατήνεγκαν, ἔχει κατήνεγκεν, τουτέστι ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρὶ, ὡς οὐκ ὄντας ἐπιτηδείους. Aquilas inquit, & Symmachus inſuper & Syra æditio, pro eo quod eſt detulerunt, habet detulit: innuens ipſum Ioſeph accuſare ſolitum fratres ſuos, quod non ſe probe gererent. quanquàm etiam hæc uerba, Theodoriti uideantut eſſe, ſed hoc nihil refert. Quę cum ita ſint, miror Eraſmũ, cur multis in locis æditionem Septuaginta, noſtræ prætulerit, cũ aperte & Hebraica ueritas refragetur, & ipſi Græci interpretes.

Quia in ſenectute ſua genuiſſet eum.

Non placet, quod annotauit Burgenſis uir doctiſſi. & maxime Chriſtianus, inuito eo, qui ne nominari quidem dignus eſt, qui conſpurcauit, uniuerſam ueteris teſtamenti ſcripturam, fœdiſſima eam barbarie, & barbara fœditate referciẽs. Quod ergo annotat Burgẽſis, quia in ſenectute ſua genuiſſet eum, non eſſe eo modo ueritatem

Hebraicã intelligendã,ſed potius,quòd Ioſeph,
Filius ſenectutis. filius ſenectutis eſſet,id eſt,prudẽs, modeſtus, &
caniciem præ ſe ferens.hocq́ contendit uerum
eſſe, non ſolum propter ueritatem Hebraicam
quæ habet כִּי בֶּן זְקֻנִים לוֹ,id eſt,Quia filius ſe-
nectutis erat ei. Sed etiã,quia pleriq́ alij geniti
ſunt in ſenectute à Ioſeph,etiam poſt Ioſeph:dico
inquàm hæc uehementer extorta eſſe & magis
eſſe arguta quàm uera.Nã ex eo loquẽdi modo,
docemur non eſſe aliud intelligendum, quàm
quod uertit Hieronymus. Nam & alibi filij ſe-
nectutis eſſe monſtrantur, qui in ipſa ſenectute
naſcuntur.Ioſeph ergo præter cæteros, erat ca-
rus Iacob,quia & ſenex eũ genuiſſet, & eius in-
ceſſum & naturam optimam uideret quod in cæ
teris non uidebat.

Veſtem polymitam.

Id eſt multorum filorũ,ac uariam, ſicut & Se-
Polymita ueſtis. ptuaginta uerterunt ποικίλον, Hoc eſt,uariã. He-
braice eodem modo כְּתֹנֶת פַּסִּים,Hoc eſt. Ve-
ſtem ex multis licijs confectam: quam inferius
Hieronymus, magis quid ſentiat ipſe ſecutus,
quàm quod ſignificet ipſa,uertit talarẽ.Eam uo-
lunt fuiſſe ſericam Hebræi,licet fortaſſe nõ uere,
ut ſæpe de eius uocabuli ui,uiſuri ſumus.

Veſtrosq́ manipulos circunſtantes.

Hebraice nõ ad ſtatũ,ſed motũ referẽ תְּסֻבֶּינָה
אֲלֻמֹּתֵיכֶם .i. Circũuoluebanẽ manipuli ueſtri,
& ado

& adorationem & uenerationē exprimebāt. Eadē ratione & Septuaginta περιστραφέντα τὰ δράγματα ὑμῶν, conuerti manipulos ueſtros.

Pater rem tacitus conſiderabat.

וְאָבִיו שָׁמַר אֶת הַדָּבָר. Et pater eius obſeruabat rē: ſicut & Septuaginta ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ διετήρησε τὸ ῥῆμα. At pater eius obſeruauit uerbum. In eo autem parū luculenta explicatione uſi ſunt, quod uerterint uerbum, quod magis ſonabat rē. de qua re, multa nobis dicta alibi ſunt.

Nitebatur liberare eum.

At Hebraica aperte fatētur Ruben eripuiſſe fratrem ſuum de manibus eorū. ſic enim ibi legimus. וַיַּצִּלֵהוּ מִיָּדָם. Et eripuit eum de manibus eorū. quod & apud Septuaginta clariſſimum fit. ἐξείλετο αὐτὸν, ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν, id eſt, Eripuit eū è manibus eorū. Nam Ruben liberauit Ioſeph, ne interficeretur, quanquàm inhibere nō potuerit, quin in ciſternam deijceretur.

Et reſinam.

Ab Hebraico idiomate ſumpta uox eſt, in quo rezi is liquor appellatur, quod & Græci ſecuti ſunt, qui & ipſi eam ῥητίνην, uocant. Eſt autē lingua Hebraica, ut cæteris linguis prior ac uetuſtior, ita omnibus admiſta, ac quaſi interſperſa. Ex eius enim uocabulis, in omni lingua repies. quod & ab Hieronymo ſæpius eſt obſeruatū. Nā

Hebr. lingua cæteris omnibus admixta.

& linguā Chaldaicā, Arabicam, Syram, Punicā & Aethiopicā ſileo, quarū tanta eſt cū Hebræa ſimilitudo, ut eædem penè eſſe uideantur.

Viginti argenteis.

Eodē modo & Hebraica עֶשְׂרִים כֶּסֶף, id eſt, Viginti argenteis. quod ex errore, à Septuaginta ſcribitur uiginti aureis εἴκοσι χρυσῶν. Si enim Hebraica ueritas de auro hoc loco ſentire uoluiſſet, nō dixiſſet כסף, ſed זהב, ſicut & ſuperius fieri uidimus: quem locum bene uerterunt Septuaginta δέκα χρυσῶν.

Indutus eſt cilicio.

Quid refert, quòd Hebraicū dicat, Indutus eſt שק, ſacco: niſi quis forte ſcrupuloſius hanc rem

Cilicium. uelit ꝑpendere, quòd ciliciū, ex pilis equinis aut eiuſmodi materia cōſui ſoleat, at ſaccus ex canabi, & eo quod terra oritur. Nā quod è pilis conficiantur cilicia, teſtatur & Procopius in hiſtoria, hoc modo: Obiecerunt inquit iaculantibus περικαλύμματα ἐκ τραγείων τριχῶν, ἃ δὴ καλοῦσι κιλίκια, Hoc eſt, Tegumenta ex hircinis pilis facta, quæ uocant cilicia. Sed facile hæc confunduntur.

Saccus. Eſt autem ſaccus, uox Hebraica, Græca ac Latina: ut enim modo nobis dictum eſt, permulta uocabula Hebraica in cæteris linguis remanſerūt, quod præſertim in lingna Italica nos obſeruauimus, nam præter alia quàm plurima, quē meſchinum

appel

appellant, uidelicet pauperem ac calamitoſum, eodem modo uocatur Hebraice meſchim. Alma quoqꝫ lingua Africa, uirgo uocatur ſicut & Hebraice, uirgo inquàm abſcondita.

Lugens in infernum.

שְׁאֹלָה. Ad inferos aut foſſam ac ſepulchrum: nequid prauũ hoc loco ſuſpicemur, quòd Iacob, uir deo amiciſſimus, dicat ſe deſcenſurum ad inferos, de qua re nos paſſim in hoc ope loquemur. Hebraice itaqꝫ ubicũqꝫ Hieronymus ac Septuaginta infernum interpretati ſunt, eſt sheol, hoc eſt foſſa, ſiue ſepulchrum. Neqꝫ enim ſignificat eum locum, ubi ſceleratorum animas recipi antiquitas opinata eſt. Is enim ab Hebræis recentioribus Gehenna uocatꝫ, quod uidentꝫ à nobis accepiſſe, quãdoquidẽ in ueteri teſtamẽto nuſquã inuenimus, Gehenna, locum in ſempiternũ damnatorũ ſignificare. De quo loco Rabbi Moſe in lib. de reſurrectione ſic ſcribit. והענש נקרא גיאנם הוא מקום בוער באש מלהטישרער שם הפגרים ויענשו שם חרש עים במיני הענש אשר יארך שם פרושו. Hoc eſt, ſupplicium uero, quo ſcelerati cruciabuntꝫ, aſſerunt eſſe Gehennã. Quem locũ eſſe dicũt, flammis ardentem, ubi unà cum corpore ſint exurẽdi impij, nõ uno ſuppliciorum ac pœnarum genere, ſed adeo uarijs ac exquiſitis, ut longũ ſit referre. Huc uſqꝫ Rabbi Moſes Aegyptius. Quare non proprie inferos

שְׁאֹל Infernus pro ſepulchro, foſſa.

Gehenna.

inferos ſignat sheol. Obſeruandum quoque eſt, quòd Auen Eſdra hoc loco reprendit æditionē Chaldaicam, quæ quod erat sheol, uertit גיהנם id eſt gehennam: operæprecium duxi eius uerba in medium proferre, is enim inquit ופה תעה המתרגם לטייעים שתרגם שאול גיהנם. Hoc eſt, Errauit hic æditio Chaldaica, quòd uerterit Gehennam, id quod eſt sheol. Deinde citat uaria ſcripturarū loca, in quibus cognoſcit, sheol, ſemper ſepulchrum ſignificare. Duo uero nobis ſatis ſit proferre. Primus eſt apud Eſaiam. Quia non infernus confitebitur tibi, ubi eſt sheol: patetq́ ibi de foſſa dici. Alter eſt Iob cap. 26. Nudus eſt inferus coram illo: uideturq́ omnino de ſepulchro ibi ſentiendum. Sed de hac re ſæpe ſæpius dicturi ſumus. Septuaginta ſicut & Hieronymus interpretati ſunt εἰς ᾅδου, ad inferos. Hæc diximus nihili facientes, quæ de hac re ſomniat Nicolaus. Vere enim figmēta ſunt, quæ de limbo ſcribit hoc loco.

Phutiphari.

Quàm corrupte id nomen apud Septuaginta legitur: ideo eum locum annotauit Origenes apud Græcos, hoc modo. πετεφρῆς παρ᾽ ἀκύλα, καὶ συμμάχω, φουτιφὰρ εἴρηται ἐν τούτω τῶ τόπω. Hoc eſt, Petephres, apud Aquilam & Symmachum, Phutiphar hoc loco uocatur. Annotat & Hieronymus.

Magi

Magiſtro militum.

שַׂר הַטַּבָּחִים. Principi militum, aut coquorũ. Quare ambigua uox eſt, eo quòd טבח ſignificat occido ac macto, & ab eo ducit̃ tabac, hoc eſt occiſor, ac mactator. Ex eo factũ eſt ut & Hieronymus & Septuaginta, uehemẽter diſcordes ſint in uertẽda hac uoce. Septuaginta enim hunc magiſtrũ ſiue principẽ militũ interpretati ſunt ἀρχιμάγειρον, Hoc eſt, Coquorꝝ principẽ: ſiue eũ, qui coquis præfectus ſit. At alij ſicut & Hieronymus, ad carnificinã, uel militiam hoc referunt. Video autem Hebręis utrũq; placere. Nã Auen Eſdra, hæc de ea re ſcribit. Eũ enim ſæpius, quàm reliquos citamus, quòd is peculiariter circa literam uerſet̃, reliqui magis circa ſenſa, & ea ſæpiſſime fabuloſa. Quare noluimus hæc latinorꝝ auribus prodere: nã & ipſe in eis legẽdis penè iugulor. Is ergo hæc de ea uoce ſcribit תמצא זאת הקול שום על הרג ועל בשול, Hoc eſt, Inuenies hãc uocẽ, tam ad occiſionẽ referri, quàm ad id, quod ad culinã ſpectat. Sunt autẽ rationes in utranq; partem. Inferius enim habetur. Et tradidit eũ in cuſtodiã principis hatabachim, id eſt, militũ, ſeu carnificum: nã coquorum princeps, cur carceris cuſtodiam habeat? Rurſum cum is Phutiphar, ſcribat̃ Eunuchus fuiſſe, nimirũ è genere hominum uili effœminato, quãobrẽ is militibus erat pręficiendus? At certe uidetur de eo intelligendum,

Phutiphar magiſter coquorum, aut militum.

dum,qui regijs ſicarijs,carnificibus,ac mactato-ribus erat præfectus,quiq́ damnatorũ plecten-dorum curam haberet. Verũ hæc tam leuia,ſcru pulosius perquirere,uitium fortaſſe ſit.

CAPVT XXXVIII.

Non naſci ſibi filios.

HOc clariſſime expreſſerũt Septuaginta γνοὺς δὲ ὁ Αυνὰν, ὅτι οὐκ αὐτῷ ἔσται τὸ σπέρμα.i.Sciens autẽ Onam ſemen nõ ſuum futurũ.Idcirco enim ſemen effundebat in terram,ſciens nõ ſuos futuros filios qui naſcerent̃,ſed fratris ſui.Mos enim erat Hebræis,ut fratres ducerent uxores fratrũ ſuorũ qui ſine filijs defuncti eſſent, ac qui ex eis procreati fuiſſent,defunctorũ cenſerentur. Hoc ergo obſcurum erat in noſtra æditione.

Ipſe & Iras opilio gregis.

וְחִירָה רֵעֵהוּ.Et Hira ſocius aut amicus eius. Diſſentit autem ab Hebraica ueritate Hierony-mus, primũ quia ſequit̃ Septuaginta,qui & ipſi hũc locũ interpretati ſunt, καὶ κατέβη εἴρας ὁ ποιμὴν αὐτοῦ.Et deſcẽdit Iras paſtor eius:deinde quia ma-xima eſt earũ uocũ affinitas, ſcilicet eius quæ ſi-gnificat paſtorem,& quæ ſocium.Eſt tamen ali-quod diſcrimen:paſtor enim uocatur rohe,eſtq́ participiũ à raha:ſocius autem uel amicus rehe: hacq́ ſcriptura utit̃ hoc loco cõtextus Hebrai-cus.Quare non paſtor,ſiue opilio erat uertendũ,

ſed

ſed amicus,quod & uocum interpres aſſerit,qui de eo nomine ſcribit ſic מת שעניינו חברות.hoc eſt,Eius ſignificatio eſt amicitiæ,ſiue ſocietatis. Deinde profert huius loci teſtimoniũ, arbitror uero ipſe,ex antiqua æditione,Septuaginta, qua Latini utebant̃,relictã eſſe hanc ſcripturã,ut qd' bene uerterat Hieronymus,ad idẽ mendũ redierit,propter codices antiquos qui erant mendoſi. Quod ſæpe ſæpius obſeruauimus.Nã Hieronymus taxauit hoc loco Septuaginta,qui tranſtulerant,Et Hiras paſtor eius,ſiue opilio.Quare nõ eſt credendum,eũ in transferendo Septuaginta eſſe ſecutum,quos erraſſe cognouiſſet.

Aſſumpſit theriſtrum.

A Septuaginta id nomen accepit,qui & ipſi περιέβαλεν τὸ θέριστρον,id eſt,Amicta eſt theriſtro, *Theriſtrum.* uelo ſcilicet æſtiuali: ducitur ἀπὸ τοῦ θέρους. Hoc Hebræi uocant צעיף.dicuntq́; eſſe peplum,ſiue ſindonẽ,amictumq́; lineum. propterea ab æſtate,nomen ſortitur apud Græcos: eratq́; is ornatus fœminæ,quæ nullo in mœrore eſſet.Ideo poſitis uidualibus ueſtibus, aſſumptus eſt à Thamar. Nicolaus autem,cum probe ſe geſſiſſet,in exponendo huius uocis ſignificato,poſtremo falſam ei etymologiam accommodauit.Dixit enim duci à tero, teris. huicq́; aliud abſurdius annexuit,quod me piget referre.

Sedit in biuio.

בפתח

בְּפֶתַח עֵינַיִם.In hoſtio,aut propatulo Henain, uel in ꝓpatulo oculoꝝ.Eſt autē ambigua ſentētia,an Henain,qđ plurale eſſe poteſt ab hana, oculo ſcilicet, ſignificet hic ipſos oculos,uel loci proprium nomen ſit,ſicut uolūt Septuaginta,& apud Hebræos nōnulli.Septuaginta enim hanc uocē ut nomen loci uertūt καὶ κάθισε πρὸς πύλαις αἰνάν.Et ſedit ad portas Euā.Auen Eſdra quoq; inquit ויש אם־ים כי שני מעיינות מים היו בדרך ויש לחם ברמות פתח ומשם יעבור יהודה.Hoc eſt,Sunt q̃ dicant,duos ibi fuiſſe fontes in uia,qui & portarū haberēt ſimilitudinem, atq; inde trāſijt Iuda.Hęc ideo ſcribit Auen Eſdra,ꝙ Henaim,Hebraice fontes quoq; ſonet,poteſtq; numerus dualis eſſe,q̃ apud Hebręos ſæpe reperit̃.Quod autē Hieronymus uertit biuium, ſatis clarū eſt,unde ſumptum ſit,quia ſcilicet locus patens eſſet,& omnibus notus ubi illa ſederat.Chaldaica uero æditio,quaſi & ipſa innuere uidetur, Henaim nomen eſſe loci,eo quòd nomine ipſo uſa eſt.Ipſe quoq; Hieronymus,in libro de locis Hebraicis teſtatur Hebræos ſentire,Henaim ſignificare biuium,quaſi locum, ubi quoquo uelis,oculos poſſis flectere.

Quod & nurus ſua eſſet.

Nō diſſentit ab Hebraico. כַּלָּתוֹ.i.nurus ſua. At ꝑperā Septuaginta hāc,ſpōſam eius faciunt, dicētes, οὐ γὰρ ἔγνω ὅτι ἡ νύμφη αὐτοῦ ἐστί.i. Neq; enim ſciebat

ſciebat,quòd ſponſa ſua eſſet.Quòd ſi ſponſa Iudæ erat,nullum ſcelus perpetratum fuiſſet.Neq; ea utendũ fuerat excuſatione. Quare locus emẽdandus omnino eſt.

Patiar quod uis,ſi dederis harrabonem.

Additũ hoc totum ab Hieronymo explicandæ rei gratia,tantummodo enim in Hebraico legitur אִם תִּתֵּן עֵרָבוֹן עַד שָׁלְחֶךָ,hoc eſt:Num dabis harrabonẽ,quouſq; miſeris? Eodemq; modo Septuaginta, ἐὰν δῷς ἀῤῥαβῶνα.Si dederis harrabonem.At illud obſeruandũ,quòd male uterque accepit cõiunctionem Hebraicã אִם,id eſt, ſi,quæ aliquando cõditionalis,ſæpe negatiua,ſæpe interrogatiua eſt,ut hoc loco. Quare nõ erat uertenda,in,ſi, ſed an,aut, non.Vt diceret Thamar,an dabis mihi harrabonem? Harrabo autẽ uox eſt Hebraica, ſicut hinc facile licet cognoſcere,qua Latini & Græci utuntur.

Armilla.

A Græco ducit̃,hormos eñ humerus,à quo diminutiuum hormiſcos,humeroꝝ ſcilicet ornamentũ.Atq; ideo fortaſſe, ſcribi debet hormilla, *Armilla.*
non armilla:quanq; ſolemus in pleriſq; uocibus *Hormilla.*
Grecis,cum Latinæ fiunt, aliquas literas immutare,ſunt tamen qui putent duci,ab armis.

Certe mendacij nos arguere non poteſt.

At Hebraice nõ is ſenſus eſt, hæc enim aliud

ſonant תִּקַּח לָהּ פֶּן נִהְיֶה לָבוּז, id eſt, Sumat ſi-
bi ne forte ſimus in cõtemptum. Nolebat enim pignus repetere, accuratiusq́ꝫ de eo inueſtigare, ne in uituperationem ſibi uerteretur: quod & Septuaginta innuere uidentur, ἀλλὰ μή ποτε καταγελασθῶμεν. At ne forte irrideamur.

Iuſtior me eſt.

Eodẽ modo Hebraice צָדְקָה מִמֶּנִּי, Iuſtior præ me eſt. At male hæc locutio exprimit̃ à Septuaginta, δεδικαίωται θαμὰρ ἢ ἐγώ, id eſt, Iuſtificata eſt Thamar, q̃ ego: obſcuritasq́ꝫ hæc profecta eſt, quòd nõ accõmodarunt ſermoni Græco modum loquendi Hebraicũ. Quod autẽ hoc loco Hieronymus, in Hebræo ait haberi, Iuſtificata eſt ex me, patet non eo modo reſoluendã comparationem Hebraicã, explicat tamẽ ipſe ſeipſum.

Quare diuiſa eſt ſuper te maceria.

מה פרצת עליך פרץ, id eſt, Quare diuiſiſti ſuper te diuiſionẽ. Eſt ergo in multis uarietas, Hieronymus ſecutus eſt in totum, hoc loco Septuaginta, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμα, id eſt, Quare diſie-
Repagulum. cta eſt per te ſepes, aut repagulum: Repagulum
Maceria. autem ſiue maceriam intelligit Hieronymus, ſecundas, quę embryonem contegunt, quæ à Pha-
Phares. res dirruptæ ſunt, ex eoq́ꝫ nomen accepit. Phares enim Hebraice diuiſio. Nam cũ Zaram debuerit eſſe primogenitus, eo quòd prius protulit

lit manus,attamẽ rupta membranula exijt prior Phares, quod annotatur & à Diodoro ſic, δεῖ δὲ ἐπισημαίνεσθαι, ὅτι ἡ μὲν φύσις τὸν ζαρὰ πρωτότοκον ἐποίει, προεξενεγκόντα τὴν χεῖρα, ὁ δὲ θεός, τὸν φαρὲς προέσχεν τὸ ἀξίωμα, ἐξ οὗ τὸ βασιλικὸν γένος, καὶ ὁ Δαβίδ, καὶ ὁ κύριος, id eſt, Animaduertendũ eſt, quòd natura quidem, primogenitus erat Zaram, qui prior manum protulerat: at uero deus, ipſi Phares tribuit principatum: ex quo genus regium profectum eſt, & Dauid, & ad poſtremum, etiam dominus. Symmachus autẽ & Aquila, etiã ipſi uerterunt diuiſionẽ, id quod interpretatur Hieronymus maceriam. Quod & ab aliquibus Græcis magis approbatur, ꝓpter nomen ipſius Phares. Diodorus enim inquit, ὁ δὲ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος φασίν, τί διεκόπη ἐπὶ σὲ διακοπή. Syra inq̃t, & Hebraica æditio habẽt: cur diuiſa eſt ſup̃ te diuiſio.

CAPVT XXXIX.

Nec quicquam aliud nouerat.

Ipſe uidelicet dominus, quia omnia in manu Ioſeph tradiderat: quod clarius, his uerbis Hebraice exprimit, וְלֹא יָדַע אִתּוֹ מְאוּמָה, id eſt, Et non recognoſcebat quicquam cum eo. Nullam ſcilicet rationem reddebat Ioſeph rerum ab ſe geſtarum, hero ſuo. Septuaginta quoque apertius quàm noſtra æditio, hoc quod de hero Ioſeph dicitur, explicant, καὶ οὐκ ᾔδει τῶν καθ'

αὐτὸν, οὐδὲν, hoc eſt. Neqꝫ norat quicq̃ eorū, quæ ad ſe pertinerēt, herus ſcilicet.

Operi nefario.

Additum exprimendę rei gratia, ab Hieronymo, nam Hebraice tantũmodo eſt, וַיְמָאֵן, id eſt, Et recuſabat. Atqꝫ eodē modo apud Septuaginta inuenies, ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν. At is nolebat.

Nec quicquam eſt, quod in mea non ſit poteſtate

Hebraice ad perſonas refertur וְאֵינֶנּוּ גָּדוֹל בַּבַּיִת הַזֶּה מִמֶּנִּי, id eſt, Et non eſt me maior in hac domo. Quę ſentētia male à Septuaginta uerſa eſt, καὶ οὐκ ὑπάρχει ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ, οὐθὲν ἐκτὸς μοῦ, id eſt, Et nō eſt in hac domo quicquam præter me, niſi forte à librarijs locus corruptus ſit, ut deſit μέγα, uel μεῖζον.

Domina ſua.

אֵשֶׁת אֲדֹנָיו id eſt, Vxor heri ſui, quēadmodum & Septuaginta, ἡ γυνὴ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Vxor domini ſui. Quod certe mirum uidetur: cū is ſit Phutiphar Eunuchus, de quo ſuperius habita mentio eſt. Quamobrem, ſi Eunuchus erat, quomodo habebat uxorem? frigidaqꝫ admodum eſt expoſitio Nicolai, quòd is nō fuerit uere Eunuchus, ſed quòd mos eſſet, omnes regios miniſtros qui fideles eſſent, Eunuchos uocare. Neqꝫ enim eum diuinæ literæ Eunuchum uocaſſent, ſi nō

Phutiphar.

ſi non fuiſſet,cum non ſoleant alibi eo modo loqui:quanquam hoc quod attulit Nicolaus,etiã quidam Græci expoſitores adduxerint,quòd miniſtri regibus fideles, Eunuchi uocẽtur.Quod an uerum ſit,non auſim aſſerere.Iuuantur tamen hi & ab æditione Chaldaica,quæ innuit, hunc uocatum Eunuchum,nõ quod re uera eſſet, ſed de more,quia omnes regij miniſtri, quibus pellicũ aſſeruandarum cura traderetur, Eunuchi efficerẽtur.Appellat enim hunc, quẽ Hebraica ueritas uocauit Eunuchũ,Onchelos rabrabam, hoc eſt præfectum ac ſatrapam. Eunuchi uero, quanquam exectis eſſent uirilibus,nõ propterea,amore fœminarum nõ capiebantur, & eis ut poterant nõ abutebantur,in cuius rei fidem,uoluimus in medium afferre quæ de ea re apud Philoſtratum in uita Apollonij extent,licet fortaſſe plura quàm æquum ſit.Apud eum ergo hæc legimus.Interrogauit enim Apollonius regem Babiloniorum, ὦ δάμι ἔφη θεωρῶ πρὸς ἐμαυτόν, δι᾽ ὅτου ποτε, οἱ βάρβαροι, τοὺς εὐνούχους σώφρονας τε ἡγοῦνται, καὶ ἐς τὰς γυναικωνίτιδας ἀπάγονται, ἀλλὰ τοῦτ᾽ ἔφη, ὦ ἀπολλώνιε, καὶ τῷ παιδὶ δῆλον, ἐπειδὴ γὰρ ἡ τομή, τὸ ἀφροδισιάζειν ἀφαιρεῖται σφᾶς, ἀνεῖνται σφίσιν γυναικωνίτιδες, κἂν συγκαθεύδειν ταῖς γυναιξὶ βούλωνται. τὸ δὲ ἐρᾶν εἶπεν, ἢ τὸ συγγίνεσθαι γυναιξὶν, ἐκτετμῆσθαι αὐτοὺς οἴει, ἄμφω ἔφη. εἰ γὰρ σβεσθείη τὸ μόριον, ὑφ᾽ οὗ διοιστρεῖται τὸ σῶμα, οὐδὲ ἂν τὸ ἐρᾶν ἐπέλθοι, οὐδένα. ὁ δὲ, βραχὺ ἐπισχών, αὔριον ἔφη, ὦ δάμι μάθοις ἄν, ὅτι καὶ εὐνοῦχοι ἐρῶσι, καὶ

Eunuchi etiã amore mulierum capiebantur.

τὸ ἐπιθυμητικὸν, ὅπερ εἰσάγονται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, οὐκ ἀπομαραίνεται σφῶν, ἀλλ' ἐμμένει θερμόν τε καὶ ζώπυρον. δεῖ γοῦν παραστήσειν, ὃ σὸν ἐξελέγξει λόγον. multis autem interpoſitis, infertur. τοιαῦτα διαλαλέντων πρὸς ἀλλήλους κραυγὴ τῶν βασιλείων ἐξεφοίτησεν, εὐνούχων τε καὶ γυναικῶν ἅμα. εἴληπτο δὲ ἄρα εὐνοῦχός τις, ὑπὸ μιᾷ τῶν τοῦ βασιλέως παλακῶν συγκατακείμενός τε, καὶ ὁπόσα οἱ μοιχοὶ πράττων, καὶ ἦγον αὐτὸν ἀμφὶ τῆς γυναικωνίτιν, ὑποσπῶντες τῆς κόμης, ἐπειδὴ ὁ πρεσβύτατος τῶν εὐνούχων, ὁρῶντα μὲν τῆς γυναικὸς, πάλαι ἠσθῆσθαι ἔφη, καὶ προειρηκέναι οἱ, μὴ προσδιαλέγεσθαι αὐτῇ, μηδὲ ἅπτεσθαι δέρης ἢ χειρὸς, μηδὲ κοσμεῖν μόνην τῶν ἔνδον, νῦν δὲ συγκατακείμενον εὑρηκέναι, καὶ ἀνδριζόμενον ἐπὶ τὴν γυναῖκα. Quorum omnium is ſenſus eſt, ut gratificemur his, qui Græce neſciunt. Confabulabatur Apollonius cum Dami Babyloniorum rege, interq; cætera dixit, Sæpe ô Dami mecum miratus ſum, cur barbari putent Eunuchos caſtos ac modeſtos, eisq; mulierum cuſtodiam permittant? At hoc, inquit, Damis, uel puero eſt perſpectum. Nam cum eis coëundi facultatem, exectio ademerit, eò ad cubilia fœminarum ſeruanda dimittuntur, permittiturq; eis, ut cum illis pro arbitratu ſuo quicquid uelint faciant, etiam ſi unà dormire uoluerint. An uerò, inqt Apollonius, eo quòd execti ſunt exiſtimas eis & amandi & coëundi cũ mulieribus facultatem ademptam eſſe? Vtrunq;, inquit. Nam ſi ea pars extincta eſt, quæ ad libidinẽ uniuerſum corpus

pus inflammat,ne amore quidẽ rei uenereæ affi-ci poſſunt. Tum Apollonius aliquãdiu tacitus, cras inquit,intelliges,eunuchis nõ eſſe extinctã cupiditatem ac libidinem,car rerum,quas ocu-lis hauſerint,ſed ardere in eis ac uiuere. Neceſſe enim eſt aliquid eiuſmodi incidere,quo tua poſ-ſit refelli oratio:deinde interiectis multis,addit, Hæc cum inter ſe differerent,clamor ex tota re-gia cooritur,eunuchis & fœminis ſimul uocife-rantibus. Deprenſus autẽ fuerat quidã ex Eunu chis,ſup unã ex pellicibus incubare,& ea omnia agere,quæ ſolent adulteri. Trahebatur autẽ per comam,per uniuerſum locũ, ubi pellicibus erat habitatio. Nam cũ omniũ Eunuchorꝫ maior na tu,eum amare pellicem ſæpe percepiſſet, eiq; & acceſſum & colloquium cũ ea interdixiſſet, neu aut manum aut genas eius contingeret, neq; eã unã ex omnibus, excoleret, is tamen tunc ab eo inuentus fuerat,cum ea cõcumbere,& ea omnia abſoluere,quæ uiri ſolent cum mulieribus, hæc ille. Hoc fit etiam manifeſtius ex his quæ inue-niuntur apud interpretem Gregorij de quibuſ-dam uirginibus. Vbi citatur quorundam ſen-tentia, καὶ φασὶν ὅτι πολλαὶ τῶν γυναικῶν, ἵνα δοκῶσι παρθενεύειν, εἰώθασιν ὑπορρίπτειν ἑαυτὰς τοῖς εὐνούχοις διὰ τὸ ἄγονον, οἵτινες, οὐκ ἄνδρες, ὡς ἄγονοι, ἄνδρες δὲ διὰ τὸ δύνασθαι συνουσιάζειν, hoc eſt, Dicũtq; hi, quòd pleræq; mulieres,ut uiderentur ſeruare uirgini-tatem, ſolebant ſubijcere ſe Eunuchis, eo quòd

Eunuchi etſi nõ gignant, coeunt tamẽ.

eſſent infœcundi,neq; poſſent gignere:qui uiri quidem non ſunt,quod gignere nõ poſſunt, uiri autem ſunt, quia poſſunt coire. Obſeruãdum quoq; eſt,quòd is non eſt ille Phutiphar, ſacerdos Heliopoleos, cuius filiã duxerit Ioſeph. Nã is, alijs literis Hebraice ſcribitur. Is ergo cuius hic meminimus, uocatur פוטיפר, id eſt, potiphar,at ille פוטיפרע, hoc eſt,potipherah. Sunt autem ſimillima nomina,non tamen eadẽ, ſicut pleraq; eiuſmodi,in hiſce literis inueniũtur,quę apud Latinos uidentur eſſe eadẽ, ut eſt Ioachin, & Iehoachin, & Isboſeth,& Miphisboſcet,quæ clariſſime diſtinguuntur Hebraice. Hæc diximus, quòd multi Hebræorum aſſerant ſacerdotẽ illum Heliopoleos eſſe hunc,qui emerit Ioſeph, eumq; domui ſuę præfecerit,qđ an uerũ ſit,neq; refelli,neq; approbari ſine temeritate poteſt.

In dominum meum.

Non ipſum herum intelligit,ſed deum:quod dubium fecit Hieronymus addendo, meũ, cum Hebraice non haberetur. Dominus autẽ hic eſt nomen dei,ſcilicet Elohim, ſic enim, ait Ioſeph, וחטאתי לאלהים, id eſt,Et peccabo deo,quẽadmodũ Lxx. καὶ ἁμαρτήσομαι ἐναντίον τοῦ θεοῦ, id eſt, Et peccabo coràm deo. Ex his autem quæ poſt hęc ſequunť,licet uidere,q̄ elegãter q̄ dilucide, locutiones Hebraicas uerterit Hieron. quæ per ſe horridæ ac triſtes ſunt. Confer æditionem Septua

ptuaginta,uidebis quātū interſit,tum in ſententijs exprimēdis,tum tota orationis proprietate.

Dormi mecum.

שִׁכְבָה עִמִּי id eſt,Iace,concumbe mecum:eodemq́ modo alijs in locis exponendum. Eſt aūt idioma Hebraicum.Septuaginta tamen etiā ipſi uerterunt,Dormi mecū κοιμήθητι μετ' ἐμοῦ.Clarius aūt hæc ꝓprietas cognoſcitur Exodi cap.22.ubi præcipitur כָּל שֹׁכֵב עִם בְּהֵמָה מוֹת יוּמָת quæ ſententia ſi Latina reddenda eſſet,eſſet dicendū, Omnis qui dormierit cum iumento,morte moriatur. Quod patet eſſe abſurdum: nam id non præcipitur,quod poteſt ſine crimine fieri,eum tamen locum præſtiterunt Septuaginta interpretantes πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. ubi dupliciter erratur ut ibi notatum eſt.

CAPVT XL.

Duo eunuchi.

HOc in contextu Hebraico nō habetur:ſed tātū חָטְאוּ מַשְׁקֵה מֶלֶךְ וְהָאוֹפֶה id eſt,Et peccauerūt, pincerna regis & piſtor. Etiā apud Septuaginta tacentur eunuchi hoc loco, ἀρχιοινοχόος, ϗ ἀρχισιτοποιός. id eſt,Pincernarū princeps, aut princeps uinariorum, ut habebat antiqua æditio Latinorū, ac piſtoribus præfectus. Poſitum tamen eſt hoc loco, quod paulo poſt,de-

claratur, ſequitur enim וַיִּקְצֹף פַּרְעֹה עַל שְׁנֵי סָרִיסִים id eſt, Et iratus eſt Pharao, cōtra duos eunuchos. Quod aūt dicit Hieronymus eodem nomine appellari hic pincernam, quo ſuperius, ſeruus Abraham, miror, cū hoc minimę uerum ſit. Ille enim uocatus eſt מֶשֶׁק Meſech, at is מַשְׁקֵה maſche. Et alterum quidem, nomē proprium eſt, alterum, participium à שָׁקָה hoc eſt, bibit: credo ex codicibus uarietatem hanc accidiſſe, ut alia eiuſmodi deprendimus.

Tria caniſtra farinæ.

Pro eo, quod farinam uertit Hieronymus, Hebraice eſt חֹרִי id eſt, candida: per candorē itaq; putauit intelligendam eſſe farinam: quod tamen quidam Hebræorum, ad caniſtra referunt, quæ uiminea ſint ac propterea alba, ac candida: ut textus Hebraicus, ita ſit intelligendus, Tria caniſtra candidiſſima, quæ eorum eſt natura. Quoniā uero uox Hebraica חֹרִי, etiam foramen ſignificat, ſunt qui interpetentur tria caniſtra foraminata. Quæ utraq; expoſitio, propter uerborum πολύσημον non uidetur improbanda. Septuaginta ſunt cum Hieronymo τρία κανᾶ χονδριτῶν, id eſt, Tria caniſtra farinarū. Quod annotauit etiā diuus Auguſtinus, qui teſtatur eo modo, ut nos protulimus haberi Grece, ſed χονδρῖτα hoc loco, panes cibarios ſignificare, ꝓpterea uertit in dubium, an in eis caniſtris, panis eius generis eſſe

potuerit

potuerit. Tollitur autem ambiguitas, ſi ad He-
braica animaduertamus, quę alio modo habent, quàm uerterint Septuaginta.

Vt coniectatoris ueritas probaretur.

Eadem Hebraice, ſed alio modo כַּאֲשֶׁר פָּתַר לָהֶם יוֹסֵף id eſt, Quemadmodum interpretatus fuerat eis Ioſeph. Quod etiam Septuaginta καθὼς συνέκρινεν αὐτοῖς ἰωσήφ Quemadmodū coniectarat eis Ioſeph. Necꝫ id refert magnopere, cum is ſit interpretum mos, ut mutent uerba ac ſeriem orationis, non immutatis ſententijs: quòd ſi quis Iudæus id damnet, ſciat ſe per inſcitiam labi ac prauitatem: aut, quod illi genti peculiare eſt, ex maledicēdi libidine, quod in noſtram æditionem ſolent ſæpe facere, calumniari. Sed facile ab eruditis, & qui eorum animos propius olfecerunt contemnuntur.

CAPVT XLI.

Poſt duos annos.

IS locus in codicibus impreſſis corruptus eſt, habent enim ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἡμέρων. Dicendumꝗ ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἔτη ἡμέρων. Hoc eſt, factum eſt poſt duos annos dierum, ſicut habebāt uetuſtiores, & emendatiores codices. Quod aūt addiderunt Septuaginta interpretes, dierū, ex

Hebrai

Hebraico idiomate eſt profectũ,quod hoc loco, eo modo loquit̃, מִקֵּץ שְׁנָתַיִם יָמִים id eſt, Poſt duos annos dierꝫ.Elegãter aũt & uenuſte omiſſum eſt ab Hieronymo, dierum. Aduerte quoq; quòd hoc loco,eſt dualis numerus, frequens in ſacris literis,cum ſcilicet pluralis ponitur,nullo addito numero,qui crebro nobis occurret.

Deuoraruntq́; eas,quarum mira &c.

Poſt hæc uerba redũdat in codicibus ĩpreſſis aliquid,quod inepte pariter & ſuperuacaneo eſt additũ. Καὶ ἰδοὺ ἄδηλοι ἐγένοντο, ὅτι εἰσῆλθον,εἰς τὰς κοιλίας αὐτῶν, id eſt, Et ecce, euanuerunt, qui in uentrem earum fuerant ingreſſæ, eſt autem ea ſententia paulo inferius.

Percuſſæ uredine.

Eleganter,hoc & accommode à Septuaginta, ἀνεμόφθοροι uento corruptæ.

Abſq́; me deus &c.

Eodẽ modo habẽt & Hebraica בִּלְעָדַי אֱלֹהִים יַעֲנֶה אֶת שְׁלוֹם פַּרְעֹה id eſt,Abſq; me deus reſpõdebit pacem Pharaoni.At Septuaginta aliquãto ſecus,ἄνευ θεοῦ,οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον φαραώ.Abſq; deo,nõ reſpõdebitur ſalutare quoq; Pharaoni.Eadem tamen eſt ſententia, aliterq́; Græco ſermoni accommodata à Septuaginta.

Quintam partem fructuum.

וְחִמֵּשׁ אֶת אֶרֶץ מִצְרָיִם Et quintam colligat partem

partem ex terra Aegypti. Is locus uidetur eſſe mendoſus apud Septuaginta in codicibus impreſſis. nam cum uellēt uerbi Hebraici ꝓprietatem exprimere, finxerunt & ipſi nomē ab eo qđ eſt πέντε, ſicut Hebraice à chamas, hoc eſt quinq́, factū eſt chimes, perinde ſi diceres quinquauit, ſicut à decem decimauit: ergo & Septuaginta à πέντε, fecerūt πεντοῦ, inde ἀποπεντοῦν. Ita hoc loco eſt ἀποπεμπέτωσαν. hoc eſt mittāt: ꝓ eo, qđ erat dicendū ἀποπεντάτωσαν, id eſt, quintā partē capiant: conſultis quoq́ uetuſtioribus codicibus eos ſic habere inuenimus ἀποπεντωσάτωσαν.

Saluatorem mundi.

Voces quæ hoc loco ponūtur, quas Septuaginta non interpretatas omiſerunt, quaſi earum ſignificata ignorarēt, aut Aegyptiacæ aut Chaldaicæ ſunt: fateturq́ ſe ignorare Auen Eſdra, Hebræorum interpres, quid proprie ſignificēt, itaq́ ſuper hunc locū ait, אם צאת המלה מצרית לא ידענו ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף hoc eſt, Si ea uox Aegyptia eſt, interpretari eam non poſſumus, at ſi Chaldaica, ignoramus nomen Ioſeph. Hieronymus tamen interpretatus eſt Saluatorem mūdi, dicitq́ eas Hebraice ſignificare abſconditorum repertorem: ſed non eſſe eas Hebraice interpretandas, ſed Aegyptiace. Nam ipſarum literarum forma uidetur externa eſſe, non Hebraica, Itaq́ uериſimile eſt, cum diligenter

genter ſuper ea re requiſiſſe,atq; eo modo reddi diſſe. Cui etiam gratiæ plurimæ ſunt habendæ, quòd rē obſcurā, & ab ipſis Septuaginta ignoratam,ignoratā & ab Hebræis, nobis aperuerit. Sunt aūt heę uoces corruptę apud Septuaginta Cū eīn Hebraice hoc modo ſcribāt צָפְנַת פַּעְנֵחַ zaphanat pahanac,apud illos legimus ψὸμ θομφανὴχ. Niſi forte ſtudioſe eas immutarint, q́ ab Aegyptijs intellexiſſent,apud Hebręos potius eſſe corruptas. Quod mihi non fit uerisimile. Theodoritus earum uocum,eandē attulit ſignificationem quam & Hieronymus. Siquidē hæc ſcribit, τίνα ἑρμηνείαν ἔχει, τὸ ψὸμθομφανὲχ, τῶν ἀποῤῥήτων ἑρμηνευτὴν αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τοὺς ὀνείρους διασαφήσαντα. Hoc eſt, Quam interpretationem Habet pſon thomphanec reſpondet. Pharao appellauit Ioſeph arcanorum interpretē, eo quòd ſomnia interpretari potuerit.

CAPVT XLII.

Ne forte in itinere quicq; patiatur mali.

פֶּן יִקְרָאֶנּוּ אָסוֹן id eſt, Ne forte occurrat ei mors:at Septuaginta, Neſcio quid aliud μήποτε συμβῇ αὐτῷ, μαλακία ἐν ὁδῷ, id eſt, Ne forte laſſitudo accidat ei in itinere,

Quaſi ad alienos,durius loquebatur.

Hoc obſcurius uertitur à Septuaginta, Hebraico idiomati nimium adhęrentibus, וַיִּתְנַכֵּר

אֲלֵיהֶם Et alienum ſe reddebat eis, alienabatur eis: at illi ἠλλοτριοῦτο ἀπ᾽ αὐτῶν. Alienatus eſt ab eis, nā ad locū potius id apud Græcos ptineret.

Infirmiora terræ.

עֶרְוַת הָאָרֶץ Deformitatem aut nuditatem terræ: cur uero, tam uarij ſunt Septuaginta uertentes ἴχνη τῆς χώρας, ueſtigia regionis: patet enim, id multo diuerſius eſſe, quàm Hebraica ueritas habeat.

Pacifici uenimus.

כֵּנִים אֲנַחְנוּ id eſt, Recti, ſynceri ſumus. Hieronymus Septuaginta ſequitur, qui eodem modo reddiderunt εἰρηνικοὶ ἐσμέν. id eſt, pacifici ſumus.

Per ſalutem Pharaonis.

חֵי פַּרְעֹה id eſt, Viuat Pharao. Secutus eſt ipſe noſter interpres Septuaginta, qui & ipſi νὴ τὴν ὑγίειαν φαραώ. Per ſalutem, uel incolumitatem Pharaonis.

Et non moriamini.

Hebraica quoq; ſimiliter. וְלֹא תָמוּתוּ Et non moriamini. Septuaginta quanquam parum referat, multo diuerſius. εἰ δὲ μὴ ἀποθανεῖσθαι. Qđ ſi non moriemini. Patetq; non fuiſſe eo modo ſententiam peruertendam.

Merito patimur.

אֲבָל אֲשֵׁמִים אֲנַחְנוּ .i. Profecto ſcelerati ſumus nos

nos:ſic & Septuaginta, *καὶ ἐν ἁμαρτίᾳ γὰρ ἐσμεν*, id eſt, V tiq; in peccato enim ſumus. Eſt aũt mẽdoſus is locus in codicibus impreſſis, in qbus ꝓ *καὶ*, ſcriptũ eſt *ναιὸν*, qđ nihil omnino ſignificat.

CAPVT XLIII.

Nos & paruuli noſtri.

טַפֵּנוּ id eſt, Paruuli noſtri: quod male Septuaginta, ad uniuerſam ſupellectilem retulerunt. & *ἡ ἀποσκευὴ ἡμῶν*. hoc eſt, Et ſupellex noſtra: quod uidemus longe aliud eſſe, nullaq; cõiectura aſſequi poſſumus, ex qua cauſa id profectũ ſit. Aſcribere aũt eoꝝ inſcitiæ, uidetur pene nefas, inexpiabileq; facinus: ſed utcunq; nõ poſſumus non uera loqui, in ſequentibus quoq; inuenies eos ſemper reddidiſſe ſupellectilẽ, quod erat infans.

Et ſtoracis.

נְכֹאת Necoth, quod ſuperius uerterat aromata, ideoq; & Septuaginta, hoc interpretantur thymiama. Dicunt autem Hebræi, eo nomine, omnia aromatum genera ſignificari. Atq; ideo Chaldaica æditio, id nomẽ uertit gazam, omnia ſcilicet cara ac precioſa.

Et terebinthi.

בָּטְנִים hoc eſt, Pineæ, ſicut aſſerunt Hebræi. Aquila & Symmachus uertunt amigdala. At Hiero

Hieronymus non diſſentit à Septuaginta, & στακτὴν, καὶ τερέβινθον. Et ſtactē & terebinthū. Quæ autē ſcribat Dioſcorides, Plinius, atq; alij de terebintho, longe abeſt à noſtro inſtituto huc proferre, cum nec res adeo obſcura ſit. Eſt autē terebinthus quæ & τέρμινθος uocatur, utilis in folijs, fructu, & cortice, ut teſtatur Dioſcorides, de qua nō eſt prolixius loquendū, cū hic in Hebraicis codicibus nulla ſit de terebintho mentio. *Terebinthus.*

Adhuc uiuit.

Poſt hæc uerba, redūdat aliquid in codicibus Græcis impreſſis, ſcilicet εὐλογητὸς ἄνθρωπος ἐκεῖνος κυρίῳ. Benedictus uir ille à dño: qd' Hebraice nō habet, interiectumq; eſt ex alio quodā loco.

Illicitum eſt Aegyptijs comedere cum Hebræis.

Hic quoq; aliquid redūdat in Græcorum codicibus, additaq; eſt periodus, ex alio loco, quæ nequaquam huc quadrat, additur ſcilicet βδέλυγμα ἐστὶ γὰρ αἰγυπτίοις, πᾶς ποιμὴν προβάτων. id eſt, Abhominatio enim eſt Aegyptijs, omnis paſtor ouium. Nihil enim de paſtoribus hic narratur, ſed multo inferius, in alio capite.

CAPVT XLIIII.

An ignoratis, quòd non ſit ſimilis mei, in augurandi ſcientia.

Paulò diuerſius ab Hebraico הֲלֹא יְדַעְתֶּם
כִּי נַחֵשׁ

כִּי נַחֵשׁ יְנַחֵשׁ אִישׁ אֲשֶׁר כָּמוֹנִי id eſt, An ne ſcitis quia augurando auguratur uir, ſicut ego. Hieronymus uidetur legiſſe cũ negatione: attamẽ etiã Septuaginta nõ diſſentiũt ab Hebraico, οὐκ οἴδατε ὅτι οἰωνισμῷ οἰωνίσεται ὁ ἄνθρωπος, οἷος ἐγώ. Num ſcitis ꝙ augurio auguratur uir qualis ego. Quamobrẽ, nõ eo modo ſeſe iactat Ioſeph, ſed rẽ omnibus principibus ſolitã, de ſe refert. De quo augurio ſcribit Theodorus, ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐ μαντεία καὶ οἰωνοῖς κεχρημένος, ἀλλὰ πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν σχηματίζων τοὺς λόγους. Hæc, inquit, dicebat, nõ quòd uaticinio, atꝙ augurijs uteretur, ſed quæ ad propoſitam fabulam facerent, loquebatur.

Tu es poſt Pharaonem.

Sequitur Septuaginta, ὅτι σὺ μετὰ φαραώ, quia tu es poſt Pharaonẽ. At Hebraicũ aliqd maius כִּי כָמוֹךָ כְּפַרְעֹה quia ita tu, ſicut & Pharao.

CAPVT XLV.

Habitabis in terram Ieſſen.

NE quam falſam expoſitionem ex hoc loco, ut ſit, eliceremus: aduertendum, id nomen eſſe corruptũ. Nam ꝓ eo quod eſt גֹּשֶׁן ghoſen, factum eſt Ieſen. Ieſſe quoꝙ ut ſuo loco dicetur, corruptum eſt. Et ubicunꝙ Ieſſe apud nos repe ritur, Hebraice eſt Iſai, pater ſcilicet Dauid. Eo quoꝙ loco, exiet uirga de radice Ieſſe, dicendum eſt

Terra Goſen.

Iſai pater Dauid non Ieſſe.

eſt,radice Iſai:falluntur itaq; qui putant,patrem Dauid fuiſſe binominẽ, uocatumq; Iſai & Ieſſe, ſed corrupte eo modo à Græcis Latinisq; nūcupatur. Addiderunt etiam hic aliquid Septuaginta κατοικήσεις ἐν γῆ γεσὲμ ἀραβίας. Habitabis in terra Geſem Arabiæ. Nam is locus, in Arabia eſſe non poterat,cum ea poſita ſit trans mare rubrum,interq; Aegyptum & Arabiã,interiaceat ſinus Arabicus:quare amouenda eſt ἀραβία, qđ etiam annotatur ab Hieronymo.

Gauiſus eſt Pharao.

וַיִּיטַב בְּעֵינֵי פַרְעֹה Et placuit in oculis Pharaonis, Hieronymus à Septuaginta non diſſentit ἐχάρη δὲ φαραώ. gauiſus eſt autem Pharao.

Medullam terræ.

חֵלֶב הָאָרֶץ Pinguedinem terræ,adipem terræ.Septuaginta quoq; ſicut Hieronymus μυελὸν τῆς γῆς medullam terræ:idem certe ſentiunt.

Quaſi de graui ſomno euigilans.

Hæc omnia addita ſunt ab Hieronymo explicandæ rei gratia, cum Hebraice tantummodo habeatur וַיָּפָג לִבּוֹ כִּי לֹא הֶאֱמִין לָהֶם id eſt, Et uacillauit cor eius, quia non credebat eis.Septuaginta tamen etiam ipſi ad ſtuporem referunt καὶ ἐξέστη τῇ διανοίᾳ ἰακώβ. Et extaſi correptus eſt Iacob. Patet autem,nō ad ſtuporem,ſed incredulitatem referendum. Additur enim quia

non credebat eis. Quod ſi obſtupuiſſet, utique
Stupor. etiam credidiſſet. Siquidem ſtupor, eſt rerum ue
hementiſſime impreſſarum, & quarum eſt maxi-
ma repræſentatio, quæ autem non creduntur,
nullum efficiunt in animo ueſtigium.

CAPVT XLVI.

Omnes animæ quatuordecim.

SIcut habent Hebraica. אַרְבָּעָה עָשָׂר id eſt,
Quatuordecim; at Septuagita, qui maxime
in his numeris recenſendis mendoſiſſimi inue-
niuntur, habent πᾶσαι ψυχαὶ δέκα ὀκτώ. Omnes
animæ decē & octo. Atq; eodē modo etiā habe-
bāt uetuſtiores codices; qd' certe maxime mirū:
atq; ex hac cauſa, natus eſt & is q ſequitur error.

Fuere ſeptuaginta.

Non diſſentit ab Hebraico. שִׁבְעִים id eſt, Se
ptuaginta. At interpretes Septuaginta, addunt
huic numero quinq;. Hæc corruptela ſiue à li-
brarijs profecta ſit, ſiue ab ipſis interpretibus, fe
cit ut etiam Actuum apoſtolorū cap. 7. is locus
male legatur. Neq; opinādum eſt, diuū Lucam,
Hebraica quomodo ſe haberēt ignoraſſe, ſed uel
hunc locum, ut ſe haberet ea tempeſtate, citaſſe,
uel eandem ibi corruptelam, à librarijs accidiſſe,
quæ & hic. Hęc ergo eſt eius nodi ſolutio, quem
dicunt Hieronymū ligaſſe, ac non ſoluiſſe: q̄ ille
locus diſſentiat ab iſto in noſtra æditione: ut ibi
habea

habeatur cũ ſeptuagintaquinq; animabus deſcendiſſe Iacob in Aegyptũ, hic cũ ſeptuaginta tantum. Facilis autẽ erat ſolutio, ſi Septuaginta in omnibus locis, æditio animaduerſa fuiſſet, cũ ea in numeris ſit mendoſiſſima. Quod autem nõ ſit profectus à Septuaginta is error, indicio eſt, quia in Deuteronomio, apud eos is locus recte legitur, & ſecundũ Hebraicã ueritatẽ. Neq; etiã illud eſt uerum ꝙ per anticipationẽ locuti ſint. Alioqui, & alia errata, eſſent eadẽ ratione defendenda: ſed quod eſt & pium & uerũ, nõ Septuaginta, ſed librarijs eũ errorẽ adſcribamus. Lucas autem, ſiue ꝙ Hebraice neſciret, ſiue quia ad docendos homines nihil referre putaret ab Hebraica ueritate alicubi diſſentire, ſed potius approbare æditionem Septuaginta, quæ ubiq; erat receptiſſima, & maximæ uenerationi habita, teſtimonium, ut erat iam uulgatum citauit: quod & reliqui apoſtoli fecerunt, qui magis ad æditionem Septuaginta, teſtimonia citabant, quàm ex Hebraicis codicibus. Sępe enim ſolet eſſe magis arguta ꝙ̃ pia eiuſmodi ſollicitudo, uſq; ad unguẽ reſecare, quid quæq; dictio ſignificet, quod grauiſſimi, ſanctiſſimiq; uiri libenter uitabant.

Et ille occurrit in Ieſſem.

Ex hoc loco etiam cognoſcitur, quod modo dicebamus, non omnia errata, quæ in æditione Septuaginta reperiuntur, illis eſſe attribuenda.

Quis enim adduci poſſet,ut crederet,tam paruo ſpacio,eſſe eos homines ſui oblitos,ut locũ,quẽ ſuperius uerterant Geſem,hic eũdem in Raceſſam cõmutarint,transferẽtes εἰς γῆν ῥαμεσσαμ. cũ Hebraice ſit idem nomen hic atq; ibi:quare aliĳs cauſis tantã deprauationẽ aſcribamus. Ex eadẽ etiam re prouenit,ut additũ ſit,occurrit eis, καθ' ἡρώων πόλιν. Ad urbẽ heroum:cuius urbis, quia neq; ſacer contextus meminit, neq; interpretes aliĳ,quicq; ſuper ea re tradiderunt,fateamur neceſſe eſt,additum id eſſe ab aliĳs,ſiue peritis ſiue imperitis,quod etiam annotauit Hieronymus.

Superſtitem te relinquo.

כִּי עוֹדְךָ חָי ,Quia adhuc uiuis:ſic & Septuaginta ἔτι γὰρ ζῇς. Adhuc enim uiuis, nec ad mortem ipſius Iacob id referamus.

CAPVT XLVII.

Non cælamus domino.

לֹא נְכַחֵד Non cælabimus. Duplicis autem
כָּחַד ſignificationis eſt uerbum cachad nam & cælare,& extirpare denotat, atq; hinc factum eſt, ut in alium ſenſum uerterint Septuaginta μή ποτε ἐκτριβῶμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Nunquid abſcindemur à domino noſtro:uel,ne forte excindamur à domino noſtro.Sed clarum eſt,hũc locum intelligendum eſſe,ut uertit Hieronymus.

Salus

Salus noſtra in manu tua eſt.

Hebraice expreſſius. הֶחֱיִתָנוּ Viuificaſti nos. Atq; inde eſt, quòd etiam Septuaginta ad Hebraicam ſcripturam loquuntur. σέσωκας ἡμᾶς. Seruaſti nos, beaſti nos.

Conuerſus ad lecti caput.

עַל רֹאשׁ הַמִּטָּה Super caput lecti. At Septuaginta, æquiuocatiõe decepti ſunt. Nam eadem dictio, ſine punctorum diſtinctione, & lectum & baculum ſignificat: at ſi punctis diſtinguatur, mox nihil remanet ambiguum. Hoc autẽ modo ſcribũtur, prima מִטָּה .i. lectus, ſed'a מַטֶּה baculus. Igitur ꝓ eo qđ erat uertendũ ad caput lecti, ipſi ad caput uirgę ĩterpretati ſunt: qđ q̃ abſurdũ ſit & nõ intelligibile, ſatis eſt clarũ. Eſſetq; id nobis mirum, niſi infinita alia eiuſmodi occurrerent. Sic ergo apud eos legimus. καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου. id eſt, Et adorauit Iſraël ad ſummum uirgæ. Atq; hoc eſt, quod & Græci interpretes hoc exponunt, ut poſſunt, ſicut Gennadius Βιάζεται μὲν ἑαυτὸν πρὸς ἀνόρθωσιν. ἐπιστηριχθεὶς δὲ, καὶ ἐπαναπαυσάμενος τῇ ἐν χερσὶ βακτηρίᾳ πληροῖ τὴν προσκύνησιν, Iacob, inquit cum uellet deo gratias agere atque adorare, ſeſe obnixus erigebat ſuper ſummum baculi, eiq; innixus, adorationem impleuit. Diodorus quoque eodem modo. ῥάβδον μὲν εἶχεν ὁ ἰακὼβ, οἷα δὴ γέρων, πότερον δὲ αὐτὸς ὁ ἰακὼβ

γέρων ὢν, καὶ δυσκινήτως ἔχων, τῷ ἄκρῳ τῆς ῥάβδου ἀψάμενον τοῦ ἰωσὴφ, κατεφίλησεν αὐτὸ τῆς ῥάβδου μέρος, οὗ ἥψατο, ἢ ἰωσὴφ προσκυνήσας τῷ πατρὶ, ἥψατο τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου. id eſt, Iacob ut pote ſenex baculum tenebat, an uero ipſe Iacob iam ſenio confectus, & qui non facile ſeſe mouere poſſet, baculi ſummitate tetigit Ioſeph, eamq́ꝫ partē, qua eũ tetigerat oſculatus eſt, Vel ipſe Ioſeph adorato patre tetigit baculi ſummũ: hæc ille. Eſſe autem legendũ ut uertit Hieronymus, ex eo quoqꝫ manifeſtum eſt, ꝙ Symmachus hunc locũ ſic interpretatus eſt, *καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης.* id eſt, Et adorauit Iſraël, ad caput lecti. Regum quoqꝫ ſecũdo bene, & ut eſt legēdũ, conſimilē locũ reddiderũt Septuaginta. Vbi ſcribitur adoraſſe Dauid ad caput lecti, aut in lecto ſuo, qď Septuaginta interpretati ſunt *καὶ προσεκύνησεν Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ.* Et adorauit Dauid rex ſuper lectum ſuum.

CAPVT XLVIII.

Quod ægrotaret.

NOn diſſentit ab Hebraico. חוֹלֶה ægrotaret: at nõ ſatis explicauerunt hoc Septuaginta: uertentes *ἐνοχλεῖται.* perturbať, moleſtať: cum ad corporis morbũ tantum ſit referendum.

Eratq́ꝫ uernum tempus.

De hac uarietate ſatis ac ſuper ſcriptum eſt retro, cap. 34.

Do

Do tibi partem unam.

Hic quoque lapſi ſunt Septuaginta,nominis ſimilitudine decepti,nam שְׁכֶם Scechem,& partem ſignificat,& locus eſt,cuius frequens mētio in his literis fit: at hic partē ſignificat, eo quòd Hebraice legimus נָתַתִּי לְךָ שְׁכֶם ,Dedi tibi partem unam. Neq; enim unam additum fuiſſet, ſi de loco ſcriberetur.Græce ſic legitur, ἐγὼ δὲ δίδωμί σοι σίκιμα,Ego uero do tibi Sicima.Licet q damHebræi hanc partem,Sichem eſſe aſſerant.

CAPVT XLIX.

Principium doloris mei.

SIcut & Hebraice רֵאשִׁית אוֹנִי,Principium doloris mei. At Septuaginta hunc dolorem referunt ad procreationē,uertentes, ἀρχὴ τέκνων μου, id eſt,Principium filiorum meorum:quod tamen potuit & ad alia pertinere,& quicquid miſeriarum perpeſſus ſit propter ipſum, maxime, quia aſcēdit eius cubile, ut ipſe quoq; meminit: quanq; etiam Diodorus hic ſcribit, ὁ σύρος ἔχει ῥουβὴμ πρωτότοκός μου ἡ δύναμίς μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος. Syra,inquit æditio habet,Ruben primogenitus meus.Quod prudentiſſimorū iudicio relinquit, an de filijs dicat Iacob. Auen Eſdra quoq;, cum Septuaginta ſentit ſic ſcribens, והבכור יקרא ראשית און במרבי הוא ראשית אוני,Primo-

Primogenitus principiũ doloris heb. genitus,inquit,ſolet uocari principium doloris, quaſi ille incipiat dolorẽ afferre,patri. Deutero. quoq; cap.21.principium doloris uocatur primo genitus, quod Hieron. uertit, principium liberorum eius,ubi Hebraice רֵאשִׁית אֹנִי.

Prior in donis maior in imperio.

יֶתֶר שְׂאֵת וְיֶתֶר שָׁ,id eſt, Exceſſus portandi & exceſſus roboris. Hieronymus eũ ſenſum adhibuit:nam non putauit nude ut Hebraice ſe haberet,uertendum eſſe. Verba tamen ſunt obſcuriſſima,& quæ ad uaria torqueri poſſint, ſicut & uerba propheta℞, ideo in his Hebraica tantum producemus ut habent,ut liceat cuilibet pro arbitrio,quem uelit ſenſum ex eis elicere,Septuaginta uero æditio, toto hoc capite, uehementer diſſentit ab Hebraico,propter uerbo℞ πολύσημον,& maximam obſcuritatẽ. Nam & hunc locũ reddiderũt, σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης uel αὐθαδεία, ut uidet legiſſe Hieronymus hoc eſt, Durus ad portandũ,& durus præfractus,ſeu durus pertinaciter. Quæ ut uidemus, ſunt & ipſa non ſatis clara, eo quòd aliter uertuntur, quàm ſe habeant,quod enim Septuaginta referunt ad uiolentiam & pertinaciam Ruben, Hieronymus,& Hebræi ad eius imperium ac uires, quæ maximæ eſſent futuræ: ſic quoque ſentit Auen Eſdra; neque hoc prolixius explicandum eſt, quo modo ſe habeat.

Eſſu

Effuſus es ſicut aqua.

Ita ſignificat uerbum Hebraicū pacaz. Sciliçet feſtinare, erumpere, quod Lxx. ad uiolētiam atq; impetum retulerunt, ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ. Iniurioſus fuiſti ſicut aqua, aut īſultaſti ſicut aqua: credo eos uoluiſſe impetū atq; æſtum libidinis, quo inſaniuit Ruben cū patris cubile aſcēdit, furori aquaꝝ comparare, quod non abeſt à uero. Alij uero dicūt effuſus es ſicut aqua, hoc eſt euanuiſti, in nihilum redactus es propter ſcelus tuum, quo nomine dicit Auen Eſdra ſignificari, אנשים ריקים, id eſt, homines leues ac uanos, ac diffluentes, atq; ita uocantur hoc loci.

Vaſa bellantia.

כְּלֵי חָמָס מְכֵרֹתֵיהֶם, id eſt, Vaſa uiolentiæ habitationis ipſorum. Cætera quidē clara ſunt, quòd uiolenti & iniqui Simon & Leui appellentur propter cædem Sicimorum. At illud habitationis ipſorum, quod Hieronymus uertit bellantia uel arma eorum, ut uidere licet in quæſtionibus Hebraicis, maxime annotandum uidetur. Nam cum uox perplexa eſſet, uarias habere deductiones Hieronymo uiſa eſt, duciq; eam putauit à כר, id eſt, uiro forti ac militi: à quo fit carithi, id eſt, milites, ac bellicoſi, quos corrupte, cerethi, nos appellamus. Hanc deductionem etiam apud Hebræos quidam ſuſpicati ſunt, quos citat Auen Eſdra, at ea non eſt uera

uera deductio,ſed nomen ſimplex ſignificans habitationem,ut etiam habetur in æditione Chaldaica,quæ hũc locum uertit,Simon & Leui uiri fortes,in terra habitationis ſuę operantur fortitudinem. Interpres quoq; nominum apud Hebræos, de ea uoce ſic ſcribit, מחשיורת מקום התושבת התמידיר,id eſt,Significat & locũ habitationis perpetuæ, deinde citat hunc locum. Hieronymus quoq; hanc eãdem uocem,Ezech. cap.16.uertit radicem ſic ſcribens, Radix tua & generatio tua.Et quod eſt expreſſius,eiuſdẽ prophetæ cap.21.eam uocem uertit locum natiuitatis,atque eo modo & hic uertẽda fuerat. Ex his quoq; uidere datur, ne Septuaginta quidem eã uocẽ bene uertiſſe,ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν,Ab electione ipſorũ. Putarunt ſcilicet & ipſi, nõ unam ſed duas eſſe uoces ſcilicet præpoſitionem ac nomẽ ipſum:quod nõ eſt,ut iam diximus.Hæreſin aũt quare uerterint aut ex qua deductione nomen ſumpſerint,ipſi quidem conſulendi ſunt.

Gloria mea.

Eodemq; modo & Hebraice כְּבוֹדִי, Gloria mea,dignitas mea.At cur Septuaginta hoc interpretantur,ἐν συστάσει αὐτῶν,μὴ ἐρείδουσι τὰ ἥπατά μου. In collegio ipſorum, non innitantur aut emulẽtur intima mea.Quæ adeo à ueritate ſunt diſſona,ut me ipſum pudeat. Nam nulla eſt, uel minima ſimilitudo in textu Hebraico, eorum

quæ

quæ illi tranſtulerunt. Acciditq́ꝫ hoc loco, maxima deprauatio.

Suffoderunt murum.

Non diſſentit ab Hebraico עִקְּרוּ שׁוֹר, Effoderunt murum. Quia uero uox Hebraica Shor, tam murum quàm taurum ſignificat, propterea alio modo uerterunt hoc Septuaginta, ἐνευροκόπησαν ταῦρον, id eſt, Eneruauerunt taurum, intelligentes taurum adoleſcentem Sichem. Sed patet melius reddidiſſe Hieronymum, propter uerbum effoderunt, quod non accommodaſſet ſcriptura ad Taurum; eſſet enim, ἀκυρολογία. Auen Eſdra שור חומה. Shor, inquit, hoc loco, murum ſignificat.

Ad prædam aſcendiſti.

מִטֶּרֶף, A præda, ut dicat eum à præda ueniſſe: quoniam uero nomen prædæ, ad germen etiam ac ſurculum quandoq́ꝫ refertur, ſicut retro cap. 10. dictum eſt, ideo Septuaginta uerterunt, ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης, id eſt, Ex germine aſcendiſti. Eſt certe, & hæc hallucinatio maxima: nam & ipſe orationis proceſſus oſtendebat de prȩda dici, nõ germine, cũ Leoni Iuda cõparetur. Auen Eſdra quoque eam uocẽ ſic exponit דמית בני לגור אריה באשר עלית מהטרף, hoc eſt, Aſſimulatus es fili mi catulo Leonis, quia à præda aſcendiſti. Quod autem Hieronymus dicit in quæſtionibus Hebraicis Taraph ſignificare hoc loco ca

co captiuitatem,ecce ſeipſum emendauit,dubitationiq́ꝫ ſatisfecit.

Non auferetur ſceptrum.

לֹא יָסוּר שֵׁבֶט,id eſt,Nõ auferet̃,nõ ceſſabit ſceptrum ſiue uirga.Quod Septuaginta clarius explicant,οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ ἰούδα,id eſt,Nõ deficiet,non ceſſabit princeps ex Iuda.Nam per ſceptrũ nihil aliud intelligebamus. Atq́ꝫ huc uſq́ꝫ, ſatis clara ſunt om̃ia,& Hebræi à Chriſtianis nõ diſſentiunt, omnes enim, eã uirgam & ſceptrũ, regnum,atq́ꝫ imperiũ ſignificare conſentiunt,at in eo,quod paulo poſt ſequetur,erit diſſidium.

Et dux de femore &c.

וּמְחֹקֵק, Et præceptor aut ſcriba ſiue legiſlator, uel rerum agendarum deſcriptor. Ducitur enim à חָקַק ,id eſt,prçcepit,ordinauit,inſtituit: à quo חֻקּוֹת , id eſt, Præcepta ac decreta, ac leges: cumq́ꝫ hoc proprie principũ, ac maximorꝫ uirorꝫ ſit,ideo eum, ducem uertit Hieron. ſicut & Septuaginta,ἡγούμενον.Duo uero hęc,regnum efficiunt,ſcilicet ſceptrum, & legum condendarum poteſtas.Quamobrem eũdem intelligimus hunc,quem & ſuperius,aut duo per quæ regnũ efficiatur.Chaldaica quoq́ꝫ æditio pro duce ponit סָפְרָא , hoc eſt,ſcribam.

De femore eius.

מִבֵּין רַגְלָיו,id eſt,de medio pedũ eius.Quo

modo

modo uero non deficiet de pedibus eius dux? Hieronymus quidē,& ante eum Lxx. uidentur totū,ex parte accepiſſe,ut pedes eis ſignificarēt femur, unde fit procreatio. At Auen Eſdra aliquid aliud tradit,cuius uerba ſic habent ושעם מבין רגליו שבם דרך כל סופר להיות בין רגלי קצין,Sententia,inquit,eius quod dicitur, De medio pedū eius,quia is mos eſt ſcriptorꝶ,ut inter pedes principū ſedeāt. At quid propterea dicit,aut qd poteſt dici abſurdius? Ego uero locutionem Hebraicam eſſe puto,quam & alibi reperiemus ut ſæpe dicetur. Nō enim pedes ipſos intelligimus, ſed aduerbij uice ſumitur, pro eo, qđ eſt de medio eius,& quaſi ex eius domo,ſiue natione. Vt em̄ apud Græcos ἐμποδὼν,nō inter pedes ſignificat, ſed impedimentū atq; obicē declarat,& ἐκτὸς τῶν πόδων,nō extra pedes,ſed,amoto omni impedimento,ſic & Hebraice de medio pedum eius, de medio eius , aut ex ipſo. Quare commenticia eſt expoſitio Auen Eſdræ.

Qui mittendus eſt.

שִׁילֹה,Scilo. In hac una uoce tot tamq; uaria ab Hebræis, & Latinis, ſimul & Græcis proferuntur,ut omnem penè mentem poſſint confundere. Tam uaria affertur eius uocis ſignificatio, ut nulla æditio cum altera conſentiat. Nos tam & ſi noua quædam afferemus,ſuum tamen cuiq; liberum permittimus iudiciū. Nam primo ubi nunc

nunc Hebraice habetur שִׁילֹה ,Adducor facile ut credam tempeſtate Hieronymi fuiſſe שִׁילַח aut שָׁלַח .Shilach,aut ſaliach,ut loco he, fuerit chet:quæ literæ maximã habent affinitatẽ.Eaq́ꝫ uox ſi eo modo ſcribatur,ſignificat miſſum. Exiſtimo igitur hunc locũ corrupiſſe Iudæos,ut pleraq́ꝫ alia ab eis eſſe deprauata cõperimus, ubi cõmode poſſet fieri,ut ſæpius admonituri ſumus. Quod ergo clare de Meſſia diceretur, & ad religionem Chriſtianam penitus tẽderet, per unius literæ immutationem, ipſi ad neſcio quid aliud trãsferre conati ſunt.Huiusq́ꝫ deprauationis uel id eſt maximum teſtimoniũ,ꝙ neq́ꝫ ex ſacris conſtat literis quicq́ꝫ de eo quod illi cõmenti ſunt, ſcilicet Scilo,neq́ꝫ ipſi quicq́ꝫ habẽt certi ꝓferre. Atque ideo maxima ſunt apud eos diſſidia, alij alia exiſtimantibus.Multæq́ꝫ multoꝝ citanẽ ab Auen Eſdra ſuper ea uoce opiniones, quas non libuit producere,ꝙ uideremus, rem non magni emolumenti eſſe, ſed magis uexaretur ſpiritus. Ad ipſam potius rem ueniendũ eſt.Dimiſſis ergo omĩbus fabulis & delyramẽtis Hebræoꝝ, & extortis expoſitiõibus, clarũ eſſe cognoſcimus, hunc locũ de Meſſia eſſe intelligendũ, adiuuãte nos ęditiõe Chaldaica,quæ ſolet eſſe tanq́ꝫ aſylũ Hebręis,quo cõfugiant,ubi aliqd obſcurũ & ſenticoſum occurrit.Quæ ſiqd in diuinis libris propter ꝓphetiã,aut ſermonẽ Hebraicũ,minus clarũ dictũ fuerit,apertiſſime explicat.Ea itaq́ꝫ hoc loco

Chal. æditio aſylum Hebræorum.

loco habet, Donec ueniat Meſſias. Mutauitq́ Scilo in Meſſiam. Rabbi quoq́ Salomon exponens, Donec ueniat Scilo, ſic ait. מלך חמשיח שח מלוכח שלו, hoc eſt, Donec ueniat, ille Meſſias, q̃a regnũ eius eſt. Omnes quidẽ reges Iſraël, Meſſiæ uocabantur, ſed unus κατ᾽ ἐξοχὴν, Meſſias nihilo addito uocatur. Credo igitur, etiam ipſum Chaldæũ interpretẽ legiſſe in cõtextu Hebraico, ſaliac, id eſt miſſum, non Scilo, ſicut & Hieronymũ. Eamq́ uocẽ mutauit in alterã eiuſdẽ formæ, ſcilicet Maſſias. Vnũ igitur hoc poterat conuincere pertinaciſſimos Iudæos, q ut ſuos errores tueanẽ, non ceſſant quotidie ad ſua mala placita diuinas literas torquere. Is ergo locus tã ſecundũ Hieronymũ, quàm Chaldaicã æditionẽ debet intelligi. Et quod dixi de permutatione literarũ, he, in chet, adeo mihi fit probabile, ut penitus in ea ſim opinione. Inuenio etiam in libris Hebræorũ, Meſſiam appellari Shaliac, id eſt miſſum uel miſſionẽ. Miſſus enim eſt à patre, ut nos à funeſta morte liberaret, quã per peccatũ Adæ omne genus humanũ contraxerat. Quod autem Septuaginta hunc locũ uerterunt ἕως ἐὰν ἔλθῃ ὧ ἀπόκειται, ſic enim legendũ eſt, non ut habet impreſſio, non ſatis aſſequor, unde prouenerit, cum præſertim nihil eorum habeatur in cõtextu Hebraico. Niſi forte diuiſim legerint nomen Scilo, ſci, id eſt quod, & lo, id eſt ei, ut totũ ſit hoc modo legendum, Donec ueniat, quod ei, aut cuius eſt:

Meßias Hebræis Saliac id eſt, miſſus dicitur.

quod illi uerterunt ὧ ἀπόκειται. Cui repoſitū eſt. Eritq́ ſenſus, Donec ueniat cui regnū illud penne repoſitum, paratumq́ eſt, ſcilicet Maſſiac; atq́ ita exponūt Græci & Hebræorum nōnulli. Cætera quæ de hac re dicenda fuerant, uideantur apud Nicolaum, non malum autorem.

Expectatio gentium.

Varie quoq́ & hoc exponitur. Eſt enim Hebraice יִקְּהַת, quod nonnulli, collectionem ſignificare autumāt: ut Hebraice hoc modo legamus וְלוֹ יִקְּהַת עַמִּים. Et ei aggregatio populorum: aut, Ad illum aggregabuntur populi. Alij à נקה deducunt, id eſt, obediuit: exponuntq́, Et ei auſcultatio populorū: omnes enim Meſſiæ obtemperaturi erant. Alij aliter exponūt. Quæ omnia, ferè eódem tendunt. Hieronymus Septuaginta ſequitur, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. Et ipſe expectatio gentium. Chaldaica uero æditio habet, Et ei auſcultabunt populi.

Aſinus fortis.

חֲמוֹר גָּרֶם. Aſinus oſſeus, ac propterea fortis, ſicut & ipſe Hieronymus in libro Hebraicarum quæſtionum exponit. Sed quis non miretur uarietatē apud Septuaginta, qui aſinum fortē uerterunt τὸ καλὸν ἐπεθύμησε, pulchrū deſiderauit. Hoc profecto adeo eſt mirum, ut mens ſtupeat. Neq́ ignoramus unde tanta deuiatio acciderit. Nā ut ſæpe teſtati ſumus, r, &, d, apud Hebræos eandem

eandem penè habent formam, nec facile diſtinguntur. Itaq; alteram pro altera litera legerũt ut non חמור,id eſt,aſinum,ſed ſubiecto,d,loco,r, haberent חמור.id eſt concupiuit.In ſecunda quoq; dictione,huiuſmodi quædam etiam ratio eſt.

Tributis ſeruiens.

Non diſſentit ab Hebraico לְמַס עֹבֵד Tributo ſeruiens. Verum tributum pro labore ſumpſerunt Septuaginta:uertuntq; καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργὸς,Factus eſt uir agricola:quãquàm ꝑmultum deuient:nec forte adeo admittendum eſt.

Salutare tuum expectabo domine.

לִישׁוּעָתְךָ קִוִּיתִי יְהוָה. In ſalute tua ſperaui domine. At Septuaginta,hãc ſententiam,non ad Iacob,ſed ipſum equitẽ referũt,uertẽtes καὶ πεσεῖται ὁ ἱππεὺς,τὴν σωτηρίαν περιμένων κυρίου .i. Et cadet eques,ſalutẽ expectans domini. Quod certe meo iudicio,nõ ſine maximo errore factum eſt.

Et ipſe accingetur retrorſum.

וְהוּא יָגֻר עָקֵב,id eſt,Et ipſe expedietur, aut oppugnabit calcaneum. Hoc autem, quod de accingendo & expediendo dicitur, Septuaginta ad tentationem referunt γὰδ πειρατεύσει πειρατήριον,αὐτὸν,αὐτὸς δὲ πειρατεύσει κατὰ πόδας.Gad inquiunt,tentatione tentabit ipſum,ipſe autem tentabit pedes. Hieronymus autem in quæſtionibus Hebraicis ad latrocinium. Omnis autẽ ea

diuerſitas accidit ex multiplici ſignificatione huius uerbi gad. quod & latrocinari, & expediri ad pugnam ſignificat, quod forte etiam Septuaginta innuunt, ſi per uerbũ πειρατεύσει, de piratis intelligãt. Hieronymus loco citato uidetur legiſſe πειρατήριον quod exponit latrunculum.

Neptali ceruus emiſſus.

Nihil diſſentit ab Hebraica ueritate. Septuaginta uehementer diſcrepant, ut penè incredibile ſit νεφθαλεὶ στέλεχος ἀνειμένον, ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος. Nephthal, ſtipes remiſſus, augens in germine pulchritudinem. Quæ diſſonantia accidit ex eo quod ſæpius teſtati ſumus: nam non erant ſacræ literæ punctis diſtinctæ. Itaq; uox ambigua poterat ad uaria ſignificata torqueri, in multis præterea, deprenduntur illi, ſermonis Hebraici minus quàm deceat periti.

Et decorus aſpectu.

בֵּן פֹּרָת עֲלֵי עָיִן. Filius accreſcens ſuper fontem, aut ſuper oculum. Eſt autem hic uocabulũ anceps. עָיִן. quod & oculum, & fontem ſonat. Atq; ideo alterum pro altero reddidit Hieronymus. Putauitq; hanc ſententiam, filius accreſcẽs ſuper oculum, ſic enim diceremus Hebraice, ſignificare decorũ aſpectu. At Hebræi dicunt hic עין ſignificare fontem, ut dicat Iacob, eum creſcere ac profluere, plusquàm fontem. Eódẽ tamen ſententia tendit, licet uarijs uocibus explicata.

cata. Septuaginta quoq; ſequitur Hieronymus ἰωσὴφ ζηλωτὸς ὑός. Ioſeph amabilis filius. Quòd autem addunt μοῦ νεώτατος, filius meus nouiſſimus: redundat, additumq́; eſt à librarijs. Eſt enim etiam falſum, cum non is, ſed Beniamim nouiſſimus fuerit.

Super murum.

Ecce & alia maxima Septuaginta ab Hebraica ueritate deuiatio. Nam hoc reddiderunt πρός με ἀνάστρεψον, ad me conuertere: quo quid poteſt eſſe diſſonantius? Eſt autem eadem huius uarietatis ratio, quã ſæpe attulimus. Nam עֲלֵי. ſi ſine punctis ſcribitũ, poteſt ſignificare, aut ſuper, abſolute, aut ſuper me. Altera quoq; uox שׁוּר & murum declarat, & eſt imperatiua uox à uerbo שׁוּר hoc eſt uidit. Cumq́; tam multa eiuſmodi reperiantur, admirari iam deſinemus. Legendum autem eſſe ut nunc habet Hebraica ueritas, & ut uertit Hieronymus, ratio quoq; admonet: præcedit enim filiæ diſcurrerunt, cui inepte ſubderetur ad me conuertere.

Sedit in forti.

וַתֵּשֶׁב בְּאֵיתָן. Et ſedit in fortitudine, ſcilicet arcus. Quod Septuaginta, neſcio cur tam diuerſe interpretati ſint συνετρίβη μετὰ κράτους, Confractus eſt cum robore, aut ui: eſtq́; penitus in contrarium. Fefellit autẽ eos uerborum ſimilitudo, quod frequentiſſime peccant.

Et diſſoluta ſunt uincula.

וַיָּפֹזּוּ זְרֹעֵי יָדָיו .i. Et roborata ſunt brachia manuũ eius. Quare cõtraria eſt ſentẽtia, ſecutus eſt enim Septuaginta in re ambigua, qui & ipſi καὶ ἐξελύθη τὰ νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτοῦ. Et diſſoluti ſunt nerui brachiorũ manuũ eius. Laudat̃ enim eius fortitudo, ſicut hic paſſim uidere licet.

Inde paſtor lapis Iſraël.

Eodem modo & Hebraice מִשָּׁם רֹעֶה אֶבֶן יִשְׂרָאֵל Inde paſtor lapis Iſraël. At Septuaginta, ſenſum nõ uerba interpretant̃, ὁ κατισχύσας, Qui roborauit, aut, Qui tenuit Iſraël. Sic enim clarum eſt, deũ appellatum lapidem Iſraël, quòd eorũ ſit fortitudo & uirtus, quę Græce ἰσχὺς uocatur. Dimittunt quoq; rohe, hoc eſt paſtorem.

Abyſſi iacentis deorſum.

תְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת. Abyſſi iacentis deorſum. Quod Septuaginta in aliud quid uertunt, nihil uerbi uim exprimentes. γῆς ἐχούσης πάντα, Terræ habentis omnia, ſed tamen aliud eſt abyſſus, quàm terra omnia continens. Alibi tamen thehom, abyſſum interpretati ſunt.

Patrum eius.

הוֹרַי. Genitorum meorum. Quod & Septuaginta remotius εὐλογίας πατρὸς καὶ μητρὸς σοῦ. Benedictiones patris ac matris tuæ. Videntur etiã legiſſe Septuaginta nõ הוֹרַי, ſed הָרִים, id eſt, montes, eo

tes,eo quòd inferunt ὀρέων μονίμων,id eſt, montiũ ſtabilium,In reliquis quoq; multa uarietas.

Collium æternorum.

Poteſt etiam dici,collium mũdi. Nam holam æternitatem ſignificat,& mundum. Quomodo autem ſit hoc intelligendum interpretes conſulendi ſunt,quorum maxima eſt copia.

In uertice Nazaræi.

וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו. Et in uertice Nazaræi fratrum ſuorũ,id eſt,Sanctificati ac diuini hominis,uel ſeiuncti à multitudine.Septuaginta loco Nazaræi aliud penitus diuerſum poſuerũt ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν,id eſt, Quibus imperauit ex fratribus.Quæ obſecro tanta uarietas?Eos ignaros fateri erubeſcimus.Codices mutatos eſſe, nõ eſt ferè probabile.Reſtat ut uerborũ ſimilitudo, eos fefellerit,quod illis creberrimum eſt.

Veſpere diuidet ſpolia.

Eodẽ modo & Hebraicũ יְחַלֵּק שָׁלָל.Diuidet ſpolia.Quæ duo,penitus immutarũt Septuaginta,ut quod eſt Hebraice,diuidet,ipſi reddiderint δώσει,id eſt,ſeruabit.Prædam autẽ faciunt τροφὴν, id eſt,eſcam:licet præda,ſit eſca ipſius leonis.

Ibi & Lia condita iacet.

וְשָׁמָּה קָבַרְתִּי אֶת לֵאָה.Et ibi ſepeliui Leam, ut id de ſeipſo dicat Iacob,non ab alijs factum fuiſſe afferat,quemadmodum etiam Septuaginta

ἐκεῖ ἔθαψα λείαν, Et ibi ſepeliui Leam. Hanc
Lia obitus. quadrageſimoquarto uitæ ſuæ anno ſcribũt Hebræi mortuam eſſe.

CAPVT. L.

Seruis ſuis medicis.

NIhil diſſentit ab Hebraico עֲבָדָיו אֶת הָרֹפְאִים. Seruis ſuis medicis. At Septuaginta longe diuerſius ἐνταφιασταῖς. quæ uox ut arbitror, ſignificat eos, qui cadauera ſepeliunt. At illud quid ſignificet, ſatis notum eſt.

Seruo dei patri tuo.

עַבְדֵי אֱלֹהֵי אָבִיךָ. Seruis dei patris tui: de ſeipſis ergo loquũtur, non Iacob, ſeruosq́ dei ſeſe appellant, qui etiã deus Iacob ſit, ideo & Septuaginta δέξαι τὴν ἀδικίαν τῶν θεραπόντων τοῦ θεοῦ πατρός σου. Et nunc ſuſcipe iniquitatem ſeruorum Dei patris tui.

Num dei poſſumus reſiſtere uoluntati.

הֲתַחַת אֱלֹהִים אָנִי. Num pro Deo ego ſum, uel uice Dei, aut loco Dei. Num Deus inqt ego ſum, ut poſſim uobis detrimentũ, aut emolumẽtum afferre: Poteſt etiam uerti ut fecit Hieronymus. At uero Septuaginta penitus eam ſentẽtiã immutarũt, μὴ φοβεῖσθε· τοῦ γὰρ θεοῦ εἰμι. i. Ne timeatis, nam dei ego ſum. Quod nõ ſolũ ab Hebraica ueritate eſt diſſonũ, uerũ etiã eſt perobſcurum.

Deus

Deus uiſitabit uos,aſportate oſſa mea.

Septuaginta expreſſe ponunt,quando ea oſſa eſſent efferenda ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, ᾗ ἐπισκέψεται ὑμᾶς ὁ θεός, συνανοίσετε τὰ ὀστᾶ μου. In uiſitatione, qua uiſitabit uos,auferetis oſſa mea.

In loculo.

בָּאָרוֹן. In arca. Septuaginta ἐν σορῷ. In ſepulchro:quod fortaſſe non recte redditũ eſt,In arca enim eſt conditus,quòd eſſet aliquando à fratribus efferendus, quanquam & arca ſepulchrum ſit. In Hebræorum quoq; monimentis habetur, Ioſeph conditum eſſe in arca ænea,& in Nilum eſſe proiectum,relatũq; inter Deos Aegyptiorũ, licet hæc falſa mihi uideantur,& Hebræorũ cõmentis ſimilia.Sunt tamen & apud Græcos qui putent,Ioſeph deum ab Aegyptijs habitũ eſſe.

Ioſeph ab Aegyptijs deus habitus.

PRAEFATIO IN EXODVM.

ERAM hunc librum,cũ præcedente ſine ulla præfatione ꝓſecuturus: ſed quia permulta à me in eo expectari animaduertebam, ut late ſcilicet de ſacris ueſtibus, de toto arcæ opificio,de cæteris,quæ maxima ſunt, diſſererẽ, id quod & mihi faciendum eſſe aliquando ſuſpicabar, Putabam enim maximã hoc libro eſſe cum Hebraica ueritate noſtrorũ & Græcorum

codicum diſcrepantiam, propter rerũ difficulta-
tem, uocabulorumq́ue uarietatem, quæ res, adeo
meam opinionem fefellit, ut nullũ propè librum
repererim, in quo pauciora & leuiora eſſent diſſi
dia: eò igitur admonere omnes libuit, ne ſpe fru-
ſtrarentur, cauſamq́ue cur tam expedite librum
omnium difficillimum percurrerim haberẽt ex-
ploratam: neq́ue meum curſum interrumpi ibi po-
ſtularent, ubi minime eſſet opus, qui etiam com-
pendioſe & breuiſſime neceſſaria tantũ luſtrare
& explicare cõſtituerã. Si enim ipſe noſter inter-
pres & ſapientiſſimus fuit, & doctiſſimus, quid
erat opus, omnem eius æditionẽ euoluere, & o-
mnia ad uiuũ reſecare? Quod certe & curioſi ni-
miũ, & ocio, & tempore abutentis hominis fuiſ-
ſet. Sed erant ea tantũmodo obſeruanda, quæ uel
ſenſum læderent, uel apertã maledicendi anſam
Iudæis præberent. Nec tamen fateor, omnia me
uidere potuiſſe, ſed quantum diligentia atq́ue ſtu-
dio poſſet effici, operam dediſſe, ut is error è no-
ſtrorum latinorum mentibus erueretur, quem in
omnium propè pectora diſſeminarunt Iudæi, no
ſtram hanc ęditionem eſſe deprauatiſſimã. Quo-
rum in omnia noſtra, os mendaciſſimum, men-
temq́ue maleuolam, non eſt quòd reformidemus:
ſed potius irrideamus, & eos eſſe mendaces co-
gnoſcamus. Videmus enim eſſe tum pauciſſima,
tum leuiſſima ea, in quibus noſtra, ab Hebraica
ueritate diſcrepet æditio. Hoc igitur libro, eo
plus

plus operæ,atq; induſtriæ adhibuiſſe Septuaginta interpretes & Hieronymum arbitror,quo uideretur eſſe difficilior.Itaq; fecerunt,ut minima, uel propè nulla eſſet inter codices Hebræos, ac latinos differentia.

EXODVS.

CAPVT I.

ANIMAE Quæ egreſſæ ſunt de femore Iacob ſeptuaginta.) Quod ſupra de hoc loco diximus idem & hic eſſet dicendum. Eadem enim corruptela in numero hic apud Septuaginta repitur,quæ & ſuperius. Nam hi,huic numero addunt quinq;.Nõ quòd ipſi huius errati autores fuerint,ſed quod librarijs potius ſit adſcribendũ.Nam in numeris mẽdoſiſſima reperitur Septuaginta æditio,quanquàm is error,etiam tempore apoſtolorũ in Græcis codicibus uideatur fuiſſe.Verum de hoc iam dictum eſt.Græce igitur ſic legitur,ἦσαν δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐξ ἰακὼβ,πέντε καὶ ἑβδομήκοντα.id eſt,Erãt autem omnes animæ quæ ex Iacob natæ ſunt,ſeptuaginta quinq;.Septuaginta uero animę ſunt, computato Iacob,ut notat etiã Auen Eſdra. Nã ſuperius

ſuperius annumerauerat Iacob his, qui Aegyptum eſſent ingreſſi, quos & hic repetit eodem numero.

IMPLeuerunt terram.) וַתִּמָּלֵא הָאָרֶץ אֹתָם Repleta eſt terra, ab ipſis. Verbum autē המלא ſine punctis potuit legi in actiua ſignificatione ac paſſiua. Verum hoc tempore notulæ ſubiectæ indicant paſſiue eſſe legendum. Itaq; Septuaginta actiue interpretati ſunt ἐπλήθυνε δὲ ἡ γῆ αὐτούς. Hoc eſt, Multiplicauit eos terra: quod certe, ut hypallage eſt, ita eſt obſcuriſſimū, & quaſi ſubabſurdum. Addunt uero Septuaginta, καὶ χυδαῖοι ἐγένοντο, id eſt, & copioſi facti ſunt. Viſumq; eſt quibuſdam χυδαῖοι in malam partem dictum eſſe ab ipſis interpretibus, quaſi innuerent, Hebræos factos eſſe promiſcuos, uulgares, ac uiles, ita enim uerbum ſignificare poteſt, hoc ergo refellit Theodoritus his uerbis. οὐχ ὡς τινὲς νενοήκασιν ὑβριστικῶς αὐτὸ τεθείκασιν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος δεδηλώκασιν. οὕτω γὰρ φασὶν ηὐξήθησαν, ὡς καὶ πάσης ἐκείνης ἐκχεθῆναι τῆς γῆς. οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν ἀκύλαν ἡρμήνευσαν, Hoc eſt, Non ut quidam exiſtimant, in iniuriam interpretes tranſtulerunt χυδαῖοι ἐγένοντο, ſed eorum copiam ſignificarunt: adeo enim inquiunt aucti ſunt, ut per omnē terram illam effuſi ſint: atq; eo modo etiam Aquila interpretatus eſt, hęc ille. Fuit autem Aquila teſte Hieronymo, in explicanda uerborū proprietate diligentior.

Vrbes

VRBES Tabernaculorũ.) עָרֵי מִסְכְּנוֹת. Vrbes tabernaculorum. Quãquàm uero Hebraica uox tabernaculũ ſignificet, accipitur tamen hoc ab Hebræis, non pro tabernaculis, ſed arcibus, ac præſidijs. Quod potiſſimum intellexerũt Septuaginta uertentes πόλεις ὀχυρὰς. Vrbes munitas: quam ſententiam ſecutus eſt & alibi Hieronymus. Nam præter alia loca, Paralipomenon cap. 8. quod hic uertit urbes tabernaculorũ, ibi ciuitates munitiſſimas interpretatus eſt, ubi eſt ערים עסכנות Studioſiſſimi autẽ cuiuſq; eſt, ueritatẽ ipſam, accurate perquirere, & nõ ilico autores optimos reprendere, quod pleriq; faciunt. Itaq; Hebræi ad labores & onera coacti, arces munitiſſimas, tutiſſimaq; præſidia ædificarunt Pharaoni. Quem morem etiam hodie ſeruant principes, ruſticos ad cõſtruenda mœnia, ac propugnacula cogentes. Quod autem narrat Nicolaus Hebraice haberi, urbes theſaurorum, clarũ eſt, eſſe falſum, eſt enim textus Hebraicus ut uertit Hieronymus, ſed tabernacula, ab Hebræis, etiam præſidia atq; arces uocantur: confirmatur à Philone hoc modo, οἱ δ᾽ ἦσαν ἀποτεταγμένοι πρὸς οἰκιῶν τε τειχῶν καὶ πόλεων κατασκευάς. id eſt, Iudæi autem ad urbes, domos, mœniaq; ædificanda, à rege delegati ſunt.

ODErunt filios Iſraël Aegyptij.) וַיָּקֻצוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. Et ſtomachabantur in filios Iſraël. Atq; hæc quidem eſt ſententia, quæ in contrarium à

Septua

Septuaginta uerſa eſt,ut nõ Aegyptij Hebręos, ſed Hebræi Aegyptios abhominarentur. ἐβδε-λύσσοντο οἱ αἰγύπτιοι ἀπὸ τῶν υἱῶν ἰσραήλ. id eſt, Vilipendebantur Aegyptij à filijs Iſraël, Niſi forte aliquid aliud innuunt,hoc eſt, Abhominationẽ patiebantur à filijs Iſraël;cauſa uero eſt quia Hebraica ſimpliciter ſequuntur,nulla facta immutatione,quod tamen periculoſe fit.

EDIFI cauerunt〈que〉 urbes Phiton & Rameſſes.) His duabus urbibus alterã addunt Septuaginta;quod certe nõ puto ab eis eſſe factum, ſed ab eadem cauſa,quæ ſæpius à me allata eſt. Nam ex uno loco facile in alterum,ſententiæ transponuntur,ubi aliqua arriſerit ſimilitudo.Itaq; quod erat ſuperius poſitũ Geneſi cap. 41.de urbe Heliopoleos,ſuperflue huc tranſpoſitum eſt in Græcorũ codicibus.ᾠκοδόμησαν τήν τε πειθὼ, καὶ ῥαμεσσῆ, καὶ ὢν, ὅ ἐστιν ἡλίου πόλυς .i. Aedificauerũt & Pitho, & Rameſſã,& On,quę eſt ciuitas ſolis.Quod certe non poteſt eſſe uerũ,cum Heliopolis ante aduentũ Hebræorum in Aegyptum,eſſet condita. Eradendum itaq; hoc mendũ in Græcis codicibus.Neq; etiã Septuaginta interpretibus eſt adſcribendũ. Nam & ſæpe alibi admonemur,eiuſmodi additiones,non ab ipſis accidiſſe,ſed alijs cauſis.Eſt autẽ maxime mirum quòd Origenes uir grauiſſimus,& qui ſermonẽ Hebraicum non ignoraret,hunc errorẽ non modo nõ uiderit,ſed etiã ſecutus ſit;quippe q has tres urbes myſtice interpre

interpretatur,quæ apud eum copioſius uidenda ſunt,nos non commentarios teximus:hæc certe mihi maxime mira uideri ſolent. Debuerat eum admonere habitam eſſe huius urbis mentionem multis annis ante,quàm Hebræi ab Aegyptijs ad ædificia eo tempore cōpellerentur: neq; tum ædificatā eſſe Heliopolim,cuius ſacerdos iam ſupra trecētis annis elapſis,ſocer Ioſeph fuerit.

IN terræ operibus.) Veriſimilior æditio Septuaginta & ad Hebraicam ueritatē propēſior, quæ habet וּבְכָל עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה,id eſt,Et opprimebant eos omni ſeruitute in agris,ſeu ruribus. illi ἐν τοῖς ἔργοις,τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις. Omnibus inquit operibus,quæ in agris fiunt.Clarū uero eſt,quid innuatur. Afferre enim ex agris cogebantur paleas & lapides,& cementū,atq; aquam,& ad ipſa ædificia comportare. Non itaq; placet, quod ait Ioſephus, eos cogi ſolitos efferre ſtercora extra urbem,ac fęces,& eiuſmodi materias,qđ tametſi uerū eſſe potuerit,non tamen colligit ex ipſo cōtextu. At Philon & ipſe Iudæus,in uita Moyſi, εἰργάζοντο ἢ οἱ μὲν πηλὸν,εἰς πλίνθον σχηματίζοντες,οἱ δὲ πανταχόθεν ἄχυρα συγκομίζοντες, πλίνθου γὰρ ἄχυρα δεσμοί, Hoc eſt, Alij quidem lateres ex humo formabant,alij undiq; paleas afferebāt, eo quòd eæ aptæ ad ſolidandos lateres ſint.

IPSAE habent obſtetricandi ſcientiam.) Hebraice aliquanto ſecus, tametſi ſententia eódem recurrat. Neq; enim ad ſcientiam ac peri-

tiam

tiam refert̃,ſed robur,ac uires quibus eſſent præditæ mulieres Hebrææ,& obſtetricũ auxiljo minime indigerent,hoc modo כִּי חָיוֹת הֵנָּה. Non ſunt inquiunt Hebrææ ſicut Aegyptiæ. Nam illæ ſunt uiuaces ac fortes, atq; in hunc modum etiam exponit Auen Eſdra. כי יש להן כח חיים בלב, id eſt, Quia tenent robur uiuax in corde. Præueniunt inquiunt nos,eo quòd mulieres robuſtiſſimæ ſint,neq; noſtra ope indigeāt. At neutrum commemorant Septuaginta,neq; obſtetricandi peritiã,neq; robur ac fortitudinem.

ET Quia timuerũt obſtetrices deum, ædificauit illis domos.) Quia eodem modo habent & Hebraica,non ſunt aliter producenda. At uero æditio Septuaginta,tam male hunc locũ deprauatũ habet,ut nihil dici poſſit deprauatius. Non itaq; uerterũt,deum eis domos ædificaſſe,ſed eas ſibi. Vtq; intelligas eodem modo etiam olim ſe habuiſſe codices Græcos,proferam expoſitionẽ Theodoriti. Cum enim Septuaginta uertiſſent ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο αἱ μαῖαι τὸν θεόν, ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας, Hoc eſt. Quoniam timuerunt obſtetrices deum,ædificarũt ſibi domos,ille ſic ea uerba exponit. τοῦ Φαραὼ κελεύσαντος διαφθείρειν τὰ ἄῤῥενα, ἐκεῖναι δι' εὐλάβειαν, ὑπουργῆσαι τῷ τῆς παιδοκτονίας οὐκ ἠνέσχοντο νόμῳ. οὗ δὴ χάριν, αὐτὰς ὁ θεὸς ἀμειβόμενος ἀφθονίαν αὐταῖς ἀγαθῶν ἐδωρήσατο. Hoc eſt, Cum iuſſiſſet Pharao interfici mares,illæ ob religionem, noluerunt infanticiũ exequi. Quamobrem

obrem remunerauit eas deus, bonoꝝ ubertate cõceſſa. Innuit enim, eas ſibi domos cõſtruxiſſe, hoc eſt omnium rerum, quæ ad familiam gubernandam exiguntur, copiam habuiſſe. Confirmatur autem hoc ipſum autoritate Theodori, qui cũ æditione Aquilæ ac Symmachi ac Theodotionis, emẽdauit codices Septuaginta: apud eũ ſic legimus, ἡ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνεία, τὴν ταχυτῆτα δοκεῖ σημαίνειν τῶν ἑβραίων γυναικῶν τὴν περὶ τὸ τίκτειν φθάνουσαν τὴν παρουσίαν τῶν μαιῶν, & paulo infra, φανερώτερον ἑρμήνευσαν ἄλλοι ἑρμηνευταί. οὐ γὰρ αἱ μαῖαι ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας, ὅπερ αὐτοῖς οἰηθείη περὶ τοὺς ἑβδομήκοντα. ἀλλ' ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐταῖς οἴκους οὐ χειροτεύκτους. ἀλλ' οἵους φησίν, ὁ Δαβὶδ οἶκος ἰσραὴλ εὐλογήσατε τὸν κύριον, hoc eſt, Septuaginta interpretatio, celeritatem uidetur innuere Hebrearum mulierum, & earum præſentiã in pariendo, deinde. Clarius inquit, interpretati ſunt alij interpretes. Nõ enĩ obſtetrices fecerũt ſibi domos, ſed deus fecit eis domos nõ quidẽ manu factas, ſed quales ait Dauid, Domus Iſraël benedicite dominũ. Arbitroꝛ itaqꝫ ipſe, nõ fuiſſe hunc lapſum ipſoꝝ Lxx. ſed potius quiduis aliud eum intuliſſe. Nulla enim erat in cõtextu Hebraico obſcuritas, ut illi tã in aperta & luculenta re laberentur. Quod autẽ exponunt Græci de domibus nõ manufactis, conuenit cum ſententia Hebræoꝝ, neqꝫ enim aliud hi ſentiunt, q̃ eas ſortem inter filios Iſraël accepiſſe, quod fuſius explicatur à Nicolao.

B In flu

IN FLVmen proijcite.) תַּשְׁלִיכֻהוּ, id eſt, Exponite eum, abijcite eum: de flumine nulla mentio. Ex eo autem quod contigit Moſi addidit flumen Hieronymus. Septuaginta tamē etiā ipſi flumen addiderunt, εἰς τὸν ποταμὸν ῥίψατε. In flumen proijcite.

CAPVT II.

PVerum elegantem.) טוֹב, Formoſum: quod non tam proprie Septuaginta reddiderunt ἀστεῖον, id eſt, urbanum. Vna tamen omnium ſententia eſt. Philon autem Iudæus in uita Moyſi, Septuaginta ſecutus de ipſo Moſe ſic ſcribit ex hoc loco accipiens, γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς, εὐθὺς ὄψιν ἀνέφαινεν ἀστειοτέραν, ἢ κατ' ἰδιώτην, ὡς καὶ τῶν τυράννου κηρυγμάτων ἐφ' ὅσον οἷόν τε ἦν, τοὺς γονεῖς ἀλογῆσαι, hoc eſt, Natus itaq; infans, mox urbaniorem præſeferat uultum, quàm quis de priuato homine ſuſpicari poſſet: adeo ut parentes quantum poſſent tyranni edicta facile paruipenderent.

FISCELLAM ſcirpeā.) תֵּבַת גֹּמֶא, id eſt, Arculam ſcirpeam, ſiue papyream, ut uerterunt Septuaginta, θίβιν παπύρου. Arcam ex papyro. Et forte ueriſimilius, eo quòd papyrus propria illius fluminis ſit, at ſcirpus ſiue iuncus etiam reliquorum. Vſi ſunt hoc loco Septuaginta uocabulo Hebraico, arcam exprimere uolentes, neq; ipſam uocem immutarunt, arca enim Hebraice

thebat

thebat dicitur. At illi inuſitato apud Gręcos nomine, eodem modo appellarunt θίβην. Quæ uox nuſquam apud alios autores reperitur: atque hinc factum ſuſpicor, quòd Philon Iudæus Hebraicæ linguæ imperitus, ut ex multis fit manifeſtum, totam hanc rem de fiſcella ſcirpea omiſit. Apud quem ſic legitur, φοβηθέντες μὴ σωτηρίαν ἑνὶ μνώμενοι, πλείους ὄντες αὐτοὶ σὺν ἐκείνῳ παραπόλωνται, δεδακρυμένοι τὸν παῖδα ἐκτιθέασι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ καὶ στένοντες ἀπήεσαν, hoc eſt, Verum cum timérent ne dum uni ſalutem molirentur, plures cum illo interirent, illachrymantes, puerum ad ipſam fluminis ripã ex poſuerunt, gementesq́ receſſerunt. Ecce de arcula nulla fit apud hunc mentio: credo quòd ignoraret quid eſſet thibi. Sequebatur em̃ Græcos codices: linguamq́ Hebræam eũ ignoraſſe, multis ex locis colligitur. Quod autem aſſerit Origenes, thibin eſſe tegimen è papyro contextum, patet non eſſe uerum, nam theba ſignificat omnem arcam, ſiue papyream, ſiue ligneam. Arca enim Noë theba uocatur, quæ tamen non erat ſcyrpea.

IN PAPYrione.) סוף, Quod tum papyrũ ſignificat, tum carectum, id eſt locum carycum plenum: quod hic papyrionem uocauit interpres, ſepem ſcilicet & quaſi ſyluam papyrorum. Septuaginta aliquanto diſſimilius uertunt ἕλος hoc eſt, paludem: quanq́ ſentẽtia eadẽ omnium *Papyrio.*

ſit. Auen Eſdra שם צמ'ח נמצא כביב הוהרנה hoc eſt, Nomen fruticis eſt, qui circa fluminũ ripas naſcitur. Cognitus eſt aũt Moſes à filia Pharaonis, ꝙ eſſet ex pueris Hebræoꝝ, nõ tam ꝙ ſciret à patre decretum eſſe, ut filij Hebræoꝝ exponerentur, ꝗ quia uidit puerum circũciſum: atq; hoc etiã indicãt ſcriptores Grçci, maxime Theodoritus, q de hac re ſic ſcribit, ἡ περιτομὴ τοῦτον δεδήλωκεν. τοῦτ' ἔνθεν δῆλον, ὡς κατ' ἐκεῖνον χρόνον αἰγύπτιοι, οὐ περιετέμνοντο, ὕστερον δὲ τοὺς ἑβραίους ζηλώσαντες τὸν τῆς περιτομῆς ἀσπάσαντο νόμον, hoc eſt, Circunciſio hoc fecit manifeſtũ. Atq; hinc clarum eſt, ea tẽpeſtate nõ uſos circũciſione Aegyptios, poſtea Hebræos emulantes, cũ ritũ amplexi ſunt.

VOCAVIT nomen eius Moyſem.) Cum hoc nomen, à uerbo Hebraico originem ducat masha, id eſt extraxit, atq; inde fiat Moſe, Patet corrupte proferri tam à Grçcis, ꝗ Latinis Moy-

Moſes. ſes, cum Moſes dicendum eſſet, quandoquidem & etymologia ita prouinciandum demonſtret, & non alio modo proferatur Hebraice. Eadẽq; in hoc nomine corruptela, quæ & in cæteris nominibus. Obſeruandum quoq; ꝙ Philon, aliam etymologiam ei nomini accõmodat, ſic enim de hoc ſcribit, ὄνομα θεμένη μωσῆν ἐτύμως, διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος αὐτὸν ἀνελήφθη, τὸ γὰρ ὕδωρ μῶς ὀνομάζουσιν αἰγύπτιοι, id eſt, Nomenq; ei indidit Moſe, eo ꝙ ex aqua extraxiſſet eum: nam Aegyptij mos aquam appellãt. Eſſe quidẽ id poteſt, uidetur tamen

men duci ab Hebraica etymologia. Auẽ Eſdra uocauit eum Moſe, מתרגו מלשון מצרים בלשון הקדש ושמו בלשון מצרים מוניוס hoc eſt, Translatum eſt è lingua Aegyptiaca in linguam ſanctã. Nomen autẽ eius Aegyptiace eſt Monios. Atq; ita uidetur cõuenire cum Philone, à uoce Aegyptia, nõ Hebraica inditum ei nomen. Sed in Hebræam & nomẽ uerſum eſt, & accommodatum ad ſuum etymon.

AD IEthro patrem ſuum.) Quanta corruptela eſt in hoc nomine apud Latinos? Non eñ Iethro ſcribitur hoc loco ſed Reuel, quanq; idẽ uir, inferius etiã Iethro uocatus ſit, patetq; hunc fuiſſe binominem. Nõ peccant idẽ Lxx. ῥαγουήλ. Erat autẽ is ſacerdos Madian, qua regio uerſus Arabiam ſpectat, ut ſcribit Ioſephus. Quadragenarius erat Moſes, cum ad ſacerdotẽ profugit. Elapſis autẽ alijs annis quadraginta, deus illi apparuit, ut ad tam præclarũ munus tunc aſſumeretur, cũ per ætatem foret ſapientior, & extincti in eo eſſent omnes mali affectus. *Iethro.*

IVRAVIT Moyſes.) וַיּוֹאֶל, id eſt, placuit aut uoluit. At diuerſius Lxx. καὶ κατῳκίσθη. Et habitauit Moyſes, uel collocatus eſt. Sic eadem ſententia à diuerſis per diuerſa uerba exprimitur. Sed non ita propè tam à noſtro interprete, q; ab illis. Nam de iuramento nulla mentio.

ET COgnouit eos.) Sic quoque Hebraice וַיֵּדַע אֱלֹהִים, Et cognouit deus. At Septuagin

ta ſi fas eſt ita loqui, per ignorationẽ Hebraicæ grammaticæ, paſſiue protulerunt, καὶ ἐγνώσθη αὐτοῖς. Et cognitus eſt eis. Quod tamen longe aliud eſt. Nã illi, non ſatis tunc deũ agnoſcebãt quando ne ſub Moyſe quidem agnouerũt, ſed deus, eos reſpexit, & ut ſuã plebem recognouit. Et de hoc quidem nulla controuerſia eſſe poteſt.

CAPVT III.

IEtro cognati ſui.) חֹתְנוֹ, Quo nomine tametſi omnis affinitas ſignificetur, dicendum tamen fuerat ſoceri ſui, ſicut & Septuaginta fecerunt, τὰ πρόβατα Ἰωθὼρ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ. Hoc eſt, Oues Iothor, ſoceri ſui, licet nomen corrupte proferatur.

AD INteriora deſerti.) אַחַר הַמִּדְבָּר, id eſt, Poſt deſertum, uel retro in deſertum. Septuaginta & ipſi ab Hieronymo non uidẽt diſcrepare, ὑπὸ τὴν ἔρημον. Sub deſertum, hoc eſt interius, ut arbitror, & ut ait Philon in locum nemoroſum atque herbis copioſum, apud quem ſic legimus, ἐξάγων τὴν ποίμνην εἰς τόπον εὔυδρόν τε καὶ εὔχορτον, ἔνθα συνέβαινε καὶ πολλὴν πόαν προβατεύσιμον ἀναδίδοσθαι. γενόμενος οὖν πρός τινα νάπην, θέαμα πληκτικώτατον ὁρᾷ. Hoc eſt, Cumq; eduxiſſet gregem, in locum aquis irriguum, & floridum, ubi multa pecudibus herbarum exhibebatur copia, & in conuallẽ iam deueniſſet, uidet hic prodigio

digioſum ſpectaculum. Et quę apud eũ ſequuntur. In penitiſſimas ergo deſerti partes ſeſe contuliſſe ſcribit Moſes, diuinitus fortaſſe promotum, ut in tanto ſeceſſu, rem mortalibus abſtruſam uideret. Vel ipſe locum deſcribit.

APP Aruit ei dominus.) מַלְאַךְ, id eſt, Angelus. Miror quod Hieronymus & ab Hebraico diſſentiat, & ipſis Septuaginta, qui & ipſi ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος, id eſt, Apparuit ei ãgelus. Philon quoq; Iudæus ei angelũ apparuiſſe cõfirmat dicens, ὡς ἄντις ὑπετόπασεν εἰκόνα τοῦ ὄντος εἶναι, καλεῖσθαι δὲ ἄγγελος ὅτι χεδὸν τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι διήγγελλε. Quantum, inquit, quis ſuſpicari poſſet, erat ea uiſio, atque præſentia eius qui eſt, uocetur autem angelus, eo quòd quæ uentura eſſent, denunciabat. Atque ita & ipſe uidetur ſentire, deum ſub figura angeli, Moſi ſe oſtendiſſe, quod & omnes prope Græci patres confirmant. Siquidem Baſilius pluribus nominibus, dei filium in ſacris literis appellari ſcribit, è quibus & nomen angeli eſſe. Quippe qui patris conſilia hominibus reuelauit. Qui & apud Eſaiam magni conſilij angelus uocatur, de qua re magnus Dionyſius, de cœleſti Hierarchia ſic ſcribit, αὐτὸς ἐστὶ Ἰησοῦς, ὅτι κατὰ τὴν ἡμῶν σωστικὴν ἀγαθουργίαν, εἰς ἐκφαντορικὴν ἐληλυθὼς τάξιν, ἄγγελος μεγάλης βουλῆς ἀνηγόρευται, καὶ γὰρ ὡς. αὐτὸς ἀγγελοπρεπῶς φησὶν, ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρὸς, ἀνήγγειλεν ἡμῖν. Hoc eſt. Ipſe inſuper IESVS, *Chriſtus angelus dictus.*

quia propter ſalutare nobis beneficium, in ordinem denunciantium deſcendit, angelus magni cõſilij eſt uocatus, etenim ut ipſe angelice dixit, quæcunq; audiſſet à patre, annunciauit nobis. Eſtq́; peculiaris apud theologos quæſtio, num deus an angelus cũ Moſe tum loqueretur, & cũ montẽ Sinai poſtea cõſcendit. Nam is cũ Moſe loquebatur, & qui alijs patribus apparuit, modo angelus, modo deus uocatur. Sed quoniã hoc fuſius à theologis tractatur, prætermittendum nobis eſt. Etenim potuit fieri ut ſub prẹſentia angeli deus ſeſe oſtẽderet, & tamen per ea quẹ fierẽt, eſſe deus cognoſceretur, ut habẽt hoc lib. cap. 23. Vbi deus alloquitur populum. Ecce ego mitto angelum meũ, obſerua eum, quia in medio eius ſum. Deũ enim, uti eſt, nemo uidit unq̃. Qui ne nominari quidẽ poteſt, nedum uideri. Videmus autem hic, eundẽ appellari angelum & deũ, idq́; nomine illo tetragrammaton, quod in ſolũ deũ poteſt competere. Nam ubi dicitur, cernens aũt dominus, quòd pergeret ad uidendũ, Hebraice eſt nomen tetragrammaton. Alia quoq; ſup hac re diſſeri poſſent, quæ ultro dimittuntur. Itaque Hieron. quòd uertit, Apparuit ei deus, nõ angelus, hoc idem ſentit, deum, eũ angelum fuiſſe, ut etiã ex toto capite colligitur. Sequiturq́; nõ uerbum, ſed ipſam ſententiam. Nam & Hebræi aſſerunt, hunc angelũ, deum eſſe. Erat tamẽ uertendum ſicut & Septuaginta uerterant, ut quilibet poſſet

Deus ne an angelus Moſi locutus ſit in rubo.

poſſet pro ſua facultate ſuper ea re meditari, Si-
quidẽ & angelum dicit beatus Stephanus Moſi
apparuiſſe, Actuum capite nono.

VIDEBAT quòd rubus arderet.) Quanq̃
nulla diſſonantia in ipſis autoribus ſit, ut tamen
clarius hoc fiat, proferã quæ de rubo in uita Mo
ſis, ſcribit Philon, qui ampliauit iſtum locum. Is
enim refert βάτος ἦν, ἀκανθῶδες φυτὸν, καὶ ἀσθενέστα-
τον, οὗτος, οὐδενὸς πῦρ προσενέγκαντος, ἐξαίφνης ἀνα-
καίεται. καὶ περισχεθεὶς ὅλος ἐκ ῥίζης, εἰς ἀκρέμονα, πολλῇ
φλογὶ καθάπερ ἀπὸ τινὸς πηγῆς ἀνομβρούσης, διέμενε
σῶος, οὐ κατακαιόμενος, οἷα τις ἀπαθὴς οὐσία, καὶ οὐχ
ὕλη πυρὸς αὐτὸς ὤν, ἀλλὰ τροφῇ χρώμενος τῷ πυρί, κα-
τὰ δὲ μέσην τὴν φλόγα μορφή τις ἦν περικαλλεστάτη τῶν ὁρατῶν
ἐμφερὴς οὐδενί, θεοειδέστατον ἄγαλμα. Erat ibi, inqt, Rubus.
rubus, plantula uidelicet ſpinoſa ac debiliſſima,
atq; ea, à nemine, admoto igne, repente tota ac-
cendi uiſa eſt. Quam cum ignis radicitus occu-
paſſet, & ingẽti flãma omnes ramos ac cacumen
teneret, ea tamẽ perinde manebat illeſa, ac ſi ſu-
perne fons delaberet, incẽdiumq; reprimeret, &
quaſi materia in corruptibilis eſſet, non ea eſſet
igni pabulum, ſed cõtra ea nutriretur ab igne. In
media uero flãma, forma præſtantiſſima uiſa eſt,
quæ nulli harum rerum quæ uidẽtur, eſſet ſimilis, Di
uiniſſimũ ſimulachrum. Huc uſq; Philon. Quapro
pter patet, quo modo hoc intelligẽdũ ſit, qđ de
accẽſa rubo hoc loco ſcribit. Quæ qa uehemen-
ter placent, nõ ſunt alia pferẽda. Ardere rubus

uiſa eſt, qa natura diuinitatis, igni ſolet in ſacris literis cõparari, tum ꝓpter eius inter cætera elementa excellentiã, tum quia illa natura lucidiſſima eſt, & procul ab omni caligine ſequeſtrata, tum quia eius operatio, igni eſt ſimillima, celeriter, ſcilicet omnia cõficiens, & alia quidẽ purgãs, alia penitus abſumẽs. Sub hac ſpecie, deus Moyſi uiſus eſt. Græci quocꝫ aliã afferũt rationẽ, cur ſub rubi ardentis ſpecie uideri deus uoluerit. Nulla ſcilicet deo figura eſt, nulliſcꝫ lineamẽtis exprimi poteſt, ergo ſi ſe ſub ardente rubo oſtendiſſet, nõ erat futurũ, ut Hebræi occaſionẽ inde eius figuræ depingendæ ſumerent, & in errores peſſimos corruerẽt. Nã rubus ardens nullã exhibebat figuram, quam quiſquam deo conuenire poſſe putaret: quãꝗ Philon ſcribit in media illa flãma, deũ eſſe cõſpectũ. Veꝝ de hoc nulla in cõtextu fit mẽtio, ſed uocẽ tantũmodo uocãtis auditam eſſe. Nam cũ dicitur apparuit ei, magis ad uocem pertinet. Sed ueriſimile eſt, aliquam præſentiam eum in igne uidiſſe. Necꝫ tamen hoc impedit, quin expoſitio Græcoꝝ optima ſit. Nam nulla illius qui Moſi apparuerit traditur figura.

NON comburetur.) Hebraice ἐμφαντικώτερον. אֵינֶנּוּ אֻכָּל Hoc eſt, Non deuorabatur, non exedebatur, à uerbo אכל id eſt, comedit, deuorauit. Græce quocꝫ uenuſtiſſime per antonomaſian, idem ſignificatur ἡ βάτος ἐκαίετο, καὶ οὐ κατεκαίετο. Quod fortaſſe Latine poſſet uerti, urebatur

tur,ſed non exurebatur.

IMOLABIS deo ſuper montem iſtum.) תַּעַבְדוּן id eſt, Seruietis, adorabitis, ad plures ergo ſpectat:& ad omne adorationis genus: ſicut uerterunt etiam Septuaginta καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, & adorabitis deum in monte iſto. Nam habad Hebraice, omnem diuinum cultum ſignificat, non tantum immolationem. Prædicit ergo deus fore,ut omnis Hebræorum multitudo Aegypto egreſſa, eum ad montem illum adoratura ſit.

EGO ſum qui ſum.) אֶהְיֶה אֲשֶׁר אֶהְיֶה id eſt, Ero qui ero. Per futurum pronunciatur Hebraice. Futura tamen pro præteritis ac præſentibus ſolẽt uſurpari in hac lingua,ſicut & lingua Italica, & alijs quàmplurimis. Neq; certe aliud eſt, quã quod uertit Hieronymus & Septuaginta, q etiã per præſens locuti ſunt ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Notatur autem non ſolum à Chriſtianis,ſed etiam gentilibus maxime Platonicis,dei nomen eſſe,qui eſt, eo quòd is ſit,omnis eſſentiæ,omnisq́; uitæ plenitudo,& ab eo omnia uiuant ab eo profecta,ut & quòd eſſent poſt ortum,& quod orirẽtur ille fuerit cauſa. De quo apud Aegyptios, in templis erat ſcriptum ἐγὼ εἰμὶ πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον, τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψε. id eſt,Ego ſum quod fuit,quod eſt, quodq́; futurum eſt,uelum meum nemo unquam reuelauit: Credoq́; ex hoc Exodi loco,eos accepiſſe,præſertim

Qui eſt,cur dei nomen.

tim

tim cum Mercurius eius ſententiæ ut exiſtimo autor, nõ modo tempeſtate Moſi proximus fuerit, ſed etiam ſimillima in multis & ſacris literis conſentanea ſcripſerit. De hac eadem re Gregorius eximius theologus θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, μᾶλλον δὲ ἔστι ἀεί. τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται, τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ, ὢν ἀεί. καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει τῷ μωϋσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ ἀεὶ εἶναι, μήτε ἀρξάμενον μήτε παυσόμενον. οἷόν τι πέλαγος οὐσίας ἄπειρον, καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπίπτων ἔννοιαν καὶ χρόνου καὶ φύσεως. Hoc eſt, Deus, inquit, fuit quidẽ ſemper, eſtq́ꝫ & erit. Imo uero ſemper eſt. Nã fuit, aut erit, diuiſiones ſunt fluxæ naturæ, & temporis cui ſubijcimur nos. At deus ſemper eſt. Quo nomine ipſe ſeipſum appellauit, cũ Moyſen alloqueretur in monte. Totum enim in ſe ipſum eſſe complectitur, quod neqꝫ cœpit unqꝫ, neqꝫ deſinet, quaſi quoddam eſſentiæ pelagus infinitũ, & immẽſum, omnẽ & naturæ & temporis rationẽ tranſcendens. Dionyſius quoqꝫ ille magnus, & uere diuina & apoſtolica ſapiẽtia plenus, de hoc ipſo, inquit, οὐ ποσὸν ἐστὶν ὤν, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ ἀπεριορίστως ὅλον ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν τὸ εἶναι, καὶ προειληφώς. Appellauit, inquit, ſeipſum, qui eſt, nõ enim ſecũdum aliquam quantitatẽ ac dimẽſionem eſt, ſed ſimpliciter, & interminabiliter, totum eſſe in ſe comprẽdens. Thales quoqꝫ Mileſius, interrogatus quid eſſet diuinitas, reſpõdiſſe fertur τὸ μήτε

ἀρ

ἀρχὴν ἔφη, ἔχον, μή τε τέλος. id eſt, Quod neq; prin
cipium habet, neq; finē. Plato quoq; uir eminen
tiſſimi ingenij, mortales quaſi reprēdit, q futurū
aut præteritū tempus, diuinæ naturæ accōmoda
rent, eadem propè quæ & Dionyſius & Grego-
rius, in Timæo ſcribens. τὸ ἦν καὶ ἔσται, χρόνου γεγο-
νότα εἴδη, ἃ δὴ καὶ λανθάνοντες ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν
φέρομεν οὐκ ὀρθῶς, τῇ δὲ, τὸ ἔστι μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ
λόγον προσήκει, τὸ δὲ ἦν καὶ ἔσται περὶ τῆς ἐν χρόνῳ γένεσιν.
id eſt, Fuit aut erit, tēporis ſpecies ſunt, quas tē-
poris partes, nos per inſcitiam, ſempiternæ natu
ræ attribuimus. Nō ſatis recte ac rationabiliter.
Ei ſiquidem tātum competit, & ſecundū ueram
rationē, tempus præſens, illæ uero diuiſiones, na
turæ, quæ tempori ſubiecta eſt. Hæc ille. Appel
lat ergo ſe id quod eſt, propterea q ante omnia
ac ſupra omnia eſt, quod ab omnibus gentibus
ac religionibus eſt cognitū. Proclus enim & ipſe
gentilis, Chriſtianos fortaſſe ſecutus de ea natu
ra ait: πάντων τῶν ὁπωσοῦν τοῦ ἀγαθοῦ μετεχόντων
ἡγεῖται τὸ πρώτως ἀγαθόν, καὶ ὃ μηδὲν ἐστιν ἄλλο ἢ ἀγα-
θόν. id eſt, Omnibus quæ quoquo modo bonum
participant, excellit ac præſtat, quod primo bo-
num eſt, & quod nō eſt aliud, quàm ipſum bonū.
Cui etiam Iamblichus cōſone de eadem natura
ſic loquitur, ἔστι δὴ ὂν τἀγαθὸν τό τε ἐπέκεινα τῆς οὐ-
σίας, καὶ τὸ κατ' οὐσίαν ὑπάρχον, ἐκείνην λέγω τὴν
οὐσίαν τὴν πρεσβυτάτην, καὶ τιμιωτάτην, καὶ καθ' αὑτὴν
οὖσαν. Eſt igitur, inquit, bonū, id quod ſupra eſſentiā
eſt

eſt,& quod ſecũdum eſſentiam,Illam dico eſſentiam,quæ primęua eſt,& præclariſſima,& per ſe exiſtit. Non fuit ergo abſurdum,hæc ex gentilibus theologis proferre,ut ſit perſpicuum,quàm proprie,quàm uere,deus appellarit ſe, qui eſt,& quàm ſapiẽter Septuaginta & Hieronymus per præſens extulerunt,quod ſecundũ idioma Hebraicum pronunciabatur per futurum. Omittimus hoc loco multa quæ ab Hebręis & Latinis ſuper nomen tetragrammaton diſſeruntur. Cõſilium enim nobis fuit,omittere quæ minus neceſſaria uiderentur. Cum præſertim de eo nomine ſatis nobis diſſertum ſit in libro contra cabaliſticas ſuperſtitiões. Scire uero omnes uolumus Burgenſem,uirũ alioqui in literis Hebraicis doctiſſimum,uirumq; optimum, mea quidem ſententia hoc loco non attigiſſe, cuius expoſitio poſtea citabitur. Duoq; in eo mihi carpẽda uiſa ſunt,primum quòd cũ eſſet Hebraici ſermonis peritus,nõ animaduerterit eius lingue proprietatem:deinde quòd Auen Eſdræ, atq; aliorum multorũ Hebræorũ ſequatur expoſitionem,quę certe minime uera eſt. Primũ quod diximus,ſermonis Hebraici propriũ eſſe,futura pro præſentibus uſurpare,adeo clarum eſt,ut nihil ferè notius ſit,exẽpla tamẽ proferamus. Iob cap. primo ubi in noſtra æditione habetur. Vnde uenis Hebraice eſt מאין תבוא quæ ſi Latine reddenda ſunt,dicendum eſſet unde uenies,quo nihil eſſet abſur

abſurdius,etiam apud Hebræos. Geneſis quoq; cap.37. ubi Latine dicitur de Ioſeph, inueniſſe eum errãtem,quẽdam uirũ,qui eum hoc modo interrogauit, מה תבקש quod ſi Latine reddas, dices,quid quæres,quid ueſtigabis,patet tamen de præſenti interrogationem fieri, innumerabiliáq; alia dimittuntur exempla,ne in re manifeſta tempus conteramus.Potuit ergo hoc non uidiſſe Burgenſis?deinde non animaduertit etiam Septuaginta interpretes, uiros ſapientiſſimos utriuſq; linguæ intelligentes proprietatem uertiſſe,qui eſt,& non qui erit, uel qui ero:quorum interpretationẽ approbauit etiã Philon Iudęus, uir & ipſe Græce doctiſſimus,qui hũc locũ in uita Moyſi exponens ſcribit.Ἐὰν οὖν φησι πυθάνωνταί σι τὸ ὄνομα τοῦ πέμψαντι, μηδ' αὐτὸς εἰπεῖν ἔχω, ἆρ' οὐ δόξω διαπατᾶν, ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον λέγε φησὶν αὐτοῖς ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. ἵνα μαθόντες διαφορὰν ὄντος τε καὶ μὴ ὄντος, προσαναδιδαχθῶσιν, ὡς οὐδὲν ὄνομα τὸ παράπαν ἐπ' ἐμοὶ κυριολογεῖται, ᾧ μόνῳ πρόσεστι τὸ εἶναι.Hoc eſt,Dixit Moyſes, at ſi,inquit,percunctati ex me fuerint,quod nomẽ ei ſit,qui me miſerit,eiſq; dixero,ne me quidem poſſe hoc explicare,non'ne eos circunuenire ac fallere uidebor?Tum deus,reſponde,inquit, ꝙ ego ſum ille qui eſt,ut intelligant quãtum inter eum qui eſt, & q non eſt,interſit:doceant inſuper nullũ mihi proprie nomẽ cõuenire, qui ſolus habeo,ipſum eſſe,atq; hæc Philon,Sciendũ etiã illud eſt quod

nomẽ

Tetragram-maton. nomen tetragrammaton,quod proprium dei nomen eſſe exiſtimatur,& q̃d apud Hebræos quaſi proferri non poteſt,non eſt alia uox,nõ aliud nomen,quàm id de quo diſſeritur hic:id eſt, qui eſt. Quod Græce melius ὁ ὤν. Eſt enim uox futuri temporis uerbi ſubſtãtiui. Nam prima uox eius uerbi eſt: הָיָה hoc eſt, fuit:cui in futuro tertiæ perſonæ additur iod,fitq; יהיה, id eſt erit:atque ipſum eſt nomẽ tetragrammaton,duntaxat protracta iod,ut fiat uau. Putoq; olim loco eius q̃d nunc eſt uau,fuiſſe iod:faciliſq; eſt à iod, ad uau tranſitus,propter maximam affinitatẽ. Atq; ex hoc Exodi loco,natum puto nomẽ tetragrammaton. Nomen ſcilicet, quo ſeipſam diuinitas appellauit,ab eſſendo:quãquam eo,in libro Geneſeos uſus ſit Moſes:utq; hoc clarius percipias, ubi in noſtra æditione habetur, Dixitq; iterum Dominus ad Moſen,Dominus deus patrum ueſtrorum,deus Abrahã,deus Iſaac &c. Hebraice in ipſo exordio ponitur יהיה hoc eſt,nomen tetragrammaton, id eſt, qui eſt Deus patrum noſtrorum: deinde ſubdit, hoc nomen mihi eſt in æternum. Neq; de alio nomine intelligit,quàm eo,quod expoſuerat Moſi ſcilicet,qui eſt. Nomẽ ergo tetragrãmaton tempus futurum eſt uerbi ſubſtantiui,ſub ea forma quã expoſuimus. Atq; idem eſt,ubi dixit ero qui ero, & ipſum nomen quadriliterũ. Nam ſi ipſum interpretari uoluerimus,dicemus,qui eſt,uel erit,ſine relatiuo:quod fit

fit, ſecũdum idioma Hebraicum, in quo relatiua
ſæpe dimittuntur: hæc dico nõ ignorans Hiero-
nymũ tanq̃ duo diuerſa nomina ponere nomen
tetragrammaton, & qui eſt, ſed ſi quis prudentiſ-
ſime conſiderarit, inueniet hæc uera eſſe, cõſen-
tiente etiam Theodorito apud Græcos, qui Sy-
riace & Hebraice erat peritiſſimus, Si hæc ergo
uera ſunt, ut certe ſunt, nõ erat cur damnaret no
ſtram æditionem Burgenſis hoc loco. Damnata
enim noſtra æditione, damnatur æditio Septua-
ginta, qui ſapientiſſime hunc locum reddiderũt
per præſens: quamobrẽ clariſſimũ eſt, q̃ laudabi-
liter, q̃ recte expoſuerint hunc locũ, ſanctiſſimi
noſtri interpretes tam Gręci quã Latini. Ex his
quoq; cognoſcitur, q̃ commenticia ſit expoſitio
quorundã Hebræorũ, quos ſequitur Burgenſis,
qui exponunt, Ero qui ero, ero cum eis, qui ero
illorum deus, quæ liquet q̃ abſurda ſint & He-
braicis commẽtis ſimilia: neq; enim ſunt omnia
admittenda, quæ finguntur ab ea gente, quo ui-
tio fœdiſſime pleriq; reſperſi ſunt, ut qcqd apud
Hebræos inueniant, ſit eis oraculum, præſertim
hi, qui cabaliſticis delyramentis ſunt addicti.

V O cauit nos.) נִקְרָה עַלֵינוּ Occurrit no-
bis. Sunt enim ſimillima apud Hebræos uocãdi
uerbum, & id quod ſignat occurrit: ideo etiam
Septuaginta ſicut & Hieronymus προσκέκληται
ἡμᾶς. Aduocauit nos. Auen Eſdra נִפְגַּע id eſt,
occurrit. Chaldaica quoq; æditio: dominus, in-

 quit

quit, אִיתְקְרִי עֲלַנָא apparuit nobis.

NISI in manu ualida.) וְלֹא בְּיַד חֲזָקָה Et nõ in manu forti. Sic & Caldaica, וְלָא מִן קֳדָם דְּחֵילָא תַּקִּיפָא, id eſt. Et nõ prius, ꝙ robur meũ comprendat eum uel tangat. Sic exponunt reliqui Hebræi. Rabi Salomõ. עורשאני אין מריע יירי החוזקה לא יתן אתחם hoc eſt, quouſqꝫ meã manum robuſtam notam ei nõ fecero, non permittet uos ire. Vt ipſe deus paulo poſt infert. In manu ergo ualida, id eſt, robore, potentia, ut non dimiſſurus ſit Hebræos, niſi maximis prodigijs conſpectis, niſi cognita diuina potentia: niſi ambiente Hebræos exercitu cœleſti, ut eos ab Aegyptijs tueatur: niſi maximis ſint Aegyptij calamitatibus oppreſſi.

CAPVT IIII.

Mitte quẽ miſſurus es.) שְׁלַח נָא בְּיַד תִּשְׁלָח Mitte obſecro per manum cuius mittes. Conſentiũtqꝫ omnes ſentire eum de Aaron, qui poſſet, & ſciret loq. Sicut & Septuaginta ſentire uidẽtur. δέομαι κύριε προχείρισαι ἄλλον δυνάμενον, ὃν ἀποστελεῖς. hoc eſt, Obſecro domine adhibe aliũ qui poſſit, quem mittas. Aeditio quoqꝫ Caldaica & ipſe ferè in eandem ſententiam יְהוָה שְׁלַח כְּעַן בְּיַד מַן דְּכָשַׁר לְמִשְׁלַח hoc eſt, Obſecro domine mitte nũc per manum eius, quem decet mitti. Atqꝫ itaqꝫ interpretantur omnes Hebræi.

Rabi

Rabi Salomon ביד מה שאתה רגיל לשלח או ביד אחר שתרצא hoc eſt, Per manũ eius, quẽ paraſti mittere, ſiue per manũ alterius, quẽ tu uolueris. Notat aũt hic Auen Eſdra, ut in libro Ezechiel ſcribit, deũ ante Moſem alios etiã miſiſſe ꝓphetas, qui populũ Iſraël erudirẽt, atq; ex his quempiam uoluiſſe hic intelligere Moſem, ſiue Aarõ, ſiue aliũ. Quod aũt hoc tribuit redemptori, dicã certe quod ſentio, nõ fieri pie, ſed magis ſuperſtitioſe, hoc eñ eſt extorquere diuinas literas. Medium iter tenẽdum eſt, & Meſſiæ tribuẽda ſunt, quæ eius ſunt, & quæ alioꝝ alijs. Quæ res ſi cõfundatur, fieri ſine maximo flagitio nõ poterit. Qui enim qđ de Meſſia ſcribit, ad alias torquet perſonas, is certe & impius eſt, & malignos Iudæos imitatur: q uero quæ de alijs dicũtur, ei tribuit, is in eoꝝ numeꝝ referẽdus eſt, qui ſuperſtitioſi ſunt, & imperite has literas interpretantur. Hæc tamẽ dico, ut ſemꝑ recipiamus & approbemus, quidquid diuini ſcriptores ꝓdiderunt, ne quorundã ſtultã & barbarã audaciã imitemur.

Mitte quem miß. nõ poſſe Chriſto tribui.

ERIS ei in his quę ad deũ ꝑtinẽt.) Modeſtiæ cauſa tam Hiero. ꝙ Lxx. noluerũt penitus hoc loco ſeq textũ Hebraicũ in quo eſt וְאַתָּה תִּהְיֶה לּוֹ לֵאלֹהִים Et eris ei in deũ. Septuaginta uero, σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν θεόν. Tu autem eris ei, quæ ad deum pertinẽt. Quod etiam fecit æditio Chaldaica, וְאַתְּ תְּהֵי לֵיהּ לְרַב id eſt, Et tu eris ei in magiſtrum, ſiue principẽ. Atq; hoc patet qua

cauſa factũ ſit. Quod tamen in ſequentibus nec Hieronymus nec Septuaginta curaſſe uidẽtur.

OCCVRRIT ei dominus.) Etiam iſtud Septuaginta ſapiẽter alio modo uerterũt συνήντησεν αὐτῷ ἄγγελος κυρίου. Occurrit ei angelus domini: licet contextus habeat ut uertit Hieronymus. Nam promiſcue loquũtur ſacræ literæ, eodem nomine tum deum, tum angelos appellantes. Atq; hoc longe eſt honeſtius, ut uertunt Septuaginta, quod & Chaldaica fecit æditio, quæ & ipſa habet וְעָרַע בֵּיהּ מַלְאַ בָּא hoc eſt, Et occurrit ei angelus domini. Tolerari enim poteſt, ut angelus ſumpta uiri forma minaretur Moſi: at de deo, non poſſet ſine perturbatione id cogitari. Hoc modo exponũt omnes propè Hebræi: cæteri interpretes alij deum, alij angelum uerterũt. De qua re etiam Theodoritus ſcribit. οὐχ ὁρῶ πῶς ἄγγελος ἀνελεῖν ἠβούλετο τὸν μυσέα, ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνευτὰς ὁ κύριος, πλὴν εἰ μή τις ὅπερ ἀληθές ἐστιν, εἴποι ὅτι ὁ μὲν μωσῆς ἐνόμισεν τὸν θεὸν ὀργίζεσθαι αὐτῷ ὅτι ἐπειδὴ τὸν λαὸν ἔμελλε πρὸς αὐτὸν ἀναγαγεῖν, καὶ γυναῖκα καὶ τέκνα ἀπεφέρετο εἰς αἴγυπτον διὸ δὴ καὶ ἀπέπεμψεν αὖθις τὰ φίλτατα πρὸς τὸν πενθερόν. hoc eſt, Non uideo quamobrem angelus uoluerit occidere Moſen: aut ſecũdum alios interpretes deus. Fortaſſe dicendum eſt, quòd Moſes putarit deum ſibi eſſe iratum, q̃ cũ eſſet populũ ad illum ducturus, uxorẽ & filios ſecum afferret in Aegyptũ, ideo trãſmiſit ſtatim cariſſima

ma pignora ad ſocerũ,hæc quidẽ ille. Nõ defuerũt igitur ex his,qui deũ etiã interpretati eſſent.

TETIGIT pedes eius.) Eodem etiam modo Hebraice. Quod Rabi Salomon interpretatur, proieciſſe eam coram Moſe, præputium. Nam iſtud aperte refertur ad Sephoram, quæ proiecit ante Moſen præputium,dixitq́;: Sponſus ſanguinum tu mihi es. Septuaginta innuũt neſcio quid aliud προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, cecidit ad pedes eius:& dixit: quod neſcio an uerum ſit, eam contigiſſe pedes Moſi, & quaſi ſupplicaſſe,& ueneratam fuiſſe.

SPONSVS ſanguinum.) Mira uarietas apud Septuaginta. Qui pro eo quod eſt ſponſus, Verterunt ἔστη. hoc eſt, ſtetit: ſic enim tota ſentẽtia habet, ἔστη τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. id eſt, Stetit ſanguis circũciſionis pueri mei. Quod ſuſpicari non poſſum unde ſumptum ſit: quando ne ex æquiuocatione & amphibologia quidem contigit. Vnicum enim eſt eius uocis ſignificatum: propterea & reliquum huius periodi abſurde apud eos ſeſe habet. Et ſentẽtia quidem ſatis manifeſta eſt,ut exponit Nicolaus. Vnum illud eſt annotandum dici ſanguinum de more linguæ Hebraicæ, quæ ſanguines ponit ꝓ ſanguine,ut illud, Vox ſanguinum fratris tui,cum ſanguinis apud nos dicendum ſit.

ET RECeſſit ab eo.) Mira hoc loco hallucinatio Nicolai, qui cum ſciret Hebraice, non

uiderit,hoc nõ referri ad Sephoram ut ille exiſti‑
mat,quæ indignata,à Moſe receſſerit:nam uer‑
bum Hebraicũ maſculina uox eſt,nõ fœminina.
Rabi quoq; Salomon,quem ille ſequebatur,ex‑
ponit receſſit,inquit, המלאך ממנו id eſt,An‑
gelus ab eo.Receſſit ergo à Moſe angelus, non
Sephora à Moſe: dimittitur autem hoc totum
à Septuaginta.

ET AVDIErunt.) וַיִּשְׁמְעוּ Et audierunt.
Septuaginta legiſſe uidentur. וַיִּשְׂמְחוּ id eſt,Et
lætati ſunt,eo quòd loco audierũt, uerterũt ἐχάρη ὁ λαὸς, id eſt,Et lætatus eſt populus. Eſtq; in‑
ter utrunq; uerbum, non mediocris ſimilitudo.
Nam שָׂמַח quod lætari ſignificat,ſimillimum
eſt huic שָׁמַע id eſt,audiuit,atq; alterum pro al‑
tero Septuaginta legiſſe uidentur.

CAPVT V.

QVare ſollicitatis populum ab operibus
eorum.) תַּפְרִיעוּ אֶת הָעָם hoc eſt,Vacare
facitis. Idem quidem innuit Hieronymus, ſed
obſcurius. Septuaginta uero per aliud uerbum,
idem ſignificãt διαστρέφετε τὸν λαὸν, ἀπὸ τῶν ἔργων.
Auertitis populum ab operibus. Hebraice igi‑
tur hæc ſentẽtia innuitur.Quare populũ ſuble‑
uatis & falſis perſuaſionibus imbuitis? interimq;
opera intermittũtur,pendent machinæ interru‑
ptæ, conaminiq; eum ab hoc ſeruitio auocare?

Quan

QVANTO magis ſi ei requiem dederimus.) וְהִשְׁבַּתֶּם אֹתָם מִסִּבְלֹתָם hoc eſt, Populus, inquit, tam multus eſt, & eis ocij copiā datis: aut, Cum multus ſit populus, reuocabitiſ ne eos à laboribus eorum? At alio modo hoc efferunt Septuaginta μὴ οὖν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων. Ne igitur quieſcere permittamus eos ab operibus. Atque ita diuerſe omnes protulerunt, cum Hebraica ueritas habeat ut nos citauimus.

CAPVT VI.

IN deo omnipotēti.) בְּאֵל שַׁדָּי In deo omnipotenti. Quod non ita proprie Septuaginta θεὸς ὢν αὐτῶν, cum eſſem deus ipſorum. Exponitur autem hoc ab Hebræis ſicut late ſcribit Nicolaus, & ut clarum per ſe eſt. Rabi Salomon ואמרתי לחם ויאני אל שדי Et dixit eis me eſſe deum illum omnipotentem.

NOMEN meū adonai non indicaui. וּשְׁמִי יְהוָה Et nomen meum tetragrammaton. Non adonai. Hieronymus Hebræorum morem ſecutus eſt, qui nomē illud diuinum, ut ſæpius diximus, non ſua uoce, pronunciant, ſed aliena, ſcilicet Adonai: dicūt enim id, uel non poſſe, uel non conuenire proferri: ideo etiam Septuaginta, per aliud nomen ipſum expoſuerunt, ſcilicet κύριος, cum ne hoc etiam quadret.

NON indicaui eis.) Hoc ſatis apertum eſt, quo pacto ſit intelligendum, nullaque eſt inter

omnes tum Hebræos tum Grecos tum Latinos interpretes diſſonantia. Quæ autem de nomine tetragrammaton, ab Hebræis tradũtur ne Græci etiam patres ignorarunt, doctiſſimusq́ Theodoritus copioſe de hac re ſcribit. Neq; ab re eſt, totam eius expoſitionem huc afferre, quia optima eſt διδάσκει ἔφη, πόσης τιμῆς καὶ εὐμενείας ἠξίωσεν. ὃ γὰρ τοῖς πατριάρχαις οὐκ ἐδήλωσεν ὄνομα, τοῦτο αὐτῷ δῆλον ἐποίησεν. ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν. ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. τοῦτο δὲ παρ' ἑβραίοις ἄφραστον ὀνομάζεται. ἀπείρηται γὰρ αὐτοῖς τοῦτο διὰ τῆς γλώττης προφέρειν. γράφεται δὲ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὸ καὶ τετράγραμμον αὐτὸ λέγουσι, τοῦτο καὶ τῷ πετάλῳ ἐπεγέγραπτο τῷ χρυσῷ, ὃ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀρχιερέως ἐπετίθετο, τῇ ταινίᾳ τῆς κεφαλῆς πρὸς δεσμούμενον. καλοῦσι δὲ αὐτὸ σαμαρεῖται μὲν ἰαμέ. ἰουδαῖοι δὲ αἰά. ἔστι δὲ τέσσαρα γράμματα τοῦ ὀνόματος ταῦτα. ἰὼδ, ἀλὰς οὐάλε. τὸ δὲ ἀϊδίου ζῆς καὶ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεόν. σημαντικὸν τὸ ὄνομα. τοῦτο τοίνυν φησὶ τὸ ὄνομα οὐ δὲ τοῖς περὶ τὸν ἀβραὰμ ἀπεκάλυψα. ἀλλά σοι πάντως που. ἐπειδὴ μὴ ἦν καιρὸς εἰπεῖν τοῖς πατριάρχαις τὸ ὄνομα, ὃ ἐχώρισεν τὸν θεὸν τῶν εἰδώλων. ἐπειδὴ γὰρ καὶ οἱ δαίμονες θεοὶ καὶ κύριοι ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν θεραπευόντων αὐτούς. τὸ τετράγραμμον ὄνομα ἔδωκεν ὁ θεός. τὸ τότε ἀνέκφραστον τοῖς πιστοῖς. id eſt, Docet quanto honore quantaq́ beneficentia dignus eſſe meruerit. Quod enim patriarchis nomen non explicuit, clarum ei fecit. Dixerat enim ad eum, Ego ſum qui eſt. Eſt autem hoc apud Hebræos innominabile

De nomine tetragrammaton.

nabile. Prohibitũ enim eis eſt, ne ore ſuo ipſum proferrent. Scribitur autem quatuor literis, ideo & quadriliterum appellant. Idem & aureæ laminæ ſolebat inſcribi, quæ uitta capitis, fronti ſummi pontificis alligabatur. Vocatur à Samaritis Meniame, ab Hebræis aia. Quatuor literæ quibus ſcribitur hæ ſunt, iod, he, uau, he. Cumq́ per id ſignificetur eſſe deum ſempiternũ, ipſum dicit, ſe ne Abrahæ quidem reuelaſſe. Nõ enim commodum tũc erat aperire patriarchis nomẽ, quod ſeparabat deum ab idolis. Siquidem cum etiam dæmones, dij, & domini à ſuis cultoribus uocarentur, dedit deus nomen, quadriliterum quod fidelibus tunc erat innominabile.

INCIRcunciſus labijs.) Quamuis eo etiam modo habeant Hebraica, hoc tamen intelligendum eſt, ſecundũ Septuaginta, qui uertunt, Ego ſum, inquit, ἄλογος. Careo ſermone, deſunt mihi uerba, quaſi balbus ſum, & labia mea ſunt pinguia, non eſt caro executa, quæ orationẽ impedit.

ANNI VItæ Chaat cxxxiij.) Sicut & Hebraice שָׁלֹשׁ וּשְׁלֹשִׁים וּמְאַת. At huic numero apud Septuaginta deſunt tres: ſic enim habent, τὰ ἔτη τῆς ζωῆς καὰθ ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, id eſt, Anni uitæ Chaat, centum triginta. Eademq́ fuit in hoc labendi ratio, quæ & in cæteris aliorum annis, ut magis aſcribatur ſcriptoribus & uetuſtati, quæ omnia ſolet immutare, quàm interpretibus. Facileq́ eſt hoc intellectu,

uel hebetiſſimis.

PATRVELem ſuã.) Hoc eſt, Filiam patrui. At Hebræi דודתו. Dicunt ſignificare ipſius patrui ſororem. Puto uero Hieron. per patruelem intellexiſſe patrui ſororem, hoc eſt materteram. Iocabet igitur ut habetur Numeri 26. ſoror erat Cahat patris Hamram. Non uidetur igitur uerum, quod dicit Burgenſis, hanc fuiſſe auiã ipſi Hamram. Locus enim is refragaẽ. Septuaginta non diſſentiunt à noſtra æditione, ἔλαβεν ἀμβρὰμ τὴν ἰωχαβὲδ θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ πατρός. Sed ea ut dixi non filia, ſed ſoror patrui.

CAPVT VII.

ARcana quædam.) בְּלַהֲטֵיהֶם, Quod uarijs modis interpretari ſolet, Septuaginta in uniuerſum omnem incantationem & præſtigiũ intellexerunt. φαρμακείαις αὐτῶν, Quæ uox ſonat præſtigium & ueneficium. Chaldaice autẽ aliud innuitur, per ſuſurrationes ſcilicet & uerba, præſtigiatores illos operatos eſſe. Sic legiẽ Chaldaice, וַעֲבַדוּ אַף אִינוּן חַרָשֵׁי מִצְרָאֵי בְּלַחְשֵׁיהוֹן, hoc eſt, Fecerunt etiam incantatores, ſuis ſuſurrationibus. Atq; ita etiam interpretatus eſt Rabi Salomon. Neq; quicq; aliud ſuper hac re memoriæ proditum apud ſcriptores comperimus. Et quoniam uox Hebraica hoc loco ſonat etiã fulgorẽ gladij, ac nitorem, & per hanc dicuntur perſe

perfeciſſe ſuas præſtigias illi,nō erit forte abſur-
dum,ſi de eo genere incantationis quod fit per
fulgorem armorum intelligamus.Extat enim &
apud Ezechielem,huius uaticinij & incantatio-
nis mentio,quæ fit per fulgorem armorū. Quo-
niam uero obliterata hæc ſunt, ideo non ſatis in
telligi ſolent,Philon Iudæus,latius hunc locum
explicat,eius uerba producamus, πάντων οὖν τῶν
δυνατῶν συῤῥυέντων εἰς τὰ βασίλεια, λαβὼν τὴν βα-
κτηρίαν ὁ μώσεως ἀδελφὸς, καὶ κατασείσας μάλα ἐπει-
δεικτικῶς, εἰς τοὔδαφος ῥίπτει, καὶ ἡ μὲν, δράκων αὐτίκα
γίνεται. οἱ δὲ ἐν κύκλῳ κατεθεῶντο καὶ ἅμα θαυμαστικῶς
ἔχοντες. ὑπὸ δέους ἔξω χωροῦντες, ἀπέφυγον. σοφισταὶ
δὲ ὅσοι καὶ μάγοι παρετυγχάνοντες, τί καταπλήττεσθε
εἶπον, οὐδὲ ἡμεῖς τῶν τοιούτων ἀμελετήτως ἔχομεν, ἀλλὰ
χρώμεθα τέχνῃ δημιουργῷ τῶν ὁμοίων. εἶθ᾽ ἑκάστου, τὴν βα
κτηρίαν ἣν εἶχε ῥίψαντος, δρακόντων πλῆθος ἦν, καὶ
περὶ ἕνα τὸν πρῶτον εἱλοῦντο. ὁ δ᾽ ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόν-
τος διαναστὰς πρὸς ὕψος, τὰ μὲν στέρνα εὐρύνει, τὸ δὲ στό-
μα διοίξας, ὁλκοῦ πνεύματος ῥύμῃ βιαιοτάτῃ καθάπερ
βολῇ ἰχθύων πάντας ἐν κύκλῳ σαγηνεύσας ἐπισπᾶται,
καὶ καταπιὼν, εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν τῆς βακτηρίας με-
τέβαλεν,Hoc eſt,Cumq; omnes præpotentes ad
regiam confluxiſſent, tum frater Moſis ſumptā
uirgam maxima cum expreſſione in terrā proie
cit.Atq; ea quidem mox in draconem uerſa eſt.
Qui autem circunſtarent, rem omnem non ſine
maxima admiratione intuebantur,& præ formi
dine fugam quoq; arripuerunt.Sapientes autem
& ma

& magi qui tum forte aderant, Cur ſtupetis inquiunt? Nã neq; nos non poſſumus hæc facere. Artem deniq; eam profitemur, quæ hæc faciẽdi uim habeat. Ac dicto citius, cum ſinguli ſuas uirgas proieciſſent, facta eſt draconum multitudo, omnes tamen circa illum primum uertebãtur. Qui paululum immoratus, mox pectus ac totũ corpus, arduus erexit. Patefactoq; ore, & ſpiritu uiolentiſſimo attracto, omnes tanq; piſces in ſaginam ad ſe attraxit. Quibus deuoratis, in priſtinam naturã quæ uirga erat reuerſus eſt, hæc ille.

CAPVT VIII.

IN immenſos aggeres.) Hoc modo ſapiẽtiſſime mutauit locutionem Hebraicam Hieronymus. Nam cum Hebræis ſuperlatiua nõ ſint, id loquendi genus ſupplent per eandem uocem repetitam, ut eſt de quo hic loquimur, Hebraice ſiquidem חֳמָרִים חֳמָרִים, id eſt, aceruos aceruos: quod intelligitur, ſicut uertit ipſe Hieronymus. Septuaginta penitus Hebraicum loquẽdi morem ſecuti ſunt, *καὶ συνήγαγον αὐτοὺς, θημωνίας θημωνίας*. Congregauerunt eas, aceruos aceruos. Quod pauci admodũ apud Grçcos intelligerẽt.

ERVNT ciniphes.) כִּנִּם, Quod Ioſephus & Rabi Salomon, pediculos interpretantur. Videturq; ex Hebraico ſumptũ, additis quibuſdã literis. Ideo & Septuaginta & Hieronymus uocem

cem Hebraicam intactam dimiſerunt. Videmus certe ciniphes ueniſſe à cinam uel cinas, additis, ut dixi, aliquot literis. Necq; puto apud alios tũ Græcos tum Latinos ſcriptores, eam uocem reperiri. Credo igitur Septuaginta uocis proprietatem exprimere non ualentes (quanq; nō erat difficile) ipſum Hebraicũ nomen reliquiſſe. Philon autem non pediculos intelligit, ſed muſcarum genus infeſtiſſimum, apud quē ſic legitur, τὸ δὲ ζῶον εἰ καὶ βραχύτατον, ἀλλ᾽ ὅμως ἀργαλεώτατον, οὐ γὰρ μόνον λυμαίνεται τὴν ἐπιφάνειαν, κνησμοὺς ἐμποιοῦν ἀηδεῖς, καὶ βλαβερωτάτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐντὸς βιάζεται διὰ μυκτήρων καὶ ὤτων. σίνεται δὲ καὶ κόρας ὀφθαλμῶν εἰς πετόμενον, εἰ μὴ φυλάξαιτο τίς. hoc eſt, Ea beſtiola tam & ſi exigua admodum ſit, infeſtiſſima tamen ſolet eſſe, non ſolum enim ſummam cutem lædit, pruritum infenſum immittens, ac noxium, ſed etiam interius penetrat per nares atque aures. Lædit etiam oculos, niſi quis cautus fuerit. Ciniphes unde dicti.

OMNEM muſcam.) הֶעָרֹב, Quod alij muſcam in uniuerſum interpretātur. Alij uero muſcam caninam, ut etiam Septuaginta, qui & ipſi κυνόμυιαν, hoc eſt, muſcã caninam. A quibus nec Philon diſſentit. At Rabi Salomon, de hac ipſa uoce ait, כל מיני חיות ונחשים ועקרבים. ועירעביא, hoc eſt, omne genus beſtiarų noxiarų, ſerpentes quoq; ac ſcorpiones. Aduertendus uero error in Græcorų codicibus. Siquidē ut ſcribit

bit etiam Hieronymus, Septuaginta interpre-
tati ſunt non muſcam caninam,ſed κοινομυΐαν, id
eſt generalem muſcam. Et quoniam maxima eſt
ſimilitudo inter κοινομυΐαν,id eſt,cõmunẽ muſcã,
& κυνομυΐαν, hoc eſt,muſcam caninam.Ex eo fa-
ctum eſt,ut à ſcriptoribus alterum in alterũ de-
prauatum ſit:optime igitur reddiderant Septua
ginta,ſed corruptus locus eſt ab imperitis.

CAPVT IX.

ET miſit Pharao ad uidendum.) Hoc omitti-
tur à Septuaginta,nõ eorum uitio factum,
ſed temporum. Quod uel ex eo, fit manifeſtum.
Nam ſubdit̃ in Græcis codicibus, ἰδὼν δὲ φαραὼ
ὅτι οὐκ ἐτελεύτησεν ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν υἱῶν ἰσ-
ραήλ. Videns,inquit,Pharao,quòd nullũ iumen
tum filiorum Iſraël interijſſet.Atq; ex hoc capi-
te, nihil aliud uiſum eſt dignum quod annotare
mus.Quare deſinant Hebræi uituperare noſtrã
æditionem,qua certe nulla melior & elegantior
poteſt inueniri.Illi autẽ ut ſibi maledicendo glo
riolam compararent, & religionem noſtram ut-
cunq; oblatrarent & perturbarent, ex qualibet
re anſam arripiunt,modo tutò & ſine ſuſpicione
fieri poſſet.Noſtri autem Chriſtiani, cum uide-
rint me hunc laborem ſuſcepiſſe,& diligentiſſi-
me ueritatem noſtrorum codicum examinaſſe,
fidem mihi habebunt, inculpatam eſſe noſtram
æditionem, fallaces autem & ſemper maledicos
Iudæos

Iudæos conſtanter retundent.

CAPVT X.

NOn uis ſubijci mihi.) לְעֲנוֹת מִפָּנָי, Humiliari coràm me. Eodemq́ modo exponit Auen Eſdra. Rabi quoque Salomon dicit hunc locum intelligendum eſſe ſecundum æditionem Chaldaicam, quæ habet ſicut & noſtra æditio, לְאִתְכְּנָעָא, Recuſas humiliari. Quamobrem, nõ plane intelligo, quid innuant Septuaginta, ἕως τίνος οὐ βούλει ἐντραπῆναί με. Vſquequo non uis conuerti me, deeſt fortaſſe πρὸς, aut non μὲ, ſed μοὶ, eſt legendum, ut dicas quouſque non uis conuerti ad me: uertendum tamen ſecundum Hieronymum.

QVO modo dimittam uos & paruulos ueſtros.) טַפְּכֶם, id eſt, paruulos ueſtros. Hanc tamen uocem, ſemper alio modo interpretati ſunt Septuaginta, ſcilicet τὴν ἀποσκευὴν ὑμῶν, hoc eſt, ſupellectilem ueſtram. Verum omnes loci atteſtantur id nomen paruulos, non ſupellectilem ſignificare. Quoniamq́ id apertiſſimum eſt, nulla proferã teſtimonia. Idq́ uel ex hoc loco cognoſcitur. Mox cũ aliquid mali ſuſpicatus eſt Pharao, ut dixerunt, ſe ſuos paruulos ſecum ducturos, quòd ſi aliam rem ſe aſportaturos dixiſſent, non uſq́ adeo dubitaſſet. Præterea repetit Pharao, quæ ante dicta ſunt: at de ſupellectile nulla mentio, exceptis pecoribus.

QVOD PEſſime cogitetis.) Nõ alio modo intel

intelligēda eſt ueritas Hebraica,quę habet רְאוּ כִּי רָעָה נֶגֶד פְּנֵיכֶם. Videte quia malum eſt coràm nobis.Quod clarius uerterũt Lxx.ἴδετε ὅτι πονηρία πρόκειται ὑμῖν.Videte, quia ſcelus uobis propoſitum eſt. Rabi autē Salomon alio modo interpretatur, aliud ſcilicet innuiſſe Pharaonē. Cauete,inquit,nam uobis pernicies maxima ex aſtris in deſerto futura portēditur.Video uobis imminere malũ aſtrum. Quod ꝗ commenticiũ ſit, & ex ſuperſtitione Iudaica profectum, ſatis ipſa res indicat.Huiuſmodi uanitatibus & delyramētis omnia apud eos referta ſunt:dicitq́; hoc eſſe midras,id eſt,quandam opinionem & quaſi traditionem ac ſecretum.

VENTVM urentem.) קָדִים,id eſt,calidũ. Non dubium eſt eſſe auſtrum. Quippe qui ſit uētus calidiſſimus,& à zona torrida profectus, ac propterea imperfectis animalibus generandis aptiſſimus.Itaque Septuaginta expreſſe auſtrum uerterunt,καὶ κύριος ἐπήγαγεν ἄνεμον νότον. Et dominus adduxit uentum noton, qui & auſter. Appellaturq́; notus ab humiditate, quæ in rebus omnibus,eo flante, ſolet contingere. Miror autem Nicolaum, qui cum ſciret Hebraice, non intellexerit hunc uentum eſſe auſtrum: eo quòd aſſerit hic de uento calido & ſicco ſcribi. Nullus autem ferè eſt uentus calidus,qui ſiccus ſit:cum in uentis,ex caliditate efficiatur humiditas.Atq; hoc eſt,ꝙ locuſtæ,flante borea, omnes extin

extinctæ ſunt,& in mare rubrum coniectæ?

FLARE fecit uentum ab occidente,) רוּחַ יָם. Ventum maris.Eſt enim Aegypto, mare,in quod Nilus ſeptem hoſtijs ſeſe infert, ab occaſu,ac uerſus ſeptentrionem.Atque ideo flantibus ætesijs,qui uenti aquilonares ſunt,commoda nauigatio in Alexandriam eſt.Quæ cauſa etiam facit,ut intumeſcat Nilus flantibus ætesijs, & per totam Aegyptum ſeſe effundat,uentis illum ex aduerſa parte retundẽtibus,ut ſcribit & Philon, & Lucretius his uerſibus:

Nilus in æſtate creſcit,campiſque redundat,
Vnicus in terris Aegypti totius,amnis.
Is rigat Aegyptum,medium per ſæpe calorem.
Aut quia ſunt æſtate,aquilones oſtia contra.
Anni tempore eo,qui ætesiæ eſſe feruntur.
Et contra fluuium flantes remorantur & undas.
Cogentes ſurſum replent coguntque manere.

Quod idẽ aſſerit & Plinius.Ab occidente ergo uertit Hieronymus,ipſam ſentẽtiam ſecutus: à mari autem Septuaginta ad uerbum,Hebraica exprimentes,hoc modo καὶ μετέβαλεν κύριος ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμον σφοδρόν. Et mutauit dominus à mari uentum uehementem.

TENEBræ horribiles.) Nõ diſſentit ab Hebraico. Septuaginta paulo ſecus, σκότος, γνόφος, tenebræ,caligo: deinde additur θύελλα, Tempeſtas aut procella:quod quia omnino redũdat,delendum eſt.Ex alio enim loco, huic ſimili, ſum-

D ptum

ptum eſt,ut infinita penè eiuſmodi apud eos inueniuntur.

DE loco in quo erat.) מִתַּחְתָּיו Deſubter ſe. Nõ alio modo quàm ut uertit Hieronymus. At Septuaginta paulo diuerſius, ἐκ τῆς κοίτης αὐτοῦ, Nemo ſurrexit de lecto ſuo. Nã de lecto hic nulla mẽtio. Auen Eſdra מביתו לעשיות מלאכה וללכת מביתו,id eſt,De domo ſua ad faciendum opus & eundum foras. Quare deſubter ſe,nõ eſt intelligendũ ut exiſtimarunt Septuaginta.

Facere pro ſacrificare. QVAE offeramus.) Eleganter uertit quod erat עָשִׂינוּ.faciamus:quãquàm etiam latine facere,ſacrificare ſignificet,ſicut & Hebraice:ut illud,Cum faciam uitulam. Septuaginta uero non mutarunt uerbum ἃ ποιήσωμεν κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν. Quæ faciamus domino deo noſtro: neque ſatis mihi compertum eſt,an Græce recte dici eo modo poſſit.

CAPVT XI.

ET exire compellet.) כְּשַׁלְּחוֹ כָּלָה.Quaſi mittat perfecte,Hoc eſt,penitus,ſine ullis cõditionibus,& ut exponit Rabbi Salomon גמירא בכליל מלכם ישלח.Hoc eſt,In uniuerſum & penitus dimittet omnes uos. Quod optime ſignificarunt Septuaginta σὺν πάσῃ ἐκβολῇ, cum omni eiectione,& expulſione.

DICES omni plebi.) Eleganter uertit phraſin Hebraicam בְּאָזְנֵי הָעָם.In auribus populi loqueris. Neq; ſignificat aliud,quàm quod uertit

ipſe

ipſe Hieronymus. Nō enim loqui in auribus, ſignificat latenter & in auriculā loqui, ut innuunt Septuaginta λάλησον οὖν κρυφῇ. Loquere igitur clam: ſed mos illius gētis is eſt. Ocioſe quoq; adduntpoſtea Septuaginta εἰς τὰ ὦτα, in aures.

CAPVT XII.

TOllat unuſquiſq; agnum.) שֶׂה, id eſt, Pecudem: quod tā de agno poteſt intelligi, quàm pecude adulta, ſed quia mox additur agnus anniculus, Patet de agno eſſe intelligendū. Septuaginta quoq; ouem uerterunt πρόβατον. Vox autem Hebraica tam ad hœdum quàm ad agnum pertinet.

IVXTA quem ritum.) מִן הַכְּבָשִׂים וּמִן הָעִזִּים תִּקָּחוּ. Hoc eſt, Ex pecudibus, & ex capris tolletis, ſicut & Septuaginta ἐκ τῶν ἀμνῶν καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε. Ex agnis & hœdis ſumetis. Neq; tamen aliud eſt. Quare non diſtinguitur hic quicquam.

SERvabitis eū.) Hebraice hoc tā de hœdo, quàm de agno dicitur וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמֶרֶת. Et erit uobis in reſeruationē. Neq; diſtinguit quē intelligat. Ac ſicut ſuperius promiſcue locutus eſt, ut agnus & hœdus tolleret, ita & nunc. Hoc idem innuunt etiam Septuaginta καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον. Et erit uobis reſeruatum. Vtrūq; ſcilicet. Nā quod de utroq; præceptum ſit, ut tolleretur & ſeruaretur uſq; in quartamdecimam

diẽ,indicat & Theodoritus *κελεύει αὐτοῖς, λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσιαίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους, οὐχ ἵνα κατὰ ταυτὸν, τοῦτον κἀκεῖνον θύσωσιν, ἀλλὰ ἵνα ὁ μὲν πρόβατον ἔχων, τοῦτο θύσῃ ὁ δὲ σπανίζων τοῦ προβάτου τὸν ἔριφον.* Hoc eſt, Præcipit itaq; eis, ut ſumant non ſolum ex pecudibus agnos anniculos, uerum etiam ex capris hœdos: non ut eadem ratione tam illi quàm iſti ſacrificarentur, ſed ut qui agni copiam haberent, agnum ſacrificarent, qui autem eo carerent, hœdum. Ex quibus patet, quo modo ſit his locus intelligendus, quem quaſi dubium fecit Hieronymus dicendo, iuxta quem ritum. Nullum enim hic traditur ſacrificium diſtinctũ agni & hœdi, & optime, & breuiter explicuit hoc Theodoritus. Tractatur & copioſius à Nicolao. Gregorius uero Nazanzenus in eandem ſententiam hæc ſcribit, *ἐκλέγεται δὲ οὐκ ἐκ τῶν ἀρνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ χείρονος εἴδους, καὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τῶν ἐρίφων, ὅτι μὴ ὑπὲρ δικαίων μόνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν σφαγιάζεται.* Hoc eſt, Eligitur inquit non ſolũ ex agnis, uerum etiã peiore ſpecie, & ex ſiniſtra, quæ hœdis tribuitur in Euangelio, quia non ſolum pro iuſtis, ſed etiã peccatoribus ſacrificatur. Falluntur ergo, qui duo diſtincta ſacrificia hœdi, & agni præcipi hic opinantur, in quem errorem ex æditione prolapſi ſunt.

CVM lactucis agreſtibus.) עַל מְרֹרִים. Cũ amaris. Quamobrẽ uolunt hoc eſſe de omnibus herbis

herbis quæ acres ſint,& aſpero ſucco intelligendum. Rabbi autem Salomon, lactucas agreſtes etiam ipſe intelligit, ſecutus (ut reor) noſtrum Hieronymum,à quo multa etiã didicerunt Hebræi, ut ipſe ſæpius animaduerti. Septuaginta quoq; non uertunt lactucas,quæ Græce appellatur θρίδαξ, ſiue θριδακίνη, ſed quemadmodum habent Hebraica ἐπὶ πικρίδων, Hoc eſt, cũ amarulentis,ſiue ſubacerbis herbis. Præceptũ enim eſt Hebræis ut herbas amaras deguſtarent, quo ſe eo argumento ab acerba & amarulenta ſeruitute redemptos cognoſcerent. Id enim deus dabat operã,ut ſua illis beneficia ſemper ingereret, quibus ad ſe diligendum prouocarentur. Eadem fuit ratio,quòd panis azymus comedebãt, quia is non tam ſuauis eſt,ut fermentatus. Ex quibus fiebat,ut prçteritam ſuam amaritudinem recolerent,& deũ,qui ab hac eos redemiſſet,laudarent: ſi tamen hoc fecerunt,& nõ aliud potius. Auen Eſdra quoniam abſurde hunc locum interpretatur,eius teſtimonium non cito.

NON COMedetis ex eo crudum.) נָא. Quã uocem Rabbi Salomon ſic exponit שאינו צלוי כל צרכו קורהו בלשון ערבי. Hoc eſt, Appellat Moſes hoc nomine, id quod non eſt, quantum neceſſe ſit, coctum, uoce Harabica uſus. Non ergo crudum ſed ſemicoctum erat dicendum, propterea additur mox ſemicoctum in aqua.

Phaſe. EST enim phaſe.)Cũ Hebraice Peſec dicat̃,
Peſec. uarijs modis id nomen tã apud nos quàm apud Græcos corruptum eſt.Græci enim in aliam uo-
Paſcha. cem eius ſimilẽ eam immutarunt ſcilicet paſcha. Quod nomẽ quàm plurimos decepit,qui putarunt à uerbo Græco πάσχω,duci,ex qbus eſt Lactantius,& multi apud Græcos.Reprendit tamẽ hos Auguſtinus, qui ab eo uerbo ſcilicet patior eam uocem duci putarent.Liquet enim non eſſe uocem Græcam,ſed Hebręam corruptã.De qua re ſcribit fuſius Gregorius Nazanzenus in ſermone de paſcha hoc modo,τὸ πάσχα τοῦτο τὸ μέγα τε καὶ σεβάσμιον,φάσκα τοῖς ἑβραίοις προσαγορεύεται. κατὰ τὴν ἐκείνων φωνὴν,δηλοῖ δὲ ἡ φωνὴ τὴν διάβασιν, ἱστορικῶς μὲν διὰ τὴν ἐξ αἰγύπτου πρὸς τὴν χαναναίαν, φυγήν τε καὶ μετανάστασιν, πνευματικῶς δὲ διὰ τὴν ἐκ τῶν κάτω,πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρόοδον καὶ ἀνάβασιν, ὅπερ δὲ πολλαχοῦ τῆς γραφῆς συμβὰν εὕρομεν,τῶν ἀσαφεστέρων μετα ποιηθέντα τινὰ τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τὸ σαφέστερον,ἢ τῶν ἀγροικοτέρων ἐπὶ τὸ εὐγενέστερον, τοῦτο κἀν ταῦθα τεθεωρήκαμεν. τὸ γὰρ σωτηρίου πάθους ὄνομα τοῦτο εἶναί τινες νομίσαντες.εἶτα ἐξελληνίζοντες τὴν φωνὴν, πάσχα τὴν ἡμέραν προσηγορεύκασι, παραλαβοῦσα δὲ ἡ συνήθεια τὴν φωνὴν ἰσχυροτέραν ἐποίησε προστρεχούσης τῆς τῶν πολλῶν ἀκοῆς, ὡς εὐσεβεστέρῳ τῷ ῥήματι.Hoc eſt,Hoc uenerabile,ac diuinum paſcha,ab Hebræis paſcha ſecundum eorũ linguam uocatur,quæ uox ſignificat tranſitum;hiſtorice quidem,eum quo ex Aegypto in

pto in terram Chananæorum cōmigrarunt Hebræi: ſecundum ſpiritum uero, cum tranſitum, quo nos ab his caliginoſis locis deuolamus ad ſuperos. Et quod ſolet ſæpe in diuinis literis uſu uenire, accidiſſe etiam hoc loco comperimus, ſcilicet transferri aliqua nomina, quæ aut obſcura ſunt, aut horrida, in alia nomina, quæ & illuſtriora ſint & uenuſtiora. Nam hoc nomine putarunt quidā uocari ipſam ſalutarem ſeruatoris paſſionem, ad Græcamq́ꝫ linguam uocem accommodantes, fecerūt ex phaſca, paſcha. Quod cū uſus recepiſſet, iam uehemēter inoleuit, aſſentiētibus ipſis auribus, ut pote ſanctiori nomini. hæc illæ. Quæ talia ſunt, ut uerius dici non poſſit: nā & ſignificationē declarauit, & cauſam erroris in prolatione oſtendit: ſiue magis rationē, ut Hebraicā uocem inſuauē & horridam, in elegantiorem cōmutarēt. Neq́ꝫ tam eſt errore, quàm ſtudio factū. Huius quoque nominis uariæ interpretationes apud alios inueniuntur. Philon Iudæus uult eo nomine ſignificari διαβατήρια, hoc eſt, nō ipſum trāſitum, ſed ea ſacrificia, quæ libamus tranſituri: quod certe non eſt uerū. Ioſephus autē interpretatur ὑπερβασία tranſgreſſus, uel progreſſiones: Symmachus autē uertit ὑπέρβασιν, hoc eſt, tranſcenſum. Theodotion uero ipſam Hebręam uocē non interpretatam reliquit φασέχ. Eſt tamen clariſſimū quid ea uox ſonet, neq́ꝫ opus eſt tot ambagibus. Eſt enim nomen uerbale à paſac tranſi-

uit, à quo fit peſec, tranſitus: atq; ubiq; nos habemus & tranſibo uos, Hebraice upaſacthi: à quo factũ peſac. Non eſt autẽ ſilentio prætereundũ, hunc diem adeo ſacrũ ac uenerabilem uiſum eſſe Hebræis, ut in eo multis ante annis, præclariſſima multa, accidiſſe cõmemorent: de quibus etiã apud nos fit cõmemoratio. Sed quod eſt præcipuum, & omnem eorum facile poteſt cõuincere pertinaciã, ſentiunt nobiſcum eadẽ die redimendum eſſe populum Iſraël à Meſſia, quem uenturum expectant. Ponamq; ipſa Hebraica uerba ut facilius intelligantur. In libris enim Cabalæ ſic ſcribitũ ובו ביום בחמשה עשר בניסן עתידים ישראל ליגאל בימות המשיח בשם שנגאל ואותו יום שנאמר בימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. Hoc eſt, Et in eadem die uidelicet quintadecima die mẽſis Niſan ſcilicet Martij, redimendus eſt Iſraël in diebus Meſſiæ, quẽadmodum redempti ſunt, eo die, de quo ſcribitur, in diebus egreſſionis tuæ ex Aegypto oſtendam mirabilia. Ecce refragari gens pertinaciſſima non poteſt, quin ille ſit uerus Meſſias quem colimus ipſi, qui ea die uniuerſum redemit orbem. Condemnabuntur igitur ipſis contra ſe teſtimonium ferentibus.

EXCEPTIS his quę ad ueſcendum pertinent.) אַךְ אֲשֶׁר יֵאָכֵל לְכָל נֶפֶשׁ, Hoc eſt, Excepto eo, quod comedetur ab omni anima. Hanc certe ſententiam aut aliam fecerunt, aut obſcure uerte

uerterunt Septuaginta. πλὴν ὅσα ποιηθήσεται πάσῃ ψυχῇ, τοῦτο μόνον ποιηθήσεται ὑμῖν, id eſt, Veruntamen ea quæ fient omni anima, hoc ſolũ fiet uobis. Nemoq́; eſſet, q̃ non aliud intelligeret, quàm quod eſſet intelligendũ. Videnturq́; decepti uerbi ſimilitudine אבל quod cum comedere ſignificet, aliud illi eſſe putarũt, propter uerbum ſimile, ut eſt מלאכה, id eſt, opus. Clara uero eſt apud nos ſentẽtia, apud Græcos obſcuriſſima, propter æditionis improprietatem.

QVI eſt in limine.) Hoc quo modo poteſt eſſe uerum. Iam enim ſanguis in limine non erat. Præterea quo modo is ſanguis de limine ſumptus eſt? Manifeſte igitur is locus eſt corruptus, temporum iniuria, non autoris uitio, itaq; Hebraice ſic legitur אֲשֶׁר בַּסַּף, id eſt, Intingite in ſanguine qui eſt in pelui, uel catino: quãquàm id erratum inuenitur etiam apud Septuaginta. ἀπὸ τοῦ αἵματος ὅ ἐστι παρὰ τὴν θύραν. Tollite de ſanguine, qui eſt iuxta fores. Atq; hos fortaſſe ſecutus Hieronymus eſt. Cauſa uero uarietatis fuit, eius uocis multiplex ſignificatio, quæ ſæpe etiam limen ſignificat. Verũ hoc loco pro pelui accipiendam eſſe, teſtes ſunt omnes Hebræi. Primum interpres uocum apud eos, hoc modo de eo nomine ſcribit. הוא יחרר לשלשה ראשים מה שפרושו מזרק שמות ברם אשר בסף, Hoc eſt, Eius uocis ſignificatio triplex eſt. Primũ declarat peluim ſeu catinum, ut eſt Exodi cap. 12. In

ſanguine intingetis,qui eſt in pelui.Rabbi quoq; Salomon,exponit בכסף בכלי, Hoc eſt,ſanguine qui eſt in pelui.Liquet etiã quàm ſit uerum,non limen hic,ſed peluim,qua ſanguis reciperetur, ſignificari. Sed Hieronymus ut dixi partim Septuaginta ſecutus eſt,partim uocis ambiguitas eum in eam interpretationem induxit.

EXCEPTIS paruulis,& mulieribus.) Septuaginta ſemper exiſtimarunt, taph, ſonare ἀποσκευὴν, ſuppellectilem. Quare factum eſt, ut omnem locum, ubi eius uocis uſus incidiſſet, male interpretati fuerint.Cumq; hic cenſeatur numerus uirorum,& excipiantur paruuli,& manifeſtum cuilibet eſſe poſſit,quorum fieret exceptio,perſtiterũt tamen illi uertendo ἀποσκευὴν, Cui rei etiam ratio refragatur.Quis enim ita loqueretur: Erat eorum numerus ſexcenta milia,excepta ſupellectile, quæ enim affinitas uiris & ſupellectili? Hieronymus præterea excipit etiam mulieres,nõ quòd in codice Hebraico habeatur,ſed quòd ſic ſit intelligendum. Potuit tamen rationabiliter omitti,nam de mulieribus nulla habetur mentio.

ANNI quibus manſerunt in Aegypto.) Falſò atq; ocioſe additur in codicibus Græcis, quibus manſerunt in Aegypto & in Canaham. Quis enim non intelligit, id eſſe falſum? Amouendum igitur καὶ ἐν γῇ χαναὰν. Neq; enim Hebraice habetur, & eo modo eum numerum annorum

norum longe ſuperarent.

OMNIS cætus Iſraël faciet illud.) Id eſt ſacrificabit, ut diximus & ut Hebraicæ linguæ eſt proprium.

CAPVT XIII.

SEptem diebus azyma comedetis.) Solita corruptela in Græcis codicibus ἓξ ἡμέρας. Sex dies, azyma comedetis. Paulo tamen poſt reſipiſcunt ἑπτὰ ἡμέρας. Poteſt & ea ratione eſſe factũ, ut ſex dies intelligerent, qui feſtum præcedunt, & ſeptima factum ſit.

QVOD ſi nõ redemeris interficies.) De hoc quantum ad noſtros attinet codices, nulla controuerſia eſt, non enim aliter habent Hebraica. At Græci codices permultum & ab Hebraica ueritate, & ipſa ratione diſcrepant. Præcipitur enim hic, ut primogenita eorum animalium, quę ſacrificari non ſolent, ut aſini, & equi, redimantur uel commutentur alijs animalibus ſacrificio aptis. Quæ commutatio ſi facta non fuerit, præcipit ut eius animalis primogenitum nõ permittatur uiuere. Hoc igitur quo modo in codicibus Græcis exprimat̃ cognoſcamus. ἐὰν δὲ μὴ ἀλλάξῃς λυτρώσεις αὐτό. id eſt, Quod ſi non commutaueris, redimes. At non'ne idem eſt cõmutare & redimere? Vertendum igitur erat ut fecit Hieronymus: nam & Hebraice eſt וְאִם לֹא תִפְדֶּה וַעֲרַפְתּוֹ. Hoc eſt, Et ſi non redemeris, deceruicabis eum, aut excerebrabis eum.

Et quaſi

ET quaſi appenſum quid.) טוֹטָפוֹת. Qua uoce ſignificatur Hebræis id quod fronti præligant, in huius rei geſtæ recordationem. Huic autē ſiue uittæ ſeu ornamento tempore CHRISTI legē affigebant, ut eius eſſent ſemper memores. Atq; hoc reprēdunt in Euangelio, quòd in fronte & non in corde geſtarent legem. Seruatur etiam & hodie is mos apud Hebręos, & in ſynagogis ſuſpendunt ſuorum puerorum frontibus & manibus id ornamentum. Septuaginta nihil tale innuere uidentur. Niſi forte exiſtimarunt, non poſſe eam uocē Græce exprimi. Interpretati igitur ſunt hoc ἀσάλευτον, id eſt, incōcuſſum ac firmiſſimum, quemadmodum & alibi.

ARMATI aſcenderunt.) In hac uoce mira eſt diſſonantia Septuaginta & Hieronymi. Et ueritas quidem Hebraica eſt, ut uertit Hieronymus, uel eā propius acceſſit. Sic habent Hebraica וַחֲמֻשִׁים עָלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל. Et accincti aſcenderunt filij Iſraël: ſic interpretatur etiam Auen Eſdra חגורי חמישים, id eſt, Accincti p ſingulos qnq;, aut quini. Rabbi quoq; Salomon inquit אין חמושים אלא מזויינים. Nō ſignificatur inquit aliud, quàm quòd armati aſcenderent. Quod confirmat per æditionem Onchelos Chaldæi. Quæ & ipſa habet, Armati aſcenderūt. At Septuaginta, eo quòd uox Hebraica à חמש ducitur, hoc eſt quinq;, penitus aliam ſentētiam uerterūt, πέμπτῃ δὲ γενεᾷ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ ἰσραὴλ ἐκ γῆς

γῆς αἰγύπτου, Hoc eſt, Quinta generatione aſcēderunt filij Iſraël ex Aegypto. Vide quale & quantum erratū hoc ſit, Nam quarta generatione reuerſi ſunt in terrā Chanaan populus Iſraël, ipſo domino dicēte ad Abraham Geneſis cap. 15. Generatione autē quarta reuertentur huc. Ex uocis ergo ſimilitudine accidit error. Neq; is locus eſt aliter intelligēdus, quàm ut interpretantur Hebræi. Aquila quoq; eodem modo uertit ſicut & Hieronymus ἐνοπλισάμενοι ἀνέβησαν υἱοὶ ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς γῆς αἰγύπτου. Theodotion ὁπλῖται. Vtrunq; ſcilicet armati reddiderūt. Hieronymus in Epiſtolis copioſe hunc locū tractat, ubi quaſdam ſibi propoſitas ambages ſoluit.

CAPVT XIIII.

E Regione Phiarot.) Omnia hæc, locorū eſſe nomina aſſerunt Hebræi, licet appellatiua uideantur. Auen Eſdra שמות מקומות. Nomina locorum ſunt. Chaldaica etiam æditio, nomina hæc non immutat. Quare neſcio cur hoc primum Septuaginta uerterint, ἀπέναντι τῆς ἐπαύλεως, E regione uillæ aut ſtabuli, licet alia ut propria reliquerint.

TRE centos currus.) שֵׁשׁ מֵאוֹת רֶכֶב, id eſt, Sexcētos currus, Deeſt ergo dimidium. Septuaginta quoq; eodem modo habēt, ſicut Hebraica ueritas καὶ ἔλαβε ἑξακόσια ἅρματα, id eſt, Sumpſit ſexcentos currus, Quis autem non uidet hunc errorem

errorem non eſſe ipſius interpretis,ſed librario=rum & temporum: Nunquàm enim ferè in nu=meris ſolet labi noſtra æditio.

E T quicquid fuit curruũ.) כֹּל רֶכֶב מִצְרָיִם Omnis currus Aegypti. Quod Septuaginta ad equitatũ referunt πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν αἰγυπτίων. Omnem equitatũ Aegyptiorũ. Nõ recte ut opi=nor. Nam & curribus & equitatu utebantur.

E T D V Ces totius exercitus.) Suppoſita eſt hæc ſententia quæ minime in contextu He=braico habetur,loco eius quæ habetur, eaq; eſt וְשָׁלִשִׁם עַל כֻּלוֹ, Hoc eſt, & terni ſuper unũ=quenq; eorum: uidelicet curruum. Septuaginta quoq; idem non ſiluerunt καὶ τριστάτας ἐπ' αὐτῶν. Et ternos aſcenſores ſuper eos. Verum Rabbi Salomon interpretatur,quemadmodum & Hie=ronymus producta etiam æditione Caldaica, כל שרי צבאות, id eſt, Omnes principes exercitus: ſicut interpretatur Onchelos. Quod tamen per ipſum nomen non innuitur.

E T erat nubes tenebroſa.) הֶעָנָן וְהַחֹשֶׁךְ, id eſt, Et nubes & tenebræ. Non erat ergo nubes tenebroſa,ſed nubes & tenebræ. Tenebræ qui=dem Aegyptijs,nubes autem Hebræis. Nec Se=ptuaginta etiam nubem tenebroſam uerterunt, ſed tenebras tantum, καὶ ἐγένετο σκότος καὶ γνό=φος. Et factæ ſunt tenebræ, & caligo. Niſi for=te nubes non ad illam Hebræorum nubem re=ferenda ſit,ſed ipſas ſimpliciter nubes. Verum

non'ne

non'ne impoſſibile eſt, quod dixit, Et erat nubes tenebroſa & illuminans noctem, & quidem ſibi non cohærens: nam nubes deſuper oſtendebatur, ut illuceret Hebræis, uiamq́ꝫ oſtenderet. Aut certe intelligendum eſt hoc modo, ut de illa Hebræorum non fiat mentio, ſed ut oſten datur factas eſſe tenebras, ereptamq́ꝫ oculis ſerenitatem, omniaq́ꝫ ſydera eſſe condita, ut formidabilior eſſet nox Aegyptijs. Quod uidetur uero eſſe propius. Atqꝫ hoc modo, bona fide uertit Hieronymus.

INTER fecit exercitum eorum.) וַיָּהָם אֵת מַחֲנֵה. Et conturbauit, & infremuit ſuper exercitum, terrorem immiſit. Sicq́ꝫ Septuaginta συνετάραξεν παρεμβολὴν αὐτῶν. Conturbauit aciem eorũ, quanquàm alibi eo modo uertit Hieronymus.

SVB vertit rotas curruum) וַיָּסַר אֵת אֹפַן. Et impediuit rotas. Septuaginta quoqꝫ aliquid ſimile. καὶ συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν, Et impediuit axes curruum eorum. Rabbi autẽ Salomon, hoc idem ſentit, ſed alio modo, cuius hæc uerba ſunt, מכח האש נשרפו הגלגלים והמור בבות נגררות והיושבים בתם נבבים מתפררים. Hoc eſt, propter uim ignis, accenſæ ſunt rotæ, & currus impliciti ſunt, & qui ſuper eos ſedebant, excutiebantur, & membra eorum diſcerpebantur. Verum hoc magis paraphraſtice, quàm ad literam.

Fere

FEREBant in profundũ.) וַיְנַהֲגֵהוּ בִּכְבֵדֻת. Et deduxit eas,ſcilicet rotas,cũ pondere.Sic etiã Septuaginta,& clarius ἤγαγεν αὐτὰς μετὰ βίας. Et duxit eas cum ui.Quorum omnium ſententia eſt,quòd eas impulit uehemẽter deus,& pręcipitauit in profundum,atq; ita idem ſentiunt omnes,licet uarie.

CAPVT XV.

TVnc cecinit.) אָז יָשִׁיר Tunc cantabat: ubi eſt futurum pro præterito imperfecto, licet quidam diuinius conſiderantes,putant futurum poſitum,quoniam etiam ad futurum tempus ſpectaret id quod eo hymno canebatur:ad CHRISTI ſcilicet reſurrectionem & uictoriã,qua cœlum adepti per eum ſumus.

CANTemus.) אָשִׁירָה,id eſt,Cantabo,& forte de ſe ipſo ait Moſes. Verum quia dictũ eſt, & Moſen & filios Iſraël, ipſum cecinisse, propterea ꝑ plurale protulit.Sic enim Septuaginta ᾄσωμεν. Aeditio quoq; Chaldaica per plurale.

OMNIPotens nomen eius.) יְהֹוָה. Nomen tetragrammaton,quod aliud quàm omnipotentiam ſignificat, eſſentiam uidelicet, & quod eſt Græcis ὁ ὤν, qui eſt:ſic etiam Septuaginta κύριος ὄνομα αὐτῷ.Dominus nomen illi:atq; ita etiã canitur in eccleſia ad miſſam, quia utebantur æditione Septuaginta.

QVASI uir pugnator.) אִישׁ מִלְחָמָה.Vir belli. Dominus inquit eſt uir bellicoſus. Quod miror

miror quamobrem uerterint Septuaginta κύριος συντρίβων πολέμους, dominus conterens bella. Quod erat uiri nomen, putarũt participiũ eſſe. Neque ulla ferè coniectura aſſequor, unde hoc arripuerint. Niſi fortè putarunt abſurdum eſſe, apud gentes dicere deũ eſſe uirum bellicoſum, atq; ideo ei quod ſuũ eſſet tribuerunt: quod certe ſi uerum eſt, uidetur rationabiliter factum.

MARE RVbrũ.) Et ſi id erat ſuperius annotandum, nunc tamen, quod uideretur cõmodius, obſeruandum duximus. Nam mare rubrũ, non ita Hebraice nuncupatur, hoc eſt nomine ſignificante rubrum, ſed סוף, quod caricem ſeu papyrum ſonat. Appellari ergo dicunt Hebręi, mare caricoſũ, uel papyroſum, eo q; ad eius littora, copioſiſſima ſint carecta, & papyriones. Multa ſuper hoc ſcribit Auen Eſdra, primumq; dicit ſoph eſſe nomen loci. Melius autem eſt eius uerba proferre, ut eum loquentem audiamus,
ויש אומרים שנקרא כן בעבור שיש סביביו
סוף ואחרים אמרו שהוא מגזרת סוף שהוא
סוף העולם והוא ים אוקיינום, Hoc eſt, Dicũt nonnulli uocari mare eo nomine, quòd per eius circuitum naſcantur papyri. Alij autem exiſtimarunt, ideo uocari mare ſoph, quia ſoph etiam finem ſonat. Dicuntq; hoc mare terminum eſſe mundi hoc eſt ipſum oceanum, hæc ille. Refellitq; hanc ultimam opinionem: Non enim ſinus Arabicus, eſt mare oceanus, ut ſatis compertum

Mare rubrũ Hebr. dicitur non rubrum, ſed caricoſum, ſeu papyroſum.

eſt.Rabi quoq; Salomon,hoc ipſum idem ſentit וסוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים,Soph inquit,hoc loco ſignificat iuncum, quo nomine mare illud appellatur, quòd calamorum ac papyrorum copia in eo naſcatur. Nõ ergo ex eadem cauſa à nobis & Hebræis,ei mari inditum eſt nomen. Nam rubrum à Græcis appellatum eſt,Plinio teſte, quod harena eius rubra ſit, & aquæ quaſi rubere uideantur, ſicut omnes propè aſſerunt. Alij autem cum quibus eſt Quintus Curtius, Erythreum mare uocatum contendunt, ab Erythro rege,cuius ſepulchrum in littore ab incolis oſtendatur,quæ non uidentur admodum uerisimilia.

Cur Græcis rubrum dicatur.

DEPOſuiſti.) תַּהֲרוֹס,id eſt,Excuſiſti,concuſiſti,afflixiſti: cui etiã Septuaginta ſimile neſcio quid attulerunt, συνέτριψας, confregiſti.

CONGRegatæ ſunt aquę.) נֶעֶרְמוּ Coacervatæ ſunt. Quod Septuaginta non male ipſam ſententiam,ſed uerbi proprietatem exprimẽtes reddiderunt, διέστη τὸ ὕδωρ. Diuiſa eſt aqua.Clarum uero eſt,hoc intelligendum eſſe iuxta æditionem Hieronymi.

STETIT VNda fluens.) נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד נֹזְלִים, hoc eſt,Steterunt tanquam aceruus, undæ fluxæ.Septuaginta hoc idem per alia uerba ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα. Congelatæ ſunt aquæ tanquam murus.

FLAuit ſpiritus tuus.) נָשַׁפְתָּ בְרוּחֲךָ,id eſt, Flaſti

Flaſti tu ſpiritu tuo. Septuaginta paulo ſecus, ἀπέστειλας τὸ πνεῦμά σου. Miſiſti ſpiritum tuum.

QVIS ſimilis tui in fortibus.) באלים, Qđ tum fortem, tum deum ſignificat. Ergo dicendum, quis ſimilis tui in dijs fortibus domine? Septuaginta non fere ſecus, τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς κύριε. Quis ſimilis inter deos tibi domine.

IN SANctitate.) Eodem modo Hebraice, בקדש, In ſanctitate. At Septuaginta ad perſonas retulerunt, ἐν ἁγίοις, inter ſanctos. Verũ illud prius uerius.

LAVDAbilis.) תהלות, Laudum, deus laudum, deus omnibus laudibus dignus.

DVX fuiſti populo.) Imitatus eſt Septuaginta qui & ipſi, ὡδήγησας ἐν δικαιοσύνῃ, hoc eſt, Deduxiſti in iuſtitia. Hebraice non aliud נחית, caſtra duxiſti, caſtrametatus es.

ET PORtaſti.) Ita & Hebraice, נהלת, Portaſti. At Septuaginta diuerſius, παρεκάλεσας. Admonuiſti, Hortatus es.

IRAti ſunt.) ירגזון, conturbati ſunt, contremuerunt, expauerunt. Sed Hieronymus Septuaginta ſecutus eſt ὠργίσθησαν, irati ſunt.

TVNC cõturbati ſunt principes.) Sicut eſt etiam Hebraice נבהלו. At quamobrem Septuaginta, τότε ἔσπευσαν ἡγεμόνες Ἐδώμ. Tunc feſtinauerunt principes Edom, niſi & ipſi quandam commotionem innuere uoluerunt.

OBRIguerunt.) נמוגו, Defluxerunt, reſo-

luti ſunt, pauore extabuerunt: ſicut & Septuaginta, ἐτάκησαν, id eſt, liquefacti ſunt.

FIANT immobiles.) יִדְּמוּ, id eſt, Silcant, obmuteſcant, quod ferè maius eſt; omnem enim immobilitatem hoc complectitur. Hieronymus non diſſentit à Septuaginta qui & ipſi, ἀπελιθώθησαν, id eſt, Lapideſcant, lapidei fiant.

FIRMIſsimo habitaculo.) מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ Stabilitate habitaculi tui; atq; ita nõ diſſentit ab Hebraico. Lxx. paulo ſecus, εἰς ἕτοιμον κατοικητήριόν σου. Ad paratum habitaculum tuum. Hebraice tamẽ ſignificat, נכן firmare, ſtabilire, ut ſæpe dicturi ſumus; aliquando etiam parare.

EQVES PHarao.) סוּס פַּרְעֹה, Equus Pharaonis, poteſt etiam dici ut uertit Hieronymus. Vtrunq; enim ſonat Hebræis equus, tam ipſum animal, q; animal una cũ aſcenſore. Septuaginta quoq;, ἵππος φαραώ. Equus Pharaonis.

DOMINVS REgnabit in æternum.) Eodem modo & Hebraice יְהוָה יִמְלֹךְ לְעֹלָם. Deus regnabit in æternum. Septuaginta non proprie, καὶ κύριος βασιλεύων τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ᾽ αἰῶνα, καὶ ἔτι, dominus regnans æternitatem, & in æternum, & inſuper. Quod annotatur ab Origene, quòd additũ ſit, inſuper, adhuc uel ultra, dicitq; eo ſignificari omnem æternitatem. Vana autem eſt annotatio Nicolai, nam ſeculum apud Hebræos non eodem modo ſumitur, ſicut apud Latinos; ſed ipſam æternitatem ſignificat & aliquãdo

Seculũ hebr. quid.

quando mundum,non annos quinquaginta, ut ille exiſtimat.

MARIA.) Dicendũ eſſet Miriam, ſic enim eſt Hebraice מִרְיָם ,ſed fortè ꝓpter uocis aſperitatem,Mariam uerterunt Septuaginta.Vbi & illud obſeruandum,m, eſſe de nominis eſſentia, ideo non poſſe Græcè ac Latinè declinari, niſi ea ratione, qua inflectimus Adam, Abraham. Hanc Hebræi,ideo Mariam uocatam aſſerunt, quia per receptionẽ quæ cabala uocatur, ea nata amarum imperium Aegyptiorum ſuper Hebræos acceperunt cœpiſſe.Nam marar,Hebraice amarum ſonat, uerba ipſa Hebraica ſubijciã, ולמה נקרא שמה מרים עלשום מרר ,hoc eſt, Maria uixit uſq; ad libertatẽ,uocatumq́; nomen eius eſt ſic, propter imperij amaritudinem, quo tunc oppreſſi Hebræi ſunt.Nam prius tam & ſi ſeruirent,non tamen uſq; adeo premebantur. *Maria unde dicta.*

PROPHetes.) Veriſimile eſt,nõ ita ſcripſiſſe Hieronymum,nam prophetes maſculinum eſt. Sed Septuaginta ſecutum & Græcam formã potius uertiſſe prophetis,cuius genitiuus eſt prophetidos,uel more Latino uertiſſe ꝓphetiſſam, ſicut multi habent codices.

QVIBVS præcinebat.) וַתַּעַן לָהֶם , Et reſpondebat eis Maria.Inchoando ſcilicet rurſum canticum.Eſt tamen eadem ſententia. Illa enim inchoabat ac præcinebat, illæ proſequebantur. Septuaginta etiã ſecundũ Hieronymum, ἐξῆρχε

δὲ, αὐτῶν μαριάμ. Inchoabat eis Mariam: quanquam id magis ſignificet imperabat, aut præfecta erat eis Mariam.

TVLIT Moſes Iſraël.) וַיַּסַּע, Et diſcedere fecit, eleuare fecit. Septuaginta cum Hieronymo cōſentiunt, ἐξῆρε δὲ Μωϋσῆς τοὺς υἱούς. Eleuauit autem Moyſes filios Iſraël, caſtra moueri fecit.

CONgruum nomen impoſuit.) קָרָא שְׁמָהּ, Vocatum eſt nomen eius: nam impersonalia & paſſiua, ſæpe uoce actiua apud illos efferuntur. Sicut & illud: Et Adæ non inueniebatur adiutorium: ubi legitur, מָצָא, inueniebat: paſſiuum tamen eſt, uel imperſonale. Septuaginta quoque hoc idem intellexerunt, ἐπωνομάσθη τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, id eſt, Cognominatus eſt locus. Quare paſſiue aut imperſonaliter eſt legendum.

CVNctum lãguorem quem poſui in Aegypto.) Patet male legi in impreſſis codicibus Græcis, πᾶσαν νόσον ἣν ἐπήγαγες, Omnẽ ægritudinẽ, quam intuliſti Aegyptijs: cum legendũ ſit ἐπήγαγον. Nam & Hebraice eſt, שַׂמְתִּי poſui.

CAPVT XVI.

MAne quoq; iacuit ros.) Hoc quidem non alio modo intelligitur etiã Hebraice, ſed apud Septuaginta aliud diuerſum uerterunt. Hi enim uidentur innuere, mane quoq; apparuiſſe coturnicem, cum ros iam ſuper herbas appare-

ret. De mane autem, aut rore nulla mentio: ſic enim uertunt, τὸ πρωῒ δὲ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς. Mane autem fuit, quieſcente rore per circuitum caſtrorum. Quæſo quid ex his innuitur? Niſi forte aliquid deſit, quod certe admodum probabile eſt.

QVASI pilo cõtuſum.) מְחֻסְפָּס, id eſt, Minutum, collectũ, aggregatũ, ſicut exponit Rabbi Salomon, qui ait מגולה, id eſt, aggregatum, inuolutum: cui non dicit inueniri ſimile in ſacra ſcriptura. Onchelos quoque Chaldęus ſimiliter כגיר, id eſt, ſicut lapillus. Septuaginta quoque optime eius rei naturã expreſſerunt, λεπτὸν ὡσεὶ κόριον λευκὸν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ γῆς, id eſt, Exiguum tanquam coriandrum candidum, ſicut glacies ſuper terram. Neque alia recitat Onchelos de eius rei natura. Auen Eſdra eadem propè quæ & hi והקרוב מרובע. Et quod conſentaneum eſt, quadratum erat. Numerorum quoque cap. undecimo ſcribitur, eius figurã fuiſſe quæ & bdelij id eſt, unionis, aut margariti.

MANHV.) Erat uox Hebraica ponenda, ut inde cognoſceretur ductũ nomen manna, quod non eſt obſeruatum à Septuaginta, qui Græca tantum poſuerunt, εἶπαν ἕτερος πρὸς ἕτερον, τί ἐστι τοῦτο. Dixerunt alter ad alterum quid eſt hoc. Ab hoc itaque ductum eſt nomen manna, *Mãna unde.* nec Græcum, nec Latinum, quanquã eo ſint uſi Gręci ut ſuo, & latini eos imitati: atque hoc nomẽ

E 4 ele

eleganter etiam explicat Theodoritus hoc modo, διὰ τί μάννα ἐκλήθη. Cur, inquit, manna uocatũ eſt: reſpondet, εὐθὺς αὐτὸ θεασάμενοι, ἀλλήλους ἠρώτων τί τοῦτο. ἐπέθεσαν οὖν αὐτῷ προσηγορίαν τι τοῦτο. τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τὸ μάννα, οὐ γὰρ ᾔδεσαν τί ἦν, ἐγένετο τοίνυν ἡ ἐρώτησις ὄνομα, hoc eſt, Quod cũ mox cõſpexiſſent, ſe mutuo interrogabãt quid eſſet. Itaq; hanc ei appellationem indiderunt, ſic enim manna interpretatur. Neſciebant enim qd eſſet. Itaque factum eſt, ut interrogatio uicem nominis habuerit. Inuenitur autem etiam hac tempeſtate multis in locis manna, etiam in Italia: coaleſcit in folijs uirgultorum: ſpecie eſt, qua & pruina: mane colligitur, antequã ſole liquefiat. Eius uſus eſt in medicina ad multas ægritudines. De manna, quod filijs Iſraël cœlitus miſſum eſt, hęc ſcribit Philon, τῇ ὑστεραίᾳ περὶ τὴν ἕω, δρόσος βαθεῖα καὶ πολλὴ περὶ σύμπασαν ἦν, γῆν κύκλῳ τὸ στρατόπεδον, ἣ ἐπενίφεν ἡσυχῇ ἀέθη ὑετὸν ὡς παρηλλαγμένον, οὐχ ὕδωρ, οὐ χιόνα, οὐ κρύσταλλον. ταῦτα γὰρ αἱ τῶν νεφῶν ἀπεργάζονται μεταβολαὶ ταῖς χειμεριναῖς τροπαῖς, ἀλλὰ κέγχρον βραχύτατον καὶ λεπτότατον ἢ διὰ τὴν ἐπάλληλον φορὰν, σωρηδὸν προκέχυται τῶν σικνῶν ἄπιστος ὄψις. quæ ſic Latine poſſunt reddi, Poſtera die, inquit, ros condenſus ac creber circa uniuerſa caſtra uiſus eſt. Qui ſenſim è cœlo cadebat, non quòd pluuia eſſet, aut aqua, aut grando, ſiue nix, uel glacies, nam hæc hyeme nubibus uarium habitum induentibus ſolẽt effici, ſed quaſi miliũ

Manna etiã hodie reperiri.

milium tenuiſſimum ac breuiſſimum. Is autem ros, propter crebrum deſcenſum, quaſi aceruos circa tentoria effecerat. Res plane incredibilis, hæc ille.

GOMER.) Tres chœnices Atticę teſte Hieronymo. Ioſephus quoq; de hac menſura, inquit τρεῖς ἡ μισυνοκοτύλους ἔχει. Tres continet ſemicoctulas: quanquam res abeat in infinitum. Nam & hoc eſſet declarandum. Nam cotylam Priſcianus heminam eſſe dicit, hoc uerſu.

At cotylas, quas ſi placeat dixiſſe licebit.
Heminas, recipit geminas ſextarius unus.

QVOD cunq; operandum eſt facite.) אֲשֶׁר תֹּאפוּ אֵפוּ id eſt, Quod coquēdum eſt coquite: quod uero mox ſequitur ad lixandum pertinet: ſic & Septuaginta, ὅσα ἂν πέσσητε, πέσσετε. Quodcunq; coquendum eſt, coquite. Sic enim hoc loco πέσσω ſignificare arbitror.

SVME uas unum.) צִנְצֶנֶת hoc eſt, Vas, ſeu phialam. Quod Septuaginta uenuſte uerterunt στάμνον χρυσοῦν, uas aureum, aut urnam auream. Quod autem aureum addiderunt, id ex opinione eſt, licet non exprimatur in codice Hebraico.

DECIMA pars ephi.) Hoc late exponit diuus Hieronymus, dicuntq; Hebræi eſſe id quod à nobis appelletur modius. Quamobrem, dubie uerterunt hūc locum Septuaginta, ipſum ephi, hoc modo exponentes τὸ δέκατον τῶν τριῶν *Ephi Modius.*

μέτρων ἦν. hoc eſt,Gomor eſt decima pars trium menſurarum. Videnturq́ intellexiſſe modium eſſe tres menſuras,nam loco trium menſurarum ponitur ephi Hebraice, quod neſcio an recte exiſtimatum ſit,uel ſaltem clare expoſitum.

CAPVT XVII.

DOminus exaltatio mea.) Quoniam uerbum anceps eſt apud Hebræos,modo exaltationem,modo refugium ſignificans,ideo Septuaginta interpretati ſunt κύριον μου καταφυγή. Dominus refugium meum.

QVIA manus ſolius domini.) Hoc loco uerba perobſcura inueniuntur in contextu Hebraico,quæ ſic habent וַיֹּאמֶר כִּי יָד עַל כֵּס יָהּ hoc eſt,Et dixit,quia manus ſuper thronum domini, bellum domino, contra Amalech. Quæ Hebræis,hoc ferè modo exponuntur.Innui per hæc iuramentum, iuraſſe ſcilicet dominum per thronum ſuum ſempiternum. Manus enim ſignificat iuramentum, ut illud, Leuo manum in cœlo:& illud, Eleuauit dexteram ſuam, ac ſiniſtram ſuam in cœlum. Cuius iuramenti rationem eſſe dicunt,quòd quemadmodum ſtant cœli,ſic firma erit res, quam iuramus. Sic iurauit hoc loco deus,per thronum ſuum,nimirum rem ſempiternam,& immutabilem.Hoc idem innuit & Chaldaica æditio, & Rabbi Salomon eã uehementer approbat. Sic & Auen Eſdra. Quare alio modo uerterũt hoc Septuaginta, & nihil con

Manus pro iuramento.

conueniunt cum Hebræis, ſic ὅτι ἐν χειρὶ κρυφαίᾳ πολεμεῖ κύριος. Quòd in manu excelſa pugnabit dominus. Minus etiam hunc ſenſum attigit Hieronymus. Aut textus deprauatus eſt, ut deſit ſuper, dicendumq́ ſit. Quia manus ſuper ſolium domini, uel aliquid eiuſmodi.

CAPVT XVIII.

ET quòd liberauerat eos dominus.) הִצִּלָם Liberauerat eos. Nihilq́ aliud exprimitur, innuitq́ eos de labore uiæ eripuiſſe. At Septuaginta addiderunt ὅτι ἐξείλετο τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς αἰγυπτίων, καὶ ἐκ χειρὸς φαραώ. Qđ eripuiſſet populum ſuum de manu Aegyptiorum, & de manu Pharaonis. hoc inquam ocioſe additum eſt: deinde non hoc innuebatur.

LAETATVSq́ eſt Iethro.) Hoc idem & Hebraice וַיִּחַדְּ Et lætatus eſt. Attamen non ita interpretati ſunt Septuaginta, ἐξέστη δὲ ἰωθώρ. Obſtupuit Iethro: & recte mea quidem ſententia. Nam tot prodigijs auditis obſtupuit.

EO quòd ſuperbe egerint contra uos.) זָדוּ עֲלֵיהֶם Superbe egerunt in eos: uel, quia ſuperbi fuerunt in ſe, intumuerũt in animis ſuis. Aut eos refertur ad ipſum Iſraël. Septuaginta hanc ſententiam penitus immutarunt, & aliud ab Hebraico omnino diſſonum innuunt ὅτι ἐπέθεντο αὐτοῖς. Quoniam impoſuerunt eis: referuntq́ id forſitan ad calumnias, & onera, quibus Aegyptij affligebant Hebræos.

Stulto

STVLTO labore.) Ita & Hebraice נָבוֹל תִּבּוֹל Rem ſtultam facis, quod Septuaginta diſsimillime interpretati ſunt, φθορᾷ φθαρήσῃ. Corruptela corrūperis: aut, interitu interibis. Patet quàm non rectum ſit. Aut infinitum laborem indicant, & qui perniciem afferat.

TRIBunos.) שָׂרֵי אֲלָפִים Principes militū: ſicut optime etiā Septuaginta χιλιάρχους. Patet ergo, qui per tribunos intelligendi ſint.

ET Qui oderint auaritiam.) Pręclare quidē, nam בֶּצַע Non aliud Hebræis ſonat: ſed quàm non recte, ſi fas eſt ita loqui, hoc Septuaginta interpretati ſunt ὑπερηφανίαν ſuperbiam: cum nuſquam id ſignificare inueniatur.

IMPLebis imperium domini.) וְצִוְּךָ אֱלֹהִים Et imperabit tibi dominus, hoc eſt tū tibi deus præcipiet quæ populo relaturus ſis. Qđ multo ſecus Septuaginta κατισχύσει σε ὁ θεός. Tenebit te deus aut auxiliabitur tibi: quod minime intelligendum hic eſt.

DECANOS.) Redundat in Græcorum codicimus, γραμματοεισαγωγεῖς. quod ſignificat eos forte, qui literas perferunt, uel ſcribas.

CAPVT XIX.

ERitis mihi in peculium.) סְגֻלָּה id eſt, Eritis mihi appropriatio, peculiaritas, ſelectio: quod idem & LXX. uidentur innuere. ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος ἀπὸ πάντων. Eritis mihi populus ex omnibus ſelectus: ſuperſtes mihi ex omībus.

Regum

REGNVM ſacerdotale.) מַמְלֶכֶת כֹּהֲנִים id eſt, Regnum ſacerdotale, aut regnum ſacerdotum. At Septuaginta in contrarium ut dicerent regale ſacerdotiū βασίλειον ἱεράτευμα, uideturq́ non idem eſſe. Regnum enim illud ex ſacerdotibus, & rebus ſacris ac diuinis eſſe conflandū innuit, ut differat ab ijs regnis, quæ opibus & armis conſtabāt: at hoc, ſacrum ac diuinum erat futurum. Quod ſi hęc ſentētia eſt, nō hoc, ſed aliud interpretati ſunt Septuaginta, ut innuerent hoc ſacerdotium futurum præclariſſimum, & penè regale: quod certe hoc loco non intelligitur.

IN CALigine nubis.) בְּעַב הֶעָנָן In nube nubis: quaſi in denſa caligine. Septuaginta non proprie παραγίνομαι πρός σε ἐν στύλῳ νεφέλης. Accedo ad te in columna nubis: columnę enim hic nulla mentio. Immo ea caligo longe maior ac denſior, quàm per columnam poſſit ſignificari. Non deſcendiſſe quoq; dominum in columna, & illud indicio. Nam ea caligo, totum cooperuit montem: quare columna delendum eſt, quod aliunde eſt ſumptum.

SANCTIFICENTur ne percutiat eos.) פֶּן יִפְרֹץ Ne forte deſtruat, conficiat: quod Septuaginta longe ſecus reddiderūt μήποτε ἀπαλλάξῃ ἀπ᾽ αὐτῶν κύριος. Ne forte recedat ab eis deus. Hebraica tamē uox inuenitur ſemper ruinam, deſolationemq́ ſignificare, aut diuiſionem ac dirruptionem. Hoc idem paulo inferius in

extremo

extremo huius capitis alio modo ſunt interpretati, non ſatis aperte, μήποτε ἀπολέσῃ ἀπ' αὐτῶν κύριος. Ne forte perdat ab eis dominus: uel clarius, ne forte perdat ex eis.

CAPVT XX.

DEos alienos coràm me.) Ita habent & Hebraica עַל פָּנָי Super me, aut propè me, uel ſuperiores mihi. Quod Septuaginta aliquanto ſecus, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Non erunt tibi dij alij præter me. Eſt tamen eadem ſententia. De hoc primo præcepto hæc ſcribit Theodoritus οἱ μίαν οὐσίαν τῆς τριάδος ὁμολογοῦντες, φυλάττουσι τὸν νόμον τῆς θείας φωνῆς, ἄλλο γάρ τι παρὰ τὴν θείαν φύσιν θεοποιεῖν, οὐκ ἀνέχονται, οἱ δὲ τὴν ἀρείου, καὶ εὐνομίου περικείμενοι λώβην, τὸν θεῖον νόμον ἄντικρυς παραβαίνουσι. θεὸν μὲν τὸν υἱὸν ὁμολογοῦντες, κτιστὸν δὲ ἀποκαλοῦντες καὶ τῆς θείας οὐσίας ἀπαλλάττουσι. τοῦ γὰρ θεοῦ λέγοντος, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, οὗτοι ἕτερον θεὸν ἐπεισάγουσιν. Hoc eſt, Qui unam in trinitate fatentur ſubſtantiam, huic diuinæ uocis præcepto obtemperarunt, neque enim ulla ratione induci poſſunt, ut præter diuinam naturam, alij tribuant diuinitatem. At qui Arij & Eunomij peſte contaminati ſunt, apertiſſime hanc legem infringunt, qui filium, deum quidem confitentur, at eum conditum aſſeuerant, & à diuina abiungunt ſubſtantia. Nam cum deus dicat: Non habe

habebis deos alienos præter me, hi contra alterum deum inuexerunt.

NON facies tibi ſculptile,neq; omnem ſimilitudinem,&c.) Idem quoq; Hebraice פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה Idolum & omnem ſimilitudinem: ſicut etiam Septuaginta. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα. Nõ facies tibi idolum,neque cuiusuis ſimilitudinem. Quæritur autem ab interpretibus Græcis,quid idolum & ſimilitudo differant:ſoluitq; Theodoritus, τὸ εἴδωλον οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχει. τὸ δὲ ὁμοίωμα, τινός ἐστιν ἴνδαλμα καὶ ἀπείκασμα. ἐπεὶ δὲ τοίνυν Ἕλληνες ἀναπλάττουσι τὰς οὐκ ὑφεστώσας μορφὰς, σφιγγίας καὶ τρίτωνας καὶ κενταύρους, εἴδωλα καλεῖ. τὰ δὲ τῶν ὑφεστώτων εἰκάσματα, οἷον ἡλίου, σελήνης, ἄστρων, ἀνθρώπων, θηρίων, ἑρπετῶν, καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων, τούτοις κελεύει, μὴ προσκυνεῖν μήτε λατρεύειν, οὐχ ἁπλῶς δὲ ἀπαγορεύει ἀμφότερα, ἀλλ' ἐπειδὴ συμβαίνει τινὰς προσκυνῆσαι μὲν διὰ φόβον ἀνθρώπινον, οὐ μὴν καὶ λατρεῦσαι κατὰ ψυχὴν, ἐδίδαξεν ὡς ἑκάτερον ἀσεβές. Hoc eſt,Idolum,inquit,nullã habet ſubſiſtentiam: at ſimilitudo rei exiſtentis expreſſio eſt.Quoniam igitur gentiles, ea quæ nuſquam forẽt effingebãt,ut ſphynges,tritones,& centauros: Aegyptij uero,homines ſub effigie canina, & bouina,ea ſacræ literæ idola ſolent appellare. Similitudines autẽ,& expreſſiones uocant eorum, quæ ſunt:ut ſolis,lunæ,aſtrorũ, hominũ, beſtiarum,reptilium,& id genus,Hęc inquam ꝓhibet adora

Idolũ & Similitudo qd differant.

adorari:neq; id tantum ſed cum acceſſione. Sunt enim qui cum propter pauorem, adorare coacti fuerint, intus tamen in animo id non faciant. Oſtendit igitur utrunq; eſſe impium.

DEVS tuus fortis zelotes.) אֵל קַנָּא Deus emulator: qui ardentiſſima caritate eos diligo, qui ad me adhæſerunt, neq; poſſum perpeti ut à me diuellantur, & alium amatorem habeant. Theodoritus quoq; quid ſit ego deus zelotes, explicat his uerbis. ὁ νόμος τάξιν ἐπέχει ἀνδρός. ὁ δὲ λαὸς γυναικός. καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ δεσπότης θεός, διὰ μὲν ἡσαΐου εἰπών, ποῖον βιβλίον τοῦ ἀποστασίας μητρὸς ὑμῶν. διὰ δὲ ἱερεμίου. καθὼς ἀθετεῖ γυνὴ εἰς τὸν συνόντα αὐτῇ, οὕτως ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ οἶκος ἰσραὴλ, καὶ οἶκος ἰούδα. Lex, inquit, rationem uiri ſolet habere, populus autem dei, mulieris: quod etiã ipſe dominus docuit nos per Eſaiam dicens, quis liber is, apoſtaſiæ matris ueſtræ: per Hieremiam uero, ſicut ſpernit mulier coniugem ſuum, ſic aſpernata eſt me domus Iſraël, & domus Iuda: atq; alia producit exempla, quæ non ſunt neceſſaria, ne uerba prodigamus. Hoc enim damus operã ut breuiores ſimus, quãtum fieri poſſit, eo quòd opus maximum futurum eſt.

PACIFica ueſtra.) Hebraice, pax, ſignificat etiam ſanitatem, incolumitatẽ ac ualetudinem: quæ autem ſacrificia in horum gratiam offerun tur, pacifica uocantur: indicio eſt & æditio Septuaginta, quæ pro pacifica ueſtra, habet σωτήρια

ρια ὑμῶν. id eſt,ſalutaria ueſtra:quæ uidelicet pro ſalute & pace offeruntur:ſoliti etiam ſunt Septuaginta שלום quod pacem ſonat,uertere ὑγίειαν. ſalubritatem,incolumitatem.

CAPVT XXI.

CVm quali ueſte intrauit.) אִם בְּגַפּוֹ יָבֹא בְּגַפּוֹ יֵצֵא Hoc eſt,Si cum ſuo corpore uenit,cum ſuo corpore exibit. Non ergo de ueſte loquitur, ſed de ipſo corpore:ut innuat, ſi ſolus ipſe ſine uxore aut filijs acceſſit,ſolus quoq; exibit:quod autem hæc ſit ſententia clarũ eſt. Nam quomodo cum eadem ueſte exibit ſeruus à domino poſt ſex annos,an non attrita ac dilacerata ueſtis tunc erit? Niſi intelligit eius ſimilem. Præterea ad diſtinguendum hoc quod dixerat, mox addit,ſi habẽs uxorem, & uxor egredietur ſimul.Septuaginta quoq; ſermonis Hebraici ꝓprietatem intelligentes uerterunt, ἐὰν δὲ αὐτὸς μόνος εἰσέλθῃ, καὶ μόνος ἐξελεύσεται. Hoc eſt,ſi autẽ ipſe ſolus ingreſſus fuerit, etiam ſolus egredietur.Quibus cõſentit etiã Onchelos Chaldæus, qui & ipſe eiſdem uerbis hunc locum reddidit. Rabi quoque Salomon, hoc exponens,inquit, שלא היה נשוי אישה , hoc eſt, ſi ipſe eſt non uxori adiũctus. Ionathæ quoq; Chaldæi æditio & ipſa habet ſicut & Hebraicum:quare de ueſtimento nulla hoc loco mentio:quare miror Nicolaum,qui hunc loquẽdi modũ & hanc ſentẽtiam nõ intellexerit,cuius expoſitio omnino falſa eſt,

F ſigni

ſignificare ſcilicet גוּף hoc loco pannum, cum corpus ſemper ſignificet. Eſt autem & idẽ erratum in noſtra æditione paulo inferius. Ipſe uero exibit cum ueſtitu ſuo, propter eandem uocem.

EFFERAT cum dominus dijs.) אֱלֹהִים Dijs. Qua uoce diximus ſignificari etiam iudices, ac ſummos uiros, ſeu etiam ſacerdotes. Hoc ergo innuit hic ſacer contextus, quod Septuaginta ſtudio quodam texiſſe uidentur, aut certe, non hoc intellexiſſe, ſed aliud, quippe qui ſic loquuntur. προσάξει αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ θεοῦ. hoc eſt, Adducet eum dominus eius ad iudicium dei. Quod idem & in ſequentibus ſemper fecerunt, ut de iudicibus & ſacerdotibus nunquam ſenſerint, ſed deo ſemper: excepto ibi, Dijs nõ detrahes: ubi Theodoritus τοὺς κριτὰς ὀνομάζει θεοὺς ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ κρίνειν πεπιστευμένους. Hoc eſt, Iudices uocat deos: utpote quibus iudicium commiſſum eſt, quod ſummi dei proprium eſt. Quid autẽ prohibet, ut de deo hic ſentiamus, non de iudicibus, ut præcipiat eum præſentari coram domino in templo, atq; ibi eum ritum peragi: ſed obſtat & Chaldaica æditio, quæ uertit לְקֳדָם דַּיָּנַיָּא, hoc eſt coram iudicibus, cum ſcilicet ſiſtet: & interpretes Hebræi. Rabbi Salomon לבה דין, ſiſtet inquit, eum in forum iudicis: uocari autẽ deos, & ſummos angelos, & uiros optimos, etiã Dionyſius Areopagita proteſtatur, ſic ea de re ſcribens

Iudices dij dicuntur.

bens

bens. εὑρήσεις δὲ ὅτι καὶ θεοὺς ἡ θεολογία καλεῖ, τὰς τε οὐρανίας, καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς, οὐσίας. καὶ τοὺς παρ' ἡμῶν φιλοθεωτάτους καὶ μακαριωτάτους ἄνδρας. hoc eſt, Inuenies autem, quòd theologia deos etiam uocat, cœleſtes & quæ ſupra nos ſunt, ſubſtantias, & amiciſſimos deo, ac beatiſſimos uiros.

PROVIDebit puellæ nuptias & ueſtimenta. Neſcio quid aliud, uerba Hebraica præ ſe ferũt. Quæ habẽt שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעֹנָתָהּ לֹא יִגְרָע hoc eſt, Alimentum ſuũ & ueſtimẽtum, & tẽpus nubẽdi nõ auferet. Vtcꝫ ita etiã exponit Rabbi Salomon. Paulum igitur diſſonant uerba, ſentẽtia tamẽ eadẽ eſſe cognoſcitur: quãobrem Nicolaus nõ ſatis hoc animaduertiſſe uidetur, qui dicit, plurimum noſtrã æditionẽ ab Hebraica litera diſſentire. Patet certe eandẽ quidẽ ſententiam eſſe, licet alijs uerbis & elegãtius expreſſam, qđ illum ſæpe præterit, propter ſummã Latinæ linguæ imperitiam. Idem enim & de Septuaginta eſſet dicendum, qui bene hoc interpretati ſunt, licet alijs uerbis, ἐὰν δὲ ἄλλην λάβῃ ἑαυτῷ, τὰ δέοντα καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς οὐκ ἀποστερήσει. Si autem aliam ſibi acceperit, neceſſarijs, & ueſtimento, & coniugio eam non priuabit.

SED IPSA uixerit.) וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן, Et non fuerit mors. Quod male mea quidem ſentẽtia reddiderunt Septuaginta, qui huius uocis ſignificatum ignoraſſe uidẽtur: nam quod mortẽ onat, ſcilicet אָסוֹן, illi ad abortiuum retulerũt:

uertentes, ut ſi puer qui ex percuſſa matre egredictur, non fuerit perfectus & effigiatus, non ſit is qui percuſſerit culpæ obnoxius, hoc modo καὶ ἐξέλθῃ τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον. id eſt, Et egreſſus infans eius fuerit, non effigiatus: quod certe minime hic ſignificatur, multumq; ab ipſo uero diſcrepat: de morte enim matris dicitur.

E T arbitri iudicauerint.) בִּפְלִלִים id eſt, Secundum ipſorum iudicum ſententiam: ſicut interpretatus eſt Hieronymus, & ut exponit Rabbi Salomon, qui de hoc ipſo ait על פי הדיינים Secundum ſententiã iudicum. Hoc ergo nõ uidentur intellexiſſe Septuaginta, quoniã interpretati ſunt has duas dictiones Hebraicas καὶ δώσει μετὰ ἀξιώματος & dabit cum æſtimatione.

CAPVT XXII.

INuenerit ſpicas.) קוֹצִים, hoc eſt, ſpinas: nam de ſpicis paulo inferius loquetur. Sentit enim agrum ea etiam ratione lædi poſſe, ſi ſæpes exurantur. Septuaginta quoq; uerterunt ſpinas, ἐξελθὼν πῦρ εὕρῃ ἀκάνθας. Egreſſus ignis inuenerit ſpinas. Id quod etiam Hieronymũ uertiſſe arbitror, ſed à librarijs locus corruptus eſt, ut pro ſpinis, ſpicas ſubſtituerint.

S V S C I Pietq; dominus iuramentum.) Non deum intelligit, ſed ipſum patronum, aut rei poſſeſſorem: eſt enim וְלָקַח בְּעָלָיו & accipiet poſſeſſor eius iuramentum: ſic etiam habent & Septua

ptuaginta ὁ κύριος αὐτοῦ.

DE Ferat ad eum,quod occiſum eſt.) יְבִאֵהוּ עֵד Afferret id quod occiſum eſt, in teſtimoniũ: quod neſcio quamobrẽ uerterint Septuaginta ἄξει αὐτὸν ἐπὶ τὴν θήραν. ducet ipſum ad prædam: niſi forte mendoſus codex ſit,ut potius ſit legẽdum ἄξει πρὸς αὐτὸν, τὴν θήραν.Hoc eſt,Ducet,aut apportabit ad eum,prædam.

PRO mercede operis ſui.) Videlicet,erit loco mercedis quod mortuum uel fractum fuerit: ſic & Septuaginta, ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ μισθοῦ,αὐτοῦ. Erit ei pro mercede ſua.

QVI coierit cum iumento.) Non dubium eſt,quin male hoc ſe habeat in Græcis codicibus. πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. Omne quod dormit cum iumento:primum erratum eſt,quia de hominibus præcipitur, nõ de cæteris rebus: deinde non erat dicendum qui dormit, licet Hebraicus is modus ſit loquendi, ſed qui coierit, ut uertit Hieronymus,

DECIMAS TVas non tardabis offerre.) מְלֵאָתְךָ וְדִמְעֲךָ לֹא תְאַחֵר id eſt, Plenitudinẽ tuam & liquorem tuum nõ differes:quorũ primum ad fruges ſpectat,ſecũdum ad liquamina, uinum ſcilicet & oleum. Septuaginta & ipſi aliquid eiuſmodi innuũt elegãtius tamen, ἀπαρχὰς ἅλωνος,καὶ λήνου σοῦ. Primitias areæ tuæ, & torcularis tui:quod tamen arctius eſt,nec tot complectitur,quot Hebraicum,ut patet.

CAPVT XXIII.

VOcem mẽdacij.) שֵׁמַע שָׁוְא Auditionem uanam: quod ad mendacium & ad omnem turpem orationem ſpectare poteſt. Septuaginta quoque non diſſentiunt ab Hebraico. ἀκοὴν ματαίαν. Auditionem uanam. שוא autem mendacium plerunq; ſignificat.

VT pro impio dicas falſum teſtimonium.) Nõ puto ſic ſcripſiſſe Hieronymum, ſed potius, ut cum impio dicas falſum teſtimonium: quod eſſet Hebraicæ ueritati conſonum, quæ habet אַל תָּשֶׁת יָדְךָ עִם רָשָׁע לִהְיֹת עֵד חָמָס Hoc eſt, Ne ponas manum tuam cum impio ut ſis teſtis iniquus: patetq; aliam eſſe ſententiam hanc, & res quidem clara eſt. Eodem quoq; modo habent etiam Septuaginta. οὐ συγκατεθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου, γενέσθαι μάρτυς ἄδικος: non conſenties cũ impio, ut ſis teſtis iniquus.

NON declinabis in iudiciũ pauperis.) Hoc quoniã obſcurum eſt, Hebraica ponamus, quo fiat illuſtrius לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט אֶבְיֹנְךָ בְּרִיבוֹ. Nõ peruertes iudiciũ pauperis tui, in cauſa ſua: ſic etiam interpretati ſunt Septuaginta οὐ διαστρέψεις κρίμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ. Non deprauabis iudicium pauperis in iudicio eius.

QVIA aduerſor impium.) Ea quidẽ eſt ſententia, ſed Septuaginta eam nõ attigerunt, quãuis longius hi receſſerũt: nam ſic habet Hebraicum כִּי לֹא אַצְדִּיק רָשָׁע, Quia non iuſtificabo impiũ

impium. Siquis,inquit,peſſime egerit,ut peſſimus eſt,ita iudicabitur,neq; eam ſentẽtiam accipient,quam ſolent iuſti accipere. Hoc ergo penitus diuerſum fecerunt Septuaginta. ϗ οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων. Et nõ iuſtum exiſtimabis impiũ propter munera:nam de ſeipſo loquitur deus:de muneribus quoq; non hic,ſed ſtatim in alio præcepto infertur.

PER nomen deorum externorum non iurabitis.)Non ad iuramentum tantum pertinet,ſed omnẽ cõmemorationẽ,hoc modo וְשֵׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים לֹא תַזְכִּירוּ, id eſt,Et nomen deorũ externorum nõ memorabitis:ſic quoq; Septuaginta ϗ ὄνομα θεῶν ἑτέρων οὐκ ἀναμνησθήσεσθε. & nomẽ deorum aliorum non recenſebitis.

MENSIS nouorum.) חֹדֶשׁ הָאָבִיב, Hoc eſt,Menſis nouarum frugũ:cum ſcilicet incipit aperiri tellus,& parere. Septuaginta quoq; uerterunt menſem nouorum. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ μηνὸς τῶν νέων. Tempore menſis nouorum.

SANGVINem uictimæ tuæ.) זִבְחִי Victimæ meæ. Sic & Septuaginta αἷμα θυσιάσματός μου. Sanguinem uictimæ meæ.

Redundat hoc loco tota hæc ſentẽtia in Græcorũ codicibus. Vbi enim dictũ eſt,Ter in anno apparebit omne maſculinũ tuũ coràm me, mox inferũt. ὅταν γὰρ ἐκβάλω τὰ ἔθνη ἀπὸ προσώπου σου ϗ ἐμπλατύνω τὰ ὅριά σου. οὐκ ἐπιθυμήσει οὐδεὶς τῆς γῆς σου. id eſt, Cum enim eiecero gentes à facie tua,

& propagauero fines tuos,nemo deſiderabit terram tuam.Hoc totum ſuperfluum eſt,ſumptum ex alio loco,ut poſt uidebimus.

BENedicam panibus tuis.) Redũdat quoq; apud Græcos τὸν οἶνόν σου. Et benedicam uinum tuum: nulla enim huius in Hebraico mentio: quãq; ad declarationẽ poſitum ab illis arbitrer.

ET à deſerto uſq; ad flumẽ.) Septuagĩta exprimunt hunc fluuiũ ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ Εὐφράτου. Vſq; ad flumen Euphratem. Sic alibi pollicitus eſt,eſſe terminos eius terræ fluuiũ Euphratem.

CAPVT XXIIII.

VItulos duodecim.) Redundat duodecim, Tantum enim eſt פָּרִים id eſt, uitulos:qđ neq; à Septuaginta eſt poſitum,qui ueritati Hebraicæ conſentientes,ſic interpretati ſunt, καὶ ἔθυσαν θυσίαν σωτηρίου κυρίῳ τῷ θεῷ μοσχάρια.Et ſacrificauerunt inquiunt,ſacrificium ſalutis,domino deo uitulos. Nam & plures quàm duodecim eſſe potuerunt, ut ſacrificium Salomonis atque aliorum,quibus innumerabiles penè hoſtiæ adhibebantur. Clarumq; eſt non interpretis,ſed aliorum errorem eſſe. Cur enim peccaret ille in re manifeſta?

ET VIDerunt deum Iſraël.) Sicut etiam legitur Hebraice וַיִּרְאוּ אֵת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל Et uiderunt deum Iſraël. Quod Septuaginta neſcio quamobrem non ita uerterunt, non eos ſcilicet uidiſſe deum, ſed locum in quo ſtetiſſet καὶ εἶδον

εἶδον τὸν τόπον ὃ εἱστήκει ἐκεῖ ὁ θεός,id eſt,Et uiderũt locum, ubi ſtetiſſet deus.Veruntamen ueritas Hebraica aliud docet.

LAPIDIS SAPphyrini.) Nomen eſt Hebraicum, Nam illi appellant ſappir:patetq́ Græcos ab eis accepiſſe,& ut in ea lingua ſolitum aliquando eſt,ultimum p, in, p, craſſum commutarunt Græci,ſcilicet φ.

ET QVAſi cœlum cum ſerenũ eſt.) וּכְעֶצֶם הַשָּׁמַיִם לָטֹהַר. Et quaſi ipſum met cœlum in puritate ac claritate:ſic & Septuaginta καθαρειότητι,non quòd aliud ſit,quàm quod uertit Hieronymus,ut exponunt omnes Hebræi, præſertim Rabbi Salomon.

NECnon ſuper eos qui procul receſſerant.) וְאֶל אֲצִילֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יָדוֹ, Hoc eſt, Et ad principes Iſraël non extendit manum ſuã. Et quoniam tota hæc ſentẽtia male, ut uidetur, reddita eſt,adhibeamus expoſitiones Hebræorum.Siquidem innuitur,nõ fuiſſe cognitam diuinam potentiam principibus Iſraël,qui intelliguntur Nadab & Abiud,quamuis uiſionem eã uiderint. Quod etiam innuit Chaldaica æditio, quæ in hũc modũ habet וּלְרַבְרְבֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לָא הֲוַת נְזִקָא.Et principibus filiorum Iſraël nõ fuit clarus.Quare conſtat non eam eſſe ſententiam, quam uertit Hieronymus. Auen Eſdra, ויש אומרים כי פירוש ראהו ולא שלח ידו להם כאשר שלח למשה, id eſt, Sunt qui dicunt,

F 5 hunc

hunc eſſe horum uerborum ſenſum. Viderunt quidem eum, ſed eis non porrexit ipſe deus ma-num ſuam, quemadmodum Moſi. Nota igitur omnia ſunt.

CAPVT XXV.

VT tollāt mihi primitias.) תְּרוּמָה, Hoc eſt, oblationem, & anathema: earum uidelicet rerum quæ ſuſpēduntur. Proprie enim hæc uox ſonat eleuationem, ſuſpenſionem. Primitias au-tem uertere non eſt tam proprium, quamuis in hoc Hieronymus Septuaginta ſecutus ſit, qui etiam ipſi, λάβετέ μοι ἀπαρχάς. Sumite mihi pri-mitias. Non enim hæ erant primitiæ, de quibus ante dictum eſt, ſed aliud oblationis genus, quod erit toto capite manifeſtum. Onchelos quoque uertit ſegregationem.

HYAcinthum.) Reliqua notiſſima ſunt, de hoc autem, quod Hebraice uocatur תְּכֵלֶת, dicit Rabbi Salomon צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק. Lana, inquit, eſt tincta in ſanguine purpu-ræ, tincturaq́ꝫ uiridis eſt. Lxx. quoq́ꝫ uerterunt Hyacinthum, χαλκὸν ὑάκινθον, æs, hyacinthum. Ex quatuor autem coloribus omnia iſthæc cōfe-cta ſunt, qui referunt elementorꝫ proprietates, quod ab antiquis ſcriptoribus proditum quoq́ꝫ eſt, apud quos ſic legimus, ἐξ ὕδατος μὲν ἡ πορφύ-ρα, βυσσός τε ἐκ γῆς, ὑάκινθος δ᾽ ὁμοιοῦται ἀέρι ζοφώδης ὤν. ὁ δὲ κόκκος τῷ πυρί, id eſt, Ex aqua quidē pur-

Hyacinthus. pura, byſſus è terra naſcitur. Hyacinthus autē, qui

qui ſubobſcurus eſt, aſſimilatur aëri, coccus aũt igni. Quod etiam ſcribit Hieronymus. Tabernaculum enim totum repræſentat mũdum, utq́ȝ è quatuor elementis is mundus, ſic tabernaculũ è quatuor coloribus, qui elementa quatuor exprimant. Hyacinthus igitur aërius eſt, ut ipſi quoque uidimus. Allatus eſt nuper Venetias è Conſtantinopoli à Franciſco Maſſaro, uiro harum rerum ſcientiſſimo. Eſt penitus cæruleus, odore laudatiſſimo.

ET BYſſum.) שֵׁשׁ. Additur à Septuaginta κεκλωσμένον. Interpretãtes, καὶ βύσσον κεκλωσμένον, byſſumq́ȝ retortum. Quod neſcio quo tẽdat: per byſſum enim etiam Hebræi intelligunt linũ tenuiſſimum: cuius tela, in opus diuinum adhibita eſt. Et forte eò tẽdunt Septuaginta, ut innuant linum tortum, & iam telam effectum. Quod ſæpiſſime ponetur inferius. *Byſſus.*

RVbricatas.) מְאָדָּמִים, hoc eſt, Rufas, rubẽtes, ut eſt corium rubicundum, & in ſanguineũ colorem tẽdens, ſicut eſt huius uocabuli paſſim uſus. Septuaginta, δέρματα κριῶν ἠρυθροδανωμένα, hoc eſt, pelles arietum rubefactas.

PELLES HYAcinthinas.) Certum eſt locum eſſe corruptum, reſtituendumq́ȝ hianthinas: eſtq́ȝ uox Græca, ducta ab ἴα, id eſt, uiola, & ἄνθος, flore: quaſi dixeris florum ſimiles, quaſi floribus diſtinctas ac uarias: quãuis etiã Septuaginta habeãt ut noſtri habẽt codices, καὶ δέρματα *Hyacinthinæ pelles.*

ὑακίν

ὑακίνθινα. Et pelles hyacinthinas. Hebræi uero aliter hunc locum interpretantur. Nam quod hic uertitur hyacinthus à Septuaginta & Hieronymo, Hebraice עורות תחשים, pelles tecaſcim. Quos alij taxos interpretãtur, alij ut Rabbi Salomon, aliam eſſe feram dicunt, de qua ipſe מין חיה ולא היתה אלא לשעה והרבה גוונין היו לה, hoc eſt, Beſtia eſt, quæ ſolum ea tempeſtate inueniebatur, quæ plurimas habebat maculas. Quod etiam confirmat autoritate æditionis Chaldaicæ, quę etiam eo modo habet. Sed ut uerum fatear minus hæc uidentur habere cognita Hebræi, quàm omnes aliæ gentes: ſiquid abſtruſius retegendum eſt, inueniuntur quàm omnes, perplexiores. Nullam enim tenent hiſtoriarum peritiam, non norunt naturas animalium, non herbarum nomina, non earum colores, non proprietates. Audi igitur qd de hoc animali dicat Auē Esdra ועורות תחשים עור בהמה שהוא עב כי מנעל לא יעשה כי אם מעור עב כעור השור ולפי דעתי שהוא שור, hoc eſt, Et pelles thecaſcim, pelles ſunt beſtiæ, quæ præpinguis eſt, quia calceamentum nõ fit niſi ex corio pingui, ut eſt corium bouis. Ac mea quidem ſententia eſt, hanc beluam eſſe bouem. Quid igitur ex his tam uarijs tam ambiguis Hebræorum ſententijs colligi ueri poteſt: Verum de hoc etiam inferius dicemus. In talmud hæ pelles mira uarietate diſtinctæ eſſe narrantur.

Hebr. ignorantia.

Ligna

LIGna ſethim.) Vox Hebraica eſt, quam Septuaginta uerterunt, ξύλα ἄσηπτα. Ligna incorrupta. Mittimus hic quoq; diſcordias Hebræorum ſuper hoc ligno, quæ tot ſunt, ut pudeat me eorum inſcitiæ. Sunt autem qui putent eſſe cedrum, alij piceam, alij buxum, placet ſtare ſententiæ ipſorum Septuaginta. Hoc lignum cum nõ inueniretur in deſerto, dicũt Hebræi, ſecum filios Iſraël, ex dei præcepto, ex Aegypto aſportaſſe. Quod neſcio an uerum ſit, an fictum ab ipſis, ut multa eiuſmodi apud illos reperiuntur, opinati ſunt hæc, quia in deſerto non erant arbores. *Sethim lignum.*

IN VNguentum.) לְשֶׁמֶן הַמִּשְׁחָה. In oleũ unctionis. Nec putandum eſt eſſe aliud, quàm quod uertit Hieronymus: clariſſime etiam Septuaginta, εἰς σύνθεσιν θυμιάματος. In compoſitionem thymiamatis. Interiectum eſt in Græcorum codicibus hoc quod in contextu Hebraico non habetur hic, ſcilicet, καὶ λίθους σαρδίους, lapides ſardios: eſt enim inferius.

EPHOD & rationale.) Duo ſunt ornamẽta ſiue amictus, Ephod, poſterioris partis, atq; humeros tegit, ideoq; à Septuaginta uocatũ ἐπωμίς, hoc eſt, ſuphumeralis: alter huic oppoſitus, quẽ uocant חֹשֶׁן, choſcem, q pectus tegit. Hoc itaq; ultimum clarius reddiderunt LXX. ποδήρη, talarem: non quòd ad talos applicetur, ſed quòd à pectore deſcendens, uſq; in talos ſeſe porrigat. Quo habitu utuntur etiam apud nos ſacerdotes: appellaturq; *Ephod duplex. Superhumeralis. Talaris.*

Poderes. turq; tã à Latinis quàm Græcis poderes, quod Latine uerti poteſt talaris.

Panis propoſitionis, panes facierũ. PANes propoſitionis.) לֶחֶם פָּנִים, Panis facierum. Quare fit ut uarijs modis hoc omnes interpretentur. Dicunt nõnulli Hebræorũ panem facierum appellatũ, quod quatuor angulis eſſet expreſſus, quos illi facies uocant: hocq; genus panis ſacrum erat, & tantũ ſacerdotibus licebat contingere. Alij aliter exponunt. Nam cum Hebraice panim faciem ſignificet, non ſolũ inquam ipſam humanam faciem, ſed & omnem præſentiam & aſſiſtentiam, & anteriorem partem, propterea appellari panes facierum exiſtimãt, hoc eſt panes aſſiſtentiæ, panes propoſitos, qui ſemper coràm deo reperirentur, quod certe uidetur eſſe uerißimum: mox enim ubi dixiſſet panes facici, intulit לְפָנַי, faciei meæ, pręſentiæ meę. Atque inde uidentur appellati, quòd ſemper corã domino, ſtarent poſiti: hoc idem ſentiunt & Septuaginta, qui hos panes appellarunt ἐνώπιους, quaſi dixeris præſentes, ſiue expoſitos.

CAPVT XXVI.

ANſulas.) לֻלָאֹת, Feneſtellas, ut exponũt Hebræi, quanquam idem ſit. Nã quibus cortinæ cortina adiungebatur, anſulas recte appellauit Hieron. Non minus quoq; recte Lxx. qui eas ſunt interpretati ἀγκύλας, hoc eſt, uncinos, ac ſuper hoc prolixius argutari, uitiũ fuerit.

SAga cilicina.) Quod ſupra uerterat cortinas ſiue

ſiue tētoria, hic interpretatus eſt ſaga. Facile igitur intelligitur is locus eo modo expoſitus, quē dubiū habebat noſtra æditio, non enim tam proprie, illud ſuperindumētum ſagum appellatur. Excogitatæ autem ſunt hæ cilicinæ cortinæ, ut tegerent tabernaculum. Vertunt has Septuaginta δέῤῥεις, id eſt, pelles: innuentes, non fuiſſe uelum ex pilis caprarum contextum, quo circuntegetur tabernaculum, ſed ipſas pelles: uerum Hebraice eſt יְרִיעֹת עִזִּים, hoc eſt, Aulęa uel cortinæ ex caprinis pilis: quanquam etiam poſſit uerti, ex pellibus caprinis.

PVLCHRA uarietate contextum.) וַעֲשִׂית אֹתָהּ כְּרֻבִים, id eſt, Et faciet ipſum opus Cherubin: putoq́ꝫ præceptum eſſe, ut opus eſſet uariatū Cherubinis intextis, aut quòd Cherubini eſſent pulchra uarietate contexti. Sept. quoque non tacuerunt Cherubin, ἔργον ὑφαντὸν ποιήσεις αὐτὸ χερουβίμ, hoc eſt, Opus contextum facies ipſum Cherubin.

CAPVT XXVII.

NOn ſolidum ſed inane.) נְבוּב לֻחֹת. Vacuum ex tabulatis: aut, uacuū tabularꝫ, ut intus nulla materia ſit. Quemadmodum præclare & Septuaginta, κοῖλον σανιδωτόν, concauū ex aſſeribus. Atque ita in hoc capite nihil uiſum eſt aliud annotatione dignum, tam in noſtris quàm Grçcorum codicibus, his dūtaxat exceptis, quæ ſunt leuiſſima, & quæ nullā habent

diſſo

diſſonantiam,ut mihi mirum uideatur,tam præclaras eſſe noſtram & Septuaginta æditionē in hoc libro,qui eſt omnium difficillimus,& obſcuriſſimus,propter rerum & uocum uarietatem.

CAPVT XXVIII.

FAcies & uncinos.) מִשְׁבְּצוֹת,Coarctaturas, texturas:& ut uertit Hieronymus. Septuaginta uehementer ab Hebraico diſſentiunt, ac neſcio quomodo tolerari poſſint, καὶ ποιήσεις ἀσπίδας, facies & clypeos.Horum enim hoc loco nullus eſt uſus, & ad ſacerdotalia ueſtimenta non erant idonei. Hos alibi uncinos uertit Hieronymus.

QVATVOR ORdines lapidum.) Cum in his lapidibus interpretādis Hieronymus ſemper Septuaginta ſequatur,& eorum in ea re approbarit æditionem, non mihi uiſum eſt afferre in medium,quæ de his lapidibus ab Hebræis dicuntur:cum & ipſi uehemēter à Septuaginta & Hieronymo diſcrepent, & leuior apud eos de hiſce rebus inueniatur cognitio, quàm omnes alias gentes.In tanta igitur rerum ambiguitate, tantaq; diſcrepantia, magis erat Septuaginta adhibenda fides, quàm omnibus Hebræis, & Chaldæis interpretibus:cum iſtos etiam & mendacij & inconſtantiæ arguere poſſimus. Hæc quidem neceſſaria & uera excuſatio. Exempli cauſa:lapis is qui Hebraice appellatur פִּטְדָה, quem

quem Septuaginta & Hieronymus, topazium interpretantur: ab alijs creditur eſſe ſmaragdus, ab alijs praſinus uocatur, hoc eſt porraceus. Aliter Theodotion, aliter Aquila eum interpretatus eſt. Quare Septuaginta & Hieronymo ſtandum. De hac etiã uarietate uiſum eſt in Geneſi: neq; uideo magnopere referre, ſi exacte hæc cognoſcantur.

DOCTRINAM & ueritatẽ.) הָאוּרִים וְאֶת הַתּוּמִּים, id eſt, Illuminationem rectitudinem ſiue integritatem. Nomen ſcilicet diuinum. Septuaginta, propter uerbi multiplicem ſignificationem אור quæ lucem declarat, & poteſt duci ab הרה docuit, primum ſecuti uerterunt δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν, declarationem & ueritatem. His itaq; duobus nominibus nomen tetragrammaton intelligendum eſſe aſſerit Rabbi Salomon: dictumq; eo modo exiſtimat, quòd ſacerdotem illuminaret, doceretq; uiam rectam perſequi, & ut ſciret, quid ei foret dicẽdum. De duobus itaq; ſic ille ſcribit הוא כתב שם המפורש שהיה
נותנו בתוך כפלי החשן שעל ידו הוא מאיר
דבריו ומתמם את דבריו, Hoc eſt, Doctrina & ueritas, erat ſcriptura nominis tetragrammaton, quæ erat poſita, ubi coniungebatur ſuperhumerale, per quod nomen ſacerdos lumen uerbis ſuis adhibebat, & diuinitus loqui uidebatur. Mitto igitur quæ de hoc ſcribat Hieronymus.

CAPVT XXIX.

EO quod ſit aries conſecrationis.) מִלֻּאִים. Aries repletionis. Necq; aliter eſt intelligendum, quàm ut uertit Hieronymus. Implere enim *Implere pro conſecrare.* hoc toto capite pro conſecrare ſumitur, ſicut & pauloante eſt poſitum, ubi dicitur, Et implebis manum eorum. Aries ergo repletionis dicitur, id eſt, quo repletur & cõſecratur ſacerdos, ſicut exponit etiam Rabbi Salomon: quare Septuaginta neſcio an hoc ſenſerint, qui uerterint, ut uox ſonabat ἔστι γὰρ τελείωσις αὕτη. id eſt, Eſt enim conſummatio hæc. Atcq; ex his uerbis uidetur mihi aliud eſſe intelligendum quàm quod ueritas exigat. Quod hic annotatũ eſt, toto hoc capite annotatum eſſe uolumus.

ET cædet in partem ſuam.) וְהָיָה לְךָ לְמָנָה Et erit tibi in partem: ſic & Septuaginta. καὶ ἔσται σοι ἐν μερίδι.

PER ſingulos dies iugiter.) לַיּוֹם תָּמִיד. Per ſingulos dies iugiter. Septuaginta per alia etiam uerba idem clariſſime expreſſerunt δύο τὴν ἡμέραν, ἐνδελεχῶς κάρπωμα ἐνδελεχισμοῦ. Duos inquit agnos ſumes per ſingulos dies iugiter, oblationem continuationis. Nam Græce iuge illud ac nunquàm intermiſſum ſacrificium *Iuge ſacrificium.* ἐνδελεχισμὸς uocatur. Vnde dicitur ἐνδελεχεία, nõ illa Ariſtotelis.

QVARTAM partem hin.) Septuaginta quocq; uocem Hebraicam reliquerunt non uerſam.

ſam. Menſura eſt de qua ſæpe ſcribit Hieronymus,& nos pauloante diximus.

CAPVT XXX.

TAm craticulã eius.)גגו,hoc eſt,Tectũ eius, ſuperficiẽ eius.Craticulã autẽ uertit,imitatus fortaſſe Septuaginta,qui eodẽ modo interpretantur τὴν ἐσχαρίδα αὐτοῦ,focum eius.Locũ ſcilicet ſuperiorem,ubi adoletur incenſum, ubi focus eſt,cui ſuper imponitur thymiama.Neq; exiſtimo hoc altare habuiſſe craticulam,ut habebat altare ſupra memoratũ.Illud enim erat holocauſti,& cæſorum animaliũ altare,hoc uero incenſi. Et illi quidem craticula neceſſaria, huic autem minime.Quare amouenda craticula eſt, & tectũ eius loco ponendum.

IPSOS quoq; uectes.)Quod ſupra uerterant Septuaginta πασσάλους,Miror quòd uertãt hic σκυτάλας.quaſi dixeris ferulas,quod & aliud ſignificat,ut apud Lacedæmonios.

SVAVE FRAGrans.)סַמִּים, id eſt, Aromatizans,& ſuaue:quod non tã proprie Septuaginta, λεπτόν, id eſt, Tenue quiddam, quod penitus aliud eſt. Dicunt tamen Hebræi eo nomine,puluerem tenuiſſimum odoris fragrantiſſimi,ſignificari.

SVME aromata.)בְּשָׂמִים.recte Septuaginta,ἡδύσματα,id eſt,Fragrantias,ſuauitates.

MYRRHAE primæ: & electæ,) דְּרוֹר, id eſt,Liquidiſſimæ, puriſſimæ.Sequitur autem

Septuaginta: qui & ipſi σμύρνης ἐκλεκτῆς, Myrrhę electæ.

CALAMI ſimiliter.) Quod apertiſſime Septuaginta καλάμους εὐώδους. Calami odoriferi.

ET DEDerit ex eo, alieno.) יִתֵּן מִמֶּנּוּ עַל זָר. Et poſuerit ex eo ſuper rem alienam, Quamobrem non refertur ad perſonas, ſed alias res. Sequutus eſt autē Septuaginta, qui etiam ipſi, καὶ ὃς ἂν δῷ ἀπ᾽ αὐτοῦ ἀλλογενεῖ, id eſt, Et qui dederit ex eo alienigenæ. Sed Hebraice prohibetur ut non ſolum ad uſum hominum ſiue indigenarũ, ſiue alienigenarum, adhibeatur ea unctio, ſed ne ad alias quidem res.

STACten & onycha.) Stactes quid ſit ſatis notum: ſic interpretati ſunt etiam Septuaginta, quæ Hebraice uocatur נָטָף. Quam Rabbi Salomon dicit Italice appellari ghoma: quanquàm ferè aliud ſit ſtactes, quàm gumi.

ONYCHA.) שְׁחֵלֶת. Hanc tradit Rabbi Salomon eſſe radicem candentem, ac puram, ideoq́; uocari nomine unguis. Sic enim ſignificat Græce onyx. Atq; eodem modo uertũt etiã Septuaginta, Chaldaica quoq; æditio etiam ipſa uertit טוּפְרָא, hoc eſt, Vnguem.

CAPVT XXXI.

ET in corde hominis eruditi.) Non refertur ad illum primum, ſed reliquos omnes, quos ſpiritu ſancto repleuiſſet. Sic enim legitur Hebraice וּבְלֵב כָּל חֲכַם נָתַתִּי חָכְמָה, id eſt, Et in

corde

corde omnis ſapientis,cor dedi ſapientiæ.Sic & Septuaginta,καὶ παντὶ συνετῷ καρδίᾳ, δέδωκα σύνεσιν,id eſt,Et omni ſapienti corde,dedi ſapientiã, ſiue intelligentiam.

CAPVT XXXII.

FOrmauit opere fuſorio.) בַּחֶרֶט Quod exponitur,& formauit cum ſtylo, ſicut etiam Septuaginta interpretantur καὶ ἔπλασεν αὐτὰ ἐν τῇ γραφίδι.Et finxit ea cum ſtilo,uel calamo:ubi ἐν eſt loco prepoſitionis μετὰ. Chaldaica æditio בְּזִימְפָּא, id eſt,enſe ſculpſit. Vbi eſt uocabulum ξίφος,uidenturq́ ab illis Græci accepiſſe. Quo modo uero ſculpſerit ipſum,indicat Rabbi Salomon,exponens uocabulum חרט, dicitq́ ſignificare כלי אומנות, Hoc eſt, Inſtrumentum artificum deaurantium, quo deaurant,& exſculpunt,ſicut qui ſcribunt literas in tabulis,ſcalpellum ſcilicet innuit. Atq; ita uitulus effectus eſt, non quòd in fornacem ſit coniectus,& imago in igne coaluerit ut quidam exiſtimant,ſed conflarunt totum aurum in fornace per ignem,in unã maſſam,& eam rudem materiam ſcalpello poſtea formarunt,expreſſeruntq́ uituli imaginẽ.Quod fit ab his qui ſigilla & aurea uaſa exſculpunt. Atq; hoc ſignificatur in contextu Hebraico,in noſtro obſcurius.

ET DELeam eos.) וַאֲכַלֵּם. Et deuorabit eos,ſcilicet furor,ut oſtendat uehementem & repentinum interitum:quanquàm etiam Septua-

ginta ſicut & Hieronymus uerterunt ἐκτρίψω αὐτούς. Et conteram eos.

CALLIDE eduxit eos.) בְּרָעָה.In malum, cauſa detrimenti ac ruinæ, ſicut & Septuaginta μετὰ πονηρίας. Cum prauitate, aut malignitate, ſiue malicia.

NON eſt clamor adhortantium.) אֵין קוֹל עֲנוֹת גְּבוּרָה וְאֵין קוֹל עֲנוֹת חֲלוּשָׁה,id eſt, Nō audio uocem uociferationis fortis, aut uocē uociferationis debilis,ſed uocem uociferationis audio. Neq; certe aliud eſt,quàm quod uertit Hieronymus. Eo enim modo exponit etiam Chaldaica æditio. Septuaginta etiam ipſi tale quiddā innuere uidentur. οὐκ ἔστι φωνὴ ἐξαρχόντων κατ' ἰσχύν, οὐδὲ φωνὴ ἐξαρχόντων τροπῆς, ἀλλὰ φωνὴ ἐξαρχόντων οἴνου ἐγὼ ἀκούω, Hoc eſt, Non eſt uox imperantium uiolenter, neq; uox imperantium conuerſionem. Siue hoc modo, Nō eſt uox incipientium uiolenter, neq; uox incipiētium fugam: ſed uocem incipientium, uel imperantium uino, ego audio. Additum uero ſuperuacaneo eſt uinum, & puto textum eſſe deprauatum, quia nullus eſt horum uerborum ſenſus. Nuſquam enim hic in contextu Hebraico uinum reperitur.

QVOD pronus ſit ad malū.) יָדַעְתָּ אֶת הָעָם כִּי בְרַע הוּא.Noſti quòd populus is in malo ſit: ſicut interpretatus eſt Hieronymus. Quod non eſt tam luculenter expreſſum à Septuaginta σὺ γὰρ οἶδας τοῦ λαοῦ τούτου τὸ ὅρμημα. Tu enim noſti

huius

huius populi impetum,uoluntatem,auiditatem, ſtudium,propenſionem.

VIDENS Moyſes populum quòd eſſet denudatus.) פָּרוּעַ,id eſt,Denudatus,uel uacuatus, priuatus, ſicut habet æditio Chaldaica, ſcilicet בָּטִיל,id eſt,Exinanitus,exutus.Septuaginta aliter,magis ſententiã quàm uerba ſecuti ἰδὼν Μωϋσῆς τὸν λαὸν,ὅτι διεσκέδασται,Videns Moyſes populum,quòd eſſet diſſipatus,ut quandam ruinã innuerent & interitum.

PROPTER ignominiam ſordis.) לְשִׁמְצָה בְּקָמֵיהֶם, Hoc eſt, Propter ignominiam eorum qui inſurgerent in eos:aut propter uituperationem hoſtium ſuorũ.Quod exponit etiam Rabbi Salomon his uerbis, להיות להם הדבר הזה לגשת בפי בקמים עליהם, Hoc eſt, Eo quòd ea res, erit ſummo dedecori in ore hoſtium ſuorum. Atq; hanc ſententiam melius expreſſerunt Septuaginta, quàm Hieronymus, ἐπίχαρμα τοῖς ὑπεναντίοις αὐτῶν, id eſt,Quæ res erat futura gaudio hoſtibus eorum.

CON ſecraſtis manus ueſtras,) מִלְאוּ יֶדְכֶם. Hoc eſt,Conſecrate manus ueſtras,Eſt ergo imperatiuus.Deinde notum eſt,implere,apud Hebræos ſumi pro conſecrari, ut retro quoq; uiſum eſt.Quare prudẽtiſſime uertit Hieronymus, etiam diſſentiẽdo à Septuaginta, qui uerbi proprietatem non uidentur intellexiſſe,ſi dicere fas eſt,ἐκπληρώσατε τὰς χεῖρας ὑμῶν.Hoc eſt,Explete

manus ueſtras. Neq; quiſquã eſſet apud Græcos, qui explere, hoc loco ſumeret pro cõſecrare, ſed potius ſaturare, uel huiuſmodi.

CAPVT XXXIII.

ET eijciam.) Cum Hebræo ſentit. וְגֵרַשְׁתִּי id eſt, Et eijciam. Quod male à Septuaginta profertur per ſecundam perſonam. ἐκβαλεῖς. Et eijcies, de ſe enim loquitur deus.

ET nullus ex more indutus eſt.) Non diſſentit ab Hebraico וְלֹא שָׁתוּ אִישׁ עֶדְיוֹ עָלָיו Et nemo poſuit ornamentum ſuũ ſuper ſe. Quæ clauſula omittitur à Septuaginta, innuuntq; hoc per alia uerba κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς. Defleuerunt in lugubribus, ſcilicet ueſtibus. Atq; hoc modo intelligunt, eos nullo ſolenni indutos ornamento, ſed pullis amictos fleuiſſe.

SEMEL aſcendam.) רֶגַע אֶחָד אֶעֱלֶה. Hoc eſt, Vno impetu aſcẽdam & delebo te. Quæ ſententia, penitus deprauatur in alium ſenſum à Septuaginta. ὁρᾶτε μὴ πληγὴν ἄλλην ἐγὼ ἐπάγω ἐφ' ὑμᾶς. Cauete ne plagam alteram infligam uobis. Toto cœlo à ueritate abhorrent.

VT ſciam.) וְאֵדְעָה. Et ſciã. Male à Septuaginta. δείξω. oſtendã. Nam uel mediocriter Hebraice eruditis, res nota eſt.

RESPICIebant tergum.) Fortaſſe tam ad corpus ſpectat quàm ad motum, quàm oculos. וְהִבִּיטוּ אַחֲרֵי מֹשֶׁה. Et declinabãt poſt Moyſen

ſen:quanquàm etiam Septuaginta,ad intuitum referant, & εἱστήκει πᾶς ὁ λαὸς σκοπεύοντες ἕκαστος. Et ſtabat uniuerſus populus conſiderantes.

OSTENDE mihi faciem tuam.) Non hoc poſtulat Moſes,ſed aliud הוֹדִעֵנִי נָא אֶת דְּרָכֶךָ Hoc eſt,Oſtende mihi,uel notam fac mihi uiam tuam. Ecce non poſtulat uidere eius faciem, aut ſubſtantiam,ſed ut oſtenderet uiam qua ituri eſſent,ne in aliquem miſerabilem errorem inciderent. Sed peius tranſtulerunt Septuaginta, & maiorem errandi occaſionem præbuerunt. ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν, Oſtende mihi te ipſum:quod plurimum abeſt à uero, & humilitate Moſis.

SI NON tu ipſe præcedas.) אִם אֵין פָּנֶיךָ הֹלְכִים, Niſi præſentia tua,uel uultus tui ueniāt.

ET GLorificemur ab omnibus.)Quàm preclare Septuaginta & ἐνδοξασθήσομεθα παρὰ πάντα ἔθνα,Et glorificemur ſuper omnes gentes.Nam & eo modo ſunt Hebraica intelligenda מִכָּל הָעָם,Præ omni populo.Supra omnes populos. Noſtra æditio paulo obſcurior.

EGO oſtendam omne bonum tibi.) Tota hæc periodus, penitus in contrarium ſenſum uertitur à Septuaginta, & aliquanto ſecus ab Hieronymo אֲנִי אַעֲבִיר כָּל טוּבִי עַל פָּנֶיךָ. id eſt, Ego faciam tranſire omne bonum meum ſuper faciem tuam, uel ante faciem tuam.Sed audi quid dicant Septuaginta, ἐγὼ παρελεύσομαι

πρότερός σου ἐν δόξῃ μου. Ego inquit præcedam te prior, in gloria mea. Clarumq́ eſt, quàm alienum hoc à uero ſit, & ipſa ueritas, mea quidem ſententia apertiſſima eſt.

ET uocabor in nomine domini.) וְקָרָאתִי בְּשֵׁם יְהוָה לְפָנֶיךָ, Hoc eſt, Et inuocabo in nomine domini corã te, id eſt, Inuocabo nomẽ domini, in præcedẽdo te, cũ antegredior, nomen meũ oſtendam, inuocabitur abs te. Sic & Septuaginta καὶ καλέσω τῷ ὀνόματι κυρίου ἐναντίον σου, id eſt, Et inuocabo nomine domini ante te. Is igitur qui cum Moſe loquebatur, aut angelus erat, atq; ita facile locus intelligitur, aut deus, de ſe alio quodam modo referens.

ET MIſerebor cui uoluero.) Forſitan non ea ſententia eſt. וְחַנֹּתִי אֶת אֲשֶׁר אָחֹן וְרִחַמְתִּי אֶת אֲשֶׁר אֲרַחֵם, Hoc eſt, Et miſerebor quem miſerebor, & uiſcera mea commouebuntur erga eos in quos commouebuntur: & forte Hebraiſmus eſt, ſicut & illud, Quod ſcripſi ſcripſi: hoc eſt: ſcripſi quod uolui: atq; ita ſtat ſententia Hieronymi. Septuaginta quoq; cum Hebraico contextu ſentiunt. ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω.

CAPVT XXXIIII.

ET de nocte conſurgens.) וַיַּשְׁכֵּם בַּבֹּקֶר, Et mane ſurrexit, ſicut & ſeptuaginta καὶ ὀρθρίσας μωϋσῆς τὸ πρωΐ. Et de mane conſurgens Moyſes.

Nullusq́

N vllusq́ apud te per ſe innocens.) וְנַקֵּה לֹא יְנַקֶּה. Et innocens non erit ſine piaculo. In contrariū Septuaginta. καὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖ, id eſt, Et noxiū, non habebis pro innocente. Male igiť ſententia uerſa eſt.

NVLLVS inſidiabitur terræ tuæ.) Senſum nō uerba ſequitur, quæ habent וְלֹא יַחְמֹד אִישׁ אֶת אַרְצְךָ. Et nō deſiderabit quiſquàm terram tuam.

ET ignorabat quòd cornuta eſſet facies.) Vox ambigua fecit in æditione errorē: quàmuis etiā ſit diſcrimen inter nomen cornu, & id quod ſignificat radians. Nam cornu uocatur קֶרֶן per duplex ſegol, at radians קָרַן. Igitur non habetur in contextu Hebraico faciem Moyſis fuiſſe cornutam, ſed radiantem: quod ex uerbis ipſis apertiſſime intelligitur, quæ in hunc habent modum וּמֹשֶׁה לֹא יָדַע כִּי קָרַן עוֹר פָּנָיו. Hoc eſt, Et ignorabat Moſes quòd cutis faciei ſuæ eſſet radians. Nō ſcribiť igitur, faciem fuiſſe cornutam, ſed cutem radiantē. Ex hoc ergo poteſt emēdari praua uulgi cōſuetudo, q duobus cornibus pingunt Moſen. Nō enim cornua è fronte egrediebanť, ſed & frons & naſus, & os, & mentū radiabant. Et mirū quòd Hieronymus nō cōſiderata ueritate Hebraica, non animaduerterit etiā quid Septuaginta tranſtuliſſent, qui bene hūc locum uerterunt καὶ Μωϋσῆς οὐκ ᾔδει ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Et Moſes ignorabat quòd

Faciē Moſi nō fuiſſe cornutam.

quòd glorificatus eſſet aſpectus cutis faciei ſuæ. Rident itaq; nos & execrantur Iudæi, quoties Moyſen in noſtris templis cornuta facie depictum aſpiciunt, quaſi nos eum diabolum quendam, ut ipſi ſtulte interpretantur, eſſe putemus. Ex hoc æditionis Septuaginta loco cognoſcitur, antiquam illam æditionem, qua ante Hieronymum utebatur eccleſia, fuiſſe ipſorũ Septuaginta. Nam in officio transfigurationis Saluatoris canitur, Glorificata eſt facies Moyſi: quod ex æditione Septuaginta ſumptum eſt, qua Latini utebantur, unde & antiphonas ſumebant.

CAPUT XXXV.

OBtulerunt mente promptiſſima.) Non de omnibus hoc dicitur, ſed Hebraica ſic habent וַיָּבֹאוּ כָּל אִישׁ אֲשֶׁר נְשָׂאוֹ לִבּוֹ וְכֹל אֲשֶׁר נָדְבָה רוּחוֹ. Et uenerunt unuſquisq;, quem incitauerat cor eius, & quem promptum feciſſet ſpiritus eius: ſicut etiam Septuaginta. καὶ ἤνεγκεν ἕκαστος ὧν ἔφερεν ἡ καρδία αὐτῶν καὶ οἷς ἔδοξεν τῇ ψυχῇ αὐτῶν. Hoc eſt, Et obtulit unuſquiſq; ea quę ferebat cor eius, & quæ uiſa fuiſſent animæ eius.

SED & omnes mulieres doctæ.) Quãuis in contextu Hebraico non habeatur, ſubintelligitur tamen quod addiderũt Septuaginta καὶ πᾶσα γυνὴ τῇ διανοίᾳ σοφὴ ταῖς χερσὶ νήθειν, Hoc eſt, Et omnis mulier ingenio docta, manibus operandi aut texendi uel nendi.

Opera

OPERA abietarij polymitarij.) מְלֶאכֶת חָרָשׁ וְחֹשֵׁב. Per quæ nomina, omne opificij genus intelligit͂, quod recte Septuaginta, ἀρχιτεκτονεῖν.

CAPVT XXXVI.

TOtum hoc caput & ſequens, nihil habet, quod annotari poſſit, quia tantum ſit repetitio eorum quæ ante dicta ſunt, ut nec uoces uariæ ſint, necꝫ res aliæ.

CAPVT XXXVIII.

DE ſpeculis mulierum, quæ excubabant &c.) בְּמַרְאֹת הַצֹּבְאֹת. De ſpeculis earum, quæ ſe exercerent, ſeu militarent ad hoſtium tabernaculi. Sic enim habet & Chaldaica æditio, quæ expreſſe ponit earum mulierum opificiū. Septuaginta fere & ipſi, in eundem modum. ἐκ τῶν κατόπτρων τῶν νηστευσασῶν, αἳ ἐνήστευσαν παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς. De ſpeculis mulierum, quæ excubarent ad fores tabernaculi: ubi νηστεύειν pro uigilare ponitur, non ieiunare. Explicatur autē copioſiſſime is locus à Rabbi Salomone, & alijs interpretibus quare expoſitio noſtra minime neceſſaria eſt.

Additur ocioſe in codicibus Græcorum, ſtatim poſt ſupra citatam ſententiam hoc totum ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἔστησεν αὐτήν. In qua die erexit ipſum tabernaculum: nam necꝫ in Hebraico contextu, necꝫ noſtro habetur.

FECIT & atrium.) Dimittitur totum hoc, quod de atrio ſcribitur, in codicibus Græcis, & eius

Labium λουτήρ. eius loco ponitur deſcriptio labij, hoc eſt eius uaſis quo aqua recipitur, quod Græce uocatur λουτήρ. Cumq; in eius deſcriptione diutius immorarentur Septuaginta interim integrū fere caput ex contextu omiſerunt, ab eo loco ubi incipit, Fecit & atrium, uſq; eò, Omne aurum. Quæ quanquàm non ſint magni momenti, non erant tamē omittenda, cum in cōtextu Hebraico haberent, ideo & noſtra æditione ea haberi uidemus.

SEPtingentorū triginta ſiclorum.) Cōſuetus error apud Septuaginta in numeris. Veritas enim habet ut uertit Hieronymus: at huic numero apud illos deſunt decem hoc modo ἑπτακόσιοι καὶ εἴκοσι σίκλοι. Septingenti & uiginti ſicli.

OB Latum eſt autem.) Deeſt hoc loco in noſtris codicibus, tota hæc periodus. וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מְאַת כִּכָּר וְאֶלֶף וּשְׁבַע מֵאוֹת וַחֲמִשָּׁה וְשִׁבְעִים שֶׁקֶל. Hoc eſt, Et argentum cenſuum ſynagogæ, centum talenta, & mille ſeptingenti ſeptuaginta quinq; ſicli. Quod certe mirum eſt, quia non deeſt is cenſus in æditione Septuaginta: hoc modo, καὶ ἀργυρίου ἀφαιρέματα παρὰ τῶν ἐπεσκεμμένων ἀνδρῶν τῆς συναγωγῆς ἑκατὸν τάλαντα καὶ χίλιοι ἑπτακόσιοι ἑβδομήκοντα πέντε σίκλοι, id eſt, Et argenti oblationes, ab his qui rationes agebāt ipſius ſynagogæ, reperta ſunt eſſe centum talenta, & mille ſeptingenti ſeptuaginta quinq; ſicli.

Deeſt quoq; alia clauſula quæ maxime erat neceſſa

neceſſaria,ubi enim dicitur oblatum eſt,primum hoc ponitur. בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל,Hoc eſt,Dimidiũ ſicli per unumquodq; caput oblatum eſt:deinde ponitur ętas.Septuaginta quoq; non dimiſerunt hoc, δραχμὴ μία τῇ κεφαλῇ τὸ ἥμισυ τοῦ σίκλου. Drachma una unicuiq; capiti dimidium ſicli.Licet in alio error ſit,ut alibi annotauimus.

TALenta ſeptuaginta,duo milia.)Hoc modo diſtinguenda oratio eſt,dicẽdumq;, talenta. lxx. & duo milia quadringenti ſicli, aliter maximus eſſet error,ſic habet ueritas Hebraica & Septuaginta, καὶ ὁ χαλκὸς τοῦ ἀφαιρέματος ἑβδομήκοντα τάλαντα, καὶ δισχίλιοι τετρακόσιοι σίκλοι, id eſt, Et æs oblationis ſeptuaginta talenta, & bis mille quadringenti ſicli.

CAPVT XXXIX.

IN hoc etiam capite omnia uocabula & res repetuntur, quæ antea commemorata ſunt, ut quaſi ſuperflua repetita uideantur. Atq; hanc cauſam fuiſſe puto,quòd totum penè hoc caput omiſerint Septuaginta: contenti illud ſcripſiſſe, quòd Moyſes fecerit omnia,quæ deus illi præcepiſſet.Itaq; à principio capitis uſq; eò, Feceruntq; filij Iſraël cuncta quæ præceperat dominus Moyſi,omiſſa omnia ſunt ab illis:& fortaſſe non ab re.Nam ſermo Hebraicus in eo plerũq; peccat,quòd inculcat eadem ſine ulla neceſſitate,quod alibi annotauimus.

Cap.

CAPVT XL.

ET unctio eorum in ſacerdotium ſempiternũ proficiat.) Quanquàm ſapientioribus, ſententia aperta ſit, propter imperitiores adhibenda ſunt Hebraica, totum enim hoc uno uerbo ſignificat Hebraice וְהָיְתָה לִהְיוֹת לָהֶם מָשְׁחָתָם לִכְהֻנַּת עוֹלָם. Hoc eſt, Erit ut ſit eis unctio eorum in ſacerdotium ſempiternum. Sic etiam Septuaginta, καὶ ἔσται, ὥστε εἶναι αὐτοῖς χρίσμα ἱερατείας εἰς τὸν αἰῶνα, id eſt, Et erit ut ſit eis unctio ſacerdotij in æternum: nam quòd additum eſt ab interprete, proficiat, hoc obſcurior locus factus eſt.

Etiam in hoc capite, aliqua dimittuntur à Septuaginta quæ ſuperflue in Hebraico textu toties repetuntur.

SI QVAndo nubes tabernaculũ deſerebat.) Quanquàm notum ſit quid innuatur, Hebraica tamen clariora ſunt. וּבְהֵעָלוֹת הֶעָנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן. Hoc eſt, Et dum eleuaretur nubes deſuper tabernaculum. Quare profecturis filijs Iſraël, non nubes deſerebat tabernaculum, ſed eleuabatur ſuper ipſum & præibat: ſic etiam uertunt Septuaginta. ἡνίκα δ' ἂν ἀνέβη ἡ νεφέλη ἀπὸ τῆς σκηνῆς, id eſt, Quando autem aſcendebat nubes à tabernaculo. Quod autem infertur mox, ſi pendebat deſuper, Hebraice hoc modo, וְאִם לֹא יֵעָלֶה, id eſt, Et ſi non aſcẽdebat: quanquàm etiam is ſenſus poſſit ex interpretatione Hieronymi elici.

Et ignis

ET ignis in nocte.) Hoc quoque Hebraice aliter intelligitur. Nubes enim per diem ſe oſtendebat, at de nocte dicit, וְאֵשׁ תִּהְיֶה לַיְלָה בּוֹ, id eſt, Et ignis erat nocte in ipſa: ut ex nube appareret ignis, ſic quoq; LXX. καὶ πῦρ ἦν ἐπ' αὐτῆς, νυκτός, id eſt, Et ignis erat in ipſa, noctu. Eadẽ itaq; nubes, quæ interdiu ſeſe oſtendebat, noctu in ignis ſpeciem uertebatur, & illucebat Hebræis. Non erat ergo alia nubes: quod & de columna dicendum.

LEVITICVS

CAPVT I.

ET VOCAVIT dominus.) Ab Hebraico non diſſentit, וַיִּקְרָא, id eſt, Et uocauit, quã proprietatem etiã Septuaginta ſequũtur, καὶ ἐκάλεσε. Quare miror Iſychium, qui luculẽtiſſima expoſitione hunc librũ illuſtrauit, quòd ſcribit Septuaginta tranſtuliſſe reuocauit, quorum ut uidemus interpretatio non diſſentit ab Hebraico. Qui ſi aliter tranſtulerunt ſcilicet ἀπεκάλεσε, ut ueriſimile eſt, nullum tamen locum haberet eius annotatio, quia Hebræorum aliter habent codices. Reuocatum autem à deo dicit Moſen, quia & in multis ante locis uocatus ſit, &

nunc rurſum ab eodem reuocetur, ſed hæc ut di xi,quanquam uera ſint,à uerborum tamen proprietate longe abſunt.

AD PLAcandũ dominũ.) לִרְצֹנוֹ לִפְנֵי יְהוָה Hoc eſt, Secundum uoluntatẽ ſuam, coràm domino offeret. Hieronymus retulit ad ipſum deũ, ſed tamen de eo dicitur,qui offert:quanquam etiam Septuaginta cum Hieronymo conſentiunt, καὶ προσοίσει αὐτὸ δεκτὸν ἐναντίον κυρίου. Et offert ipſum acceptabile coràm domino.

AD Olebit ea ſacerdos.) Hoc omittitur à Septuaginta,& de adolendo nihil meminerunt,sed ἐπιθήσει ὁ ἱερεὺς τὰ πάντα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. Hoc eſt, Et imponet ſacerdos uniuerſa ſuper altare: deinde inferunt κάρπωμά ἐστι θυσία ὀσμὴ εὐωδίας, id eſt,Holocauſtum eſt,ſacrificium odor ſuauitatis. Adolere autem hoc loco,idem eſt quod incẽdere,& admoto igni,uaporem excitare, quod ſacrificata hoſtia fiebat.

AGNVM anniculum, & abſque macula.) Primum redundat,tantumque in Hebræo legitur זָכָר תָּמִים יַקְרִיבֶנּוּ, Hoc eſt,Maſculum immaculatum offeret ipſum:poteratque is & anniculus eſſe,& id tempus excedens, ſicut patet fieri ſolitum in ſacrificijs. Etiam Septuaginta ab Hebraica ueritate non diſſentiunt, ἄρσεν ἄμωμον προσάξει αὐτό. Maſculum immaculatum offeret ipſum. Niſi forte Hieronymus ex alijs locis, id ſuſpicatus ſit ubi de agno ſcribatur, Semperque anni

anniculum eſſe oportere dicatur. Quilibet pro ſuo captu de eo iudicet.

SI AVtem de auibus holocauſti oblatio.) Tota hæc periodus omittitur in impreſſis codicibus Græcis, quę certe maxime erat neceſſaria, ibi enim incohant ſententiam, καὶ προσοίσει ἐκ τῶν τρυγόνων. Et offeret ex turturibus.

SV per crepidinẽ altaris.) עַל קִיר הַמִּזְבֵּחַ, Super cornu uel murũ altaris, quod male à Septuaginta ad baſin refertur, ſic καὶ στραγγιεῖ τὸ αἷμα πρὸς τὴν βάσιν τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc eſt, Et effundet ſanguinẽ ad baſin altaris. Neq; enim erat ratio ſacrificij, ut ad baſin ſanguis funderetur.

VESIculam gutturis.) De ueſicula hac nulla fit in contextu Hebraico mentio: ſed hoc modo is locus legitur וְהֵסִיר אֶת מֻרְאָתוֹ בְּנֹצָתָהּ, Hoc eſt, Et auferet qđ apparet cũ pennis eius. Et per quod apparet intelligitur roſtrum, utpote quod extat atq; eminet, ſic tranſtulerunt etiã Septuaginta, καὶ ἐκβαλεῖ τὸν πρόβολον σὺν τοῖς πτεροῖς, id eſt, proijciet roſtrum cum pennis. Sic exponunt etiam peritiores Hebræi: patet igitur, quid hoc loco præcipiatur, ut oſtendit etiam æditio Septuaginta.

CONFRingetq; aſcellas eius.) וְשִׁסַּע אֹתוֹ בִכְנָפָיו, Hoc eſt, Et diuidet eam in alijs ſuis, ſiue findet alas eius: non ipſam totam. Sed Hieronymus non diſſentit à Septuaginta, καὶ ἐκκλάσει αὐτὸ ἐκ τῶν πτερύγων, Hoc eſt, Et franget

H 2 ipſum

ipſum ab alis, ſiue in alis.

CAPVT II.

SI oblatio fuerit de ſartagine.) Etiam Septuaginta uerterunt ſartaginem, ἐὰν δὲ θυσία ἀπὸ τηγάνου. Hebręi quocp maxime Rabbi Salomon, de ſartagine intelligit, exponit enim eſſe inſtrumentum, nõ profundum, quo in ſanctuario uterentur, in quo coquebant quæ ex farina eſſent.

DE SPICIS uirentibus.) גֶּרֶשׂ כַּרְמֶל, Quibus nominibus ſignificatur omne maturũ, pertinetq; ad omne frugum genus, non ad frumentũ ſolum. Nam ſpicæ, ſolum de tritico intelliguntur: ideoq; ea omnia appellantur à Septuaginta, πρωτογεννήματα χίδρα. Hoc eſt, primogenita legumina. Illud quoq; obſeruandum, quod minime recte habetur in noſtra æditione, & confringes in morem farris: nam hoc non habent Hebræorum codices, præterea nuſquam id præcipitur. Tacetur etiam à Septuaginta. Quare redundat. Nam fruges ſimplices offerri pręcipiuntur, non confractæ.

PARtem farris fracti.) Hoc quoque male poſitum, & ex ſuperiore pendens errato, hæc enim oblatio, ad omnes refertur fruges. Nã far fractũ quorſum tendit? omittitur etiã ab Septuaginta.

CAPVT III.

SVper caput uictimæ.) Quę Hebraice appellatur קָרְבָּן chorban, quod Septuaginta nõ tam

tam proprie δῶρον, id eſt, munus uerterunt. Dicitur autem apud Hebræos à קָרַב, hoc eſt, accedo, appropinquo, unde chorban appropinquatio, & oblatio: qua nos deo appropinquamus, aut quod nos deo appropinquare facimus. Chorban.

PER altaris circuitum.) Quod etiam habetur in textu Hebraico סָבִיב, ſed omittitur hoc à Septuaginta, καὶ προσχεῶσι τὸ αἷμα, ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, hoc eſt, Et effundent ſanguinem ſuper altare: quanquam non magni momenti ſit.

QVI operit uitalia.) הַמְכַסֶּה אֶת הַקֶּרֶב, Qui operit inteſtina. Septuaginta uero paulo & ipſi diuerſius, στέαρ τὸ κατακαλύπτον τὴν κοιλίαν. Adipem qui operit aluum. Itaque uitalia pro totis uiſceribus ac præcordijs uidetur ſumpſiſſe Hieronymus.

DVOS renes cum adipe quo ligantur ilia.) Obſcurum faceret locum, uocabulorum diuerſitas, cum ſit hoc modo dicendum, שְׁתֵּי הַכְּלָיוֹת וְאֶת הַחֵלֶב אֲשֶׁר עֲלֵיהֶן, hoc eſt, Duos renes & adipem, qui eſt ſuper ipſis: quãquam poſtea additur עַל הַכְּסָלִים, id eſt, quod eſt ſuper interiores lumborum partes, quod Septuaginta nõ male, ἐπὶ τῶν μηρῶν, id eſt, ſuper femora, ſcilicet interius: dicendum igitur fuerat, duos renes cum adipe, quo ipſi integuntur.

ET REticulum iecoris.) וְאֶת הַיּוֹתֶרֶת עַל הַכָּבֵד, hoc eſt, Et reſiduũ quod eſt ſuper iecur. Septuaginta diuerſiſſime, καὶ τὸν λοβὸν, τὸν ἐπὶ

ronymo tota hæc periodus, quæ ſequitur poſt illud,& dimittetur ei. Sequitur enim in cõtextu Hebraico, וְהוֹצִיא אֶת הַפָּר אֶל מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְשָׂרַף אֹתוֹ כַּאֲשֶׁר שָׂרַף אֵת הַפָּר הָרִאשׁוֹן חַטַּאת הַקָּהָל הוּא, hoc eſt, Et extrahet uitulum, extra caſtra,& concremabit eum, ſicut cõcremauit uitulum primum, pro peccato multitudinis eſt. Dimittitur id ab Hieronymo, quia ſępius eſt repetitum, licet non taceant Septuaginta.

QVOD ſi peccauerit anima per ignoran.) Totum hoc peccatum, non de qualibet anima dicitur, ſed de principibus, quia ſic habet אֲשֶׁר נָשִׂיא יֶחֱטָא. Princeps q peccauerit, ideo apud Septuaginta legitur, ἐὰν δὲ ὁ ἄρχων ἁμάρτῃ, id eſt, Si autem princeps peccauerit. Peccatum autem hoc principum, dimittitur in noſtris codicibus: uerum peccatum cuiuſuis animæ poſitũ eſt paulo poſt. Quare locus emendandus eſt.

CApram immaculatam.) שְׂעִיר עִזִּים. Hœdum caprarum, ſic & Septuaginta, χίμαρον ἐξ αἰγῶν. Hœdum ex capris, hoc ſacrificium cuiuslibet animæ ſit capra: ſed omiſit Hieronymus ut dixi peccatum principis, pro quo offertur hœdus.

CAPVT V.

AVt p ſe mortuũ.) De hoc, qđ p ſe mortuũ eſt, nulla in cõtextu Hebraico fit mentio,

 quod

quod etiam omiſſum eſt à Septuaginta. Et quoniã pulcherrime explicatur à Septuaginta hoc quod de beſtijs dicitur, adhibeamus eorum æditionẽ, ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἥτις ἐὰν ἅψηται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ θνησιμαίου, ἢ θηριαλώτου, hoc eſt, Anima quæ tetigerit omnem immundam rem, ſiue morticinium, aut à fera captum. Eo enim modo habent & Hebraica.

INTELlexerit delictum ſuum.) Sic habet & Hebraicum וְהוּא יָדַע, id eſt, Et ipſe cognouit: quare Septuaginta non recte, καὶ ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν. Et publicabit peccatum aut confitebitur.

QVI emi poteſt duobus ſiclis.) Hic quoq; dualis numerus eſt apud Hebræos. Cum ſcilicet ponitur numerus plurium, ſine numerorum nominibus, duo aut tres. Atq; hinc factum, quòd Septuaginta hunc numerum non intelligentes uerterunt τιμῆς ἀργυρίου σίκλων. Precio argenti ſiclorum. Erat certe aliquis numerus adhibendus, nam abſurda eſſet aliter locutio apud nos & Græcos, apud Hebræos uero duo ſignificaret, de qua re nos ſæpe ſæpius.

CAPVT VI.

ET cõtempto domino.) מַעֲלָה מַעַל בַּיהֹוָה, hoc eſt, Præuaricationem præuaricata eſt in dominum. Secutus eſt Septuaginta, καὶ παρειδὼν παρίδῃ τὰς ἐντολάς. Et paruipendens paruipen

uipenderit præcepta dei.

ET DAbit eum ſacerdoti.) In ſacrificium ſci licet dei,ut indicat totus contextus.

CREMabitur tota nocte.) Optime ea ſentẽtia reddita eſt, nam & Hebraica ſic habent הִיא הָעֹלָה עַל מוֹקְדָה עַל הַמִּזְבֵּחַ כָּל הַלַּיְלָה, hoc eſt,Ipſum eſt ſacrificium ſuper exuſtionem, aut ſuper incendium,ſuper altare, tota nocte. Neq; certe aliud innuitur quàm quod uertit noſter interpres,qui ſi uerba nihil immutaſſet,ratio loquendi fuiſſet abſurda. Hæc annotauimus propter excellentem uirum Ioannem Phorcenſem, qui non approbat noſtram æditionem hoc loco: id quòd ſæpe ſine ulla cauſa facit. Ioã.Capniõ.

IGNIS ex eodem altari erit.) Obſcura interpretatio , & forte codices mendoſi,ut pro ex, legendum ſit, in. Ignis,inquit,in altari erit:nam & ſic legũtur Hebraica, וְאֵשׁ הַמִּזְבֵּחַ תּוּקַד בּוֹ hoc eſt,Et ignis altaris ardebit in ipſo:quemadmodum etiam Septuaginta, licet alio modo, οὐ σβεσθήσεται, τὸ πῦρ τὸ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ignis qui ſuper altare eſt,non extinguetur.

ET fœminalibus lineis.) Ita quidẽ uox Hebraica ſignificat מִכְנְסֵי Quod Septuaginta nõ admodum recte tranſtulerunt. περισκελῆς. Nam periſcelides,diuerſæ ſunt à fœminalibus,& potius crura ornant: quàm pudendorum tegumentum ſint. Scribit Ioſephus, hæc ut dura & ad rũpendũ minime idonea eſſent,fieri ſolita ex byſſo

in multas partes comminuta,atq; iterum conſu ta,ut nullo pacto ſcindi poſſet.

CINeres.)Recte Septuaginta κατακάρπωσιν. quaſi dixeris,abſolutum ſacrificium.

IN LOCO ſanctuarij tabernaculi.) בַּחֲצַר אֹהֶל hoc eſt,In atrio tabernaculi:ſicut & Septuaginta ἐν αὐλῇ τῆς σκηνῆς.

QVIA pars eius in domini offertur incenſum.) Immo non refertur ad deum, ſed Aaron eiusq; filios:hoc modo, חֶלְקָם נָתַתִּי אֹתָהּ מֵאִשָּׁי hoc eſt,Partem eorum dedi eam, ex ſacrificijs meis.Dedi inquam ex omnibus quæ mihi offeruntur hāc eſſe eorum partem:hoc modo,etiam Septuaginta, μερίδα αὐτοῖς αὐτὴν δέδωκα ἀπὸ τῶν καρπωμάτων κυρίου. Hoc eſt,Particulam ipſis,eā dedi ex ſacrificijs domini.

OLEO conſperſa.) Dimittitur hoc quoque מֻרְבֶּכֶת id eſt, Inuolutam, ſicut & Septuaginta ἑλικτά, id eſt,uolucria,inuoluta.

CAPVT VII.

SIcut pro peccato offertur hoſtia, ita & pro delicto.) Apud nos forte nihil differt peccatum & delictum, atque ideo non recte fortaſſe uerſum eſt:diſtinguūtur autem apud Hebræos, non tam nomine,quàm etiā ſignificatione.Nam חַטָּאת quodlibet delictum indicat,at אָשָׁם delictum quod per imprudentiā admittitur. Nam quanquam hæc diſtinctio, non ſemper uera eſt: hic

hic certe clariſſime intelligimus, eo modo hic ſumendum eſſe. Siquidem & de utraq; hoſtia utriuſq; delicti cõmemoratio habita eſt: cæterum & ipſi Septuaginta hoc diſtinxerunt ὥσπερ τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας, οὕτω καὶ τὸ τῆς πλημμελείας. Sicut ſacrificiũ quod pro peccato, ita & quod pro delicto. De hac re etiam Iſychius,

COLLY Ridas.) Alia panis ſpecies. Apud gentes quoq; uaria placentarum genera inueniebantur, quæ dijs ſuis offerre ſolebant. Ab his forte literis edocti, ut multa alia hinc ab illis ablata cognoſcuntur. Apud Ariſtophanem multa ſunt eiuſmodi dico placentarum genera. Sicut μελιτοῦττα, ἐσχαρίτα, πόπανα. Quæ ſcribit Porphirius prima mortalium ſacrificia extitiſſe, cœptum eſſe aũt poſtea ex mala conſuetudine animalia offerri. Plinius quoq; ſcribit, omnibus ſacrificijs adhiberi ſolitam libam ſalſam. Quod & Ouidius in Faſtis declarat his uerſibus:

Ante, deis, homines quod conciliare ualeret,
Far erat & puri lucida mica ſalis.

Ecce & iſtud, hinc fuerat deſumptum, ut in ſacrificijs ſemper ſale uterentur.

EX quibus unus pro primitijs offertur domino.) Diuerſius Hebraice. Nã de primitijs nulla fit mentio. וְהִקְרִיב מִמֶּנּוּ אֶחָד מִכָּל קָרְבָּן תְּרוּמָה לַיהוָה hoc eſt, Et offeret ex eo, ex omni ſacrificio unũ oblationẽ dño: ſicut habent etiam Lxx. καὶ προσάξει ἀπὸ αὐτοῦ ἓν ἀπὸ πάντων τῶν δώρων αὐτοῦ

αὐτοῦ ἀφαίρεμα κῷ. id eſt, Et offeret ex ipſo, unum ex omnibus muneribus eius, oblationem domino. Vnum autẽ non tam ad panes, quàm omnes oblationum partes poteſt referri. Vt una pars ex omnibus rebus debeatur deo.

QVI fuerit immundus comedet ea.) Quo modo hoc poteſt eſſe uerum, cum omnis immũda caro præcipiatur igni exuri: quarę non recte uerſa ęſt: ſententia ſic habet, וְהַבָּשָׂר כָּל טָהוֹר יֹאכַל בָּשָׂר, hoc eſt, Et carne omnis mundus comedet carnem: aut ſic, Et omnis caro munda comedetur: nam יֹאכַל, quanquam uox actiua ſit, poteſt tamẽ eſſe tanq̃ impersonalis, quæ ſimilis actiuæ eſt apud Hebręos. Septuaginta quoq; cũ Hebraica ueritate conſentiunt, & ab Hieronymo diſcrepant. πᾶς καθαρὸς φάγεται κρέα. id eſt, Omnis mũdus comedet carnes. Inhibetur ergo immũdarum carniũ eſus ubiq;. Mundus autem & immundus poſſunt comedere licita & ſacrificata, ut habetur Deuterono. capite 15.

PECTVSculum erit Aaron.) Sic certe eſt dicęndum, contra quàm uerterint Septuaginta τὸ στέαρ τὸ ἐπὶ τοῦ στηθυνίου, adeps qui eſt ſuper pectuſculum.

CAPVT VIII.

VEſtiuit ſubucula linea.) Quam alibi appellauit tunicam. In epiſtola ad Fabiolam dicit eſſe, quæ uulgò dicitur camiſia. Septuaginta non diſſentiunt à ſeipſis, uertentes χιτῶνα, quod

& aliã

& aliam ueſtem, quàm interiorẽ illam poteſt ſignificare. Nam quod Homerus uocat armatos χαλκοχιτῶνας. id eſt, ueſtitos ferro, patet χιτῶνα eo loco, non pro illa interiore ueſte accipi.

CAPVT IX.

HOdie dominus apparebit uobis.) Hæc eſt ueritas Hebraica nõ ut uerterunt Septuaginta. ὅτι κύριος σήμερον ἐν ὑμῶν ὀφθήσεται. id eſt, Quia dominus hodie apparebit in uobis. Quod mihi longe aliud eſſe uidetur.

LAVDAVERVNT dominum.) Sic ſignificat uerbum Hebraicum רנו, Ideo non recte tranſtulerunt Septuaginta καὶ εἶδε πᾶς ὁ λαὸς, καὶ ἐξέστη. καὶ ἔπεσον. Et uidit omnis populus, & animo conſternatus eſt, & conciderunt. Nam in pſalmis frequenter uidebimus ranan ſignificare laudem, exaltationem: ſtuporem uero, uel admirationem nunquam.

CAPVT X.

TAcuit Aaron.) Sic habet etiam Hebraicũ, quod forte non recte Septuaginta, κατενύχθη ἀαρών. Compunctus eſt Aaron, ſiue perculſus eſt. Nam idem uerbum, nihil præter ſilentium ſignificat.

ET omne quod inebriare poteſt.) Septuaginta ipſam Hebraicam uocem poſuerunt ſicera, licet corrupta ſit, pro eo quod Hebraice dicitur ſhecar. Sicera igitur uox eſt Hebraica, quæ Latine ſonat ebrietatem, aut inebriamẽtum, id ſci- *Sicera.* *Shecar.*

licet

licet, quod inebriare facit. Vnde & shacher, apud Hebræos, ebrius dicitur. Quare non ſignificat Sicera, ſuccum quẽdam, qui maxime apud Germanos conficitur, quòd uini copia apud eos non ſit, ſed omne, qđ ebrietatẽ inducit, ſiue ille ſuccus ſit, ſiue etiã alius. A Septuaginta uero profectum eſt, ut uox Hebraica uſui fuerit & Græcis & Latinis, ut ex iſto loco colligitur.

QVOD datum eſt tibi.) חָקְךָ וְחָק בָּנֶיךָ Hoc eſt, Legitimum tuũ, legitimumq́ filiorum tuorum, ſicut & Septuaginta, *νόμιμόν σου. καὶ νόμιμον τῶν υἱῶν σου.*

COMedere debueratis.) Immo imperat, ut deinceps facerent, quod prætermiſſerunt, אָכוֹל תֹּאכְלוּ comedendo comedetis.

CAPVT XI.

CVſtodite omnia quæ dixi uobis.) Hæc ſententia redundat, neq́ in Hebraicis codicibus habetur, minus etiam habetur apud Septuaginta.

QVOD ruminat,) מַעֲלַת גֵּרָה id eſt, Quod reuocat ruminationem, quod eam aſcendere aut recipi facit. Quod probe etiam exprimitur à Septuaginta, *καὶ ἀνάγων μυρυκισμόν.* id eſt, Et reducens ruminationem. Nota uero ſunt omnia.

QVIDQVid habet ungulam, ſed nõ diuidit eã.) Paulo ſecus Hebraica אַךְ אֶת זֶה לֹא תֹאכְלוּ מִמַּעֲלֵי הַגֵּרָה וּמִמַּפְרִסֵי הַפַּרְסָה Hoc eſt, Veruntamen

runtamẽ hoc nõ comedetis, ex his quæ ruminãt quidem, ſed ungulã bifidam non habent. Apud Septuaginta maior corruptela, πλὴν ἀπὸ τούτων οὐ φάγεσθε ἀπὸ τῶν μὴ ἀναγόντων μηρυκισμὸν, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ διχηλούντων τὰς ὁπλάς. Hoc eſt, Veruntamen hoc non comedetis, his inquam quæ neque ruminant, neque ex his quæ findunt ungulas. Eſt autem obſeruandum, quod ubiq; hoc loco additur ſuperflue, à Septuaginta negatio, ſicut ibi τὸν κάμηλον ὅτι οὐκ ἀνάγει μηρυκισμόν. id eſt, Camelum quia non ruminat: immo contextus declarat camelum ruminare, ſed non habere ungulam bifidam, ſic & de chœrogryllo.

CHœrogryllus.) Sic enim ſcribendum eſt, non ut corrupte apud nos legitur. Eſt autem quem Latini appellant herinacium ſiue ericiũ. Quod maxime patet ex pſalmo 103. ubi quem noſter interpres uertit, petra refugium erinacijs, præſenti uocabulo ſignificatur ſcilicet שפן quanquam non poſſumus non mirari Septuaginta, qui quod hic uerterunt chœrogryllum, ibi interpretati ſunt λαγωὸν, hoc eſt leporem, aut cuniculum, quod & alijs locis fecerunt. Chœrogryllus ergo uox Græca eſt, ſumpta ex ipſis Septuaginta, ducitur autem à χοῖρος porcus, & γρύλλος, quæ uox etiam ipſa porcum ſignificat. *Chœrogryllus, Erinacius.* Ex quo manifeſtũ fit eſſe hunc quẽ uulgo porcũ ſpinoſum appellãt. Eſſe autem hunc erinaceum ex eo poſſe comprobari uidetur, quia in pſalmo

ſuperius

ſuperius citato, eius habitatio exprimitur, ibi dicitur, סְלָעִים מַחְסֶה לַשְׁפַנִּים hoc eſt, Petræ tecta ſunt erinacijs, hocq; animal īuenimus ſub petris deliteſcere. Gloſa ordinaria teſtatur hunc eſſe herinaceo quidem ſimilē, ſed maiorem. Veruntamē ex eo quod mox ſequitur, ubi habetur mentio de lepore, uidetur omnino non eſſe is chærogryllus, ſed cuniculus potius. Nam & lepus & cuniculus ſimillimi inter ſe ſunt, ideoq; ſimul ponuntur. Atq; hoc etiā teſtantur Hebræi: cur autem de ericio, hic loquatur ſacra ſcriptura cum id genus animantis prohibeatur inferius? Refugium uero petra eſt, non herinacijs, ſed cuniculis, ſubter qua deliteſcunt, unde & cuniculi foueæ ſubterraneæ uocantur. Quamobrem nec Septuaginta nec noſter interpres, recte forte de eo animali ſenſerunt.

LEPVS quoq;.) De hoc nulla cōtrouerſia eſt: tantummodo eſt annotandum, quod fortaſſe male Septuaginta, hunc uertunt δασύποδα. Nā daſypus apud Græcos, non lepus, ſed cuniculus eſt. Licet in eum errorem, multi iamdudum inciderint: ſed Græci etiā ipſi, dicunt δασύπουν eſſe, quem Romani appellēt cuniculum. Et quia res clara eſt, & iam à multis exagitata, non opus eſt comprobationibus. Chærogryllus quoq; nō recte repetitur, in impreſſis codicibus Septuaginta, quod non interpretum ſed librariorum uitio contigit. Additur quoq; hic aliquid in Græcorum

rum codicibus,ubi de aquatilibus commemoratio habetur:ſcilicet ἀπὸ πάντων ὧν ἐρεύγεται τὰ ὕδατα. Ex omnibus à quibus eructatur aqua. Non enim hic locus eſt.

ET Gryphum.) Quis non riſerit hoc loco Nicolaum, qui fabulamenta Alberti & Hugutionis ſecutus,dicit Gryphum,eſſe animal quadrupes, uolatile & pedeſtre. Caput & alas aquilę habere,reliquo corpore eſſe ſimile leoni.Quis enim neſcit,hæc eſſe meras nugas? cũ gryphus, quem Græci etiã grypa uocant, fabuloſiſſimus ſit.Necꝫ certe ueriſimile eſt ſcripturã,inter aues hanc commemoraſſe, quibus ueſci prohibeat, ſi certe talis eſt,quaſi poſſit aliquãdo comedi.Prohibuit em̃ quæ facile edi potuiſſent:at gryphis, ſi huiuſmodi ſunt, nunquam ueſci contigit, aut continget. Quamobrem ſi per eiuſmodi nomẽ, eas aues intellexiſſe Septuaginta credimus,procuidubio tam ipſi errarunt,quàm Hieronymus, qui eos ĩ hoc ſecutus eſt. Sed per gryphas,aliud auis genus intellexerũt,nam & Hebraicum nomen פֶּרֶס, genus accipitris denotat, ut paulo ante diximus.Siquidem tria ſimul auium genera inter ſe ſimilia ponuntur,Aquila,Halietus,& genus aliud rapax. Pro grypho igitur,accipiter aut Aquilæ genus ponatur. De porphyrione multa ſcribit Aelianus pręſertim quòd ſit ὡραιότατος καὶ φρωνυμότατος τῶν ζώων, id eſt pulcherrimum & formoſiſſimum omnium animalium,

Gryphus fabuloſus.

Porphyrio.

quaſi totus purpureus,unde & nomen accepit. Sed eius luxuria eſt inſignis,ideo inter immunda computatur.

ONO crotalum.) Quem Septuaginta Pelicanum uerterunt: quos Latini appellant plateas. Eſt autem difficilis harum auium cognitio, & Hebræi facile & ipſi ſuam in his imperitiam confitentur. Fallitur autem Nicolaus, qui Septuaginta dicit loco porphyrionis, poſuiſſe pelicanum, nam & porphyrion apud eos ponitur, & pelicani nomen ſeorſum. Sed pro pelicano, in Latino habetur onocrotalus. De qua aue neque apud Ariſtotelem, neq; Aelianum, ſcriptũ quicquam repperi. Plinius oloris ſimilem eſſe dicit. Quare nõ uidetur onocratalum fuiſſe ponẽdum in Latino, ſed uel pelicanum, aut plateam. Nam onocratalũ à pelicano diſtingui facile arbitror.

Onocrotalus, Pelicanus.

SED habet longiora retro crura.) אֲשֶׁר לֹא כְּרָעַיִם מִמַּעַל לְרַגְלָיו Cuius non ſunt crura ſupra pedes eius. Septuaginta quoq; ſecundum hanc ſententiam ἃ ἔχει σκέλη ἀνώτερον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. id eſt, quæ habent crura ſupra pedes ſuos. Non aliud, quàm quod interpretatus eſt Hieronymus, clarioribus uerbis.

ATTACUS.) סָלְעָם, Scarabeus ut Hebræi putant, uel genus eorum quoddam. Septuaginta & ipſi ἀττάκην. Credo potius eos uertiſſe ἀττάλαβον, attalabum, quem noſtri bruchum interpretantur.

LOcuſta quoq;.) Hæc per bruchum intelligitur, quia Hebraice אַרְבֶּה id eſt, locuſta: quãq; Septuaginta ponunt & ipſi bruchũ. Facile autẽ hæc confunduntur, tam hic quàm alibi.

OPHIomachum.) Neſcio quamobrem Septuaginta, nã ab illis accepit Hieronymus uerterint eo modo uocem Hebraicam חַרְגֹּל, quod teſtibus Hebræis, etiã ipſum eſt genus locuſtæ. At ophiomachus, ut nomen indicat, animal eſt, quod cum ſerpẽtibus pugnam cõmittit, de quo neq; Ariſtoteles, neq; alij boni ſcriptores quicq; memoriæ ꝓdiderunt. Putoq; nihil omnino eſſe. Quod etiam ſi extaret, nõ fit tamen hoc loco de eo mentio, ſed ut dixi genus locuſtæ eſt. *Ophiomachus.*

CROcodilus.) צָב, Quomodo ponitur inter muſtellam & murem crocodilus, diſſimillimus? *Crocodilus.* Non erat ergo uertendum crocodilus, nam neque eſculentus eſt, ſed potius bufo, id eſt, rana campeſtris. Sic enim exiſtimant aliqui Hebræi, & ordo eo modo exigit. Rabbi quoq; Salomon exponit ſic פרייט שרומה לצפרדע hoc eſt, Bufo, is ſcilicet, q ranæ ſimilis eſt. *Bufo.* Hieronymus, Septuaginta ſecutus eſt, qui etiam uerterunt κροκόδειλος. Fruſtra quoq; additur apud illos χερσαῖος. id eſt, terreſtris. Quaſi duo genera crocodilorum reperiantur, unum terreſtre, alterũ aquaticum, cum idem animal ſit ἀμφίβιον.

MYGALe.) אֲנָקָה, De hoc quoq; alio modo ſentiunt Hebræi, Rabbi enim Salomon uult eſſe

introrſum deſcendat,relicta ſuperne integra cu-
te.Septuaginta eodem modo,ſicut & Hierony-
mus καὶ ταπεινὴ ἡ ἡ ὄψις αὐτῆς ἀπὸ δέρματος. id eſt,Et
humilis fuerit aſpectus eius, præ pelle,aut cute.

ET ad arbitriũ eius ſeparabit.) וְטִמֵּא אֹתוֹ
id eſt,Et polluti loco eum habebit:ſic & Septua
ginta καὶ μιανεῖ αὐτόν, pollutum eum habebit:
quanquam hoc potius ſignificet polluet eum.

MVNDabit eum.) וְטִהֲרוֹ Et mũdum eum
habebit,non pollutũ reputabit:ſic & Septuagin
ta καὶ καθαριεῖ αὐτόν. id eſt,Et mundũ eum ducet.

HABebit ueſtimenta diſſuta.) פְּרֻמִים id eſt,
Sciſſa, dilacerata: licet Septuaginta etiam ipſi
παραλελυμένα. id eſt,diſſoluta.

CAPVT XIIII.

DVos paſſeres.)שְׁתֵּי צִפֳּרִים Duas auiculas,
Ponitur enim nomen generale omnium
auicularum,ut non tam paſſeres, quàm aliæ ſint
aues intelligendæ. Septuaginta tamen, etiam
ipſi diſſentiunt ab Hieronymo, immo Hiero-
nymus diſſentit ab illis, δύο ὀρνίθια. duas aui-
culas:quod certe miror, cur Hieronymus ſecu-
tus non ſit.

QVOS ueſci licitum eſt.) Additum ab ipſo
interprete, quod certe miror: non enim opus
erat ea cautione,cum paſſeres nõ ſint niſi unius
generis,id eſt, aut eſculenti, aut non. Omittitur
etiam apud Septuaginta.

SI fuerit plaga lepræ.) וְנָתַתִּי נֶגַע צָרַעַת Et dedero plagam lepræ. Oſtendit igitur à ſe plagã lepræ futuram. Ideo & ſacrificia adhiberi uoluit & preces, non tam quòd res immunda eſſet, quã quòd ſecũdum ſcelera incutiebatur. Septuaginta & ipſi uidentur reddidiſſe ϗ δώσω ἀφὴν λέπρας. id eſt, Et dedero plagam lepræ: licet loco δώσω ſit nunc δώσει in impreſſis codicibus.

NE immunda fiant.) וְלֹא יִטְמָא כֹל, id eſt, Et non polluetur quicꝗ: ſicut & Septuaginta.

VERMICulum.) Coccum ſcilicet, ſicut & Septuaginta κεκλωσμένον κόκκινον. id eſt, coccinum retortum.

CAPVT XV.

FLuxum ſeminis.) Quanquam non ponitur diſtincte ullus fluxus in cõtextu Hebraico, ſed in generali loquatur, ſicut etiã habetur apud Septuaginta ἀνδρὶ ᾧ ἂν γίνηται ῥύσις τοῦ σώματος. id eſt, uiro, cui fit fluxus corporis: licet idẽ addãt poſtea ῥέων γόνον. id eſt, fluẽs ſemẽ: inferius tamẽ exprimitur, de quo fluxu intelligendum ſit.

SI ſaliuam huiuſcemodi.) Nihil intelligitur aliud quàm ipſum ſemẽ, quod forte non proprie ſaliua nuncupatum eſt.

SAGINA ſuper quod.) Sagina præter pinguedinem ſignificare aliud neſcio, ideo emendatiores codices habent ſagma. Hebraice pro hoc poſitum eſt, מֶרְכָּב, id eſt, ſella, currus, quadriga

driga. Septuaginta tamen etiam ipſi poſuerunt ἐπίσαγμα, id eſt, ſtramentum.

QVI facìet unum pro peccato.) Etiam hoc loco facere pro ſacrificare ponitur in lingua Hebræa, q̃uis etiam Septuaginta poſuerint facere.

SEMEN coitus.) Quàm improprie redditur hoc à Septuaginta κοίτη σπέρματος. id eſt, cubile ſeminis: nam quis ſenſus in his uerbis eſt? Eo ſcilicet errore factum eſt, quia שכב, quod dormire, concumbere, & coire ſignificat, ſemper pro eo quod eſt cubare acceperunt.

CAPVT XVI.

CAprum emiſſarium.) עֲזָאזֵל Longe aptius & ſignificantius apud Septuaginta ἀποπομπαίῳ. Quãuis enim interpretari uox poſſit, quemadmodum fecit Hieronymus, proprie tamen declarat caprum expiatiuum, & qui mala arcet, aut quo arcentur mala, ſicut ſonat uocabulum Græcum.

IN MEDIO ſortium habitationis eorum.) טֻמְאֹתָם id eſt, Sordium aut pollutionis eorum: ſicut & Septuaginta ἀκαθαρσίας αὐτῶν. A librarijs autem locus corruptus eſt, ut pro ſordium, legeretur ſortium, & hoc quidem clarum eſt.

CAPVT XVII.

HOmo quilibet de domo Iſraël.) Additur huic ocioſe apud Septuagĩta ἢ τῶν προσηλύτων τῶν προσκειμένων ἐν ἡμῖν, hoc eſt, Aut de proſe-

lytis ſiue aduenis,qui admiſſi ſunt uobis. Sumptum ex paulopoſt ſequentibus.

ET nequaquam ultra imolabũt hoſtias ſuas dæmo.) לַשְּׂעִירִם Quod dæmonem proprie ſignificat,ducíturq́ à pilis,eoq́ nomine appellatos dæmones putant, quòd horripilare eos faciant,q in eos inciderint.Rabbi quoq; Salomon exponit hoc nomẽ שְׂעִירִם , hoc eſt dæmones.

Eſa.13. Citatq́ illum Iſaiæ locum. Et piloſi ſaltabũt ibi, ubi per piloſos,eos intelligit Hieronymus,quos hic appellauit dæmones. Quare mirum eſt cur Septuaginta,hanc ſignificationem nõ expreſſerint,ut dæmones interpretarentur *ματαίοις*.hoc eſt uanos, uertentes. *καὶ οὐ θύσουσι, ἔτι τὰς θυσίας αὐτῶν τοῖς ματαίοις*.hoc eſt,Et nõ ſacrificabũt amplius ſacrificia ſua, rebus uaniſſimis: hoc certe non magis ad dæmones ſpectat, quàm reliqua idola. Neq; exiſtimo eos hic per hoc nomen,intellexiſſe eos qui fatuelli nuncupari ſolent,aut incubi & ſuccubi,ſed omnia uana.

CAPVT XVIII.

Moloch idolum. ET conſecretur idolo moloch.) Varia de hoc idolo ſentiunt Hebræi.Quidam aſtrum eſſe aiunt.Alij diabolum. Alij omne idolorum genus,eo modo uocari aſſeuerant.De hoc idolo,& de modo,quo ei filios conſecrabant, hæc refert Rabbi Salomon. עז היא ששמה מולך וזו היא הבודתת שמוסר בנו לכומרים ועשין שתי מדורות גדולות ומעבירין את הבן ב

ברגליו בין שתי מדורות האשׁלא תתן ויהיא
מכירתו לכומרים להעריר למולך והעברת
האש,hoc eſt,Idololatria eſt quę uocat̃ Moloch, cuius cultus hoc modo fiebat. Siquidẽ filios ſuos tradebant ſacerdotibus templorꝝ,qui duos faciebant maximos ignes,& inter eos trãſire puerum cogebant.Primũ ergo dicit ne dederis,ſcilicet ſacerdotibus illis:deinde ponit̃ Moloch,quę eſt idololatria,quæ fit per ignẽ,hęc quidem ille. Scribunt aũt alij fuiſſe apud ueteres hoc ſuperſtitionis genus,ex opinione qua putabãt omnibus elementis ineſſe quoſdã dęmonas:ac ei,quẽ in igne habitare opinabãtur, filios cõſecrabant, & per ignẽ tranſire faciebant. Quid ergo ſit per ignem facere filios tranſire apertiſſime demonſtratur Deuteronomij cap.12. Vbi prohibentur Hebræi,eo modo deum colere,quo ſolerent gentes,qui filios & filias ſuas igni in gratiam deorꝝ comburebãt.Necꝙ erat alia ſuperſtitio, niſi quia filios exurebant, dæmonibus eos ſacrificantes. Necꝙ opus eſt tantis opinionibus.Septuaginta, uocũ ſimilitudine deluſi, nõ poſuerũt hic ipſum nomen idoli Moloch,ſed nomen ἄρχοντα, id eſt, principem.Nam moloch participium eſt à malach,imperauit: & molech imperator aut regnator dicit̃.Verterunt igitur, καὶ ἀπὸ σπέρματος σου, οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι, id eſt, Et ex ſemine tuo nõ dabis,ut ſeruiat principi.Omnes tamen Hebræi,& Latini atteſtantur hoc loco Moloch eſſe

I 5 idolũ

idolum, aut idololatriæ genus. Id quod ex aliis etiam locis facile colligitur. Quod etiã atteſtatẽ Theodoritus, apud quẽ ſic legimus, τὸ ἑβραϊκὸν ἔχει τὸ μολὼχ, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ἑρμηνευταὶ τοῦτο τεθείκασιν. εἴδωλον δὲ τοῦτο ἦν, διὸ καὶ διὰ τοῦ προφήτου φησὶν ὁ θεός, μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα υἱοὶ ἰσραήλ, καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν μολὼχ. καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν ῥαφάν, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. ἀπαγορεύει τοίνυν τὸ τοὺς παῖδας ἱεροδούλους τοῖς εἰδώλοις προσφέρειν. ὡς δέ τινες φασὶ τὸ τοῖς ἀλλοφύλοις ἄρχουσι μὴ διδόναι τοὺς παῖδας, ὥστε εἶναι, αὐτῶν οἰκέτας ἢ δορυφόρους ἵνα μὴ τῆς αὐτῶν μεταλάχωσιν ἀσεβείας. hoc eſt, Hebraicũ habet moloch, quod & reliqui interpretes poſuerunt. Erat autẽ idolum. Ideo per prophetã loquitur deus, Nónne hoſtias & ſacrificia obtuliſtis mihi in deſerto annos quadraginta, filij Iſraël: & aſſumpſiſtis tentorium moloch, & aſtrum dei ueſtri Raphan. Imagines quas feciſtis ut eas adoraretis. Prohibet ne filios ſuos, huius idoli ſacerdotes facerent. Alij aũt dicunt prohiberi, ne exteris regibus filios traderẽt, ut eorũ eſſent ſerui, ac ſatellites, ne impietatis eorũ fierent participes, hæc ille. Sed ne ipſe quidem omnino uerum attigit. Moſes eñ Deuteron. cap. 12. declarauit, quæ eſſet idololatria moloch. Semen quoque hoc loco, ſumitur pro ipſis filijs, more linguæ Hebraicæ. Qua de re alibi dictum eſt. Non ſatis itaque recte ab interpretibus factum eſt, ut non mutarint

Semen pro filijs.

rint Phraſin Hebraicam, nam in alium ſenſum fortaſſe acciperetur. Falſa quoq; eſt & commenticia prima expoſitio Nicolai, poſſe uidelicet ſemen hoc loco pro ipſo ſemine accipi. Eſt enim ſermonis Hebraici proprietas, ut filij ac ipſa proles, ſemen appelletur, ut ſemen Iacob, ſemẽ Abraham, & alia infinita, ſic & hoc loco.

VT EVOmat habitatores ſuos.) Ita habet & Hebraicum וַתָּקִא, id eſt, Et euomet. At Septuaginta longe diuerſius, καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ, τοῖς ἐγκαθημένοις, id eſt, Et ſtomachata eſt terra cõtra habitatores, aut indignata eſt, uel odio habuit. Quanquam pulcherrime & ueridice exponitur hoc à ſanctiſſimis patribus Græcis. Theodoritus enim hoc modo de ea re ſcribit, μὴ βδελύξηται φησὶν ὑμᾶς, ὡς ἐβδελύξατο τοὺς χαναναίους, ἀντὶ τοῦ ὥσπερ ἐκείνους διὰ τὰς πολλὰς αὐτῶν παρανομίας πανωλεθρίᾳ παραδοὺς, ὑμῖν τὴν γῆν παρέδωκα, οὕτως ὑμᾶς τὰ ὅμοια δράσαντας τιμωρήσομαι, hoc eſt, Ne execretur terra, inquit uos, ſicut execrata eſt Chananæos: pro eo quod eſt, ſicut illis, ob eorum ſcelera internitioni penitus datis, terrã uobis tradidi, ſic uos ſimilia facientes ulciſcar.

CAPVT XIX.

ET impietatis reus.) לֹא יֵרָצֶא. Non erit acceptabilis, non placebit, ſicut & Septuaginta, οὐ δεχθήσεται. Non acceptabitur.

Ciuiũ

CIVium tuoꝝ.) אֶת בְּנֵי עַמֶּךָ, id eſt, filios populi tui. Neq; puto alio modo intelligendũ, q̃ ut uertit Hieron. Sic & Lxx. καὶ οὐ μηνιεῖς τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ σου. Et non excandeſces, aut iram cõtinebis in filios populi tui.

AGRVM tuum.) Nõ recte fortaſſe uinea, pro agro ponitur à Septuaginta, καὶ τὸν ἀμπελῶνά σου, οὐ κατασπερεῖς διάφορον. Vineam tuam non ſeres ex diuerſis.

QVAE ſit ancilla nobilis.) Imò aliter וְהִיא שִׁפְחָה נֶחֱרֶפֶת לְאִישׁ, hoc eſt. Et ſit ancilla deſponſata uiro. Septuaginta neſcio quid ſimile & ipſi uidentur innuere, καὶ αὐτὴ οἰκέτις διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ. Et ipſa, famula eſt reſeruata uiro. De ancilla itaq; nobili nihil ſcribitur.

VAPVlabunt ambo.) De hoc quidem, nulla hoc loco mentio, ſed aliud pręcipit בִּקֹּרֶת תִּהְיֶה id eſt, Inquiſitio erit: requiretur iſtud, inquit. Quod & Septuaginta uidentur innuere, ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτοῖς. Prouidebitur ei, pro ea ratio habebitur: quanq; Rabbi Salomon alio modo hunc locum exponit, ſed nihil ad rem.

CONgregantes poma quæ proferunt.) לָכֶם תְּבוּאָתוֹ. Vt augeant uobis prouentum ſuum, ſicut etiam Septuaginta, πρόσθεμα ὑμῖν τὰ γεννήματα αὐτοῦ, hoc eſt, Acceſſio erit uobis fructus eius.

NEC obſeruabitis ſomnia.) וְלֹא תְעוֹנֵנוּ. Quod ad uaria incantationum & augurioꝝ genera

nera refertur. Lxx.enim ad auſpicia, οὐ δὲ ὀρνιθοσκοπήσετε, id eſt,Necꝗ aues aſpexeritis,ſiue necꝗ augurabimini. Doctores Hebræorꝫ aſſerũt hoc referri ad prædictiones dierum & temporꝫ felicium uel infelicium,quod proprium eſt Aſtrologorum.Propterea citatur hoc à laudatiſſimo & excellentiſſimo principe Ioanne Pico Mirandulano aduerſus aſtrologos.Hieron. alibi interpretatus eſt ſciſcitari hariolos. Male quocꝗ uertitur apud Septuaginta, μὴ ἔδετε ἐπὶ τῶν ὀρέων.Ne comedatis ſuper montes: pro eo quod dicendum fuerat ut uertit Hieronymus, ne comedatis ſuper ſanguinem,necꝗ certe aſſequi poſſum, quomodo,ſanguinem,montes interpretentur. Credo locum eſſe corruptum,ut pro ἐπὶ αἵματος poſitum ſit ἐπὶ ὀρέων.

NON attondebitis comã.) לֹא תַקִּיפוּ פְּאַת רֹאשְׁכֶם .Hoc eſt,Non circungirabitis,ſiue,non calamiſtrabitis angulos capitis ueſtri, ſiue extremitates. Refertur ergo ab Hebræis ad cincinnos.Septuaginta uero ſic interp̃tati ſunt, οὐ ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς ὑμῶν,id eſt,Nõ facietis ſiſoin ex coma capitis ueſtri. Quid autẽ per ſiſoin ſit hic intelligendum explicatur à ſcriptoribus Græcis,qui hunc locum,uariȷs modis expoſuerũt. Sic enim legimus apud Theodoritũ,τινὲς τὸ σισόην τὰς ἐξ ἐπιτηδεύσεως οὔλας γινομένας τρίχας ἡρμηνεύκασιν,ἐγὼ δὲ ἄλλο οἶμαι, τὸν νόμον ἀπαγορεύειν. εἰώθασιν ἕλληνες μὴ ἀποκείρειν τῶν παιδίων τὰς

κορυ

κορυφὰς, ἀλλὰ μαλλοὺς ἐᾶν, καὶ τούτους μετὰ χρόνον ἀνατιθέναι τοῖς δαίμοσιν. εἰώθασιν δὲ καὶ τὰ γένεια ξυρᾶσθαι ἡνίκα ἐπένθουν, καὶ τέμνεσθαι τὰς παρειὰς εἰς τὴν τῶν τετελευτηκότων τιμὴν, καὶ τινὰ δὲ τοῦ σώματος μόρια βελόναις ἐκκεντοῦν, καὶ μέλαν ἐπέβαλον, εἰς θεραπείαν δαιμόνων. ταῦτα ὁ θεῖος νόμος ἀπαγορεύει. Quidam, inquit, ſi ſoin interp̄tati ſunt capillos ſtudioſe cincinnos factos. At ipſe aliud legē prohibere exiſtimo. Solebant enim gentiles, ſuorũ filiorũ non tondere capita, ſed permittebant cæſariē creſcere, quam multo poſt tempore, dęmonibus offerebant. Illud etiam moris erat apud illos, ut cum eſſent in luctu barbas abraderent, & genas ferirent in eorũ honorē, qui eſſent defuncti. Quin etiam quaſdam corporis partes acu uulnerabãt, atramentumq́ue ſuperponebant totumq́ue, in cultum dæmonum fiebat. Hęc omnia interdicit hic diuina lex, hæc ille. Quod ergo de coma præceptum eſt, præcipitur etiã de barba. Atq́ue utrũq́ue amplexa eſt propoſita expoſitio.

NEq́ue radetis barbam.) Non hoc pręcipitur, ſed וְלֹא תַשְׁחִית אֶת פְּאַת זְקָנֶךָ, Hoc eſt, Et nõ corrumpes, nõ temerabis, non deprauabis angulos barbæ tuę, aut extremitates barbæ tuę: ſicut faciebãt gẽtes, quẽadmodũ à Theodorito ſupra eſt expoſitum. Lxx. quoq́ue cũ Hebraica fide ſentiũt, οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος. id eſt, Neq́ue corrumpetis formã barbæ ueſtrę. Non prohibet itaq́ue Hebræis ne raderent barbas: quod neq́ue hodie

die ſit apud illos:ſed ne more gentiũ, & cõſuetu dine quadã praua,in diſponẽda barba uterẽtur.

ET ſuper mortuo non incidetis carnes.) Præcipitur ne ullo pacto, ſicut gentes, ferirent carnes ſuas,nõ tam ſuper mortuo,q̃ ob alias res, quẽadmodũ ſacerdotes Cybeles, & deæ Syrorum ut refert Lucianus,& tertio Regũ ſcribitur. De mortuo igitur in contextu Hebraico nõ fit men tio,hoc em̃ modo habet וְשֶׂרֶט לָנֶפֶשׁ לֹא תִתְּנוּ בִּבְשַׂרְכֶם .Hoc eſt,Et dilacerationem animę,nõ ponetis in carne ueſtra. Anima igitur,& pro to to homine, & pro defuncto accipit̃, ut inferius ſæpe uidebimus.Poſſumus itaq; etiam æditionẽ Hieronymi approbare quæ hoc loco, æditione Septuaginta multo eſt clarior, qui nihil immu tantes,penitus quoque cum Hebraico ſentiũt, καὶ ἐντομίδας οὐ ποιήσετε ἐπὶ ψυχῇ, ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, id eſt, Et uulnuſcula aut ſectiones non fa cietis,ob animam,in corpore ueſtro.Quid certe eſt, ob animam?

NON DEclinabitis ad magos, & hariolos.) Vtrunque diuinationis genus eſt, primum Se ptuaginta interpretantur, ἐγγαστριμύθους. Quos noſtri uentriloquos appellant, maxime Tertul lianus, qui de hac re, etiam peculiariter ſcribit. Ventriloquæ mulieres etiam tempeſtate noſtra uidimus,quibus ſedentibus uocula quædam,ab earum pudendis excitabatur,reſpondebatq; ſci ſcitantibus;ipſeq; audire uolui,non quod ullam *Vẽtriloquæ mulieres.* fidem

fidem his adhiberem,ſed ut dæmonũ præſtigias cognoſcerẽ.Præſtigiæ certe ſunt, & miſerarꝫ genera uanitatum.Naſcuntur ex his calamitoſi errores, & incredibiles calamitates. Huiuſmodi

Pythia. ſcribunt patres Græci fuiſſe Pythiam,cuius impuriſſimus dæmon,impuriſſimã & fœdiſſimam elegerat partem,in qua uerſaretur,& inde reſpõſa efferret.De his extat apud Theodoritũ, ſuper Leuiticũ, qui his uerbis hũc exponit locũ, τινὲς ὑπὸ δαιμόνων τινῶν ἐγγαστρούμενοι ἐξηπάτων πολλοὺς τῶν ἀνοήτων, ὡς δῆθεν προαγορεύοντες, οὓς στερνομάντεις οἱ Ἕλληνες προσηγόρευον ὡς ἔνδοθεν δοκοῦντος τοῦ δαίμονος φθέγγεσθαι.Hoc eſt,Quidã à nonnullis dæmonibus repleti,pleroſq; dementium ſolebant decipere,quaſi futura prædicerent.Hos Grçci uoca

Sternomãtes. bant ſternomantes,à ſternos pectore, & mantia uaticinio;eo ꝙ intus in prçcordijs dęmon loqui crederetur,hæc ille.Interpretatur aũt alibi Hieronymus hoc ipſum nomẽ,ſcilicet אבה ,pythonem.Pythonis autem ut ex primo Regum colligitur,aliud incantationis genus fuiſſe uidetur, ꝙ̃ hoc,de quo hic agitur. Non enim ibi reſpõſa dabantur,ſed ſimulachra ſuſcitabantur,animęq́; defunctorꝫ euocabantur, quas de rerum euẽtis interrogabant.Sed facile hæc cõfunduntur.Nã

Phyton. & quod uertit ibi Phytonem Hieronymus, hic magos interpretatus eſt;in fine quoque ſequentis capitis uertit Phytonem, arbitratus fortaſſe non ſpeciem,ſed genus magicæ artis,eo no

mine

mine ſignificari. Quod & mihi ſit uériſimile. Python autem quod incantationis genus ſit & quę ſint phythoniſſæ mulieres non ab re uiſum eſt, ſi ex libro qui apud Hebræos ſepher hicarim inſcribitur, ideſt, liber articulorum, demonſtremus, ubi autor de hac re ſic ſcribit. Citat enim ea quæ ſuper hac re ſcribit Rabbi Moſes, qui hoc uaticinium fieri ſolitum dicit per uirum & mulierem. Adeunt enim ad cadauer alicuius nuper defuncti, alter ad pedes eius, alter ad caput ſtat; tenentq́ turibulum, recitantq́ uoces magicas & incenſant. Interimq́ mulier conſpicit animam defuncti. Vir autem percunctatur. Defunctus de his quæ proxime impendent, eos certiores reddit. Sicut inquit in libris Regum legitur. Sed ego exiſtimo Rabbi Moſem, ſicut in multis eum reperi, imperitiſſimum & mendaciſſimum, ita in hac re eſſe illum ſupra quàm dici poſſit mendacem. Sed aliud puto fuiſſe incantationis genus pythonem. Verioremq́ eſſe cenſeo, ſanctorum patrum Græcorum opinionem. Nam cadauer Samuëlis iamdudum erat ſepulchro conditum, ideo non potuit à muliere circũſiſti. Ieſus autem CHRISTVS generis humani uindex, fecit ut hæc feliciter ignoraremus. Quare ſtultitia eſt, ea diligentius inquirere: dicemus & in libris Regũ de ſuſcitato Samuële.

HARIOLOS.) Ferunt Hebræi hos appellari iddchonim, ab aue quæ uocetur iaduha, quam

K dicunt

dicunt eſſe Iyngen ſiue motacillam, de qua & Theocriti pharmaceutria meminit, qua in incantationibus utebantur. Huiusq; generis ſuperſtitioſos uocari hoc loco iddhonim: quanquàm facile hæc ignorantur. Ideo melius eſt, uertere genera, quàm ſpecies.

NON exprobretis ei.) לא תונו אתו. Hoc eſt, Ne affligatis eum, ne lædatis: ſicut & Septuaginta οὐ θλίψετε αὐτόν, id eſt, ne atteratis, ſiue affligatis eum.

CAPVT XX.

SI quis dormierit cum nuru.) Omnibus his locis, dormire, pro eo quod eſt coire ponitur, de qua re alibi dictum eſt. Nurum quoq; appellant Septuaginta hic quemadmodum in Geneſi fecerunt, νύμφην, id eſt, Sponſam uertentes ἐάν τις κοιμηθῇ μετὰ νύμφης, quod neſcio an recte factum ſit.

CAPVT XXI.

SI paruo uel grandi, uel obtorto naſo.) Hæc omnia genera ab ipſo interprete ficta ſunt, cũ neq; in contextu Hebraico, neq; apud Septuaginta habeãtur. Hebraice ſiquidem tantũ modo ponitur חָרֻם, Hoc eſt ſimus: de naſo igitur grandi, torto, paruo nulla fit mentio, ſed de naſo ſimo. Nam neq; tam exiguus unquam naſus conſpectus eſt, aut tam magnus, qui cuiquam, dedecori eſſe poſſet, ſed fœditas in naſo ſimo eſt. Septuaginta paulo ſecus κολοβόριν, id eſt, naribus mutilis.

lis. Iſta uero differentia grandis, aut parui, ad alia membra refertur, quæ Hebraice uocatur שרוע. quod membrorum inæqualitatem ſonat.

VEL herniosſus.) מְרוֹחַ אֶשֶׁךְ. Quod interpretanrur Hebræi, cuius teſticuli contuſi ſunt, quemadmodum exponit his uerbi Rabbi Salomon. שלו בהותים פחרויו, Hoc eſt, Cui contuſi ſunt teſtes. Probatq́ id per æditionem Chaldaicam, quæ habet מְרִים פַּחֲרִין, id eſt, Qui ſuſpendunt teſticulos, perinde ac fracti ſint & eliſi, eoq́ medicamentis & id genus rebus eos ſuſtinet. Quare & de hernioſis fortaſſe intelligitur, his maxime, qui eo morbo enormiter laborant. Septuaginta aliquid eiuſmodi innuere uidentur, qui uertunt ἢ μονόρχις, id eſt, qui unicum habet teſticulum. Sed Hebræi ſecus ſentiunt. Inter has omnes mutilationes additur à Septuaginta ὠτότμητος, id eſt, cuius aures abſciſſæ ſunt, eſſe ſubaudiendum, propterea quòd omnes hic corporis mutilationes comprenduntur: & Hieronymus eos ſecutus etiam eſt.

CAPVT XXII.

QVi tetigerit immundum ſuper mortuum.) יִגַּע בְּכָל טְמֵא נֶפֶשׁ, id eſt, Qui tetigerit omne immundum hominis aut animæ: quod forte ad plura ſpectat. Quēadmodum pulcherrime exprimunt Septuaginta καὶ ὁ ἁπτόμενος πάσης ἀκαθαρσίας ψυχῆς, id eſt, Et qui omnem immundiciem animæ tetigerit, licet anima ſæpius

his locis pro defuncto ponatur.

CVI Libet ex pplo.) Imo ſic, כִּי תִהְיֶה לְאִישׁ זָר, Hoc eſt, Cum fuerit nupta aduenæ: ſicut etiã Septuaginta, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἀλλογενεῖ, Hoc eſt, Cum fuerit uiro alienigenæ tradita. Quare eſt omnino contraria ſententia.

SI CI Catricem habẽs.) חָרוּץ, id eſt. Eliſum, ſiue mutilũ: diuerſius etiam Septuaginta, qui ad linguam tantũmodo id retulerunt. γλωσσότμητον, id eſt, Lingua eliſum, cui lingua adempta eſt. Verbum Hebraicum, ad omne mutilũ ſpectat.

OMNE animal quod uel cõtritis, uel ſectis teſticulis.) Animaduertito, quòd de contritis & ſectis teſticulis non fit cõmemoratio: ſed omnia uerba Hebraica, omnẽ eliſionem, cõtritionemq́ ſignificant, nã מָעוּךְ attritum ſignificat, & כָּתוּת atq; item alia: pertinet igitur, nõ magis ad teſticulos, quàm cæteras corporis partes. Vt prohibeat̃ nihil offerri poſſe, quod ulla in parte ſit mutilũ. Licet Septuaginta totam hanc periodũ, in hunc modum uerterint, θλαδίαν, καὶ ἐκτεθλιμμένον καὶ ἐκτομίαν καὶ ἀπεσπασμένον. Hoc eſt, Eliſum, confractum, caſtratum, abſciſſum. Quæ uniuerſa ad teſtes pertinent.

CAPVT XXIII.

ALtero die ſabbati.) מִמָּחֳרַת הַשַּׁבָּת. Hoc eſt, In craſtinum ſabbati: aut, die ſequenti poſt ſabbatum; ſicut & Septuaginta τῇ ἐπαύριον

τῇ πρώτης τῶν σαββάτων. i. In craſtinum primæ ſabbatorũ: quanquàm in multis diſcrepant. Ex hoc loco poſſem multa colligere contra ſententiã docti uiri Pauli Foroſempronienſis epiſcopi de die paſchatis, ſed quia aliud agimus, & eius ſententia pia eſt, mittimus omnia.

LIBA quoq; uini.) Patet locum mendoſum eſſe, cum ſic habeat contextus. וְנִסְכֹּה יַיִן Hoc eſt, Et temperatio, commiſtio uini: quid enim hoc loco liba ſignificat? niſi ad hauſtum retulerit Hieronymus, imitatus fortaſſe Septuaginta, qui ſunt interpretati καὶ σπονδὴν οἴνου. Et libationem uini.

AFFLIGetis animas ueſtras.) עִנִּיתֶם. Pertinet hoc uerbum Hebraicum ad omnem humiliationem, mentisq; ſuperbæ depreſſionem: ut nitidæ ueſtes deponantur, ut de eſcis dematur, ut omnes prælatæ ac ſuperbæ actiones deprimantur: ita quoque interpretantur Septuaginta ταπεινώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν, Humiliabitis animas ueſtras.

EST enim cætus.) עֲצֶרֶת. Hoc eſt, Collectio, cætus: quod forte etiam recte Septuaginta ἐξόδιον ἐστί. Egreſſio eſt, euocatio eſt: & quod ab illis proprie ἐκκλησία dicitur.

ET ſalices.) Addunt Septuaginta καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάῤῥου, id eſt, Et agni caſti ramos ex torrente: quod certe ſuperfluit. In cõtextu enim Hebraico non habetur.

CAPVT XXIIII.

CVmq; blaſphemaſſet nomen domini.) Prudenter addidit Hieronymus domini, nam hoc loco domini non additur in Hebraico, propter ſummam reuerentiam, ne in blaſphemia, dei nomen cōmemoretur, quod etiam fit in aliis, ab Hebræis. Deum enim ſæpe appellant הַשֵּׁם id eſt nomen, innuentes nomen dei, aut ipſum deū. Septuaginta igitur, Hebraica ſequuti, ne ipſi quidem addiderunt dei, hoc modo καὶ ἐπονομάσας ὁ ὑιὸς τῆς γυναικὸς τῆς ἰσραηλίτιδος τὸ ὄνομα κατηράσατο. Hoc eſt, Et inuocans filius mulieris Iſraëlitidis nomen blaſphemauit.

QVI percuſſerit hominem punietur.) Credo olim bene ſe habuiſſe codices, dicēdum enim eſt non punietur, ſed morietur, ſicut habet contextus Hebraicus. וּמַכֵּה אָדָם יוּמָת. id eſt, Et qui percuſſerit hominem, moriatur.

CAPVT XXV.

VVas primitiarum tuarum.) עִנְּבֵי נְזִירֶךָ, id eſt, Vuas ſeparationis tuæ: ſiue ſanctificationis tuæ: quemadmodum etiam Septuaginta interpretantur τὴν σταφυλὴν τοῦ ἁγιάσματος, id eſt, Vuā ſanctificationis tuæ, ſed non eſt aliud, quàm quod noſter ſenſit interpres.

TERRA NON uendetur in perpetuum.) וְהָאָרֶץ לֹא תִמָּכֵר לִצְמִתֻת, Hoc eſt, Et terra nō uendetur ad internitionem, ac deſolationem, uel

in per

in perpetuũ:quãquàm nõ ſit alius ſenſus : quàm ut ipſe noſter uertit interpres. Septuaginta neſcio quid aliud, ἡ γῆ οὐ προσθήσεται εἰς βεβήλωσιν, id eſt, Et terra non addetur in prophanationem: quod perobſcurum eſt: cum Hebraicus ſermo ſit apertiſſimus. Putoq́ eos non recte hunc locum intellexiſſe, patetq́ prudentibus.

SI REDemptæ non fuerint.) Imò aliter וַאֲשֶׁר יִגְאַל מִן הַלְוִיִּם וְיָצָא בַּיִת וְעִיר אֲחֻזָּתוֹ בַּיֹּבֵל, id eſt, Et qui redemerit ab Leuitis, reuertetur domus & urbs poſſeſſionis ſuæ in tempore Iobilei. Sicut & Septuaginta, ὃς ἂν λυτρώσηται παρὰ τῶν λευιτῶν, καὶ ἐξελεύσεται ἡ διάπρασις οἰκιῶν πόλεως κατασχέσεως αὐτῶν, ἐν τῇ ἀφέσει. Hoc eſt, Et qui redemerit ab Leuitis, regredietur emptio domuũ urbis poſſeſſionis eorum, in remiſſione, uidelicet Iobileo. Solent enim Iobileum appellare remiſſionem, de qua re dicemus poſtea. Clara igitur eſt ſententia. *Iobileus, remißio.*

TIME dominum tuum, ut uiuere poſſit.) וְחֵי אָחִיךָ עִמָּךְ. i. Et uiuat frater tuus apud te.

ET frugum ſuperabundantiam nõ exiges.) Imò ad aliud refertur hoc modo וּבְמַרְבִּית לֹא תִתֵּן אָכְלֶךָ. Hoc eſt, Et cum fœnore ac augmentatione non dabis ei cibum tuum. De frugibus itaq́ nulla mentio. Quod etiam Septuaginta clariſſime reddiderunt, καὶ πλεονασμοῦ οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σου, id eſt, Et cum multiplicatione, ne dederis ei alimenta tua: cum uſura, cum

acceſſu,ut fœnerantes faciunt.

CAPVT XXVI.

APprehendet meſſium tritura.) Vbiq; ponitur uerbum הִשִּׂיג,Hoc eſt,Subſequetur ſuccedet,nihil ſpatij interponet̃, quin poſt meſſem ſuccedat tritura,poſt triturã,ſatio. Aut poſt trituram uindemia,poſt uindemiam ſatio, Nullus hoſtis impedimento erit,nulla calamitas, nullæ tempeſtates,nullæ grandines.

NON abijciet uos anima mea.) Quàm præclare Septuaginta καὶ οὐ βδελύξεται ἡ ψυχή μου ὑμᾶς, id eſt, Et non execrabitur uos anima mea. Hæc enim detrimenta afferunt nobis noſtra ſcelera. Execratur nos deus,alienusq; fit à nobis, relinquimur peſſimis cogitationibus noſtris. Diabolus maiores in nos accipit uires.Ex quibus fit,ut ex uno peccato,ſuccedant alia,tandemq; in miſerabile exitium protrahamur.

VISITABO uos uelociter in egeſtate.) בֶּהָלָה.Faciam inquit inſurgere pauorem ſuper uos,ac perturbationem:quam Septuaginta uertunt, ἀπορίαν,poteſtq; referri tam ad animi perturbationem, inopiamq; conſilij, quàm ad egeſtatem,atque ideo ſecutus eſt eos Hieronymus. Verbum tamen Hebraicum, proprie terrorem ſonat.

ET ardore.) שַׁחֶפֶת.Tumore,& corporis plaga,quod etiam Septuaginta interpretãtur τήν τε ψώραν, Hoc eſt,Impetiginem, ſcabiem, & id genus.

nus. Quod autē ſequitur in contextu Hebraico, id ſignificat ardorē. Additur enim וְאֶת הַקַּדַּחַת, id eſt, Et in ardore, ſiue febre, aut æſtu corporis, aut id genus morbis: q̄bus corpora inflammantur. Septuaginta ἴκτερον, morbo icterico, qui nō hic innuitur, nam necꝫ tam acerbus eſt, ut in ultionem iniectus uideatur.

DONEC erubeſcat in circum, &c.) יִכָּנַע לְבָבָם הֶעָרֵל, Hoc eſt, Et humiliabitur cor eorū incircūciſum. Aliquid ſimile etiam Septuaginta τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία αὐτῶν ἡ ἀπερίτμητος. Tunc conuertetur cor eorum incircunciſum.

CAPVT XXVII.

HOmo qui uotum fecerit, & ſpoponderit.) אִישׁ כִּי יַפְלִא נֶדֶר בְּעֶרְכְּךָ נְפָשֹׁת לַיהוָה Hoc eſt, Vir cum ſeparauerit uotum, cum exiſtimatione ſua animarū domino. Quæ tametſi obſcura ſint, is tamen eorum eſt ſenſus, cū enim inquit, quiſquā deo aliquid uouerit, ea deuotio ſecundum extimationem cuiuſcꝫ eſſe debet, ut nō maius ſit uotum quàm uires uouentis: cū ratione inquit iſtuc fieri debet, ut tantum uoueatis, quantum fas eſt uobis, aut ſecundum annos, & ſecundum ſexum extimatio habenda eſt. Hoc enim loco, anima de more Hebraicæ linguæ pro quolibet homine ponitur. Talemcꝫ præcepit habendam uoti rationem, qualis ea ipſa anima, aut ille ipſe ſit qui uouet. Quare non erat uertendū, qui ſpoponderit animam ſuam. Necꝫ enim id di- *Anima pro homine Hebr.*

 citur

citur in contextu,ut quiſquam ſpondeat animã ſuam,nã & uotum alterius generis eſſe poterit. De omni etenim genere uoti hic intelligitur:fruſtraq́ additur,uotũ animæ ſuæ.Septuaginta uero aſſequi nõ poſſum, quid ſibi hoc loco uelint, niſi codices deprauati ſint. Legitur enim hoc modo, ὃς ἂν εὔξηται εὐχὴν ὥστε τιμὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ.id eſt, Quicunq́ uouerit uotum,ut preciũ animæ ſuæ:niſi forte,pro eo quod eſt ὥστε,legendum ſit ὡς,aut κατὰ,ut dicatur,ſecũdum exiſtimationem animæ ſuæ. Vides autem neq́ eos de deuouenda anima quicquam meminiſſe.

AD menſuram ſanctuarij.) בְּשֶׁקֶל הַקֹּדֶשׁ. Secundum ſiclum ſanctuarij:de quo ſiclo ſupra, memoria habita eſt in Exodo.Secundũ enim cõſuetudinem ſanctuarij ſeu templi ſiclũ accipien-

Siclus. dum ſignificat:quanquàm ſiclus, etiam pondus ſignificet,& poſſit hoc loco pro pondere & menſura accipi, quemadmodum interpretantur Septuaginta,τῷ σταθμῷ τῷ ἁγίῳ,id eſt,Pondere ſancto:licet noſtra æditio ſit clarior,quæ uertit ſanctuarium ſicut habet Hebraicum. Nam ſanctum pondus pauci fortaſſe perciperent quem in ſenſum deberet accipi.

NEC melius malo,nec peius.) לֹא יַמִיר אֹתוֹ טֹב בְּרָע אוֹ רַע בְּטוֹב,id eſt, Non commutabit bonam in malam,nec malam in bonam hoſtiam, aut animal quod offertur. Eſt ergo hoc modo ſententia apertior, prohibet enim in hoſtijs ullam fieri

fieri commutationem, aut pecunia redimi. Sunt enim ſacrificabiles,& totum quod ſunt, deo exhibentur. Quod in homine aut beſtia ſacrificijs nõ idonea fieri non poteſt. Septuaginta quoq; clarius hoc ipſum explicauerunt, οὐκ ἀλλάξει αὐτὸ, καλὸν πονηρῷ, οὐδὲ πονηρὸν καλῷ, id eſt, Non commutabit ipſum bonum in malum, neq; malum in bonum. Et ſententia quidem clara eſt, nam & de hac cõmmutatione ac redemptione, ſupra quoq; eſt ſcriptum. Bona autem & mala, immũdam intelligit, aut mutilam & maculatam hoſtiã. Quẽadmodum exponit Rabbi Salomon ſic ſcribens תם בעל מום. Bonum inquit pro malo, hoc eſt, integrum ac ſanum, pro maculato, ac notato. Nã & hoc ipſo polluta appellantur, quæ integra nõ ſint, eo quod ea prohibeantur offerri.

SI triginta modijs.) זֶרַע חֹמֶר. Satio unius cori, ſi unius cori fuerit. Scribit alibi Hieronymus, corum capere triginta modios, de qua re ſuper Ezechiel loquemur, quanquàm igitur, triginta modij in contextu Hebraico non habeantur, ſub nomine tamen cori intelligunt. Septuaginta cum Hebraico conſentiunt ἔσται ἡ τιμὴ. τοῦ σπόρου αὐτοῦ. κόρου κριθῶν πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, Hoc eſt, Erit exiſtimatio eius ſecundũ ſementem eius & cori tritici, quinquaginta ſicli. Corus.

SI AVTem poſt aliquantulum temporis.) Credo propter æquiuocationẽ erraſſe Septuaginta, nam אַחַר poſt, ſignificat. Aliquando ab eo

nomina

nomina deducta extremitatem, ac ſupremũ denotant. Igitur Septuaginta, penitus in cõtrariũ, hanc ſententiã ſunt interpretati. Quod enim noſter interpres reddidit aliquantulum, ipſi ἔσχατον, id eſt extremum, ſupremum, tãdem, ἐὰν δὲ ἔσχατον μετὰ τὴν ἄφεσιν ἁγιάσῃ ἀγρὸν αὐτοῦ. Hoc eſt, Si ſupremum poſt remiſſionem ſanctificabit agrum ſuũ, cum de toto tempore poſt Iobileum intelligendum ſit, non ſupremo.

IVXTA annorum numerum qui reliqui.) Fruſtra quoq; ponit̃ is numerus definitus apud Septuaginta, cum in uniuerſum poſſit intelligi, tam de ſeptem, quàm octo aut decem annis: coarctarunt autem illi in ſeptem annos hoc modo προσλογιεῖται αὐτῷ ὁ ἱερεὺς τὸ ἀργύριον ἐπτὰ ἔτη τὰ ἐπίλοιπα ἕως εἰς τὸν γνιαυτὸν τῆς ἀφέσεως, Hoc eſt, Computabit ei ſacerdos pecuniã ſeptem reliquos annos, uſq; ad tempus remiſſionis. Et forte tota ſententia male reddita eſt.

SIclus uiginti obolos habet.) עֶשְׂרִים גֵּרָה יִהְיֶה הַשֶּׁקֶל, id eſt, Viginti minutiſſimi nummi erit ſiclus, pro minima itaq; pecunia ponit̃ hoc loco, obolus, tã à Septuaginta quàm Hieronymo. Et ſiclus uiginti minimos denarios habet. Eritq; ſiclus apud Hebræos, quaſi ſeſtertius latinus aut ſolidus. Quãquàm harũ rerũ exacta cognitio difficilis ſit, cũ etiã Hebræi imperitiſſimi in hiſce inueniãtur, pecuniaſq; nõ nominibus ſacris appellant, ſed ſecũdũ uſum cuiuſq; ꝓuinciæ.

Obolus. *Siclus.*

Numeri

NVMERI.

CAPVT I.

Caput, principium, cenſus, ſumma.

TOLLITE Summã.) שְׂאוּ אֶת רֹאשׁ. Hoc eſt, Tollite caput: nihilq́ue aliud intelligitur, quàm quod uertit Hieronymus, ut omnium ſcilicet ciuiũ capita cenſerentur: propterea caput, cum aliàs ſignificet principiũ, interim uero, cenſum atq; ſummã. Non ſatis hanc differentiã obſeruaſſe Septuaginta hoc loco uidentur, quippe qui principium uerterint, quod pro capite erat ſumendum, hoc modo, λάβετε ἀρχὴν πάσης συναγωγῆς ἰσραήλ, Hoc eſt, Sumite principium uniuerſi cætus Iſraël. Quis exiſtimarit hoc loco principiũ pro ſumma aut cenſu ſumendum eſſe? Atq; ideo effectum eſt, ut nõnulli ea æditione lapſi apud Græcos ſint: quanquàm reliqui interpretes non eo modo tranſtulerunt. Aquila ſcilicet, Theodotionq́ue, ac plures alij q ab Hebraica fide non receſſerunt.

OMNIVM uirorum fortiũ.) כָּל יֹצֵא צָבָא id eſt, Omnis qui egreditur ad pugnã, omnis qui militare poſſit, aut omnis q cõficere poſſit exercitum. Fortem pro belligerante & milite accepit Hieronymus, Septuaginta ſecus, partim cũ

Hebraico

Hebraico conſentientes, partim diſcrepantes. πᾶς ἐκπορευόμενος ἐν δυνάμει. Omnis qui egreditur in uirtute. Licet δύναμις hoc loci, etiam exercitum deſignet, & bellicas copias. Sed alia eſt ibi phraſis Hebraica, quæ obſcuram reddat orationem, ſcilicet in præpoſitione ἐν. quæ apud Hebræos ſumitur pro cum. Quod forte non ita uſitate fieret in ſermone Græco aut Latino. Igitur ἐν δυνάμει idem eſt quod σὺν δυνάμει. cum exercitu.

HI NOBILiſſimi.) אֵלֶּה קְרוּאֵי. Iſti uocati, iſti appellati à Moſe & Aaron, tanquàm domuum ſuarũ principes: qui quidem tametſi nobiles eſſent, nõ tamen id locus is innuit. Septuaginta quoq; ab Hebraico non diſſentiunt οὗτοι ἐπικλητοὶ τῆς συναγωγῆς. Hi uocati ſynagogæ Iſraël. Non diſſentio tamen, quin & nobilem & inſignem notet קרואי. Hoc eſt, Nominatũ, uocatum: ſicut & Græce ἐπικλητός. Auen Eſdra exponit quare hi uocati aut nominati ſynagogæ Iſraël appellarẽtur, hoc modo וטעם שהעדה לא־עשר דבר עד שיקראום. Hoc eſt, Nominati ſynagogæ dicebantur, quia nihil factura eſſet, niſi eos prius uocaſſent, atq; hi tanquam omniũ duces familiarum habebantur.

CAPITA exercitus Iſraël) רָאשֵׁי אַלְפֵי יִשְׂרָאֵל, id eſt, Capita milliũ Iſraël: nec dubium eſt, quin millia hoc loco ꝓ omni ea copioſiſſima multitudine ſit ſumẽdum, non pro numero millium

lium determinato: atque ideo Septuaginta non tam proprie fortaſſe uerterunt χιλίαρχοι ἰσραὴλ εἰσὶ Millenarij Iſraël ſunt, aut milium principes: frequens autem is ſcripturarum mos eſt, ut numero millenario, pro qualibet maxima multitudine utantur.

OBSERVA quod in recenſenda hac multitudine dimittitur cenſus tertius, ſcilicet tribus Gad apud Septuaginta, poniturq; in ultimo fere loco, Qui error minime in noſtram æditionē irrepſit. Neq; exiſtimo à Septuaginta eum eſſe profectum, ſed ex alijs cauſis quas ſæpius diximus, tranſcribentium ſcilicet uarietate, & quod fere omnibus non tam libris, quàm præclariſſimis rebus uſu uenit detrimētum attuliſſe ipſam uetuſtatem. Multa enim in ea æditione comperimus, quæ clariſſime oſtenderent, non omnia ab illis interpretibus errata accidiſſe. Multa quoq; ſtudioſe feciſſe illi deprenduntur, & ultrò ab Hebraicis codicibus diſſentire uoluiſſe, quod quamobrem fecerint declaratū eſt ſæpe ab Hieronymo. Oſtenditur etiam in Talmud apud Hebræos, licet pleraq; falſa ſuper hac re, in libris illis tradantur, ut eſt eius nationis ad mētiendū procliuitas. Demonſtratur quoq; ſæpius apud Græcos eiuſmodi uarietatis cauſa. Et quia res omnibus notiſſima eſt, non uideo noſtram in ea explicationē deſiderari. Mentiri autem in Talmud Hebræos, in his quæ de hac æditione ſcribunt, illud

illud argumento eſt,quòd aſſerunt ſolum pentateuchum à Septuaginta eſſe translatũ,quod falſum eſſe,tota æditio proclamat. Affirmant etiã quatuor tantum locis,eos à codicibus Hebraicis diſſentire.Quod etiam falſum eſſe,omnis hęc noſtra opera retro coarguit, quod clarius etiam fiet in ſequẽtibus.Licet & Ioſephus affirmet eos tantummodo pentateuchum trãſtuliſſe.Cui opponimus alterum eruditiſſimum Hebræũ, nempe Philonem,qui honorificam habuit de his interpretibus mentionem, & eos totius legis ac prophetarum contextũ,in Græcã linguam uertiſſe commemorat.Totus etiam antiquitatis cõſenſus refragatur,& omnes qui eruditiſſime ſcripſere ex noſtris apud Græcos,quiq; & Hebraicã & Syram linguam,quæ Hebraicæ ſimillima eſt, calluere.Nec multas in hanc comprobationem rationes affero, quia res certiſſima eſt, ut negari non poſſit,temerarium certe eſt,tam apertam & omnibus cognitam rem uelle infringere.

AC per gyrũ tabernaculi metabunt.) וְסָבִיב לַמִּשְׁכָּן יַחֲנוּ. Hoc eſt, Ac circum tabernaculũ uerſabuntur,ſiue conſtituentur. Paſſiue uidetur accepiſſe Hieronymus metari.Septuaginta optime Hebraicam ueritatem exprimunt καὶ κύκλῳ τῆς σκηνῆς παρεμβαλοῦσι.id eſt,& circum tabernaculum ſtationẽ habebũt:& ut acies ſolet,omnes erunt ita digeſti,ut quaſi exercitus eſſe uideatur. Tantus enim præcipitur eſſe circa tabernaculũ ordo

ordo,ut omnes ex tribu Leui, circa ipſum eſſent diſpoſiti,quiſque ſuis fungētes officijs, maximeque dum tabernaculum portaretur.Atque ita incedebant omnes Leuitæ, id eſt, hi qui ex tribu Leui eſſent. Neque Leuita nomen eſt officij, ut poſtea ab eccleſiaſticis eſt uſurpatum, ſed illius tribus: utque à Iuda,Iudæi dicti ſunt,ab excellētiſſimo ſcilicet in ea gēte,ita à Leui,Leuitę.Ex quo cognoſcitur error & mendacium Plutarchi,uiri quidē grauiſſimi ac eruditiſſimi,ſed qui in rebus externis dijudicandis ſæpe lapſus ſit,& quæ quidē in hiſtoria Romana peccarit dimitto,quod autē ad præſentem locū pertinet,nō eſt ſilentio prætereundum.Is in ſuis ſympoſijs,nomini huic Leuitarum,quod audierat frequenter apud Hebręos cōmemorari,conatur ætymon Græcū accōmodare:gentē enim Hebræam Bacchum in primis uenerari ſolitam,& in eius honorem à carne porcina abſtinere,& Leuitas,eorum eſſe ſacerdotes, dictos,παρὰ τὸν λύσιον,ἤτε μᾶλλον παρὰ τὸν εὔιον τῆς ἐπικλήσεως γενομένης, id eſt, à Lyſio, ſeu magis ab Euio,qui Bacchi nomina ſunt. Quis autē nō riſerit Porphyrium,qui Hebræos à carne porcina abſtinere dicit, quod id animal, in eorum regione non reperiatur,ſic enim de abſtinentia animaliū ſcribit,φοίνικες,καὶ ἰουδαῖοι, τῶν χοίρων ἀπείχοντο, ὅτι οὐδὲ ὅλως ἐν τόποις ἐκείνοις εὑρίσκον). Hoc eſt, Phœnices & Iudæi,à porcis abſtinebant,quòd in locis illis minime id genus animal reperiat. Quæ

Leuita.

ne refelli quidem digna ſunt. Fuit autem peculiare omnium prope gentilium ſcriptorum uitium, ut aut res noſtras ſilerent, aut deprauarẽt, aut falſis figmentis dehoneſtarent. Quid enim Cornelius Tacitus de Chriſtianis mentitus eſt? Suetonius de Iudæis? Plinius genus magicæ artis eſſe dicit, quod à Moſe profectum ſit. Atque alia pene infinita. Sed ſagittæ paruulorum factę ſunt plagæ eorum, & in ipſos autores, eorum in ſe iacula retorſere, ut eorum mendacia & patefacta ſint, & de ipſis nunc iudicetur ab alijs, qui quondam alios iudicare ſoliti eſſent.

CAPVT II.

RVben ad meridianam plagam.) Nõ diſſentit à ueritate Hebraica תֵּימָנָה, id eſt, uerſus meridiem. Quod etiã apud Septuaginta clariſſime exprimit̃, πρὸς νότον, Verſus notum: hoc excepto, quod fortaſſe non tam uideretur idem ſignificare uerſus notum, & uerſus meridiem, eo quod notus ab latere meridianæ plagæ exoriatur, meridies autem ea pars ſit, quæ polum antarcticum aſpicit: uerum cum hęc friuola ſint, ac nulla propemodũ obſeruatione digna, non ſunt exactius diſcutiẽda. Certum enim eſt, etiam Latinos hæc nomina ſolere permiſcere.

Notus.

LEVAbitur aũt tabernaculum.) וְנָסַע אֹהֶל id eſt, Et recedet, & abibit: quod recte tam à Septuaginta, quàm Hieronymo in aliam uocẽ mutatũ

tatum. Imitatus eſt autem Septuaginta, καὶ ἀρθήσεται ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, id eſt, Et eleuabitur tabernaculum teſtimonij.

PER officium Leuitarum.) Declaratum eſt ab ipſo interprete, quod circa tabernaculum fieri erat neceſſe, licet aliter habeant Hebraica hoc modo: tabernaculum, inquit, eleuabitur מַחֲנֵה הַלְוִיִּם, Hoc eſt, Cum caſtris Leuitarum: ſiue, caſtra Leuitarum eleuabunt tabernaculum. Septuaginta præclare, καὶ ἡ παρεμβολὴ τῶν λευιτῶν, μέσον τῶν παρεμβολῶν, Et acies Leuitarum, in medio acierum Iſraël.

AD Occidentalē plagam.) יָמָּה, id eſt, Mare uerſus: quod in occaſum ſpectat, ſiue mare Tyberiadis id ſit, lacus ſcilicet Iudææ, ſiue mare ipſum, quod in Iudæa poſitis, ad occaſum uergit. Sic & Septuaginta, τάγματα παρεμβολῆς ἐφραὶμ παρὰ θάλασσαν, id eſt, Acies caſtrorum Ephraim uerſus mare, uel ad mare. De qua quidem re ſæpius dictum eſt. Sed magis ad totum mare ſpectat, quod occaſum aſpicit Iudęā incolentibus.

CAPVT III.

HAe ſunt generationes Aaron & Moſis.) Generationem diximus ſumi pro familia, cognatione, affinitate, & quanq̃ cōtextus quaſi ꝓponit utriuſq; cognationis tā Moſis q̃ Aaron unius tñ Aaron tantūmodo familia deſcribit̃, eo *Generatio, pro familia.*

L 2 q hi

ꝙ hi potiſſimũ in miniſteriũ aſſumpti ſunt. De filijs autem Moſis nihil eiuſmodi traditur, imò quod mirum, omnibus fere locis ſilẽtur. Cognatio igitur & Moſis & Aaron eadem eſt, & quicquid de Aaron ſcribitur, de Moſe quoq; narrat̃. Quare non uehementer mihi placent, quę in excuſationem huius rei adducuntur à Rabbi Salomone. Quòd ſcilicet filij Aaron, ſint etiam filij Moſis, eo quòd docuerit eos diuinam legem, & omnis præceptor, parentis loco habendus ſit. Quod quanquam uerum ſit alibi, non uidetur tamen hic, eo modo ſumendum. Non enim figurate loquerentur ſacræ literæ, ubi rerum tractatur hiſtoria, quæ ita exprimẽda eſt ut ſemper rem ſine ullo colore deſcribamus. Alia uero lex eſt, ubi loquimur allegorice & figurate, & ſecundum alios loquendi characteres.

Applica tribum Leui.) הַקְרֵב אֶת מַטֵּה לֵוִי Hoc eſt, Admoue, fac accedere, fac propinquare. Septuaginta minus proprie, λάβε τὴν φυλὴν λευΐ, id eſt, Sume tribum Leui. Eódem tamen omnes ſpectant.

ET EXCVbent.) וְשָׁמְרוּ, id eſt, Et cuſtodient: quod ad omnem obſeruationem pertinet, tam noctis quàm reliquarum horarum, & ad omnem obſeruationem & cuſtodiam continuam. Septuaginta penitus Hebraicã phraſin ſequuntur, ϗ φυλάξουσι τὰς φυλακάς. Et cuſtodient cuſtodias. Nam & eodem modo habent.

Quic

QVI (quid ad cultum pertinet.) Explicatũ
ab ipſo interprete, quod obſcurius fortaſſe erat
Hebraice וְאֶת מִשְׁמֶרֶת כָּל הָעֵדָה,id eſt,Et cu
ſtodias totius multitudinis: neq; aliud certe eſt,
ꝙ qđ interpretatus eſt Hieron. Qđ nõ fecerũt
Lxx,qui Hebraica nihil immutarũt, *καὶ φυλάξουσι*
τὰς φύλακας τῶν υἱῶν ἰσραήλ,id eſt,Et cuſtodiẽt cu
ſtodias filiorũ Iſraël. Omnis ergo cultus ad Leui *Leuitarum*
tas omniſq; cuſtodia deferebatur circa taberna- *officium.*
culum:hi excubabant,ne qua ſordes ipſum con-
tingeret,quiq; ad ſuas partes delegati: omnia ſa
cra hi obibant, quicquid hodie in re diuina per
clericos & religioſos fieri ſolet,fiebat olim apud
Hebræos per Leuitas: præſertim nequid depra
uate ac cõtra diuinam maieſtatẽ fieret: nequod
ſcelus ab ullis admitteretur:Ne per inſcitiã gra-
uius aliquid cõmitterent:Ne falſis opinionibus
implicarentur:Ne præſtigijs incũberent:Ne ua
niſſima quæq; ſectarentur:Ne ſacrã ac uerã reli-
gionem,ſuperſtitionibus corrumperent. Poſtre
mo rectũ omnibus iter oſtendebant, & quomo-
do deus coleretur pręcipiebant. Quo ritu, qui-
bus ceremonijs eſſet uenerãdus, Qua religione
placaretur,Quibus delictis grauiter iraſceretur,
Qua pietate leniretur.Cumq; totũ illius religio-
nis corpus,multis eſſet ex partibus perfectũ,Le
uitarũ erat ſingula quæq; explicare, religionẽq;
interpretari.Hi ergo & põtifices & flamines, hi
religionis erant interpretes.Atq; hæ ſunt cuſto

diæ, quæ ad illos demandatæ adeo fuerant. In ſacerdotibus tota populi cuſtodia poſita eſt, eo quod omnia bona & mala pendent ab religione: quę ſi recta & pia fuerit, innumerabilia parit bona: ſin corrupta ac deprauata, omnia teterrima & miſerrima mala. Ergo quia ſacerdotes religionis ſunt cuſtodes, iure totius populi conſeruatores uocantur: Et his, tanquam ducibus, populus aſſeruandus traditur. Alienus autem prohibetur ad adminiſtrandam religionẽ accedere, quia peſſimi ſacerdotes & rerũ diuinarum imperiti, erroribus & falſis opinionibus imbuunt populũ, & à deo quaſi auertunt. Non permittitur ergo quilibet accedere, ne tam periculoſam rem, in qua & ſua & cęterorum ſalus poſita ſit, quiſque nõ delectus adeat.

Sacerdotes cõſeruatores populi.

Cognatio cahat habebit populus hamramitas.) וְלִקְהָת מִשְׁפַּחַת הַעַמְרָמִי, Hoc eſt, & ipſi cahat erit cognatio hamramea. Hanc ergo cognationem, ſcilicet cahat, uult eſſe cum quatuor alijs cognationibus aut familijs coniunctam, ad eadem munia circa ſanctuarium & in re diuina obeunda. Clarumque eſt Hieronymum, hoc loco populum pro familia ac cognatione ſumpſiſſe: quanquam etiam Septuaginta populum ſunt interpretati quod erat familia, ſic καὶ καὰθ δῆμος ὁ ἀμρὰμ εἷς. Ipſi cahath populus unus Hamram. Is Hamram pater Moſis, traditur in monumentis Hebræorum maxime longæuus fuiſſe. Septem enim uiris omnem à mundi principio uſque in fi

Populus, pro familia.

Vita humana ſeptem uiris uſque in finẽ mundi continuata.

in finem, uitam humanam continuatam aſſerũt. Primus homo Adam, hũc uidit Matuſalem. Vitaq; primi hominis uſq; in Matuſalem ſe porrexit. Matuſalẽ uidit Scem filium Noë. Scem peruenit uſq; ad Iacob. Iacob uſq; ad hunc Hamram de quo hic ſcribitur. Hamram peruenit uſq; ad Ahiam Salonitem. Ahias autem uſq; ad Eliam. Elias uero uſq; in finem mundi.

Populus Marari ſex millium ducenti.) Recte is numerus apud nos cenſetur, at apud Septuaginta male, οὗτοι εἰσὶν οἱ δῆμοι τοῦ μεραρὶ ἑξακισχίλιοι πεντήκοντα, id eſt, Hi ſunt populi Merari ſex millia quinquaginta. Deſunt ergo centũ quinquaginta. Quod credo non ipſorũ interpretum uitio, ſed potius ſcriptorũ accidiſſe. Multa ſæpenumero de hac re uerba fecimus.

IN precio autem ducentorũ.) Quoniam primogeniti omnium Hebræorũ erãt cum Leuitis æquandi, & conſecrati erant Leuitæ illorũ loco, & domino ſanctificati: nũc quia ſumma primogenitorum excedebat ſummã Leuitarum, præcipitur ut qui ſupereſſent ex Hebreis, pretio quaſi redimerent, & pro eorum unoquoq; ſoluerẽtur quinq; ſicli, ut ea merces cederet in rem ſacram, loco eorum qui fuerant conſecrandi, uel pro quibus conſecrati fuerant Leuitæ, ne quiſquã à diuina charitate eſſet diſiunctus. Pro eo igitur, quod in noſtra editione habẽt in pretio, Hebraice eſt וְאֵת פְּדוּיֵי, id eſt, Et redemptiones, illorũ

ſcilicet, qui ſuperfuiſſent: quod melius explicatur à Septuaginta in ſermone Græco, καὶ τὰ λύτρα τῶν τῶν ἑβδομήκοντα καὶ διακοσίων. Hoc eſt, Et redemptionis pretium ducẽtorum ſeptuaginta duorum. Siquidem λύτρα proprie eam pecuniã ſignificat, qua captiuos redimimus.

λύτρα.

IVXta uerbum domini.) Eadem Hebraica locutio diuerſe ab Hieron. & LXX. uerſa, ſcilicet עַל פִּי יְהוָה. Hoc eſt, ſecundum os dei. Neſcio uero quem proprie ſenſum reddat quod uertitur à Septuaginta. Dedit Moſes, inquiũt, omnẽ eam pecuniam Aaron & filius eius, διὰ φωνῆς κυρίου. Hoc eſt, Per uocẽ dei. Nam quòd διὰ ſignificet ſecundum, aut propter, mihi quidem non conſtat. Verum hæc leuiſſima ſunt, neq; periclitatur res Chriſtiana, ſi quod uerbum paulum à ſua proprietate diſtrahatur.

CAPVT IIII.

A Trigeſimo anno.) Conſuetus error in codicibus Septuaginta in quibus huic numero deſunt quinq;, ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, καὶ ἐπάνω. Hoc eſt, A uiginti quinq; annis & ſupra: puto & hunc non interpretum eſſe lapſum, ſed aut tranſcribentium, aut temporum.

Quod pendet ante fores.) פָּרֹכֶת הַמָּסָךְ, Hoc eſt, Velum quod tegit, quod operit. Ante fores autem non ponitur, ſed explicandi gratia ab interprete additum eſt. Velum enim ante propitiatorium erat poſitum, quo ſanctaſanctorum ab

alia

alia tabernaculum parte diuidebantur. Septuaginta in totum Hebraica ſequuntur. Sic ⁊ καθελοῦσι τὸ καταπέτασμα τὸ συσκιάζον. Hoc eſt, Et deponent uelum, quod obumbrat, quod obiectũ eſt, & quod tegit.

VELAMine hyacinthinarum pellium.) Diximus ſuper Exodũ quæ ſint pelles hyacinthinæ: quæ apud Hebræos fortaſſe non ita ſicut apud nos intelliguntur: nos enim, id eſt, Septuaginta, & Hieronymus, uidemur eas à colorũ uarietate appellaſſe, at Hebraice uocant עוֹר תַּחַשׁ Hoc eſt, pellis thacas: dicũtq́ eorum aliqui thacas eſſe bouem, alij taxum: & eius pellis uſum fuiſſe ad tegendum tabernaculum, quòd duriſſima eſſet, & hymbribus poſſet reſiſtere. Verterunt autem hoc Aquila & Symmachus ianthinum: credo tamẽ eos potius anthinum uertiſſe, id eſt floribus diſtinctum, ac uariatũ: uerum hæc niſi diuinitus reuelentur, difficile eſt cõiecturis & ſciẽtia cõſequi: de hoc & pauloante diximus.

Pelles hyacinthinæ Hebr. quæ dicantur.

DE ſuper pallium totũ hyacinthinum.) Nemo exiſtimet eandem eſſe uocem hic & pauloante, cum diceretur, Et pelles hyacinthinæ: nam illud תַּחַשׁ thacas uocatur: is autẽ color תְּכֵלֶת thecelet. Atque hoc mihi indicio eſt, non eſſe pelles illas hyacinthinas appellandas, quia eodem nomine ea res illic ſignificata fuiſſet, quo ſignificatur hic, Eademq́ uoce appellata. Neq́ enim alio nomine uſa ſacra ſcriptura fuiſſet, quæ

nunc fere ſynonymis utitur. Et hic tam paruo ſpacio, diſſimilibus nominibus non erat opus. Quare non uidetur credibile thacas ſignificare hyacinthum, ſed potius animal, ſicut Hebræi ſentiunt.

Menſa & panis propoſitionis.

MENſam propoſitionis.) שֻׁלְחַן הַפָּנִים, Hoc eſt, Menſam facierum, aut præſentiarum: & ut eleganter & ueridice uertit Hieronymus, menſam propoſitionis, id eſt, quæ proponitur coràm deo: ſicut & panes propoſitionis uocantur, qui coràm deo proponerentur. In eam quoque ſententiam uerterunt & Septuaginta qui menſam hanc uocant τὴν τράπεζαν τὴν προκειμένην. Hoc eſt, menſam propoſitam.

Libum.

AD LIBA fundenda.) Clarum eſt, quomodo accipiat ſæpe Hieronymus libum, contra uſum fortaſſe. Libum ergo hoc loco, effuſionem aut temperationem ſignificat. Sic habet textus Hebraicus וְאֵת קְשׂוֹת הַנָּסֶךְ, Hoc eſt, Et crateras propinationis aut infuſionis uini. Ideo Septuaginta Hebraica ſequentes uerterunt καὶ τὰ σπονδεῖα ἐν οἷς σπένδει. id eſt, Et libatoria, in quibus libare ſolent.

QVOD rurſum operient indumento hyacinthinarum pellium.) Hoc etiam loco, in Hebræo ponũtur pelles animalis tacas: nequis per errorem labatur, uocum ſimilitudine deluſus. Certe uel hinc manifeſtum eſt pellem tacas, non eſſe pellem hyacinthinam, quia hyacithinum

operi

operimentum huic ſubijciebatur.

FVSCINulas ac tridentes.) In uoce Græca, qua Septuaginta uſi ſunt, huius rei ſignificatio maxime intelligitur. Qui pro duabus hiſce unicam ponunt κρεάγρας. Quæ uox ſonat id, quo carnes extrahimus è lebete. Atque is erat fuſcinularum uſus in ſacrificijs, ut ipſis carnes extraherent, utcunque res poſtularet. κρεάγρας. *Fuſcinulæ.*

VNCINOS.) יָעִים, Hoc longe aliud eſſe Hebræi confitentur, ſiquidem id nomen יָעִים ferunt duci à uerbo יָעָה hoc eſt purgauit, mundauit: nomenque ipſum ſignificare ſcobas, quibus purgaretur altare, cum cineres eſſent aſportandi: ea ex porcinis ſetis, aut alio genere pilorum ſolebat confici. Septuaginta nec cum Hieronymo, nec cum Hebraicis codicibus ſentiunt: quippe qui interpretati ſunt φιάλας. Cur uero phialam interpretati ſint, cuius nullus erat hoc loco uſus, id eſt in adminiſtratione altaris, niſi forte ad cineres aſportandos eas neceſſarias crediderint: atque has uertit Hieronymus batilia, nota uox eſt. Vncini quoque nō erat cur repeterentur, qui per fuſcinulas ac tridentes intelliguntur. Aduerte quòd apud Septuaginta ponitur etiā deſcriptio λουτῆρος, quem Hieronymus uertit labium, id eſt, uas in quo manus ac pedes lauarentur, quod omittitur in textu Hebraico.

IN commotionē caſtrorum.) בִּנְסֹעַ הַמַּחֲנֶה. Hoc eſt, dum caſtra proficiſci parant: aut, Dum eleuan

eleuantur: nequid ſiniſtrum, per hoc noſtrum ſuſpicaremur. Septuaginta quoq; ab Hebraico non diſſentiunt ἐν τῷ ἐξαίρειν ἐν τῇ παρεμβολῇ. id eſt, dum caſtra eleuantur.

NON tangent uaſa ſanctuarij ne moriãtur.) Ex hoc fortaſſe loco ſumptum eſt, quòd apud nos, laici prohibentur calices & patenas contingere, ut alia penè infinita ex ueteri lege accepta ſunt, quia illa erat typus iſtorum, quamobrem, non uidetur eſſe contẽnendum. Eoq; magis his reuerentia exhibenda eſt, quo hæc ſunt illis lõge meliora: quanq; non in hoc pietas poſita eſt.

COM poſitionis incenſum.) קְטֹרֶת הַסַּמִּים Hoc eſt, Incenſum, aut ſuffumigationem thymiamatis, ac ſuauiſſimorum odorum: quanquàm Septuaginta eo etiam modo uerterunt, καὶ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως. id eſt, Et thymiama compoſitionis. Compoſitionem acceperunt utriq; pro eo quod eſt Hebraice סמים quod ſignificat aromata & optimam ſuauiſſimamq; bene olentiũ rerum miſturam.

NVLLA curioſitate.) Hoc totum ſic habet Hebraice. Alij uero non accedãt ad uidendum. כְּבַלַּע הַקֹּדֶשׁ וָמֵתוּ Hoc eſt, Quaſi ut inuoluãt aut operiant ipſum ſanctuarium, ſicut & illi, ut exponit Rabbi Salomon. Vel hoc modo, quaſi polluant, ac contaminent ſanctuarium. Septuaginta diuerſius καὶ οὐ μὴ εἰσέλθωσιν ἰδεῖν ἐξάπινα τὸ ἅγιον, id eſt, Et ne introeant, ut uideant repente

te. Quod fortaſſe à ſenſu alienius eſt, & minus ueritatem attingens.

T E N Toriumq́ quod pẽdet וְאֶת מָסַךְ פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד, Hoc eſt, Et uelum, portæ tabernaculi teſtimonij, de quo ſæpius ſcriptum eſt. Ideo Septuaginta, ab Hebraico non diſſentientes, in hunc modum uerterunt. καὶ τὸ κατάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Hoc eſt, Et uelum portæ tabernaculi fœderis.

A T R I Ginta annis.) Sic habent & Hebræorum codices, ſed conſuetus error apud Septuaginta ἀπὸ πέντε τῶν εἰκοσαετοῦς. Hoc eſt, A uigeſimo qnto anno. De qua re pauloante diximus. Error ex eo eſt, quòd inferius cap. 12. Leuitæ à uigeſimo quinto anno cenſentur.

C V M baſibus & paſillis.) Ocioſe additur in codicibus Septuaginta poſt illud καὶ τὰς βάσεις αὐτῶν, hoc quod mox ſequitur καὶ τὸ κατακάλυμμα. Hoc eſt, Et uelum. Nam non ad Gerſonitas ſpectabat uelum portare, ſed Mararitas. Erantq́ omnium diſtincta officia, nec confundebantur, ut ex dei præcepto fuerat inſtitutum. Veriſimile uero eſt, eſſe per errorem hæc tranſpoſita, nam & paulo inferius hæc additur clauſula καὶ τὸ κατακάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς. id eſt, Et uelum portæ tabernaculi. Patetq́ ſumptum eſſe ex ſuperioribus, quæ tranſpoſitio creberrima eſt apud illos.

Cap

CAPVT V.

POllutusq́ ſuper mortuo.) כָּל טְמֵא לָנָפֶשׁ Hoc eſt, Omnis pollutus anima, aut propter animam: diuerſiusq́ à Septuaginta hoc intelligitur, quàm ut ſentit Hieronymus: uidentur enim innuere omnem prohibitam in Leuitico pollutionem ſignificari, non ſolum mortui, καὶ πάντα ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. id eſt, Et omnem immundum propter animam. Nihilq́ ab Hebraico diſcrepant. Quamobrem forte dubium eſſet, an de ſolo mortuo eſſet intelligendum, aut de omni pollutione: de qua re etiam ſupra ſcripſimus. Theodoritus tamen ſentit hoc loco, de eo qui cadauere tacto pollutus ſit, hoc modo ſcribens, τὸν τοῦ τεθνηκότος ἁψάμενον, ἢ ὀστοῖς νεκρῶν πελάσαντα καλεῖ ἀκάθαρτον περὶ ψυχῇ. Hoc eſt, Eum qui defuncti tetigit cadauer, quiq́ mortuorum oſſa propius acceſſit, in anima pollutum appellat. Et paulo inferius ſexto capite, clarius idem fit, ubi dicitur de Nazaræo עַל נֶפֶשׁ מֵת לֹא יָבֹא, hoc eſt, Prope animam mortuam non accedet. Ponitur enim anima, pro eo quod eſt homo: & anima mortua, idem eſt quod homo mortuus. Aeditio quoq́ Chaldaica nõ diſſentit à Theodorito, quę & ipſa hoc loco, ſiquis acceſſerit ad טמא נפשא לאירשא Hoc eſt, oſſa hominis mortui. Et Rabbi Salomon ita exponit.

CVM habitauerint uobiſcum.) Hoc non ad

ad illos refertur, ſed ipſum deum, qui habitaret cum filijs Iſraël, in hunc modum. Ne polluant, inquit, caſtra אֲשֶׁר אֲנִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָם, id eſt, In quorum medio ipſe cohabito. Ideo Septuaginta non aliter interpretati ſunt, quàm ut habent Hebraica. ἐν οἷς ἐγὼ καταγίνομαι ἐν αὐτοῖς. id eſt, In quibus ego uerſor, & forte pro habitauerint, legendum apud nos eſt, habitauerim.

CONFITEBVNTur peccatum ſuum.) Diximus uniuerſa penè, quæ nunc eccleſia habet inſtituta, ex ſacris ueteris teſtamenti libris eſſe deſumpta: quod certe facile, ſi quis uoluerit, poterit cognoſcere. Videmus igitur inſtitutum confitendi non modo recens non eſſe, ut calumniatur Lutherus, multiq́ue illius ſequaces: ſed etiam uſque ab illis antiquiſſimis cœpiſſe temporibus. Et quod his maius eſt, nō eſſe humanum inuentum, ſed diuinum, & ab ipſo deo primo repertum. Quorum utrunque impudentiſſimi illi homines inficiari & contraria perſuadere non erubuerunt. Quibus nihil afferunt patrocinij eorum ſacrarum literarum extortæ interpretationes. Cum enim quidquam in eos ex ſacris ſcripturis depromitur, ad ſolita hæreticorum præſidia confugiunt, negātes aut non autorum ipſorum eos eſſe libros, aut dicentes, eos fuiſſe homines, & potuiſſe ſicut cæteros errare. Cum uero in opinionem ſuam hi citantur, nihil tale dicitur. Quæ etiam ſcribit Leo

ſan

ſanctiſſimus & eloquentiſſimus antiſtes, Manichæorum fuiſſe refugia. Quorum cum ex ſcripturarum teſtimonijs redarguerentur errores, negabant Apoſtolorum aut Euāgeliſtarum eſſe ipſa uolumina. Vetus inſtrumentum omne tollebant, Euangeliorum uix unum admittebant. Hæc peſtis noſtris repululauit temporibus in Martino, & alijs eiuſdem factionis, quibus unū potiſſimum fuit ſtudium, ut Eccleſiæ unitatem tollerent, ſacratiſſima inſtituta abolerent, & impune peccandi licentiam omnibus præberent. Diciq; non poteſt, quàm hi omnes ſacras literas, in ſua peſſima dogmata torſerint. Quis enim non riſerit eos, qui conati perſuadere, ex Romano Pontifice, Eccleſię unitatem minime pendere: ſed eſſe illum cæteris æqualem, oſtendunt ea ratione, quòd Cyprianus Epiſcopus Chartaginenſis, cum ad Cornelium ſummum pōtificem ſcribit, fratrem ſuum appellat, & hi quæ in eo toto uolumine habeantur, aduertere noluerunt: in quo adeo ea res declaratur, ut ex nullis potius ſcriptoribus poſſit colligi. Sed de hoc iudicabit poſteritas. Igitur, Vt ad inſtituta reuertamur, eodē habet modo textus Hebraicus & Septuaginta, quo apud nos legitur, וְהִתְוַדּוּ אֶת חַטָּאתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ id eſt, Et confitebuntur peccatum ſuum quod fecerūt. Septuaginta eodem modo. ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν ἣν ἐποίησε. Hoc eſt, Effabitur peccatum quod fecit. Ipſa Hebraica protuli

tulimus ut intelligeretur,ea non ſecus ac noſtra habere. Nec me fugit,dici hic de cõfeſſione furti potius,quàm aliorum facinorum:ſed ſiquis recte cõſiderare uoluerit,inueniet primo omnium peccatorum confeſſionem eſſe poſitam.

ET REDDET ipſum caput.) וְהֵשִׁיב אֶת אֲשָׁמוֹ בְּרֹאשׁוֹ, Hoc eſt, Et conuertet peccatum eius,ſuper caput illius,id eſt,Reuerti faciet rem in ſuum locum, & ad poſſeſſorem ſuum,& ad eum in quẽ peccauerat. Nam peccatum hoc loco accipitur pro ipſa re,quæ reſtituenda ſit:ſicut & Septuaginta. ϗ ἀποδώσει τὴν πλημμέλειαν τὸ κεφάλαιον. Hoc eſt,Et reſtituet peccatum ſuũ ipſam ſummam.

AQVAS amariſſimas.)Quemadmodum & Hebraice מֵי הַמָּרִים הַמְאָרְרִים, hoc eſt,Amaras,& maledictas:hoc igitur ultimũ dimittitur ab Hieron. primum autem à Septuaginta,& ponitur ſecundum τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ τὸ ἐπικατα-ρώμενον. hoc eſt, Aquas redarguendi, execratas ac maledictas:ponitur autẽ paulo inferius à Latino interprete,ibi in quas maledicta congeſſi.

ET TVMENS uterus tuus dirumpatur.) בִּטְנֵךְ צָבָה Hoc eſt, Et uterus tuus dirumpatur intumeſcens.Hoc non tam proprie tranſtulerunt Septuaginta. Det dominus τὴν κοιλίαν σου πεπρησμένην.id eſt,Vterum tuum ardentem, exuſtum,incenſum.

AMen amen.) Vox Hebraica eſt,quæ apud

M Heb

Hebræos eum habet uſum ut per eam confirmemus quæ ante dicta ſunt. Tres enim uoces ſunt quibus precantur rebus ſuis felicitatem ac ſucceſſum.

Sela. Sela,id eſt,ſemp. Et shalom hoc eſt pax.

Shalom. Et Amen,id eſt, fiat. Atq; hæ frequenter in ſa-

Amen. cris libris inueniuntur: præſertim in pſalmis, in quorum fine aliquando eſt, Amen amen: aliquando,Sela,id eſt ſemper:quo dicto optatur ſucceſſus & adimpletio antedictarum rerum. Mirumq; eſt quòd Septuaginta uerterint ſela, διάψαλμα.De qua re fuſius ſuper pſalmos diſſeremus.Igitur amen uox eſt ducta ab haamin,credidit, firmauit, aſſeruit. Qua uoce optatũ omniũ quæ dicuntur ſucceſſus ac perfectio:præclareq; hoc uerterũt Septuaginta γένοιτο γένοιτο, fiat fiat.

CAPVT VI.

VT ſanctificentur.) לְהַזִּיר לַיהוָה, Hoc eſt, Vt deo cõſecretur,ut Nazaræus fiat:neq;

Nazaræus. Nazaræus hoc loco ſignificat,eũ qui eſt ex oppido Nazareth,nã & Hebraice utrunq; nomen maxime diſtinguitur,tã in ſcriptura,q̃ toto ipſo

Nazarenus. nomine.Siquidem qui ſanctus eſt, & quaſi religioſus ac monachus efficitur, appellatur nazir, per z,exile ac lene & zita Grecũ:at qui ex oppido Nazaret,Hebraice uocatur nozri,per z,barbarum atq; aſperum.Quam uarietatem ignorantes multi,dixerunt IESVM Nazarenum dici quaſi ſanctificatum ac ſanctum ac ſacrum,quod à uero abeſt plurimum:de nazir ergo hoc loco

ſcribitur

ſcribitur, id eſt, ſanctificato ſeu conſecrato, à uerbo nazar, hoc eſt ſeparauit, amouit. In qua uoce interpretanda diſſimiles Septuaginta *ἀνὴρ ἢ γυνὴ, ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν κυρίῳ*. hoc eſt, Vir ſiue mulier quæ uehementer uouerit uotum, mundari mundiciē ac puritatem domino, ſeu caſtitatē uouere domino: nam *ἁγνὸς* caſtum purumq; ſignificat. Poteſt autem eſſe, ut eandem ſententiam alijs uerbis expreſſerint: & *ἁγνεία*, pro omni ſanctificatione & abſtinētia eis uſurpata fuerit. Nō eſt uero prætereundum, cur nutrire comam Nazaræis præceptum ſit. Alijs enim uiſum eſt, myſtice id eſſe inſtitutū, ut dum coma nutriretur, uirtutes quoq; augendas eſſe ſignificaretur, quia uidelicet è capite utrunque: alij dixere ut ritus offerendarum comarum dijs, trāsferretur ad deum. Atq; ita inuenimus tradidiſſe Cyrillū. *ἑλλήνων μὲν οἱ ἀνόνητοι παῖδες, ταῖς παρὰ σφίσι παρεπομένοι συνηθείαις, καὶ κτηνῶν ἀλόγων διαβιοῦντες δίκην, ἀνιέσαν κόμην δαιμονίοις, αὐτῇ σκυτηόμενοι τρέφειν. Ὁ ὁ μὲν τις αὐτὴν, νύμφαις ὀρειάσιν, οἱ δὲ ποταμῶν, κατὰ καιροὺς ἀπεκείραντο. καὶ λατρείας ἦν τρόπος τὸ χρῆμα αὐτοῖς. μωυσῆς γε μὴν ὁ σοφώτατος, μᾶλλον δὲ διὰ μωυσέως ὁ θεὸς, δυσαπόνιπτον ἔχουσι τοῖς ἐξ ἰσραὴλ τὴν ἐν αἰγύπτῳ πλάνησιν, τὰ ἴσα νομοθετεῖ, διὰ τῶν ἀρχαίων ἐθῶν, κατὰ βραχὺ μεθιστάς, εἰς γε τὸ δαίμοσι μὲν οὐκ ἔτι, θεῷ δὲ τῷ πάντων, ὡς διὰ τύπου καὶ σκιᾶς ἀνάπτειν τὸ σέβας.*

Comam nutrire cur Nazaræis præceptum.

Hoc eſt, Gentilium dementiſſima natio, ſuas

cõſuetudines ſecuti,& mutarum pecudum more uiuentes, offerebant comam dæmonijs, eam nutriri permiſſam. Atque alius quidem nymphis quas Oreades appellabãt,alius fluuio cum uiſum eſſet offerebat. Atq; religionis loco res apud eos habebatur. Itaq; ſapientiſſimus Moſes, imò uero per Moſen deus,cum intelligeret,non facile Hebræos,quos in Aegypto errores imbibiſſent deponere poſſe, ſimiles ritus inſtituere decreuit,ſenſim eos à priſcis erroribus diſiungens. Quibus ritibus, non dæmones ultra,ſed deum omnipotẽtem,quaſi ſub umbra ac figura colerent,hæc ille. Ego uero etiam illud dicerem, gentes ut plurima alia,ita hoc,ex ſacris libris accepiſſe,ut dijs ſuis comas enutrirẽt, quod uel ab hac lege,uel Hebræa gente fieri didiciſſent. Diabolum quoq; dediſſe operam,ut quæ ueri dei eſſent,ſua efficerẽtur. Id quod alia penè innumera nos edocẽt. Tota enim ſacrificiorum ratio apud eos,ex his ferè libris ſumpta eſt. Vtrunq; certe exiſtimo nos opinari poſſe. Intelligimus autem omnia ferè, quæ in Leuitico ad cultũ diuinum exhibendum,pręcepta fuiſſent,maiorum rerum quaſi typum eſſe,& non eſſe ſimpliciter, & ſecũdum corticem intelligenda:pleraq; etiã inſtituit deus,ut ritus antiquorꝝ transferrẽtur in cultum diuinum,aut etiam penitus extinguerẽtur:nam abſtinere à carne porcina,indicat, à rebus terreſtribus cogitationes diſiungendas, eo ꝙ porcus animal

animal ſit penitus terreſtre,& nihil habeat ratio- nis,nihilq́ꝫ diuinum.Pollutos aũt eos eſſe iuſſit, qui defunctorꝫ cadauera contigiſſent, ꝙ ſoleret non tam Aegyptij q̃ꝫ omnes gentes,per ea cor- pora exercere necromantiam, & ſceleratiſſimos errores ſequi ac pernicioſiſſimos. Vt ergo oĩs ea tolleretur occaſio,iuſſit haberi pollutos,qui propius acceſſiſſent:quanquã nõ me prætereat etiam apud Platonicos huius rei,aliã afferri cau ſam:qui ſacerdotes Aegyptiorum ſciebant de- functorum corpora tanq́ꝫ fœdam rem non tan- gere,quòd corpus ſine animo, res ſit fœdiſſima. Cætera quoq́ꝫ inſtituta omnia in aliquã eiuſmo- di cauſam referenda eſſe ſcimus. Quod forte & hic de Nazaræorũ nutrita coma eſt ſentiẽdum. Sampſon qui & ipſe erat Nazaræus, omnẽ uim ſuam dixit in capillis cõſiſtere,cuius cum coma abraſa fuiſſet, omnes ilico, in eo uires extinctæ ſunt:quod fortaſſe ea ratione accidit,nõ ꝙ ea uis ſit capillorꝫ,ſed ꝙ dum capillus inſectus perma- neret,dei præceptũ ſeruaretur,ac cõſecratio illa, qua ſe deo obtulerãt homines,nõ eſſet extincta.

ACETUM ex uino.) Acetum ex ſententia poſitum eſt,non ꝙ in cõtextu Hebraico habea- tur ſed tantũmodo מִיַּיִן וְשֵׁכָר יַזִּיר, Hoc eſt,à uino,& ſicera abſtinebit:q̃;q̃ꝫ additur paulopoſt.

ET armum coctum arietis.) Scilicet ſacer- dos ſumet,non Nazaræus:nam in eadem clau- ſula dicitur.Et tradet in manus Nazaræi:mon-

ſtratur id quoq; ex contextu Hebraico & Græco. καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς τὸν βραχίονα ἑφθόν. Hoc eſt, Et ſumet ſacerdos brachium coctum. Licet fortaſſe nõ tam proprium fuerit, brachium pro armo poſuiſſe, quanquam non diſſentit ab Hebraico: puto uero in emendatioribus noſtris codicibus, haberi ſacerdotem.

Manum inuenire aliqd, quid ſit.

EX ceptis his quæ inuenerit manus eius.) Vbiq; hæc locutio Hebraica ſignificat facultatem, uires, copiam. Inuenire enim manũ aliquid dicitur, hoc eſt, attingere, poſſe. Nam & manus in ea lingua, accipitur pro potentia, facultate, ac uirtute. Ergo uidetur hoc loco innui, ut hæc q̃dem lex ſit Nazaræi, quæ nequaquam infringi poſſit, & nihil ex his oblationibus tolli. Sit quãtumlibet pauper: ꝙ ſi plus offerre potuerit, non ꝓhibetur is ex lege plura quoq; ſi uoluerit deo largiri. Vt minus quidem offerri nõ poſſit, plus autem, quantum quiſq; potuerit ac uoluerit, relicto cuiq; ſuo iudicio. Hæc locutio, etiam apud Septuaginta perobſcura eſt χωρὶς ὧν ἂν εὕρηται ἡ χεὶρ αὐτοῦ. id eſt, His exceptis quæ deuouerit manus eius: neq; facile harum literarum imperitis cognitu eſſet, quid ſentiendum foret.

ET BENedicetis eis.) Tranſpoſita eſt hoc loco apud Septuaginta, clauſula, quæ in fine ponenda eſt, ſcilicet καὶ ἐπιθήσουσι τὸ ὄνομά μου, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς ἰσραήλ. id eſt, Et ponent nomen meum ſuper filios Iſraël. Patetq́; ſuperfluo hic eſſe poſitam

ſitam, quia iterum paulo infra inculcatur. Comprenditur autem hac benedictione, primum ut eius bonitas in nos deſcendat, oſtendatq́ nobis lucem & ueritatem ſuã, in qua omnis poſita eſt ſapientia. Deinde ut noſtris parcat erroribus, & non aſpernetur nos, quòd ei ſimus diſſimiles, id eſt, imbeciles, ceci ac delinquentes. Poſtremo ut nos ab omni prauitate cuſtodiat, nequid in eum peccemus. Et quod ex his omnibus efficitur, ut nobis incolumitatem tranquillitatemq́, animiq́ & corporis ſalutem largiatur. Atq́ hæc oratio mihi tam diuina uidetur, ut quolibet temporis momento, iudicem ab optimo quoque eſſe repetendam: quia pauciſſimis uerbis, omne ſalutis genus comprenditur.

CAPVT VII.

SEx plauſtra tecta.) Pro tecta in Hebræo ponitur צב, quod uarie ab ipſis interpretibus accipitur, Nam Septuaginta uerterunt ἓξ ἁμάξας λαμπηνικάς. Hoc eſt, Sex currus relucentes. Aeditio Chaldaica ſecunda, Sex plauſtra bijuga. Verum eſſe hunc locum intelligendũ ſecundum interpretationem Hieronymi Rabbi Salomon facile oſtendit: qui præſens uocabulum exponens ſic ſcribit: Significantur hac uoce, plauſtra tecta, ac plauſtra Sabin, uocantur plauſtra cooperta. Non poſſum uero aſſequi, quid uelit Aeditio Septuaginta hoc loco.

CVMq́; ingrederetur Moſes.) E tabernacu- lo uiua uox audiebatur aliquando quidẽ à ſolo Moſe, interdum à tota circũſtante multitudine: ut facile hinc redargui eorꝫ poſſit error, qui ſcribere auſi ſunt, ita Moſen finxiſſe ſe cũ deo colloquium habuiſſe, quemadmodum finxerunt. Numas quidẽ apud Romanos, qui cũ Ageria ſe cõgredi dicebat, & apud Græcos Minos, quem refert Plato Iouis, ὀαριστὴν, id eſt, collocutorem, nouem annis fuiſſe. Atq́; hæc quidẽ finxerunt illi, quò ſuas leges uenerabiliores efficerent: & proπẽſiores ad eas obſeruãdas, ꝙ diuinitus eſſent latæ, ciues ſuos redderent. Ita finxiſſe Moſen ſcribunt. Hæc inquã eò falſa eſſe deprendunt̃, quia cernente innumerabili populo, & uocem exaudiente, lex diuinitus lata eſt: & poſtea cũ oraculum peteretur, ſæpe ab eodẽ populo exaudiebatur, ut nullus præſtigijs locus eſſe potuerit. Ex eodemq́; mendaciorꝫ genere hæc ſunt, cuius & alia, quæ ſæpius diximus, ut tranſitus maris rubri apud Ptolemæum, & apud Plutarchũ de Leuitis, quæ nõ ſunt iterꝫ repetẽda. Exiſtimo uero diabolum ut pleraq́; alia deprauauit, & in ſuã uenerationem trãſtulit, ut quod uero deo exhiberetur, impẽderet̃ ſibi, ita iſtud immutaſſe, & eodẽ modo oracula gẽtilibus fudiſſe, quò à uero deo funderent̃. Vt ergo à propitiatorio, id eſt, ſacratiore tabernaculi parte uox audiebatur, oraculumq́; ædebat̃, ita hoc ipſum diabolus, qui ad

Moſen uere deum allocutum.

Numam, & Minoa fictè.

peſſima quæcꝫ humanum impellit genus, imitatus eſt. Reddebatcꝫ etiã ipſe oracula, neſcio qua ædita uoce: idcꝫ è cortina, quæ uelum erat ante adytum, ut ipſe quidẽ exiſtimo. Et ut ab intimis propitiatorij partibus uox excitabatur, ſic ab intimis adytis ille ſuas promebat uoces: docuitcꝫ mortales, ut eo modo ſe deũ crederẽt, & de futuris oracula peterẽt, quo uerus deus oſtẽdiſſet Hebræis. Atcꝫ his præſtigijs eum in omnibus penè uſum fuiſſe cõperimus, & de hac quidẽ re ſatis.

CAPVT VIII.

IN auſtrali plaga.) Hoc in contextu Hebraico nuſquã ponitur, necꝫ uel minima apparet huius uocis expreſſio. Videturcꝫ aliud omnino legiſſe Hieronymus. Hebraica itacꝫ ſic habẽt, Dũ pones, inquit, lucernas אֶל מוּל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה, hoc eſt, Ex aduerſo candelabri. Mirorcꝫ cur Septuaginta quocꝫ ſecutus nõ ſit, qui & ipſi iuxta Hebraicam ueritatem interpretantur, ὅταν ἐπιθῆς τοὺς λύχνους ἐκ μέρους κατὰ πρόσωπον τῆς λυχνίας, hoc eſt, Cum poſueris lucernas ex parte, contra faciẽ candelabri. Quamobrem neſcio an noſtra ęditio probanda ſit: necꝫ ſatis liquet cur in partem auſtralem uoluerit candelabrum ſeu lucernas ſpectare. מוּל quocꝫ apud Hebræos ſemper, ex aduerſo ſignificat. Et qđ mirũ magis uideri ſolet, additũ in noſtra æditione, tota hęc periodus, quę minime habetũ apud Hebræos. Hoc igitur præcipe

cipe,ut lucernæ contra boream è regione reſpiciant ad menſam panum propoſitionis: contra eam partem qua candelabrũ reſpicit, lucere debebũt. Clarumq́; eſt,id ex ſe addidiſſe Hieronymum,eo quòd neq; apud Lxx. habetur ea particula. Arbitramur tamen, ſententiã magis q̃ uerba, Hieronymum ſequutum, ut interpretaretur quid eſſet ex aduerſo candelabri: quanquam niſi clarius exponatur,non facile hoc poterit percipi. Igitur Rabbi Salomon ſeptem dicit in candelabro fuiſſe lucernas, tres in ortum ſpectantes, tres in occaſum, media uero una erat, & de hac dici, contra faciem candelabri, ut per candelabrum media lucerna intelligatur, contra quam cæteræ ſpectarent. Dicit ergo hic candelabrum intelligi lucernam mediam, quæ non in haſtilibus candelabri eſſet, ſed ipſius corpore ac ſtipite, hæc ille: claraq́; eo modo ſententia eſt.

EX AVro ductili.) מִקְשָׁה. Eodem modo exponitur ab Hebręis,ex auro ſcilicet malleis & incudibus ſubacto, & quocunq; neceſſe fuiſſet, protracto: quoniam uero uox Hebraica à קשה id eſt, Induruit, ſolidum euaſit, ducitur: putãt aliqui non aurũ ductile dicendum, ſed ſolidũ. Quo nomine ad omnia metalla utuntur Hebræi, corrigorẽ exprimere uolentes. Itaq; magis ex auro ſolido dicendũ eſſe aſſeuerant, quàm ex auro ductili: ex his ſunt etiam Septuaginta interpretes, qui

qui pro auro ductili,uerterunt στερεόν,id eſt,ſolidum:ſicut paſſim hoc loco datur intelligi.

QVAM cuncta quæ ex utroq; latere &c.) עַד פִּרְחָהּ, id eſt, Vſque ad flores eius, aut lilia eius:haſtilia ſcilicet,quæ liliorum ſimilitudinem imitabantur: atque ideo Septuaginta Hebraica uerba ſequentes, uerterunt, καὶ τὰ κρίνα αὐτῆς στερεὰ ὅλα,hoc eſt,Et lilia eius ſolida tota.

AQVA luſtrationis.) מֵי חַטָּאת, hoc eſt, Aquæ peccati,aquæ piaculi, aquæ quibus expiatur peccatum. Septuaginta & ipſi optime, περιρρανεῖς αὐτοὺς,ὕδωρ ἁγνισμοῦ, hoc eſt, Aſperges eos aqua expiationis, purificationis.

RAdant omnes pilos.) Nihil refert quod uerba paulo ſecus habeant, cum ſententia eadem ſit וְהֶעֱבִירוּ תַעַר עַל כָּל בְּשָׂרָם,id eſt,Et faciẽt trãſire nouaculam ſuper omnem carnem ſuam,propterea Septuaginta,qui uerbis plurimum adhæſerunt, ſic habent, καὶ ἐπελεύσεται τὸ ξυρὸν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα αὐτῶν, hoc eſt,Et excurret nouacula ſuper totum eorum corpus. Illud autẽ uehementer mihi placet,quod carnem in corpus commutarint,cũ illud ſit magis ex idiomate Hebraico. Caro igitur in ſacris literis corpus ſignificat, & quicquid in illis de carne dicitur,de corpore eſt intelligendum. Et quoniam hæc omnia quæ hic & alibi præcipiuntur,rerum maiorum quaſi typus erant:clarum eſt,ideo præceptum,ut caro mundaretur,& pili ſecarentur,quòd hi quaſi ipſa carnis

Caro,pro corpore.

níſ uitia repræſentet. Vt enim à carne pili, ita uitia ab eadẽ pullulant: ac ueluti retro coma aliud præclarius innuebat, ſic in contrarium hoc loco pili intelligendi ſunt. Theodoritus quoq; apud Græcos præclare hoc explicat ſcribens. Quęrit enim, τί δή ποτε τοὺς λευΐτας ἁγιασθῆναι κελεύσας, ἅπαν τὸ σῶμα τῶν τριχῶν γυμνωθῆναι προσέταξεν, id eſt, Cur cum ſanctificari iuſſiſſet Leuitas, totum corpus pilis denudari præceperit, reſpondet, αἱ τρίχες τῆς νεκρώσεως σύμβολον, νεκραὶ γὰρ αὗται, καὶ ὀδύνης αἴσθησιν οὐ δεχόμεναι, τὴν ἀληθῆ τοίνυν τὴν ζωὴν ἔχειν κελεύει τοὺς τῷ θεῷ λειτουργοῦντας, καὶ μηδὲν ἔχειν νεκρὸν, μήδε δυσῶδες, τοῦτο καὶ ὁ θεσπέσιος ἡμᾶς διδάσκει παῦλος. Χριστῷ φησὶν συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς. ταῖς γὰρ θείαις φησὶν ἐνεργείαις ἐμαυτὸν ἀφιέρωσα. hoc eſt, Pili mortalitatis ſunt indiciũ. Mortui enim ſunt, & nullum doloris ſenſum patiuntur. Iubet igitur eos uerã agere uitã, qui deo miniſtrẽt, nihilq; habere mortale & fœtidũ, quod etiã nos docet diuinus Paulus: Cũ CHRISTO, inquit, crucifixus ſum, uiuoq; non amplius ipſe, ſed uiuit in me Chriſtus. Galat. 2.
Quaſi ita innuens, ꝙ ſe ſacris officijs, diuinisq; actionibus conſecraſſet. Quamobrẽ cauſa nota, cur his ritibus uti uoluiſſet deus Hebræos. Qui niſi myſtice interpretẽtur, Iudaica delyramenta erit neceſſum incurrere. Sunt myſtice interpretanda quæ myſtice dicuntur: ad literam uero, quæ ſupra literam non tranſcendunt.

Puri

Peccare, pro expiare, & peccatum expiatio.

Voces cõplures cõtraria ſignificantes apud Hebr. reperiri.

PVRificatiq́ꝫ ſunt.) וַיִּתְחַטְּאוּ, id eſt, Et peccauerunt. Eſt obſeruandum, etiã apud Hebræos duplicis eſſe ſignificationis uerbũ peccandi: ſicut apud Latinos piaculũ, ſcelus ſcilicet ipſum, & id quo ſcelus expiamus: quapropter peccare idem eſt quod & expiare. Sicut & retro aries pro peccato, hoc eſt pro expiatione. Sunt autem & pleraqꝫ alia apud Hebræos, quæ cõtraria ſignificent, ſicut בֵּרַךְ, hoc eſt benedixit, ſignificat em̃ & maledicere, ideo locus ille in libro Iob, Ne forte benedixerint deum in corde ſuo: per contrarium eſt intelligendus, hoc eſt, Ne forte maledixerint: ut ibi dicemus. Et illud quarto Regum, Benedixit Nabot deum & regem, id eſt, maledixit, & קדשה, id eſt, Sancta & meretrix. Sicut apud Græcos ἀργὸς, ſignificat enim celerem & tardum.

CAPVT IX.

ET iuſtificationes eius.) Hoc eſt, Iudicia eius, & id quod uertit Hieronymus, ius, ordinẽ, modum. Quare Lxx. multo ſecus, κατὰ σύγκρισιν, id eſt, ſecundum comparationem, aut ſecundum iudicium.

AD ueſperã in monte Sinai.) בְּמִדְבַּר סִינַי, Hoc eſt, In deſerto Sinai. Video q́ꝫ aliquid diuerſum eſſe in mõte, & in deſerto, aut ſolitudine. Septuaginta quoqꝫ non in monte, ſed in ſolitudine interpretant̃, ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ σινᾶ, in deſerto Sina.

IMmundi ſuper anima hominis.) Etiam hoc ſecun

ſecundũ locutionẽ Hebraicã eſt intelligendũ, de qua ſępenumero ſcripſimus. Animã eñ mortui, intelligimus ip̃m mortuũ. Lxx. ἀκάθαρτοι ἐπὶ ψυχῆς ἀνθρώπων, hoc eſt, Impuri ꝑpter animã hoĩs.

S T Ate ut conſulã.) עִמְדוּ וְאֶשְׁמְעָה. State & audiam: ſicut & Septuaginta, στῆτε αὐτοῦ, καὶ ἀκούσομαι, id eſt, ſtate ibi, & uidebo.

P R Ocul in gente ueſtra.) Omiſſum eſt hoc ab Hieronymo quod in Hebraico ſequitur. Nam poſitum eſt in gente ueſtra propter id quod ſequitur אוֹ לְדֹרֹתֵיכֶם, Hoc eſt, Aut in generationibus ueſtris: id eſt, tam hac tẽpeſtate, quàm futuris ſeculis: quod non eſt omiſſum à Septuaginta, ἢ ἐν ὑμῖν, ἢ ἐν ταῖς γενεαῖς ὑμῶν, hoc eſt, Vel in uobis, aut in generationibus ueſtris.

E T tamen non fecit phaſe.) Non qui nõ fecerit, iubet exterminari, ſed qui in ſuo tempore: quod per uocem Hebraicam declaratur וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח, id eſt, Et tardauit aut diſtulit facere paſcha: ſicut etiam Lxx. καὶ ὑστερήσῃ ποιῆσαι τὸ πάσχα, hoc eſt, Et diſtulit facere paſcha.

A V Eſpere autem ſuper tentorium.) Eandẽ rem, eodem penè uerſu, & tentorium & tabernaculum appellat, neque diuerſa hęc eſſe exiſtimãda ſunt. Septuaginta uero, idem duobus appellant nominibus, eodem in loco, ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὴν σκηνὴν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ μαρτυρίου, id eſt, Et texit nubes tabernaculũ, & domũ teſtimonij. Ex textu autẽ Hebraico intelligit̃, quã tabernaculi partẽ

partem nubes amplecteretur, ſic enim ſcribitur, כִּסָּה הֶעָנָן אֶת הַמִּשְׁכָּן לְאֹהֶל הָעֵדֻת. Hoc eſt, Operuit nubes habitaculum, ad tabernaculũ teſtimonij. Habitaculũ uero pro eo ſumitur, quod ubiq; tabernaculũ uocatur: aut intelligi poteſt, quemadmodũ exponit Rabbi Salomon, eãdem enim rẽ dicit appellari hic habitaculũ dei, & tẽtorium ſiue tabernaculum teſtimonij, & uocari habitaculum dei, quia deus ut proprium locum eum delegerit: tentorium autem, ut eſſet locus ubi tabulæ teſtimonij reponerentur.

Habitaculũ & tabernaculũ & tentoriũ dei pro eodem.

QVASI ſpecies ignis.) Sæpe fit, ut nõ mediocriter ad cognoſcendas rerũ proprietates adiuuemur, ſi quo modo in uarijs linguis eadem res appelletur, nouerimus. Omnia ſiquidẽ nomina ab aliqua rerum proprietate ducũtur, ſed hæc cõſideratio impoſitorũ uaria fuit. Nã qui Latinis hominẽ uocauit, conſiderauit quidẽ aliquid qđ hominis propriũ eſſet, ſed eam in homine proprietatem, quã animaduerterit is, qui Græcis nomina ſignabat, non cõſiderauit. Igitur quæ ſpecies ignis à nobis & Lxx. hoc loco uocat̃, Hebraice כְּמַרְאֵה אֵשׁ, Hoc eſt, Sicut uiſio ignis, ſicut aſpectus ignis. Nõ ſecus ac ſi quis ſe ignẽ uidere opinaretur. Ardebãt quaſi flãmæ, & lõge lateq; fulgorẽ ac lumẽ fundebãt, & in media nocte, flãmarũ nitor cernebat̃. Ideo eñ à ueſpere uſq; in mane ignis ſpecies tabernaculum occupabat, ut in medijs tenebris tãta gloria cerneret̃, euidẽſq; diuinæ

Nomina ab aliqua proprietate rebus impoſita

uinæ maieſtatis teſtimoniũ eſſet Hebræis. Eſſe autem ignem deo ſimilem, opinatæ etiã ſunt reliquæ gentes, quæ propter hoc, ignẽ in templis aſſeruari iubebant, ut diuinæ naturæ quaſi ſymbolum eſſet, ut ſcribit Porphyrius: propterea capitale erat, ſi ſacerdotes ignem extingui permitterẽt, quaſi diuinitas ex eo loco pelleret, & quaſi extingueretur. Sed non propterea credendũ nõ eſt, eos non uehementer etiam in hoc erraſſe. *Ignis deo ſimilis.*

EXCVBias domini.) אֶת מִשְׁמֶרֶת יְהֹוָה. Hoc eſt, Cuſtodiam domini: à qua, ſcilicet deus præcepiſſet, ne eius iniuſſu abirent: ne nube nõ ſurgente ſurgerent. Græca quoq; cum Hebraico conueniunt, καὶ φυλάξουσι φυλακὴν τοῦ θεοῦ, id eſt, Et cuſtodient cuſtodiam dei, quaſi præcepta dei, uel quod deus cuſtodiri iuſſiſſet, obſeruabantq́ quid nubes faceret.

QVOT Quot diebus.) Eleganter ab Hieronymo omiſſum מִסְפָּר, hoc eſt, numero: quia ex more linguæ Hebraicæ poſitum eſt. Sic enim habet יָמִים מִסְפָּר. Hoc eſt, Dies plures numero. Superuacanee quidẽ additur numero, quod non eſt obſeruatũ à Septuaginta ὅταν σκεπάζῃ ἡ νεφέλη ἡμέρας ἀριθμῷ, Hoc eſt, Cum obumbraret nubes dies numero. Omiſerunt etiam illud, ut nõ dicerent dies plures, ſed dies tantũ, nõ obſeruata Hebraici ſermonis ꝓprietate: qua fit ut יָמִים pluralis numerus ab יוֹם .i. die, ponaẽ pro quolibet indefinito dierũ numero; quod forte nõ fieret in

ſermone Grçco:quapropter ἡμέρας ἀριθμῷ, id eſt, Dies numero,nõ ſatis intelligeret quid eſſet.

SI biduo uel lõgiore tẽpore.) Obſeruatione hoc loco dignũ eſt, duas diſtincte poſitas eſſe uoces numeri pluriũ,à nomine יוֹם & יוֹמַיִם, Hoc eſt,Die:neceſſeq́ꝫ eſt eas nõ idem ſignificare, nõ enim fruſtra repeteret אוֹ יוֹמַיִם אוֹ יָמִים. Hoc eſt, Aut diebus,aut diebus. Ex quo fit ꝑſpicuũ, primum ſignificare duos dies,iuxta eum linguæ Hebraicæ morẽ,quo diximus, ſolere numerum plurium ſimpliciter poſitum,dualem numerum denotare,quod frequentiſſime in hiſce literis reperies.Secundũ autem,ſignificare non duos ſed plures dies,ꝓpter uſum,quo ſolet fieri ut ימים, id eſt,dies,multos indefinitos dies ſignificet, aut annum ut uult Rabbi Salomon. Hoc ergo prudenter obſeruauit Hieronymus qđ non ita Septuaginta,quorũ huius loci hæc interꝑtatio eſt. ἡμέρας, ἢ μηνὸς, ἡμέρας πλεοναζούσης τῆς νεφέλης σκιαζούσης. Hoc eſt,Dies aut menſe,die multiplicãte,nube incumbẽte deſuꝑ. Ecce dualis numeri nulla mentio fit,quod certe erat quàm maxime neceſſarium.Tota quoq́ꝫ oratio obſcuriſſima eſt,ut ſit manifeſtũ quod ſæpius de noſtra & Septuaginta æditione diximus.

PER uerbũ domini.)Recte tam à noſtro interprete:quàm ipſis Septuaginta immutata locutio eſt,ut quod dicit̃ Hebraice עַל פִּי יְהֹוָה. Hoc eſt,Secundũ os domini: ſecundũ uerbũ domini dixerit

dixerit Hierony.Septuaginta διὰ προστάγματος κυρίου,id eſt,ſecundum præceptū dei.Quibus loquendi modis immutatis,& clarior fiet noſtra oratio,& minus abſurda uidebitur, præſertim in alijs,quæ multo ſunt obſcuriora.Ineptum quoq; eſt,tantum uerba trāsferre,cum maior orationis uis ſit in locutionibus,& loquēdi ꝓprietatibus, q̃ ipſis uocibus:Ideo interpretē obſeruare oportet,ut non uerba tantūmodo,ſed linguæ utriuſq; proprietates intelligat,& ꝓ uiribus exprimat.

CAPVT X.

DVctiles.) מִקְשָׁה,Idē eſt hoc loco dicendū de tubis ductilibus,quod & paulo ante dictum eſt:uolūt enim quas is noſter interpres appellarit ductiles,magis ſolidas eſſe uocandas & rigidas,aut incudibus,malleiſq; ſubactas. Quāuis diſſimiles ſint ſibi hoc loco Septuag. quippe qui qđ ſolidū paulo ante interpretati ſunt,nunc uertant σάλπιγγας ἐλατὰς, id eſt, tubas ductiles, ſiue quæ facile impellūtur,aut agantur,quam rē quo modo intellexerint non mihi conſtat, neq; quærendum quidem eſt,nam ueritas habet ut diximus:tubas ergo ductiles intelligemus pro eo quod eſt ſolidas,rigidas:aurūq; ductile id eſt aurum ſolidum:ſic & de argento dicendum. *Aurum ductile.*

SI AVTEM prolixior,atq; cōciſus ſonus.) וּתְקַעְתֶּם תְּרוּעָה,Hoc eſt,Et clangetis ſonitum prolixum,ſonitum cōdenſum,ut aiunt nonnulli taratātara,quod nō ſatis innuitur à Septuaginta

& σαλπιεῖτε σημασίαν, Hoc eſt, Et buccinabitis ſignũ,quãquàm ea uox etiã in ſignũ ædcretur.

QVI dimicant contra uos.) הַצֹּרֵר אֶתְכֶם וַהֲרֵעֹתֶם, Hoc eſt,Cõtra eos qui tribulant uos, & affligunt uos,ut bellũ iuſtis de cauſis ſuſcipiẽdum,& non niſi laceſſant,& ſui defendẽdi cauſa demonſtret.Septuaginta neq; ipſi hoc expreſſerũt.πρὸς τοὺς ὑπεναντίους,καὶ ἀνθεστηκότας,Hoc eſt,Cõtra aduerſarios & qui obſiſtunt uobis.

SI quãdo habebitis epulũ.) בְּיוֹם שִׂמְחַתְכֶם. Hoc eſt,In die lætitiæ ueſtræ:quod etiam uoluit innuere Hieronymus. Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης ἡμῶν,Hoc eſt, Et in diebus exultationis ueſtræ:quãdo ſcilicet epulæ, aut id genus feſti,ac læti dies celebrantur.

PER turmas ſuas.) לְמַסְעֵיהֶם, Hoc eſt, Per ſtationes ſuas,aut profectiones ſuas,ſiue mãſiones ſuas,Septuaginta quoq; & ipſi aliquid eiuſmodi σὺν ἐπαρτίαις αὐτῶν.Quod nomẽ ab ἀπαίρω duci uidetur,id eſt,tollo eleuo:quare potuit melior hoc loco eſſe noſtra æditio.

MOueruntq́; caſtra primi.) בָּרִאשֹׁנָה. Hoc eſt,Primò.Neq; refertur ad ullam tribum,ſed omnes in uniuerſum:innuitq́; primam caſtrorum motionẽ factam eſſe ex imperio dei: licet & Septuaginta cum Hieronymo concordes ſint, καὶ ἐξῆραν πρῶτοι,Hoc eſt,Et mouerunt caſtra primi. Hebraice itaq; potius aduerbium eſt:primò inquit moti ſunt עַל פִּי יְהוָה.Hoc eſt:per os dñi: aut

aut,ſecundũ imperiũ domini. Nam tum moueri cœperunt,cum diuinitus eſt illis imperatũ, ſpectatq́ꝫ ad uniuerſam multitudinẽ:quare hæc ſententia multo priori illi diſſimilior eſt.

P Ortantes ſanctuariũ.) מִקְדָּשׁ.Quæ uox ſanctuariũ ſignificat,id eſt,diuinitatis locũ,ſedem ſacrã,ſanctiſſimũ habitaculũ,idẽ ſcilicet, qđ & tabernaculum.Quare Septuaginta uariare ab hac ſentẽtia uidenť qui ſanctuariũ interpretanť ἅγια, id eſt ſancta:cũ hoc ad omnia ſacra & ſanctificata pertineat,illud ad habitaculum tantũ,quod ſanctuarium nuncupabatur.

E T eris ductor noſter.) Varie hoc à noſtro interprete & Septuaginta interpretatũ eſt. Hebraica ſiquidem in hunc mũdum habent וְהָיִיתָ לָּנוּ לְעֵינָיִם. Hoc eſt, Et eris nobis in oculos. Hoc eſt, Tu eris oculus noſter, quo uidebimus, ac quaſi ductor noſter,tu huius deſerti itinera,tu hanc multitudinem optime noſti, poteriſq́ꝫ mecum regere hunc populum,ut tuo quaſi lumine omnes uideant.Septuaginta multo diuerſius καὶ ἔσῃ ἐν ὑμῖν πρεσβύτης,id eſt,Et eris inter nos legatus,aut ſenex:ut ſenem,ac pro duce acceperint, quod forte à ratione non abhorreret.

Q V I C Quid optimum fuerit ex operibus.) Superflue additum eſt operibus, dicendũ enim eſt,quicquid optimum fuerit,aut Hebraica non fuerant aliter immutanda, quæ ſic habent וְהָיָה הַטּוֹב הַהוּא אֲשֶׁר יֵיטִיב יְהוָה עִמָּנוּ.Et cũ fue

rit bonũ illud, quo benefacturus eſt nobis Deus, ideo Septuaginta eiſdem penè uerbis hanc ſententiam interpretati ſunt, καὶ ἔσται τὰ ἀγαθά ἐκεῖνα ὅσα ἂν κύριος ἀγαθοποιήσῃ ἡμᾶς, Hoc eſt, Et erunt bona illa quot benefacturus eſt nobis deus. Non dubiũ uero cuiquàm eſt, quæ nã ea bona eſſent. Terra ſcilicet promiſſa, & omnia quæ in ea bona erant reperturi, quæ ſæpe commemorantur.

CAPVT XI.

QVaſi dolentium præ labore.) Placet magis ſentẽtia Septuaginta qui רע quę uox Hebræis, dolorem & prauitatem ſignificat, pro eo quòd eſt prauum acceperunt. Innuitur enim peſſimum eos murmur contra deum excitaſſe, impieq; & iniuſte de deo conqueſtos fuiſſe. Quare non erat ad laborem referendũ. Nulla enim tunc anguſtia premebantur, ut dolendum eis eſſet. Itaq; ſic uertunt Septuaginta καὶ ἦν ὁ λαὸς γογγύζων πονηρά, Hoc eſt, Et erat populus murmurãs peſſima. Hæc autem peſſima Rabbi Salomon dicit eſſe eam cupiditatem quæ certe fuit peſſima, & irrationabilis: quãquàm ſententiam Hieronymi adiuuat Theodoritus, qui populi lamentum dicit fuiſſe ὅτι ὁδοιπορείας ἐδυσχέραναν πόνον. Hoc eſt, Quia ægre ferebant itineris laborem. Sed ueritas in contrarium eſt.

ET abſorptus eſt ignis.) וַתִּשְׁקַע הָאֵשׁ, Nõ quòd in terræ uiſcera ſeſe condiderit, ſed quòd ilico

ilico extinctus ſit,ut quaſi abſorptus uideret̃,&
diuus quidem Hieronymus uerbum Hebraicũ
in aliud non mutauit:Septuaginta uero omnino
id fecerunt,eadem manente ſententia καὶ ἐκόπασε
τὸ πῦρ. Et ceſſauit ignis:ignis ſedatus eſt.

VVLGVS promiſcuum quod aſcenderat
cum eis.) אֲשֶׁר בְּקִרְבּוֹ,id eſt,Qui in medio eius
erat:ſicut etiam Septuaginta, καὶ ὁ ἐπίμικτος ὁ ἐν
αὐτοῖς.Et ꝓmiſcuus populus qui inter illos erat.
Rabbi tamen Salomon,exponit iuxta interpre-
tationem Hieronymi. Qui uidelicet ex Aegy-
ptijs cum eis miſti aſcendiſſent:qui idololatriam
ſapiebant,& ad peſſima quæq; eos ſemper indu-
xerant,ut natura comparatum eſt. Contrahunt
enim eam res qualitatem, quam in alijs iuxta ſe
poſitis ſenſerint.

COLoris bdelij.) עֵין הַבְּדֹלַח,Hoc eſt,Specie
bdelij:ut nõ magis ad colorem, quàm reliquam
formã referatur.Ex quo cognoſcitur,bdeliũ eſſe *Bdelium.*
margaritum,quia ei manna ſimile fuiſſe dicitur.
Manna uero margaritum & colore & ſpecie re-
fert,quod & ſuo loco annotatũ eſt:atq; ita etiam
traditur ab his qui apud Hebræos de lapidibus
ſcribunt. Mirari autem ſatis non poſſumus Se-
ptuaginta,qui quod Geneſi uerterunt ἄνθρακα,
id eſt,carbunculũ,nunc interpretant̃ cryſtallũ,καὶ
τὸ εἶδος αὐτοῦ, ὡς εἶδος κρυστάλλου, id eſt, Et ſpecies
eius,ſicut ſpecies cryſtalli.Qđ certe neq; credere
dignũ eſt.Nullũ enim habet manna ſimilitudinẽ

cum cryſtallo:licet bdelium eſſe cryſtallum ſen-
tiat & Rabbi Salomon,uerum ecce ueritas refra
gatur. Nam ſi manna coriando ſimile eſſe perhi-
betur,& quaſi quidam acini & minutiſſima gra-
na erant, & colore albere uidebatur, quid huic
ſimile eſſe poteſt cum cryſtallo?

ET faciens ex eo tortulas.) עֻגוֹת.id eſt,Tor-
tulas,aut ſubcinericios panes,ac placentas, qui-
bus oleum adhibetur. Quod & Septuaginta in-
terpretati ſunt καὶ ἐποίουν αὐτὸ ἐγκρυφίας, id eſt,
Et faciebant ex eo panes ſubcinericios, ut enim
è farre,panico,& id genus farina exprimitur, ita
è multis eius rei granis in unum collectis tale
quiddam cogebat,quod panis uſum propè præ-
ſtaret.Ex quo cognoſcitur nō eiuſdem fuiſſe ge-
neris manna illud,& hoc quod reperit̃ hac tem-
peſtate.Nam hoc,neq; cōtunderetur, neq; cum
uſum poſſet præſtare,ut ex eo placentæ fierent,
niſi forte illud ſolidius fuerit.Neq; hoc exigit,ut
coquatur,ſed abſq; alia diligentia edi ſolet.

QVASI panis oleati.)לְשַׁד הַשָּׁמֶן.Hoc eſt,
Humefacti oleo:id eſt,eius quod oleo perfuſum
eſt,ſicut placentæ,& id genus panis:nam & eam
expoſitionem ſacræ ſibi adhibent literæ,& ipſæ
ſeipſas explicāt.Toto enim hoc loco,eius rei na
tura declaratur. Septuaginta & ipſi ὡσεὶ γεῦμα
ἐγκρὶς ἐξ ἐλαίου,Hoc eſt,Quaſi ſapor eius quod o-
leo admiſtum eſt: licet peruerſe uerba perplexa
ſint,nam quorſum tendit ἐγκρὶς?

Quia

QVIA grauis eſt mihi.) כִּי כָבֵד מִמֶּנִּי, id eſt, Quia grauior me eſt: comparatio fit: licet etiã Septuaginta eodem modo reddiderint ὅτι βαρύ μοι ἐστὶ τὸ ῥῆμα τοῦτο, Hoc eſt, quia grauis eſt hęc res mihi, patet autem ex præpoſitione Hebraica מִי comparationem fieri.

ET IN veniam gratiam in oculis tuis.) Ex hoc loco cognoſcitur, ubicunque ea locutio repeꝛriatur, reperitur autem ſæpiſſime, accipi gratiam pro miſericordia, à uerbo Hebraico חָנַן, id eſt, miſertus eſt: itaque & Septuaginta hoc intelligentes, gratiam uerterunt ἔλεος, id eſt, miſericordiam: neque inuenies apud Hebræos gratiam pro ueꝛnuſtate ac decore accipi, ut ſit apud Græcos ac Latinos: ſed beneficio, caritate, miſericordiaque, & animi erga alterum propenſione, ſiue illi beneꝛfaciendum ſit, ſiue illius delictis ſit parcendum: quod certe etiam beneficij præclariſſimum geꝛnus eſt. Tamque liberalis habendus eſt, qui iniuꝛriam condonauit, quàm qui ſuas large profudit facultates. Imò illud maius, quia difficilius, & deo ſimilius. Hoc itaque nomine, ſæpe in diuinis literis deus uocatur ſcilicet חַנּוּן, hoc eſt miſeriꝛcors, propter utrunque beneficij genus. In quo mirabiliter eius nobis elucet maieſtas, ac magnitudo. Quis enim eo, ad largiendũ propenſior? quis ad iniurias cõdonãdas procliuior? atque hæc præꝛclariſſima illa ſunt, quæ de natura diuina, cõperꝛta non habuere philoſophi.

Gratia, pro miſericordia apud Hebr.

SENes populi ac magiſtri.) וְשֹׁטְרָיו, Hoc eſt, Ac principes, ſeu caduceatores, & comites: quos more ſuo Septuaginta uocant γραμματεῖς, id eſt, ſcribas: cum tamen non ita recte uocent. Aliud enim ſonat ſcriba. Quamobrē eſt etiam in Euangelijs aduertendū, ſumptam eſſe appellationem hāc ex hoc loco, ut magiſtratus ac principes populi ſcribæ appellarētur. Clarumq; eſt quid ſcriba denotet, non quod fortè ſentire cogimur, ſed quod ex hoc loco poteſt colligi, principes ſcilicet & ſummos uiros, ac ſapientiſſimos, quales eſſent ῥήτορες apud Græcos ac σοφισταί.

γραμματεῖς. *Scribæ.*

DONec exeat per nares ueſtras.) Quanquàm אַף narē ſignificet, os tamen ac faciē ſæpe denotat, quamobrem & pro ore uidetur hoc loco ſumendū, id quod uidetur uериſimilius. Donec inquit exeat ex ore ueſtro, donec euomatis has carnes præ ſaturitate: quàmuis & Septuaginta cōcordes cū Hieronymo ſint, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν, id eſt, Donec exeat è naribus ueſtris.

NVNQVID manus domini inualida eſt.) תִּקְצָר, id eſt, Arctata eſt, breuiata eſt, decurtata eſt: ſumiturq; manus, pro potentia, de more linguæ Hebraicæ. Loquitur enim diuina ſcriptura iuxta humanæ naturæ morem: quoniamq; hominum robur in brachijs ac manibus ferè conſiſtit, ideo id de deo prædicāt, quod de hominibus foret dicendum. Non quòd deo ſit adſcribendum, quod humanum eſt: ſed quod res diuinas, per res noſtras

Manus, pro potentia.

noſtras intelligamus. Quare dicit diuinā potentiam non eſſe diminutam, quæ inexhauſta eſt, & infiniti roboris. Recteq́ hunc locū interpretantur Septuaginta, *μὴ οὐχὶ τοῦ κυρίου ἡ χεὶρ ἐξαρκέσει*, id eſt, Nūquid nō ſufficiet manus domini. Nam inter multas, quas deo adſcribunt proprietates Platonici, eſt quòd uocatur *αὐτάρκης*, id eſt, Sibi ſufficiēs: quia eius uis inexhauſta eſt, & ſibi perennis fontis ubertatem ſubminiſtrat, nō aliunde accerſitam, ſed è domeſticis diuitijs atq́ infinitate natam. Non abbreuiari ergo manum dei, eſt eius uires nunquàm deficere, ut nullo tempore minores ſint, quia nūquàm ſunt maiores. Quod enim augeri poteſt, poteſt etiam decreſcere, quia eadem utriuſq́ rei eſt natura. *Non abbreuiari manum dei, quid.*

V T Rum meus ſermo opere cōpleat.) הֲיִקְרְךָ דְבָרִי, id eſt, Num pretioſum tibi ſit uerbū meū: hoc eſt, num gloria ac potentia mea tibi admirationi futura ſit, num eā in pretio habiturus ſis, & diuinis laudibus exaltaturus. Quare cū ea ſit ſententia, uehemēter ab hac diſſentiūt Septuaginta *ἤδη γνώσῃ ἐπεὶ καταλήψεταί σε ὁ λόγος μου*. Hoc eſt, Iam cognoſces poſtquàm comprendet te uerbū meum. Quæ quia ueritatem non attingunt, non eſt quærendum quis eorum uerborum ſenſus ſit, quem ne Sibylla quidem eruere poſſit.

E L E ctus è pluribus.) מִבְּחֻרָיו, Hoc eſt, Ex iuuenibus eius, ex electis eius. Ne credamus electū de pluribus, id ſignificare, quòd inter cęteros Sc

ros Septuaginta eſſet electus. Et Septuaginta clarius hoc explanant, ὁ ἰησοῦς ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ. Ieſus inquiũt electus eius: poteſt ergo Hebraice intelligi ex iuuenibus eius, & electis, ſed primum probabilius.

QVIS tribuat.) Hoc aduerbij loco utuntur Hebræi: pro eo enim quod nos dicimus utinam, illi quis dabit: atq; eo modo exponẽdum eſt, ubicunq; eius phraſis uſus acciderit.

ET SICCAVERVNT eas per gyrum.) וַיִּשְׁטְחוּ לָהֶם, id eſt, Et extenderunt expanderuntq; ſibi. Tanquàm inquiũt aceruos, quilibet ſuas congerebat coturnices, & ante ſuum tentorium coaceruabat, tanquàm cumulum. Et quoniam magna earum cuilibet erat multitudo, eas extendere cogebantur. Atq; hæc cum ſententia ſit, neſcio qd opinatus ſit Hieronymus, quòd eas ſiccaſſe Hebręos ſcripſerit: num ut ea ratione coquerentur: quod certe abſurdum eſt credere. Si enim tanta ſolis fuiſſet uis ut coturnicum carnes exſiccaret, utiq; & Hebræorũ carnes ſiccaſſet. Septuaginta tamen eodẽ modo etiam trãſtulerunt, καὶ ἔψυξαν ἑαυτοῖς ψυγμούς, Hoc eſt, Siccauerunt ſibi ſiccationes: atq; ita eos imitatus uidetur noſter interpres.

CAPVT XII.

PRopter uxorẽ eius Aethiopiſſam & dixe.) Deeſt in noſtra æditione, alia particula, per quam infertur cauſa, cur in Moſem iraſcerentur: ait

ait enim, כִּי אִשָּׁה כֻשִׁית לָקָח, Hoc eſt, Eo quòd uxorem Aethiopiſſam ſumpſiſſet: quòd uxorē Aethiopiſſam haberet: quod tamen non omittitur à Septuaginta. Refert hanc Ioſephus, Moſen duxiſſe, eo caſu quòd cum in regia Pharaonis educaretur, electus imperator ſit contra Aethiopas, atq; inde mulierem abduxerit captiuam, uxoremq; ſibi eam fecerit, filiam regis Aethiopum: duasq; uxores habuerit Moſes, hanc & Sephoram. Quod ego fabuloſiſſimū eſſe exiſtimo. Mentitur etiam Apollinaris duas uxores habuiſſe Moſen, quis enim non uidet hæc ab eis eſſe ficta. Clarum enim eſt hanc eſſe Sephoram filiam ſacerdotis Madian: nō quòd Madian Aethiopia ſit, quæ ultra Aegyptum eſt, ſed ea Aethiopia, quę Arabiæ iuncta eſt, cōtra enim Madianitas pugnarunt filij Iſraël in Palæſtinam uenientes. Et Madianitæ ex eis locis deſcendebant in Aegyptum.

QVOD cū audiſſet dominus, iratus eſt.) Nō ponitur in cōtextu Hebraico, quòd deus iratus ſit, ſed tantum modo וַיִּשְׁמַע יְהֹוָה, Hoc eſt, Et audiuit dominus. Septuaginta quoq; eam particulam non addiderunt, ſed tantū modo καὶ ἤκουσε κύριος, id eſt, Et audiuit dominus: quare abradēda eſt. Sūpta uero eſt ex inferiore loco, ut plerūq; ſolet fieri, raro quidem in noſtris codicibus, creberrime uero apud Septuaginta, quod trāſcribētibus eſt attribuēdum. Qui locos inter ſe ſimiles

in mar

in margine notatos, in contextum intulerunt: ut quaſi ex eius corpore uiderentur.

IN VISIONE apparebo ei.) אֶתְוַדָּע אֵלָיו, id eſt, Cognoſcar ei, certus ei fiam: ſicut & Septuaginta, ἐν ὁράματι, αὐτῷ γνωσθήσομαι, Hoc eſt, In uiſione cognoſcar illi: quãquàm etiam alibi utitur ſacra ſcriptura uerbo apparendi: neq; puto aliud eſſe apparere dominum per uiſionẽ, & ſe ipſum reuelare, ut agnoſcatur, quantum mortalibus datum eſt. Quomodo autem fierent uiſiones prophetarum, ipſe nouit qui dominus prophetarum eſt. Puto eis angelum apparere, & de futuris eos certiores reddere ſolitum, non quòd res futuras per quandam conceptionem præſentirent, ſed quòd alloquente eos angelo, rerum futurarum arcana intuerentur. Fiebat etiam alia ratione futurorum præſenſio, cum ipſæ rerum imagines præſentes cernerentur, ut incendium, ut captiuitas alicuius urbis. Ipſa enim ſe res eorum menti ratione quadam diuina exhibebat, ſicut & uirga Moſis in draconem uerſa eſt, ultimaq; harum rerum cauſa eſt, quia deus hoc & alia maiora poteſt. De genere autem prophetiæ quo Moſes adeo dignus effectus eſt, ecce clarum eſt, quid ſit ſentiendnm. Non enim per uiſiones ac ſomnia quicquàm eũ proſpecturum dicit, ſed familiariter deo per angelum eum alloquente, rerum ueritatem intellecturum. Quinq; autem prophetiarum genera ex hoc

Quinq; prophetiarũ genera.

hoc loco poſſunt colligi. במראה, id eſt, Per uiſionem, cum rem intuemur per uiſiones. בחלום id eſt, In ſomnio, quod per uiſionem etiã eſſe poteſt. בחידות, id eſt, In ænigmate, cum aliud uidetur, aliud innuitur, ut erat cum librum comederet Ezechiel, & Ioannes in Apocalyſi. בתמונה, id eſt, Per figuras, hoc eſt cũ rerũ imagines intuemur, cum acies, cum choros, cum pompas, cum præclariſſima quædam conſpicimus. Hæc autẽ ſuperiora genera omnia per reſolutionem corporis fiunt, ſiue dormiendo, ſiue etiam uigilando, cum ſenſus terrenarum rerum eripitur, ut neq; uideamus oculis, neq; audiamus neq; tãgamus, totaq; mens ad eas corripiatur uiſiones. Ideo ultimum præſtantiſſimumq; genus eſt, quod non fit per reſolutionem, ſed nihil ſtatu corporis immutato, allocutio diuina fit, quod puto pauciſſimis contigiſſe. Atq; hoc genus prophetiæ eſt, quo deus affatẽ ſanctiſſimos angelos, atq; archangelos, Prophetia enim appellatur, omne cũ deo commercium, omnis conſuetudo, omnis confabulatio. Igitur ſanctiſſimi angeli, ab illa æterna ſapientia rerum futurarum ſcientiam, omnemq; agnitionem propter continuam aſſiſtentiam, & diuinam familiaritatem, ſacratiſſimamq; amicitiam hauriunt; cuius & Moſen participẽ ſe feciſſe teſtatur, rei nimirum admirabilis, & quæ ſupra omnes theſauros ſit exoptatiſſima, in qua diuinas & inauditas uoluptates poſitas eſſe cẽſeo:

Prophetia quid.

commer

commercium feliciſſimum, amicitia fortunatiſſima. Finis omnium deſideriorũ, uita beatiſſima. Oportet autem, ſi eò tranſuolare cupimus, ſimiles angelis nos reddere, ut nulla in noſtris animis labes, nullus dolus, nullæ fraudes, nullæ improbitates appareant: quibus qui purior fuerit, propius ad æternas illas admittetur uoluptates.

CONTRA eos abijt.) Nõ contra eos abijt, ſed ſimpliciter, abijt, ac receſſit ex eo loco, ut poſtea declaratur. Septuaginta uero puto recte qdẽ uertiſſe, ſed locus mendoſus eſt, ἀπῆλθον, id eſt, receſſerunt, Pro eo quod dicendum eſt, καὶ ἀπῆλθεν, id eſt, & abijt.

DONEC reuocata eſt Maria.) עַד הֵאָסֵף. id eſt, Donec adiuncta eſt, cõgregata eſt. Septuaginta dimiſſis uerbis, ipſam rem explicant ἕως ἐκαθαρίσθη ἡ μαριάμ, id eſt, donec expiata eſt Mariã. Nã reuocata nõ fuiſſet, niſi à lepra mundata.

CAPVT XIII.

Ioſue nominis deprauatio.

OSee filium Nun.) Incredibilis in his duobus nominibus corruptela & apud nos & Grçcos. Nam cum Ioſue duobus nominibus appellaretur, Iehoſua, & Oſheha, ita hæc corruperunt Græci, ut primum in Ieſum commutarint, alterum in Auſes: quos etiam nos ſecuti ſumus non uſquequaq; quidem, nam Hoſea, ſuo nomine appellamus. In altero quoq; nomine ſcilicet Nun, ſumma deprauatio, quia hunc, qui Nun erat dicẽdus, Naui uocarunt Græci, quos etiam nos

nos aliquando ſequimur, neq; hæc literarū per‑ mutatio rationabiliter facta eſt,ſed eadē fuit cau ſa ut hæc deprauarentur, qua cætera deprauata ſunt. Nā & Iſai, uocatus eſt Ieſſe, & Reuma Ro‑ ma:atq; ita pleraq; alia.

PER meridianam plagā.) Perſtant Septua‑ ginta uertentes id quod meridiē apud Hebræos ſignificat, τὴν ἔρημον, id eſt, deſertum. Neq; abeſt à ueritate ut ita interpretentur: de qua re ſæpe aliàs ſcripſimus: nam deſertum Arabiæ ac Palæ‑ ſtinæ, in mare rubrum ac meridiem ſpectat.

ERAT autem tempus quādo precoquæ.) וְהַיָּמִים יְמֵי בִּכּוּרֵי עֲנָבִים, hoc eſt, Et dies illi, erāt dies primitiæ uuarum. Cum ſcilicet primæ uuæ matureſcunt, & principium autumni appe tit: quamobrem male is locus habetur apud Se ptuaginta, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι ἔαρος πρόδρο‑ μοι σταφυλῆς, hoc eſt, Et dies illi, dies uerni, qui præcedunt uuas. Videmus autem quantum in‑ ter utrunq; tempus interſit. Deinde & illud im‑ poſſibile eſt. Quo modo enim coheret, ut uer eſſet, & prima maturitas uuarum? Puto autem per corruptelam additum eſſe ἔαρος, dicen‑ dumq; tantum modo eſſe, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι πρόδρομοι σταφυλῆς. Patetq; non eſſe ipſorum in‑ terpretum errorem, ſed ad alias recurrendum eſſe cauſas.

Filij Henach.) יְלִידֵי הָעֲנָק, hoc eſt, Filij He nach, aut natiui ex Henac, ut non filij Henac

mox eſſent, ſed inde genus ducerent. Quemadmodum ſentiunt & Septuaginta, hoc modo hũc locũ uertentes, καὶ ἐκεῖ σεσεὶ, καὶ θελαμεὶ γενεαὶ ἐνάκ, id eſt, Et ibi erãt Seſi, & Thelami, progenies Henac: quos paulopoſt ſequitur & ipſe Hieronymus. Obſeruandum uero eſt, quòd Henac & uiri alicuius proprium nomẽ eſſe poteſt, & omniũ in uniuerſum gigantũ, quia is gigas fuerit. Propterea Chaldaica ęditio hunc appellat hoc loco גִּבָּרַיָּא, id eſt, gigantem, & quos Hebraicus contextus uocat filios Henac, ibi בְּנֵי גִּבָּרַיָּא, id eſt, filij gigantis, nuncupantur.

ANte Thanim urbem Aegypti.) Credo Septuaginta didiciſſe eo modo eam urbem uocari apud Aegyptios, cum alioquin Hebraice nuncupetur Zohan. Huic rei facit fidem, quòd & Chaldaica æditio eam appellat Thanim, de qua Rabbi Salomon צוען היא המעולה שבארץ מצרים ששם מושב המלכים, hoc eſt, Zohan præclara urbs Aegypti eſt, ubi regum erat habitatio. Ideo dicitur de plagis Aegypti in campo Taneos, quia ibi primum apparebat plaga & ab ea urbe per uniuerſam Aegyptum diffundebatur, ut caput prius tangeretur, dein reliqua membra. Si aqua corrumpebatur, ea prior urbs calamitatem patiebatur. Si ranæ proferrẽtur, ibi primum oſtentum cernebatur. Quia & ſcelerũ colluuies ibi potiſſimum uigebat. Vbi enim regiæ ſunt, maiora & crebriora flagitia admittuntur,

Campus Taneos.

ſiue

ſiue propter frequentiam, ſiue quod id genus hominum curias potiſſimum adeat. Hieronymus itaque Septuaginta ſequutus Zohan uocauit Thanim.

P O Rtauerunt in uecte.) בַּמּוֹט, id eſt, in haſtili, ſude: uectes etiam uertunt Septuaginta, καὶ ἦραν αὐτὸν ἐπ' ἀναφορεῦσι, id eſt, Eleuauerunt ipſum ſuper uectes.

D E T R Axerunt terræ.) וַיּוֹצִיאוּ דִּבַּת, hoc eſt, Extraxerunt uituperationem terræ: id eſt, Protulerunt, detraxerunt. Quamobrem cum is ſit ſenſus, & uerba non aliud ſignificent, miror Septuaginta quòd longe diuerſius ædiderint, καὶ ἐξήνεγκαν ἔκστασιν τῆς γῆς, id eſt, Et extraxerunt aut emiſerunt, aut protulerunt extaſin terræ. Patet Hebraicarum literarum uel mediocriter peritis דבה ſignificare infamiam, dedecus, extaſin uero nũquam. Illud uero maiorẽ affert admirationem, nõ enim alibi eo modo interpretati ſunt, ſed ut ipſum ſignificat uocabulum, maxime Pſal. 31. ubi quod hic interpretantur extaſin, ψόγον uerterunt, id eſt uituperationem. Et in Geneſi de infamia fratrum Ioſeph. Quamobrem exiſtimo alios eorum æditionem deprauaſſe. Non enim à ſeipſis in re tam manifeſta diſſentirent.

M O N S T R A quædam filiorum Henac.) Explicandæ rei gratia poſitum hoc ab Hieronymo eſt, cum alioquin contextus ſic habeat,

וְשָׁם רָאִינוּ אֶת הַנְּפִילִים בְּנֵי עֲנָק מִן הַנְּפִילִים hoc eſt. Ibi uidimus gigantes filios Henac ex genere giganteo, aut ex gigantibus. Silent Septuaginta filios Henac. Hi igitur gigantes illius terræ fuiſſe memorantur, quorum ingens eſſet corporis uaſtitas. Dicti autem ſunt filij Henac quia is ſeculis illis nominatiſſimus erat, & de eius proceritate paſſim fama increbuerat. Quod neque Græci ſilent ſcriptores, apud eos de Henac ſic legimus, ὀνομαστώτατος ἦν οὗτος καὶ πολυθρύλλητος ὡς εἰκὸς, διὰ τὸ τοῦ σώματος μέγεθος, καὶ τὸ γένος πάντως τῶν πρωτογόνων ἐώκει, id eſt, Nominatiſſimus is erat & celeberrimus, ut uериſimile eſt, propter corporis uaſtitatem, totumque reliquum genus, primum parentem referebat. Ex hoc loco eorum conuincitur error, qui putant per nomen נְפִילִים, non gigantas, ſed ſpiritus immundos ſignificari, qui tempore Noë per orbem terrarum uerſarentur, appellatosque Nephilim, à Naphal, id eſt cecidit, quia hi ſint, qui è cœlo ceciderint, cõuincitur inquam eorum error. Nam ſi eo nomine dæmones è cœlo lapſi ſignificarentur, non gigantes, non utique etiam homines hoc uocabulo uocarentur. Ecce enim hoc loco filij Henac uocantur Nephilim, quos homines fuiſſe, nemo inficiaretur. Vt autem eo nomine hic gigantes ſignificantur, ſic in Geneſi. Quod ſi uerum non eſt, oſtendant rationem diuerſitatis.

Filij Henac.

Nephilim.

Cap

CAPVT XIIII.

SI dominus ꝓpitius fuerit.) אִם חָפֵץ בָּנוּ יְהוָה hoc eſt, Si dominus uoluerit nos: Si procliuis in nos fuerit: ſi uoluntas eius erga nos propenſa eſt. Quod & Septuaginta eodem ferè modo, εἰ αἱρετίζει ἡμᾶς κύριος, id eſt, Si dominus eligit, aut excipit nos.

RECeſſit ab eis omne præſidium.) סָר צִלָּם מֵעֲלֵיהֶם, hoc eſt, Receſſit protector eorum, aut præſidium eorum ab eis. Atque ita etiam expo nũt interpretes Hebræi. Rabbi Salomon, Præſi dium, inquit, eorum receſſit ab eis, & protector eorum, & qui roborabat eos, quia principes qui erant inter eos mortui ſunt, Iob præſertim qui erat eorum defenſor, hæc Rabbi Salomon. Quã obrem cum is ſit ſenſus & ſignificatio dictionis צל, ut tranſtulit Hieronymus & ut exponunt Hebræorum interpretes, miror cur Septuagin= ta tantopere ab hoc deuient, hoc modo, ἀφέστηκε γὰρ ὁ καιρὸς ἀπ᾽ αὐτῶν, id eſt, Receſſit enim occaſio ab ipſis. Præſidium, occaſionem facere, non me= diocris differentiæ eſt. Neq; poteſt quicq; eos tueri, niſi dicamus occaſionem in ducibus & præſidijs & auxilijs eſſe poſitam, atque hanc in= tellexiſſe Septuaginta: occaſionẽ uidelicet qua ſe tueri poſſent, quod non omnino eſſet im= probandum.

SVper tectum fœderis.) בְּאֹהֶל מוֹעֵד, id eſt, In tabernaculo fœderis. Neque ferè eſt aliud, q̃

quod opinatus eſt Hieronymus, qui ſæpenumero ea prudenter adhibet, quæ clariorem facere poſſint æditionem. Septuaginta partim cũ Hebraico conueniunt, partim diſſentiunt, καὶ ἡ δόξα κυρίου ὤφθη ἐν τῇ νεφέλῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, hoc eſt, Et gloria domini uiſa eſt in nube, ſuper tabernaculum teſtimonij. Diſſentiunt in eo, quod in nube dicunt apparuiſſe, cuius rei nulla in contextu fit mentio.

FERIAM eos peſtilentia.) בַדֶּבֶר. Quod peſtilentiam ſignificat: quare Septuaginta diſſentiunt, πατάξω αὐτοὺς θανάτῳ, hoc eſt, Percutiam eos morte.

TE AVtem faciam principem ſuper gentem ma.) Redundat principem, & forte corrumpitur ſententia ſi addatur princeps: non enim alterius gentis principem eum ſe facturum dicit, ſed illum ipſum Moſen aucturum, genus eius & progeniem propagando. Quare principem abradendum eſt, neque enim in contextu habetur. Credo tamen Hieronymum id ſenſiſſe, ut deus promitteret Moſi, illum ſe facturum in gẽtem magnam, cuius Moſes caput eſſet, ac totius generis autor, & princeps. Septuaginta uero aliud ſuperfluo addiderunt, te inquiunt, faciam in gentem magnam, καὶ τὸν οἶκον πατρός σου, hoc eſt, Et domum patris tui, ſumptum ex alio loco.

DOMINVS PAtiens.) אֶרֶךְ אַפַּיִם, id eſt, Tardus in ira & furore, Sero puniens, pœnitentiam

tiam expectans. Eleganter autem Septuaginta propter Græci ſermonis commoditatem in unũ nomen, totam hanc ſententiam contulerunt, deum uocantes μακρόθυμον, quod multi inter= pretati ſunt longanimem, quæ certe ſententia nominis minime eſt. Ibi enim θυμὸς non animũ ſignificat, ſed iram & furorem. Ergo μακρόθυμος dicitur, qui ſuum furorem compeſcit, & in lon= gum protrahit, ſero puniens, cuius furor non ilico efferbet, ſed maxima interponit interualla, ut detur peccantibus reſipiſcendi locus. Vt ſi puniendi ſunt, ſero tandem puniantur, nulla eis erepta prius reuocãdi ſui commoditate. De qua re præclare ſcripſit Plutarchus. A deò nẹ genti= bus quidem erat incognitum, deum eſſe patien= tiſſimum, qui cum offenſus grauiter fuerit, ſiue in illum primo coniecta iniuria ſit, ſiue quia mu tuo ſe lædunt homines, in qua re & ipſe graui= ter læditur, expectat tamen, & condonat tanta patientia, ut nemo hominum inueniri poſſit, qui æquiore animo iniurias toleret: Nec mirum ſi tanta eſt per totum orbem terrarũ flagitioſorũ hominum multitudo, qui nõ ſint ilico poſt per= petrata facinora perempti: expectat enim clemẽ tiſſimus & humaniſſimus dominus. Neq; debet quiſq; tam cæco & imprudenti eſſe iudicio, ut hanc humanitatem, negligentiam ſiue impro= uidentiam interpretetur, ut plerique etiam phi= loſophorum fecerunt: ſed intelligat diuinę pro=

Μακρόθυμος. *Lõganimis.* *Plutarchus de dei patientia.*

prium eſſe naturæ,peccantibus condonare, humaniter parcere,reſipiſcentiam expectare:quod etiam mortales principes ſi facerent, laudatiſſimi haberentur, & dei ſimiles dicerentur. Nihil uero tam remotũ à diuina natura eſt,quàm crudelitas & inhumanitas,quæ propria eſt beluarum, & hominum qui beluis quidem ſimiliores ſunt, diſſimiliores autem deo. Neque quicquam eſt quo magis delectari diuinam naturam intellexerimus,quàm humanitate, charitate, beneuolentia,iure,atque æquitate.Quæ qui magis fuerit amplexus,is erit deo ſimilior,ac propterea ſapientior & magis homo.

VIUO ego.) Additum eſt in codicibus Septuaginta, καὶ ἀεὶ ζῶν τὸ ὄνομα μοῦ, hoc eſt, Et uiuit ſemper nomen meum. Appoſitum fortaſſe ex alijs locis ſimilibus.

NEQVE quiſquam ex illis qui detraxit.) Etiam hoc loco,in codicibus Septuaginta multa redundãt,quæ aliunde ſumpta ſunt, ἀλλ' ἢ τὰ τέκνα αὐτῶν ἃ ἐστὶ μετ' ἐμοῦ ὧδε, ὅσοι οὐκ οἴδασιν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, πᾶς νεώτερος ἄπειρος τούτοις δώσω τὴν γῆν. hoc eſt, Sed filij eorum qui mecum hic ſunt,qui neſciunt bonum ſiue malum, omnis iunior,malorum neſcius,his inquam dabo terram. Tota hæc periodus ſuperflua eſt,& non ab ipſis interpretibus addita, ſed ſcriptoribus, qui ſimiles locos in ſimiles commiſcuerunt , quod ut alias dixi, aliquando & apud nos fit, ſed raro, in

Græco

Græcorum autem codicibus præſertim in Italia impreſſis creberrime.

E T ſcietis ultionem meam.) תְּנוּאָתִי, id eſt, Prohibitionem meã, qua prohibebo uos, ne ad terram perueniatis. Verũtamen etiam ſecũdum Hieronymum uerterunt Septuaginta, aut Hieronymus ſecundum illos καὶ γνώσεσθε τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς μου. hoc eſt, Et cognoſcetis furorẽ iræ meæ. Quare paulo diuerſior eſt ſententia.

A T I L L I contenebrati.) וַיַּעְפִּלוּ, Quod alio modo exponitur ab Hebræis. Dicunt id uerbum ſignificare robur, uires. Exponit ergo Rabbi Salomon, Et roborati ſunt, & confortati ſunt, & ſe mutuo ſolati ſunt: aut ad arma eſt referendum, quòd probe armati aſcenderunt: uidetur autem noſter Hieronymus legiſſe יאפלו, ut loco hain fuerit aleph, quod certe ualde probabile eſt. Rabbi quoq; Salomon, producit aliam expoſitionẽ, quæ cum noſtra æditione ſentit, q̨ tenebrati, aſcẽderunt. Sicut illi miſeri Troiani:

ſtamus tamen immemores cæciq; furore,

Ita hi deo inuito, furore & inſania correpti, terram attingere uolebant. Chaldaica uero æditio וְאַרְשַׁעוּ לְמִסַּק לְרֵישׁ טוּרָא, hoc eſt, Et ſcelerate auſi ſunt cacumen montis conſcendere. Septuaginta uero, horum nihil poſuerũt, ſed quaſi non eſſet in contextu, nullam huius uerbi mencionem fecerunt καὶ διαβιασάμενοι ἀνέβησαν. id eſt, Et tranſeuntes aſcenderunt.

CAPVT XV.

ITa & de pulmentis. רֵאשִׁית עֲרִיסֹתֵכֶם, hoc eſt, Primũ, aut primitiæ omĩs eius rei ex qua panis fit, id eſt, ea quæ in procinctu ſunt, ut ex his fiant panes & coquãtur, ut eſt paſta, & id genus. Hæc, inquit, antequam comedãtur à uobis, date operam ut prius placentulam inde tollatis, quæ deo offeratur, ut prius os ueſtrum non contingat, quàm deo ueſtro ex ea aliquid obtuleritis, in memoriam dei, ne è ueſtro pectore illius recordatio excidat. Atq; hoc etiam modo exponit Rabbi Salomon. Ponitur autem expreſſe in cõtextu Hebraico quid offerre ex his debẽt, quod omiſſum eſt ab Hieronymo: ſcilicet חלה. Offeretis, inquit, ex his omnibus chala, quod Rabbi Salomon exponit Italice tortulam. Quod necq; etiam apud Septuaginta ponitur. Is itaque erat cenſus dei, quem illi offerebãt, quo ſe eius imperio ſubiectos eſſe ſignificarent, & ut oſtenderent ea ſe ab eo accepiſſe: adeò genus humanum non uult ſui conditoris obliuiſcatur. Præclare uero Septuaginta uerterunt φύραμα, quod Hieronymus reddidit pulmentum. Illud enim magis ueritatẽ attingit: quo ſignificatur, corpus ex aqua & farina iam cõflatum, ut ex eo panis fiat, quod non ita exprimitur per pulmentum. Nam aliud forte per hoc intelligeremus.

ANIMA quæ per ſuperbiam.) Quod ſæpe admo

admonuimus, oportere nõ tam uerborum ſignificationes transferre, uerumetiam locutiones & phraſes immutare, ne quod in una lingua uenuſtiſſimum eſt & clariſſimũ, in altera fiat obſcuriſſimum: id uel ex iſto loco licet cognoſcere. Tota enim locutio immutata eſt: ſic enim habet, Anima quæ peccauerit, aut fecerit aliquid בְּיָד רָמָה id eſt, Cum manu extenta, excelſa, elata. Quam locutionẽ niſi immutaſſet Hieronymus, pauciſſimis cognitum fuiſſet, quid per eam ſignificaretur: quod non eſt omnino obſeruatum à Septuaginta, ſiquidem uertunt: Anima quæ fecerit aliquid ἐν χειρὶ ὑπερηφανείας. id eſt, In manu ſuperbiæ: quod, ut dixi, non adeo multis eſſet notum, quid ſibi uellet. Diximus itaq; ſæpenumero manum pro audacia, fortitudine, arrogantia ſumi. *Manus pro audacia.* Igitur peccare in manu excelſa, eſt totis conatibus peccare, & omnibus uiribus adhibitis, & cum audacia atq; arrogantia, & quaſi per contemptum. *Peccare manu excelſa.* Nam qui per inſcitiam peccat, effugit eius mentem cognitio peccati: qui autem in manu elata, hunc quid faceret non latebat. Neq; ex imprudentia proficiſcebatur peccatum, ſed alia deteriore animi affectione, ſcilicet ſuperbia, atq; audacia, & barbaro ſpiritu. Quare Septuaginta obſcuriores ſunt quàm deceat.

QVONIAM domino rebellis fuit.) מְגַדֵּף, hoc eſt, Blaſphemat, ſiue cõtemnit, reijcit, rebelli animo in deum exiſtit, quod à ſua ſignificatione diuer

diuerſius uerterũt Septuaginta οὗτος παροξυνεῖ τὸν κύριον, Is exaſperat dominum, ad furorem concitat.

ET præceptum illius fecit irritum.) הֵפַר, Hoc eſt, Exinaniuit, euacuauit, irritum fecit, ac diſſoluit. Quod præclare etiam Septuaginta καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ διεσκέδασεν. Hoc eſt, Et mandata eius diſſipauit, deſtruxit, diſcidit.

VT faciant ſibi fimbrias per angulos quatuor.) Per angulos quatuor non ponitur, ſed tantũmodo עַל כַּנְפֵי בִגְדֵיהֶם, Hoc eſt, Super oras ueſtimentorum ſuorum: ſicut alibi uertit etiam Hieronymus quod neq; à Septuaginta poſitum eſt, ſed tantummodo καὶ ποιησάτωσαν ἑαυτοῖς κράσπεδα ἐπὶ τὰ πτερύγια τῶν ἱματίων. Hoc eſt, Et facient ſibi fimbrias, ſuper alulas ueſtimentorum. Vertunt autem alulas, non diſtinguentes nominis Hebraici amphibologiam, nam כנף alam ſignificat, & oram & angulũ, ſed pro angulo erat hoc loco accipiendum. Dico igitur non tantum de quatuor angulis præcipi, ſed de tota ora ueſtimenti totaq; extremitate, per quam fimbrias ducerent. Quæ puto ab apoſtolis uocem IESV

Phylateria. Chriſti in Græcam linguam uertentibus, phylateria eſſe uocata, à uerbo Græco φυλάττω, id eſt, cuſtodio, quia per ea ſignificaretur, diuina mandata memoriæ eſſe tenenda, & diligẽter cuſtodienda. Igitur per totam ueſtimẽti oram, fimbria hyacinthini coloris, id eſt, cærulei ſe porrigebat

gebat, quæ uocatur Hebraice zizith. Græce phylaterium. Vitta cærulea erat ipſa fimbria, aut tota hyacinthina, aut partim, ut tamen ueſtigium appareret. Quamobrē ſuper fimbrias uitta non ponebatur ut noſtra & Septuaginta innuit translatio, ſed uitta & fimbria erat idem.

CAPVT XVI.

ECce autem Chore.) Hoc principium alio modo īchoat̃ Hebraice ſic וַיִּקַּח קֹרַח Hoc eſt, Et tulit Chore: ſubaudiuntq́ Hebræi tulit ſeipſum, id eſt, diuiſus eſt à toto cœtu Iſraël: quia ſeditionem excitare parabat: ꝓpterea Chaldaica æditio, quæ in locis obſcuris maximo Hebræis adiumento eſt, ſic habet וְאִתְפְּלֵג קֹרַח, Hoc eſt, Et diuiſus eſt Chore. Et Separatus eſt ab alĳs, aut ſectam ſibi peculiarē facere molitus eſt. Quapropter & Rabbi Salomon, hanc ſecutus ſententiā, his eam uerbis explicat. Tulit inquit Chore
לקח עצמו לצד אחר להיות נחלק מתוך העדה
לעורר על הכהונה וזהו שתרגם אונקלוס ואתפליג
Quorum uerborum is ſenſus. Tulit, inquit, ſeipſum Chore ex alia parte, ut ab uniuerſo cœtu eſſet abiunctus, & de ſacerdotio contenderet. Atq; hoc eſt, quod interpretatus eſt Onchelos, Et diuiſus eſt Chore: hæc ille. Quamobrem id erat capitis huius principium, quod certe omiſſum eſt ab Hieronymo. Septuaginta uero aliud omnino diuerſius interpretati ſunt καὶ ἐλάλησε κορὲ, id eſt, Et locutus eſt Chore. Neq; ponūt q̄d

locutus

locutus ſit,quod profecto mihi uidetur mirum: ſed quoniam clarum eſt, quomodo locus ſit intelligendus,nihil ad eius explicationem citabimus aliud.

SVFficiat uobis.) רַב לָכֶם, hoc eſt,Multum uobis eſt,plurimum eſt uobis,quod Rabbi Salomon , hoc modo exponit הרבה יותר מראוי לקחתם לעצמכם גדולה, hoc eſt,Plurimũ uobis eſt,& pluſquam æquũ eſſet uobis uſurpaſtis: omnes inquiũt æquales ſumus & deus apparuit æque omnibus, uos tamen uſurpaſtis uobis totius populi imperium,quaſi uobis ſolis deus apparuerit,allocutusq; ſit. Quamobrem cum hæc ſit ſententia,noſtra æditio eam non expreſſit:minus etiam Septuaginta qui ſuo more,cum quid obſcurum inciderit,obſcurius faciunt interpretãdo, ἐχέτω ἐν ὑμῖν. id eſt,Habeat in uobis.Quis obſecro ex hiſce uerbis ſenſus elici poteſt,nõ ſolũ ille uerus,ſed uel alius? ſentẽtia uero clara eſt.

QVIA omnis multitudo ſanctorum eſt.) Hoc etiam obſcurum eſt,& fortaſſe in aliam ſententiam quàm res expoſcat,uerſum. Textus ſic habet כֻּלָּם קְדֹשִׁים, Hoc eſt,Omnes hi ſancti ſunt:æqualis , inquiunt, eſt omnium ſanctitas: omnes æqualiter per conſortium diuinum ſanctificati ſumus:omnibus illud numen innotuit: cuius commercio omnes æquè cõſecrati ſumus. Non eſt quòd uos ſuperiores cæteris faciatis.

MANE notum faciet.) Cum hæc uere ſit ſenten

ſentētia, nequaquam declaratur à Septuaginta, ſed aliud neſcio quid ſenſiſſe uidētur ἐπέσκεπτο καὶ ἐπέγνω ὁ θεὸς τοὺς ὄντας αὐτοῦ. id eſt, Animaduertit & cognouit deus qui ſui eſſent. Ecce omiſerunt etiam mane, quod omnino erat neceſſariũ, & tempus immutarunt.

MVLTVM erigimini.) רַב לָכֶם, id eſt, Multum uobis eſt, multum uobis tribuitis. Septuaginta longe diuerſius ἱκανούσθω ὑμῖν. ſatis ſit uobis: quare non eſt ea ſententia.

AN & oculos noſtros.) הַעֵינֵי הָאֲנָשִׁים הָהֵם תְּנַקֵּר, hoc eſt: Nunquid oculos illoꝝ erues: nõ enim de ſeipſis loquũtur, ſed de exploratoribus, Vis, inquit, eis oculos adimere ne improbarent, quæ eſſent improbanda, ne damnarēt, quæ forēt damnanda: terrã, ſcilicet illã, quã tu iactas lactis & mellis fontibus diſcurrere. Eoꝝ oculi hoc dicerũt. Tu aũt nolles eos uidiſſe illius deformitatem, quia imperiũ concupiſcis, & dñari nobis conaris. Lxx. quanq́ cũ Hebraico cõueniũt, aliter tñ diſcrepãt. τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἀπέκοψας. hoc eſt: Oculos hominũ illoꝝ eruiſti. Ecce primo interrogationem dimittunt, in qua tota ſignificatio cõſiſtit, deinde per præteritum pronunciãt, quod omnino in futurũ ſpectabat.

NEC aſellum quidem.) Septuaginta aſellũ uerterunt ἐπιθύμημα. id eſt, Cupiditatem: ſicut ultimo Geneſis capite, fecerũt. Credo eos ſimilitudinem decepiſſe, quæ eſt inter duas dictio-

nes

nes חמר, id eſt, concupiuit, & חמור id eſt, aſinus. Aut certe ea tẽpeſtate loco reſc, erat dalet, inter quas literas quia maxima eſt ſimilitudo, facilis eſt ab una ad alteram lapſus.

FORTiſſime deus ſpirituum uniuerſæ carnis.) אֵל אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת לְכָל בָּשָׂר, hoc eſt, Deus deorum ſpirituũ omnis carnis: & ut uertit Hieronymus fortiſſime deus: nam אֵל nomẽ unum diuinum eſt, à fortitudine ductum. Hãc autẽ totam periodon male admodum redditam apud Septuaginta legimus, θεὲ θεὲ τῶν πατέρων καὶ πάσης σαρκός. id eſt, Deus deus patrum & omnis carnis: pro eo quod dicẽdum fuerat, Deus deorum, aut deus deus ſpirituum, illi deus patrum: uidẽtur'que legiſſe aliquid aliud puta אֲבוֹת, id eſt patrum. Rara tamen ſolet eſſe hæc permutatio, & non eſt admodum ueriſimile codices adeo nunc eſſe ab illis immutatos, ut dictio pro dictione irrepſerit. Adſcribendum igitur potius ſcriptorũ imperitiæ: quia ſcriptura horum nominũ apud Græcos admodum ſimilis eſt, ſcilicet πατέρων & πνευμάτων. Atque ideo alterum in alterum facile commutatum eſt.

A TABernaculis impiorũ) הָרְשָׁעִים הָאֵלֶּה, id eſt, Impiorum iſtorum. Quare male apud Septuaginta τῶν ἀνθρώπων τῶν σκληρῶν τούτων. id eſt, Ab hominibus duris aut proteruis iſtis: nam רשע ſignificare impium, ipſi mihi Septuaginta teſtes ſunt, qui primo pſalmo, Beatus uir qui nõ abiјt

abijt in conſilio impiorum: ubi eſt præſens uocabulum, uerterunt ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. hoc eſt, In conſilio impiorum.

SI rem nouam fecerit.) אִם בְּרִיאָה יִבְרָא, id eſt, Si creaturam creabit: aut ſi aliquid producet tanquam nouum & inſolitum. Quare etiam hoc Septuaginta non conſentanee Hebraico reddiderunt. εἰ ἐν χάσματι δείξει κύριος. id eſt, Si in hiatu oſtenderit deus: ut ſcilicet terram faciat aperire: declarãt enim rem in particulari, quæ in uniuerſum fuerat poſita.

CAPVT XVII.

VBi loquar ad te.) אֲשֶׁר אִוָּעֵד לָכֶם שָׁמָּה, hoc eſt, Vbi teſtificabor uobis, aut teſtimonium mei uobis exhibebitur, ubi mei cõteſtatio uobis fiet. Apparet autem teſtari hoc loco, ſumi pro eo quod eſt loqui deum cum homine, & teſtimonia dei eſſe eius oracula, eius uoces, eius eloquia. Et cum ille precatur, inclina cor meum in teſtimonia tua: nihil aliud eſt, quàm uoluntatem meam, cogitatiões meas, deſiderium meum inflecte ad ea quæ locutus es, ad tua oracula, pręcepta tua, in quibus uita & animi & corporis poſita eſt. Septuaginta uero hũc locum uerterunt, ἐν οἷς γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖ. id eſt, Vbi cognoſcar tibi: & certe non eſt ea ſententia omnino, Videnturq́ duo uerba quæ ſimillima inter ſe ſint, non diſtinxiſſe, ſcilicet אִוָּעֵד, & אִוָּדַע, quorum alterum futurum eſt à uerbo יָדַע, id eſt cognouit,

Teſtari, pro loqui deũ cũ homine.

 alterum

alterum etiam futurum, à uerbo יעד, hoc eſt teſtatus eſt: ſed primum profertur iuahed, id eſt, teſtificabor, alterum iuadeha, hoc eſt, cognoſcar. Atq; alterum pro altero uidentur illi accepiſſe: poteſt autem & illud dici, teſtificari nil eſſe aliud quàm cognoſci, cũ de re teſtimonia exhibentur. Sed in eo poſita eſt uerior expreſſio, & euidẽtius res de qua hic ſcribitur, per id uerbum declaratur: quanquam fortaſſe hæc non ita ad unguem reſecanda ſunt.

ABſq; uirga Aaron.) Omittitur quod erat maxime neceſſariũ, ſcilicet וּמַטֵּה אַהֲרֹן בְּתוֹךְ מַטּוֹתָם, hoc eſt, Et uirga Aaron, in medio uirgarum eorum erat poſita: quod non eſt omiſſum à Septuaginta καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ῥάβδων αὐτῶν. hoc eſt, Et uirga Aaron, in medio uirgarum illorum: quippe qui à deo ſacerdos electus fuerat, & inter cæteros principatum obtineret. Quod autem loco huius ſentẽtiæ ſubſtituit Hieronymus excepta uirga Aaron, neſcio an ſit ueridice dictũ. Cum neq; in contextu Hebraico habeatur, neq; etiam uerum ſit, fuiſſe xij. uirgas, excepta uirga Aaron. Imò unà cũ uirga Aaron. Quælibet enim uirga tribum repreſentabat, xij. uero erãt tribus, quare nec uirgæ plures xij. eſſe potuerũt. Superfluit igit̃ abſq; uirga Aaron, ſed loco eius ponẽdũ eſt, Et in medio earũ uirga Aaron: nã neq; apud Septuaginta ea ſit exceptio.

IN domo Leui.) Quanquam prudẽtioribus notum

notum ſit, imperitis tamen Hebraica eſſent notiora, quæ ſic habēt לְבֵית לֵוִי, Domui leui: germinauit, inquit, uirga Aarō, domui Leui. Quod magis à ſua proprietate alienum à Septuaginta eſt redditum, εἰς οἶκον λευί, in domū Leui, quod certe ſubabſurdum eſt.

IN amigdalas deformati ſunt.) Totum hūc locum elegantiſſime uertit Hieronymus, obſeruata diligenter & uerborum & ſententiarum proprietate: & quod maius quoq; eſt, obſeruato etiam quo modo apud Latinos eſſent hæc clariora: nam ſi uerbum è uerbo ex Hebraico reddideris præter maximam abſurditatē, etiam illud accedet, quia uix intelligentur. Quamobrem Ioannes Phorcenſis, uir alioquin eruditiſſimus, non iuſte mea quidem ſententia noſtræ æditioni, Hebraica uerba ſimpliciter uerſa hoc loco prætulit. Quod igitur uertit Hieronymus, In amigdalas deformati ſunt, Hebraice eſt וַיִּגְמֹל שְׁקֵדִים, Hoc eſt, Et protulit amigdalas. Septuaginta uero magis genus quàm ſpeciem tranſtulerūt, ſcilicet καὶ ἐβλάστησε κάρυα, id eſt, Et protulit nuces: quod ad alia quàm amigdalas poteſt quoq; pertinere. Hebraicum tamen nomē, amigdala ſignificat. Afferuntq; Hebræi interpretes cauſam, cur magis amigdala q̄ alium fructum uirga protulerit, quia is fructus, facilius & celerius quàm reliqui erumpat, & alijs locis inuenitur id nomen amigdalū ſignificare,

quare non genus,ſed ſpecies erat magis uertenda:quanquam καρύον etiam aliud q̃ nucem ſignificet.De qua re non eſt hic diſſerendi locus.

NVM uſq; ad internitionem.) Ecce & hoc ipſum abunde teſtatur,non eſſe penitus uerbum è uerbo exprimendum,nequid obſcuritatis habeat oratio: nam cum Hebraicum ſic habeat הַאִם תַּמְנוּ לִגְוֹעַ,hoc eſt,Nunquid moriemur in conſummationem,ad conſumptionem? quàm elegantiſſime uertit hoc Hieronymus,nihil ſententia immutata,ſed clariore reddita.Ideo Septuaginta,uerbis & idiomati Hebraico,plus æquo adhęrentes,duram & difficilem fecerunt interpretationem, ἕως ἀποθάνωμεν εἰς τέλος. id eſt, Quouſq; in finem moriamur:omittunt primum interrogationem, reliqua forte non ſatis clara, ne dicam aliud.

CAPVT XVIII.

TEcum,portabitis iniquitatem ſanctuarij.) Nõ dubium eſt,quin textus deprauatus ſit apud Septuaginta,ut pro eo quod fuerat dicendũ,tu & domus patris tui λήψεσθε τὰς ἁμαρτίας, tolletis peccata,nunc legatur λήψεσθε τὰς ἀπαρχίας. id eſt,Tolletis primitias. Nam non eorum errorem fuiſſe, uel id argumento eſt, quòd paulo inferius idem nomen interpretati ſunt ἁμαρτίας. id eſt,peccata. Atq; hoc etiam indicio eſt, non omnia errata illorum eſſe, ſed eſſe in alias cauſas referenda.

Primi

P R I Mitiarum mearum.) תְּרוּמֹתַי, hoc eſt, Oblationum mearum, omniũ eorum quæ mihi offeruntur,non tantum primitiarum:quanq̃ & Septuaginta eodem modo reddiderint δέδωκα ὑμῖν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν ἐμοῦ. hoc eſt, Tradidi uobis cuſtodiã omnium mearum primitiarum. Quod autem uocarunt primitias Septuaginta interpretes,apud Hebræos ducit̃ à uerbo רמם hoc eſt eleuauit,extulit:quo innuitur ritus, quo eleuabant ea quæ forent oblaturi,Eleuabant autem coram deo,ſuper altare.

O M Nem medullam.) Ita ferè quidem habet & Hebraicum,obſeruata translatione, & ſimilitudine, כֹּל חֵלֶב יִצְהָר וְכֹל חֵלֶב תִּירוֹשׁ, Hoc eſt,Omnẽ pinguedinem olei, & omnẽ pinguedinem muſti. At uero Septuaginta metaphorã ſeruare noluerunt πάσα ἀπαρχὴ ἐλαίου. Hoc eſt, Omnis primitia olei:ſed res erat ſuo nomine,aut alio ſimili exprimenda.

O M N E quod ex uoto.) כָּל חֵרֶם, hoc eſt, Omne anathema,omne quod deo deuotum con ſecratumq́ eſt. Vocantur enim eo nomine apud Hebræos,quæ ex aliqua maxima cauſa deo deuouentur:ut erat illud, cum Ioſue omnia quæ in Hiericho reperiſſet,ſacra deo eſſe uoluit,neq; licebat cuiquam ea cõtingere.Hodieq́ apud Hebræos excommunicatio uocatur cherem. Atq; huius uocis proprietatẽ melius Septuaginta q̃ noſter interpres expreſſerũt πᾶν ἀναθεματισμένον.

omne quod deo deuotum conſecratumq́ eſt.

PACTVM ſal,eſt ſempiternum.) Quod ſæpe admonuimus Græcorum codicum deprauationem non eſſe ab ipſis interpretibus ſemper profectam, uel nunc licet cognoſcere. Legitur enim is locus apud illos hoc modo διαθήκη λαὸς. id eſt, Teſtamentum populus: quis ergo non intelligit à ſcriptoribus eſſe locum deprauatum, & pro ἁλὸς, ſubiectum eſſe λαὸς, qui lapſus eſt facillimus: Legendum itaq; eſt διαθήκη ἁλός. id eſt, præceptum ſalis, aut id quod de ſale ſtatutũ eſt. Fuerat autẽ ſtatutum, ut omnibus ſacrificijs & oblationibus ſal adhiberetur. Ex quo cognoſcitur, contra quàm Iudæi humi ſemper reptantes opinẽtur, maximam harum ceremoniarum partem eſſe myſticam. Sal enim adhiberi, omnibus quæ ſibi offerentur, præcepit: ut oſtẽderet ſapiẽtiam omnibus diuinis rebus præſentem eſſe oportere, & inter omnes res ſacras eam acceptabiliſſimam eſſe, ut ſiquid deo offeratur, & ea non adſit, non ſit acceptabile futurum.

NEC committant peccatum mortiferum.) לָשֵׂאת חֵטְא לָמוּת, Hoc eſt, Ne ſumant peccatum & moriantur. Sic enim melius intelligetur, & ad alium ſenſum deuiare non poterimus. Secutus uero eſt Hieronymus Septuaginta εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου λαβεῖν ἁμαρτίαν θανατηφόρον. id eſt, In tabernaculum teſtimonij nõ accedent ad ſumendum peccatum mortiferum.

Egregia

EGREGIA uobis & pinguia reſeruatis.) בַּהֲרִימְכֶם אֶת חֶלְבּוֹ מִמֶּנּוּ, Hoc eſt, Dum eleuatis, dum tollitis pinguedinem ex eo. Eadem quidem eſt ſentẽtia ſed clarius in noſtro idiomate ab interprete expreſſa. Septuaginta ſemper hoc loco חלב quod pinguedinem ſignificat, reddiderunt ἀπαρχὴν. id eſt primitias, cum fortaſſe aliud ſit. Nam primitia, non id eſt, quod in unaquaq; re eſt egregium & præcipuũ, ſed quod tempore primum eſt: prima rerum delibatio. Primitiæ ſiquidem frumenti non eſt præſtantiſſimum atq; optimum frumentum, ſed id quod primo conſpicitur, quod præcox eſt. *Primitiæ qd.*

CAPVT XIX.

SI quis hoc ritu non fuerit expiatus aqua luſtra.) Ex hoc loco admonemur, quod ſæpius diximus, omnes prope ritus quibus nunc utitur Eccleſia, ex ueteri teſtamento eſſe ſumptos. Ac propterea maiore debere quemlibet circa eos uti ueneratione, quo nõ humana, ſed diuina ſunt inſtituta. Ritu igitur expiandi ſeſe per aquas ab his præſertim peccatis quæ leuiora ſunt, etiam nũc utitur Eccleſia: non qđ in aquis ea poſita ſit uis, ut poſſit etiã animi ſicut & corporis ſordes abluere, ſed per diuinæ uirtutis inuocationem id efficitur, cuius præſentia uniuerſa ſanctificantur, quia ipſe eſt ſanctiſſimus & fons ſanctitatis.

omne quod deo deuotum conſecratumq́ eſt.

PACTVM ſal,eſt ſempiternum.) Quod ſæpe admonuimus Græcorum codicum deprauationem non eſſe ab ipſis interpretibus ſemper profectam, uel nunc licet cognoſcere. Legitur enim is locus apud illos hoc modo διαθήκη λαὸς. id eſt, Teſtamentum populus: quis ergo non intelligit à ſcriptoribus eſſe locum deprauatum, & pro ἁλὸς, ſubiectum eſſe λαὸς, qui lapſus eſt facillimus: Legendum itaq; eſt διαθήκη ἁλός. id eſt, præceptum ſalis, aut id quod de ſale ſtatutũ eſt. Fuerat autẽ ſtatutum, ut omnibus ſacrificijs & oblationibus ſal adhiberetur. Ex quo cognoſcitur, contra quàm Iudæi humi ſemper reptantes opinẽtur, maximam harum ceremoniarum partem eſſe myſticam. Sal enim adhiberi, omnibus quæ ſibi offerentur, præcepit: ut oſtẽderet ſapiẽtiam omnibus diuinis rebus præſentem eſſe oportere, & inter omnes res ſacras eam acceptabiliſſimam eſſe, ut ſiquid deo offeratur, & ea non adſit, non ſit acceptabile futurum.

NEC committant peccatum mortiferum.) לָשֵׂאת חֵטְא לָמוּת, Hoc eſt, Ne ſumant peccatum & moriantur. Sic enim melius intelligetur, & ad alium ſenſum deuiare non poterimus. Secutus uero eſt Hieronymus Septuaginta εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου λαβεῖν ἁμαρτίαν θανατηφόρον. id eſt, In tabernaculum teſtimonij nõ accedent ad ſumendum peccatum mortiferum.

Egregia

EGREGIA uobis & pinguia reſeruatis.) בַּהֲרִימְכֶם אֶת חֶלְבּוֹ מִמֶּנּוּ, Hoc eſt,Dum eleuatis,dum tollitis pinguedinem ex eo. Eadem quidem eſt ſentẽtia ſed clarius in noſtro idiomate ab interprete expreſſa. Septuaginta ſemper hoc loco חלב quod pinguedinem ſignificat, reddiderunt ἀπαρχὴν. id eſt primitias,cum fortaſſe aliud ſit. Nam primitia, non id eſt,quod in unaquaq; re eſt egregium & præcipuũ,ſed quod tempore primum eſt;prima rerum delibatio. Pri- Primitiæ q̃d.
mitiæ ſiquidem frumenti non eſt præſtantiſſimum atq; optimum frumentum,ſed id quod primo conſpicitur,quod præcox eſt.

CAPVT XIX.

SI quis hoc ritu non fuerit expiatus aqua luſtra.) Ex hoc loco admonemur,quod ſæpius diximus,omnes prope ritus quibus nunc utitur Eccleſia,ex ueteri teſtamento eſſe ſumptos. Ac propterea maiore debere quemlibet circa eos uti ueneratione,quo nõ humana,ſed diuina ſunt inſtituta. Ritu igitur expiandi ſeſe per aquas ab his præſertim peccatis quæ leuiora ſunt, etiam nũc utitur Eccleſia;non q̃d in aquis ea poſita ſit uis,ut poſſit etiã animi ſicut & corporis ſordes abluere, ſed per diuinæ uirtutis inuocationem id efficitur,cuius præſentia uniuerſa ſanctificantur,quia ipſe eſt ſanctiſſimus & fons ſanctitatis.

Vt ergo cuncta iuxta leges & iuſtitiæ uim procederent, nihilq́ abſq́ iure fieret, uoluit Deus aliquo iure noſtra aboleri peccata. Simul enim & miſericors eſt & iuſtus, & auidiſſimus quidem omnibus ſceleribus parcendi eſt, ſed id ſine iure atq́ æquitate facere nō poteſt. Omne enim peccatum deprauatio diuinæ legis eſt, Ideo remiſſio peccati, fieri non poteſt, niſi iuſtitia atq́ æquitate in ſuum locū reuocata. Poſſet quidem ſi uellet deus, etiam ſine ullis intercedētibus ritibus expiare, ſed æquitatis & ſanctiſſimæ naturæ ſuæ eſt, ut id ſine iure non fiat. Quæ ratio etiam dei filiū in terras deduxit, ne quæ futura erat ſummi delicti remiſſio, ſine iure atq́ æquitate fieret. Et potuiſſet id quidem à deo fieri, etiam ſi in terras noſtras, carne ueſtitus humana non acceſſiſſet. Sed quia omnis æquitas & ius, & rectum & decorum, eius naturæ concomitātur & ab ea in naturam profecta ſunt, non poterat niſi à ſeipſo diſſentiret, id efficere. Atq́ hæc eſt ratio qua damnātur impij, innocentes ac pij ſeruantur, & ad diuinas uoluptates perfruendas admittūtur. Eſſet quidē illius ineſtimabilis clemētię, omnes æque in beatiſſimū cōſortiū aſſumere: ſed ius hoc non admittit, quod propriū naturę diuinæ eſt. Igitur non mirū eſt, ſi noſtra ſcelera purgantur ritibus & expiationibus adhibitis. Ipſe idem autor docuit quo iure placaretur, qua ſanctitate & religione foret colendus, quæ nam eſſent adhibenda

da,quibus impuritates abolerentur,quæ nõ do‑
cuiſſet niſi ſuæ naturæ propriũ eſſe ſentiret,ſine
iure atq; æqtate peccata ſe nõ poſſe cõdonare.
Tota deniq; horum rituũ diſciplina, eã rationẽ
continet,quæ ſit æquitas colendi dei, & delicta
atq; flagitia expiandi. Quoniamq; difficile eſt
omnibus eam rationẽ per ſe aſſequi quæ in uene
rando deo & obliterãdis peccatis ſit poſita, etiã
id cœlitus reuelatum eſt. Quamobrẽ non inane
inſtitutũ eſt,quòd aquas ſale & orationibus ſan‑
ctificamus, ut ad earũ aſperſum noſtra aboleant
delicta.Et id quidem inane non eſt, quia diuini‑
tus eſt oſtenſum,& è mẽte diuina,diuinaq; æqui
tate profectũ. Leuiora ut dixi his aquis delicta
purgantur,expurgandis autem maioribus,maio
res ſunt ritus,uota,p̃ces,uires adhibẽdæ, q̃a per
ea maior facta eſt æquitatis deprauatio, quã qui
peruertit,turpi nota commaculatus eſt,quæ riti
bus & ſacris inſtitutis aboletur: utq; in noſtris
rebus,eadem eſt ratio rerum in ſuum locum re‑
uocandarum qua peruerſæ ſunt,ſic eadem recu‑
perandi decori, quæ fuiſſet deprauandi. Hunc
ritum & gentiles ſeruabant, etiam in maximis
criminibus. Vt illud Ouidij:

Ah nimium faciles,qui triſtia crimina cædis,
Exigua,tolli poſſe putatis,aqua.

CAPVT XX.

INgreſſusq; Moſes dimiſſa multitudine.) De
dimiſſa multitudine nihil ſcribitur, ſed locus

ſic habet וַיָּבֹא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מִפְּנֵי הַקָּהָל, hoc eſt, Et uenit Moſes & Aharon à facie multitudinis. Vt enim clamorem & ſeditionē excitari animaduerterunt, ſeſe in tabernaculum dei ab illorum præſentia receperūt, adhuc populo eodem in loco perſiſtente, non quòd eos dimiſerint, aut abire iuſſerint Moſes & Aharon. Ideo & Septuaginta cum Hebraico conſentientes interpretati ſunt, καὶ ἦλθε Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἀπὸ προσώπου τῆς συναγωγῆς, hoc eſt, Et uenerunt Moſes & Aharon à facie multitudinis. Neq; hoc magni refert, eſſet tamen alibi maxime neceſſarium, translationis uarietatem cognoſcere.

CLAMAuerunt atque dixerunt.) Quid clamauerint non ponitur in contextu, ſed magis innuitur, in faciem ſuam eos corruiſſe, atque ilico ad hanc eorum inflexionem, gloriam dei ſeſe oſtendiſſe, locus ſic habet וַיִּפְּלוּ עַל־פְּנֵיהֶם וַיֵּרָא כְּבוֹד יְהוָה אֲלֵהֶם, hoc eſt, Et corruerunt in uultus ſuos, & apparuit eis gloria domini. Sine igitur ullis precibus atque clamore, uidetur gloria dei apparuiſſe. Functus autem Hieronymus officio interpretis eſt, quorum non ſolum eſt uerba transferre, ſed etiam explicare interpretando. Quod ergo exiſtimauit ut in eum modum oratio Moſis & Aharon ſe haberet, huc adhibuit. Si tamen quiſquam eſt, qui hoc libenter admittat, ut è noſtro ingenio ſuppleamus, ubi quicquam deſit, Septuaginta quoque neq; ipſi

quid

quid Moſes orauerit poſuerunt, ſed ſolum, καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, καὶ ὤφθη ἡ δόξα κυρίου πρὸς αὐτούς, hoc eſt, Et corruerunt in faciem, & uiſa eſt eis gloria domini. Quamobrem cum & Septuaginta eam particulam taceant, arbitror non ab Hieronymo, ſed ab alijs eſſe adiectam, quod & alijs pleriſque locis factum reperies, in quibus uerba ex ſimilibus in ſimiles locos transponuntur.

AVDITE REBELLES & increduli.) הַמֹּרִים. Pertinaces, exacerbatores, rebelles, qui alios ſemper exaſperatis & amaritudine repletis. Hæc enim uniuerſa eo nomine ſignificantur. Hieronymus eandem uocem duobus nominibus expreſſit, magis uocabulum Græcum quàm Hebraicum ſequutus. Siquidem Septuaginta interpretantur, ἀκούσατε ἀπειθεῖς, hoc eſt, audite rebelles, aut increduli, aut refractarij, & inobedientes.

NVM poterimus eijcere.) Non perſequor hæc leuiſſima, quod Hebraicũ non habeat, nũ poterimus eijcere, ſed potius נוֹצִיא לָכֶם מָיִם id eſt, Num extrahemus uobis aquas, aut faciemus exire: quod & Septuaginta uerterũt, ἐξάξομεν ὑμῖν ὕδωρ, id eſt, Educemus uobis aquas: hęc inquã nõ annotamus, quia leuiſſima ſunt, quæ ſi pſequamur, nec multus erit legẽtibus fructus, & uolumen in immẽſum excreſcet, & ipſius noſtri interpretis maieſtatẽ nõ intellexiſſe uidebimur, qui

qui ſummo decore & noſtræ etiam utilitati cõſu lens, locutiones mutauit Hebraicas, & quæ per ſe fuiſſent obſcura, & difficilia intellectu, reddidit apertiſſima. Mitto enim q̃ diuinæ, totũ Hebraicæ orationis filum immutauit, ut eſſent omnia noſtris auribus magis cõſona, & intelligibiliora, idq́ etiam diſſentiens à Septuaginta.

AQVA contradictionis.) מֵי מְרִיבָה, id eſt, Aquæ contentionis, iurgij: ſicut paulo infra explicatur, ubi iurgati ſunt filij Iſraël contra dominum. A Septuaginta uero id ſumpſit Hieronymus, q & ipſi, τοῦτο ὕδωρ ἀντιλογίας. Hæc eſt aqua contradictionis. Propterea & paulo ante, ubi dicitur in noſtra æditione, conuenerunt aduerſus Moſem & Aharon, eſt uerbum huius nominis ſcilicet וַיָּרֶב הָעָם עִם מֹשֶׁה, hoc eſt, Et litigauit, contendit populus cum Moſe, inde nomẽ ductum מְרִיבָה, id eſt contentio.

ET miſit angelũ ſuũ.) Nõ eſt hoc loco ſilentio prætereundũ quod ſentiũt Hebræi, dicũt eñ nomine angeli etiã prophetas uocari. Quiſquis enim mittit à deo, angelus eſt, ſiue ex beatiſſimis ſpiritibus, ſiue ex pſonis trinitatis, ſiue ex hominibus ſit. Vocatus eſt eñ & filius dei angelus, ut ait Dionyſius ille ſummus. Vocãtur etiã beatiſſimi ſpiritus, quorꝫ præcipue miniſterio utitẽ deus, ad exequẽda & moderãda quæ generis humani ſunt. Angelũ itaq́ ſuũ arbitrantur hic de ipſo Moſe dici, Quod ego certe nõ improbo, dico

Angelus eſt quicunque à deo mittitur.

co tamẽ etiã de angelis intelligi poſſe, quorꝫ du ctu ex Aegypto Hebræi euocati ſunt, & in libertatẽ aſciti. Et quicquid à domino fiebat, angelo intercedente fiebat: nam & ipſe deus, Hebræis proteſtatus eſt, ut angelum ſuum obſeruarent, in quo ipſe eſſet. Et alibi dixit præcedet te Angelus meus. Om̃is deniq; Iſralitici populi ſalus & ductio, per Angelos adminiſtrata eſt.

SED gradiemur uia publica.) Ductũ ab Hebræis eſt, ꝙ uiæ publicæ ſiue regię uocentur, hæ quæ ampliſſimæ ſunt, & frequẽtes, quibus uidelicet, regibus cum totis copijs iter eſt. Hebraice itaq; ſic habet דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ נֵלֵךְ, hoc eſt, Viã regis ibimus: qđ Lxx. interpretant̃, ὁδῷ βασιλικῇ πορευσόμεθα, hoc eſt, Via regia proficiſcemur. *Via regia.*

DABImus quod iuſtum eſt.) וְנָתַתִּי מִכְרָם, hoc eſt, Dabo pretiũ eorꝫ: ſicut etiã ſunt Septuaginta interpretati, δώσω τιμὴν σοι, id eſt, Dabo pretium tibi. Quanq; ut ſæpius diximus, nõ ſemper uerba, ſed magis ſententiã ſequitur Hieron. idq; rationabiliter, ubi fieri ratio præcipit.

PER tritam gradiemur.) Hoc neſcio qua ratione uerterint Septuaginta, παρὰ τὸ ὄρος παρελευσόμεθα, id eſt, Iuxta montem gradiemur, niſi forte dicendum ſit, per uiam regiam, eam intelligi quæ in media planicie poſita eſt, per hanc uero, quæ minus lata ſit, quæ propè radices montis decurrat. Hebraicum certe nomẽ מְסִלָּה, ſemitam ſignificat, ubicunq; ea ſit.

Nulla

NVLLA in pretio difficultas.) רַק אֵין דָּבָר בְּרַגְלַי, hoc eſt, Tantum non ſit uerbum in tranſitu meo: & ut uertit Hieron. appoſitis etiã alijs uerbis, quibus ſententia clarior efficeretur. Septuaginta ferè & ipſi eodẽ modo, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα οὐδέν. Sed res nulla eſt, aut nihil eſt.

PERGAT AHAron ad populos ſuos.) יֵאָשֵׁף אַהֲרֹן, hoc eſt. Congregetur Aharon. Quæ phraſis frequentiſſima in diuinis libris eſt. Aggregari enim ad populum ſuum dicunt, pro eo quod eſt, ad totã ſtirpem, ſuoſq; maiores proficiſci, & ad eos coadunari, & cum eis connumerari, & inter defunctos conſeri. Hanc locutionem etiam nihil Septuaginta permutarunt, προστεθήτω Ἀαρὼν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, id eſt, Adiungatur Aharon ad populum ſuum.

Congregari ad populum ſuum, Hebr. mori.

EO QVOD incredulus fuerit.) עַל אֲשֶׁר מְרִיתֶם אֶת פִּי hoc eſt, Eo quòd exacerbaſtis, aut rebelles fuiſtis, aut non obedieritis ori meo. Hęc enim uniuerſa poſſunt eo uerbo intelligi. Septuaginta primum amplecti uidentur, διότι παρωξύνατέ με ἐπὶ τοῦ ὕδατος, id eſt, eo quòd irritaſtis me ad aquas. Poſſunt inquam ea omnia intelligi. Nam quale fuerit Moſis & Aharon peccatũ ad aquas non ſatis liquet, neque poteſt clare cognoſci quid ſuper hac re ſit ſentiendum. Recitabo autem opinionem aliquorum Hebræorum, præſertim in libro articulorũ fidei eorum, ubi de hac re ſic habetur, Putant enim id peccatum

Moſis & Aaron ad aquas peccatum.

tum fuiſſe, quia Moſes & Aharon non obtemperauerunt præcepto dei: qui eis præceperat, ut petram alloquerentur coràm populo, atque eo modo aquam elicerent, deumq́ apud ſpectãtes ſanctificarẽt. Conueniunt, inquit ſcriptor, duo præſtantiſſimi autores uterq́ Moſes Rambam, & Ramban illud peccatum nõ fuiſſe aliud שלא דברו אל הסלע, hoc eſt, quia petram allocuti non ſunt. Non enim petram, ſed populum potius allocuti ſunt dicentes: Audite rebelles. Quare hoc loco uerbum מרר, apud Hebræos ſumitur pro eo quod Græcis eſt ἀπειθεῖν, id eſt, non obtemperare, non morem gerere: ut eo ſignificetur inobedientia Moſis & Aharon, non pertinacia aut incredulitas. Hæc pauca è multis dicta ſunt, cum alioqui copioſe tractentur ab expoſitoribus.

PER CVNctas familias ſuas.) Hoc non dicitur ſed כָּל בֵּית יִשְׂרָאֵל, id eſt, Omnis domus Iſraël, omnis eorum multitudo. Quod multo eſt ab illo diuerſius. Nam fortè id in alium ſenſum acciperetur. Neque à Septuaginta quoque poſitum eſt, ſed & ipſi, πᾶς οἶκος ἰσραήλ, Omnis domus Iſrael.

CAPVT XXI.

PEr exploratorum uiam.) Clarum eſt etiã atteſtantibus Hebræorum expoſitoribus hoc loco

co הָאֲתָרִים, ſignificare exploratores, à uerbo תּוּר, hoc eſt, Explorauit: nõ eſſe alicuius loci nomen proprium ut exiſtimarũt Septuaginta, qui hæc reddiderunt, ὅτι ἦλθεν ἰσραὴλ, ὁδὸν ἀθαρίμ, ꝙ ueniſſet Iſraël per uiã Atharim. Rabbi enim Salomon ita hunc locum exponit דרך האתרים דרך הנגב שהלכו בה מרגלים שנאמר ויעלו בנגב, hoc eſt, Via exploratorꝫ eſt, quæ ſpectat in auſtrum, per quam exploratores iter fecerũt, quia pauloante dicit, & aſcenderũt per meridiẽ. Chaldaica inſup ædítio, habet אֹרַח מְאַלְלַיָּא, hoc eſt, Viã exploratorꝫ. Quare non poſſumus non improbare æditionẽ Septuaginta. Eſtq; is lapſus apud eos creberrimus, ut quæ ſint appellatiua nomina, ea ueluti propria habuerint, & in Græcam uocem non tranſtulerint.

NAVſeat ſuper cibo iſto leuiſſi.) קָצָה בַּלֶּחֶם הַקְּלֹקֵל, hoc eſt. Tædet iam animam noſtram, ad panem iſtum leuem, qui famem non eximit. Sic enim exponunt Hebręi. Inane uidelicet mãna uocabant, quia ſatietatem non uideretur afferre, ſed inanem animum relinquere. Quod & præclare Septuaginta, ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν προσώχθισεν ἐν τῷ ἄρτῳ, τῷ διακένῳ τούτῳ, hoc eſt, Anima noſtra offenſa eſt, aut ſtomachata eſt ob inanem panem iſtum. Quod & in æditione Chaldaica clarius fit, quæ in hunc modum habet, וְנַפְשַׁנָא עָקַת בְּבִנָּא חֲרֵין בְּמֵיכְלֵיה קְלִיל, id eſt, Et anima noſtra ſtomachata eſt ſuper manna

iſtud, propter eſum eius inanem.

PONE eum pro ſigno.) עַל נֵס, id eſt, Super ſignum. Aliud enim adhiberi præcepit, ſuper quod poneretur ſerpens, puta lignum & ſtipitem excelſum, cui ſerpens affigeretur æneus. Non ergo ſerpens & ſignum idem, ſed ſuper ſignum ſerpens, ut etiam uerterunt Septuaginta καὶ θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημείου, id eſt, Pone ipſum ſuper ſignum.

VNDE dicitur in libro.) Primum obſeruandum eſt Hebraice poni hoc in futuro ſcilicet יֵאָמַר, id eſt, dicetur: deinde quod Hieronymus uertit librum, Hebraice eſt סֵפֶר. quod non tam librum ſignificat, quàm narrationem, repetitionem, cõmemorationem, à uerbo סִפֵּר, id eſt, narrauit, commemorauit, numerauit. Itaq; locus ſic intelligitur: Ideo dicetur in cõnumeratione bellorum domini, hoc eſt, cum bella dei commemorabuntur, recenſebũtur à poſteris, quæ bella pro Iſraël in mari rubro geſſerit, & quæ ad hos torrentes. Neq; enim aliquem librum hic intelligimus: quo ea conſcripta ſint.

SICVT fecit in mari rubro.) אֶת וָהֵב בְּסוּפָה וְאֶת הַנְּחָלִים אַרְנוֹן, Hoc eſt. Onus, aut pondus, oppreſſio maris rubri, & torrẽtis Arnon. Hi duo ſcilicet loci tanquàm memorabiles ab omni poſteritate repetentur, in quibus deus pro Iſraële dimicauit: ubi prodigia cœleſtia oſtẽſa ſunt. Nihil autem horum attigerunt Septuaginta.

SCOPVLI torrentium.) אֲשֶׁר הַנְּחָלִים Hoc eſt, Impetus, fluxus, aqua cum impetu currens: aqua inquit torrentium, quæ flectitur ad fines Moab. Hæc enim erant ſigna, quibus prodigia dei agnoſcerentur, His locis trophæi erecti fuerant. Hæ aquæ illorum torrentium, cladis erant indices. Quæ hoc loco in codicibus Septuaginta ſint, non produco, quia uehementer aliena ſunt.

IDCIRCO dicetur in prouerbio.) עַל כֵּן יֹאמְרוּ הַמֹּשְׁלִים, Hoc eſt, Ideo dicent qui prouerbijs utuntur. Quod pulcherrime ſignificatur à Septuaginta *διὰ τοῦτο ἐροῦσι οἱ αἰνιγματισταί*, id eſt, quapropter dicēt ænigmatiſtæ, id eſt, Qui ænigmatis utuntur.

DEDI FILios eius in fugam.) נָתַן בָּנָיו פְּלֵיטִים, Hoc eſt, Dedit filios eorum effugientes, & in fugam. Quod male ad ſalutem retulerunt Septuaginta *ἀπεδόθησαν οἱ υἱοὶ αὐτῶν διασώζεσθαι*, Hoc eſt, Venditi, aut traditi ſunt filij eorum, ut ſeruarentur: cōtrarius enim ſenſus eſt. Et fuga non ſignificat ſalutem ibi, ſed qua fugiunt, quibus perſecutor à tergo impendet.

IVGVM ipſorum.) נִירָם אָבַד, Hoc eſt. Regnum eorum perijt, aut iugum eorum, quo alijs imperabant, ut exponit Rabbi Salomon, qui hoc nomine ſignificari dicit imperium, iugum, מַלְכוּת, Hoc eſt, Regnum, & ממשלת איש, id eſt, Imperium uiri. Quamobrem cū hæc

ſit eius

ſit eius uocis ſignificatio,non recte Septuaginta interpretati ſunt τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπολεῖται.Hoc eſt,Semen ipſorum peribit.

VSQVE ad internitionẽ.) עַד בִּלְתִּי הִשְׁאִיר לוֹ שָׂרִיד.Hoc eſt,Vſq; quo nõ relinquerent ei, qui aufugeret,aut qui ſuperſtes eſſet:quòd à Septuaginta non eodem penitus ſenſu uerſum eſt ἕως τοῦ μὴ καταλιπεῖν αὐτοῦ ζωγρείαν,id eſt,Quouſq; non relinquerent eius uel captiuum.

CAPVT XXII.

IN cãpeſtribus Moab.) בְּעַרְבוֹת מוֹאָב, id eſt, In planicie Moab,uel in ſolitudinibus Moab. Quod medius fidius non recte Septuaginta interpretati ſunt,uerborum ſimilitudine decepti. Siquidem ערב ueſperum ſignificat, ſed in numero plurium, ערבות,planiciem,campeſtria,latitudinem aut ſolitudines declarat.Igitur illi nõ obſeruata hac uarietate,alterum pro altero reddiderunt, παρενέβαλον ἐπὶ δυσμῶν μωάβ,Hoc eſt, Caſtrametati ſunt in occaſu Moab: quod certe non ſcribitur hoc loco.

ET impetum eius ferre non poſſent.) וַיָּקָץ מוֹאָב,id eſt,Et excitatus eſt Moab:aut, euigilauit,cõmotus eſt:aut, tædium uitæ ſuæ eũ cepit: quæ omnia eo uerbo ſignificantur : ſicut & Septuaginta καὶ προσώχθισε μωὰβ ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν ἰσραὴλ,Hoc eſt,Et commotus eſt,aut tæduit Moab à facie filiorum Iſraël . Licet Nicolaus aliter hunc ſenſum interpretetur.

Getas:quanquàm de his non ita conſtat,ſicut de Mercurio & Sibyllis. Reliquos in totum abijciendos arbitror. Quæ autem apud nos,à prophetis tradita ſunt, inueniuntur illa quidem in omnium gentium literis, ſed alio quodam modo,ut alia penitus eſſe uideant̃. Deprauata enim ab idololatris eſt ueritas, & ad ſuas ſuperſtitiones accommodata. Quocirca cauendum eſt,ne quæ illorum non ſunt,noſtra non faciamus,aut eorum ſuperſtitionibus noſtram religionẽ commaculemus.

HABENTES diuinationis pretiũ.) קְסָמִים, id eſt,Diuinationes,aut inſtrumenta, quibus diuinamus. Rabbi Salomon כל מיני קסמים, id eſt,Omne incantationis genus. Quibus ſcilicet dæmones euocarentur. Aut certe quod interpretatus eſt Hieronymus, pretium potius q̃ rem ipſam. Nam quo incantationis aut diuinationis genere uſus ſit Balaham perſpectum eſt, in ſomnijs ſcilicet, cum noctu accubaret, ut ex iſto loco clarum fit. De alio uero diuinationis genere nihil ſcribitur. Deinde quæ uerisimilitudo eſt,ut illi homines afferrent ſecum incantationes. Nónne apud magum potius eſſe debuerant,non apud illos? Quid opus habere eorum incantationibus ille,id eſt,his rebus,quibus incantamus,poterat? Non eſt igitur uerisimile, aliquid eiuſmodi allatum eſſe ab illis,ſed per incantationes hoc loco intelligimus aut pretium

ipſum,aut id quod erat incantandum . Id eſt rationes atq; ordinem, quo uti deberet ſuper populum maledicendum.Prima ſentẽtia à Septuaginta interpretibus profecta eſt,qui locum hunc ita reddiderunt, καὶ τὰ μαντεῖα αὐτῶν ἐν ταῖς χερσὶ αὐτῶν, id eſt, Et uaticinia ipſorum:aut diuinacula,ut habebat antiqua Latinorum æditió,in manibus eorum.Mittimus quæ hoc loco dicuntur à Nicolao,ne in meſſem alienam falcem immittamus.

VTINAM haberem gladium ut te percuterem.) כִּי עַתָּה הֲרַגְתִּיךָ .Quia ſi gladiũ inquit haberem,iam nũc te interfeciſſem:uerũ Septuaginta ſicut & Hieronymus.ἤδη ἐξεκέντησά σε iam inquit confodiſſem,conuulneraſſem te.

NONNE animal tuum.)הֲלוֹא אָנֹכִי אֲתֹנְךָ id eſt,Non'ne ego aſina tua?Sicut & Septuaginta οὐκ ἐγὼ ἡ ὄνος σοῦ, Non'ne ego aſina tua?

VT ADVERSARER tibi.)Ita locus intelligendus eſt לְשָׂטָן ,id eſt,Vt aduerſarer tibi.

Satan aduerſarius. Nam Satan aduerſari ſignificat, unde & nomen Satan, quem corrupto nomine appellamus Satanas, Aduerſarius uocatur,quia omnibus ſanctiſſimis rebus ſeſe opponit. Quamobrem non recte uerſum eſt hoc à Septuaginta. Egreſſus ſum inquit εἰς διαβολήν σοῦ, Hoc eſt, in tui calumniam ,ut calumniarer tibi, quod certe non habet locum hic. Non enim idem eſt aduerſari & calumniari,cum calumnia ſine uerbis fieri nõ

poſſit

poſſit,aduerſari autem & uerbis & factis poſſi-mus.Et licet Diabolus & Satan idem ſit,aliter ta-men de cæteris rebus eſſet loquendum, Secus enim calūniamur, ſecus aduerſamur, obſtamus, præpedimus. Diabolus.

AN quia mercedē aduentui tuo.) Imò aliud הַאֻמְנָם לֹא אוּכַל כַּבְּדֶךָ, Hoc eſt, Nūquid uere non poſſum honorare te? Sicut & Septuaginta ὄντως οὐ δυνήσομαί σε, Hoc eſt, Num uere nō pote ro, debito te honore proſequi?

ET VENerunt in urbem quæ erat.) קִרְיַת חֻצוֹת, Hoc eſt, In urbem munitam, aut urbem platearum. Rabbi autem Salomon aliter hūc lo-cum exponit: uenerunt inquit in urbē, cuius pla teæ uiris, ac mulieribus, ac pueris erant refertæ, ut rex id oſtēderet Balaham ac diceret: Obſecro ut miſerearis hanc miſerorū multitudinem, qui-bus gladius & cædes iam impendet. Quare lōge ſecus exponunt hāc ſententiā Hebræi, q̄ noſter interpres. Sept. quoq; diuerſi & ipſi ſunt. Vene-rūt inqunt εἰς πόλεις ἐπαύλεων, in urbes ſtabulorū aut uillarū. Quod certe uehemēter alienum eſt.

AD EXCELSA Bahal.) Ita quidem ſigni-ficat nomen Hebraicum בָּמוֹת, id eſt, Excel-ſa: locos uidelicet eminentes & nemoroſos, quos dijs ſuis conſecrabant, & ibi lætabantur, cum ſumma corporis ignominia. Hæc itaq; cum ſit uocis ſignificatio, miror cur ſecus tranſtulerint Septuaginta ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν στήλην

τοῦ βαάλ,id eſt, Deduxit eum ad columnam, uel ſtatuam Bahal. Quod à uero abeſt plurimum, quo modo enim inde multitudinem deſpicere potuiſſet?

CAPVT XXIII.

Aram. DE Aram.)id eſt,De Meſopotamia ſiue Syria:quę uocatur Hebraice Aram naharim, à primo incola, ut moris eſt ſacris literis, regiones nominibus eorum uocare, qui eas primi adierint.Igitur Septuaginta nomen Hebraicum in Græcum commutarunt ἐκ μεσοποταμίας μετεπέμψατό με, Hoc eſt, E Meſopotamia accerſiuit me.

ET FIANT nouiſſima mea.) Sicut Hebraicum וּתְהִי אַחֲרִיתִי כָּמֹהוּ, Et ſint nouiſſima mea,ſicut huius. Quare Septuaginta neſcio cur tam diuerſe trãſtulerint καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς τὸ σπέρμα αὐτῶν,id eſt, Et fiat ſemen meũ, ſicut ſemen eorum:credo eos,quod Hebraice dicitur nouiſſimũ, pro poſteritate ſumpſiſſe, cum tamen pro exitu potius accipiendũ ſit:quia paulo ante dixit,moriatur anima mea ſicut anima iuſtorum.

SVPER uerticem montis phaſga.) κορυφὴν λελαξευμένου, uerterunt Septuaginta,id eſt, Verticem leuigati aut raſi,ſcopuli ſcilicet aut cautis, cum magis proprium nomen ſit loci, ut exponunt etiam Hebræorũ interpretes. Et quamuis poſſint pleraq; nomina,aliquã etymologiã recipere

pere, hoc certe non poteſt eo modo explicari. Quanquàm hoc perleue ſit,& maximorũ uirorũ labeculæ non ſunt animaduertendæ.

NON eſt deus quaſi homo ut mentiatur, & mutetur.) Ita quidem habent Hebraica. Primũq; ſignificat, mentiri, ſecundũ pœnitere. Nõ eſt inquit deus ſicut homo. וִיכַזֵּב, id eſt, ut mentiatur: neq; ſicut filius hominis וְיִתְנֶחָם, Et pœnitebit eum. Horum itaq; uerborũ cũ hæc uera ſit ſignificatio, Septuaginta tantopere uariãt, quãtopere mirari neceſſe ſit οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ᾽ ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι, id eſt, Nõ eſt ſicut homo deus, ut diſponatẽ, aut ſuſpenſus ſit, neq; ſicut filius hoĩs, ut ei quĩs minetẽ. Patetq; quãta ſit diſſimilitudo. Puto autẽ aliter codices habuiſſe ipſorum interpretum, eſſeq; utrunq; uerbum, in utrunq; hoc, quod ei ſimile eſt, corruptum.

AD benedicẽdũ adductus ſum.) בָּרֵךְ לָקָחְתִּי id eſt, Benedicere aſſumpſi: ſed Septuaginta ſicut Hieronymus, εὐλογεῖν παρείλημμαι. i. Benedicere aſſumptus ſum: quãquàm agens in patiens uertũt. Veritas habet ut poſuimus: nõ eo tamẽ inficias, nõ ſumi aliqñ actiua pro paſſiuis, & è conuerſo.

NON eſt idolũ.) לֹא הִבִּיט אָוֶן בְּיַעֲקֹב, Hoc eſt, Nõ declinabit uanitas ad Iacob: nec diſplicet quòd hãc uanitatem Hieronymus idololatriam interpretatur. Septuaginta multo diuerſius οὐκ ἔσται μόχθος ἐν ἰακὼβ, id eſt, Nõ erit labor in Iacob. Quod certe non tam uero adhæret.

NEC uidetur ſimulachrum.) עָמָל, id eſt, Opus: ſumiturq; non pro labore, ſed ipſo opificio, & opere. Quare Septuaginta minus ueritatē attigerūt. οὐδὲ ὀφθήσεται πόνος ἐν ἰσραήλ, id eſt, Neq; uidebitur labor in Iſraël.

ET clangor uictoriæ.) ותְרוּעַת מֶלֶךְ בּוֹ .i. Et clāgor regis in eo: ſiue quod eſt melius, & habitatio regis in eo: theruat igitur hoc loco non clangorem ſignificat, ſed habitationem, ſedem, quēadmodū exponunt Hebræi, & æditio Chaldaica idem comprobat, quæ hunc locum in hūc modū interpretatur ושְׁכִינַת מַלְכְּהוֹן בֵּינֵיהוֹן id eſt, Et habitatio regū inter ipſos. Indicat igit̃ fore, ut regia ſedes, & ſceptrū & imperium inter ipſos futurū ſit. Non ſolū de ipſis Iudæorū principibus id uaticinans, ſed etiā de Meſſia, qui regibus imperat. Septuaginta quoq; idem ſenſiſſe uidentur, καὶ τὰ ἔνδοξα ἀρχόντων ἐν αὐτῷ, Hoc eſt, Et inſignia principū, ſiue gloria principū in eo.

CVIVS fortitudo ſimilis eſt rhinoce.) Quoniam nomen rhinocerotis ראם etiā aliud ſignificare uidetur, ſcilicet altitudinē, eo quòd ducit̃ à uerbo רמם, Hoc eſt, Extulit, propterea ſunt apud Hebræos qui interpretentur, fortitudo excelſa eſt ei, fortitudo magna, ſublimis, pro rhinocerote magnū ac ſublime ponentes. Quæ etiā eſt interpretatio Onchelos Chaldæi quæ ſic habet תקפא ורומא דליה. Hoc eſt, Excelſa & eleuata fortitudo eius. Atq; ita interpretat̃ & Rabbi Salomon

lomon.Hieronymus ſecutus eſt Septuaginta q etiã tranſtulerũt ὡς δόξα μονοκέρατος αὐτοῦ,id eſt, Vt gloria unicornis,gloria eius:quãquàm in eo non ſunt admittendi,quòd fortitudinem, gloriã appellarint,quod uix intelligi poſſet.Quæ enim gloria eius animantis? peruertitur autem cõpara tio,quæ nõ de gloria,ſed fortitudine fit,quod & alibi frequenter admonebimus. Frequens enim eſt ea comparatio rhinocerotis propter fortitudinem,de qua ſuis dicetur locis.

CAPVT XXIIII.

Dixit homo cuius eſt obturatus oculus.) הַגֶּבֶר שְׁתֻם הָעָיִן,id eſt,Vir cuius eſt apertus oculus: ut interpretantur Hebræi,& Chaldaica transfert æditio.Quare in contrariũ acceptũ eſt ab Hieronymo.Mirorq́ cur Septuaginta ſecutus nõ ſit,qui ſecundũ Hebraicũ tranſtulerunt φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινὸς,id eſt,Dixit homo uerax.Quo fit,ut ſuſpicer,non eo modo reddidiſſe Hieronymũ,ſed deeſſe in noſtris codicibus negationem,ut dicendũ ſit:Dixit homo cuius non eſt obturatus oculus. Cõtraria enim ſibi diceret Balaham, qui paulo poſt ſe ſermonũ dei auditorem eſſe proteſtatur.

VISIONEM omnipotentis intuitus eſt.) Supuacanee addit̃ à Septuaginta ἐν ὕπνῳ, id eſt, in ſomno,Qui uiſionẽ dei uidit in ſomno. Nam ea uiſio,etiam non in ſomno fieri potuit,ut ſæpe prophetis accidebat. Deinde & in eo,non recte

diſſen

diſſentiũt, ut quod eſt Hebraice שֹׁמֵעַ אִמְרֵי אֵל id eſt, Audiens uerba dei fortis: ipſi uerterint, ἀκούων λόγια ἰσχυρά, Hoc eſt, Audiens eloquia fortia. Multum enim intereſt: & eorum oratio non eſt adeo clara. Ilico enim intelligeť quæ ſint eloquia fortiſſimi dei, ſed eloquia fortia, non adeo. Notaq́ue differentia eſt.

SICVT ualles nemoroſæ.) כִּנְחָלִים נִטָּיוּ id eſt, Sicut torrentes in longum tendentes, & circũſepti arboribus: aut ſicut ualles, ut elegãter uertit Hieronymus Septuaginta ſecutus qui ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, id eſt, Sicut ualles opacantes.

FLVET aqua de ſitula.) יִזַּל מַיִם מִדָּלְיָו, Hoc eſt, Exibunt, erumpent aquæ de ſitula eius, aut de puteis eius, ut exponit Rabbi Salomon.

TOLLETVR propter Agag.) וְיָרֹם מֵאֲגַג מַלְכּוֹ, id eſt, Et eleuabit ab Agag regẽ eius. Tollet ab Agag regnum eius: aut, Tolleť ab Agog regnum eius: quod de Saule dictum exiſtimant. Quare uidentur in contrarium uertiſſe Septuaginta καὶ ὑψωθήσεται ἡ γὼγ βασίλεια αὐτοῦ, Hoc eſt, Exaltabitur Agog regnũ eius. Ecce ueritas nihil exprimitur.

ET perforabũt ſagittis.) Imò ſic וְחִצָּיו יִמְחָץ id eſt, Et ſagittas eius confringet: gens ſcilicet illa, de qua tot tantaq́ue uaticinatur. Septuaginta uero ſententiam non uerba reddiderunt καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν, Hoc eſt, Et ſagittis ſuis confodiet hoſtem.

Reuer

R E V E R T ere ad locum tuum.) Vehementius eſt Hebraice בְּרַח לְךָ אֶל מְקוֹמֶךָ, id eſt, Fuge in locum tuū: quaſi ei minas intentet, ſicut & Septuaginta νῦν οὖν φεῦγε εἰς τὸν τόπον σοῦ, id eſt, Nunc effuge in locum tuum.

I N extremo tēpore.) בְּאַחֲרִית הַיָּמִים, id eſt, In nouiſſimis diebus, in extremitate dierū: ut intelligeremus quod tēpus ſignificaretur. Appellantur autem nouiſſimi dies in ſacris literis ultima mūdi ætas, in qua ſanctus Meſſias apparuit. Omnium enim ſeculorum cauda hæc eſſe denunciatur. Sex enim millibus annorum mundū ſtare, multis eſt oraculis cognitum ut ſcribitur in Talmud Hebræorum, & ut cecinerunt Sibyllæ, Hydaſpes & Mercurius triſmegiſtus. Quorum duo extrema millia, anni Meſſiæ eſſe dicebantur, id eſt, quibus Meſſias dei filius eſſet uidendus, & p omnes illos annos foret colendus. Quibus annis paulatim corruptela inualeſcente, uſq; in extremitatē adeo propagabitur, ut exoriatur tandem, ille prophanus, & ſceleratiſſimus tyrannus Antichriſtus. Quæ ſi uera ſunt, à cōſummatione mundi hoc noſtro tempore, id eſt, M.D. XXVIII. eiusq; hæc ſcribebat anno XXIX. habita ſecundum Hebraicam ueritatem computatione, abſunt anni ſeptingenti & uiginti minus octo. Numerant enim apud Hebræos nunc à conditione mundi, quinq; millia ducenti octoginta & octo. Quæ an uera ſint, uidebit ipſa poſteritas

Nouißimi dies qui dicantur.

Mūdum ſex millibus annorum duraturum.

Antichriſtus

ſteritas,nos nihil temere affirmamus, ne in erro-
Lactãtij er- rem Lactantij incidamus,qui à ſua ætate,uſq; ad
ror in ſuppu exitum rerum,non plus ducentis annis fore exi-
tatione anno ſtimabat.Secutus & ipſe oracula Sibyllarum &
rum mundi. Mercurij. Sed fefellit eum æditio Septuaginta quæ cum in his numeris recenſendis, corruptiſſima ſit,factũ eſt,ut mille anni plures quàm deceat in ſupputatione additi ſint, aut etiam plures.In quo errore fuit uniuerſa Græcia,& Italia, quæ Grçcos ſequebatur.Atq; etiam nunc apud nos,qui ſcribunt hiſtorias,in eodẽ uerſantur errore,maiorum fidem ſequentes.Neceſſe uero eſt in hac re ad Hebraicam ueritatem recurrere,imo ad noſtros codices: qui optime ſe habent: quia Hieronymus Septuaginta ſequutus non eſt,ſed Hebraicum contextum.

VIDEBO cum ſed non modo.)Totũ hoc, nihil ab Hebraico diſſentit,ſed apud Septuaginta obſcurius redditur quàm deceat,& forte ſecus quàm ueritas expoſcat δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν, μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει,id eſt,Oſtendam ei,& nõ nũc, beatum dicam,& non appropinquat: quomodo fieri poteſt,ut uerterint.אַרְאֶנּוּ, id eſt,uidebo cũ, in hoc quod eſt oſtẽdam eum.Factum ſcilicet ex eo errore eſt.Putabant enim uerbũ eſſe trãſitiuũ tertiæ cõiugationis.At nõ animaduerterunt deeſſe iod,aut chirich,quæ tertiã coniugationẽ deſignant,ut patet his qui ſciũt Hebraice. Deinde in alio error eſt.Nã futurũ אֲשׁוּרֶנּוּ,quæ uox fu-

turi

turi tēporis eſt à uerbo שור,id eſt,uidit, contem platus eſt,illi exiſtimarūt duci ab אשר,id eſt,Beatificauit. Nō animaduertentes,in grāmatica maximā inter utrunq; poſitam eſſe differentiā. Quā ego afferrē,ſi huius eſſe loci exiſtimarē. Satis ſit uarietatis cauſam oſtendiſſe.

ORIETVR ſtella ex Iacob.) Primum obſeruandum eſt,eſſe præteriti temporis hoc apud Hebræos. Deinde non poni uerbum orietur, ſed quod inceſſit, aut uenit ſignificat, hoc modo דרך כוכב מיעקב,id eſt, Profecta eſt ſtella ex Iacob,ut exponunt Hebræi. Sed Chaldaica æditio, apertiſſime indicat fore ut ſtella quædam, id eſt,rex,ex Iacob naſceretur, hoc modo, יקום מלכא מיעקב ויתרבא משיחא מישראל ו ויקטול רברבי מאב וישלט בכל בניא אנשא. Hoc eſt: Conſurget rex ex Iacob, & pullulabit Meſſias de Iſraël,& interficiet principes Moab, & dominabitur omnibus filijs hominis. Obſeruatione igitur dignum eſt, quantum is locus Chriſtianorum fidem adiuuet,qui de Meſſia hęc dici aſſerimus. Id enim in tota æditione Chaldaica factum eſſe perſpicimus, ut ſi quis locus in ſacris literis ea tempeſtate de Meſſia eſſe uideretur,clariſſime ſit ab illis Chaldæorum interpretibus translatus, amotis uocabulis ambiguis. Igitur de Meſſia is locus intelligendus eſt, qui principes Moab interficiet, id eſt,omnes idololatras,qui per eū populum maxime ſignificātur. aut

De Meſſia uaticinium.

aut Antichriſtum,quem Moabitam futurũ eſſe aſſerũt.Dominabiturq́ʒ ſuper uniuerſum orbem terrarũ.Nõ aliter de eo locutus Balaham, quàm Daniel,qui filium dei,totius mundi regem futurum uaticinatus eſt:eo imperij genere,quo nullum ſit maius,id eſt,ut ab imperatoribus & principibus etiam adoretur,& ei colla ſubmittant,quod imperium uere diuinum eſt,& incorruptibile:quod qui deſtruere conabitur,ut nefandiſſimus tyrannus ab eodem occidetur.Nũc uel inuitis Iudæis uiget,ut prius,ſicut ait Chryſoſtomus,ſol extinguendus ſit,quàm hoc imperium,id eſt ſanctiſſima religio penitus ſit abolenda. Quod maxime ſitiunt Hebræi.Cuius quotidie interitum expoſcunt ac deprecãtur:ex aſtris,ex leuiſſima quaq́ʒ re augurãtur.Quid igitur per filios Seth ſit hoc loco intelligendũ,Chaldaica demonſtrauit æditio,omnes ſcilicet homines.Quia à Seth omnes propagati ſumus,qui in locum Abel interempti ſucceſſit, proles autem Chain, diluuio extincta eſt.Noë à Seth origenem ducebat,à Noë omne humanũ genus reparatum eſt. Quare filij Seth, ſunt ſicut filij Adam,id eſt, omne genus humanum:quia inde omnes prouenerunt.

Filij Seth.

VENIENT in triremibus de Italia.) וְצִים מִיַּד כִּתִּים, id eſt, Et triremes à potentia Italorum,ſiue Romanorum.Suppleuit autem Hieronymus, uenient: recte quidem factum. Omnes enim prophetiæ compendioſe & obſcure proferuntur

ferũtur,& explicandæ ſunt,his adiectis, quę ui deantur neceſſaria. Quod uero attinet ad nomi⸗na, ſciendum Chittim, quod Italiã Hieronymus interpretatus eſt, non abeſſe ab eadem ſententia etiam Hebræos, qui putant per hoc nomen Ro manos ſignificari. Sic eñ Rabbi Salomõ ſcribit

Chetim, Italia.

ועברו כתיים שהם רומיים בבירניות גדולות

Hoc eſt, Et tranſibũt Chetæi, qui ſunt Romani, cũ uaſtis triremibus cõtra Aſſyrios. Hoc ipſum per æditionem Chaldaicam cõprobatur, quæ & ipſa, Chitæos interpretat̃ רוֹמָאֵי, id eſt, Roma⸗nos. Lxx. uero uocem ipſam Hebraicam poſue⸗runt. Quamobrẽ non poſſumus non mirifice cõ mendare Hieronymum, qui ueritatẽ nobis ape⸗ruerit: prophetabat ergo Balaham de futuro Ro manorum imperio ante urbem conditam pluri⸗mis annis. Nec me latet, per Chittim alias etiam regiones & gentes ſignificari. Vt quod dicitur de Alexandro egreſſus eſt de terra Chettim: qđ de Romanis aut Italia non poteſt intelligi. Sed hoc loco refragari non poſſumus teſtibus He⸗bræis, & æditione Chaldaica, & ipſo Hierony⸗mo de Romanis non eſſe ſentiendum, dicemus autem de alijs, ſuis locis. Atque hinc factum eſt, ut Ceteos hic interpretes Græci non Roma⸗nos, ſed Macedonas intellexerint. Nam Theo⸗doritus hoc loco ſcribit de Balaham, multa eum eſſe uaticinatum, ſed etiam προεῖπεν δὲ καὶ τὴν μακεδόνων νίκην, ἐξελεύσεται γάρ φησιν ἐκ χειρὸς χετιείμ.

De Romanorum imperio uaticinium.

ἀλέξανδρος μὲν γὰρ κατέλυσε τὴν τῶν περσῶν βασιλείαν. ἀντίοχος δὲ ἰουδαίοις ἐπιστρατεύσας, τὴν μητρόπολιν αὐτῶν εἷλεν, καὶ τὸν θεῖον ναὸν ἀπέφηνεν ἔρημον, id eſt, Prædixit etiam Macedonum uictoriam. Egredietur, inquit, de manu Cetim. Alexander enim Perſarum deſtruxit imperium: Antiochus autem, contra Iudęos dimicans, eorum cœpit metropolim & dei templum deuaſtauit, hæc ille. Sed hoc refellitur Hebræorum autoritate, & æditione Chaldaica.

CAPVT XXV.

ET ſuſpende eos in patibulis.) וְהוֹקַע אוֹתָם id eſt, Suſpēde, ſuffige in patibulis: quod in aliam ſententiam uerſum eſt à Septuaginta, παραδειγμάτισον αὐτοὺς τῷ κυρίῳ, id eſt, Et produc, ſiue deforma, dehoneſta eos coràm domino. Sed in contextu expreſſe ponitur quo ſupplicij genere deberēt affici: nam ſignificari eo uerbo affixionem, & ſuſpendium indicant interpretes Hebræorum. Et locus ille Regum 3. ubi de crucifixis filijs Saul ſcribitur, qui ſic habet והוקעום ליהוה, id eſt, Et ſuſpendite eos domino. Sciendum uero eſt, ſecundum Hebræos, non eſſe dictum de principibus ſuſpēde eos, ſed de his qui fuiſſent trāſgreſſi. Nam principes uocari iuſſit, ut poſſent qui deliquiſſent agnoſci: ipſe uero arbitror utrunqȝ nos exiſtimare poſſe.

INTRAuit ad ſcortum.) Quod ſæpius admonuimus, non omnino percepiſſe interpretes

uerbo

uerborum differentiam,quæ apud Hebræos manifeſtiſſima eſt, ex hoc potiſſimum loco cognoſcitur,q Hebraice ſic habet: Ecce,inqt, unus de filijs Iſraël uenit וַיַּקְרֵב אֶל אֶחָיו אֶת הַמִּדְיָנִית id eſt, Et attulit ad fratrem ſuum ſcortum Madianitem.Eſt ergo tertiæ coniugationis,in qua, uerba tranſitiua formantur: non primæ, ut noſter putauit interpres. Eratq́ uertendum, non acceſſit ipſe ad ſcortum, ſed ipſe accedere fecit ſcortum ad fratrem ſuum, ut cum eo commiſceretur,exhibuitq́ illi fornicandi facultatem. Nã quod יקרב,ſit tertiæ coniugationis & ſit tranſitiuũ patet retro ex cap. uigeſimoſeptimo,ubi ponitur ויקרב משה את משפטן לפני יהוה. Quod Hieron.recte interpretatus eſt.Retulitq́ Moſes cauſam eorum coram domino.Ecce uertit, retulit, id eſt, accedere fecit, non autem acceſſit,quod idem & Septuaginta ſenſerũt,ſed in alio uariarunt,καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος τῶν υἱῶν ἰσραὴλ ἐλθὼν προσήγαγε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν μαδιανίτιν,id eſt,Et ecce homo ex filijs Iſraël ueniẽs adduxit fratrem ſuum ad Madianitida. Sed cõtra factum eſt,illam ad eum,non eum ad illam adduxit,quod etiam eſt ueriſimilius.

QVIA zelo meo cõmotus eſt.)בְּקַנְאוֹ קִנְאָתִי id eſt,Dum zelatur ipſe zelum meum: quod aliquando inuidiam,interdum furorem,aliquando honeſtiſſimũ & accenſum amorẽ ſignificat, quo exarſit Phinces,Septuaginta, ἐν τῷ ζηλῶσαι μοῦ,

τὸν ζῆλόν μου ἐν αὐτοῖς, id eſt, Dum zelatur meum zelum in ipſis. Ecce quæ uertit Hieronymus, ſunt longe his clariora.

IN Locis genitalibus.) De utroque intelligunt Hebræi, in eo loco ſcilicet eſſe utrunque conſoſſum, licet contextus tantum de fœmina hoc dicat, percuſſit inquit, uirũ ac mulierẽ אֶל קֳבָתָהּ id eſt, ad fœditatẽ eius. Ideo Septuaginta, qui ad Hebraica propemodum adhęreſcunt, ſic habẽt, Percuſſit inquiunt hominem, καὶ τὴν γυναῖκα διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς, id eſt, per mediam eius uuluam. Sed Rabbi Salomon exponit בתוך זכרות של זמרי ונקיות שלה, id eſt, In medijs genitalibus zamri, & genitalibus eius mulieris. æditio Chaldaica לִמְעָהָא, hoc eſt, in uentre eius.

PAcem fœderis mei.) בְּרִיתִי שָׁלוֹם, hoc eſt, Fœdus meum pacis, id eſt, Do ei fœdus meũ pace & quiete ſempiterna, ut nemo ſcilicet auferre poſſit, & de tanto gradu eum deturbare: ita uerterunt etiã Septuaginta, ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, hoc eſt, Ecce ego do ei teſtamentum pacis, amicitiæ uidelicet & beneuolẽtiæ & ſocietatis cum deo, quę eſt deo cum ſuis ſacerdotibus, ſi mundi & caſti fuerint. Immutauit ergo Hieronymus, ut diceret pacem fœderis mei, nõ fœderis mei pacem, & quidẽ prudenter, eo quod eadem quidẽ ſunt, ſed hoc clarius & apertius. Fœdus autem dei, eſt eius conſortium, amicitia, & quaſi affinitas, quam cum deo diuini habent homines

mines, per ſummã æquitatem & innocentiã, & honeſti amorem, ei ſimillimi effecti.

PRINCIpis nobiliſſimi Madianitarum.) ראשׁ אֻמּוֹת, id eſt, Principis populorum, cui plurimi ſuberant populi. Quod miror non tranſtuliſſe Septuaginta, ſed potius nomen propriũ putaſſe, θυγάτηρ σοὺρ ἄρχοντος ἔθνους Σομώθ. Filia Sur principis gentis Somoth. Videmus eos uocem Hebraicam umot, id eſt, populi, non interpretatam reliquiſſe, quod recte factum non eſt.

HOſtes uos ſentiant.) צָרוֹר אֶת הַמִּדְיָנִים, hoc eſt, Inimicare, inimicus efficiaris, afflige, uexa, perturba Madianitas. Sicut & Septuaginta, ἐχθραίνετε μαδιηναίοις. Hoſtes ſitis Madianæis.

CAPVT XXVI.

ET factum eſt grande miraculũ.) וַיִּהְיוּ לְנֵס id eſt, Et fuerunt in ſignum ac miraculũ illi ſcilicet. Quare non refertur miraculum ad filios Chore, ſed ipſum potius, eiusq; ſequaces: ſicut & Septuaginta Hebraicum ſecuti trãſtulerunt, καὶ ἐγενήθησαν ἐν σημείῳ, id eſt, Et facti ſunt in miraculum: mox inferunt, οἱ δὲ υἱοὶ κορὲ οὐκ ἀπέθανον, id eſt, Filij autem Core, non ſunt mortui. Quare ad illos ſpectat, licet etiam miraculum fuerit, ut illis pereuntibus, eos unà cũ tabernaculis eorũ abſorbente terra, filij non fuerint abſorpti.

FILij Gad.) Primus in cẽſu, ſicut ætate prior erat, ponitur Ruben, poſt quem ſubſequitur Simeon, tertius locus datur Gad, quod & ubique

fit. Quare apud Septuaginta male non ſuo loco poſitus eſt Gad, ſed ferè ultimo. Quod certe maxime miror, nam ſuperius eundem errorē accidiſſe, poteramus æquius ferre, ſed quòd hic idē peccetur, non eſt ferè tolerabile. Patet autē hæc errata non eſſe ipſis interpretibus adſcribenda, ſed deprauatis codicibus: id quod non fuit in lingua Græca difficile, ut quæ maxime ab Hebraica eſt aliena, facile peregrinæ linguæ corruptelas admitteret.

IN CENſu Iſacar redundant centum apud Septuaginta interpretes, quandoquidem is numerus eſt ſicut noſtra habet æditio: ſcilicet, אַרְבָּעָה וְשִׁשִּׁים אֶלֶף וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת, id eſt, Sexaginta quatuor millia, & trecenti: in Græco autē τέσσαρες καὶ ἑξήκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc eſt, ſexaginta quatuor millia, & quadringenti.

NON recte quoque apud Septuaginta cenſus Aſer præponitur cenſui Ioſeph, Manaſſe, & Ephraim, & Beniamin, & Dan. Nam poſt om̄es hos, Hebraica fides cenſet Aſer, id quod fit in noſtra æditione, quæ ferè nunquam ab Hebraica ueritate diſſentit. Eſt autem in eodem cenſu error: numerantur enim ex tribu Aſer, ſicut noſtra continet æditio, quinquaginta tria millia quadringenti: at uero Græcorum codices habent, τρεῖς καὶ τεσσαράκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc eſt, Quadraginta tria millia, & quadringenti. Deſunt ergo decem millia, qui lapſus eſt

non

non minimus.

IOCABET quæ nata eſt ei in Aegypto.) אֲשֶׁר יָלְדָה אֹתָהּ לְלֵוִי,id eſt,Quam peperit eam ipſi Leui, ut hoc dicatur de uxore Leui, quæ ei peperit Iacabet, aut certe de ipſo Leui dicitur, qui genuit eũ ſibi ipſi Leui:quod eſſet ſubabſurdum.Hæc perplexio fecit,ut non recte is locus apud Septuaginta redditus ſit, ἣ ἔτεκε τούτους τῷ λευὶ,ἐν αἰγύπτῳ,id eſt,Quę peperit hos ipſi Leui, in Aegypto:quod conſtat non eſſe uerum, non cm̃ eos peperit ipſi Leui, ſed uiro ſuo Hamram patri eorũ,prætereaq́ igitur quòd ſententia deprauata eſt,& non reddit quæ ſunt in contextu,etiã quod dicit eſt falſum. Iochabet em̃ uxor Hamram peperit Moſem & Aharon,ipſi Hamram, non ipſi Leui, quemadmodum dicuntur apud Hebræos,uxores uiris ſuis filios gignere.Quod ergo dicebatur de naſcente Iocabet,Septuaginta de ea pariente tranſtulerunt:lapſus non ferendus.Nam articulus אתה,id eſt eam, poterat eos abunde docere,de quorum partu diceretur.Deinde nónne abſurditas nota erat, quia mox infertur,καὶ ἔτεκε τῷ ἀμβρὰμ τὸν ἀαρὼν,καὶ τὸν μωϋσῆν, id eſt, Peperit ipſi Hamram Aharon & Moſem: nónne dixerant prius,eos peperiſſe ipſi Leui.

CAPVT XXVII.

ERitq́ hoc ſanctũ lege perpetua.) Quis non miretur huius noſtræ æditionis uenuſta-

tem, decorem, lucem: ipſius autem interpretis prudentiam, iudicium, utriuſque linguæ, in eo abſolutiſſimam peritiam, explicãdi maieſtatem, ingenij diuinitatem: Quæq; ſunt in lingua Hebraica, manca, mutila, compendioſiſſima, horrida, dura, illorum hominum loquendi more perplexa, fecit apertiſſima, illuſtriſſima, linguæ noſtræ maxime accommodata. Tantoq; magis hoc admiramur, quantò res eſt difficillima, & quam infeliciſſime plurimi apud nos & Græcos attẽtarint. Quis enim non ſtomachetur, ſi legat Moſen Aegyptium, à quodam ſummo uiro Latinitati donatum, in quo nulla ſermonis Hebraici exprimitur proprietas: imò quia Hebraica noſtræ linguæ accommodare ille aut neſciebat, aut nõ poterat, tanta obſcuritate repleuit æditionẽ, ut nemo ferè ſit, qui eum librum poſſit legere. Quis aliorum plurimas interpretationes: Quis etiã infinitis in locis ipſos intelligat Septuaginta interpretes, qui Hebraica & uerba & phraſin ſectantes, fecerunt ut apud Græcos pleraq; uix eſſent intelligibilia: Ego qdẽ cũ pleraq; ex Hebraico apud Latinos & Græcos uerſa legerim, me nihil unquã melius, uenuſtius, hac noſtra ędi- *In eos qui nouas in biblia moliuntur interpretationes.* tione uidiſſe fateor. Quamobrẽ nõ poſſum non eorũ damnare audaciam, qui alias hac noſtra tẽpeſtate æditiones attentare uoluerunt, quaſi fidem adhibeãt Hebræis, quòd hæc male reddita ſit. Res illi genti penè domeſtica, ut noſtra etiã

quæ

quæ ſunt optima, ſitibunde lacerent, & uitupe-rent. Sed uenient in lucem eorum interpretatio nes, ac tum facile iudicabunt omnes, quàm uere ſimus ipſi locuti, quàm uanum laborem experti fuerint illi. Nam ſi ad literam interpretabuntur, erunt omnia obſcura, & legentes in ſummum fa ſtidiũ aducẽtia. Sin ſenſum ſenſui reddiderint, nunquàm hanc Hieronymi maieſtatem aſſequẽ tur. Nunc quod propoſuimus explicemus. Is lo cus ſic habet apud Hebræos. Erit, inquit, hoc fi-lijs Iſraël לְחֻקַּת מִשְׁפָּט, id eſt, in ſtatutum iudi cij. Interroga Hebræos quid hoc ſit, nihil inue-nies eſſe aliud, quàm quod uertit Hieronymus: & ta mẽ, ſi eo modo reddidiſſet, ut nos interpretati ſu-mus, decem interpretibus fuiſſet opus, qui fortè & rem extorſiſſent, & ad aliũ ſenſum traxiſſent. In noſtra uero æditione tam clara ſunt, ut pue-ris etiam facillima intellectu ſint. Nam quomo-do hoc ipſum uerterũt Septuaginta: Erit, inquit δικαίωμα κρίσεως. hoc eſt, Iuſtificatio iudicij. Qđ mihi etiam propemodum obſcurum eſſet, niſi ad fontẽ recurrerẽ. Atque huic ſimilia ſunt ferè cæ-tera oĩa, totusque Hebraicæ locutionis cõtextus.

IN montem iſtum Habarim.) Credo Haba-rim nomen eſſe ipſius montis, ut Chaldaica etiã indicat æditio, quæ hoc non interpretatur. Se-ptuaginta nõ proprium eſſe putarũt ſed potius nomẽ à uerbo habar deductum, hoc eſt tranſijt: itaque ſic tranſtulerunt ἀνάβηθι εἰς τὸ ὄρος, τὸ ἐν

ſuam,dum eodem in ſepulchro conduntur.

IN QVO eſt ſpiritus dei.) Recte addidit dei,cum Hebraice tãtummodo ſit אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ id eſt,In quo ſpiritus eſt.Neq; enim alium ſpiritum,quàm diuinum illum intelligimus.Id quod æditio Chaldaica, clariſſime hoc modo explicuit גְּבַר דְּרוּחַ נְבוּאָה, Hoc eſt, Vir in quo eſt ſpiritus prophetiæ. Septuaginta uero nihil tale aperuerunt. ὃς τις ἔχει πνεῦμα ἐν αὐτῷ. id eſt,Qui habet ſpiritum in ſe.

ET PARTem gloriæ tuæ.) מֵהוֹדְךָ, id eſt, De gloria tua:& recte quidem Hieronymus partem gloriæ tuæ, non totam gloriam tuam, ut pulcherrime declarant Hebræi, qui comparationem inter Moſen & Ioſue ſtatuunt,ut Moſes ſit tanquam Sol,Ioſue ſicut Luna,quæ à Sole lumen accipit. Hanc autem gloriam Rabbi Moſe dicit eſſe קירון עור פנים, id eſt, Splendorem uultus, quo Moſes radiaret : propterea dicunt faciem Moſis ut Solem enituiſſe : Ioſue uero ut Lunam,quanquam & de alia gloria intelligendum ſit. Quamobrem melius hæc apud nos ſententia exprimitur, quàm apud Græcos, καὶ δώσεις τὴν δόξαν σοῦ ἐπ' αὐτόν. id eſt,Et pones gloriam tuam ſuper ipſum : uidentur enim non animaduertiſſe præpoſitionem de, aut ex, quæ de toto demit.

ELEAZAR ſacerdos conſulet dominum.) וְשָׁאַל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוּרִים לִפְנֵי יְהוָה, hoc eſt,

Et po

Et poſtulabit pro eo iudicium ueritatis, aut cer-
titudinis, aut illuminationis, coràm domino: qđ
exponunt Hebrei, cum bellum ſuſcipiēdum eſt,
cum pax ineunda, de his, inquit, cōſulet Eleazar
אורים dominum. Nam urim, hoc loco doctrinam, ſiue
illuminationē, ſiue declarationē ſignificat, ſicut
retro de inſcriptione nominis tetragrammaton
dicebatur, quod nomen uocauit urim, quia per
illud ſacerdos illuſtrabatur, edocebaturq́: duci-
אור turq́ ab אור, id eſt, Lux, & in caſu pluriū urim.
Quo ſignificatur ueritas & rerum certiſſima per
ceptio, quam à deo accipiebat ſacerdos. Hæc igi
tur huius uocis ſententia eſt, quæ obſcuriſſime,
& minime proprie à Septuaginta reddita eſt, ἐπερωτήσουσιν αὐτὸν, τὴν κρίσιν τῶν δήλων ἔναντι κυρίου. id eſt, Et ſciſcitabuntur ex eo, iudiciū ma-
nifeſtorū coram domino: tot errata quot uerba.
Primum tota ſententia peruerſa eſt, quia ita eam
uerterunt, ut innuerent, filios Iſraël interrogatu
ros ipſum Eleazarum & petituros ex eo rerum
ueritatem: non Eleazarū dominū. Deinde quó
modo, per plurale trāſtulerunt, quod erat in cō-
textu Hebraico ſingulare: præterea quòd uerte
rint urim, τὰ δῆλα, forte ferendum eſt, ſi tamē ſit
adeo clarū, quātum neceſſe ſit: præterea φ uocē
משפט, id eſt, iudiciū, nō īmutarint, nō arbitror
eſſe prudēter factū. Quāobrē, cū omnibus hiſce
uerbis non aliud intelligendum ſit, quàm quod
uertit Hieronymus, non poſſumus non mirifice
eius

eius prudentiam,iudiciumq́ commendare.

CAPVT XXVIII.

IN holocauſtum ſempiternũ.) Atq; hoc illud holocauſtum eſt,quod Græce uocatur ἐνδελεχισμὸς. quaſi dixeris perpetuitas,cõtinuatio,qua perpetuum ſacrificium nunquam intermittebatur,ut cõtinuus eſſet dei erga genus humanum amor,qui propter ſacrificium illud perpetuum ab eis nõ recedebat,ut eſſet iuſtiſſima dei ad illos affectio,quòd nunq; eius inter homines abeſſet memoria,quæ ſacrificio repræſentabatur. *Holocaſtum ſempiternũ. ἐνδελεχισμός.*

IN calendis.) Sicut etiam præclare Septuaginta ἐν νεομηνίαις.id eſt,in nouilunijs:ſiquidẽ mẽſes ad lunæ exortũ obſeruabant,atq; etiã ſi menſis non inchoante luna inchoaretur,nõ ꝓpterea ſacrificabant,ſed nouilunium expectabant,nihil curantes,etiã ſi iam mẽſis cœpiſſet. Ita & omnes dies feſtos ac celebres agebant, obſeruato curſu lunæ.Atq; hoc eſt,quòd quintadecima dies mẽſis,quo celebrant paſcha,raro cum noſtris menſibus conuenit, atq; ille menſis apud illos modo eſt Martius,modo Aprilis,non quòd mutetur feſtum, ſed quia menſes ad lunæ exortum non ſemper apud nos inchoantur,quæ in feſtis, ab eis obſeruatur, propterea dictum eſt Geneſi capite primo, lunam in ſignum ſolennitatum, dierumq́ feſtorum futuram.

DECIMam decimæ.) Non eſt opus ut repetatur decimæ,ſed Hebraicus loquẽdi modus

eſt

eſt ut dicatur עִשָּׂרוֹן עִשָּׂרוֹן ,hoc eſt,decimam decimam,id eſt,quælibet decima,cuilibet agno. Nam decimam decimæ ſuſpectum fortè eſſet,& in alium ſenſum acciperetur. Septuaginta ποιήσεις δέκατον τῷ ἀμνῷ τῷ ἑνί. id eſt, Facies decimam agno uno,præclare quidem ſubtracta una dictione.

Præter holocauſtum matutinum.) Excepto, inquit,hoc ſacrificio,illa offeretis.Non enim intermittendum eſt illud iuge ſacrificiũ propterea quòd ſacrificãtur etiam alia, ſed hoc erit perpetuum.Quod apertiſſime declaratur ex ipſo con textu Hebraico. Excepto, inquit,matutino ſacrificio תַּעֲשׂוּ אֶת אֵלֶּה , id eſt,facietis hæc,quæ modo pręcepta ſunt:quod ponitur etiam ab Septuaginta ποιήσετε ταῦτα, hæc facietis.

אִשֶּׁה
ὁλοκαύτωμα.
Holocauſtũ.

IN fomitem ignis.) לֶחֶם אִשֶּׁה , id eſt,panis ſacrificij:nam אֵשׁ, licet ſignificet ignem אִשֶּׁה tamẽ ſacrificium intelligimus,Quod Græci uocant ὁλοκαύτωμα. id eſt,perfectum,penitus exuſtum.Nequid igitur erroris afferret tralatio,alterum hoc ſubiecimus. Fomitem ergo uel panem ſacrificij dixit, quia ſacrificium tanquam panis deo exhibetur:uino etiam adiecto,& ſacrificium quaſi quidam panis eſt,quo ſuam erga deum uoluntatem oſtendunt homines.Licet igitur ſacrificium igni exureretur,non propterea dicẽdum fuerat in fomitem ignis. Quia fomes ad ſacrificium,non ad ignem ſpectat, & ſacrificium non fomes

fomes, ſed panis appellatum eſt, quaſi ſacer & diuinus panis, quo quaſi ab hominibus oblato ueſcitur deus.

E X pletis hebdomadibus.) בְּשָׁבְעֹתֵיכֶם hoc eſt, In hebdomadibus ueſtris: his ſcilicet quinq; hebdomadibus, quas præceperat ab expletis azymorum diebus numerari. Quo numero euoluto dies primitiarum celebrari iuſſit, atque hoc optime explicuit Hieronymus. Quod non ita apud Septuaginta, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν νέων, ὅταν προσφέρητε θυσίαν νέαν κυρίῳ, τῶν ἑβδομάδων. hoc eſt, In die nouorum cum offertis ſacrificium nouũ domino, hebdomadum. Quis enim id facile intelligeret, niſi ad fontem ipſum recurreret: in noſtra uero æditione nulla difficultas, quia interpres intellexit quibus eſſet uerbis ea declaranda ſententia.

CAPVT XXIX.

PRima dies.) Niſi quis ſciret apud Hebræos unum accipi pro eo quod eſt primum, facile in errorem, æditionem Septuaginta ſecutus laberetur, qui hoc modo reddiderunt, καὶ τῷ μηνὶ τῷ ἑβδόμῳ, μιᾷ τοῦ μηνός. id eſt, Et menſe ſeptimo, una menſis. Non enim tam de prima, quàm reliquis omnibus diebus id intelligeret: qđ prudẽter uitauit Hieronymus. Deinde & in eo Hebraicam phraſin ſequi non erat neceſſe, ut diem tacerent, dicentes una menſis: quod tametſi omittatur in lingua Hebræa, in noſtra tamen aut

Græca

Græca, mutilum ac mancum uideretur.

OMNE opus ſeruile.) Etiam hoc apud Septuaginta annotandum fuerat: non enim recte uertitur apud eos opus ſeruile, in id quod eſt, ἔργον λατρεύτον. nam cum λατρεύειν, colere ſignificet, non manibus operari, omnis utique arbitraretur λατρεύτον id ſignificare quod ad cultum obſequiumque ſpectat: quod nō prohibetur in die feſto fieri: nam ἔργον λατρεύτον dicerem ipſe eſſe eccleſias adire, ſacrificare, orationibus inſiſtere, atque id genus alia. Propria uero & ſignificantiſſima uox quæ eam rē apud Græcos exprimeret, erat χειροποιητὸν, id eſt quod manibus fit, atque hoc prohibētur Hebræi facere, ut rebus diuinis expediti uacarent. Omnes aūt plurimum intereſſe cognoſcent inter λατρεύτον, & χειροποιητὸν. æquiuocatio uero fefellit Septuaginta: ſiquidē apud Hebræos עבד, utrunque ſeruitium ſignificat, ſcilicet diuinum & humanum, hoc eſt opificium fabreficium: & עבודה, dicitur diuinus cultus: & aliud exercitationis genus: at non ita fortaſſe apud Græcos ſignificaret λατρεύειν. ſed illud diuinum exercitium tantum, uel ſi humanum, nō tamen id quod corporis & manuum agitatione fit, & quod diximus χειροποιητόν. hæc quidē poterant alibi annotari, ſed non adeo ad nos pertinere animaduertebamus.

Ἔργον λατρεύτον.

χειροποιητὸν.

Opus ſeruile

DIES tubæ & clangoris.) Quod eleganter Septuaginta ἡμέρα σημασίας. id eſt, dies ſigni,

aut

aut nuncij,aut annunciãdi:quod per tubæ clangorem fiebat.

TRES decimas.) שְׁנֵי עֶשְׂרֹנִים id eſt,Duæ decimæ:duo enim erãt arietes,cuiq; una decima dabatur,quare una ſuperfluit apud nos.Nam & Septuaginta cum Hebraico ſentiunt δύο δέκατα τῷ κριῷ τῷ ἑνί. id eſt,Duæ decimæ,arieti uno.

DIE octauo qui eſt celeberrimus.) עֲצֶרֶת, id eſt,In quo fit cetus,congregatio populi,conuentus.Eo,inquit,die,omnes ad diem feſtum cõuenietis:quod Lxx. paulo obſcurius uerterunt ἡμέρα τῇ ὀγδόῃ ἐξόδιον ἔσται. Hoc eſt, Octaua die exitus eſt,egreſſio eſt,& quaſi proceſſus.

CAPVT XXX.

AVt conſtrinxerit ſe iuramẽto.) לֶאְסֹר אִסָּר עַל נַפְשׁוֹ, id eſt,Vt cõſtringat ſuper animam ſuam iuramẽtum:hoc eſt,ut recipiat ſuper ſe iuramentum:Anima enim ſua, pro ſeipſo ponitur.Qui,inquit,addixit ſe iuramento,aut ſe ſacramento alligauit. Quare nõ tam proprie redditur is locus apud Septuagĩta ἢ ὁρίσηται ὁρισμῷ περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id eſt, Vel diffinierit aut incluſerit incluſione de anima ſua:nã ſuper animã ſuam in contextu nõ ſignificat de anima ſua,ſed ſuper ſeipſum. Puto quoq; pro eo quod legitur ὁρίσηται, legendum potius eſſe ὀρκίσηται).

Voti rea erit.)id eſt,Voto ſoluẽdo obſtringetur, debet uotũ ſoluere,patre eius permittente.Sicut interpretãtur & Lxx. στήσονται πᾶσαι εὐχαὶ αὐτῆς.

S id eſt

id eſt,Stabunt omnia uota eius,exoluenda erũt.

NEC obnoxia tenebitur ſponſioni.) Deeſt hoc loco hæc particula וַיהוָה יִסְלַח לָהּ,hoc eſt, Et dominus miſerebitur eius. Remittet,inquit, deus ei uotum quod uouit.Nõ reputabitur ſcelus:ſicut optime & Lxx.ὁ κύριος καθαριεῖ αὐτήν. hoc eſt,Et dominus eam expiatam habebit,peccato & ſceleri non obnoxiam.

PER ieiunium affligat animam.) Præclare explicuit quod erat fere dubium in contextu. *Affligere abſtinere.* לְעַנֹּת נֶפֶשׁ ,id eſt,Si uouit ut affligeret animam. Affligere enim ꝓ abſtinere ſumitur:& afflictio, abſtinentia,pœnitẽtia,quæ maxime fit per ieiuniũ,licet & per alia. Quare animæ, id eſt,ſuimet afflictio, accepta deo eſt:ueluti ſi à cibis, à uoluptatibus,à rebus delicatiſſimis abſtineamus:nõ tam quòd mala ea per ſe ſint,nam bene utẽtibus mala eſſe non poſſunt,q̃ ut ab hiſce abſtinentes, quendam erga deum amorẽ oſtẽdamus:quia ꝓpter ipſum,ab his quæ nos maxime oblectẽt,tẽperamus.Qui enim plus amat,pluribus id oſtendit argumẽtis.Totaq; humanæ naturæ dignitas in eo eſt poſita,ut deũ totis uiribus diligamus, ex quo ueluti fonte reliquæ fundũtur uirtutes. Quare in hiſce uotis,id datur opera, ut noſtram erga deum caritatem oſtendamus,cui noſtras uoluptates quaſi cõſecramus, quæ certe diuina eſt oblatio.Vxorem quidem ducere nõ malum eſt, ſed ſiquis ab hac uoluptate propter deum temperet

peret

peret,eicꝫ ſuam deuoueat caſtitatẽ, faciet is deo rem acceptiſſimam.Sed hæc omnia, ſicut ſi alijs uirtutibus adiũcta ſint, odore ſuauiſſimo replẽt omnia:ita ſiquis ea, cæteris uirtutibus ſeiuncta poſſederit,nihil proſunt. Iniqui enim hominis, & maleuoli,& obtrectatoris ieiunium nõ modo deo acceptum non eſt,uerum etiam eſt illi inuiſum & abhominabile. Solemus enim eo plerũcꝫ errore decipi,ut ſi ſolis ritibus pietatem peragamus,ſatisfeciſſe nos credamus.Sed nos ſacræ docent literæ, deum his nudis ac ſolis non eſſe cõtentum,ſed eum animum atque affectum adeſſe oportere,quo illa reperta ſint.

CAPVT XXXI.

RElíqua uero utenſilia.)Non eſt hoc,ab illo ſuperiore diſtinguendum, quòd uidelicet ſeorſum,hãc prædam & ſeorſum illam tulerint. Sed eundem in locum omnia comportarunt in campeſtribus Moab , ubi erat Moſes cum uniuerſa multitudine.Quod etiam apud Septuaginta declaratur. Eodem quocꝫ in loco erant caſtra & Moſes cum Eleazaro , quod uidetur diſtinguere Hieronymus.

ETIAM in paruulis.) Quod ſæpius annotauimus , ſemper exiſtimaſſe Septuaginta טַף, id eſt,Paruulus, ſignificare ſupellectilem,etiam hoc loco uidere licet : quod enim uertit Hieronymus etiam in paruulis , illi ἐν πάσῃ ἀπαρτίᾳ,id eſt,cũ omni celeritate,aut perfectione,aut

cum omni dependentia & ſupellectili. Deinde ubi dicitur puellas & omnes fœminas uirgines, & Hebraice כָּל הַטַּף בַּנָּשִׁים hoc eſt, Omne puerile inter fœminas, aut omnis puella, illi ἐν πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν τῶν γυναικῶν. hoc eſt, & omnem ſupellectilem fœminarum. Quam abſurditatem etiam ipſa uerba oſtendunt: non enim ſupellex interficitur, aut non interficitur, quod illi uocabuli imperitia fateri coacti ſunt. Verum in maximis uiris, non ſunt minima obſeruanda, quia & ultro fortaſſe conniuerunt.

DEXTRALia.) עֲגִיל, Quod Rabbi Salomon dicit eſſe נזמיאין, id eſt, aurium ornamentum. Sequitur uero noſter interpres Septuaginta. περιδέξιον, id eſt, Dextrale, aut quod circa dextram inuoluitur: quod Ambroſius dextrocherium appellaſſe uidetur: alibi inaures uertit Hieronymus.

PERIſcelides.) uox Græca, à περὶ, id eſt, circum, & σκέλος crus. Crurium enim ornamenta ſunt, atque ita etiam exponitur ab Hebræis. Sed Septuaginta diuerſius χλιδῶνα reddiderunt: hoc eſt, Brachialia ut exponit Suidas, qui hoc dicit eſſe ornamentum brachiorum. Verum hæc, nō adeo magni facienda ſunt. Nam in eiuſmodi rebus diſſentire facile fuit.

IN diuerſis ſpeciebus.) כָּל כְּלִי מַעֲשֶׂה, hoc eſt, omne uas opificij, aut omne uas fabrefactū, omne genus uaſorum, crateres, phialæ, cyathi, calices

ſices,aurea argenteaq́; uniuerſa. Hoc fortaſſe in noſtra æditione erat obſcurius,diuerſæ enim ſpecies,non ad opificia,ſed aliud aliquid referrerentur,atq́; hoc clariſſime explicatur apud Septuaginta πᾶν σκεῦος εἰργασμένον. id eſt,omne uas fabrefactum, aut cælatū: nam εἰργασμένος χρυσὸς. in oratione Socratis ad Nicoclem, aurum cælatum ſeu fabrefactum ſignificat.

CAPVT XXXII.

APtas animalibus alēdis terras) Qđ erat inuolutū,& inelegans Hebraice, fecit uenuſtiſſimum,ſic enim legitur וְהִנֵּה הַמָּקוֹם מְקוֹם מִקְנֶה, Hoc eſt,Et ecce locus, locus peculij,aut pecoris.Propterea Septuaginta,nihil uerbis immutatis,non ſecus interpretati ſunt & ἦν ὁ τόπος, τόπος κτήνεσι, id eſt,Et erat locus, locus pecoribus. Illud quoq́; in eis obſeruatione dignū duximus,quia nō uidentur diſtinxiſſe caſum q apud Hebræos,datiuus eſſe poteſt,& genitiuus. Hoc autē loco proculdubio erat genitiuus.Nam dicendo, Ille locus erat pecoribus, ſuſpicaremur eum à pecoribus poſſideri. Quare æditiōe Hieronymi nihil poteſt dici uenuſtius. Explicant autem poſt Septuaginta,longe apertius κτηνοτρόφον, eundem locum nuncupantes.

HABemus iumenta plurima.) Fortaſſe legendum eſſet armenta, cui proprie correſpondet מִקְנֶה Hebraicum,& κτῆνος Græcum:licet hoc magis pecus ſignificet.

Cur ſubuertitis mentes.) לָמָּה תְנִיאוּן אֶת לֵב id eſt, Quare retrahitis, reuocatis cor: quod prudenter uertit in mẽtes, nam nõ tam apud omnes conſtat, an principatus ſit cordi tribuendus. Immutatum quoque à Septuaginta eſt *διανοίας*, id eſt, cogitationes, animum, mentem.

SVBuerterunt cor.) Cum idem ſit hoc loco uerbum, quod & pauloante, & Hieronymus eodem Latino ipſum expreſſerit, Septuaginta tamen non eodem. Primum enim uerterunt *ἱνάτι διαστρέφετε τὰς διανοίας.* id eſt, cur ſubuertitis mẽtes. Hic uero *καὶ ἀπόστησαν τὴν καρδίαν*, id eſt, & recedere fecerunt cor, auerterunt. Poteſt enim eandem ſententia, uarijs modis explicari.

SI uidebunt.) Annotauimus ſæpenumero, pleraque in euangelijs & epiſtolis Apoſtolorum, alijsque noui teſtamẽti uoluminibus, obſcura inueniri, propter locutiones Hebraicas, quæ aliud apud illos, aliud apud nos ſonẽt. Quis enim, exẽpli cauſa, eorum qui minus aſſueti ſunt, intelligeret, ſi, ſumi apud eos pro eo quod eſt non: non dico ſemper, ſed maxime quãdo iurant. Raroque inuenies apud Septuaginta permutari, ſi, in non, apud Hieronymum frequentiſſime. Igitur & locus ille: ſi introibunt in requiem meam, ſecundũ morem Hebraicum accipiẽdus eſt, pro eo quod eſt non. Et illud: ſemel iuraui, ſi Dauid mentiar, id eſt, nõ mentiar: & alia complura, quæ nos ſuis annotare locis non pigebit. Quare, ſi, pro nõ accipitur

Si pro non apud Heb.

cipitur hoc loco. Quod neq; Septuaginta permutarunt. *καὶ ὤμοσε λέγων, εἰ ὄψονται οἱ ἄνθρωποι οὗτοι τὴν γῆν*. id eſt, iurauit dicens, ſi uiderint hominis hi terram.

E T noluerunt ſequi me.) לא מִלְאוּ אַחֲרָי id eſt, Nō impleuerunt poſt me. Etiam hęc locutio Hebraica eſt, quam niſi tam Septuaginta quàm Hieronymus immutaſſent, fuiſſet obſcurior ſententia. Implere igitur poſt quē, eſt apud illos cōſequi, eiusq; uoluntate præcedente quaſi ſubſequi, perficere quæ imperantur. Septuaginta ut dixi & ipſi prudenter immutarunt. *οὐ γὰρ συνηκολούθησαν ὀπίσω μου*, id eſt, Non enim ſecuti ſunt poſt me. Hæc tametſi exigua ſunt, nō inutilia tamen eſſe noſcentur ad intelligenda maiora.

Implere Hebr. quomodo accipiatur.

C E Nezeum.) הַקְּנִזִּי, Quod exiſtimo cū Hieronymo, eſſe nomē familiæ, ut etiā ipſa nominis forma indicat. Quæ enim in Iod apud eos deſinunt, ferè gētilia ſunt. Sicut Iſraëli, id eſt, Iſraëlita, & Romigi Romanus, & Nozri Nazareus. Iauani Græcus: ita & hoc loco Chenizi nomen gentile eſt, ac familiæ. Quare diſſentio à Septuaginta, qui hoc tanq; appellatiuum tranſtulerunt. *χαλέβ ὑὸς ἰεφθονὴ ὁ διακεχωρισμένος*, id eſt, Chaleb filius Iephtoni, abiunctus, ac diuiſus: quod quorſum tendat, medius fidius non uideo.

C I R C V N Duxit eum.) וַיְנִעֵם, id eſt, Et uagari eos fecit, inſtabiles eſſe: ſicut dicitur de Chain, cuius inſtabilitas eodē nomīe ſignificata

eſt, cum dicitur, Eris נע ונד, id eſt, In motu ſemper & inſtabilis. Per quadraginta annos ſtationes mutabant in deſerto, donec paulatim peſſima illa natio aboleretur, nouumq́ genus ſurgeret. Septuaginta hanc inſtabilitatem, & uolubilitatem uerbo ſignificantiſſimo expreſſerunt, à nomine ῥόμβος, Rhombus, ſiue piſcis ſit, ſiue figura, eius ſimilitudinem imitans, ſiue rota, quam circunducentes nent mulierculæ, uerbum fingentes, hoc modo. καὶ κατερρόμβευσεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἔτη, id eſt, Et circunuoluit eos per deſertũ, annos quadraginta.

ῥόμβος. Rhombus.

INCRementa & alumni &c.) תַּרְבּוּת, id eſt, Incremẽtum, multiplicatio, multitudo, quod non tam aperte à Septuaginta uertitur σύστρεμμα ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, id eſt, commiſtio peccantium hominum.

CAVSA necis eritis.) שִׁחַתֶּם id eſt, Interficietis, corrumpetis, deuaſtabitis, ſicut prudentiſſime interpretatus eſt Hieronymus. At Septuaginta paulo ſecus καὶ ἀνομήσετε εἰς ὅλην τὴν συναγωγήν, id eſt, & delinquetis in totam multitudinem hanc. Nam hoc non repræſentat necem illam, ac ruinam & uaſtitatem, ſed potius delictum. Innuiturq́ ex eo, offenſuros eos eſſe omnem multitudinem, cum ad interitum & cladem pertineat.

PARVVLis noſtris urbes.) Conſuetus error apud Septuaginta, pro paruulis ſupellectilem

lem ponentes,καὶ πόλεις ταῖς ἀποσκευαῖς ἡμῶν,id eſt,Et urbes ſupellectili noſtræ.

NOS autem armati & accincti.) חֻשִׁים, id eſt,feſtinantes,prompti:unde & ſenſum appellãt Hebræi חוש, à continua motione, quod non ſit aliud ſenſus,quàm quidam cõtinuus motus, ac uiuacitas,quæ in motu conſiſtit: hoc ultimũ omiſerunt Septuaginta. חוש *Senſus.*

ANTE filios Iſraël.) Elegantiſſime Septuaginta uno nomine,προφυλακῇ,id eſt,prima acies, primi cuſtodes. Vno enim uerbo exprimere nõ poſſumus.

DIXERuntq́ filij Gad.) Obſeruatione dignum hoc loco apud Hebræos exiſtimo, quoniam nomen pluralis numeri, cum uoce uerbi ſingulari conſtruitur,quod perraro fit.Et confirmat eam ſententiam,qua diximus Elohim,id eſt Deos,conſtrui cum uoce uerbi ſingulari,qua dicitur,dij creauit,eoq́ ſignificari tres perſonas, licet unico uerbo includantur.Oſtendiq́ hoc etiã ex conſuetudine loquendi Hebręorũ poſſe.Hoc enim loco habetur וַיֹּאמֶר בְּנֵי גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן hoc eſt,Et dixit filij Gad, & filij Ruben: pro eo quod dicendum eſſet,& dixerunt: atq́ hoc annotari uehementer uelim. *Dixit filij Gad, ſingulare, pro plurali.*

PRAECEpit ergo Moyſes.) Nihil diſſentit ab Hebraico וַיְצַו לָהֶם, id eſt, & præcepit eis, quod poſtea repetitur,& dixit ad eos,Atq́ illud eſt præceptum. Septuaginta uero hoc in aliam

ſententiam acceperunt,putãtes illud,præcepit, ſignificare potius præfecit,cõſtituit, hoc modo, καὶ συνέστησεν αὐτοῖς μωϋσῆς ἐλεάζαρ τὸν ἱερέα, καὶ ἰησοῦν υἱὸν ναυὴ,καὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν πατριῶν, hoc eſt,Et præfecit eis Moſes Eleazarum ſacerdotẽ, & Ioſue filium Naue, & principes familiarum. Verum hæc,ut dixi,non eſt ſententia,& nõ hoc dicitur.Fefellit eos,quia ſeparatim ponitur,præ cepit,& dixit.

INter uos habitãdi accipiãt loca.) Huc adiecta eſt in codicibus Septuaginta tota hæc periodus.Si,inquit,armati uobiſcum tranſire noluerint, διαβιβάσετε τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν,καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν πρότερα ὑμῶν εἰς γῆν χαναάν, hoc eſt, Tranſportate ſupellectilem eorum, & eorum uxores & pecora ante uos in terram Chanaan.Quæ clauſula hoc loco nõ habetur, adiecta fortaſſe ex alio loco, aut ab ipſis interpretibus ſtudioſe addita, ut explicarent, quæ ſibi uiderentur.Sed an recte factum ſit,non affirmo.

PER circuitum.) בִּגְבֻלֹת,id eſt, in cõfinijs, in terminis,in ultimis locis.Vrbes, inquit, quæ ultimis in locis regionis erant poſitæ: quanquã additur סָבִיב,id eſt,per circuitum.Septuaginta ferè & ipſi idipſum ſignificant, ſed alijs uerbis, σὺν τοῖς ὁρίοις αὐτοῖς,id eſt,unà cum ipſis finibus.

IEgbaha.) Hoc Septuaginta non urbis eſſe nomen exiſtimarunt, ſed uerbum potius. Nam

Gaba

Gaba exaltare ſignificat, & Ghebah collis dicitur. Itaq; uerterunt, καὶ ὕψωσαν αὐτὰς, id eſt, Et exaltarunt ipſas, loco eius quod uertit noſter interpres Iegbaha. Sed ipſæ literæ eos docere debuerant, litera enim finalis, hæ nomen fœmininum eſſe demonſtrat. Deinde neſcio quo modo non uiderint non eſſe uocem pluralem, neq; poſſe interpretari exaltarunt, ſed potius exaltauit mulier: nam uox fœminina eſt.

PORRO filij Machir.) Septuaginta nec de pluribus ſcribunt filijs Machir, cum Hebraice ſcriptũ ſit בְּנֵי מָכִיר, id eſt, filij Machir, & eius quem ponunt, nomen etiã explicant, quod non ſit in contextu Hebraico, καὶ ἐπορεύθη οὐρ υἱὸς μαχίρ, id eſt, Et profectus eſt Vr filius Machir. Sed per errorem poſitum eſſe Vr exiſtimo, cum de pluribus ſit hoc intelligendum, imò omnibus filijs & natis ex ſtirpe Machir.

CAPVT XXXIII.

IVxta caſtrorũ loca.) Hæc omnia poſita ſunt ad explicationẽ huius uocis hebraicę מוֹצָאֵיהֶם hoc eſt, Egreſſiones eorũ. Deſcripſit inquit, Moſes egreſſiones, aut eorũ manſiones, dum è caſtris egrederentur, deſcribebat mãſionem præteritã: quod non uſq; adeo perſpicue reddiderunt Septuaginta, καὶ ἔγραψε μωϋσῆς τὰς ἀπάρσεις αὐτῶν, id eſt, deſcripſit Moſes caſtrorum motiones. Sic enim neceſſe eſt interpretari ἀπαρσιν à uerbo ἀπαίρω, id eſt ſoluo, tollo, ſolum uerto.

Manu

MAnu excelſa.) בְּיָד רָמָה, id eſt, in manu ex celſa, elata: hoc eſt, hoſtium maximo terrore. Magno apparatu, admiratione omnium maxima, quæ omnia ſub locutione Hebraica ſignificant.

EXERcuerat ultionem.) שְׁפָטִים, id eſt, iudicia: iudicauerat enim de dijs Aegyptiorum ut perderentur. Ad quorum inuocationem credũtur magis ſuas perfeciſſe incantationes: uerum Deus de ipſis, iuxta eorum mendacem naturam iudicauit, meritiſq; addixit ſupplicijs, ac dedecori, ut oſtenderentur non eſſe dij. Dicunt etiam nonnulli hoc ad cornigerum Hammonem pertinere, quem Aegyptij honore præcipuo uenerabantur, ad cuius diuinitatem infringendam, Deum Hebræis agnum comedere iuſſiſſe, ut cõmonſtraret eum non eſſe Deum, quem Hebræi abſumerent. Verum hoc neſcio an uerum ſit. Euangelium aperte proteſtatur, agnum in figuram eſſe immolatum, ut eo, uerus agnus immolandus ſignificaretur, non ut dij Aegyptiorum eo infringerentur, ac myſtice ſignificarentur. Sed puto ad aliud pertinere cum dicitur, In Deos eorum exercuiſſe ultionem. Et quoniam non explicatur in ſacris literis, poſſumus ſapienter inquirere, non temere noſtras cogitationes aſſerentes, ſed eas ueris comprobationes muniẽtes. Septuaginta & ipſi ultionem interpretantur, ἐν θεοῖς αὐτῶν ἐποίησε τὴν ἐκδίκησιν, id eſt, In dijs eorum fecit ultionem.

Hãmon corniger Aegyptiorum.

Quæ

QVæ eſt in extremis finibus.) בִּקְצֵה הַמִּדְבָּר Hoc eſt, In fine ſolitudinis: quod Septuaginta longe ſecus interpretati ſunt, propter uocabuli ambiguitatem: nam קצה aliquando extremum, aliquando partem ſignificat, ſed eam partem, quæ denotat extremitatem, id eſt, detruncatio= nem, abſciſionem. Ergo Septuaginta ſic uertunt ὅ ἐστι μέρος τι τῆς ἐρήμου, id eſt, quæ eſt quædam pars ſolitudinis. Sed dicendum eſſe, non partẽ, ſed finem, indicio eſt om̀nis locus, ubi eius uo= cis uſus incidit, ut illud: Finis omnis carnis ue= nit, ubi eſt præſens uox קצה. Et paulo poſt בִּקְצֵה אֶרֶץ אֱדֹם, id eſt, In fine terræ Edom, qđ Septuaginta, καὶ πλησίον τῆς γῆς ἐδώμ, uerterunt, id eſt, prope terram Edom, aliaq́; id genus in= numera.

IN mara.) Septuaginta uocis interpretatio nem poſuerunt, καὶ παρενέβαλον ἐν πικρίαις, id eſt, Et caſtrametati ſunt in amaris aut amaritudini= bus. Sic enim eum locum Hebræi uocarunt, ab aquarum amaritudine.

SEptuaginta palmæ.) Nihil refert quòd Se= ptuaginta ſcribant, στελέχη τῶν φοινίκων, id eſt, trũ= ci palmarum, aut ſtipites, cum Hebraice in con= textu non habeatur, ad explicationem enim ad= ditum eſt.

CONFRINgite titulos.) מַשְׂכִּיֹּתָם, id eſt, delubra eorum: ubi dijs ſuis orationes faciebãt, ut interpretatũ Chaldaica ędítio, בֵּית סִגְדַּתְהוֹן id eſt

id eſt, Domũ orationis, aut genuflexionis eoꝝ. Vel titulos, hoc eſt, aceruos lapidũ ſuper quos adorabant, ut interpretatur Rabbi Salomon. Sicut uaria erat earum gentium ſuperſtitio, à dæmonibus reperta, atq; ideo plerunq; irrationabilis. Septuaginta quoq; recte & ſecundum æditionem Chaldaicã interpretantur τὰς σκοπιάς, id eſt, ſpeculas eorum, locos extantes, alij dixerũt ſpectacula in lapidibus exſculpta.

S T Atuas cõminuite.) צַלְמֵי מַסֵּכֹתָם, id eſt, Imagines conflatorias, aut æreas, aut fuſas ad caminum, & id genus, quæ fiunt multis argenteis, aut aureis rebus in unum cõflatis, & per ignem liquefactis: quod & præclare Septuaginta, καὶ πάντα τὰ εἴδωλα χωνευτὰ αὐτῶν, hoc eſt, Et eorum ſimulachra, ad fornacem fuſa. Ita enim neceſſe eſt χωνεύω interpretari.

E T omnia excelſa.) בָּמוֹתָם, id eſt, excelſa. Quod & de collibus, æditisq; locis poteſt intelligi, ubi dijs ſuis lucos conſecrabant, in eorumq; medio delubra ſtatuebant, ibiq; eos uenerabantur: aut certe refertur ad columnas excelſas, ſuper quas idola ponebant in æditiſſimo loco, ut inde dij conſpicerentur, & ab omnibus adorarẽtur, uenerabilioresq; uiderentur: hoc poſtremũ ſenſerunt Septuaginta, transferentes, πάσας τὰς στήλας αὐτῶν ἐξάρατε, id eſt, Et omnes columnas eorum auferte, quod & eo comprobatur. Dicitur enim hic in contextu, Excelſa eorum cõfringite

gite,Hebraice תַּשְׁמִידוּ. Confringere uero de collibus ac lucis non diceretur: quamobrem uidetur ad columnas, ſigna, titulos, ubi Deorum eſſent erectę imagines omnino pertinere. Quod uero deos in cacumine montium colerent, manifeſtum eſt Deuteronomij cap. 12. Vbi Deus præcepit Hebræis, ut cum ad terrã promiſſam perueniſſent, omnes locos idololatriæ deſtruerent, ubi ſic ait, Deſtruite, inquit, omnes locos, ubi gẽtes adorant אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן, hoc eſt, Deos ſuos ſuper montes excelſos & colles, & ſub omni arbore uirenti.

ERunt uobis quaſi claui.) לְשִׂכִּים, Quod etiam Hebræi clauos interpretantur. Per aliud enim notius exponens Rabbi Salomon ait, erũt uobis לצנינים, id eſt, in clauos, aut tanquam claui. Nec abſunt ab hac ſententia, & Septuaginta, ἔσται σκόλοπες ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν, id eſt, erũt ſtimuli, cruces, in oculis ueſtris.

ET LANceæ in lateribus.) לִצְנִינִים, id eſt, In ſpinas, ut exponunt Hebræi, Rabbi enim Salomon exponens hoc, ſcribit, erunt uobis in ſpinas, ut ſepiant, & egrediendi & ingrediendi facultatem uobis adimant. Regio ueſtra circũuallabitur his hoſtibus, ut uos egredientes extra ueſtros limites ilico excipiant. Videtur autem & idem innuere Hieronymus, licet alijs uerbis, in qua re etiã Septuaginta ſecutus eſt, qui & ipſi

καὶ

καὶ βολίδες ἐν ταῖς πλευραῖς ὑμῶν, id eſt, Et iacula, aut lanceæ erunt uobis ad latera.

ET aduerſabuntur uobis.) וְצָרְרוּ אֶתְכֶם, id eſt, Et affligent uos, angent, uexabunt, hoſtiliter in cunctis ſe gerent, & inimicabuntur uobis, ut ipſe noſter interpres reddidit, & Septuaginta quos ſequutus eſt, ἐχθρεύσουσιν ὑμῖν, id eſt, Et inimici uobis erunt, atq; ita uere accidiſſe poſtea cognitum eſt: nam quos in acquirenda terra reliquiſſent, hi & ad idololatriam, & ad peſſimos quoſq; ritus ac mores eos pellexerunt: ex quo & illud conſequebatur, ut à deo derelicti, miſerabiliter ab eiſdem affligerētur, quos corruptelarum & impietatum magiſtros habuiſſent. Ita
Eſa. 40. uerbum domini manet in æternum, nec ulla poteſt ratione immutari, quia firmiſſima eſt rerum, cum ſuis cauſis apprenſio, & expreſſio, quæ ſenſim per ſuos ordines explicatur.

CAPVT XXXIIII.

PArs meridiana.) פְּאַת נֶגֶב, Hoc eſt, ora, extremitas, terminus meridionalis, ſeu à meridie: nam pars meridiana de confinibus ac terminis, non fortaſſe intelligeretur, quanquam & Septuaginta in eum modum tranſtulerint, ἔσται ὑμῖν τὸ κλίτος τὸ πρὸς λίβα, id eſt, Et erit uobis latus, quod ad meridiem uergit. Poteſt etiam ſtare ſententia Hieronymi, propter uocis multiplex ſignificatum.

Per

PER ASCENSVM Scorpionis.) Similitudo eſt. Flectentur inquit termini ſicut fleꝫuntur in gyrum Scorpiones: nec loci nomen eſt, ut exiſtimarunt Septuaginta, ſed quædam ut dixi comparatio, quibus libenter ſacra ſcriptura utitur. Itaq; Septuaginta arbitrati nomen eſſe loci, ipſum Scorpionis nomen pro loco poſuerunt κυκλώσει ὑμᾶς τα ὅρια ἀπὸ λυβὸς, πρὸς ἀνάβασιν ἀκραβεῖν, id eſt, Et circumſcribet uos termini ab Aphrico, ad aſcenſum acrabim. Acrabim uero Scorpiones Hebraice uocantur, miror profecto hunc lapſum. *Acrabim ſcorpiones.*

AD montem altiſſimũ.) הֹר הָהָר, id eſt, Hor montem, de quo ſæpe retrodictũ eſt. Omittitur etiam eius montis nomen apud Septuaginta, propter uocis ſimilitudinem, quæ eſt inter hor & oros. Ideo ſcriptores putarunt redundare hor, quaſi eſſet una ſyllaba nominis oros, eãq; extra contexum eiecerunt.

AD mare cenereth.) Mos ſacrarum literarũ eſt, ut omnem aquarum collectionẽ mare appellent. Itaq; exiſtimo hunc eſſe lacum, quẽ nos corrupte uocamus ſtagnum genazaret, cum cinnereth dicendum ſit, ut ex iſto loco docemur: neq; mare erat, ſed lacus. Atq; hoc etiam hic innuitur: nam mare ipſum, uocatum eſt mare magnũ. Lacus autem & ſtagnũ mare ſimpliciter. Nihil ergo refragatur, ne non credamus eſſe hoc, ſtagnũ genezeret, Suoq; nomine res eſſet appellanda, *Omnis aquarũ collectio mare Hebr.* *Lacus genazereth.*

T ut à

ut à rebus tam ſacris, non modo rerum, ſed etiam uerborum abſit corruptela.

CAPVT XXXV.

Mille paſſuum ſpatio.) Sicut habet & Hebraicum אֶלֶף אַמָּה סָבִיב, id eſt, Mille cubitos, aut mille paſſus per circuitum. Qui numerus deprauatus apud Septuaginta legitur ἀπὸ τοίχους τῆς πόλεως, καὶ ἔξω δισχιλίους πήχεις κύκλῳ, id eſt, à muro ciuitatis, & extra, bis mille cubitos per circuitum. Redundat ergo dimidium, hæc enim menſura erat qua ea loca per circuitum excurrebant, qua uero à muris ciuitatum recedebāt, duo millia paſſuum. Atque hæ duæ dimenſiones expreſſe ponuntur in Hebraico. Præcipitur ergo ut bina millia ab urbe diſtarent, mille uero per circuitum tenderentur.

COGNATUS occiſi.) לְמִקְלָט מִגֹּאֵל, Hoc eſt, in refugium à redimente: ut poſſit inquit eſſe refugium is locus ab eo qui ſanguinem redimit, quem Hieronymus uult eſſe cognatum & affinem occiſi. Sicut etiam ſentiunt Septuaginta φυγαδευτήρια ἔσονται ἀπὸ τοῦ ἀγχιστεύοντος τὸ αἷμα, Hoc eſt, Refugia erunt, ab eo qui propinquus eſt ſanguini. Sententia quidem eadem eſt, ſed nō eiſdem uerbis transfertur. Is ergo qui ſanguinem redimit, id eſt, ultor, nō ſolum propinquus, ſed quilibet etiam alius eſſe poteſt: ideo rectius paulo poſt eum uocauit Hieronymus ſanguinis ultorem.

Si quis

SI quis ferro percuſſerit.) בִּכְלִי בַרְזֶל, Hoc eſt,Cum inſtrumento ferreo:qua uoce nō ſolum inſtrumentū ſignificatur,uerum etiā uas:quo factū eſt,ut nō tam proprie uerterint Septuaginta *ἐὰν δὲ ἐν σκεύει σιδήρου*, Si autē uaſe ferreo qs pcuſſerit:quāquàm *τὰ σκεύη*,aliquādo arma denotat.

HAEC ſempiterna erunt legitima.) לְחֻקַּת מִשְׁפָּט,id eſt,In ſtatutū iudicij,per cognationes ueſtras:quod cū ſit elegantiſſime explicatum ab Hieronymo:à Septuaginta tamen,aut obſcure, aut in aliam ſentētiam eſt uerſum *εἰς δικαίωμα κρίματος*, id eſt,in iuſtificationem iudicij. Atq; hoc eſt quod ſæpe admonuimus,tantum differre inter noſtram hanc & Septuaginta æditionē,quātum inter ſolem ac lunam.Quod facile erit cuiq; uidere,qui uoluerit.

HOMICida ſub teſtibus.) Et hoc elegantiſſime & ad noſtram linguam ab Hieronymo,uerbis etiam paucioribus,quàm in Hebraico inueniatur,translatū. Vocauit enim homicidam,quē cōtextus Hebraicus כָּל מַכֵּה נֶפֶשׁ,id eſt,Omnis percutiens animam. Quod ſi ad uerbum reddidiſſet interpres, præter ipſam abſurditatem, fuiſſet etiam obſcuriſſimum. Audi enim Septuaginta,qui ad uerbum tranſtulerunt *πᾶς πατάξας ψυχὴν διὰ μαρτύρων*,id eſt,Omnis percutiens animam per teſtes.Quis autem hoc,niſi maxime aſſueuiſſet, intelligere potuiſſet? resq; aperta eſt. Certum uero eſt,hoc loco percutere animā, ſu-

mi pro eo quod eſt interficere.

AD VNIVS teſtimonium.) Hoc quoniam paulo diuerſius fortaſſe uideretur, Hebraica ponentur. וְעֵד אֶחָד לֹא יַעֲנֶה בְנֶפֶשׁ לָמוּת, Hoc eſt, Et teſtis unus non reſpõdebit, in animam ad moriendum, id eſt, unus teſtis non poterit cõtra quenquàm ſe teſtem exhibere, ut condemnetur. Dicitur ergo de teſte, non ipſa lege, quãquàm & ad legem pertineat, id eſt, nõ modo uni teſti prohibetur ne id faciat, ſed etiam legi ne fieri permittat. Hieronymus ad legem reſpexit. Dicũtur autem hæc Hebraice, plurimis uerbis, ſuperuacanee inculcatis, ſed in laudatiſſimam breuitatem ab interprete redactis.

EXVLES & profugi.) Etiã hic præcipitur, ne preciũ ſuſcipiant ab his, qui ad urbes illas ꝓfugiſſent, ut eo ſe redimerent, & ad ſuas ſedes reuerterentur. Deinde & illud, ne ab his etiã precium ſumerent, qui quemquàm interfeciſſent, & ſe ad urbes illas uellent cõferre, eamq́ facultatẽ precio emerent: atq; hoc innuitur in cõtextu Hebraico & Grȩco וְלֹא תִקְחוּ כֹפֶר לָנוּס אֶל עִיר מִקְלָטוֹ id eſt, Et nõ accipietis precium ad effugiendũ ad urbẽ effugij eius. Propterea & Grȩce: οὐ λήψεσθε-τε λύτρα τοῦ φυγεῖν εἰς πόλιν, Hoc eſt, Nõ accipietis pretium ad effugiendum ad urbem.

NE polluatis terram.) וְלֹא תַחֲנִיפוּ. Et non polluetis terram, non contaminabitis. Nihil ergo ab Hebraico diſſentit, ſed Septuaginta neſcio

ſcio quo uerbo, id reddiderunt *οὐ μὴ φονοκτονήσητε*, id eſt, non perimetis, non trucidabitis terrã: nam quid aliud ſignificat *φονοκτονέω*, cum à *φόνος*, id eſt cæde ducatur, & *κτείνω*, interficio.

CAPVT XXXVI.

VT cum iobilæus.) Iobilæũ appellari à uerbo Hebraico יוֹבֵל quo ſonitus cornu ſignificatur, nemo ferè eſt, qui neſciat: Quinquageſimus enim annus, Iobilęus uocatus eſt, quod in eo cornua perſtreperẽt, p omnes urbes Iſraël, ut tempus adeſſe ſignificaretur. Totusq; ille clangor & buccinatio, Iobilæus Hebraice uocatur. Quamobrem cum hæc uera ſit ratio, qua Iobilæus uocatur, miror Septuaginta, quòd alio modo id uocabulum tranſtulerint, ſcilicet *ἄφεσιν*, id eſt, remiſſionem: non alia de cauſa, quàm quia anno Iobilæi, omnes poſſeſſiones cuiuis locatæ, ad ſuos redibant dominos, & quaſi auferri uidebantur. Iugum quoq; ſeruile auferebatur, captiui relaxabantur, carceres aperiebantur. Eratq; is redemptionis annus: ſed ea non eſt uocis proprietas: neq; tam facile cognitu eſſet omnibus, quid ſibi uellet *ἄφεσις*, & in alium ſenſum interpretaretur. A Iobilæo quidam duci putant iubilare, quaſi ſtrepere, lætari, ac uociferari. Id quod græcis eſt *ἀλαλάζειν*. Verum etiam Latini, uſi hac uoce ſunt, uidelicet iubilo, à quo & eiuſdem uocis uerbum. Sed non ſignificatur eo illa læti-

Iubilæus unde dictus.

Iubilare. ἀλαλάζειν.

tia, quam innuit hoc uerbum eccleſiaſticum. Dicit enim Auguſtinus iubilare proprie beatiſſimarum eſſe gentium,& gaudijs diuinis perfuſarum. Itaq; proprie in cœlo iubilare inueniri, non terris. Poteſt igitur iubilare, & Hebraicum eſſe,& Latinum.

DEVTERONOMIVM.

CAPVT I.

IN SOLITVDINE campeſtri.) בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה, id eſt, In deſerto, in campo, in planicie: in qua uoce conuertenda, eodē lapſu ceciderunt Septuaginta, quo & ſuperius: qui putarunt haraba, ſcilicet planiciem eſſe hereb, id eſt ueſperum. Cum maxima ſit in ſcriptura, ac multis alijs differētia. Itaq; hūc locū ita reddiderunt ἐν τῇ ἐρήμῳ πρὸς δυσμαῖς, id eſt, in deſerto ad occaſum. Quē uero ſenſum habere poteſt hic ad occaſum, aut quamobrem ponitur?

EX Aſaret.) מֵחֲצֵרֹת, id eſt, Chazerot. Quo nomine etiam uillæ ſignificantur. Sed hic loci proprium uidetur eſſe, nam & multis ante locis habita de eo loco mentio eſt, Quare Septuaginta non

non adeo ꝓprie uerterunt hoc, & αὐλῶν, id eſt, Et tibias. Lapſus autē is ex eo accidit, quia Chazar clangere tuba ſignificat, atq; inde duci putarunt Chazarot: quod certe minime uerum eſt. Non enim ab eo uerbo eiuſmodi nomen deductum uſquàm reperimus. Præterquàm igiť quòd erratur, dum propriũ nomen non exiſtimatur, accedit etiam, quòd neq; uere de nominis etymologia dijudicatum eſt. Aeditio Chaldaica uertit hunc locũ בְּחַצֵרוֹת אַרְגִיזוּ עַל בִּשְׂרָא, id eſt, In Chazarot, murmurarunt propter carnes.

V B I auri plurimum eſt.) וְדִי זָהָב, id eſt, Et ſufficientia auri: aut, auri copia. Appellatũ uero eum locum eo nomine Chaldaica docet æditio, quòd uitulũ ibi conflatilem cõfecerint Hebræi, collecta maxima moniliũ, torquiũ, craterarumq; aurearũ copia: quãquàm nõ uideatur Chaldæus interpres locũ interpretari, ſed potius ſcribit eos eſſe à Moſe reprenſos, quòd aureum uitulum feciſſent. Sic enim legitur, & reprendit eos עַל דַּעֲבַדוּ עֵגֶל דִּדְהַב, Hoc eſt, Propterea quod uitulum aureũ feciſſent. Huc ergo & Hebræi pertinere aſſerũt, quod dicitur, ubi auri eſt plurimũ, id eſt, ubi eos coarguit, propter auri copiam, ſiue reprenſurus eſſet propter hoc ipſum. Verum in his argutiores eſſe uitium pene ſit.

E T Libani.) Miror cur hoc Septuaginta trãſferant ἀντιλίβανον, id eſt, antilibanum. Solũ enim libanum in contextu ponitur.

NEGOCia ueſtra & pondus.) טָרְחֲכֶם Hoc eſt,Laborem,aut defatigationẽ ueſtram,qua,ſcilicet me defatigatis.Septuaginta uerbo obſcuro & non tam proprio id explicuerunt τὴν ὑπόστασιν ὑμῶν,id eſt,hypoſtaſin ueſtrã:credo eos ueſſe intelligere τὴν ὑπομονήν,id eſt,patientiã,ſuſtinentiã, ut mihi fingam uocem inuſitatam. Appellatur itaq; labor Hebraice tarach. Quod ut infinita alia,ſic & ipſum Grȩcos uſurpaſſe arbitror, & eſſe id quod dicitur ταραχή,id eſt,tumultus,defatigatio,ſtrepitus.

ταραχή.

QVORVM conuerſatio ſit probata.) Hoc explicandi gratia ab ipſo eſt interprete additum, cum in contextu nihil eiuſmodi ſit. Verum exiſtimo eum expoſuiſſe alijs uerbis,hanc ſententiã ſcilicet וִידֻעִים לְשִׁבְטֵיכֶם,id eſt,& cognitos per tribus ueſtras.Hoc autem modo intelligitur, Eligite per tribus ueſtras,uiros ſapientes, prudentes,& perſpicaces,ac peritos.Quamobrem ידוע hoc loco non eſt paſſiua uox, neq; eum ſignificat qui cognitus eſt, ſed qui ſcit, qui cognoſcit, qui peritus eſt.Sicut optime & Septuaginta reddiderũt, ἄνδρας,σοφούς,ἐπιστήμονας,συνετούς, id eſt, uiros ſapientes:cui reſpondet Hebraicũ חֲכָמִים ſcientes,cui correſpondet נְבֹנִים.Deinde perſpicaces,aut intelligentes, cui reſpondet יְדֻעִים, quare actiua uox eſt.

NEC accipietis cuiuſquàm perſonã.) Deeſt hoc quod & à Septuaginta eſt omiſſum. Paulo enim

enim ante præcepit, ne faciē cuiuſquàm in pre-
cio haberent, ne ex uultu iudicarent, ne perſona-
rum uarietatem in iudicio diſtinguerent. Nunc
autem præcipit לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי אִישׁ, Hoc eſt,
nolite pauere à facie cuiuſquàm: quæ & una cau
ſa eſt, ut iudiciū deprauetur, minas, ſcilicet præpo
tentū formidare. In huius ſentētiæ locū, hanc po
ſuerunt Septuag. ὀ μὴ ὑποςείλῃ πρόσωπον ἀνθρώ-
που, id eſt, ne deprimas faciē hominis. Quod cer-
te pauloante dictū eſt, neq; fuerat hic repetendū.

CAPVT II.

NOuit iter tuū.) Non aliter habent Hebrai-
ca יָדַע לֶכְתְּךָ, id eſt, Cognouit iter tuū, aut
inceſſum tuum. Verūtamen neſcio quamobrem
Septuaginta, & tempus & perſonam immuta-
runt διάγνωθι πῶς διῆλθες τὴν ἔρημον τὴν μεγάλην,
Hoc eſt, cognoſce, perpende, quomodo pertran-
ſieris ſolitudinem magnam. Ecce ſententia peni-
tus uariata eſt, neq; mihi conſtat, cui tanti errati
cauſam debeam adſcribere.

NIHIL tibi defuit.) Et iſtud poteſt abunde
teſtari, quantum noſtra æditio cæteris ſit præ-
ferenda: nam is locus cum fuerit uertendus, ut
noſter indicauit interpres, Septuaginta pro-
pterea quòd penitus Hebraicam phraſin non
uariant, obſcuriſſimam fecerunt æditionem. Sic
enim habet Hebraicum לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר. Hoc
eſt, Non eguiſti uerbo: ubi uerbum pro re po-
nitur, de qua re ſæpius ſcripſimus. Septuaginta

οὐκ ἐπεδεήθης ῥήματος, Hoc eſt, Non indiguiſti uerbo, cum dicendum fuerit, non indiguiſti cuiuſquàm, uel nõ defuit tibi quicquàm. Verbum enim hoc loco, nemo apud Græcos pro re ſumẽdum eſſe arbitraretur.

QVASI gigantes.) Miror Septuaginta quòd uocem Hebraicam qua ſignificantur gigantes, nihil omnino immutarunt. ῥαφαεὶμ λογισθήσονται καὶ
Rephaim, Gigantes. οὗτοι, id eſt, Rephain reputabũtur & hi. Rephain uero gigantes Hebraice uocantur, quos Chaldaica æditio uocat & ipſa גִבָּרַיָא, id eſt, Gigantas, qui poſt Noë, iterum ſuſcitati ſunt, & in multis terrarum partibus tam prodigioſa gens repullulauit, maxime in his locis, de qbus hic fit mentio, ubi etiam tempeſtate Dauid gigantes inueniebantur. Ab his natæ ſunt omnes fabulę apud Græcos, propter famam & nomen gigantum, & propter uetuſtatem. Non enim fuit difficile, ut multa mentirentur poſteri de gigantibus, propter temporum longinquitatem, quæ uetuſtati & uenerationem adhibet, & ſub ea facilius mendacia tegũtur. Fiuntq́ poſteris credibiliora, quia remotiſſima ſunt, & dijudicari nõ poſſunt. Clarum igitur eſt, hoc toto capite teſtimonium de gigantibus, nec aliæ gentium deſiderandæ ſunt hiſtoriæ, quæ omnes inueniuntur his ſanctis literis multo tempore poſteriores, ſint quãtumlibet uetuſta quæ ab illis proferuntur.

HODIE incipiam dare terrorem.) Etiam

hanc

hanc uocem non uidentur ſatis Septuaginta intellexiſſe, in qua & tempus & perſonam immutarunt. Quis enim apud Hebræos uel mediocriter eruditus inuenitur, qui neſciat אָחֵל uocem futuram eſſe à uerbo הָחֵל, id eſt, Cœpit: at Septuaginta faciunt hanc uocem imperatiui ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐν ἄρχου δοῦναι τὸν τρόμον σοῦ, καὶ τὸν φόβον σοῦ, Hoc eſt. Hodie incipe dare terrorē & formidinem tuam: quaſi eorum eſſet hoc poſſe facere, & non magis ipſius dei, atq; ita tota ſententia peruertitur. Hęc certe, ſine culpa diſſimulare non poſſumus: nec propter ſummam, quam Septuaginta uiris illis habere debemus reuerentiā, non hæc adducenda ſunt.

VIRIS ac mulieribus & paruulis.) Hoc tandem loco reſipiſcunt Septuaginta, taſ, non iam ſupellectilem uertentes, ſed filios. καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, Hoc eſt, Et filios eorum. Quamobrem miror cur & in cæteris non ſit id ab eis animaduerſum.

NON reliquimus quicquàm.) שָׂרִיד, id eſt, Reliquias, nihil quod ſuperſtes foret. Verū Septuaginta neſcio cur ſic uerterint οὐ κατελίπομεν ζωγρείαν, id eſt, non reliquimus captiuum. Cū uox Hebraica ad omnes reliquias, nō tam hominum, quàm rerum reliquarum pertineat.

CAPVT III.

OMnes urbes quæ ſunt in planicie.) כָּל עָרֵי הַמִּישֹׁר, i. omnes urbes Miſhor, quo nomine pu

ne putauit Hieronymus planiciē intelligi, nam laſhar, rectū planumq́ſ ſignificat, unde Miſhor rectitudo, æquor, planicies. At Septuaginta nomen eſſe loci ſunt arbitrati, & quia propria locorum, urbiumq́ſ nomina, nō poſſunt aliter transferri, immutatū manet hoc apud eos πᾶσαι πόλεις μισὼρ, omnes urbes Miſhor. Quid autem ſit uериſimilius, dicerem utrūq́ſ nos exiſtimare poſſe. Aeditio Chaldaica, ut proprium loci nomen interpretatur מִשֹׁרָא nihil Hebraica uoce immutata.

IN Rabath filiorum.) רַבַּת. Videturq́ſ eſſe loci proprium nomen, quod non uidentur ſenſiſſe Septuaginta. Rabath uero etiam ſi loci nomen non eſſet, nequaquàm tamen ſignificaret, quod putarunt Septuaginta. Eius enim ſignificatio eſſet, multa, uel copioſa. Hi uero ἰδοὺ αὐτὴ ἐν τῇ ἄκρᾳ τῶν υἱῶν ἀμμὰν, Hoc eſt, Ecce ipſe lectus, in cacumine filiorum Amman. En Rabath uerterūt cacumen, quod Hebraice ſignificat copiā, puto uero potius eſſe urbis nomen.

VOCABatur terra gigantū.) Placet hoc magis, quod Hieronymus uerterit per præteritum, quàm ut in futurum ſpectaret, ut uertūt Septuaginta, Mos enim eſt linguæ Hebraicæ, quod ſæpius admonuimus, ut quoniam pręterita imperfecta apud eos non inueniuntur, ſubſtituant in eorum locū futura: igitur hoc loco יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים. Hoc eſt, Vocabitur terra gigantum: exiſtiman

ſtimandum eſt eſſe poſitum, pro eo quod eſt, uo-
cabatur: Septuagintaq́ non ſecundum morẽ hu-
ius linguæ rediddiſſe, λογισθήσεται γῆ ῥαφαΐν, id eſt,
Terra gigantũ reputabitur. Et quoniã alibi dixi-
mus, & dicturi ſumus de hac re, non plura nunc
ad comprobationem adducentur.

ET planiciem ſolitudinis.) Quam male non
ſua uoce reddiderũt Græci interpretes καὶ ἡ ἀραβὰ
καὶ ὁ ἰορδάνης, Et haraba & Iordanis: nã haraba pla-
nicies, & ſolitudo Hebraice uocatur, dictumq́
aliàs de eo eſt.

ET terminos cenereth.) Quod nomen cor-
ruptius, nunc quoq́, quàm ſupra apud Septua-
ginta legitur ἀπὸ μαχαναρὲθ, Hoc eſt, à Machene
ret: nam in Hebraico, hoc loco Mem addita, non
eſt de nominis eſſentia, ſed præpoſitio eſt, ab, uel
de. Quare male nomini adiuncta eſt, quaſi eius
prima ſit ſyllaba.

VSQVE ad radicem montis Phaſga.) No-
men radicis neſcio qua cauſa, Septuaginta tan-
quàm alicuius loci propriũ nomen, noluerũt in-
terpretari ὑπὸ ἀσηδὼθ τὴν φασγὰ. i. Ab Aſedoth
Phaſga: at Aſedoth nomen radicis eſt, à ſua uoce
ſimplici אשד eſed, quod radicẽ ſignificat. Neq́
uehemẽter miramur hoc, cũ alia quàm plurima
eiuſmodi errata in Græcorũ inueniãt codicibus.

OCVLI tui.) Sicut habet Hebraicũ עֵינֶיךָ
oculi tui. Quod male in Græcorum codicibus
legitur οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν. id eſt, oculi ueſtri, niſi
alia

alia ratione hanc uarietatem tueamur: nam cum Ioſue illi erat ſermo.

IRATusq́ eſt dominus.) וַיִּתְעַבֵּר, id eſt, Iratus eſt, accenſus eſt. Infinitaq́ ſunt exempla, quæ ab his etiã afferuntur, qui apud Hebræos dictionaria conficiunt. Quare cum ea ſit uerbi ſignificatio, non recte uertitur apud Septuaginta καὶ ὑπερεῖδέ ἐμὲ κύριος ἕνεκεν ὑμῶν, id eſt, Et ſpreuit me dominus propter uos.

CAPVT IIII.

QVam ego hodie proponam.) נֹתֵן לִפְנֵיכֶם id eſt, Quã do corã uobis: ut non reſpiciat in futurum, ſicut & Septuaginta ὃν ἐγὼ δίδωμι ἐνώπιον ὑμῶν σήμερον, Hoc eſt, Quã ego do coram uobis hodie. Illud autem eſt prudenter à noſtro interprete factum, quòd dare uerterit in id quod eſt ponere, nam & illud ſignificat dare apud Hebræos, ut eſt ille locus, Poſuitq́ ea in firmamento, ubi Hebraice eſſet dicendum, dedit.

ARDebat uſq́ ad cœlum.) עַד לֵב הַשָּׁמַיִם id eſt, Vſq́ ad cor cœli, uſq́ in cœli meditulliũ, uſq́ in penitiſſimas cœli partes: omiſſumq́ fortaſſe cor eſt à Septuaginta & Hieronymo, ꝓpter metaphoræ uehementer alienam ſimilitudinem.

ET NVBes & caligo.) Additur huic à Septuaginta φωνὴ μεγάλη, id eſt, Voce magna, quod certe eſt aliunde ſumptum. Neq́ tam magni refert, eſſe hic adiectũ, quod eſſet alibi magnopere cauendum.

Et oſten

ET OSTendit uobis pactum ſuum.) וַיַּגֵּד id eſt, Et annunciauit, ut ſpectet ad uocem, non aliud. Sicut & Septuaginta καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν τὴν διαθήκην, Hoc eſt, Et annūciauit nobis teſtamētū.

QVAE creauit dominus deus tuus.) חָלַק id eſt, Diſtribuit, diuiſit, ut una quæque ſtella ſua eſſet regione poſita, terrisque inſeruiret. Diſtributaque ſunt toto cœlo ſydera, ut omnibus gētibus lucē exhibeāt: multaque ſunt aſtra, quæ noſtro hemiſpherio nūquàm ſe oſtēdant. Poteſt etiā & de Sole ac luna intelligi, q omnibus gētibus diſtributi ſint, p acceſſum atque receſſum, ut quælibet regio ſuū uer, hyememque & æſtatē habeat, ſuas mutante Sole uiciſſitudines. Dicitur ergo diſtribuit ſiue diuiſit, non autē creauit: quemadmodum habent & Septuaginta ἃ ἀπένειμε κύριος ὁ θεός σου, id eſt, Quæ diſtribuit dominus deus tuus.

PROPTer ſermones ueſtros.) עַל דִּבְרֵיכֶם Mos eſt Hebræis, ut præpoſitionem עַל, quæ, ſupra, aut propter ſignificat: addāt uoci דָּבָר Hoc eſt, uerbo, aut rei, & loco aduerbij totum proferre, neque reſolui debet apud nos & Græcos in id quod eſt, propter uerbum tuum, aut ſermonem tuum: ſed propter te. Quare & hoc loco erat dicendum propter uos, non ſermones ueſtros, ne in errorem laberemur: minus etiā Septuaginta hanc cōſuetudinem animaduertunt καὶ ὁ κύριος ὁ θεὸς ἐθυμώθη μοὶ περὶ τῶν λεγομένων ἐφ᾽ ὑμῶν, Hoc eſt, Et dominus deus iratus eſt mihi, ob ea quæ

dicebant

dicebantur de uobis:ſed ueritas habet,ut nos diximus.

Humus, Terra.

IN hac humo.) בָּאָרֶץ הַזֹּאת, id eſt,In terra iſta,ne quid falſi ſuſpicaremur.Humus enim potius ipſam terræ qualitatem repræſentat:at terra,hoc loco & alibi,pro regione ſumitur. Septuaginta quoq; non humum uerterunt, ἐγὼ γὰρ ἀποθνήσκω ἐν γῆ ταύτῃ,Hoc eſt,Ego enim morior in terra hac.

A SVMMO cœli uſq; ad ſummum eius.) וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד קְצֵה הַשָּׁמַיִם, Hoc eſt, A fine cœli,uſq; ad finem cœli,à loco ubi terminus cœlo eſt,uſq; ad alterum terminum.Interroga & perquire inquit ex omnibus gentibus incolentibus à cardine mundi,uſq; ad alterũ cardinẽ: Ab uno ad alterum uerticem. Erat autẽ obſcurior ſentẽtia in noſtra ęditione,locus uero ut nos diximus uerti debet.Imitatus eſt autẽ Hieronymus Septuaginta ὧδε τὸ ἄκρον τοῦ οὐρανοῦ,ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ,Hoc eſt,Ad ſummũ cœli,uſq; ſummũ eius. Ex quibus uerbis difficile eſt ullũ ſenſum elicere. Error ex eo accidit,quia quod erat finis,terminũ uerterunt. Nobis autẽ non omnis terminus eſt ſummum. Et poteſt in aliquo eſſe finis: ubi non ſit ſummum.Finis enim noſtri corporis etiam pedes ſunt:quæ pars abſurde ſummum uocaretur.

Summũ pro extremitate.

Summum ergo pro extremitate poſitum eſt,extremitate dico Ortus, & Occaſus; Septentrionis,& Meridiei.

Audiſti

AVdiſti & uidiſti.) Veri eſt ſimillimum, non uertiſſe Hieronymum & uidiſti: ſed, & uixiſti. Facilis enim eſt ab uno ad alterum lapſus, & ipſe noſter interpres ab Hebraica ueritate & Septuaginta minime diſſenſiſſet. Eſt ergo dicendũ audiſti, & uixiſti, ut habent Hebraica שָׁמַעְתָּ אַתָּה וַיֶּחִי, id eſt, audiſti tu, & uixiſti: licet mutetur tẽpus. Septuaginta quoque, ἀκήκοας συ, καὶ ἔζησας, id eſt, audiſti, & uixiſti. Id enim fuit prodigium, ut mortales aures, uocem diuinam exaudirent, & ſubito pauore non exanimarentur propter uocis magnitudinem, & inſolitum clamorẽ. Simul quod mortali, diuini numinis aduẽtus, ſenſum ac uitam ſæpenumero eripit. Præſertim ſi fiat, ut in monte illo accidit: ideo formidabant filij Iſraëlis, mortemq́ ſi accederent, ſe incurrere credebant.

TVNC ſeparauit.) Etiam iſte locus poteſt aperte id oſtendere, quod ſæpius diximus, futura pro præteritis imperfectis in lingua Hebræa uſurpari. Eſt itaque hoc loco futurum אָז יַבְדִּיל id eſt, tunc ſeparabit: uice præteriti tamen ponitur, ut ipſa indicat ſentẽtia. Hunc loquendi morem omnes obſeruare uelim. Vehementer enim ad intelligendos Pſalmos adiuuabit, in quibus ea ſæpe locutio reperitur.

CAPVT V.

NOn uſurpabis nomen dei tui fruſtra.) לַשָּׁוְא, id eſt, Inuanum, aut fruſtra. Hoc eſt,

ut ſuper rebus inanibus, ſtultis, ac uulgaribus non nomineť,ſed in rebus ſerijs peragẽdis:ſerio, nõ ridicule,non cõtemptim, non cũ ludibrio,& contemptu quodã. Aut certe ſic,Nõ ſumes, inquit,in uanũ nomen dei tui, id eſt nõ fruſtra, ac ſine fructu,atq; in mẽdacijs. Sed ubi eius nomẽ fuerit adhibitũ,res om̃ino ſubſequatur,ut inuocatio diuini nominis ſit rerum confirmatio. Fruſtra uero aut in uanũ ab his dei nomen uſurpať, qui in negocijs tranſigendis,deum quidẽ appellant,ſed in mendacio perſeuerant,nec ullum res accepit momentũ per nominis diuini inuocationem.Quo miſerrimo & teterrimo flagitio, cum omnes penè cõtaminati ſint,nihil tamen ſe mali exiſtimant feciſſe.Eſtq; peculiare ipſis Iudęis,in leuiſſimis quibuſq; rebus,& ad om̃e tẽporis momentum,dicere Badonai, id eſt, per deum.Eoq; ſunt in eo reprẽſibiliores,quo ſingulis penè diebus hoc præceptũ,in eorũ ſynagogis fruſtra, ut alia ad memoriã reuocať. Lxx.igitur cõſone, & ipſi noſtrę æditioni transferũt,οὐ λήψῃ, τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου σοῦ ἐπὶ ματαίῳ,hoc eſt, nõ aſſumes nomẽ dei tui,ob rẽ uanã,aut in uanũ.Quare שׁוא hoc loco ſumiť pro mẽdacio. Nã & paulo inferius diceť, Ne loquaris cõtra proximũ tuũ falſum teſtimo-
Vanus,mendax. niũ,ubi hebraice eſt עֵר שָׁוְא,hoc eſt,teſtis falſus aut uanitatis:& latinis,uanus mẽdacẽ ſignificat.

QVIA non erit impunitus.) כִּי לֹא יְנַקֶּה יְהֹוָה,id eſt,Quia non innoxiũ habebit deus,nõ

inno

innocentem, non ſine delicto, non ſine piaculo. Quod optime & à Septuaginta, οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ κύριος τὸν λαμβάνοντα, &c. id eſt, neque enim mundũ dominus reputabit, q ſumat eius nomẽ in uanũ.

BOS & aſinus.) Pro aſino LXX. poſuerunt, ὑποζύγιον, quod ad omnia iumenta ferè pertinet, quorum utimur miniſterio atque labore, ad noſtros labores imminuendos. Sed hoc leuiſſimum eſt.

VT requieſcat ſeruus & ancilla tua ſicut tu.) Hoc non ſolum de his, uerumetiã ipſis iumentis dicitur. Sabbatum enim nõ tam hominibus, quàm iumẽtis dabat requiẽ: ut uniuerſalis eſſet requies, eo quod eſſet id deo acceptiſſimum, ut in tanta die, nihil ſeruitute & labore premeretur. Nihil enim eſt deo acceptabilius, quàm ut maxime, quantum fieri poſſit, ab oppreſſione aliena temperemus. Hodieque multi apud Maumetenſes ſunt, q ſi nihil aliud, quod bonum uideatur, ac pium aliqua die egerint, auiculam ſaltẽ extra caueã abire permittant, arbitrati ſe uel in eo pie facturos: adeo neque illi, quanquam barbari, & ſtultæ religioni addicti, nõ intelligũt, quę ſummo deo grata ſint. In textu igitur Septuaginta ponitur, ut requieſcat ſeruus & ancilla, καὶ ὑποζύγιόν σου ὥσπερ καὶ σύ, id eſt, Et iumentum tuum, ſicut & tu. Quemadmodum habent Hebraica.

QVIS det talem eos habere mentem.) Diximus Hebręos hac locutione uti, uice aduerbij utinam. Vtinam, inquit, talem habeant mẽtem.

Septuaginta & ipſi Phraſin Hebraicam ſequuntur, τίς δώσει εἶναι οὕτω τὴν καρδίαν, id eſt, Quis dabit eſſe cor eorum.

ET protelẽtur dies noſtri.) Nemo eſt tã mediocriter eruditus, qui hoc non intelligat, quod & Lxx. præclare expreſſerunt, καὶ μακροημερεύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, id eſt, Et longæui ſitis ſuper terrã.

Protelare, unde dictũ. Protelare igitur uidetur ex Græco ductum, à pro, hoc eſt, longe, porrò: & telos, fine. Quaſi in longum fines, ac metas temporis proferre.

CAPVT VI.

DOminus deus tuus.) יְהוָה אֱלֹהֵינוּ, id eſt, Dominus deus noſter. Quemadmodũ & Lxx. κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς, Hoc eſt, Dominus deus noſter, dominus unus eſt. Non eſt hoc loco ſilentio prætereundũ, quod rabioſus Moſes Aegyptius, primus Hebræorũ ſcriptor, carpit Chriſtianos, eosq́ lõga ſubſannatione deridet. Chriſtiani, inquit, colligunt trinitatẽ ex iſto loco. Primum enim tres exprimuntur perſonę, cũ dicitur dominus deus, deus. Ter enim ibi diuinum nomẽ repetitur, poſtea innuitur trinitas cum dicitur, unus eſt. Productis autẽ his uerbis, multis probris in nos inuehitur. Potuit quidem eſſe ut aliquis inſulſior è noſtris, quorũ plurimi reperiuntur, id Iudęo illi dixerit: nam multi diuinarum literarũ imperiti, ex his locis trinitatẽ colligunt, ex quibus colligi nõ poteſt. Rurſum ubi clariſſime ea diuina res exprimitur, nihil eius, in

Rab. Moſis in Chriſtianos calũnia.

corũ

eorum animos penetrat. Primum maxime fit à cōcionantibus, qui ſæpe diuinas extorquent literas, dū illud uolunt eſſe figuram illius, & illud alterius. Acciditq́; ut oculatis in nos Iudæis, ludibrio ſimus. Tenendū utiq; mediū eſſet, ut quæ figuram præ ſe ferunt, figuratæ interpretentur. Quæ autē in aliud tempus non ſpectant, non eo extorqueantur. Perquirendumq́; diligenter, ut ubi de Meſſia dicitur attente cognoſcamus, ubi autem nihil eiuſmodi prædicitur, nō uiolēte trahamus. Fit enim ex hac cauſa, ut fœdiſſimis fabulis diuinas inficiamus literas. Quā rem maxime uituperat Gregorius Nazanzenus. Erat enī & apud Gręcos, genus hominū, quale noſtris, & multis ante uiguit diebus, qui infinitū quēdam figurarum coaceruarunt cumulum, eoq́; utūtur ad oſtendendum, omnia nō tam maxima, q́; minima, fuiſſe figuris præmonſtrata. Ego certe dicerem id nō modo eſſe ſtultiſſimū, ſed etiam impijſſimum. Neq; enim hoc dicimus quorundam Germanorū imitati procacitatem, qui ſibi, omnibus & dijs & hominibus, & humanis, & diuinis rebus maledicendi licentiā uſurparunt, ſed ut uituperemus uituperāda. Laudemus aūt quæ laude digna ſunt. Vt enim Chriſtianus eſt, qui neq; Arianā diuiſionē, neq; coniunctionē Sabellianā ſequitur: ita uere Chriſtianus, qui neq; illorū hominū procacitatē ſequit̄, neq; tamen nō reprendit, quæ reprenſione digna ſunt. Potuit igitur

eſſe ut aliquis Chriſtianus,Rabbi Moſi ea dixe=rit. Verꝝ & illud non eſt ignorandum, ſolere ple runq́ Hebræos,falſa in nos crimina cõfingere, & res noſtras ad uituperandũ accõmodare.Mul taq́ apud eos reperimus, quæ illi falſo aſſerunt eſſe noſtra.Omninoq́ ab ea gente eſt hoc factũ, ut noſtra dogmata impijſſimis cõtaminarint mẽ dacijs.Eoq́ ſunt ad Chriſti fidẽ ſuſcipiendã tar=diores.Habent enim ſuos ſcriptores, quibus illi habent fidẽ:Inueniũtq́ apud eos noſtra ſummis uituperationibus lacerata, ſceleratiſſimisq́ cor=rupta mẽdacijs. Dicit̃ ergo hoc loco, dñs deus, Eo ꝙ ſemper in diuinis literis deus his duobus nominibus ſimul cõiunctis ſoleat nũcupari,ſcili
אֱלֹהִים cet ELOHIM, & IHVH, quoꝝ ſecundum
יְהֹוָה eſt nomen Tetragrammaton, id eſt, diuinam ſi-gnificans eſſentiam.Primum uero, id nomen di uinum eſt,quo eius ſignificatur fortitudo.Puto enim ferè idem eſſe El, & Eloha.Vbi autẽ dici=tur,deus unus eſt,patet fieri dei repetitionẽ,non eſſe cum duobus illis connumeratũ.Poſſunt au tem & alij melius,q́ nos interpretari.

ET mouebũtur inter oculos tuos.) לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ. Eruntq́ in ſignũ inter oculos tuos. Appellant autẽ Hebræi Totaph, id quod legẽ in fronte alligant,ut uerſetur ante illoꝝ oculos: genus hominum dementiſſimũ, qui ritibus tã=tum,& ceremonijs cõtẽti ſint, apud quos ſacri=legiũ,ac flagitiũ eſſet,eam ceremoniã non pera=gere

gere:nõ obſeruare aũt,id quod eo ritu innuitur, non eſſet ſacrilegium,imò ne animũ quidẽ ad id aduertũt.Appellarũt autẽ eiuſmodi ſigna Lxx. interp̃tes ἀσάλευτα,hoc eſt,inconcuſſa,immota, ſtabilia,firma.Sic καὶ ἔσται ἀσάλευτα πρὸ ὀφθαλμῶν σου, hoc eſt, Et erunt incõcuſſa ante oculos tuos. Ad præcepta,& inſtituta id referentes.

C Aue ne obliuiſcaris.) Interponit̃ apud Lxx. hoc quod in cõtextu minime habet̃ ſcilicet,πρόσεχε σεαυτῷ μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σου, hoc eſt,Attende tibi,ne dilatetur cor tuum. Eſt autem ex alio loco ſumptum.Dilatari autẽ cor, apud Hebręos ſignificat,audacia efferri,arrogantem, aut tumidum effici. *Dilatari cor quid.*

CAPVT VII.

VSq; ad internitionẽ.) Quod Lxx. apertiſſime ſignificant,ἀφανισμῷ ἀφανιεῖς, extinctione extingues.Nunc̃ uero Lxx.illum loquẽdi morem fugiſſe uidentur,qui creberrimus quidẽ eſt apud Hebræos,nobis autem & Græcis penè eſt abſurdus,niſi in aliũ conuertatur.Apud eos enim eleganter dicitur deletu delebis moriendo morieris,expectans expectabis. Quod loquẽdi genus in aliud debet ab interpretibus conuerti, ut fiat expreſſio,quę in proprio fit idiomate.Vt hic ab Hieronymo factum eſt.

S C V Lptilia comburite.) Quod etiã Septuaginta additis quibuſdã clare exprimunt,τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν κατακαύσετε,id eſt,ſculptilia deorum

comburite,addiderunt deorum. Potuit tamē eſſe, ut alia eſſent ſculptilia,hominum uidelicet,quadrupedum,ſerpentium,atque reptilium, ut erat apud Aegyptios,qui ibes,ciconias, ichneumonas,crocodilos adorabant,eorumq́ exprimebāt in templis imagines. Verū & hi erant eorum dij.

PEculiaris populus.) סְגֻלָּה. Quo uocabulo appellatur à philoſophantibus Hebræis, quintum prędicabile proprium. Ergo & peculiarem, & proprium populum dicit eum ſibi eſſe, cuius poſſeſſio non alium attingat:Eiusq́ unius cenſeatur,ut proprius eius ſit:tū quod alterius non eſt,tum quia ipſe non habeat alterum. Vt philoſophi de proprio argutantur. Ideo Septuaginta, εἶναι αὐτῷ λαὸν περιούσιον, eſſe illi populum excerptum,peculiarē,ſelectum. Dicitur à περίειμι, id eſt,ſuperſum, excello, relinquor ex alijs, ſeligor,ſeponor.

VObis iūctus eſt dominus.) חָשַׁק יְהֹוָה בָּכֶם Hoc eſt,Cōcupiuit dominus uos. Sed & Septuaginta paulo ſecus, παρὰ πάντα τὰ ἔθνη προείλετο κύριος ὑμᾶς, id eſt, præter omnes gentes elegit uos deus. Neque enim hæc annotamus, ut æditiones emendentur. Sed ut clarius intelligātur, id quod ſæpius facimus.

IPSE eſt deus fortis.) הָאֵל,id eſt,Deus fortis. Eſt enim è nominibus diuinis unū, quo eius fortitudo ſignificatꝰ. Quod nō oſtenditur à Lxx. καὶ γνώσῃ ὅτι κύριος ὁ θεός σου,οὗτος θεός,hoc eſt,Et cogno

gnoſces ꝙ dominus deus tuus is eſt deus. Addē dum fuerat fortis, ut in noſtra habetur æditione.

REDDens odientibus ſe ſtatim.) אֶל־פָּנָיו, id eſt, In faciem eius, qui eum odit. Qui, inquit, odit deum, in faciē ſuam, id eſt, contra ipſum reflectitur eius ſcelus, atq; odium. Deum enim execrantur qui uiuunt peſſime: in faciem itaq; hoc loco, ſumitur pro eo quod eſt, contra ipſum, in ipſum, aduerſus eum, qui deum benedictum, ac glorioſum odit, & aſpernatur. Quorum infelix uitæ decurſus, & miſerrimis caſibus eſt obnoxius, & exitus eſſe ſolet atrociſſimus, ut tam in hac, quā in futura uita, merita ſuorum ſcelerum expendant ſupplicia. Septuaginta quoq; cum Hebrai cōſentiunt καὶ ἀποδιδοὺς τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον ἐξολοθρεῦσαι αὐτοὺς, id eſt, Et retribuēs his, qui eum odio habent, in faciem, ut eos penitus extinguat.

FRVCTVI uentris tui.) Quam ſimilitudinem Septuaginta non ineleganter immutarunt εὐλογήσει τὰ ἔγγονα τῆς κοιλίας σοῦ, id eſt, Benedicet partum uentris tui. Credo enim ab arborum ſimilitudine, fructum uentris dici. Vt enim ab arboribus fructus, ita ab utero proles. Faciunt id ferè ſemper Septuaginta.

Fructus uentris.

NON erit apud te ſterilis utriuſq; ſexus.) Ecce hoc non'ne elegātiſſime à noſtro interprete mutatum & coartatum eſt: quod eſt Hebraice לֹא־יִהְיֶה בְךָ עָקָר וַעֲקָרָה, hoc eſt, Nō erit in te,

neq; infœcundus,neq; infœcunda.Quod tamen non mutarũt Septuaginta οὐκ ἔσιν ἐν ὑμῖν ἄγονος, οὐδὲ στεῖρα, id eſt, non erit in uobis infœcundus, neq; ſterilis,ut autem noſtrum interpretem laudamus,ita minime uituperamus iſtos.

A V Feret à te dominus omnem languorem.) Quod non tam proprie Lxx. πᾶσαν μαλακίαν, hoc eſt,Omnem laxitudinem:nam malacia teſte etiam Cornelio Celſo,potius laxitudinem quandam corporis ſignificat, quàm grauiſſimas illas ægritudines,quæ uocabulo Hebraico חלי demonſtrantur.De quibus hoc loco ſcribitur.

μαλακία.

D E Vorabis omnes populos.) Sicut habet & Hebraicum וְאָכַלְתָּ,id eſt,Et comedes,uorabis: neq; ſatis apparet,an prçcipiat eis deus,ut omẽs illos populos abſumerent, ac delerent, ut ex his quæ inferuntur apparet.Addit enim nõ parcet eis oculus tuus:aut ita fore uaticinetur, ut facultates & diuitias eorum populorum adepturi ipſi ſint. Si prima ſtat ſententia, non recte forte in Græcum is locus uerſus eſt, καὶ φαγῇ πάντα τὰ σκύλα τῶν ἐθνῶν,id eſt,Et comedes ſpolia gentiũ. Si ſecundo ſenſui adhæremus,præclara eſt Græca æditio.Et cauſa quidem nota eſt.

N E ſint in ruinam tui.) Sicut habet Hebraicum מוֹקֵשׁ, id eſt,Scandalum ſiue offendiculum,lapſus,fouea,ruina.Septuagĩta uero σκάνδαλον ſcandalum,offendiculum.

P Lagas maximas.) הַמַּסֹּת הַגְּדֹלֹת,id eſt,Tentatio

tationes magnas. Sicut & Lxx. τοὺς πειρασμοὺς μεγάλους, id eſt, Tentationes magnas. Ex quo apparet, tentationem Hebraice non modo probationem quandã ſignificare, uerũ etiã afflictionẽ, uexationem. Quod obſeruare operæprecium eſt. *Tentatio Hebr. quid ſignificet.*

MITtet crabrones.) הַצִּרְעָה, Quod Hebræi dicunt aliud quoddam eſſe peſtilentis animalis genus. Verum ipſi ſunt ſupra cæteros homines harum rerũ imperiti. Lxx. etiam ipſi crabrones reddiderunt & τὰς σφηκίας ἀποστελεῖ κύριος, id eſt, Et crabrones, ſeu ueſpas ĩmittet dominus. Quibus magis credendum, quàm omnibus Iudæis.

NON timebis eos.) לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם, id eſt, Ne paueas, ſiue ne frangaris à facie illorum. Sicut & Septuaginta uerterunt οὐ τρωθήσῃ ἀπὸ προσώπου αὐτῶν, hoc eſt, Non uulneraberis à facie eorum. Non concides.

DEVS magnus & terribilis.) Melius quàm Septuaginta, nam נוֹרָא terribilem ſignificat à uerbo ירא, id eſt, timuit. Septuaginta igitur θεὸς μέγας & κραταιὸς, id eſt, Deus magnus & fortis. Dicendum fuerat φοβερὸς eo quòd ſceleratis apparet formidabilis. Quod & alibi faciunt ipſi Septuaginta. Nam ſequenti capite, ubi dicitur in ſolitudine magna, atque terribili נוֹרָא Hebraice, Græce uero ἐρήμου φοβερᾶς.

CAPVT VIII.

ATque tentaret.) Sicut habet Hebraicum לְנַסֹּתְךָ, id eſt, Vt tentaret te: ſicut & Septua

ptuaginta ἐν πειράσει σε. Quod ad declarandam ſententiam à nobis poſitum eſt.

A F Flixit te penuria.) וַיַּרְעִבֶךָ, hoc eſt, Fame oppreſſit, aut eſurire te fecit. Sicut & Septuaginta ἐλιμαγχόνησέ σε. Quod uerbum ducitur à λιμὸς, hoc eſt fame, & ἀγχονῶ opprimo, ſuffoco. Quaſi tu dixeris, fame afflixit.

P E S tuus non eſt ſubtritus.) Non dubium eſt, quin impreſſi Græcorum codices mendoſi hoc loco ſint, οἱ πόδες σου, οὐκ ἐλυθρώθησαν. Hoc eſt, pedes tui non ſunt redempti: pro eo quod dicendum eſſet, ἐθρώθησαν, hoc eſt. Confoſſi, conuulnerati ſunt.

E T dipſas.) Nomen ſerpentis, quod à ſitiendo, tam apud Græcos quam Hebræos dicitur. Vt em̄ apud illos à διψάω. ſic apud iſtos à צָמָא hoc eſt, Sitiuit, fit צִמָּאוֹן, id eſt, ſitis. Serpēs eſt, ad cuius morſum totum corpus horribiliter incenditur, aqua deſideratur, aqua clamatur. Ad eam accurritur, ſit quodcunq; uis licet impedimento. Declaratur id apud hiſtoricos, prçſertim qui de Catonis exercitu in Libya ſcribunt, ubi ſub harenæ cumulis, id genus ſerpētis deliteſcit, ibi miles ab ea peſte morſus, ad mare inſano impetu accurrit, cumq; magnā ſalſarum aquarum uim ebibiſſet, repente extinctus eſt. Atq; hi erāt ſerpentes, qui morſu adurebant corpus. De quibus hic & alibi ſcribitur.

Dipſas ſerpens.

D E petra duriſſima.) הַחַלָּמִישׁ, Quam ſilicem.

cem appellant, aut aliud quodcunq; duriſſimæ petræ genus. Quod non ita explicatur à Septuaginta, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου. id eſt, E petra prærupta, abſciſſa, in ſummo exſecta.

PRAE dico tibi.) הַעִדֹתִי, id eſt, Proteſtatus ſum, aut proteſtor. Neq; additur aliud, ſicut ſuperius, ubi cœlum ac terram teſtabatur, ex quo loco additum, hic eſt in codicibus Septuaginta διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον, τόν τε οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. hoc eſt, Obteſtor hodie uobis & cœlum & terrã. Atq; id eſt creberrimum in æditione Septuaginta, ut ex uno loco, in alterũ pleraq; trãſportẽtur.

QVAS deleuit dominus.) מַאֲבִיד Delet, diſſipat, perdit nunc. Neq; enim adhuc omnes interfecti fuerant. Septuaginta quoq; per præſens loquuntur ὅσα κύριος ὁ θεὸς ἀπολλύει. Sicut gentes, quas omnes perdit dominus deus.

CAPVT IX.

QVibus nullus poterit ex aduerſo ſtare.) Hebraice per interrogationem profertur מִי יִתְיַצֵּב לִפְנֵי בְּנֵי עֲנָק, id eſt, Quis ſtabit ante filios Henac? Sicut & Septuaginta τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπον υἱῶν ἐνάκ, id eſt, Quis reſiſtet ex aduerſo filiorum Henac? Ponuntur autem interrogationes pro negationibus ſæpe numero. Quis alius deus cõdidit cœlum & terram? nempe nullus. Quis Dauid ſanctior? nimirum nullus. Atq; ita Hieronymus, præclare interrogationem, in negationem conuertit.

Cunq;

CVNque tranſiſſent quadraginta dies.) Ita quoq; habet & Hebraicum מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם, hoc eſt, Poſt quadraginta, aut in fine quadraginta dierum. Non recte igitur redditur is locus apud Septuaginta, καὶ ἐγένετο διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν, id eſt, Et factum eſt, per quadraginta dies. Nam διὰ, hoc eſt, per, non rei finem, ſed inter medium ſpacium ſignificat.

ET conſtituam te ſuper gentem.) Diximus ſuper Exodum, ubi is annotabatur locus, non uideri hanc eſſe ſentētiam, ut ſuper aliam gentem promitteret deus Moſen ſe præficere: Sed ipſe Moſes, facturum, ut eſſet innumerabilium & fortiſſimarum gentium autor ac pater. Vt ſemen Abrahæ in homine pijſſimo ſuſcitaretur, deleta illa infanda, & crudeli natione. Dicit ergo Deus Moſi וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי עָצוּם וָרָב מִמֶּנּוּ, id eſt, Et faciam te in gentem fortiorē, ac maiorem, quàm hæc ſit. Vbi, faciam, non ponitur pro eo quod eſt conſtituam, ſed ut ipſa ſonat uox. Efficiam ut genus tuum, filijq; tui innumerabiliter creſcant. Atq; ita uerterunt etiam Septuaginta καὶ ποιήσωσε εἰν ἔθνος μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο, hoc eſt, Et faciam te in gētem magnā & fortem longe magis, quàm hæc ſit.

CERNO quòd populus is.) Additur hæc periodus in codicibus Lxx. λελάληκα πρὸς σε ἅπαξ καὶ δὶς λέγων ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, hoc eſt, Locutus ſum ad te, ſemel ac bis dicens, uideo populum

lum iſtum &c. Hoc inquam additum eſt à ſcri-ptoribus. Neq; uideo unde ſumptum ſit.

ET in brachio tuo extento.) נְטוּיָה, id eſt, Porrecto atq; extẽto, à uerbo נָטָה hoc eſt, Porrexit, extẽdit. Quare nõ tam ꝓprie hoc redditur à Lxx. ἐν τῷ βραχίονι σοῦ τῷ ὑψηλῷ, hoc eſt, In brachio tuo excelſo, eminẽti, ſublimi. Nã hac phraſi Hebraica, uehemẽtiſſimus ictus ſignificat, quẽ brachio exporrecto incutimus. Neq; hoc dicimus, ut Lxx. æditionem potius producamus, quàm illuſtremus ſentẽtiam. Poteſt enim etiam ipſorum Septuaginta interpretum ſtare ſententia, ut in brachio excelſo dicamus pro eo quod eſt, ui diuina, fortitudine admirabili, ac ꝓdigioſa, cœleſti, excelſaq; uirtute. Verum in his nõ multum diſcriminis eſt, propterea non ſunt ſcrupuloſius, quàm deceat, tractanda ac perquirenda.

CAPVT X.

QVando populus congregatus eſt.) Quod omittitur à Septuaginta credo ea ratione, quia ſit ſæpe aliàs dictum. Tantummodo igitur hoc ponitur apud illos οὓς ἐλάλησε κύριος πρὸς ἡμᾶς ἐν τῷ ὄρει, ἐκ μέσου πυρὸς. Quæ uerba locutus eſt uobis dominus, in monte de medio ignis.

ET benediceret in nomine illius.) Conſtructio Hebraica eſt, apud eos enim uocandi & benedicendi uerbum iũgitur nomini cũ præpoſitione in. Dicuntq; benedicere in faciẽ illius, ꝓ eo

quod

Benedicere in nomīe eius id eſt, benedicere nomẽ eius, Heb.

quod eſt, illius faciem benedicere. Et benedicere in nomine eius, hoc eſt, nomẽ eius. Quamobrem declarare hoc fuit neceſſe, ne aliam ſententiam innui crederemus. Leuitarum ergo erat nomen diuinum benedicere. Illud ſanctiſſimis ac perpetuis laudibus attollere, ut hodie fit à ſacerdotibus, ac his, quos religioſos uocari uſus obtinuit. Verum neq; Septuaginta præpoſitionem ſubtraxerunt τὸ ἐπεύχεσθαι καὶ εὐλογεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, id eſt, Orare ac benedicere in nomine eius. Poſſumus itaq; etiam hoc tueri, ut non ſine præpoſitione intelligendum dicamus: ſentẽtiaq; ſit, Leuitas benedicere in nomīe domini, id eſt, alios homines benedicere, inuocato nomine diuino. Neq; tantum homines, ſed & uniuerſa quæ ſpectant ad genus humanum. Quæ omnia à ſacerdotibus per nominis diuini inuocationem benedicebantur, ac ſanctificabãtur. Plerunq; uero locutiones Hebraicæ faciunt, ut alia uideatur ſententia, quàm ſit. Ideo dare operam neceſſe eſt, ut quis illius linguæ loquendi modus ſit, cognoſcatur. De qua re ſcripſit Rabbi Moſes Aegyptius apud Hebręos, in eo libro quem inſcripſit More Hanibchim. Hoc eſt, doctor perplexorum, aut inſtructor dubitantium. Sed partim breuius q̃ deceret, partim inſcite, & ſine abſoluta diuinarũ literarum cognitione. Præter enim uocabulorũ cognitionem, Hebræi ſunt omnium hominum imperitiſſimi, & ſuas habent literas ridiculoſiſſimis

Hebræi omnium nationum imperitiſſimi.

mis fabulis contaminatas. Apud nos uero ſcri-pſit diuus Auguſt.uerum ut in multis ingenij ſui maieſtatem oſtendit,ita ad alia,Hebraicarum literarum cognitione deſtitutus, attingere non potuit. Vir medius fidius dignus,cuius ingeniũ nullas haberet literas incognitas, propter eius ſublimitatem ac maieſtatem.

P Ræputiũ cordis ueſtri.) Sicut habet & Hebraicum עָרְלַת לְבַבְכֶם, Præputium cordis ueſtri. Quæ cum metaphora ſit, & per eã, aliud inſinuatur, præclare à Septuaginta explicatum eſt, quid per eam ſignificetur περιτεμέισθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, hoc eſt, Circuncidamini duritiã cordis ueſtri. Cordis igitur præputium, durities *Præputium* eſt, ac cæcitas, qua cor impeditur, ne uerum per-*cordis.* ſpiciat. Vt enim apud nos, per baptiſmũ demonſtratur, ac fit animi potius, quàm corporis expiatio: ſic Hebræoꝝ circũciſio docebat, reſecandam eſſe cordis duriciem, ac cęcitatem. Amouendam ex animo pellem ac caliginem, qua mens obſcuratur, ex qua error fœdiſſimus conſequitur, diuinitatis ignoratio. Quæ oẽs tanꝗ genitrix parit impietates, ſcelera, atq; calamitates. Cũ enim homo, deo adiũctus nõ fuerit, qui omnis decoris ac uirtutis, idea & ſeminarium eſt, eũ neceſſe eſt oĩs humanitatis, iuſtitiæ, probitatis expertem eſſe. Nec magis inter homines, quàm beluas eſſe cõnumerandum. Sunt ergo magis intuenda, quæ per ritus ac cerimonias ſignificantur, quàm ipſę

cerimoniæ, quæ ſigna tantummodo ſunt, maio-rumq́ rerum repræſentatio.

QVI perſonam non accipit.) Recte tam ab Hieronymo quàm Lxx. Hebraica locutio permutata eſt, quæ habet לֹא יִשָּׂא פָּנִים, hoc eſt, Qui non ſuſcipiet faciem, aut nõ eleuabit faciẽ. Neq́ enim hoc aliud eſt, quàm ex facie, ex qualitate, diuitijs, facultatibus, perſonas diſtinguere, easq́ acceptas habere, iudiciũq́ ob id peruertere, ut alteri fiat, quod non fit alteri. Poſſumus etiam dicere, nec Lxx. nec Hierony. locutionem Hebraicam mutaſſe. Nam Hebraice Panim faciem ſonat, quod Lxx. πρόσωπον interpretati ſunt. Vt πρόσωπον nõ pro perſona, ſed facie ſumatur. Apud nos aũt perſona ſumetur pro cuiuſcunq́ hominis qualitate quæ ex uultu cognoſcitur. Hoc ergo dicit Moſes deum nõ animaduertere, ſed equale de oĩbus ferre iudicium, modo probitas ac iuſtitia adſit.

Accipere perſonam.

DAT ei uictũ ac ueſtitum,) Elegantiſſime & hoc mutatum ab Hieron. pro eo quod Hebraice eſt, Dat ei panem. Quod non immutatur à Septuaginta δοῦναι αὐτῷ ἄρτον, id eſt, Dare illi panem. Quis enim non intelligit, panem hic accipi, pro omni eo, quo ueſcimur, tam eſculento, quàm poculẽto, ut ipſe ſermonis Hebraici uſus oſtendit? Quare non tam aperte apud Græcos transfertur. Et pro ἄρτον fortaſſe rectius poneretur βιόν, id eſt uictum, licet ſit Hebraice לֶחֶם, id eſt, panis. Etiã illud recte permutatur, Dat ei ueſti

Panis omne quo ueſcimur.

ueſtitũ,pro eo quod Hebraice ponitur שִׂמְלָה, id eſt,ueſtis. Nam illud,omne quod ueſtimus ſignificat. At quod reddiderunt Septuaginta nõ ita,ſcilicet ἱμάτιον. Verum hæc,quia ſententiam non peruertunt,ipſi reprenſione digni forte ſumus,qui tam leuia annotamus.

IPSE laus tua.) תְּהִלָּתְךָ, id eſt,Laus tua, laudatio tua, decantatio tua, hymnus tuus. Eo enim nomine Hebręi,pſalmos,laudes,hymnos, præconia ſignificant. Et liber pſalmorum uocatur Sepher thehilim. Septuaginta igitur, neſcio quid aliud intelligunt αὐτὸς καύχημά σοῦ, id eſt, Ipſe gloriatio tua,in eo gloriaberis,in eo de te ſapies,ille ſit gloria tua, te omnes præſtare populos perſuadeas,qui talem deum habeas. Verum ut dixi prior uidetur ueriſimilior ſententia, ut ad præconia oris referatur. Quibus deum noſtrum laudamus,propter eius in nos innumerabilia & excellentiſſima beneficia.

IN Septuaginta animabus.) Etiam hic ſolitus Græcorum interpretum eſt error,qui Septuaginta quinq; animas ponunt. Primo enim loco corrupto, ubi eius rei primo mentio habita eſt, facile & reliqui illius ſimiles corrupti ſunt.

CAPVT XI.

ET uniuerſa ſubſtantia eorum.) כָּל הַיְקוּם id eſt,Omnis facultas,omnis ſubſtantia: à uerbo קוּם, id eſt,ſurrexit. Additurq; litera futuri Iod. Hoc neſcio cur Septuaginta tranſtulerint

ϲ̓ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ὑπόσχεσιν, id eſt,Et omnem eorum promiſſionē.Puto tamen eos intellexiſſe facultatem,ac id quo noſtra uita ſuſtentatur,omnemq́ ſupellectilem,quæ unà cum hæreticis illis abſorpta eſt. Quid enim aliud hæretici ſunt ac Schiſmatici, q̃ Dathan & Abiron? Vt enim hi ſub prætextu pietatis dominandi libidine,ac ambitiōis æſtu exagitati,ei principatum adimere conabātur,cui fuiſſet à deo traditus, Ita hi ſanctæ eccleſiæ corpus diſiungere enituntur, dum caput eius à ſummo deo conſtitutum imminuere,lacerare,dedecorare impijs maledictis nō ceſſant.Neq; aliud fit ab his, in ſummum illud caput,quàm ab Dathan,& Abiron in Moſen tentatum eſt. Genus hominū miſerabiliſſimum, ac pernitioſiſſimum, qui ſub prætextu noſtrarum corrigendarum improbitatum,infinitam attulere malorum ſyluam.Perq́ uniuerſum terrarum orbem peſſimos diſſeminarunt errores. Adeoq́ proceſſit audacia, & gigantea immanitas, ut eis nec cœlum iam ſufficiat,in quod ſuæ ſceleratiſſimæ linguæ uirus euomant,ore impijſſimo blaſphement,dilacerent,dum eius incolas,tantis ꝓbris,ac mendacijs dehoneſtāt.Sed uidebit omne humanum genus eorum interitum,& ſempiterna obliuione eos ſepeliendos infernum hiatu patefacto abſorbuiſſe cognoſcet.

Hæretici & Schiſmatici, Dathan & Abiron conferuntur.

AQVæ ducuntur irriguæ.) Totam orationis formam interpres eleganter immutauit,quibuſdam

dam etiã omiſſis וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ, hoc eſt, Et irrigabis cũ pedibus tuis. Hoc eſt, ea terra eius naturæ eſt, eã ſeminabis, & pedibus ſuperinduces aquas. Dico igitur cõmode omiſiſſe Hieronymũ pedes, qui ex idiomate Hebraico ponuntur. Significatur aũt labore & decurſu, per totã Aegyptum deduci ſolitam aquam è flumine Nilo, ut etiã indicat Rabbi Salomon, qui pedes hoc loco pro labore ſumi dicit. Hæc autem produximus ut ſciremus cauſam, quare Septuaginta ſic tranſtulerint ὅταν σπείρωσι τὸν σπόρον, καὶ ποτίζωσι τοῖς ποσὶν, hoc eſt, Cum ſeminauerint ſementem, & irrigauerint pedibus. Pedes tacere debuerant, quia & abſurdam, & obſcurã faciunt orationem Græcam. Aut ſeries mutanda fuerat.

NE forte decipiatur cor ueſtrum.) פֶּן יִפְתֶּה לְבַבְכֶם, hoc eſt, Ne forte dilatetur cor ueſtrum. Vt alibi ipſe quoq; Hieronymus interpretari ſolet, ut in filio Noë Iapet. Hac autem locutione, Hebraice ſignificatur cordis rumor, ſuperbia, audacia, arrogantia, contumacia, quæ omnia ex nimio rerũ felici ſucceſſu oriri ſolent. Dum enim cladibus ullis præmimur, humiles iacemus, & abiecto, atq; demiſſo animo ſumus. Quo pharmaco utitur ſæpenumero Deus ad infringẽdam cordis noſtri audaciam. Habent autẽ & Hebræi ſuas ſimilitudines, ac metaphoras, quibus eleganter in ſua lingua utuntur. Septuaginta ſecũdum Hebraicum interpretantur. μὴ πλατυνθῇ ἡ

καρδία σοῦ, id eſt, Ne dilatetur cor tuum.

QVANDiu cœlum imminet terræ.) כִּימֵי, הַשָּׁמַיִם id eſt, Sicut dies cœli. Videturq́ ea eſſe ſentētia, quam noſter interpres tranſtulit. Nam apud Hebræos Che, aduerbium eſt modo ſimilitudinis, modo commenſurationis. Significatq́ ſecundum menſuram. Quare quod nos dicimus in pſalmo, Sicut dies cœli: intelligēdum eſt, pro eo quod eſt ſecundum menſuram dierum cœli. Secundum eorum interuallum, ſecundū eorum durationem. Quare prudentiſſime uerſum eſt ab Hieronymo. Et facilius nos Latini hunc locum intelligeremus ꝑpter interpretis noſtri diuinū ingenium, q̃ Græci, apud quos phraſis Hebraica nuda relinquit, minime ab interpretibus explicata. Quis enim apud eos facile aſſequeretur, quid hoc ſit ἵνα πληθυνθῶσιν αἱ ἡμέραι ὑμῶν, καὶ αἱ ἡμέραι τῶν υἱῶν ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ὤμοσε κύριος τοῖς πατράσιν ὑμῶν, δοῦναι αὐτοῖς, καθὼς αἱ ἡμέραι οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, hoc eſt, Vt multiplicentur dies tui, & dies filiorum tuoꝝ ſuper terrā, quam iurauit dominus patribus ueſtris dare eis, quemadmodum dies cœli ſuper terram. Ecce nihil hoc loco declaratur de diebus cœli.

Vſq; ad mare occidentale.) עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן, id eſt, Vſq; ad mare nouiſſimum. Quod mare, ut Septuaginta & Hieronymus optime oſtēderūt, eſt id quod in terra Iſraël poſitis ad occaſum ſpectat. Quod alio nomīe appellatur mare magnū:

Mare, ſcilicet Cyprium, Aegyptium. Quod ab Aegypto, totam Aſſyriam attingit. Dicitur aũt mare nouiſſimũ & magnum, quia eo uſq; terræ ſanctæ fines excurrerent. Magnum autem, quia omnis aquarum collectio mare uocatur Hebraice. Ideo uerum mare magnum appellant, ut differat ab his, quæ minora maria ſunt, ſtagna ſcilicet & lacus, ut eſt mare Cineret, quod corrupte Geneſaret uocamus. Eſt enim lacus, quem Iordanis in media ferè Iſraëlitica terra efficit. Septuaginta igitur & ipſi ἕως τῆς θαλάσσης τῆς ἀπὸ δυσμῶν, Hoc eſt, Vſq; ad mare occidentale.

Mare nouißimũ, mare magnũ Hebrais quod dicatur.

IVXTA uallem tendentem & intrantem procul.) Potius ſententia quàm uerba redduntur, quæ ſic habẽt אֵצֶל אֵלוֹנֵי מֹרֶה, id eſt, Iuxta quercus more. De quo loco eſt ſæpenumero dictum. Et quoniã Hieronymus proprijs oculis has terras contemplatus eſt, eum exiſtimo, talem eſſe ſitum illius uallis didiciſſe, Illumq; hoc loco explicuiſſe. Hanc uallem alibi appellauit conuallem illuſtrem. Credo propter uocem more, quæ à uerbo uidendi uidetur ducta, uel ut imitaretur Septuaginta, qui hanc uocant ὑψηλὴν, hoc eſt, excelſam. πλησίον τῆς γῆς ὑψηλῆς, id eſt, Iuxta terram excelſam, id eſt perſpicuam.

VT impleatis cerimonias.) כָּל הַחֻקִּים, id eſt, Omnia inſtituta, omnes ordinationes. Diciturq; de his potius, quæ ſpectant ad agẽdum, & decorum, & probitatẽ, quàm de ritibus, quibus

in gerenda religione uterentur. Nam probitas ſine ritibus eſſe poteſt,at ritus ſine probitate mi nime. Declaratur id ab Eſaia, qui abhominabile deo eſſe eorum ſacrificium docet,qui impij ſint. Qui iuſtitiam,probitatem nõ ſectentur. Eorum ieiunia execratur, eorum incenſum illi putet. Quare hoc magis innuit Moſes,in quo nerui to tius legis eſſent poſiti, unde ritus fierent acceptabiles. At quoties hodie oculi piorum implẽtur lachrymis, dum & nos ritibus tantum contenti uidemur? Vitijs ac ſceleribus contaminati,Eccleſias adimus, miſſam cæteraq́ diuina audimus,& putamus nos placere Deo? quæ dum uidentur bonis non poſſunt non diſplicere. Septuaginta & ipſi genus potius quàm ſpeciem tranſtulerunt προστάγματα, id eſt,præcepta.

CAPVT XII.

SVb omne lignum frondoſum.) Diximus lignum de more linguæ Hebraicæ pro arbore accipi,quod nec ipſos latet interpretes, tam Hieronymum quàm Septuaginta, qui uarie id nomen transferunt, modo lignum, modo arborem. Septuaginta igitur cum ſemper lignũ reddiderunt,hoc tamẽ loco ὑποκάτω δένδρου δασέως, id eſt,Subter arborẽ opacam,denſam,frondoſam. Quas gentes ſuis dijs conſecrabãt,ut oẽs penè docent hiſtoriæ, præſertim Dianæ quam nemoribus delectari opinabantur. Et ſæpe in hiſtorijs martyrũ legitur,eos eſſe ad aliquã arborẽ ductos

ductos,ut ibi deos adorarent. Effecq́ nonnullas radicitus ad eorum orationem euulſas.

V T habitet in eo, uenietis.) Aliud uerbum præcedit ante hoc,ſcilicet eum locum תִּדְרְשׁוּ, id eſt,Inquiretis.Sicut & Septuaginta, καὶ ἐκζητήσετε καὶ εἰσελεύσεσθε ἐκεῖ,hoc eſt,Inquiretis & illuc uenietis.Dicunt Hebræi hunc locũ eſſe Scilo.

E T uota.) Quæ elegantiſſime uocantur ab Septuaginta ἑκούσια,id eſt,uoluntaria,quæ nulla lege præcipiuntur,ſed homines ſponte ſua id efficiunt, & ſua eos ducente uoluntate. Multa enim ſunt ſacrificiorum genera,ſed quædam, quæ ſi omittamus contra legem fecerimus, & impietatis rei haberemur, quædam quæ ſponte ſua,non iubente lege homines offerunt. Atque hæc uocantur uoluntaria.

I B I epulabimini,corã domino.) וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי יְהוָה,id eſt,Et lætabimini coràm domino, quomodocunq́ id fiat.Sicut & Septuaginta,καὶ εὐφρανθήσεσθε ἔναντι κυρίου, id eſt, Et exultabis corã domino.Quare non ad epulas tantum refertur.

A Tq́ Leuites qui in ueſtris urbibus habitat.) אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֵיכֶם,id eſt,In portis ueſtris,uel intra portas ueſtras, ut uertit ſapienter noſter interpres. Cum quo & Chaldaica ſentit æditio. Quare Septuaginta obſcurius non mutata Hebraica phraſi uerterunt,καὶ ὁ λευίτης ὁ ἐπὶ τῶν πυλῶν ὑμῶν, id eſt, Et leuites qui in portis aut ſuper portis ueſtris.Quod profecto pauci intelli-

gerent. Vides igitur ꝙ noſtra æditio ſit longe il luſtrior, ſyncerior, & quæ minus nos in errorem & falſam ſententiam poſſit inducere.

HOC eſt integrum ſiue immaculatũ.) Hoc quidem refert Hieronymus ad ea quæ immolãtur, at Septuaginta ad ipſos qui immolãt, & epulantur. Hebraica eñ ſic habent הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יֹאכְלֶנּוּ, hoc eſt, Pollutus & mundus comedet ipſum. Ad illa neſcio quo modo poſſit referri. Nam polluta aut immunda nõ comedebantur. Hoc uero poteſt eſſe, quia & polluti & mũdi comedebant. Septuaginta igitur hoc modo, *ὁ ἀκάθαρτος ἐν σοὶ καὶ ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ φάγεται αὐτὸ*, hoc eſt, Immundus inter te & mundus in idem, aut ſimul, comedet ipſum. Hoc igitur uериſimilius mihi uidetur. Sicut & pauloante eandẽ ſententiam ipſe Hieronymus ſecutus eſt.

ET comedes in oppidis tuis.) Hoc quoque loco ponuntur Hebraice, portæ pro oppidis. Illudꝙ mihi admiratione dignum uidetur, cur Septuaginta oppida per portas intelligendas eſſe hoc loco animaduerterunt, non animaduerterint etiam ſuperius. Ex quo intelligimus, non omnia per errorem apud eos accidiſſe, ſed alijs de cauſis. Igitur & ipſi, *καὶ φαγῇ ἐν ταῖς πόλεσι σου*, hoc eſt, Et comedes in urbibus tuis, quod eſt Hebraice וְאָכַלְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ, hoc eſt, Et comedes in portis tuis. Ex quo animaduertimus, quàm neceſſarium ſit Hebraici ſermonis ſcire proprieta-

tem

tem,ne abſurde diuinas literas exponamus.

CAue ne imiteris.) פֶּן תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם id eſt, Ne forte decipiaris,aut illaquearis poſt eas, aut offendas.Sicut alibi uertit Hieronymus. Sequutus autem eſt hoc loco Septuaginta, qui & ipſi, μὴ ἐκζητήσῃς ἐπακολουθῆσαι αὐτοῖς,id eſt,Ne quæras imitari eos.

CAPVT XIII.

SEd ſtatim interficies.) Præmittunt hic Septuaginta,id quod opponitur ei quod dictũ eſt.Ne occultes eum, ἀναγγέλλων ἀναγγελεῖς περὶ αὐτοῦ,hoc eſt,Annũciando annunciabis de ipſo, aut ipſum deferes. Quod in contextu quidē nō habetur. Additumq́ eſt ab ipſis interpretibus. Et fortè non omnino male. Atq; hæc ſunt,quæ fortè reſecabat in Hexaplis Origenes, & obeliſcis confoſſa,eſſe ſuperflua oſtendebat. Collatis etiam aliorum interpretum æditionibus. Quæ noſtris Latinis propter interpretis noſtri ſummum ingenium,ſingularemq́ eruditionem minime neceſſaria fuerunt. Is enim cum præclare, tum Græce,tum Hebraice ſciret,cōtulit omnes omnium æditiones, ipſamq́ ueritatem Hebraicam,fecitq́ æditionem abſolutiſſimam, pulcherrimam,illuſtriſſimam, in qua mirabiliter ſermonis Hebraici explicatur ꝓprietas, uſuiq́ noſtro loquendi prudentiſſime accommodatur.

EGReſſi ſunt filij Belihal.) Noſter interpres

nunquam ferè quid eo nomine ſignificaretur in ædendo explicuiſſe reperitur. Obſeruauimusq́ hoc apud ipſum,ut ea nomina,quorum multiplex ac dubia eſſet ſententia, ea ut habent Hebraice, non immutarit. Vt eſt nomen ligni Sethin. Nā ſi uno modo trāſtuliſſet,reſpuere aliorum in eo ſen tentias uiſus fuiſſet,cum multiplices ſint, & oēs

Belial. ferè inter ſe contrarię.Ita hoc nomen Belihal,cū alij dicant eo ſignificari hominem inutilem,à Be li,id eſt,non,& Iahal,hoc eſt, profuit: alij nomen eſſe dæmonis cōtendant,ductum à beli, hoc eſt, non,& Iahal,hoc eſt, aſcēdet, Quia nos aſcēdere ſurſum non permittat. Aeditio uero Chaldaica id interpretetur malignitatem, quæ propria dia boli eſt. Ex eo eſt effectū, ut ipſum Hebraicum nomen poſuerit Hieron.ut liceret cuique,quod

Filij Belial. uellet ſuper eo arbitrari. Interpretatur autē ipſe interdū filios Belihal, filios diaboli. In quo oēs ferè Hebræi cōſentiunt.Homines uidelicet, ma lignos,peſſimos,impijſſimos,quibus tanquam ſuo-rum ſcelerū miniſtris utitur diabolus, eo nomi-ne ſignificari.Hoc idem ſenſerunt Lxx. qui fi-lios Belihal hoc loco interpretantur παρανόμους, id eſt,exleges,peruerſos,prauos,ſceleratos.

IN ore gladij.) Vehementer hoc loco pla-cet,quod Lxx. hanc ſimilitudinem Hebraicam immutarint.Nā licet ſit eo modo Hebraice, Illi tamen eleganter,ἐν φόνῳ μαχαίρας,id eſt,In cæde gladij.Habent enim Hebræi,& ſuas translatio-nes

nes, quæ non adeo elegantes ſunt in noſtra & Græca lingua. Licet hoc ſit leuiſſimum.

E T ſit tumulus ſempiternus.) תֵּל עוֹלָם, hoc eſt, Tumulus ſempiternus: quod Septuaginta, magis ad ſententiam, quàm ad uerbum interpretantur, καὶ ἔσται ἀοίκητος εἰς τὸν αἰῶνα, hoc eſt, Et erit inhabitabilis in ſempiternum.

E T miſereatũ tui.) וְנָתַן לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ id eſt, Et det tibi miſericordias, & miſerationes tuas. Ideo Septuaginta, & δώσει σοι ἔλεος ἔλεος, id eſt, Et det tibi miſericordiã miſericordiam.

C A P V T X I I I I.

NOn uos incidetis.) לֹא תִתְגֹּדְדוּ, id eſt, Nõ uos, dilaceretis dilanietis, diſcerpatis: qđ faciebant illi ſuper defunctos: q impius mos uiget adhuc alicubi gẽtiũ. Hoc miror cur Lxx. uerterint οὐ φηβήσετε. Qđ nos interp̃tari poſſumus, nõ puberaſcetis, non pubertatẽ ducetis. Niſi locus mendoſus ſit. Græci tamen interpretes duci opinantur non à φήβη, ſed à φοῖβος, hoc eſt, Phœbo, ut in impreſſis etiã codicibus habetur. Dicũtq́; hic prohiberi ne oracula adirẽt, aut reſponſa peterent, quæ Pythius Apollo, falſus uates ſoleret fundere. Theodoritus enim, διὰ τὸ μὲν οὐ φοιβήσετε, τὰς μαντείας ἐξέβαλεν. φοῖβον γὰρ τὸν ψευδόμαντιν ἐκάλουν τὸν πύθιον, hoc eſt, Per id quod dicitur, non φοιβήσετε, oracula exſibilauit. Phœbum enim uocabant gentes, illum mendacem fu

turorũ

turorum denunciatorem Pythium. Hæc quidem licet optima ſint, arbitror tamẽ codices deprauatos eum fefelliſſe. Nõ enim à Phœbo ducendum eſt, ſed à φήβη, id eſt, pubertate. Eoq́ uerbo uſi Septuaginta ſunt, pro eo quod eſt, pubertatem non incidetis, mentum ſcilicet & ubi enaſcitur barba. Atque ita cum Hebraico ſentiunt. Nam de uaticinijs hoc loco nulla mentio. Niſi fortè Septuaginta arbitrati ſint uerbum Hebrai
גְּדַר cum Gadad, duci à Gad, quod fortunam, aut ſtellam Iouis ſignificat, ipſiq́ exiſtimarint hũc eſſe Phœbum. Quæ certe eſſe poſſunt. Hebræi exponunt hunc locum, ut nos diximus. Clarumq́ ex eo eſt, non eſſe hoc aliter intelligendum, quia mox infert̃ inhibitio de caluitio ſuper mortuo. Sanè non permiſcuiſſet ſermonem de uaticinio, cum ſermone de caluitio.

NEC facietis caluitiũ.) וְלֹא תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם, Hoc eſt, Et ne ponatis caluitium inter oculos ueſtros. Recteq́ ab Hieronymo, inter oculos ueſtros, ſubtractum eſt: quod de more linguæ Hebraicæ fuerat poſitum. Inter oculos ueſtros igitur ſignificat, abradere eam partem capitis, quæ frontem efficit, Situmq́ inter utrũque oculum, licet paulo ſuperius obtinet: Quod ſolebant facere illæ gentes. Quod & Theodoritus apud Græcos his uerbis declarat, διὰ δὲ οὐ ποιήσετε φαλάκρωμα ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν,

ὧδε

ὑπὲρ νεκρῶ, τὴν τοῦ πένθους ἀπηγόρευσεν ἀμετρίαν. τίνες μὲν γὰρ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, τὰς τῆς κεφαλῆς, ἀπέκειρον τρίχας, καὶ ταύτας προσέφερον τοῖς νεκροῖς. τίνες δὲ τὰς τῶν γενείων, ἄλλοι τὰς τῶν ὀφρύων. ταῦτα γίνεσθαι ὁ θεῖος ἀπυγόρευσεν νόμος, hoc eſt, Per id autē quod dicitur, Ne faciatis caluitium ante oculos ueſtros ſuper defuncto: luctum immodicum prohibuit. Nonnullæ enim exterarum gentium, capillos capitis ſecare ſolebant, ac defunctis offerre. Alij pilos genarum, alij uero ipſa cilia incidebant, atque offerebant. Hæc diuina lex fieri prohibuit. Clara igitur eſt ſententia, neq; ullus remanet ſcrupulus.

NE COmedatis quæ immunda ſunt.) לֹא תֹאכַל כָּל תּוֹעֵבַת, hoc eſt, Ne comedas omne abhominabile, aut omnem abhominationem. Sicut & Septuaginta, οὐ φάγεσθε πᾶν βδέλυγμα. Ne comedatis omnem abhominationem. Quod ad declarationem nobis poſitum eſt.

BVBAlum.) יַחְמוּר. Quod nonnulli Hebræorum arbitrantur aliud quoddā animal eſſe, capris paulo maius. Sed Septuaginta in his potius eſt credendum: qui & ipſi, βούβαλον, id eſt, Bubalum tranſtulerunt. In rebus his explicandis, ut aliàs admonuimus, ſunt Hebręi, pace illorum dixerim, omnium imperitiſſimi. *Bubalus.*

TRAgelaphum.) אַקּוֹ. Quod etiam Septuaginta interpretantũ τραγέλαφον. Quę uox id ſigni *Tragelaphus.*

ficat

ficat, quod ex hirco & ceruo commiſtum ſit, quę à nonnullis alijs putantur fictitia, & ad animi ſomnium conficta. Eſt autem Tragelaphus Grę-
Hircoceruus ce Latine Hircoceruus, qua uoce tãquam rei fictitiæ ſigno, utũtur philoſophi ac dialectici. Plinius teſtatur hunc eundem eſſe cum ceruo, barba tantum & armorum uillis diſtantem. At Hebræi eſſe hircum ſylueſtrem perhibent.

PYgargum.) דִּישֹׁן. Quod etiã Septuaginta tranſtulerunt πύγαργον. Sed longe aliud uide-
Pygargus. tur de eo ſentire Ariſtoteles. Nõ enim inter animalia, ſed inter uolucres ipſum annumerat: dicitq́ eſſe aquilæ ſpeciem, quæ ex prohibitis eſt. Quo modo igitur inter conceſſa ponitur? Dicũt alij eſſe unicornem, ſicut Chaldæus interpres ſentit, qui uertit רֵימָא.

ORYgen.) תְּאוֹ. Etiã Septuaginta interpre-
Oryx. tantur orygen ὄρυγα, quẽ quaſi caniculæ ſydus uenerari ſolitum ſcribit Plinius. Eiusq́ præter reliquos miram eſſe naturam. Pili enim ei in caput obuerti, non deſcendere in caudam, ut cæteris animantibus. Notiſſimumq́ animal eſt apud hiſtoricos.

CAmelopardalim.) זָמֶר. Quod & Septuaginta, καμηλοπάρδαλιν. Quidã tamen capras ſylueſtres eſſe autumant.

CAEteras animantes in libro Leuitici expoſuimus. Ixon aũt, quod Hebraice uocatur רָאָה id eſt, uidendo, omittitur apud Septuaginta. Dicunt

cunt nonnulli apud Hebræos eſſe uulturem. Alij incognitum nobis animal. Quæ ſicut diffi-cilia intellectu ſunt, ita in ipſis ſciẽdis minimum utilitatis eſt poſitũ. Quare hinc atq; hinc ab eo-rum contemplatione arcemur, tum quia diffici-lia ſunt, tum quia non utilia.

PERE Grino qui inter portas, &c.) Da ut co-medat. Is locus intelligendus quidẽ eſt, ut in no-ſtra ęditione habetur. Sed apud Septuaginta de-prauata ſentẽtia eſt, propter adiectam negationẽ τῷ παροίκῳ, τῷ ἐν ταῖς πόλεσι οὐ δοθήσεται καὶ φάγεται, Hoc eſt, Aduenæ qui in urbibus eſt, nõ dabitur, & comedet. Patet autem non ab ipſis interpreti-bus additam eſſe negationem.

CAVE ne derelinquas eum.) Quod omittitˮ apud Septuaginta. Dicitur enim lætaberis tu & leuites ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ μερὶς, οὐδὲ κλῆρος, Hoc eſt, Quia non eſt ei pars, neq; ſors.

CAPVT XV.

SEptimo anno.) מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים, Hoc eſt, A fine ſeptem annorũ, aut poſt ſeptẽ annos: & ut noſter uertit interpres. Quod apud Septuag. eodem quo & ſuperius errore traducitˮ διὰ ἑπτὰ ἐτῶν ποιήσεις ἄφεσιν, id eſt, Per ſeptẽ annos remiſ-ſionem facies. Nemo eſſet apud nos & illos, qui non exiſtimaret præcipi, ut per ſeptẽ continuos annos fieret remiſſio, nõ ſeptimo anno. Nam διὰ ſpatium intermedium ſiue temporis, ſiue loci ſi-gnificat, & quaſi perpetuitatem quandam, non

extremum,ut hoc loco ponitur.

A PE Regrino & aduena exiges.) אֶת הַנָּכְרִי Hoc eſt, Ab alieno: de peregrino, & aduena, credo ſit mentio. Septuaginta etiam alienum uerterunt τὸν ἀλλότριον ἀπαιτήσεις, Hoc eſt, Alienum repetes.

ET omnino indigẽs & mendicus &c.) אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה בְּךָ אֶבְיוֹן, Hoc eſt, Nequaquàm erit apud te pauper. Quod non ita clare transfertur à Septuaginta ὅτι οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ ἐνδεής, id eſt, Quia non eſt in te indigus. Imò id præcipitur & cauetur: non quid ſit enunciatur. Ex hoc loco cognoſcitur quanta ſit harũ literarum maieſtas, quanta diuinitas. Deinde & illud licet cognoſcere, quàm beati ac fortunati etiam in hac uita eſſemus, ſi noſtras aures, harum cœleſtium legum præceptis accommodaremus. Cur enim latæ hæ leges ſunt, niſi ut quot fas eſt, gaudijs ac bonis in hac uita potiremur? Quid aliud optat deus ac ſitit, quàm felicitatẽ utilitatemq́ noſtram? Quid tam execratur, quàm bella, homicidia, furta, adulteria, quæ noſtrã perturbant felicitatẽ, rerumq́ pulcherrimum deturpant decorem? Ecce falſò queruntur illi homines, qui deum calumniantur, quod non æquè hunc mundum partitus ſit, ut alios quidem diuites, alios pauperes fecerit. Nõ enim dei eſt hæc inæqualitas: ſed humanæ improbitatis, ac libidinis, qua ſibi quę aliorũ eſſent, uſurparunt, cum cõmunia omnibus omnia facta ſint

ſint. Vtinamq́ ſi homines aliena uſurparũt, ſaltem præceptum diuinum ſequerẽtur, ne apud ſe pauperes ullos eſſe permitterent, quẽ nouimus fuiſſe primæ eccleſię ſtatũ. Nemo enim erat egẽs inter eos. Hãc legem uolebat IESVS Chriſtus noſtris inferre pectoribus, ut eſſemus ſumma inuicẽ cõiũcti charitate, nec ullas inter nos uerſari, quo ad uiriũ noſtrarũ eſſet, pateremur calamitates. Sed heu ſortem infandam, adeò ad mores gentiliũ reuerſi ſumus, imò peiores illis effecti ſumus, ut inutilis eius aduentus, pauciſſimis exceptis, hominibus fuiſſe uideatẽ. Quid enim nũc nõ uiget malorũ, quæ ante Chriſtũ, per orbẽ terrarum uigebant? Excepta enim communi idololatria, aut aperta idololatria, nullum ſcelus, nulla improbitas non perpetratur. Sunt autem alia flagitia, quæ maiora nunc ſunt, quàm fuerint ea tempeſtate. Duæ ſunt præcipuæ, ac diuiniſſimæ uirtutes, quas Dei filius è cœlo deſcendit, ut in orbem terrarũ afferret, pietas & charitas: quarũ prior ad Dei amorem ſpectat, altera ad amorem proximi. His igitur, omnes adeò nunc orbati ſumus, ut omnia mala, quæ his duabus uirtutibus expulſis enaſcũtur, abunde teſtari nobis poſſint, nihil earũ uigere inter homines. Atq; hæc quidem non modo non coërcenẽ, ne fiant maiora: ut etiam totius orbis interitum breui futurum uereamur, quia his quotidie fit maior acceſſus: quo fit ut cũ infelices eos poſſimus exiſtimare, q his

Pietas & Charitas.

flagitioſiſſimis nati ſunt ſæculis,eos tamen infeliciores,qui paulo poſt uenturi ſunt.

NON OB Durabis cor tuum.) Sicut habet & Hebraicum לֹא תְאַמֵּץ, Hoc eſt, Non obdurabis, quod Septuaginta magis ſententiam quàm uerbum ſecuti, uerterunt οὐκ ἀποστρέψεις τὴν καρδίαν σου, Hoc eſt, Non auertes,nō amouebis cor tuum.

QVOD eum indigere perſpexeris.) Non ſecus Hebraice eſt דֵּי מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ id eſt,quantum ſufficit penuriæ eius,qua premitur.Septuaginta paulo obſcuriore uerbo reddiderunt καθ᾽ ὅσον ὑστερεῖται, id eſt, Quantum inferior eſt,aut quantum indiget.

ET auertas oculos tuos à fratre tuo.) Eadē quidē ſententia.& apertius noſtro idiomati reddita.Hebraice וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ.i.Et malignet, aut peſſime agat,oculus tuus in fratrē tuū. Sicut & Sept. καὶ πονηρεύσηται ὁ ὀφθαλμός σου, τῷ ἀδελφῷ σου,Hoc eſt,Et malignet oculus tuus fratri tuo. Hoc enim uerbo utamur neceſſe eſt.

NEC ages callide.) Idem uerbū ſcilicet וְלֹא יֵרַע לְבָבְךָ,id eſt,Et nō malignet cor tuū. Quod Septuag.alio uerbo expreſſerunt καὶ οὐ λυπηθήσῃ τῇ καρδίᾳ σου διδόντος σου αὐτῷ,Hoc eſt,Et ne mœrore cor tuum afficiatur,dum illi porrigis. Hylarē enim datorem diligit deus. Sed prior ſententia uerior.Non enim uult nos eſſe in dando malignos,id eſt,parcos,aut inuidos.

Dabis

DABIS ei uiaticum.) תַּעֲנִיק לוֹ, Hoc eſt, Onerabis eum muneribus, ſuffarcinabis eũ, explebis eum. Secutus uero eſt Hierony. Septuaginta, qui etiam ipſi ἐφόδιον ἐφοδιάσεις αὐτὸν, Hoc eſt, Viatícum dabis ei. Sed uerbo Hebraico ſignificatur quod diximus. Ducitur autem à nomine עֲנָק. Hoc eſt, Torque atq; monili. Vnde fit uerbum circundare, intexere, implicare. Implicabis inquit eum muneribus.

IN ianua domus tuæ.) Addunt ſuper Septuaginta poſt illud πρὸς τὴν θύραν, hoc ἐπὶ τῶν σταθμῶν, id eſt, In ipſis ſcalæ gradibus.

NON auertes ab eis oculos.) Hæc ſententia aliter effertur Hebraice, licet eadem ſit לֹא יִקְשֶׁה בְעֵינֶךָ בְּשַׁלֵּחֲךָ אֹתוֹ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ, Hoc eſt, Non uideatur tibi durum atq; acerbũ, quòd eũ abs te liberũ dimiſeris. Deinde infert cauſam, ut habetur in noſtra æditione. Sic & Septuaginta. οὐ σκληρὸν ἔσται ἐναντίον σου ἐξαποστελλομένων αὐτῶν ἐλευθέρων ἀπὸ σοῦ, Hoc eſt. Nec durũ erit in oculis tuis, dum dimittantur illi liberi abs te. Duæ enim cauſæ poſtea inferuntur. Satis enim ille ſeruiuit. Deinde quicquid à nobis fit alijs, fiet nobis à deo. Vt tantũ noſtræ augeantur opes, quãtum cæteris largiendo profuimus.

AVT in aliqua parte deforme uel debile.) Explicuit quod erat inuolutum Hebraice כֹּל מוּם רָע, id eſt, Aut ulla peſſima macula læſum fuerit. Sicut & Septuaginta ἢ πᾶς μῶμος πονηρὸς,

 id eſt,

id eſt, Vel omnis macula praua: quod Hieronymus ad deformitatem, & debilitatem retulit. Poteſt autem & ad alia ſpectare.

CAPVT XVI.

ET uerni primum temporis.) Ad explicationem poſitũ eſt à noſtro interprete, licet non ſit in contextu Hebraico, ut neque apud Septuaginta.

QVONiam in pauore egreſſus es de Aegypto.) בְּחִפָּזוֹן, id eſt, In feſtinatione, aut cum feſtinatione. Credo noſtrum interpretem, formidinẽ innuere uoluiſſe, qua perturbamur cum quid celeriter agẽdum eſt. Sed profecto innuitur ea acceleratio, qua eos urgebant Aegyptij, egredíq́; compellebant. Verum non tacuit hoc alibi Hieronymus. Sed alienius Septuaginta interpretati ſunt ὅτι ἐν σπονδῇ ἐξήλθετε ἐξ αἰγύπτου, Hoc eſt, Quoniam in fœderatione, libatione, aut induciјs egreſſi eſtis de Aegypto. Vides eos uertiſſe σπονδὴ, quod eſſet Hebraice חִפָּזוֹן, id eſt, Feſtinatio, acceleratio. Quod certe ſatis demirari non poſſum, niſi locus corruptus ſit, legendumq́; ſit σπουδῇ, id eſt, Studium, feſtinatio, acceleratio. Suntq́; ſimiles inter ſe uoces, ac tunc dicemus, cũ ſtudio egreſſus es de Aegypto.

NON facies opus.) Sicut habet contextus Hebraicus. Sed à Septuaginta additur neſcio quid, Poſt enim hoc οὐ ποιήσετε ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, Hoc eſt, Non facietis in ipſa omne opus, additur

additur πλὴν ὅσα ποιηθήσεται ψυχῇ, id eſt, Præterea quæ fiunt animæ, aut animo. Credo cos, hoc addidiſſe, ut oſtẽderent, nullum opus uile aut quod manibus exercetur eo die fieri poſſe, ſed opera animi nõ prohiberi, quod quia nemo tam obtuſo ingenio eſſet, qui ſuſpicaretur: prohiberi ſcilicet animi opera, ideo fruſtra additur.

OBLATionem ſpontaneam.) Vt habet Hebraicum מִסַּת נִדְבַת יָדְךָ, Hoc eſt, Oblationem uoluntatis, aut deuotionis manus tuæ. Septuaginta paulo ſecus καθὸς ἡ χείρ σου ἰσχύει, id eſt, Quemadmodum ualet manus tua. Aliud enim hoc uidetur eſſe, ut prudenti patet.

ET mutant uerba iuſtorum.) וִיסַלֵּף, id eſt, Peruertũt, deprauant, Septuaginta nõ tam aperte ἐξαίρει λόγους δικαίων, id eſt, Extrahunt extorquent uerba iuſtorum.

CAPVT XVII.

INtra unam portarum tuarum.) Admonendi ſemper ſumus portas his locis, pro urbibus eſſe accipiendas, de more illius linguæ. Ideo Septuaginta non ſemper portas interpretati ſunt, ſed urbes, ut hoc loco ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σου, id eſt, In una urbium tuarum. Hæc annotauimus ne in errorem propter ſermonis peregrini inſcitiam, laberemur.

SOLEM & lunam.) יָרֵחַ, Neſcio cur luna omittatur apud Septuaginta. Imo tota hæc periodus in impreſſis codicibus ferè male legit̃

τῷ ἡλίῳ, ἢ παντὶ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ οὐρανοῦ, Hoc eſt, Soli, aut omni eorũ quæ ex cœlo. Deeſt enim fortaſſe καὶ. Hebraice uero legitur ut noſtra habet æditio.

AD PORTas ciuitatis tuæ.) Etiam portæ hoc loco pro uribibus accipiuntur. Eum præcepit ad urbes è latebris extrahendum, qui idololatriam feciſſe conuictus ſit. Quãquàm Septuaginta non urbes, ſed portam interpretentur ἐξάξεις τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ἐπὶ τὴν πύλην, id eſt, Extrahes hominem illum ad portam. Lex enim iubet ut omnibus è locis diligenter perquirantur, ſiue in montibus, ſiue in uallibus, ſeu in ſpeluncis, ſiue ubicunq; terrarum deliteſcant, qui diuinum cultum reliquerũt, cœliq; ſydera, aut dæmonas, aut id genus alia adorare cœperunt: hiq; ad urbes deducantur, ubi ius exerceri, & ſcelerati plecti ſolent, ut ibi omni populo collecto, omnium ſuffragio condemnentur, omniũq; manu trucidentur: quippe qui ſcelus horribile, execrandum, dignum non hac luce, ſed quod in penitiſſimis tenebris ſepeliendum ſit, perpetrarint: ne tanta rei fœditate humanum genus reſpergatur. Hæc itaq; ſentẽtia eſt. Septuaginta id ſenſiſſe uidentur, ut ſi quis idololatra conuictus in urbe ſit, extemplo lapidãdus extra portas deducatur, ibiq; omni multitudine collecta lapidibus obruatur. Sed prior ſenſus uidetur uerisimilior, & magis hiſce literis conſentaneus.

Et lapi

ET LA pidibus obruent.) Ex hoc loco uel manifeſtum fit, quantũ neceſſe ſit ſermonis Hebraici callere proprietatẽ. Nam id quod ſæpius oſtendimus, noſtram æditionem eſſe omnibus, quotquot fuerint unquàm, illuſtriorem ac meliorem, quæ minus phraſes Hebraicas ſecuta ſit, ſed eas clariſſime explicuerit, & ad noſtrum ſermonem accommodarit, hinc maxime licet cognoſcere. Nã hæc ſententia ſic effertur Hebraice וּסְקַלְתֶּם בָּאֲבָנִים, id eſt, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quam ſententiam mutata loquendi cõſuetudine, uides quàm eleganter, noſter reddiderit interpres. Audi Septuaginta, q Hebraica penitus ſequebantur. καὶ λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις, id eſt, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quæſo qs eorum, qui minus ad hæc ſoliti ſint, in præpoſitionem ſumẽdam hoc loco, pro eo quod eſt cum exiſtimet? Nónne potius crederet, ut in lapidibus obruantur, id eſt, ubi ſit aceruus lapidum. Nam ἐν apud Græcos ſtationem in loco ſignificat. Hęc igitur obſcuritas, ex eo accidit, quod in apud Hebræos ſumitur pro cum, quod nõ ita ſit apud Græcos & Latinos.

INTER lepram & non lepram.) נֶגַע לָנֶגַע id eſt, Plagam & plagam. Quare non arbitror de lepra eſſe intelligendum, ſed omni plaga, de qua à iudicibus exacte dijudicari non poſſit. Omnis enim lepra à ſacerdotibus iudicabatur, ad alios non attinebat iudicare. Septuaginta ambigue

tranſtulerunt, & lepræ quidem nihil memine-runt ἀνὰ μέσον ἁφὴ ἁφῆς, Hoc eſt, Inter tactum & tactum, aut læſionem & læſionem, ſiue punctu-ram ac puncturā. His enim uocibus uti nos ne-ceſſe eſt.

NON intumeſcat ſuperbia.) לֹא יְזִידוּן, Hoc eſt, Non erit pertinax, obſtinatus. Quod uitium aliud faciunt Septuaginta πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας φοβηθήσεται. καὶ οὐκ ἀσεβήσει ἔτι, id eſt, Et omnis populus audiens formidabit, & non aget impie in poſterum. Sed uocis proprietas eſt, ut noſter uertit interpres, & ipſi pauloante tranſtulerunt Septuaginta. Vbi dicitur, ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐὰν ποιήσῃ ἐν ὑπερηφανία, Hoc eſt, Homo qui fecerit in ſuperbia.

CONſtituam ſuper me regem.) מֶלֶךְ, Quem non adeo proprie Septuaginta ἄρχοντα, Hoc eſt, Principem uertunt. Principes enim quilibet ma giſtratus eſt; at reges, ſumma monarchia.

QVAE alliciant animum eius.) De illo, hoc dicitur, non de mulieribus לֹא יָסוּר לְבָבוֹ, Hoc eſt, Non deprauabit, non peruertet cor ſuum. Sicut & Septuaginta οὐ πληθυνεῖ ἑαυτῷ γυναῖκας, ἵνα μὴ μεταστῇ αὐτοῦ ἡ καρδία, Hoc eſt, Non mul-tiplicabit ſibi ipſi uxores, ne auertatur, ne immu tetur cor eius.

CAPVT XVIII.

DAbunt ſacerdoti armũ ac uentriculum.) Aliud etiam ponitur quod ſacerdotibus dandum

dandum eſſet, omiſſum ab interprete, ſcilicet לְחָיַיִם, Hoc eſt. Mandibulas, maxillas. Quod nō omittitur apud Septuaginta τὸν βραχίονα, τὰ σιαγόνια, τὸ ἤνυστρον, Hoc eſt, Armum, mandibulas, uentriculum.

PRIMitias uini.) תִּירֹשְׁךָ, Hoc eſt, Muſti tui primitias: quāq; nihil intereſt, ſed multa ad explicationem nobis ponuntur. Septuaginta & ipſi ἀπαρχὰς τοῦ οἴνου σου, id eſt, Primitias uini tui.

EX cepto eo, quod in urbe ſua.) Optime quidem & clariſſime reddidit ſententiam, quæ erat Hebraice obſcuriſſima לְבַד מִמְכָּרָיו עַל הָאָבוֹת Hoc eſt, Exceptis emptionibus ſuper patres, uel iuxta patres, aut ſecundum patres. Exponuntq; Hebræi hanc ſententiam, ſicut interpretatus eſt Hieronymus. Quæ in eadē remanſit propemodum obſcuritate apud Septuag. qua fuiſſet Hebraice πλὴν τῆς πράσεως τῆς κατὰ πατρίαν, Hoc eſt, Præter emptionē eam quæ ſecundū patriam eſt. At Rabbi Salomon hoc exponens ait חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד, Hoc eſt, Præter id quod emerunt patres, prioribus temporibus: clarum igitur eſt, quid hæc ſibi uelint.

QVI luſtret filium ſuum ducēs per ignem.) Imò ea non erat luſtratio, aut luſtrum: ſed filiorum exuſtio, ut ante uiſum eſt. Atq; ideo eum ritum execrabatur deus, quod ſine humanis calamitatibus nō fieret. Putauit igitur Hieronymus filios ſuos illas gentes per ignem luſtrare ſolitas

tas:ſed ut dixi non luſtrabant, ſed penitus exurebant:quanquàm eius ſententiæ uideantur Septuaginta priores extitiſſe, quos Hieronymus ſectatus eſt, οὐκ εὑρεθήσεται ἐν σοὶ περικαθαίρων τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν πυρί, Hoc eſt, Non inueniatur in te, qui luſtret ſiue expiet filium ſuum igni. Sed hæc non eſt ſententia. Dubiamq́ & falſam eam fecerunt addendo luſtrationem, cum Hebraice tantummodo habeatur לֹא יִמָּצֵא בְךָ מַעֲבִיר בְּנוֹ בָּאֵשׁ, Hoc eſt, Non inueniatur in te, qui tranſire faciat filium ſuum in ignem. Et de hoc quidem peſſimo ritu ſæpius dictum eſt.

AVT qui hariolos ſciſcitetur.) Omnia hæc, non ad conſulentes ac ſciſcitantes referēda ſunt, ſed ipſos qui eam reſpōdendi ſuperſtitionē exercerent. Nam Hebraice קֹסֵם qua uoce utimur hic, non ſciſcitantem ſignificat, ſed ipſum magū, ac hariolum. Prohibentur igitur eſſe harioli, magi, uaticinantes, augures, & id genus. Sicut etiam tranſtulerūt Septuaginta μαντευόμενος μαντείαν, id eſt, Vaticinans uaticinium. Prohibetur aſtrologia omnium ſuperſtitionum mater impiiſſima, Chiromantia, Geomantia, Augurium, Pelecymantia, Capnomantia, Magia, quæ diabolos ſciſcitatur. Tandem & Necromantia, quæ ſciſcitatur defunctos, quæ tempeſtate Moſis inueniebatur, & de ea ſcripſit etiam Homerus. Vigent adhuc hæ ſuperſtitiones non in uniuerſum, ſed priuatim, apud hebetiſſimos quoſq;, & q bus facile iſtæ

Aſtrologia ſuperſtitionum mater.

iſtæ præſtigiæ imponunt. Dignę capitali ſupplicio ſuperſtitiones, ob quas Deus pdidit eas gentes, & æterna obliuione deleuit, quæ his erāt deditiſſimæ. Veriſimileq́ue eſt, nullum ſpurcitiæ genus, nullam fœditatem, non fuiſſe inter eas nationes, propter harum ſuperſtitionum impietatem, quas earum pater Diabolus, homines docuerat, ut per eas ad homicidia, adulteria, uenefícia, furta, ad ſuas explendas quiſq; inſatiabiles cupiditates perducerentur. E quibus naſcerentur inimicitiæ, odia, fraudes, miſeriæ, calamitates, quas peſſimus diabolus incredibiliter affectat. Vt enim Deus lætatur gaudijs, felicitate, & tranquillitate noſtra: Ita paſcitur diabolus noſtris ſeditionibus, luctibus, miſerijs, calamitatibus, tum ridet, tū miris afficitur gaudijs. Ipſe igitur harum impietatum fuit inuentor, ut his adoptatum finem attingeret. Nam qui has ſuperſtitiones perſequit̃, neq; ipſe felix eſt unq̃, neq; alijs pręter calamitatem & mala, quicquàm attulit. De his autem uaticinijs ante in libro Leuitici dictum eſt.

EGO ultor exiſtam.) אָנֹכִי אֶדְרֹשׁ, id eſt, Ego requiram, ex eo repetam. Septuaginta tamen & ipſi eodem modo ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. Ego ulciſcar ex ipſo, aut ex ipſo pœnam ſumam. Vna omnium ſententia eſt.

QVOD ſi tacita cogitatione reſpondens.) וְכִי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ, Hoc eſt, Et cum dixeris in corde

corde tuo.Sicut & Septuaginta ἐὰν δὲ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου,Hoc eſt,Si dixeris in corde tuo.Eſt ergo elegantiſſime & appoſite uerſum à noſtro interp̄te,nō ſeruatis uerbis,nec locutione Hebraica,quod ſæpiſſime facit. Ex quo & uenuſtiſſima & elegātiſſima noſtra æditio inter omnes eſt. Inuitis etiā peſſimis & maledicis Iudæis: inuitis & illis qui Iudæis fidem arrogant. Aut illis etiā inuitis,qui duas tenētes uoculas Hebraicas, miſeras & infelices,ilico tantū autorem, erecto & faſtuoſo ſupercilio dānare aggrediuntur,& ſe æditiones meliores facere poſſe iactant. Ridebunt igitur noſtri homines Iudęos,& malignos eſſe dicent,cum eos noſtrā damnare æditionem audierint.Reſpondebuntq́ꝫ eis:Vos Iudæi maligni & improbiſſimi eſtis,qui noſtra etiam ſi pulcherrima atq́ꝫ optima ſint infringere,lacerare nitimini. Quod ſpero confidentius quoſq́ꝫ facturos, cum me ſcierint,diligētiſſime ueritatem Hebraicam, & trāslationē Septuaginta cum noſtra æditione contuliſſe,ac præter leuiſſima,nihil aliud diſſonū in ea reperiſſe.In qua re,& ſi multa à me fortaſſe prætermiſſa ſunt, uiam ſaltem cæteris qui in eo laborare uoluerint,oſtendimus.

NON timebis eum.) לֹא תָגוּר מִמֶּנּוּ, id eſt,Non timebis eum.At Septuaginta longe diuerſius οὐκ ἀφέξεσθε ἀπ' αὐτοῦ, Non abſtinebitis ab eo . Quare diuerſius interpretati ſunt,& fortaſſe non recte.

Caput

CAPVT XIX.

DOlore ſtimulatus.) כִּי יֵחַם לְבָבוֹ, Hoc eſt, Quando ardet, quando æſtuat cor eius. Sicut & Septuaginta ὅτι παρατεθέρμανται τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, id eſt, Quando incaluit in corde ſuo. Quanquã noſtrum interpretẽ hoc non fugerit: uerũ ut ſæpius diximus, ad noſtrũ loquendi modum, horriditatem Hebraicam accõmodat.

NON MISEReberis eius.) Et hoc perſpicue immutatur, pro eo quod eſt Hebraice לֹא תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו, Hoc eſt, Non parcet oculus tuus ſuper ipſum. Neceſſe enim eſt, hæc dicendi genera, atq; hæ translationes, in alias quæ noſtris auribus minime duræ ſint, conuertantur. Septuaginta uero nihil immutarunt οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμός σου ἐπ' αὐτῷ, Hoc eſt, Non parcet oculus tuus ſuper ipſum.

ACCVSANS eum præuaricationis.) סָרָה, Hoc eſt, præuaricationis, quo nomine omne peccati genus denotatur. At Septuaginta καταλέγων αὐτοῦ ἀσέβειαν, id eſt, Accuſans eum impietatis. Videnturq; impietatem pro omni facinore ac ſcelere accepiſſe.

SICVT fratri ſuo facere cogitauit.) זָמַם Cogitauit, machinatus eſt. Et proprie id quod tranſtulerunt Septuaginta ὃν τρόπον, ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι, id eſt, Sicut malignatus eſt, peſſime machinatus eſt facere, à quo זמה, Hoc eſt, ſcelus, facinus, improbitas.

Pedem

PEDEM pro pede exiges.) Nouiſſime hoc additur apud Septuaginta κάθ᾽ ὅτι ἄν τις δῷ μῶμον τῷ πλησίον, οὕτω δώσετε αὐτῷ, Hoc eſt, Secundum quod quis labem ac notã proximo ſuo incuſſerit, dabitis ei, quæ in contextu Hebraico non habentur, quæ puto eſſe ad explicationem ab ipſis interpretibus addita.

CAPVT XX.

DVces quoq; p ſingulas turmas.) הַשֹּׁטְרִים Hoc eſt, Duces, principes, magiſtri militũ. Quos Septuaginta interpretant̃ γραμματεῖς, id eſt, Scribas. Ex quo intelligimus, ſcribas in euangelio proprie eos dici, qui principes ac duces populi eſſent. Quos improprie ut pleraq; alia, ſcribas appellarunt ipſi Septuaginta interpretes. Euangeliũ uero æditionẽ Septuaginta, quæ iam in omniũ pectoribus radices egerat, ſequebãtur: & res his nominibus appellabant, quibus & illi appellaſſent. Vſus enim inoleuerat, ut non uiderentur dura quæ illi tranſtuliſſent, & cõſuetudo emolliſſet. Atque hoc eſt, quòd ſæpenumero teſtimonia ex æditione Septuaginta ab eis proferunt̃, licet à ueritate Hebraica diſſentiant. Quid enim faciebat ad erudiendos homines, codicum uarietas, & illos Septuaginta, quorũ iam eſſet recepta fides, oſtendere imperitos? Id nõ modo ædificationem feciſſet, ſed pietatem uehementer læſiſſet, rebus præſertim tã recentibus. Neq; enim unius uoculæ diſſonantia, aut impropria trãslatio,

Scribæ in euãgelio qui dicantur.

tio,labefactat pietatem:ſed arrogãtia, ſuperbia, & diſcordia,& faſtus eorum qui docent.

V Nuſquiſq; ſuos ad bellandũ cuneos præparabit.) Aliter hæc ſentẽtia ab Lxx. transfertur, aliter habetur in Hebraico.Illi enim ἐπὶ καταστήσουσιν ἄρχοντας τῆς στρατιᾶς προηγουμένους τοῦ λαοῦ, hoc eſt,Et cõſtituẽt principes exercitus præcedẽtes ipſi populo:ꝓ eo qđ eſt Hebraice שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם וּפָקְדוּ, hoc eſt,Et recenſebũt principes exercitus ſummam totius populi. Quare nec noſtra nec Græca tralatio,cũ Hebraico conſentit.Innuitur enim,cum principes locuti fuiſſent,& formidoloſi ad ſua receſſiſſent, reliquam multitudinem recenſuerunt, quæ remãſiſſet ex his,Quos uti meticuloſos dimitti iuſſerat.

O F Feres ei primum pacem.) וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ, לְשָׁלוֹם, hoc eſt,Et uocabis cum ea pacẽ.Quod eſt intelligendum,ut interpretatus eſt Hieronymus. Verum Septuaginta aliquanto diuerſius ἐκκαλέσεις αὐτοὺς μετ' εἰρήνης. hoc eſt,Euocabis eos cũ pace.Quorſum enim tendit,Euocabis.Quaſi extra ciuitatẽ euocandos eſſe demõſtret, quod ne ſomniatur quidem his literis.

O Mnem prædã exercitui diuides.)כָּל שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ, hoc eſt, Omnem prædam diripies tibi. Quemadmodum & Septuaginta καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν προνομεύσεις σεαυτῷ, hoc eſt,Et omnem prædam,aut ſupellectilem diripies tibi.

N Vllũ omnino permittes uiuere.)כָּל נְשָׁמָה,

Z Omne

CAPVT XXI.

QVos elegerit dominus.) Nõ de aliquibus Leuitis hoc dicitur, ſed de omnibus. Sic enim habet כִּי בָם בָּחַר יְהוָה, id eſt, Quia eos elegit dominus. Sicut & Septuaginta, ὅτι αὐτοὺς ἐξηλέξατο κύριος, Quoniam eos elegit dominus.

HOminis cadauer occiſi.) Idipſum quidem ſignificatur uoce Hebraica חלל quam non tam proprie Septuaginta transferũt τραυματίαν, hoc eſt, Vulneratum. Poteſt enim quis eſſe uulneratus, ſed minime occiſus. Eaq; uoce utũtur hiſtorici Græci, nõ pro his, qui occiſi ſint, ſed qui ſint uulnerati, & adhuc ſuperuiuant.

QVEM redemiſti.) Quod Septuaginta exprimunt, unde eos uidelicet eripuerit, οὓς ἐλυτρώσω ἐκ γῆς αἰγύπτου, hoc eſt, Quos redemiſti de terra Aegypti.

TV Autẽ alienus eris.) וְאַתָּה תְּבַעֵר הַדָּם הַנָּקִי, hoc eſt, Et tu expiabis ſanguinem innocentẽ. Sicut & Septuaginta, σὺ δὲ ἐξαρεῖς τὸ αἷμα τὸ ἀναίτιον, id eſt, Tu uero extrahes ſanguinem innocentem: quare in noſtra æditione ſenſus nõ tam apertus.

QVAE radet cæſariẽ.) Hæc omnia de ipſa muliere dicunẽ, ut ea hæc omĩa faciat. Sic eñ habet Hebraicum וְגִלְּחָה אֶת רֹאשָׁהּ, hoc eſt, Et radet caput ſuũ. Quare male à Septuaginta refertur ad ipſum uirũ, per ſecundã perſonã, καὶ ξυρήσεις τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, hoc eſt, Et rades caput eius.

Eodemq́ue errore additur, καὶ περιονυχίσεις αὐτὴν, hoc eſt, Et ungues eius circumputabis. Et aliud quod ſequitur, καὶ περιελῆς τὰ ἱμάτια τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῆς, hoc eſt, Et auferes ueſtem captiuitatis eius.

DImittes eam liberam.) Recte & prudenter à Septuaginta locutio mutata eſt pro eo quod eſt Hebraice, Dimittes eã לְנַפְשָׁהּ, hoc eſt, Animo ſuo, Voluntati ſuæ. Lxx. igitur, ἐξαποστελεῖς αὐτὴν ἐλευθέραν, hoc eſt, Dimittes eam liberam. Quos ſequitur Hieronymus.

QVANdo peccauerit homo.) Hęc paulo obſcurius ſententia à Septuaginta reddita eſt, ἐὰν γένηται ἔν τινι ἁμαρτία κρίμα θανάτου, καὶ ἀποθάνῃ, hoc eſt, Si fuerit in aliquo delicto iudicium mortis, & mortuus fuerit. Deſunt aliqua.

NON permanebit cadauer eius.) Et hoc nõ adeo proprie ab Septuaginta redditur, ἐπικοιμηθήσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐπὶ ξύλου, hoc eſt, Obdormiet & corpus eius ſuper lignum.

QVIA maledictus à deo.) כִּי קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי, hoc eſt, Quia maledictio domini eſt, qui pendet in ligno, aut qui ſuſpenſus eſt. Sed denominationibus pro denominatis utũtur Hebræi. Dicentes id eſſe mendacium, eſſe ueritatem, eſſe maledictionem, eſſe benedictionẽ, pro eo quod eſt, eſſe falſum, uerum, maledictum, benedictum. Septuaginta, ὅτι κατηραμένος ὑπὸ θεοῦ πᾶς κρεμάμενος, hoc eſt, Quia maledictus à Deo eſt, omnis

ſuſpen

ſuſpenſus. Citatur is locus à diuo Paulo ad Galathas cap. 3. Atque eum maledictum appellat, qui in ligno pendeat, uerbo Græco ἐπικατάρωτος. Ex quo contemnimus expoſitionem Hebræorum, qui maledictum hoc loco dicunt acci pi pro deſpecto. Nulla enim ratione id dicitur, & in contrarium eſt tanti uiri, & ueterorum interpretum autoritas.

CAPVT XXII.

NOn tenebis eam cum filijs.) Eſt quidem iſtud præclarum humanitatis exemplum, quo etiam admonemur, quantum deo grata iuſtitia humanitasq́ſ ſit, quando ne in beluas quidē & irrationabilia uoluit nos eſſe immites. Nō quòd ius nobis ſit cum illis, ſed quòd nihil eſt tam à diuina natura, & moribus humanis alienū, q̃ inclementia & crudelitas. Docemurq́ſ quantum momenti ad propagandam hanc corporeā uitam, & acquirendam futuram habeat, ſi placidi ac benigni ſimus. Additur enim cauſa, Vt ſitis, inquit, longæui ſuper terram. Qui enim cru delis & inhumanus eſt, is quantum de alterius ademit uita, tantūdem detraxit ſuæ. Dumq́ſ alie næ uitæ inſidiamur, iure quodam diuino fit, ut ruinam nobis quandam præparemus. Ideoq́ſ ho micidæ breuiſſimis uitæ ſuæ ſpacijs peractis, eo dem interitu ferè ſemper occumbunt, quo ipſi peremerunt alios. Docemur ergo, hoc præcepto humanitatem, benignitatem, & clementiam. Id

quod etiã ſcribit hoc loco Theodoritus his uerbis, τούτῳ προστάγματι φιλανθρωπίαν παιδεύει. εἰ γάρ τις, τὴν τίκτουσαν λάβῃ, καὶ καταλείπῃ τοὺς νεοττούς, ἀπολοῦνται πάντως οὐκ ὄντος τοῦ τρέφοντος. εἰ δὲ καὶ τούτους, κἀκείνους θηρεύσει, διαφθαρήσεται δῆλον, ὅτι τῶν ὀρνίθων τὸ γένος, εἰ πάντες τὰ ὅμοια δράσαιεν, hoc eſt, Hoc præcepto humanitatem nos docet. Nam ſi quis auicularũ matrẽ abſtulerit, ipſosq́ pullos reliquerit, omnino morientur ea ſublata, quæ eos alebat. Sin uero & hanc & illos cœperit, clarum eſt, omne auium genus breui perituꝛum, ſi conſimilia cæteri facerent.

F Acies murum tecti.) עָשִׂיתָ מַעֲקֶה, hoc eſt, Facies ſepimentum quoddam, aut munimentũ circa tectum tuum, cum domum tuam ædificas, nequid inde labatur, & aliquem interficiat, & in domum tuam cædis cauſa referatur, ac ita quoque polluatur. Tota itaque ſententia non recte apud nos uerſa uidetur. Neque enim uult fieri murũ tecti, ſed aliquid aliud, quod retineat, quæ collapſura è tecto ſunt, dum ædificatur. Nam & Rabbi Salomon hoc ipſum atteſtatur, qui quod noſter interpres uertit murum, ipſe exponit גדר סביב לגג, hoc eſt, Sepimentum, per circuitum totius tecti. Vel igitur aliquid deſuper fieri præcipit, ut quæ cadunt ibi ſuſtineantur. Aut innuit, ut in ædificanda domo, fiat quoddã uallum, ne quis inde tranſeat, & aliquid delabens eum interficiat. Id quod & Chaldaica innuit

ædi

ædítio. Quæ loco mahache, quod Hieronymus interpretatur murum, habet תִּיקָא, quod Rabbi Salomon exponit משמר מח שבתוכו, hoc eſt, Munimentum quoddam, quod intra ipſum tectum, & uiam eſt. Hoc Septuaginta uerterunt στεφάνην, id eſt, coronam, uallum. Sed in eo erratur apud ipſos, & nos, quia quod Hebraice ad materiam cadentem è tecto refertur, ipſi & noſter interpres ad homines inde præcipitantes retulerunt. Ex quo & ſententiam obſcuram fecerunt. Cum enim dicitur, facies uallum circa tectum in imo, ne effundatur ſanguis in domo tua, & ſis reus labente alio &c. Sic habet Hebraice כִּי יִפּוֹל הַנֹּפֵל מִמֶּנּוּ, hoc eſt, Cum ceciderit id quod cadit ex ipſo tecto. Is error à Septuaginta profectus eſt, qui & ipſi, ἐὰν πέσῃ ὁ πεσών, hoc eſt, Cum ceciderit qui lapſus eſt: ſcribendum potius, τὸ πεσόν. Atque ita omnia quadrabunt.

NON SEres uineam tuam altero ſemine.) לֹא תִזְרַע כַּרְמְךָ כִּלְאָיִם, hoc eſt, Non ſeres uineam ſiue agrum tuum ex diuerſis permixtis. Sicut alibi ipſe noſter uertit interpres. Hanc enim uarietatem, & commixtionem execratur Deus. De qua re Leuitici capite decimonono, dictum eſt, Sicut & Septuaginta, οὐ κατασπερεῖς τὸν ἀμπελῶνά σου διάφορον, id eſt, Ne ſeras uineam tuã ex diuerſis.

NE ſanctificentur.) Quemadmodũ ſæpenu

mero dictum eſt, pleraq; apud Hebræos inueniuntur uerba, quæ contraria ſignificent, inter quæ & præſens uox. Nam קדשה ſignificat ſanctam & pollutam ac meretricem. Ergo ubi dicitur פֶּן תִּקְדַּשׁ, id eſt, Ne forte ſanctifices: potius inquam uertendum, ne fortè polluas, id quod & ipſa oſtendit ſententia. Licet Septuaginta non ſecus, & ipſi trāſtulerint, ἵνα μὴ ἁγιασθῇ τὸ γένημα, hoc eſt, Vt non ſanctificetur ſemen: quod fecit, ut Græci aliter hunc locum interpretarentur. Si quis inquiunt, non obſeruauerit hoc, ſanctificabitur eius prouentus, & ſementis, id eſt, cædet in uſum dei. Atq; hanc eſſe dicunt mulctam tranſgredientium. Ego uero exiſtimo intelligi per id pollutionem quandam. Nam & uiris & mulieribus prohibet, diuerſis coloribus uti. Et omnino omnem uarietatem, & diſſidium ac cōfuſionem execratur, quare & pollutio quædam erit ſemētis commixtæ. Sicut & initus diuerſorꝫ animalium. Statim quoq; & alia uarietas infertur.

VERberabunt illum.) וְיִסְּרוּ אֹתוֹ, hoc eſt, Et erudient, caſtigabunt, emendabunt, quemadmodū & Septuaginta, καὶ παιδεύσουσιν αὐτόν, hoc eſt. Et erudient eum, & caſtigabunt.

QVOniam fecit nefas.) נְבָלָה, hoc eſt, Nefas, ſtultitiā. Quēadmodū & Lxx. ὅτι ἀφροσύνην ἐποίησεν, hoc eſt, Quia dementiā, ac ſtultitiā fecit. Nulla enim maior dementia q̄ peccatū. Nā peccatū ex animo dementi & cæco proficiſcitur.

Vir

VIR quia humiliauit.) אֲשֶׁר עִנָּה, Hoc eſt, Quia oppreſſit,afflixit,ſubegit, quanquam & Lxx. uerterint,ἐταπείνωσε,id eſt,humiliauit.

QVINquaginta ſiclos argẽti.) חֲמִשִּׁים כָּסֶף, hoc eſt,Quinquaginta argẽteos. Nam neſcio an recte ſicli uocentur argentei: Præterea qui ſunt ſicli argentei? quanquam & Septuaginta ſiclos reddiderint πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, Hoc eſt,Quinquaginta didrachmas argenti. Solent enim ſiclum uocare didrachmam. De qua re alibi dictum eſt.

NEC reuelabit operimentũ eius.) וְלֹא יְגַלֶּה כְּנַף אָבִיו, hoc eſt,Et nõ reuelabit alam,aut plumas patris ſui. Neque dubiũ eſt, quin ala ſiue pluma hoc loco,pro operimẽto accipiatur. Quemadmodum etiam uerterunt Septuaginta καὶ οὐκ ἀνακαλύψει συγκάλυμμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, hoc eſt, Et non reuelabit operimentũ patris ſui. Credo uero ſignificari eo omnem ignominiam,ac dedecus,atque uituperationem.

CAPVT XXIII.

NOn intrabit eunuchus.) Totum quod hic de eunuchis dicitur,non aliter exponitur ab Hebræis: Præſertim Rabbi Salomone, qui quaſi noſtram æditionẽ ſecutus ſit, & ab ea edoctus,ad uerbũ exponit,ſicut noſter ipſe ſenſit interpres. Apud Septuaginta uero nõ adeo clara ſententia eſt. Quod autem dicitur: non intrabit eccleſiam domini,exponit Rabbi Salomon לא

ישא ישראלית, hoc eſt, Non aſſumet uxorem Iſraëlitida, & quaſi ex eo populo nō cenſebitur, non poterit eccleſiam conficere, & ex Iſraëlitico populo haberi.

HOC eſt de ſcorto natus.) Quod obſcurius eſt apud Septuaginta οὐκ εἰσελεύσεται ἐκ πόρνης, εἰς ἐκκλησίαν κυρίου, hoc eſt, Non ingredietur de meretrice in eccleſiā domini. Fortaſſe demptus eſt articulus ὁ ἐκ τῆς πόρνης. Nullusq; tūc remaneret ſcrupulus. Dimittitur quoq; ex errore in codicibus Septuagīta, uſq; ad decimā generationē.

GERens paxillum in baltheo.) Imò uero ſic וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל אֲזֵנֶךָ, hoc eſt, Et paxillus erit tibi uice ligonis: ſicut interpretatur Rabbi Salomon, qui ait כמור ורן, Erit ei, inquit, iſte paxillus perinde ac ligon. Ortus eſt autē error in noſtra æditione, ex æditiōe Septuaginta qui & ipſi καὶ πάσσαλος ἔσται σοι ἐπὶ τῆς ζώνης σοῦ, hoc eſt, Et paſſalus erit tibi in zona tua. Quare enim in zona haberetur paxillus? ex æquiuocatione nominis error accidit. De baltheo itaq; & zona nihil ſcribitur, ſed ea uox ligonem ſignificat. Nota uero ſentētia eſt. Erit, inquit, uice ligonis, quo fodias, terraq; ſtercora contegas.

QVO reuelatus es.) וְכִסִּיתָ אֶת צֵאָתֶךָ, Hoc eſt, Et operies excrementum tuum. Septuaginta & ipſi apertius καλύψεις τὴν ἀσχημοσύνην σου, hoc eſt, Operies turpitudinem tuam.

NEC precium carnis.) Canis dicendum eſt.

Hebra

Hebraice כֶּלֶב, id eſt,Canis: manifeſta eſt ſententia.

EXTra ne efferas.) וְאֶל כֶּלְיְךָ לֹא תִתֵּן, hoc eſt,Et in ſportam tuam non pones. Septuaginta diuerſius ϰ δρέπανον οὐ μὴ ἐπιβάλῃς ἐπὶ τὸν ἀμητὸν hoc eſt,Et falcem in meſſem alterius ne imponito. Omiſerunt enim ſuo loco id quod de uuis dictũ eſt,& poſt eius rei meminerunt. Meſſis enim prępoſita eſt. Quare nec ipſi diſſentiunt ſi lectio in ſuum locum reſtituatur εἰς δὲ ἄγγος οὐ μὴ ἐπιβάλῃς, hoc eſt,In uas autem tuum ne conijcito. Vuas igitur quis uſq; ad ſatietatẽ deguſtare ex aliena uinea poteſt, Afferre autem ſecum nõ poteſt. Quæ iura cũ diuina ſint,& ab ipſo Deo exarata,quis tam uecors, tam miſeræ mentis,tam infelici animo eſt,qui ea ſeruare nolit?

CAPVT XXIIII.

NOn accipies loco pignoris.) Quæ de mola ſuperiore & inferiore hic ſcribuntur,non ſecus exponũtur ab Hebræis. Si quidem Rabbi Salomon,à noſtra ut quidem exiſtimo æditione edoctus,de prima mola quæ uocatur רֵחַיִם ſcribit הִיא הַתַּחְתּוֹנָה, hoc eſt,Hæc illa eſt, quæ dicitur inferior, alteram uero, ſcilicet רֶכֶב dicit eſſe הִיא הָעֶלְיוֹנָה,hoc eſt,Superiorem: quæ etiã ſignificantiſſime uocantur à Septuaginta οὐκ ἐνεχυράσεις μύλον, οὐ δὲ ἐπιμύλιον, Hoc eſt, Non fœneraberis molam, aut ſupermolam, ſi nobis ſic loqui liceat.

Quia

QVIA animã ſuam appoſuit tibi.) כִּי נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל, Quia animã pignori dat, aut accipit. Quod Chaldaica æditio, hoc modo accipit, ut non tam de anima fœnerantis dictum intelligamus, ſed omnium anima, qui inde molũt farinas, ac uiuũt אֲרֵי בְּהוֹן מִתְעֲבֵד מְזוֹן לְכָל נְפַשׁ, hoc eſt, Quia cum ipſis datur cibus omni animę. Clarior igitur hoc modo eſt ſententia. Septuaginta nihil diſſentiunt ὅτι ψυχὴν οὗτος ἐνεχυράζει, Hoc eſt, Quia animam iſte pignori dat.

SI deprenſus fuerit homo.) Hæc quidẽ ſentẽtia nõ aliter intelligit, quàm ut noſter uertit interpres. At apud Lxx. aut alia eſt, aut certe obſcura & quæ poſſit à quàm paucis intelligi, ut intelligẽda eſt ἐὰν δὲ ἁλῷ ἄνθρωπος κλέπτων ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Si quis deprenſus fuerit furari animam ſuam, ex fratribus ſuis. Quis quæſo intelligeret his uerbis innui, quod noſter tranſtulit interpres? Quoniamq́ ſententia clara eſt, alias expoſitiones non producemus.

ET habeas iuſticiã corã.) Fortaſſe nõ alienũ eſt quòd Lxx. iuſtitiã uerterint ἐλεημοσύνην, hoc eſt, Miſericordiam, cõmiſerationẽ: nam & recentiores Hebræi צדקה uocant eleemoſynam, ac commiſerationem, ut uidere eſt apud eos, qui de moribus ſcribũt, ethicamq́ Ariſto. interpretantur.

ET ex eo ſuſtẽtat animam ſuam.) Sicut etiã habent Hebraica וְאֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת נַפְשׁוֹ hoc eſt, Et cum ipſo tollit, aut ſuſtinet animã ſuam.

Quam

Quam ſentẽtiam neſcio an ita recte reddiderint Septuaginta καὶ ἐπ᾽ αὐτῷ ἔχει ἐλπίδα hoc eſt, Et in ipſo ſpem habet: poſſumus eos putare, magis ſententiam, quàm uerba ſecutos.

Si fruges collegeris oliuarũ.) כִּי תַחְבֹּט זֵיתְךָ לֹא תְפַאֵר, hoc eſt, Cũ oliuam excuſſeris, ramos iterum non excuties. Neq; mirũ eſt, ꝙ Hierony. hoc ipſum uerbum חָבַט non ſemper excutere tranſtulerit. Delectatus eſt enim illa neceſſaria & nobis utili uarietate. Quis enim admiſerit ſi dicatur oliua excuti? Neq; enim cum earum fructus colligimus, eas excutimus, ſed conſcendunt mercenarij cũ caniſtris, easq; ſic decerpunt, ne frangantur. Atq; ita uidemus rationabiliter feciſſe Hieron. ut uerbum mutarit. Neq; ex his friuolis rebus colligitur, æditionem nõ eſſe Hierony. eo ꝙ & alibi ſit aliter interpretatus. Secutus eſt autẽ hoc loco etiã Septuaginta qui trãſtulerunt ἐὰν δὲ ἐλαιαλογήσῃς, hoc eſt, Si aũt oliuas collegeris. Ecce neq; ipſi, excutiendi uerbum hoc loco non quadrare ignorauerunt. Hæc dicũtur propter illuſtrem uirum Ioannem Phorcenſem.

CAPVT XXV.

Dignum plagis.) Is locus abunde teſtari poteſt, q̃ neceſſe ſit ſermonis Hebraici ſcire proprietatẽ, & quantũ momẽti in ea repoſitũ ſit. Quem enim dignum plagis Septuaginta & Hierony. tranſtulerunt Hebraice uocatur בִּן חַכּוֹת, hoc eſt, Filius plagarũ, aut filius ꝑcutiẽdi. Neq;

aliud

aliud eſt intelligẽdum,quàm quod ſenſerunt interpretes.Eodem uidelicet loquẽdi genere,quo quempiam filium mortis appellant. Filium ueritatis,filium mendacij,filium orientis.Quibus in locis,filius in uirum mutandus eſt, ut dicamus uirum mortis, uirum ueritatis, aut mẽdacij,qua de re alibi dictum eſt.Non eſſet igitur idoneum argumẽtum,neq; Græcam æditionem eſſe ipſorum Septuaginta, neq; noſtrã eſſe Hieronymi, ſi alibi eam locutionẽ non immutarint,quod faciunt pleriq; hac tempeſtate:uarie ſi quidem loquuntur,uarieq; transferũt ea,quæ poſſint multis rationibus transferri.

NOMine illius appellabit.) Nõ tam hoc innuitur,quàm ut qui primus ex ea naſcitur,nomine illius cẽſeatur, ut dicatur eſſe filius illius,atq; illius,nõ ipſius fatris qui eum genuit. Atq; hoc uidentur ſignificare uerba Hebraica,quẽ primũ inquit genueris יָקוּם עַל שֵׁם אָחִיו בַּמֵּת ,hoc eſt,Surget, aut ſtabit nomĩe fratris ſui defuncti. Sic etiam tranſtulerunt Septuaginta κατασταθήσεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τετελευτηκότος, Hoc eſt, Stabit aut cõſtituetur ex nomine fratris ſui defuncti.Quare non uidetur præcipi,ut q̃ primus naſceretur,nomine defuncti uocaretur.

PErget mulier ad portam ciuitatis.)Etiã hoc loco porta,pro urbe ſumitur,licet & Lxx.portã poſuerint καὶ ἀναβήσεται γυνὴ ἐπὶ τὴν πύλην, hoc eſt,Aſcendet mulier ad portam.

Et ex

Et extremos agminis tui.) Eleganter & ſecũdum ſcriptorum Græcorum morem hos uocant Septuaginta τὴν οὐραγίαν, ab οὐρ⟨ὰ⟩, hoc eſt, Cauda, & ἄγω duco οὐραγία igitur eſt extremitas ac cauda exercitus. Hebraice uero ſic, occurrit tibi in uia Amalech וַיְזַנֵּב בְּךָ כָּל הַנֶּחֱשָׁלִים, hoc eſt, Et decaudauit in te omnes defeſſos, ac laxos: hoc eſt, interfecit.

DE Lebis nomẽ eius.) תִּמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק hoc eſt, Extingues, delebis memoriã Hamalech: licet & Septuaginta memoriam in nomen commutarint ἐξαλείψεις τὸ ὄνομα ἀμαλὴκ, hoc eſt, Delebis nomen Hamalech. Verum hæc leuiſſima ſunt, neq; uehementer ſẽtẽtiam immutant. Vitiumq; magis mihi uidetur ea annotare.

CAPVT XXVI.

IN cartallo.) Sumpta uox eſt à Græcis, nam & Septuaginta hoc loco, καὶ ἐμβαλεῖς εἰς κάρταλλον, hoc eſt, Et pones in cartallo: pro eo quod eſt Hebraice בַּטֶּנֶא, id eſt, In caniſtro & corbe.

PROFITeor.) Recte quidem pro eo quod eſt Hebraice הִגַּדְתִּי, hoc eſt annũciaui. Quemadmodum & Septuaginta ἀναγγέλλω σήμερον κυρίῳ τῷ θεῷ σοῦ, hoc eſt, Nuncio hodie domino deo tuo.

SYRVS perſequebatur.) אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי hoc eſt, Syrus perdebat patrem meum, proprie quod uertit Hierony. Septuaginta uero longe aliter

aliter ædiderunt *συρίαν ἀπέβαλεν ὁ πατήρ μου*, hoc eſt, Syriam amiſit pater meus. Sed profecto ſententia eſt, ut noſtra habet æditio.

A C infinitæ multitudinis.) Hyperbole quæ nõ eſt in Hebraico, pro eo quod poſitum ibi eſt וָרָב, id eſt, Et plurimæ. Sicut & Septuaginta *πλῆθος πολὺ καὶ μέγα*, hoc eſt, Multitudinem multam ac magnam.

I N ingenti pauore.) בְּמֹרָא גָּדֹל, hoc eſt, In horribilitate magna: ut ſic loquar, quod à Septuaginta non ponitur.

E P V Laberis in omnibus bonis.) Etiam hoc loco eſt uerbum exultandi. Quemadmodum & apud Septuaginta *καὶ εὐφρανθήσῃ ἐν πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς*, hoc eſt, Et exultabis in omnibus bonis.

A T T V L I quod ſanctificatum eſt.) בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ, hoc eſt, Extuli, protuli: quod diſſimilius uerterunt Septuaginta *ἐξ ἐκάθαρα τὰ ἅγια ἐκ τῆς οἰκίας μου*, hoc eſt, Expiaui ſancta de domo mea. Error ex eo accidit, quia tam & ſi alibi uerbum בַּעֵר expiare ſignificet, hic tamẽ aliud denotat. Voces autem ancipites debent locis & ſignificationibus accõmodari. Quis enim intelligeret hoc loco, expurgaui ſancta mea, de domo mea? Expiatio enim rerum pollutarum eſt, uertit autem Hieronymus hoc ipſum uerbum, paulo inferius ſeparaui.

N E C ſeparaui ea in qualibet immundicia.) Hoc quia clarum eſt Hebraice, & obſcurum in

noſtra

noſtra æditione ipſa Hebraica ponamus וְלֹא בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטָמֵא, hoc eſt,Et nō tulit ex eo, cum pollutione.Nihil,inquit,attuli ex eo,quod pollutum eſſet.Aut quod attuli,quod domino oblaturus ſim, non immunde & pollute attuli: quāquam obſcura & apud Septuaginta hæc ſententia ſit οὐκ ἐκάρπωσα ἀπ' αὐτῶν εἰς ἀκάθαρτον, hoc eſt, Nō decerpſi ex eis ad immūdiciam.Res igitur clara eſt.Accidit autem ex eo obſcuritas, quia non ſibi in eadē uoce transferenda cōſtant. Nam quod uerterat paulo ante ἐξ ἐκάθαρα, hic ἐκάρπωσα inter quæ plurimum ineſt diſcriminis: declaratur autem quæ ſit ea immundicia, primū dum dicitur, Non comedi ex ea in luctu meo. Deinde, nec expendi quicquam in re funebri: quæ omnia,oblationes maxime polluebant, ut retro in Leuitico uiſum eſt.

NEque expendi ex his quicquā in re funebri.) Recte quidē,quod erat paulo obſcurius Hebraice וְלֹא נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת, hoc eſt,Neque dedi ex eo,mortuo, pro re, ſcilicet funebri.Vt exponit etiā Rabbi Salomon,quaſi à noſtra æditiōe accipiens לעשות ארון hoc eſt,Ad faciendā ei arcā, & alia quæ ad funus ſpectāt.Quare Septuagīta, quamuis ueritatem Hebraicam interpretentur,obſcure tamen id fecerunt οὐκ ἔδωκα ἀπ' αὐτῶν τῷ τεθνηκότι, hoc eſt,Non dedi ex eis,mortuo.

RE ſpice de ſanctuario tuo.) מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ hoc eſt,Ex habitaculo ſanctitatis tuæ, Sicut &

Septuaginta ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου, hoc eſt, E domo ſancta tua. Nam ſanctitas, pro eo quod ſanctus uel ſancta ponitur. Sicut Hebraica lingua uocatur לְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ, hoc eſt, Lingua ſanctitatis: quod nos diceremus, lingua ſancta. Vtuntur enim denominationibus pro denominatis, ut ſæpius diximus. Quare delyrant qui hoc nõ intelligunt, & dicunt, aut tabernaculum ſanctitatis, aut linguam ſanctitatis, & huiuſmodi.

ET de excelſo cœlorum habitaculo.) Hoc immutatum eſt, nõ quod ſententia alia facta ſit, ſed uerba tranſpoſita. Tantummodo enim eſt מִן הַשָּׁמַיִם, hoc eſt, E cœlo. Sic & Septuaginta ἐκ τοῦ οὐρανοῦ è cœlo.

DOMinum elegiſti.) הֶאֱמַרְתָּ, hoc eſt, Elegiſti, ſiue uehemẽter amplexus es, præoptaſti, hũc eſſe dominum deum tuũ. Verum & Septuaginta poſuerunt εἵλου σήμερον εἶναι σοῦ θεὸν, hoc eſt, Elegiſti hodie ut eſſet deus tuus.

QVAS creauit.) אֲשֶׁר עָשָׂה, hoc eſt, Qui fecit te, ſcilicet in laudem, gloriam &c. Quare nõ ea ſententia eſt, quã noſtra oſtendit æditio. Non enim eas gentes creauit in eorum laudem, ſed propter eorum ſcelera deletæ ſunt, ut retro in hoc libro dicitur. Septuaginta quoque in hanc ſententiam tranſtulerunt ὅς ἐποίησέ σε ὀνομαστὸν, καὶ καύχημα, καὶ δοξαστὸν, hoc eſt, Qui creauit te celebrem, glorioſum, nobilem. Ad gentes ergo non refertur creatio, ſed ipſum dei populum.

Cap.

CAPVT XXVII.

DE ſaxis informibus & impolitis.) אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת hoc eſt, E lapidibus perfectis, integris, ſcilicet ac undiq; inſectis, non ferro exſectis, non detrūcatis: ſed ita in ædificium iniectis, ut è ſuo loco ſumpti fuerant. Idem quidē innuit, & Hieronymus ſed aliįs uerbis. Septuaginta cū Hebraico ſentiunt λίθους ὁλοκλήρους οἰκοδομήσεις τὸ θυσιαστήριον, hoc eſt, Lapides integros ædificabis altare.

COMedesq; ibi.) Addiderunt Septuaginta & ἐμπλησθήσῃ ἐκεῖ, hoc eſt, Et impleberis illic.

ATTende & audi.) הַסְכֵּת וּשְׁמַע, Hoc eſt, Attēde & audi. Quod male LXX. σιώπα & ἄκουε, hoc eſt, tace & audi. Ex errore autem factum eſt, ut alterum pro altero acceperint. Sunt enim inter ſe ſimilia הָסָה, id eſt, ſiluit & סָכַת id eſt, attendit, auſcultauit. Aut igitur hæc eos ſimilitudo fefellit, aut aliud legerunt illi, quàm nunc in Hebræorum codicibus habeatur, ſcilicet uerbū tacendi. Sed primum eſt uero uicinius.

REſpondit omnis populus amen.) Sicut Hebraice אָמֵן quod eleganter Septuaginta γένοιτο fiat, eſto, ita ſit. Sicut alibi annotauimus.

QVI nō honorat patrē.) מַקְלֶה Qui uilipēdit, qui deſpicit, ac contēnit: licet & LXX. eodem modo ὁ ἀτιμάζων, id eſt, qui deſpicit contēnit.

IVdiciū pupilli.) Septuaginta ὀρφανοῦ, id eſt, orphani: qua uoce, tam Latine, quàm uulgari ſer

mone utimur Italice.

QVI dormit cum omni iumento.) Miror Hieronymum, quod uocis ſignificationem non diſtinxerit, cum שֹׁכֵב Hebraice & dormire & coire ſignificet. Verum etiam id peccatur à Septuaginta ἐπικατάρατος ὁ κοιμώμενος μετὰ παντὸς κτήνους, hoc eſt, Maledictus qui dormit cũ omni iumento, Dictum de eo alibi eſt.

QVI clam percuſſerit proximũ ſuũ.) Sicut & Hebraice בַּסָּתֶר hoc eſt, in abſcõdito. At Lxx. aliud ἐπικατάρατος ὁ τύπτων τὸν πλησίον δόλῳ, id eſt, Maledictus, qui uerberat proximũ dolo. ſed illud uerius. Qualiſcunq; enim percuſſio, maledicta eſt, ſiue cum dolo, aut ſine dolo. In abſcõdito autẽ, quia ex eo cognoſcitur eſſe facinus. Poteſt tamen & Septuaginta ſentẽtia ſtare. Nam & dolum, uox Hebraica quandoq; ſignificat.

MALedictus qui dormit cũ uxore proximi.) Omittitur hæc maledictio hoc loco in cõtextu Hebraico, licet de eo ſæpe antea præceptum ſit. Omittitur etiam à Septuaginta. Additum uero ab Hieronymo arbitror, quòd inter alia præcepta etiã hoc includatur. Si enim maledicti ſunt, qui alia leuiora perpetrarunt, multo magis, qui uxorem proximi ſui corruperunt.

CAPVT XXVIII.

ALio modo inchoatur hoc caput à Septuaginta. Addita enim eſt particula ex ſuperiore capite, ſcilicet ἔσται, ὡς ἂν διαβῆτε τὸν

ἰορδ'ά

ἰορδάνην εἰς τὴν γῆν, ἣν κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν δίδωσιν ὑμῖν, hoc eſt, Et erit, ut tranſieritis Iordanem in terrã, quam dominus deus ueſter dat uobis. Diximus frequenter in æditione Septuaginta, locos eſſe tranſpoſitos. Quod exiſtimo minime ab eis eſſe factum.

ET benedictæ reliquiæ tuæ.) וּמִשְׁאַרְתֶּךָ hoc eſt, Victus tuus, annona tua, alimẽtum tuũ. Verum Lxx. quoqꝫ uerterunt reliquias & τὰ ἐγ καταλείμματα σοῦ, hoc eſt, Et reliquiæ tuæ, aut repoſitiones tuæ. Atqꝫ ita accederẽt propius. Nomen ductum à uerbo relinquendi.

CORruentes in cõſpectu tuo.) נִגָּפִים לְפָנֶיךָ Hoc eſt, Percuſſos, uulneratos. Septuaginta & ipſi aliquid ſimile συντετριμμένους, id eſt, confractos, contritos, deletos, oblitteratos.

FAmem & eſuriem.) הַמְּאֵרָה אֶת הַמְּהוּמָה, Quorꝫ primũ Rabbi Salomon noſtræ æditioni cõſone interpretatur חסרון, hoc eſt, inopiã, defectũ. Ita quidẽ uerterunt & Lxx. τὴν ἔνδειαν, id eſt, inediam, egeſtatẽ. Poteſt forte & animi defectum, inſaniã, cõſilijqꝫ inopiã referre, ut ſequens declarat uocabulum. Secũdum uero nõ eſuriem interpretantur, ſed ſtuporem, perturbationem, conſi ij inopiam. Hieronymus in eo Septuaginta ſequitur τὴν ἐκλιμίαν, id eſt, Famem, eſuriem.

ET increpationem.) הַמִּגְעֶרֶת id eſt, Sonitũ ſtrepitũ. Qđ Chaldaica æditio uertit שִׁגּוּשְׁיָא, id eſt, pauorem, ſtrepitum, perturbationẽ. Increpatio

patio igitur hoc loco, non reprenſionem ſignificat, ſed pauoris iniectionem, ſonitum, tumultum. Septuaginta diſſimiliter τὴν ἐκλειψιν, hoc eſt, abſumptionem.

PESTilentiam.) בַּדֶּבֶר, id eſt, peſtilentiam. Quod hic & alibi Septuaginta θάνατον, id eſt, mortem, interpretantur: fortaſſe non recte.

PERcutiat te dominus egeſtate.) שַׁחֶפֶת, Quod Hebræi dicunt tumorem corporis ſignificare, horribilem, ſcilicet inflationẽ, ut exponit Rabbi Salomon. Verum Hieronymus Septuaginta ſecutus eſt πατάξαι σε κύριος ἀπορίᾳ, id eſt, percutiat te dominus egeſtate, inopia.

FEBre.) קַדַּחַת, Quod & febrim, & ſacrum ignem, & carbunculum ſignificare aſſerunt, quę omnia imprecatur Hebręis. Septuaginta & ipſi πυρετῷ, id eſt, febre.

ET frigore.) דַּלֶּקֶת, Etiam hac uoce ardor ſignificatur. Frigus autem poſtea ponitur.

Aëre corrupto.) שִׁדָּפוֹן, hoc eſt, Ariditate qua tellus inareſcit. Septuaginta uero aëre corrupto primi reddiderunt ἀνεμοφθορίᾳ, Hoc eſt, uentorum corruptione.

AC rubigine.) יֵרָקוֹן, hoc eſt, aurugine, uredine. Vitio, ſcilicet ac morbo ſegetum. Septuaginta uertunt ὠχρίᾳ, id eſt, pallore. Quod neſcio ad quæ referendum ſit: quanquam hæc uox à יָרָק ducatur, id eſt, pallore.

AMentia.) שִׁגָּעוֹן hoc eſt, furore, inſania. Septua

ptuaginta uerterunt παραπληξία, hoc eſt,ſtupore,ſiue alienatione.Cætera quadrant.

Et eris perditus.) לְשַׁמָּה hoc eſt,In perditionem,in deſolationem.Deinde dicitur in prouerbium ac fabulam.Miror ergo Septuaginta tranſtuliſſe καὶ ἔσῃ ἐκεῖ αἰνίγματι, hoc eſt,Et eris ibi ænigma.Nulla enim huius rei in contextu commemoratio. Arbitrati uero id ſunt, propter ea quæ ſubſequuntur.

I M Ponet iugum ferreum.) עֹל, hoc eſt, iugum. Septuaginta κλοιὸν, hoc eſt, torquem ferreum,aut catenam, ſiue compedem, ſententiam non uerba ſequentes.

G E N Tem procaciſſimam.) עַז פָּנִים, id eſt, crudelem,immitem.Septuaginta & ipſi ἀναιδὴς, id eſt,impudentem,procacem.

I N V I Debit fratri ſuo & uxori.) Deeſt hoc וּבְיֶתֶר בָּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר, hoc eſt, Inuidebit & reliquis filijs ſuis,quos reliquit.Sic & Septuaginta καὶ καταλελειμμένα τέκνα ἃ ἂν καταλειφθῇ,hoc eſt,Et reliquos filios,quos reliquit.

Et illuuiarum ſecundarum.) שִׁלְיָתָהּ, Quod Rabbi Salomõ interpretatur בנים קטנים hoc eſt,filios minores.Sicut & Lxx. καὶ τὸ νέον αὐτῆς τὸ ἐξελθὸν διὰ τῶν μηρῶν αὐτῆς, hoc eſt,Et infantulũ ſuum,qui egreſſus eſt de fœmore eius.Quare lõge à ueritate noſtra declinat æditio.Deuorabũt, inquit, urgente fame, matres, filiolos,quos ulnis amplectuntur,quos & in delitijs habuiſſent

ſed neceſſitas impellet ad crudelitatem.

A Vgebit dominus plagas.) וְהִפְלָא, hoc eſt, mirificabit, mirabiles faciet, ſtupendas, horribiles. Quemadmodum & Septuaginta, παραδοξάσει κύριος τὰς πληγὰς, hoc eſt, Prodigioſas faciet plagas tuas.

P E R Seuerantes.) וְנֶאֱמָנוֹת, hoc eſt, Certas ueras, aut ſtabiles, fideles. Sic & Septuaginta πιστὰς, id eſt, fideles, aut ſtabiles.

CAPVT XXIX.

EXceptis lignorum ceſoribus.) Imò hi primi in numero ponuntur, hoc modo, מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ, hoc eſt, Ab eo qui ligna cædit, uſque ad eum qui haurit aquam. Sicut & Septuaginta, ἀπὸ ξυλοκόπου ὑμῶν ἕως ὑδροφόρου, A lignario, uſque ad aquantem.

E T in iureiurando.) Quod nõ tam proprie à Septuaginta, ἐν ταῖς ἀραῖς αὐτοῦ, hoc eſt, In imprecationibus eius. Licet alibi imprecationem ſignificet. Burgenſis tamen dicit ſignificari hic, illas imprecationes, ac maledicta, quæ ſuperius poſita ſunt. Quod non improbo.

N E forte ſit inter uos radix germinans fel.) Mutata eſt metaphora ab Hieron. quæ Hebraice ſic habet פֶּן יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה hoc eſt, Ne forte ſit in uobis radix, germinãs toxicum, ac tribulationem & miſeriam. Septuaginta uero nõ mutarũt, μήτις ἐστὶν ὑμῖν ῥίζα ἄνω φύουσα ἐν χολῇ καὶ πικρίᾳ, hoc eſt, Ne qua uobis ſit radix, ſurſum

ſurſum pullulans in amaritudine & acerbitate.

PAX erit mihi.) Quemadmodum habet & Hebraicum, quod neſcio quamobrem reddiderint Septuaginta, ὅσια μοι γένοιτο, hoc eſt, Sancta mihi ſint: cur Shalom, id eſt, pacem, ſanctitatem eſſe uelint, non uideo. Nónne enim & tota ſententia immutatur?

ET aſſumat ebria ſitientem.) לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת הַצְּמֵאָה, hoc eſt, Vt addatur ebria ſitiēti, aut ebrietas ſiti: quaſi diceret, ut auidiſſime peſſimos quoſque errores imbibant, ut eorum malefaciendi ſitis, fiat quædā ebrietas. Inebrientur malefactis, quod tantopere prius cupiebāt. Hæc cum ſit ſententia, neſcio quid in mentem uenerit Septuaginta, quod hunc locum ſic reddiderunt, ἵνα μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς, τὸν ἀναμάρτητον, hoc eſt, Ne in interitum peccator abducat eũ, qui ſine peccato eſt. Videmus quātum interſit.

ET dominus non ignoſcat ei.) Etiam hoc obſcure à Septuaginta uerſum, οὐ μὴ θελήσει, ὁ θεὸς, εὐιλατεύειν αὐτῷ, Credo ultimum uerbum eſſe deprauatum, pro eo quod eſt, ἐλεεῖν. Dicendumq́ ne dominus nolit parcere illi, εὐιλατεύειν autem dicemus bene uertere.

ET ſolis ardore.) Reſtituenda uox in ſuum locum, pro eo quod Hebraice eſt וָמֶלַח שְׂרֵפָה hoc eſt, Et ſalis ardore, aut ſale ardente: cuiuſmodi eſt ſulfur. Pro ſole igitur, ſal reſtitui debet. Sic

& Septuaginta, πληγὰς ἃς ἀπέστειλε κύριος ἐπ' αὐτὴν θεῖον. καὶ ἅλα κεκαυμένον, hoc eſt, Plagas quas iniecerit dominus ſuper ipſam. Sulfur, & ſalem ignitum. Licet in eo uarient, quòd actiuum, in paſſiuum uerterint, ſalem exuſtum dicentes, non urentem: qua uarietate corrumperetur ſententia.

ET quibus nõ fuerant attributi.) וְלֹא חָלַק לָהֶם, hoc eſt, Et non erat pars eis: hoc eſt, Cum quibus nihil eis cõmercij. Qui dij nihil ad ipſos Hebræos attinebant, utpote, qui ab uſque prima origene, præter uerum deum, alios ignorarint. Hanc ſententiam, & obſcure, & improprie reddiderunt Septuaginta, οὐδὲ διένειμεν αὐτοῖς, hoc eſt, Neque diſtribuit ipſis: quod uix ſudantes intelligeremus.

ABſcõdita à dño deo noſtro.) הַנִּסְתָּרֹת יְהֹוָה אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ, hoc eſt, Quæ abſcondita ſunt apud deum noſtrum. At manifeſta nobis, ac filijs noſtris. Horum uerborum hæc uidetur ſententia. Videtur enim eis minari. Quæ enim inquit, reſpectu dei nunc minime uidentur, minime noſcũtur, fient manifeſta filijs noſtris: propter ſcilicet eorũ ſcelera patefient tunc, quæ nũc quaſi abſcondita uidentur. Vt nunc quidẽ quaſi clauſa, & tenebris ſepulta, apud deum ſint: Tunc uero in lucem extrahentur, uenient in propatulum. Hæc omnia mala, omnes hæ miſerabiles calamitates, quas recenſui ſunt in fatis abſcõditę,

ac te

ac tenebris inuolutæ: Tũc erũt manifeſtiſſimæ.

CAPVT XXX.

IN ore tuo & in corde tuo.) Addunt Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτὸ, hoc eſt, Et in manibus tuis, ut facias illud.

CONſidera.) רְאֵה, id eſt, uide, intuere: quod recte ab Hieronymo in illud uerſum eſt. Omiſſum à Septuaginta, ἰδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου σήμερον τὴν ζωὴν, hoc eſt, Ecce dedi ante faciem tuam, hodie uitam.

RELIqua in hoc capite nullius mihi momenti uiſa ſunt: Mittimus enim quæ ſunt friuola, & quæ contentioſi magis, quàm ueritatis ſtudioſi conſectarentur. Diligenter autem, & Hebraicam ueritatem contulimus, & ęditionem Septuaginta, & quæ quidem digna uiderentur, annotata ſunt. Leuiora autem dimiſimus. Imò ut uerius dicam, cætera uehementer conſentire inuenimus. Quare tam calumnias Iudæorum, quàm argutias quorũdam Chriſtianorum paruipendamus, qui cum duas tenuerint uoces Hebraicas, in oſtentationem ſuæ imperitiæ, dicunt noſtram æditionem eſſe deprauatam. Quæ ſi optima non eſt, quantum eſſe poſſit, nulla erit unquam. Eſt autem & is eorum mos, qui Græce paucis ante diebus didicerunt. Hi enim omnes etiam doctiſſimorum hominum carpunt æditiones, ſi quid ab illis, in Latinum uerſum ſit.

Gens

Gens nimirum ingrata,& parum pia, qui & alie-
næ inuident laudi,& cum ſuo detrimento, utili-
tatis ſuæ ſunt ſtudioſi, & alios ſuis impijs male-
dictis,ad beneficia pręſtanda reddunt tardiores.
Quamobrem quæ ex falſo, aut maligno iudicio
potius, quàm ueritate proficiſcuntur, audacter
contemnamus.

CAPVT XXXI.

VIriliter agite & confor.) חִזְקוּ וְאִמְצוּ ,hoc
eſt,cōfortamini,uiriliter agite. Quod à Se-
ptuaginta per ſingulare, ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε. Atq;
ita quæ ſequuntur, μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία. Quæ im-
peratiuæ uoces ad plures in contextu Hebraico
referūtur. Puto autem locum eſſe à ſcriptoribus
deprauatum,ut quod paulo ante ad Ioſue perti-
neret, nunc ad populum tranſtulerint. Nam &
ad Ioſue dicit, ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε.

DEtrahentq; mihi.) וּנְאָצוּנִי , hoc eſt, Et de-
ſpicient me, & aduerſabuntur me. Quod & Se-
ptuaginta non proprie, καὶ παροξυνοῦσί με, id eſt,
Et prouocabunt me,& iraſci me facient.

ET reſpōdebit ei canticum.) Sicut habet &
Hebraicum,uerum Septuaginta eandem quidē
ſententiam,ſed alijs eam uerbis exprimunt, καὶ
ἀντικαταστήσεται ἡ ᾠδὴ αὕτη, hoc eſt,Et obſiſtet,
& reſiſtet,ſiue propoſitum ei erit cāticum iſtud,
in teſtimonium uidelicet.

SCIO enim cogitationes eius.) יִצְרוֹ He-
bræi

bræi quidē,prǽſertim q̄ philoſophant̄,dicunt eo nomine intentionē,conceptū,cogitationē ſignificari.Eſtq́ꝫ ea uox apud eos creberrima. Quare non ſentiunt cum eis Septuaginta,q̄ hoc ipſum uerterunt, ἐγὼ γὰρ οἶδα τὴν πονηρίαν αὐτῶν, hoc eſt,Ego enim noui malignitatem, ſiue improbitatem ipſorum.

QVAECVnque facturus ſit.) אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם , hoc eſt, Quæcunque facit hodie. Non ergo de futuro dicitur,ſed de eo,quod iam cerneretur: quanquam Septuaginta & ipſi per futurum uerterunt, ὅσα ποιήσουσιν ὧδε, hoc eſt, Quæcunque facient hic.

CONtentioſe egiſtis contra dominum.) Sicut habet & Hebraicum,ſemper rebelles,pertinaces,contentioſi fuiſtis contra dominum. Hoc itaque ultimum Septuaginta diuerſius reddiderunt, τὰ πρὸς θεόν, hoc eſt, In his quæ ad Deum pertinent,fortaſſe clarius explicantes. Verū ueritas habet,ut nos protulimus.

QVANTO MAgis poſt mortem meam.) Septuaginta aduerbium poſt,ſcilicet אַחֲרֵי ſemper fere reddiderunt, ἔσχατον, id eſt, extremum. Quod ſaltem hoc loco non quadrat, ſic ἔσχατον τοῦ θανάτου μου,id eſt,extremum mortis meæ:parum clara oratio.

CAPVT XXXII.

AVdite cœli.) Hebraice eſt uerbum ab auribus ductum האזין,hoc eſt,Auriculauit

ut rē

ut rem nouam, nouo uocabulo demonſtremus ab אזון. Quam formam etiã apud Græcos, Septuaginta expreſſerunt, formantes & ipſi ab οὖς ὠτὸς uerbum ὠτίζω. Quod cum crebro apud illos fiat, miror nõ eſſe factum etiam hoc loco, qui pro eo quod audite cœli, noſter interpres uertit, πρόσεχε οὐρανὲ reddiderunt, hoc eſt, Attende cœlum. Itaque & in eo differunt, quòd cœlum per ſingulare extulerunt. Quod poteſt etiã eſſe rationabiliter factum. Incertum enim propè eſt, num ex ulla cauſa acciderit, ut cœli numero plurium proferantur apud Hebræos, per ſingulare uero nunquam. Sunt qui myſtice factũ aſſerant. Alij ex ea conſuetudine, qua & apud nos dicuntur tenebræ, non tenebra, diuitiæ, nõ diuitia. De qua re quia alibi & ſcripſimus, & ſcripturi ſumus, non plura nunc pertractabimus.

QVAE LOquor.) וַאֲדַבֵּרָה, hoc eſt, Et loquar: ut totus uerſiculus ſic habeat. Audite cœli & loquar. Sicut & Septuaginta, πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω, hoc eſt, Attende cœlum & loquar.

CON creſcat ut pluuia.) יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי Hoc eſt, Defluat, deſtillet ſicut pluuia doctrina mea. Diuerſius autem Septuaginta, προσδοκάσθω ὡς ὑετὸς ἀπόφθεγμα μοῦ, hoc eſt, Expectetur ſicut pluuia eloquium meum. Sententia clara eſt, & patet quo modo ſit intelligenda & uerbi proprietas ex alijs quoque locis eſt mani-

fe

nifeſta.

FLVat ut ros.) תִּזַּל, id eſt, Fluat, ut reliqui diuinæ ſcripturæ loci oſtendunt: quod Septuaginta per aliud non multo diuerſius, καταβήτω ὡς δρόσος, id eſt, Deſcendat ut ros.

QVASI himber ſuper herbam.) כִּשְׂעִירִם עֲלֵי דֶשֶׁא. Quod lõge diuerſius ab Hebræis exponitur, hoc modo, Quaſi uenti, aut afflatus, ſiue uapores, ſuper herbam. Si quidem hac uoce Rabbi Salomon, dicit uentos tempeſtatis ſignificari. Quemadmodum habet & Chaldaica ædítio רוּחֵי מִטְרָא, hoc eſt, Spiritus, aut uenti pluuiæ. Quemadmodum, inquit, hi ſpiritus, creſcere & adolere faciunt herbas, ita quæ de ſacra lege narrantur, clarius oſtendunt eius doctrinam, & augeri faciunt. Hieronymus cum Septuaginta ὡσεὶ ὄμβρος, ἐπ' ἄγρωστιν, hoc eſt, Sicut himber ſuper gramen.

QVASI ſtillæ.) כִּרְבִיבִים, Qua uoce etiam ſtillæ Hebraice ſignificantur. At Septuaginta paulo diuerſius, ὡσεὶ νιφετὸς, hoc eſt, Quaſi leuiſſima pluuia. Aut grando, quæ rori ſimilis ſit, quaſi leuis nix.

QVIA NOmen domini inuocabo.) Sicut Hebraice per futurum, ſcilicet. At Septuaginta, ἐκάλεσα, hoc eſt, Inuocaui. Non eſt autem diſſentiendum ab ipſo fonte, præſertim cum ſine ratione ſit.

Dei

DEI perfecta ſunt opa.) הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ hoc eſt, Eius qui fortis eſt, perfectum eſt opus, opus integrũ, abſolutumq́ eſt. Septuaginta uero aliquanto ſecus, θεὸς ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, hoc eſt, Deus uera ſunt opera eius. Ecce omnes loco eius nominis diuini, quo petra, aut fortitudo ſignificatur, ipſum deum poſuerunt.

PECcauerunt ei non filij.) Cum negatio ſpectet ad filios, quia hi filij eſſe Dei negantur, Septuaginta inuerterunt ſententiam, quia negationem ad Deum retulerunt, ἡμάρτοσαν οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά, hoc eſt, Peccauerunt non ei, filij contaminati, aut reprenſibiles. Niſi rectius eam ſententiam interpretemur.

ET creauit te.) וַיְכֹנְנֶךָ, hoc eſt, Stabiliuit te, firmauit te; quod & ad creationem, & alia beneficia diuina ac maxima pertinere poteſt. Septuaginta & ipſi, ἔπλασέ σε, id eſt, & pinxit te, formauit.

DIErum antiquorum.) יְמוֹת עוֹלָם, hoc eſt, Dies ſeculi, aut dies æternitatis, dies ex quo mũdus eſſe cœpit, & antea. Cogita, inquit, totam æternitatem, ſiue ante homines, ſiue poſt eos. Septuaginta cum Hebraico, μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος. Recordamini dies ſeculi.

IVXta numerum filiorꝫ Iſraël.) Non dubiũ eſt, quin locus is apud Septuaginta ſit deprauatus ex alio ei ſimili, κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ, hoc eſt, Secundũ numerum angelorꝫ dei. Eſt ut dixi

hoc

hoc ex alio loco deſumptũ:ubi id dicitur: quod huc tranſpoſitum eſt,non ab ipſis factum.

INVENIt eum.) Sicut habet Hebraicum. Locum uero eſſe deprauatum apud Septuaginta exiſtimo. Vt pro eo quod dicendum fuiſſet, εὑρεν,aut, εὑρηκε, Hoc eſt,Inuenit, mutatum ſit in αὐτάρκησεν,Quod non habet locum hic.Imò ſententia penitus corrũperetur. Hebraice יִמְצָאֵהוּ Hoc eſt,Inuenit eum.

IN LOCO horroris.)בְּתֹהוּ,Hoc eſt,Thou. Quod uaſtitatem,ruinam,deformitatem, horrorem, & Chaos ſignificat, ut alibi nobis dictum eſt. Miror autem Septuaginta qui cum bene hanc uocem in principio Geneſis uerterint trãſferentes Thou in ἀόρατον, Hoc eſt, Inuiſibile, hoc loco,tam ſibi diſſimiles ſint,ut ipſum interpretentur δίψος, Hoc eſt,ſitim. Hoc modo ἐν δίψει καύματος ἐν ἀνύδρῳ, Hoc eſt,In ſiti incendij, in loco inaquoſo. Credo uero eos potius ſententiam, quàm uerbornm proprietatem eſſe ſecutos, Solitudinem illã aſperam,atq; acerbam deſcribentes.

ET VAStæ ſolitudinis.) יְלֵל יְשִׁימֹן,Hoc eſt,Doloris,gemitus,ac uaſtitatis,ac ruinæ.Inuenit eum inquit in Thou, hoc eſt,in chao, deinde addit Ielel,Ieſchimon,hoc eſt mœroris,ululatus, ac uaſtitatis, pro eo quod eſt, in chao triſti, lachrymabili,ac uaſto, & deformi. Hæc omnia de illa horribili ſolitudine dicuntur, quæ herbis &

arboribus denudata,prçter exuſtas cautes,& decocta à ſole:& inter ſe confuſa ſaxa nihil habebat aliud.Quãobrem non iniuria talis dicitur fuiſſe mundus,antequàm res eſſent diſtinctæ,& decorem atq; ordinem accepiſſent.

E T docuit eum.) Si uerbi Hebraici יְבוֹנְנֵהוּ Proprietatem exprimere uellemus dicendum eſſet,intellectificauit eum. Septuaginta ſicut & Hieronymus καὶ ἐπαίδευσεν αὐτὸν,Hoc eſt,& docuit eum.

S I C V T aquila prouocat.) כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ Hoc eſt,Sicut aquila excitat, ſuſcitat, exurgere facit nidum. Et quemadmodum elegantiſſime tranſtulit Hieronymus quod non tam proprie Septuaginta ὡς ἀετὸς σκεπάσαι νοσσιὰν ἑαυτοῦ, Hoc eſt,Sicut aquila protegit,obumbrat nidum ſuum.

S V P E R excelſam terram.) בְּמוֹתֵי אָרֶץ.Hoc eſt,Super altitudinem terrę,ſuper cacumina atq; faſtigia.Si enim uſus eſt aquilæ ſimilitudine,quæ ſuos pullos prouocat ad uolandum,ac ſuper eos uolitat,adducitq; ad cacumina montiũ: ita deus populum ſuum,per doctrinam,lucem ac ueritatem,quam eis attulit,ſuper cacumina montium collocauit,hoc eſt,Super omnes populos terræ, eosq; cunctis gentibus nobiliores fecit,ut eſſent quaſi cœleſtes.Quamobrem cum hæc ſit ſententia,& uerborum proprietas quam attulimus, nõ recte interpretantur Septuaginta,ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ἐπὶ

ἤγε τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς,Hoc eſt,Adduxit eos ad uirtutem,aut robur terrę.Miror'que eos,qui non per inſcitiam lapſi ſint,nam alibi hanc uocem,ſecundum ſuam proprietatem tranſtulerunt,ut retro uiſum eſt.

ET FILiorum Baſan.) בְּנֵי בָשָׁן,id eſt,Filiorum Baſan.Miror'que Septuaginta quòd uocē hominis propriā,in aliā cōmutarint υἱῶν ταύρων καὶ τράγων,Cū pinguedine filiorū Taurorum. Vides eos,tauros reddidiſſe,quod erat nomē hominis. At qui ne minima quidem umbra eius ſignificationis extat apud Hebræos,Filij enim Baſan hic cōmemorantur, de quo ante ſæpius dictum eſt: Quem ſuperarūt Hebræi,eius'que terra diuino auxilio potiti ſunt.At'que id innuit hoc loco. Baſan uero etiam,pinguem ſignificat.

MERaciſſimū.) חָמֶר,Idem quod uertit Hieronymus,quod omittitur ab Septuaginta neſcio quamobrem.

INCRAſſatus eſt dilectus.) יְשֻׁרוּן,Videtur nomen duci à שָׂבַע,Hoc eſt, Satiauit, at'que inde factum eſſe præſens nomen,id eſt,ſatur, pinguis, obeſus, ut tota periodus ſic habeat, Incraſſatus eſt,pinguis,ac ſatur. Verum etiam Septuaginta uerterunt ἠγαπημένος,Hoc eſt,Dilectus:ac ipſe quidem neſcio,à quo uerbo id nomen duci poſſit,ſi dilectum ſignificat. Inferius Hieronymus uertit rectiſſimum,

ET receſſit à deo.) וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ,Hoc

 eſt,

eſt,Et ſpreuit,contempſit,petram,aut deum ſalutare ſuum,aut ſalutē ſuam. Vbi ponitur nomen Ieſu ſcilicet Ieſhua.Ita enim ſcribitur,eaq́ eſt deductio,relictis cabaliſticis ſuperſtitionibus.

QVOS non coluerunt patres eorum.) Ea eſt uocis Hebraicæ ſignificatio. Septuaginta οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν, Hoc eſt, Quos non cognouerunt patres eorum. Exiguum quidem diſcrimen.

DEVM qui te genuit reliquiſti.) תֶּשִׁי, Hoc eſt, Obliuiſceris. Ducitur enim à נָשָׁה, id eſt, oblitus eſt. Verum etiam Septuaginta ſicut Hieronymus, θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, Hoc eſt, Deum qui te genuit, reliquiſti.

CONSIDerabo nouiſſima.) אֶרְאֶה. Hoc eſt, Conſiderabo, uidebo: quod miror Septuaginta uertiſſe καὶ δείξω, id eſt, Et oſtendam. Vidētur in eo erraſſe, quòd putarunt eſſe tertiæ inflexionis apud Hebræos, quod eſt primæ, ut peritis patet. Eoq́ errore ſæpe lapſi ſunt.

IN uanitatibus ſuis.) Sicut habet & Hebraicum בְּהַבְלֵיהֶם, Hoc eſt, In uanitatibus ſuis. Septuaginta exprimunt has uanitates ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, id eſt, In idolis ſuis. Verū alia quoq́ genera uanitatum poſſunt intelligi.

VSQVE ad inferni nouiſſima.) עַד שְׁאוֹל תַּחְתִּית, Hoc eſt, Vſq́ ad ſubter infernum. Vſq́ ad interiora inferni, ſicut optime & Septuaginta ἕως ᾅδου κατωτάτου, id eſt, Vſq́ ad infimū infernū.

Eſt

Eſt autem maxima iræ diuinæ ſignificatio.

SVPER eos mala.)Sicut habet & Hebraicũ רָעוֹת,id eſt:mala.Sic Septuaginta συνάξω εἰς αὐτοὺς κακὰ,Coaceruabo ſuper eos mala.

SAGittas complebo.)אֲכַלֶּה,id eſt, Exhauriã, deficient omnes meæ ſagittæ,in eos eiaculatæ.

DEVorabunt eos aues.) וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף, Hoc eſt,Et deuorationibus reſheph, id eſt, conſumabunt deuorationibus reſheph. Quod uarie interpretatur:Alíj carbonẽ ignitũ, exuſtionemq́:Alíj dæmonem urentem:Alíj peſtilentiã ardentẽ.Amplectit autẽ Rabbi Salomon,quod dæmones ſignificentur:ſic enim locum hunc exponit חשרים ילחמובם,Hoc eſt,dęmones deuorabũt eos:aut pugnabũt contra eos.deinde addit והם שרים,id eſt,atq; hi ſunt dæmones. Verũ Chaldæus interpres nõ diſſentit à noſtro interprete, qui hũc locũ ita uertit,Sæuiẽt in eos אֲבִילֵי עוֹף Hoc eſt,Morſus auiũ.Sed obſtat quod idẽ interpres intulit, quaſi exponens Hebraicum, aitq́ וּכְתִישֵׁי רוּחִין בִּישִׁין,Hoc eſt,Et cõfractiones, cõtuſiones,ſpirituũ ſceleratorũ,aut malorũ. Secutus eſt noſter interpres Septuaginta & βρώσεις ὀρνέων,Et morſus auium,immittam in eos.

MORSV amariſſimo.)קֶטֶב מְרִירִי,Etiam hoc nomẽ dæmonis eſſe perhibẽt. Itaq; exponit Rabbi Salomon.Immittã in eos Cheteb, hoc eſt, contritionem,afflictionem,concuſſionem.שרש שמו מרירי, id eſt,Eius dæmonis,qui uocatur

meriri.Primũ igitur nomẽ,afflictionẽ ſignificat. Secundũ eſt nomẽ diaboli, forte ab amaritudine ductũ.Arbitror autẽ ipſe,tam ſuperius nomẽ, q̃ hoc,de quo hic agit̃,nõ dæmonẽ ſignificare,ſed eſſe ægritudinũ genera, ardores ſcilicet, quibus cõficiunt̃ corpora.Chaldęi uero interpretes qui erant cabaliſtę,& alij ꝗ eos ſecuti ſunt præſertim cabaliſtæ,exiſtimarũt eſſe dæmones,à ꝗbus eiuſmodi ægritudines immitterent̃.Quod non adeo uerũ arbitror.Fieri enim nõ poteſt,ut hoc ignorarint Sept.& Hieron.& tot alij apud Græcos, interpretes.Vt autẽ pleraq; alia falſa & cõmenticia,apud cabaliſtas reperiuntur,ita & hoc ipſum falſum eſſe exiſtimo. Sunt autem & alij Hebræi in cõtrariũ,qui eo nomine maxima corporis incendia ſignificari aſſerant. An uero mortalium afflictiones, atq; caſus, à diabolo excitentur, uel natura contingant,uideo non huius eſſe loci explicare.Præſertim quia rationes in utranq; partem ſunt,& multa ſuper eo falſa & periculoſa aſſeri poſſunt.Quare in eiuſmodi rebus,puto melius eſſe,aſſenſum cohibere,quàm aliquid imprudenter & temere proferre.Porphyrius qui multa falſa de natura dæmonum comminiſcitur, ait eorum opera fieri λοιμοὺς,ἀφορίας,σεισμοὺς,αὐχμοὺς, id eſt,peſtilentias,fames, terræmotus, ſquallores terræ,de qua re alibi diſputatum eſt.Septuaginta aliud ægritudinis genus eſſe id arbitrati ſunt. Vertuntq; καὶ ὀπισθότονος ἀνίατος, Hoc eſt,Opiſthoto

ſthotonos immedicabilis. Eſt autem ægritudo, qua poſteriores corporis partes intenduntur.

CVM furore trahentium.) Hoc æditio Chaldaica ſic uertit עִם חֲמַת תַּנִּינַיָּא דְּזָחֲלִים בְּעַפְרָא Hoc eſt, Cum furore draconum, qui ſerpunt per terram. Explicataq́ eſt ſentẽtia. Trahentes enim dracones intelligimus. Ponitur enim omne genus beſtiarum, à quibus mala eſſent perpeſſuri Hebræi: aues, beſtiæ, dracones. Sic etiam interpretatur Rabbi Salomon.

NE forte ſuperbirent.) פֶּן יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ, Hoc eſt, Ne forte ſibi appropriarẽt, aut attribuerent hoſtes eorum, ut exponit Rabbi Salomon. Miror uero Sept. quòd huius uocis interpretationẽ penitus à uero deuiam, hoc loco attulerint ἵνα μὴ μακροχρονίσωσι οἱ ὑπεναντίοι, Hoc eſt, Ne forte diutius uiuãt aduerſarij, Ne umbrã quidẽ huius ſignificationis uideo in uoce Hebraica.

VTINAM ſaperent.) Hebraica nihil penitus diſſentiunt. Sed perperam tota hæc ſententia redditur apud Septuaginta οὐκ ἐφρόνησαν συνιέναι, ταῦτα καταδέξασθωσαν, εἰς τὸν ἐπιόντα χρόνον, Hoc eſt, Non cognouerunt ut ſcirent, hæc accipient in ſubſequens tempus. Nihil unquàm tam admiratus ſum, quàm hanc uarietatem, ne dicam aliud.

ET dominus concluſit eos.) Placet quod interpretantur Septuaginta καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτοὺς, id eſt, Et dominus tradidit eos: licet He-

braice ſit, ut uertit noſter interpres.

ET inimici noſtri ſunt iudices.) פְּלִילִים Quę uox exponit̃ ab Hebræis, ut noſter reddidit interpres. Rabbi Salomon שהרי צוררנו מכרנו להם אויבינו שופטים אותנו, Hoc eſt, Inimici noſtri iudicant nos, quòd iam deus noſter, uendiderit nos illis. Aut, ideo iudices noſtri ſunt, quia uendidit nos illis deus, tanquàm mãcipia ꝓpter noſtra ſcelera. Quare neſcio quomodo ferri debeant Septu. qui uertunt οἱ δὲ ἐχθροὶ ἡμῶν ἀνόητοι, Hoc eſt, Inimici autẽ noſtri ſtulti ſunt. Nã quorſum hoc tendit: cũ neq; cũ ſuperioribus, neq; cũ his quæ ſequuntur coniungatur?

DE ſuburbanis Gomorræ.) מִשַּׁדְמֹת, Hoc eſt, De agris, de ſolo Gomorrę. Quod omittitur à Septuaginta καὶ ἡ κληματὶς αὐτῶν ἐκ γομμόῤῥας, Hoc eſt, & palmes eorũ de Gomorra. Suburbana non admodum quadrat.

INSANabile.) אַכְזָר, Hoc eſt, Crudele, crudum. A Septuaginta ſumpſit Hieronymus καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος, Hoc eſt, Furor aſpidum inſanabilis: licet in eo uarient, quòd ראש id eſt, fel, furorem interpretentur, non recte, ſi recte ipſe exiſtimo.

IN Firmata ſit manus.) אָזְלַת יָד, Hoc eſt, Defecit manus, ſcilicet robur, potentia. Septuaginta partim conſentiunt, partim diſcrepant εἶδε γὰρ αὐτοὺς παραλελυμένους, Hoc eſt, Vidit enim eos diſſolutos, diffluẽtes, deficientes.

Reſidui

RE ſidui quoq; conſumpti ſunt.) וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב, Hoc eſt, Et defecit præſidium aut ſaluatio, & confortatio. Vel ſic, defecit, ſeruatus, & confirmatus, qui fuerat inquit ſeruatus & adiutus, defecit. Atq; ita exponit Rabbi Salomon. Mitto alia quæ ſuper hunc locum ex autoribus Hebræis ab Ioanne Phorcenſi citata ſunt. Hieronymus uertit reſiduum, quia עָזוּב, & relictum, & confirmatū ſignificat. Septuaginta ut in præcedente ſententia, ita in hac, deuiant uehemēter. Vidit eos καὶ ἐκλελοιπότας ἐν ἀπαγωγῇ καὶ παρειμένους, Hoc eſt, Et defeciſſe in ſeductione, & effluxiſſe. Nec quærimus rationem huius uarietatis, quid enim opus eſt?

SI acuero ut fulgur gladium meum.) Imò nō fit cōparatio, ſed ſic אִם שַׁנּוֹתִי בְּרַק חַרְבִּי, Hoc eſt, Si acuero fulgur, aut ardorem gladij mei. Sed à Septuaginta poſita eſt comparatio ὅτι παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν, τὴν μάχαιράν μου, Hoc eſt, quoniā acuā ſicut fulgur, gladium meum.

ET de captiuitate nudati inimicorū,) מֵרֹאשׁ פַּרְעוֹת אוֹיֵב, Hoc eſt, A principio diſperſionis inimici, aut ſic, A principio uindictarum contra inimicos. Nam caput non corporis membrum, ſed principium ſignificare hoc loco cōtendunt. Rurſum quod denudationem & uindictam ſignificat, pro uindicta hic ſumendum aſſerunt. Denudatio capitis inimici, non adeo certum eſt, quid ſignificet. Septuaginta ſuo more penitus

deuiant ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐθνῶν, Hoc eſt, A capite imperantium gentibus: quæ ſentētia ex his uocabulis, quæ hoc loco habentur nō poteſt colligi. Significatur ergo ultio, quæ cōtra inimicos populi dei, deſæuiet.

LAVDATE gentes.) Tota hæc ſententia in codicibus Septuaginta deprauate legitur, & uidentur quæ hoc loco apud eos leguntur, eſſe aliunde tranſpoſita εὐφράνθητε οὐρανοὶ ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ, Hoc eſt, Exultate cœli, ſanguis ei eſt, & adorent eum omnes angeli dei. Et forte is locus eſt, qui citatur in Epiſtola ad Hebræos capite primo. Huius igitur ſententiæ nihil in contextu Hebraico fit mentio. Ideo neq; in noſtro. Aliunde eſt huc tranſpoſita.

CAPVT XXXIII.

MOſes uir dei.) Chaldaica æditio ſic habet, נְבִיָא דַיְהוָה, Hoc eſt, Propheta Dei.

IGNEA lex.) Eo quòd in igne lata eſſet, ut Chaldæus uertit interpres, & Rabbi Salomon exponit.

SANCTORVM millia.) Septuaginta expreſſe hos ſanctos transferunt ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι ἄγγελοι, Hoc eſt, A dextris eius angeli angeli. Sicut ſentiunt Hebræi, & Chaldæus uertit interpres.

OMNes ſancti in dextera.) Has putant Hebræi animas iuſtorum, quæ cum Deo uerſantur.

Et ſit

ET ſit paruus in numero.) Ratio oſtēdit, codices Septuaginta eſſe ab alijs corruptos, quia is locus apud eos bene legitur, ſed hoc additum eſt καὶ συμεὼν ἔστω πολὺς ἐν ἀριθμῷ, id eſt, Et Symeon ſit multus numero. Primum Symeon interpoſitum eſt, Deinde non eſt ueriſimile eos in hac locutione eſſe lapſos, quam bene alijs locis reddiderunt, ſcilicet מְתֵי מִסְפָּר, Hoc eſt, Mortui numero: quod ſignificat paruos numero, ut etiam ipſi alibi tranſtulerunt.

PER Fectio tua ac doctrina tua.) Quid hoc loco dicant Septuaginta, eo quòd uehementer aliena ſunt, non produco.

NE ſcio uos.) לֹא רְאִיתִיו, Hoc eſt, Non uidi eum. Idem tamen eſt, ita habent & Septuaginta οὐχ ἑώρακά σε, Hoc eſt, Non uidi te.

IVDicia tua ò Iacob.) Imò ſic יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב, Hoc eſt, Docebunt iudicia tua ipſum Iacob. Sicut & Sept. δηλώσουσι τὰ δικαιώματά σου τῷ ἰακὼβ, Hoc eſt, Indicabunt, manifeſtabunt iuſtificationes tuas ipſi Iacob. Sunt autem prophetica uerba, & ad uaria placita poſſunt torqueri. Hebræi ad ſuas torquent opiniones. Quorum delyramenta non recito, ne tædium afferant, & bonas horas, in re nauci, & tota penè ficticia conſumamus.

IN furore tuo.) בְּאַפֶּךָ, Quod quāq; furorē ſignificat, hic tamē potius nares ſignificare uidet̄, ut dicamus: ponent thymiama in naribus tuis.

Admo

Admouebunt inquit holocauſtum naribus tuis. Septuaginta & ipſi ἐν ὀργῆ σου, In furore tuo.

QVASI in thalamo tota die commorabitur.) חֹפֵף עָלָיו כָּל הַיּוֹם, Hoc eſt, Proteget eum tota die. Sicut habet & Chaldaica æditio. Quare neſcio quid ſibi uelit hoc loco noſtra translatio. Et tamen Septuaginta cum Hebræo ſentiunt, καὶ ὁ θεὸς σκιάζει ἐπ' αὐτοῦ πάσας τὰς ἡμέρας, Hoc eſt, Et dominus obumbrat eum, omnibus diebus.

DE pomis cœli.) מִמֶּגֶד שָׁמַיִם, Hoc eſt, De dulcedine cœli, de delitijs cœli. Atq; ita ubiq; hoc loco intelligendum eſt, ubi de pomis noſtra loquitur æditio. Septuaginta diſſimilius ἀπὸ ὀρῶν οὐρανοῦ, id eſt, A motibus cœli, niſi locus mendoſus ſit, & loco ὀρῶν, legendum ſit ὡραίων, Hoc eſt, à pulchritudine, à pulchris cœli.

ATQVE abyſſo.) Addunt aliquid Septuaginta καὶ ἀπὸ ἀβύσσων πηγῶν κάτωθεν, Hoc eſt, Et ab abyſſis, fontibus deorſum.

DE uertice antiquorum montium.) מֵרֹאשׁ הֲרֲרֵי קֶדֶם, Hoc eſt, De uertice montium antiquitatis, ſiue præcedẽtis ſeculi. Septuaginta ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς, Hoc eſt, A uertice montium principij: ubi principium pro anteriore temporis parte ſumitur.

BENEDICTIO illius qui apparuit.) Hoc idẽ innuitur in æditione Chaldaica, quæ habet וְעַל משֶׁה אִתְגְּלִי בְּאַסְנָא, Hoc eſt, Bñdictio etiã

eius

eius,qui Moſi apparuit in rubo . Sic & Septuaginta καὶ τὰ δεκτὰ ἐν τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βάτῳ,Hoc eſt, Et acceptibilia,in eo qui uiſus eſt in rubo.

V E R T icem Nazarei.)Stupeo quid hoc loco dicant Septuaginta ἐπὶ κορυφῆς δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς,Hoc eſt,Et in uertice glorificatus inter fratres:quaſi neſcirent quid eſſet Nazir,cum retro ubiq; recte eam uocem interpretati ſint.

Q V I A inundationẽ maris.) כִּי שֶׁפַע יַמִּים יִינָקוּ,Hoc eſt,Quia diuitias,copiã maris ſuget. Habitatio enim Zabulon erat iuxta mare,cuius diuitijs eum potiturum dicit.Quãobrem melius hoc exprimitur à Septuaginta & Hebraicę ueritati magis cõſentanee ὅτι πλοῦτος θαλάσσης θηλάσει σε,Hoc eſt,Quia diuitiæ maris paſcent te, ſiue lactabunt:quod exponẽs Rabbi Salomon inquit, Zabulon & Iſacar חים נותן להם ממון בשופע Hoc eſt,Dabit eis mare diuitias in abundantia.

E T theſauros abſconditos harenarum.) Hoc partim intelligitur de lapidibus precioſis, qui in harena deliteſcunt,partim ſecundum æditionem Septuaginta quæ hunc locũ ſic trãsfert καὶ ἐμπορίας ἀπὸ ἐθνῶν παράλιον κατοικούντων,Hoc eſt,Et mercatura à gentibus , iuxta mare habitantibus . Ita enim ſentiunt Hebræi,eius diuitias in eo maxime futuras,quòd gentes frequẽter eſſent aduenturæ,& diuitijs eas terras repleturæ.

B E Nedictus in latitudine Gad.) מַרְחִיב גָּד Quod & hoc modo poſſumus interp̃tari, Benedicta

dicta latitudo Gad:aut ſic, Benedictus qui dilatat Gad. Quod & Sept. ſequũt εὐλογημένος ἐμπλατύνων γὰδ, id eſt, Benedictus q dilatat Gad. ꝙꝙ Rabbi Salomon cũ noſtra æditione ſentit.

BRA chium & uerticẽ.) קָדְקֹד, id eſt, Verticem. Sept. hunc uerticẽ exprimũt συνθρίψας βραχίονα καὶ ἄρχοντα, id eſt, Conterens brachium & principem. Sed neſcio, an etiã de alijs poſſit intelligi. Eſt autẽ ſimilitudo à Leone ſumpta, qui & brachia & caput deuorat. Poteſt ergo ad multa trahi. Nolo hoc pelagus ingredi. Producendæ enim eſſent opiniones Hebræorum, & in infinitum res excurreret, danda prius opera eſt, ut litera probe intelligatur, ſuper quam ſentẽtias proferamus. Reliqua præterea huius loci apud Sept. non cito. Sunt enim penitus aliena.

NEP talim abundantia perfructur.) נַפְתָּלִים שְׂבַע רָצוֹן, Hoc eſt, Nephtalim abundantia uoluntatis, aut placationis, aut abundantia acceptabilis. Sicut & Septuaginta νεφθαλεὶμ πλησμονὴ δεκτῶν, Hoc eſt, Nephtalim ſatietas acceptabiliũ. Hebræi dicunt, terrã Nephtalim eam fuiſſe, ut omnibus habitantibus eam, auiditatem expleret, adeo delectabilis erat, atq; amœna: atq; hoc innuit̃ in contextu Hebraico. Ita quoq; exponit Rabbi Salomon. Quoniam uero ſacrificia uoluntatis, dicuntur acceptabilia & gratiſſima, eadem ratione, hoc loco ſumendã putarunt Septuaginta רָצוֹן, Hoc eſt, Voluntatem.

Sicut

SICVT dies iuuētutis tuæ,) וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ Hoc eſt,Et ſicut dies tui,ſenectus tua: aut robur tuum,ut ait Chaldæus interpres,& aliquot Hebręi ſentiunt.Quare nihil innuit aliud,quàm noſtra oſtēdit æditio. Atq; ita exponit etiā Rabbi Salomon.Nā primos dies exponit ימי נעוריך Hoc eſt,Dies iuuentutis tuæ. Alios autem ימי זקנותך,Hoc eſt,dies ſenectutis tuæ:ut ſis florentiſſimus,robuſtiſſimus.Fiant inquit dies ſenectutis tuæ,ſicut fuit iuuētus.Sept.quāquā ſecūdū uocabulorū proprietatē interpretant̄,hoc tamē quod diximus minime innuunt ὡς αἱ ἡμέραι σου, ἡ ἰσχύς σου,Hoc eſt,Sicut dies tui,robur tuum.

RECtiſſimi.) יְשֻׁרוּן,Hoc eſt,Recti.Quē ſemp Septuag.interpretant̄ ἠγαπημένον, Hoc eſt,Dilectum:neſcio ex qua deductione,ex qua forma.

MAGnificētia eius diſcurrit nubes.) וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים, Hoc eſt,Et in fortitudine,aut magnificentia ſua,nubes equitat,quod multo ſecus Septuag. καὶ ὁ μεγαλοπρεπὴς τοῦ στερεώματος, Hoc eſt, Et magnificus firmamēti.Eſt autē manca oratio. Firmamentū quoq; pro nubibus ſumpſerunt.

HABitaculū eius ſurſum.) מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם Hoc eſt,Habitaculum dei æternū,uel æternitas, aut uetuſtas.Habitaculū dei uetuſtū, aut ſempiternum.Nam Cadmut Holam, uocant Hebræi æternitatē mundi.Quare Cadmon, uetuſtum & æternum ſignificat.Ita hoc loco Chedem,ſignificabit æternitatē priorē. Secundū autē æditionē Hieron.

Hierony.ſequemur expoſitionem Hebræorum, qui dicunt nubes pauloante dictas, habitaculum dei uocari hic. Atque hoc eſt quod Hieronymus dicit ſurſum. Septuaginta uehementer diſcrepant. Quid enim eſt, quòd hanc ſententiam interpretantur σκεπάσεισ θεοῦ ἀρχῆς. Quæ ne in latinum quidem uerti poſſunt. Credo codices eſſe deprauatiſſimos.

COELI caligabunt rore.) יַעַרְפוּ טָל, Hoc eſt, Stillabunt rorem, quanquàm Septuaginta eo modo reddiderũt καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτῷ συννεφὴς δρόσῳ, Hoc eſt, Et cœlum ei caligans rore, aut condenſum, aut ſtipatum rore.

SCVTVM auxilij tui & gla.&c.) His ſubauditur Deus eſt. Deus auxiliator tuus, & gloria gladij tui. Quod non tam proprie exprimitur à Septuaginta, καὶ ἡ μάχαιρα καύχημα σου, Hoc eſt, Et gladius gloria tua. Non enim eo modo ſententia intelligitur. Falſa enim eſſet, & iniqua oſtentatio ſi gladium Hebræorum Moſes diceret eorum eſſe gloriam.

HOC loco ubi Hebraice dicitur וַאֲשֶׁר חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ, Quod ſi cõmuniter eſſet exponendũ diceremus, & qui gladius fortitudinis tuæ. Ex hoc inquàm loco ipſe colligo, uere autem non affirmo, aſher, ſignificare beatum, & inueniri eã uocem in numero ſingulari, contra quàm exiſtimetur. Videtur enim correſpondere ei, quod pauloante dictum fuerat: beatus tu Iſraël, nũc infert. Et bea

אַשֶׁר ſingulariter pro beatus.

Et beatus gladius potentiæ tuæ: per quod ſigni ficatur robur ac potẽtia, quam à Deo accepiſſet Iſraël. Nec mirum uideatur ſi primum numero plurium profertur; Cum enim dicit beatus tu Iſraël, totam Iſraëlitici populi collectionem denotat; cum uero infert, Et beatus gladius tuus, id eſt, beata ualitudo, potentia, robur tuũ, ad unũ tantum ſpectat. Hæc à me dicũtur, ut neq; uehementer improbem, neq; ſim non aliter exiſtimaturus, ſi melius mihi conſtiterit.

EORVM colla.) בָּמוֹתֵימוֹ, hoc eſt, Eorũ excelſa, eorum ſublimia. Tamẽ Rabbi Salomon exponit ſecũdum Hieronymum. Adducitq; locum huic ſimilem שימו את רגליכם על צוארה מלכים האלה hoc eſt, Ponite pedes ueſtros, ſuper colla regum iſtorum. Ita & Septuaginta interpretati ſunt ϗ σὺ ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν ἐπιβήσῃ, hoc eſt, Et tu ſuper collum eorum calcabis: quod etiam accidit, ut oſtenſum eſt.

CAPVT XXXIIII.

ET ſepeliuit eum ibi.) Ita quidem habet & Hebraicum וַיִּקְבֹּר אוֹתוֹ, hoc eſt, Et ſepeliuit eum. Videturq; innui, ſepultũ fuiſſe Moſen à domino per manus angelorum, Sicut habebatur in libris apocryphis, ex quibus citat locum ſanctus Iudas in ſua Epiſtola, ubi ſcribitur, angelum Dei cum Satana pugnaſſe, qui corpus Moſi uolebat eſſe in propatulo, ut Hebræi aliquando ad idololatriã prouocarentur, cũ adorantes quẽ

Moſes ſepultus à domino per angelorum manus.

prope diuinum cognouiſſent. Quia igitur ſepulchrum Moſi à nemine cognitum eſt, neceſſe eſt, eum à nullo homine fuiſſe ſepultum. Quare mẽdoſa eſt æditio Septuaginta hoc loco quæ habet Καὶ ἔθαψαν αὐτὸν, ἐν γῆ μωὰβ, hoc eſt, Et ſepelierunt eum in terra Moab. Videtur enim ex hac æditione colligi, Moſen à filijs Iſraël fuiſſe ſepultũ. Quod ut dixi falſum eſſe, neceſſe eſt, quia illius ſepulchrum à nemine fuiſſe cognitum dicitur. Suſpicor igitur, locum eſſe deprauatum, ut pro eo quod illi tranſtulerunt ἔθαψεν, id eſt, ſepeliuit, ab imperitis ſcriptoribus poſitũ ſit ἔθαψαν, hoc eſt, Sepelierunt. Faciliſq; eſt, ab una ad alteram literam lapſus.

CONTRA phegor.) Deeſt nomini, Bet, dicendumq; Betphegor: quàm impropriè, & is locus reddit̃ apud Septuaginta, ἐγγὺς οἴκου φωγὼρ, hoc eſt, Prope domum phogor. Nam Mul Hebraice, ex aduerſo, non prope ſignificat. Bet præterea licet domum ſignificet, Eſt tamẽ de eſſentia nominis Phogor, hoc loco.

FINIS.

INDEX RERVM AC VOCABVLORVM HV-IVS OPERIS.

A

ABysſus profunditas tenebrarum, & nox æterna 36
Abysſus aquarū profunditas 38 56. & 173
Abraham unde dictus 248
Abrahamæi 231
Acceptio perſonæ quid 690
Adam ab heden 93
Adam nomen appellatiuum commune & uiro & mulieri 209
Adam non proprium nomen, ſed ſpecificum 65
Ad imaginem, & ad ſimilitudinē an idem ſint 64
Adam non concupiuit ſimilis fieri deo 116
Adonai 29
Adorare apud Hebræos qd 253
Aeditio ueteris teſtamenti uulgata an ſit diui Hieronymi 10
Aeditiones nouas in biblia moliētes reprehenduntur 632
Aegyptus, Mitzraim 196
Aeternum non ſemper pro infinito 159
Affligere pro abſtinere 642
ἀγαπητὸς 272
ἀλαλάζειν 661
Amen 546
Angelus dicitur, quicunq; à deo mittitur 604
Anima apud Hebr. pro uita 185
Anima Hebræis pro toto homine accipitur 217.236
Animus humanus eſt ſimulachrū dei 63
Annorum mūdi ſupputatio uera, et qđ in ea & Græci et Latini hactenus hallucinati ſint 621
Annorum plura genera eſſe apud Hebræos, falſum eſt 148
Antichriſtus 621
Aquarum proles 55
Aquæ ſupercœleſtes 175
Aquilas interpres ueteris teſtamenti 4
Aram, i. Syria 273.616
Ararath Armenia 179
Araxes fluuius 104
Arbor uitæ, i. uitalis 107
Arbor ſcientiæ boni & mali cur ſic dicta 119
Arbores Hebræi ligna uocant, arboresq; pro fructu ponūt 107
Arcam Noē quieuiſſe in montibus Carduenorum 180
Aρχὴ quid ſignificet 53

 Ariſto

Ariſtotelis error 35
Armenia non longe ab Heden 94
Armulla, hormulla 337
Aſur, Aſſyria 273
Aue, an ab Eua 128
Auen Ezra cur præ cæteris ab autore noſtro citetur 169
Aurum ductile 563
Babylonia unde dicta 211
Balaham ſomniorũ interpres 612
Balaham Chaldæus 612
Bdellium 567
Bdellium uarie ab interpretibus uerſum 107
Bedolac, uniones 109
Belial quid ſignificet 700
Bellum ſarcophagum 188
Benedicere in nomine eius 688
Benedictum cur non ſit à deo ſecundæ diei in creatiõe mũdi 50
Bereſchit apud Hebræos liber Geneſis 21
Binarius numerus cur infauſtus 50
Byſſus quid 459
Bonum & malum quid 119
Bonum eſt in oculis meis, id eſt, placet mihi, Hebraiſmus 245
Boni duplex eſt natura 245
Bubalus 703
Buffo 499
Cabalæ libri tpe Eſdræ editi 204
Cabaliſtici libri tempore Eſdræ conſcripti ſunt 161
Cameleon 500
Campus Taneos 578
Caput aliquando ſignificat principium, aliquando cenſum atq; ſummam 525
Caro pro corpore 558
Cataractæ quid 174
Cauſa diluuij 167
Cedar Arabiæ pars 199.282
Ceremoniæ unde dictæ 283
Ceſſauit deus ab ope die ſexto 76
Cete quid 56
Chaldæi omniũ antiquiſſimi 94
Chaldæorum ſacer paradiſus 90
Chaldæorum, & aliarum quarundam nationum, quæ ſe uetuſtiſſimas iactant, error 194
Chaldaica bibliorum interpretatio Iudæis uelut ſacra ancora & aſylum 3. & 368
Chaos 32.38
Chaos quid, & unde dictum 34
Chaos Græce, Thou Bou Hebraice, Nihil Latine, idem ſignificant 37
De Chao opinio Græcorum, Hebræorum 37
Charan locus in Chaldæa 85

Chami

Chauila, Euila, Getulia, 103
Chauila, Cabalia, Cabana 105
Chittim Hebraicè Italia 625
Chœrogryllus, Erinacius 495
Chorban quid 485
Chriſtus dictus eſt angelus 391
Cilicium 330
Ciniphes unde dicti 413
Cœlũ cur dicatur firmamẽtũ 46
Cœlum ex aquis cõflatum 48
Cœlum dicitur Solidum per excellentiam 48
Cœlum in ſolis ſacris libris pluraliter inueniri 69
Cœlos tantum duos eſſe 70
Cœlum empyreum 71
Cœlũ ex aqua & igne cõſtare 72
Cœlum eſſe quintam eſſentiam, ſomnium eſſe 73
Congregari ad populum ſuum, Hebr. pro mori 606
Conſcientia in cordis foribus excuſat 135
Contra faciem ſuper faciem, Hebraiſmus 40
Conuiuium unde dictum 259
Corpus'ne an anima ſit prius facta 81
Corus quæ menſura 523
Creare & facere an, & quomodo differant 26
Creauit dij cœlum & terrã &c. cur ſic Hebræi ſcribant 28
Creſcere & fructificare quomodo differant 57
Crocodilus 499
Cus & Aethiopiam & Arabiam ſignificare 104
Denomunatio pro denominato ponitur Hebræis 216
Deucalion idẽ qui & Noah 31
Deus cur potius dicatur Elohim pluraliter, q̃ Eloha ſingul'r 31
Deus factor mundi dicitur, non opifex, aut faber 28
Deus pater mundi dicitur 26
Deus de ſe ſingulariter loqtur 60
Deus'ne an Angelus locutus ſit Moſi in rubo 392
Diabolus & Satan idem 615
Dies nouiſſimi qui dicantur in ſacris literis 621
Dies ſtati ac ſolennes Hebræis Mohadim dicuntur 52
διαθήκη 244
Dilatare cor quid 679
Dipſas ſerpens 684
Dodanim primus Rhodon tenuit 104
Dornix fluuius 104
Draco unde dictus 116
Dracones dicuntur piſces maris maximi 56

Elyſius campus Paradiſus 88
Elohim 28.116
Elohim ſignificare trinitatem 30
Enoch an ſit translatus ſicut Helias 150
Enoch Helias & Ioannes an in paradiſum translati 98
ἐνδελεχισμὸς 466.637
Ephi, modius 441
Ephod duplex 461
Ephrata Bethlehem 320
Eruditio abſq; pietate peſtilẽs 69
Erunt duo in carne una 114
Eſſe & fieri quandoq; idem ſignificant 45
Eua uocabulũ corruptum, nam dicendum eſt Chaua. 128
Eunuchi etiam amore mulierum capiuntur 341.344
Euphrates fluuius 110
Euphratis & Tigris ortus 102
ἐυπράττειν 292
Exercituũ dñs, cur dictus deus 74
Faciem Moſis nõ fuiſſe cornutã, ſed radiantem 475
Facere pro ſacrificare 418
Filij Adam 209
Filij hominis, id eſt genus humanum, Hebraiſmus 66
Filij dei qui dicantur Geneſis ſexto: & qui Angeli, item qui filij Seth 153
Filij Belial, qui 700
Filij Henac, qui 580
Filij Seth 624
Filius ſenectutis quid 328
Fingere, formare, creare, quomodo differant 146
Firmamentum 46
Firmamẽtũ inter aquas poſitũ 175
Flumina quatuor paradiſi 100
Fons ſacrarum literarum nouo ac ueteri teſtamẽto cõtinetur 8
Fons pro uapore 79
Formare, creare, & fingere quomodo differant 146
Frater Hebræis etiã is dicitur quẽ nos proximum uocamus 189
Fructus uentris 681
Fructificare arborum eſt 57
Fuſcinulæ 539
Generatio pro familia 531
Geneſis liber cur ſic inſcriptus 21
Gehenna non inuenitur in ueteri teſtamento ſignificare locũ dãnatorum in ſempiternum 331
Geon fluuius 103
Gigantes non eſſe dæmones, ut quidam uolunt 163
Gigantes qui fuerint 164
Gladius uerſatilis ante paradiſum 130

Goſen

Goſen terra, quã nos Ieſſen. 354
Gratia pro miſericordia apud Hebræos 569
γραμματεῖς 570
Græcia Hebr. dicitur Iauan 197
Gryphes, animal fabuloſum 497
Habitaculum, Tabernaculum, & Tentoriũ dei pro eodem 560
Hammon corniger Aegyptiorum 652
Hæretici & Schiſmatici Dathan & Abiron conferuntur 692
Hebdomas dierum quid Gene. xxix 293
Hebræi unde dicti 229
Hebraica lingua cæteris omnibus eſt admixta 329
Hebraica lingua cur dicatur ſancta 114
Hebræi neutro genere carẽt 129
Hebræi utuntur futuris pro præteritis imperfectis 81
Hebræis ſunt uoces cõplures quæ omnino contrarium ſignificant 558
Hebræi omnium nationũ imperitiſſimi, quod ad rerum pertinet cognitionem 688.460
Hebron 218
Heden propriũ loci, in quo plantata erat paradiſus 84.& 93
Hexaplum Origenis 4
Hyacinthus 458
Hyacinthinæ pelles qd 459.537
Hieronymum ad nouam editionem quid impulerit 15
Hieronymi lapſus 170
Hieruſalem 234
Hyle, philoſophorum figmentum 39
Hircoceruus 704
Holocauſtum ſempiternum 637
Homo, ἄνθρωπος, אדם 65
Hominis uaria Etymologia, ſecũdum uarias linguas 64
Homo factus ad imaginem dei 61
Homo, id eſt ratio, intellectus humanus 62
Humus, & terra quomodo differant 672
Iaphet à poëtis Iapetus 166
Iauan, Ionia 194
Idolum & ſimilitudo quid differant 447
Iebus 234
Iebuſalem 235
Iethro Moſis ſocer binominis, dicitur enim & Reüel. 389
Ignis deo ſimilis 561
Implere pro conſecrare 466
Implere poſt aliquem, quid Hebræis ſignificet 647

In præpoſitio quam uim habeat apud Hebræos 22
In faciem & in nares Hebræis idem 83
Infernus pro ſepulchro, foſſa 331
In principio, id eſt in filio nō modo Chriſtianorum, ſed & antiquiſſimorum theologorum & Mercurij Triſmegiſti, interpretatio. 24
Interpretum mira diſcrepantia in lapidum nominibus 108
Inter 122
Ioannes Capnion 489
Iobilæus annus, i. remiſſiōis 519
Ionia 195
Ioſeph ab Aegyptijs deus habitus 377
Ioſephi lapſus 198
Ioſue librum, ab ipſo autore nomen ſumpſiſſe 18
Ioſue nominis deprauatio 576
Ipſum conteret caput tuū 123
Iris an fuerit ante diluuium 190
Iſai pater dauid, quē nos Ieſſe 354
Iſraël unde dictus 309
Iubilæus annus unde dictus 661
Iubilare 661
Iudices dicuntur dij, in ueteri teſtamento 450
Iuge ſacrificium quod 466
Iuraturi cur olim manum ſub femur ponerent 277
Iuſtus quis in ſacris literis 240
Iuſtitia quid 240
Iuſtitiæ duæ partes 265
Labium 478
Lactantij error in ſupputatione annorum mundi 622
Lacus Genazareth 657
Leuita nō eſt nomē officij 529
Leuitarum officium 533
Liber Iob à Moſe ſcriptus 19. 20
Libri Hebræorum triplici ratione inſcribuntur 18
Libum quid 538
Lingua Hebraica an ſit prima 111
Lingua Hebraica tpe Septuagīta interpretū carebat punctis 242
Lingua ſancta, cur ſic dicta 259
Longanimis quid ſignificet 583
λοτὴς 478
Lux & lumē in ſacris literis idē & ſi alr philoſophis uideatur 45
μακρόθυμος 583
Magi tres erant Sabæi 198
μαλακία 682
Mambre, 218
Mandragoræ 295
Māna etiā hodie reperiri 440
Manus pro audacia 587
Manu excelſa peccare, id eſt totis

tis conatibus 587
Manus pro iuramento
Manus pro potentia 550.570
Manũ dei nõ abbreuiari, qd 571
Maria unde dicta 437
Mare rubrũ Græcis, Hebræis ue- ro caricoſũ ſeu papyroſum 433
Et quare Græcis dicatur ru- brum 434
Mare rubrũ uento exiccatũ 42
Mare Hebr. uocant omnẽ aquarũ collectionem 657
Mare nouiſſimum, & mare ma- gnum, quod dicatur Hebr. 695
Media 195
Melchiſedec quis fuerit 233
Menſa & panes propoſitio- nis 538. 462
Mercurius Triſmegiſtus conſen taneus Moſi 34
Meſſias Hebræis Saliac, id eſt, miſſus dicitur 369
De Meſſia uaticinium 623
Mygale 500
Militia cœli qd Hebræis 73. 74
Mitte quẽ miſſurus es. Exo. iiij. nõ poſſe attribui Chriſto 403
Mna uox Hebr. & quid ſignifi- cet 301
Moloch idolum 504
More, Mambre, Hebron 218
Moſes 388
Moſis & Aaron ad aquas cõtra dictionis peccatum quod 606
Moſen deum uere allocutum fu- iſſe 553
Mulieris maledictio 124
Mulorum inuentor quis 322
Mundus procreatus à deo 27
Mundum ſex millibus annorum duraturum 628
Nabaioth, Nabathæi 199. 282
Naphtha quid 206
Nazaræus & Nazarenus, quid differant 546
Nazaræis cur præceptum nutri- re comam 547
Nephilim, gigantes 580
Nilus fluuius 103
Nimbrod 199
Niniue urbs 88
Noach 152
Noach fuiſſe gigantem 166
Noach gẽtes uocãt Deucalionẽ 31
Nomina oĩa ab aliqua proprieta te rerum dicta ſunt 560
Notus uentus 530
Obeliſcus quid 55
Oblatio apud Hebr. quid 133
Obolus 524
ὁλοκαύτωμα 638
Onychinus lapis 109

Oncrotalus,pellicanus 498
Opera ſeruilia quæ dicātur 640
Ophiomachus 499
Oryx 704
Ornatus cœli,quid 73
Padus fluuius 101
Paleg 203
Panis Hebræis dicitur omne quo ueſcimur 690
Panis propoſitionis,Hebr. panis facierum 462.538
Papyrio quid 387
Paradiſus dei 95
Paradiſus fuit in terra heden. 84
Paradiſus an ante cœlum & terram factus ſit 106
Paradiſus cur non inueniatur, cū locus in quo ſitus erat, extet 99
Paradiſus mortalitati obnoxius 97
Paradiſus diluuio euerſus 98
Paradiſus ubi ſita ſit 88
Paradiſus myſtice interpretatus 90. & 91
Paradiſus uox Perſica 85
Paradiſum non eſſe ſitum extra orbem noſtrum 87.94
Paradiſi regionem habitatam,nec longe remotam ab Iudæa 85
Paſcha,phaſe,peſec 422
Patientia ac longanimitas dei pulchre deſcribitur 583
Peccare,pro expiare,et peccatū, pro expiatione 558
Peccatū omne ignorātia eſt 284
Peccatū in foribus eſſe,quid 135
Peccatum Adæ non corporis,ſed animæ mortem nobis intulit 96
Pelles hyacinthinæ Hebr. quæ dicantur 537.459
Pellicanus 498
Pentateuchus à Moſe conſcriptus 19
Peſec,i.paſcha 422
Phares unde dictus 338
Phaſe 422
Phylateria quid 588
Philon philoſophus Iudæus uidetur fuiſſe ignarus linguæ Hebraicæ 80
Philon negat paradiſum eſſe terreſtrem 91
Phiſon fluuius 103
Phiſon fluuiū nō eſſe Gāgem 105
Philoſophi ſapiētes per antiphraſim 115
Philoſophandi corruptiſſimum genus hoc tempore inualuit 7
Phyton,magus 512
Phutiphar magiſter coquorum, aut magiſter militū 333.340

Pygargus 704
Pythia qualis fuerit 512
Plutarchus de dei patientia 583
Poderes quid 462
Polymita ueſtis quid 328
Pontus 225
Populus pro familia 534
Porphyrio 497
Porphyrius δυσσεβὴς, id eſt impius 118
ποτίζειν 292
Praſinus lapis 109
Præputium cordis quid 689
Prima mens 63
Prima humani generis propagatio poſt diluuium facta 195
Primogenitus dici ſolet principium doloris 362
Primitiæ quid 599
Priſci cur in plures annos propagarint uitam quàm nos 95
Procli error 35
Procreare ad prolem tantum refertur 26
Prophetia quid 575
Prophetiarũ quinq; genera 575
Prophetæ dicti uidentes 237
Prophetæ gentium idololatrarum 612
Protelare unde dictum 676
Pſalteriũ quo nos in eccleſia utimur non eſſe diui è Hieronymi uerſione 16
Ptolomæi error de tranſitu maris rubri 224
Pudenda Hebræis dicitur, Denudatio 192
Puer ſignificat & ſeruũ 258
Qui eſt, nomen dei 395
Rabbi Moſis in Chriſtianos calumnia 676
Regina Sabæ 198
Rephaim gigantes 666
Rhodus inſula unde dicta 196
Rhombus quid 648
Romanæ urbis excidium per Cæſarianos anno. 1527. 177
De Romanorum imperio uaticinium 625
Rubus quem uidit Moſes quid 393.
Saba duplex 198
Saccus 330
Sacerdotes, populi conſeruatores dicti 534
Salem, Iebus, Hieruſalem 234
Sanguis & Anima idem in lingua Hebraica 175
Sanguis brutis eſt anima 186
Satan aduerſarius 614

Scribæ qui dicti in ſacris literis 570
Scriptura ſacra ſeipſam ut plurimum declarat 87
Scripturæ Hebraicæ an deprauatæ 126
Sechem Ieruſalem 318
Seculum Hebr. quid 436
Sela, Schalom, Amen, tres uoces quibus Hebræi precantur rebus ſuis felicitatem 546
Sem fuiſſe Melchiſedec 166
Semen pro filijs 506
Senſus quid 649
Septuaginta interpretum nomen ſacroſanctũ & Chriſtianis & Hebræis 3
Septuaginta interpretum uerſio multum ab Hebraica ueritate diſſentit 14
Et quo tẽpore ſit facta latina 15
Serpens erat diabolus 115
Serpentum prudentia 116
Si pro non, ab Hebræis accipitur 646
Sibylla de linguarũ diuiſiõe 204
Sicera, Hebr. Schecar qd 493
Sicimi, Sechem, Ieruſalẽ eſt 318
Siclus quid 278. 522. 524
Symmachus interpres bibliorũ 4
Similitudo quid differat ab idolo 447
Syra æditio ueteris teſtamenti dicitur Targum 324
Sithim lignum 461
Spiritus eſt multiplex 40
Spiritus, id eſt uentus 41
Spiritus dei quomodo capiatur Gene. ſexto 156
Sternomantes 512
Στερεωμεξία quid 48
Stupor quid 356
Summum pro extremitate 672
Targum eſt æditio Syra ueteris teſtamenti 324
Ταραχὴ 63
Tempus quid 51
Temperare ſibi à ſanguine, id eſt à cædibus 189
Tenebræ quid 34
Tẽtatio Hebr. pro afflictione 683
Terebinthus 353
Terra, humus, quid diſtẽt 672
Terra hortus nuncupata 79
Terra inanis & uacua, et Chaos an ſint idem 32
Terrigenæ homines 81
Teſtari pro loqui deum cum homine 593
Tetragrammaton 400. 408
Tetragrammaton nomen ineffabile 77

Tetra

Tetragrammaton nomen, Græci interpretati ſunt κύριος 32
Timere deũ, id eſt uenerari 264
Tyrus 195
Theodotion ĩterpres bibliorũ 4
Theriſtrum quid 335
Tragelaphus 703
Tralationes bibliorũ uariæ 3
Tres uidit, & unũ adorauit: non habetur in biblijs 250
Triadis myſterium 58
Tria ſata quid ſignificet 254
De Trinitate ſilet uetus teſtamentum 251
Tulit eum deus, id eſt, mortuus eſt 151
Vanus, id eſt mendax 674
Venti quibus maxima exiccandi uis 177
Ventriloquæ mulieres que dicantur 511
Verbum pro re accipitur Hebræis 221
Verbum & ſermo pro re apud Hebr. 261
Vir mendacij, uir terræ &c. 192
Via regia quæ 605
Virago 112
Viſionum plura genera 238
Vita humana ſeptem uiris uſque in finẽ mundi cõtinuatur 534
Vnus apud Hebr. pro primus 45
Vna dies 45
Vna ſabbati, id eſt prima ſabbati ibidem
Vocabula aliqua recepta ex Hebraica in alias linguas 35
Vr Chaldæorum 115

FINIS.

LVGDVNI APVD SEB.
GRYPHIVM,
ANNO
M. D. XXXI.

Geneſis cap. xxxvij. prima annotatio.

Ioſeph cum ſexdecim eſſet annorum Hebraice decem & ſeptem, שְׁבַע עֶשְׂרֵה. Sicut habent etiam Septuaginta, ἰωσὴφ δὲ δεκὰ καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἦν, id eſt, decem & ſeptem annorum erat. Sed non eſt credendum, hunc lapſum eſſe Hieron. quia nulla fuit cauſa cur hallucinaretur. Potius codices ſunt temporis progreſſu deprauati.

Exodi cap. xxxij. Penultima annotatio. Quaſi uiginti tria millia hominum. Animaduertimus ſæpe eueniſſe, ut loci inter ſe ſimiles ſint permutati, & alter in alterum tranſpoſiti. Itaq; quoniã Numerorum cap. xxv. dicuntur interfecta uiginti quatuor millia, ob id & hoc loco aliquid ſimile dicit̃. Sed Hebraicũ habet כִּשְׁלֹשֶׁת אַלְפֵים id eſt, circiter tria millia. Redundant ergo uiginti. Septuaginta quoq; cum Hebraico ſentiunt, εἰς τρισχιλίους ἄνδρας, id eſt, tria millia uiroꝝ. Patet autem nõ eſſe hunc lapſum adſcribendum Hieronymo, tum propter rationem paulo antedictam, tum quia res erat clara, & in qua ne pueri quidem hallucinati fuiſſent.

Leuitici autem cap. primi, tolle penultimam annotationem.